

BATSÁNYI JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

I



BATSÁNYI JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
KERESZTURY DEZSŐ
ÉS
TARNAI ANDOR



1953

BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

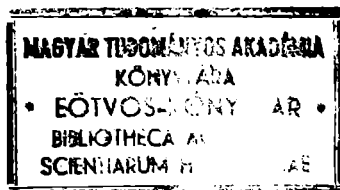
I.
VERSEK



1953

Lektorok
TOLNAI GÁBOR
GÁLOS REZSŐ

Szerkesztő
TOLNAI GÁBOR



A kiadásért felel: Mestyán János

Műszaki felelős: Páló Antal

Kézirat beérkezett: 1953. IX. 5. Példányszám: 1000. Terjedelem: 37 (A-5) iv + 12 melléklet

Akademia: nyomda, Gerlécsy-u. 2. — 27146/53 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc



Batsányi János arcképe.
H. Füger festménye után rézbe metszette *F. John*.
(Ered. nagys.: 86×107 mm)

I.
VERSEK

1. BIZTATÁS

A hazáért élni, szenvedni, s jót tenni,
Ügye mellett önként s bátran bajra menni,
Kárt, veszélyt, rabságot érte fel sem venni,
S minden áldozatra mindenha kész lenni —

- 5 Barátom! oly dolgok, melyek az embernek
Dicsőség mezején oszlopot emelnek,
S melyekért (bár, míg élsz, sokan nem kedvelnek)
A jók sírjában is áldanak, tisztelnek.

(1783)

2. A HALDOKLÓ ORCZY ISTVÁNHOZ

István! Te, ki valál nemzetséged fénye!
Szüleid, rokonid, barátid, reménye!
Kit születés, erkölcs, elme tudománya
Szépitett természet minden adománya!
5 Im! kit mint csillagot, most néztünk házodban,
Haldakolva fekszel utolsó ágyodban!
Sárgult arculatod elhányta rózsáit;
Halál vonja rajta kékes barázdáit.
Hidegség foglalja minden tetemidet,
10 Végső homály fedi ékes szemeidet;
Nem érzed szüleid szíves kiáltásit,
Nem hív barátidnak zokogó sírásit?
Úgy van! — Teremtődnek mert ez akarhatja:
Légy élted tavaszán halál áldozatja. — —
15 Csak például adott téged ő minékünk,
Hogy ifjúságunkban légy zsinór-mértékünk,
S mivelhogy eléggé ismérünk, sajdítja,
Testedből lelkedet ismét kiszóltja.
Eredj áldott lélek! vedd el jutalmadat,
20 Várjad magad után jövő barátadat!
Bezárván kezeim hülő szemeidet,
S sírodba kísérvén hideg tetemidet:
Elsiet majd lelkem kirendelt helyére,
Boldog Elysium kies mezejére;
25 S letévén itt előbb természet adóját,
Együtt dicsóíti veled megváltóját.

(1785)

3. BÁRÓ ORCZI ISTVÁN HALÁLÁRA

(1785)

(Töredék)

De mely zokogó hang érdeklí fülemet?
Mely jajszó serkenti elalélt lelkemet?
Egy szüzet szemlélek szapora lépéssel
Hozzánk felsietni nyögő pihegéssel;
Kétség s fájdalom ül tévelygő szemében,
Halálos ijedtség bús tekintetében;
Nemes ábrázatja... Nagy isten! mit látok?
Hív lelkek! vérkönnyel boruljon orcátok!
Splényi nagy nemének gyönyörű rajzatja
10 Jő felénk; Orcziban hívét ő siratja.
Haja szép fürtjeit szélnek eresztette,
Reszkető két karját égre terjesztette;
Elmúlt arcáinak hajnalpirossága;
Kemény vad szívet is meghat halványsága.
15 Azt vélte, halállal most küszködik bátyja:
S ó kín! a gyászpadon már kinyújtva látja!
Mint egy sugár cedrus, melyet az égi tűz
Földre ver, úgy rogy le itt az elrémult szív.
»Ó bátyám!«... De szívet fájdalminak árja
20 Hirtelen elfojtván, szavait elzárja,
Elájul; ... lassanként visszatér magához;
Siet kedvesének halottas ágyához.
Ráborul nagy jajjal halavány képére,
Sír, zokog, s könny-özönt áraszt hült testére;
Kéri, ne hagyja el e szörnyű órában!
Szánja meg árváját kínos fájdalmában!...

Hasztalan, ó kegyes! minden esdeklésed;
Nem teljesítheti már többé tetszésed.
Örökkévalóság boldog országában
30 Van már nemes lelke teremtőnk házában.
De hűsége, hidd el, ott is fennvan hozzád,
S angyali szemekkel nézdegel le most rád;
Várja, míg végezvén majd élted pályáját,
Megoszthassa veled dicső koronáját.

4. FELÍRÁS

*Ostendent terris hunc tantum fata,
neque ultra
Esse sinent!*

VIRGILIUS

Állj meg, akárki vagy! s tekints e táblára:
Itt nyugszik, s változik hajdani porára
A nagy Orcziaknak jeles unokája,
István, az ifjúság fő dísze, példája,
Ki tizennyolc nyarat felfüül alig ére,
Hogy élte nek jutott he/aszto telére.
Mint feljövö napját a nemzet úgy nézte,
S érte sohajtásit az Úrhoz intézte.
Néki másként tetszett! s azért bús végzése
10 Nem engedte, légyen délre jöhetése.
Eltünt! s aki előbb reményét felhozta,
Édes nemzetének gyászát az okozta.
Éredj már; s kérd te is mennyei atyánkat,
Szánja meg már egyszer veszni-tért hazánkat!
(1785)

5. FÁNNIHOZ

(Jacobi után)

- Ha mikor napjaim homályba borulnak,
Ha víg kedvem változik,
Minden vígasztalás távozik,
S komor gondolatim háborogva dúlnak:
5 Ó Fánni! szép szemed egy tekintetére
Új nap jó legottan elmémnek egére.
Elűzvén a bűnnek sötét felleget,
Meghozza vígságim nyájas seregét;
S egy mosolyodásod esdeklésemre,
10 Isteni csendességet önt lelkemre.

- Mint mikor Boreas hatalmas társai
A tengert megháborítják,
Fenekéből felfordítják,
S egeket csapdosnak dagályos habjai
15 Venus Gráciákkal a parton mulatván.
S magát történetből nékik megmutatván.
Éol nemzetsége hirtelen eltűnik;
Egy mosolygására szél, tenger megszűnik.
(1786)

6. KLÓRISHOZ

Ha még soká szeretlek-e,
Könnyes szemekkel kérdezed,
Természet édes gyermeke!
Bús szívemet mint vérezed...
S hát vélheted, dicső alak!
Hogy téged én elhagyjalak?
Tetőled függ az életem,
Ah, csak tebenned lelhetem
Fel mindenem.

¹⁰ De — »Meddig»? Azt nem mondhatom
— Lelkem! — mivel nem tudhatom,
Mikor talál
Rám a halál.

(1786)

7. BÁRÓTZI SÁNDORHOZ

(Budáról, 1786)

Énekelni fogunk majd nemes lelkedről,
Mennyit érdemlettél édes nemzetedről,
Hogy később unokánk, emlékezetedről
Hallván, tisztelettel szóljon nagy nevedről.

- 5 Felfedezvén nyelvünk fényes méltóságát,
Elűzted sok magyar előbbi vakságát,
Ki másnak koldulván rongyolott jószágát,
Nem látta tulajdon ősi gazdagságát.

- 10 Elveti hályogát ugyancsak végtére,
Melyet az idegen maszlag vont szemére;
Tekint írónak immár érdemére,
Könyveket szentelvén Bárótzai nevére.

- 15 Csudálja szavának mennyei szépségét,
S neveti szomszédink bolond irígységét,
Kik, régen orrolván hazánk dicsőségét,
Ezáltal akarnák alázni felségét!

8. ETENDIRE

1787.

Facit indignatio versum!

JUVENALIS

Sem vers, sem nyelvünk nem tetszik néked, Etendi!
Hasztalan ez ; nem fér úri nemedhez amaz.
Úgy van. Apollónak gyűlölnek húgai ; s nyelvünk
Mennyei szépségén nem kap akármí majom!

9. BÜCSÜVÉTEL

Gr. Mniszecz Mária Amália sírjánál,
Duklán, 1787

*»Si non est idem virtutis et gloriae,
qui vitae, terminus,
vivet apud patrios exterosque in aevum.«*

Nyúgodjál csendesen, dicsőség leánya!
Szép nemed fő dísze, legszebb ragyogványa!
Míg éltél, te valál hazád egy bálványa,
Mely védőjét vissza sírodon kívánja.

Mindent elkövettél, míg oltalmazhattad,
Míg reményednek egy sugárát láthattad; —
S minthogy veszedelmét el nem háríthattad,
Szabadságát fellyülélni nem akartad.

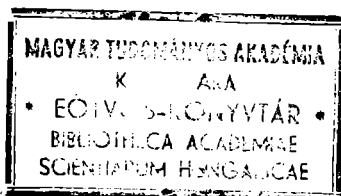
10 Nagy árnyék! szemeim lefolyó harmatja,
Mely hamvaid felett arcámat áztatja,
Légyen egy oly szívnek buzgó áldozatja,
Mely honjáért vérzik, s bűját nem birhatja!

10. GRÓF ANDRÁSY MÁRIA KISASSZONY HALÁLÁRA

Elégiának töredéke. — 1788.

- Mit hallok? mi kegyetlen hír serkenti megintlen
Búba-merült lelkem? még sem elég az ütés? —
Meggholt? s hát csakugyan meggholt Andrási Mária?
S Kassa vidékének napja homályba borult?
5 A szűzek koronája, magyar szépeknek az éke
Meggkérlelni tehát nem tudá, durva halál?
Mostoha természet! hát csak játékot akartál
Úzni velünk, szülvén e csuda-magzatodat?
Mit használt ily sok szépség? e ritka kegyesség?
10 Tiszta szemérem, ezer testbeli s elmei dísz? —
Szép volt! s szintén úgy ragyogott, valamint az arany nap
A kiderült égen délbe ragyogni szokott.
Rózsa-piros s szűz-hóba-vegyült arcája: de holló
Szárnyánál feketébb a haja; két szeme tűz.
15 Felséggel-teljes szép képit szűzi szelídség
Folyta körül; sугár termete mennyei volt! —
Ah, csak volt! s nincsen többé! — Mint csillag az égről,
Melynek kékelő boltja setétbe merül,
S a tévedt útast iszonyú dagványnak ereszti;
20 Úgy elesett! s minket búba-merülve hagyott! —
Gyászra-szokott múzsám! vond fel lantodnak elázott
Húrjait és zengjed bánatos énekedet. —
Sírj, magyar ifjúság! kire szív-repdesve tekintél,
Tárgya reményednek, s főbb örömednek oka:
25 Élte tavaszában búcsúját vette világtól!
S angyali szépségét föld kebelébe vivé!
Sírjatok, ó népünk most-nyíló gyenge virág!
Ósíték érdemesebb vérei! Szűzi sereg!
Sírjatok! — Im oda van karotok főbb dísze! Dicsőség
30 Gyermeke, kedvellett társatok, im oda van! —
Szánd te is, árva hazám! Tán ő lett volna, ki néked
* Hajdani Kátókat szül vala s Brútusokat!
Ő lett volna talán, eltérült gyermekid a ki
Példájával igazb útra vezérli vala!

- 35 Imhol, büszke leányidnak külföldi szokásit
Korcsosodott fiaid mely vetekedve veszik;
A míg lassanként, eleink erkölcsi kiveszvéen,
Drága szabadságunk majd temetőre jutand! —
Ó egek! érces egek! mért szánakodásra nem indul
- 40 Énnyi csapás után mennykövező kezetek?
Tétova tévelygünk született földünknek ölében,
S mint jövevények, ezer bajra kitéve nyögünk! —
Ah! de hová tévedsz? stb.



11. SZÜLETÉSI VERS

»Vétseinek fia lett!« — Kit s mit várhatni belőle?
Nézd atyját, s eleit : Vétseit, Orczyakat.
Két ilyen vérből származva, mi lenne, hanemha
Népünk s nyelvünknek gyámola, nagy hazafi?

(1789)

**12. A MARTINVESTI ÚTKÖZETEN ELESETT
MAGYAR VITÉZEK SÍRKÖVÉRE**

1789.

**Mink is ezen vérhelyre jövénk, koronánknak örökjét
Visszaszerezni, Koburg bölcs vezetése szerint.
Itt estünk le. Magyar! vidd hírül árva hazánknak,
S mondd meg: adósságunk hol fizetők le neki!**

13. SERKENTŐ VÁLASZ

Virág Benedekhez,
1789.
(Székesfehérvárra)

Vettem leveledet Duna mellyékéről,
Dicsőült királyink temetőhelyéről,
Hol nemzetünk újra felkelő fényéről
S Nemesnek énekelsz szép győzedelméről.

- 5 Látom : a természet két legszebb kincsével
Bírván, érzékeny szív s mennyei elmével —
Gyakran barátkozol múzsák seregével,
S borostyánt érdemelsz lantod verésével.

- Megjártam múzsáddal Szelim bús országát:
10 Dőlőfélben láttam tündéres nagyságát;
Letette hajdani dagályos vadságát:
Gyász-szín váltotta fel a félhold világát.

- Iszonyodva nézi kipusztult vidékit,
Félelem s jaj tölti elrémult hajlékit;
15 Hasztalan mutatja hatalma árnyékit,
Végső romlás várja Ozmán maradékit.

- Néha-nap Szulejmán ha kardját kötötte,
Egész kereszténység reszketett előtte;
S ha vitéz nemzetünk útját nem vehette.
20 Vérengző táborát Bécs alá verette. —

Szerencse kockái ekképpen változnak;
Egynek dicsőséget, másnak gyászt okoznak.
Ha két hatalmasok öszvebarátkoznak,
Harmadik fejére végső veszélyt hoznak.

- 25 Innét emelkedvén elmémnek szárnyára,
Klióval szállottam Apolló halmára,
S felvevén a földet szemem cirkalmára,
Úgy néztem a népek változó sorsára.

Egek! mely képeket láttanak szemeim!
30 Mely szörnyűségeken jártak képzésim!
Irtózás fogta el érzékenységeim,
Míg végre keblembé hullhattak könyveim.

Mint a bús tengernek felzúdult habjai
Ordítanak, s halmokra dőlöngnek halmai:
35 Úgy törnek egymásra a földnek fiai,
Harag s bosszúságnak gerjesztvén lángjai.

Sokalják társoknak kiszabott pályáját,
Nem várhatják sírba-döntő nyavalyáját;
Magok élesítik a halál kaszáját,
40 S dicsekedve rontják istenök munkáját!

Nékünk is, kik hajdan Tanais partjait
Elhagyván, lakhelyünk szoros határait,
S nem tudván az egek titkos szándékait,
Harcolva kerestük ősink birtokait, —

45 Mennyi vér festette súlyos fegyverinket,
Míg elfoglalhattuk új örökséginket?
S Róma törvényihez szabván erkölcsinket,
Bátran művelhettük gazdag mezeinket?

Mennyi magyar vértől pirult Márs oltára,
50 Hogy hazánk ne jutna mások birtokára?
Eldődink, felkelvén gyakran oltalmára,
Százezrenként dőltek ellenség kardjára.

Vérbe merült idők! Egek keménysége!
Ó Várna, ó Mohács szomorú térsége!
55 Tírólatok áradt hazánk sok ínsége,
Tírajtatok hűnyt el régi dicsősége!

László! vitéz ifjú! kinek drága vére
Oly gyászos éjt hozott magyarok egére,
Ó! miért ügyeltél mások intésére,
60 Frigytörést javallók csalfa beszédére!

Lajos! boldogtalan atyának magzatja,
Gonosz tanácsosok példás áldozatja!
Te, kinek csak neved szomorú hangzatja
Népedet még ma is könyre fakaszthatja!

65 Voltam táborodnak puszta állásain,
A siető Duna suhogó partjain:
Bús csendesség fekszik atyáink hamvain,
S bágyadt szél lengedez sírjaik hantjain.

Harmatozó homály borul a szemére,
70 Ha tekint az utas ez iszonyú térre;
Epedő szívvel dől oszlopod kövére,
Népünk s dicsőségünk temetőhelyére!

Hazánk, vitézségnek hajdan oskolája,
Ott lett dühös égnek vérengző pályája
75 S Árpád szabad népe, híres unokája,
Ott lett egy szultánnak adózó szolgálja!

Nyögött a bús nemzet jármának alatta,
De láncából magát nem szabadíthatta,
Mert hogyha bosszuló fegyverét ragadta,
80 Akkor is csak önnön kebelét szaggatta.

Az egyenetlenség, (pokol rút fajzása!)
Irgység, kevélység titkos súgallása,
Sok maszlagos polgár garázdálkodása,
S rossz, kaján szomszédink vad agyarkodása —

85 Úgy hányták hazánknak szédült gyermekeit,
Mint a balszerencse játékeszközeit.
Örökös homályok fedezték egeit;
Jaj s panasz töltötte bánatos völgyeit!

Hát a vallás ügye mennyi vért ontatott,
90 Míg az ész fáklyája világot adhatott?
Ha ki ajándékot égből nem kaphatott,
Mint eretnek — tűzre s kardra hányattatott!!

De hová, ó múzsám! gyászos énekeddel,
S szíveket terhelő emlékezeteddel?
95 S újítsd sebeink érzékenységeddel;
Hagyj fel véres könnyre kiszűző keserveddel.

Ím, nyög a hazafi most is fájdalmában,
Nem vehetvén reményt árva mivoltában;
S nem találván hazát önnön hazájában,
100 Csak panasz, csak jajszó zeng bús ajakában.

Hasztalan említi törvénye szentségét,
Annyi drága vérral szerzett örökségét;
Sőt, gyanúba hozván egyenes hívségét,
Ezáltal halmozza nagyobbra inségét.

105 Így, ha a múltakat eszébe juttatja,
Arcáit öntözi szemének harmatja;
S ha viszont jövőendő napjait forgatja,
Szívét bú, gond, bánat s kétség fojtogatja.

Mint a sérült atya, ki háza népére
110 Éh-halált lát jöni kiseded gyermekére,
Hogy kedveseinek lenne segédére,
Elszánja életét tenger veszélyére.

De hajóját szélnek alig eresztette,
Hogy rengő zaj támad alatta s felette;
115 Csattogó mennykövek repülnek mellette;
Ég, föld, tenger egybeszakad körülötte.

Partra vervén a szél megrepedt sajkáját,
Szívdobogva éri elhagyott tanyáját,
S ölelni akarván párját s fiacskáját,
120 Híve koporsóján találja árváját. —

De sokat-túrt hazánk kétes homályában
Bízunk a nemzetek kegyelmes atyjában!
Ha sorsa önéki vagy onltalmában,
Nem fog elhagyni bús árvaságában.

125 Véget ér szenvedett erőszak-igája,
Kedvet nyér hallatlan hűsége példája;
S talán megindulván József is reája,
Biztos partra jutand hánykódó bárkája. —

Ilyen jobb szerencse édes reményére,
130 Igyekszünk mi nyelvünk felemelésére,
Hogy Phoebus, tekintvén dicső szépségére,
Nyájasb szemmel nézzen nagy Árpád népére.

Boldog az az ország, melynek kebelében
Múlatnak a múzsák békesség ölében.
135 Ott van az igazság teljes mértékében,
S törvény és szabadság egész erejében.

Míg ezek kedvelik csendes vidékinket,
S híven megőrizvén magyar erkölcsinket,
Egyességre intik hajlott szíveinket —
140 Addig folyja bőség áldott mezeinket.

Jövel hát, barátom! te is e pályára;
Segítsd társaidat elfuthatására,
Siessünk egyszersmind dicsőség halmára,
Míg borostyán lehet fáradságunk ára.

145 Lesznek majd olyanok a magyar hazában,
Kik reánk ismérnek érdem templomában,
S ha már enyészünk is ciprus árnyékában,
Jó hazafiaknak neveznek számában!

14. A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA

(Kassán, 1789)

*csínyje
rossza*

csipőbe

2/3

Nemzetek, országok! kik rút kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
5 Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!

*valamint
vagyis*

<

*ed természet pusztulnal a változók
osztályot*

francúzjai

15. TEKINTETES NEMES ABAÚJ VÁRMEGYE ÖRÖMÜNNEPÉRE

(Szent György havának 16. napján 1790)

*Horret adhuc animus, manifestaque
gaudia differt,
Dum stupet, et tanto cunctatur credere
voto !*

Mely örömtől zengnek Kassának hajléki?
Mitől vídulnak így Hernád bús vidéki?
Tán boldogságunknak érkezett postája,
S felkelend még egyszer Árpád unokája?

- 5 Úgy van! Csalatkozott atyánk s fejedelmünk
Halállal pótolta számtalan sérelmünk.
Visszatér az ország dicső koronája,
Visszatér Szent István királyi pálcája.
Nyelv, törvény, szabadság teljes erejével,
10 Mind megtér ispányunk fényes tisztségével;
Ki is ím! megörült nemzete szavára
Ma ül fel újólag régi kormányára.

- Isten hozott, napunk rég-óhajtott fénye,
Orczi! dőlő hazánk egyik fő reménye!
15 Bús megyénk egekből szállott ajándéka,
Üdvöz légy, bölcs atyád méltó maradéka!
Itt vagy hát? s tekintvén az ég nyomorgásunk,
Engedi, hogy köztünk e helyen meglássunk?
Felhatott hozzája gyászos kiáltásunk,
20 S nem tartand örökké tóled elválásunk?
Ó! mely öldöklő gond- s buba merítetted
Szívünket, mióta végbúcsúdat vetted —
Mióta e kormányt, kötelességedből
Engedned kelletvén, letetted kezedből!
25 Nem lehetett többé velünk tanácskoznod,
S híven igazgatva, néped olta'maznod.
Csak távúlról kellett nézned, mint szenvedtünk,
A mérges habokkal miképpen küszködtünk;
Mert bármit tesz vala atyai készséged,

- 30 Nem használt, sőt több kárt szült volna hívséged!
 Mint a hajós — kinek megrakott gályáját
 Rút fergeteg éri, s tépi vitorláját,
 S a riadó mennykő, tüzes fellegéből
 Lecsapván, a kormányt kiüti kezéből,
 35 S már az elnyelendő mélységnek felette
 Csak egy deszkaszálon függ kínos élete —
 Messzéről szemléli, hogy dőlöng magában
 S verdődik hajója halálnak torkában;
 Hiába nyújtja ki reszkető kezeit,
 40 Nem szabadíthatja kincsét s kedveseit!

- Hasztalan reméltünk urunk s koronánkban;
 Idegenek voltunk tulajdon hazánkban,
 Az öröm, kedv, s népünk szokott nyájassága
 Eltűnt! mert kötve volt a szív szabadsága.
 45 Nem bízott az atya saját magzatjában;
 Barát ellenségét vélte barátjában.
 Titokban sírt a jó hazafi, s hallgatott;
 Mert ha szólt, pártosnak s bolondnak tartatott!
 Az alku s a törvény emlékezetére
 50 Reszktetett, s nevét sem vehette nyelvre.
 Ezernyi bajának elviselésére
 Túrést az egetől csak nyögéssel kére.
 Mert bármit végeztek s rendeltek is rólunk,
 Igaz ügyünk mellett nem lehetett szólnunk!
- 55 Ámde mit számlálom kitűrt inséginket?
 Minek szagatom fel újra sebeinket?
 S néked is, kit most így éleszt a szabadság,
 Oly számos megyékből özvegyült magyarság!
 Minek tartóztatom örömkönyveidet,
 60 Melyekben lábbogni látom szemeidet?
 Örülj! s imádd az Úr atyai végzésit,
 Ki ekkép váltja fel népe szenvedésit.
 Vigadj! és csókoljad jóltévő vessejét,
 Mellyel így késérté hitednek erejét.
 65 »Él még, mondád, él a magyarok istene!
 Ha ő nem akarja — ki tehet ellene?«
 S íme! benne-vetett erős bizodalmad
 Feltalálta híven-keresett oltalmad.
 Jó, k. vel v. rágzó szerencsédet éred,

70 Jó már ohajtva várt nagylelkű vezéred,
S hogy feljuttathasson boldogság pontjára,
Ma veszi fel ismét terhedet vállára,
Így ment rég Camillus Róma védelmére,
Így a nagy Hunyadi Erdélynek szélére,
75 Ki ott hazájának hív őrzőangyala,
Itthon nemzetének édes atyja vala.

De mely titkos érzés terheli szívemet?
Mely komor gondolat zavarja kedvemet?
Múzsa! ki elmémet az idők titkába
80 Felvivéd, jövődönk kétes homályába,
Mégsem szűnhet-e meg hazánknak insége?
Soha sem lesz-e hát panaszinknak vége?...

»Magyar nép! feljött már napod valahára,
S mutatja, mint ülhess szerencséd jobbára :
85 De vigyázz! s az égnek atyai szándékát
Imádván, használjad nyújtott ajándékát.
Még nem vagy a parton! Felhevült szívedet
Mérsékelj, s tartóztasd érzékenységedet,
Nehogy örömednek gátszaggató árja
90 Az ohajtott révből hajódat kizárja,
S megint a háborgó tengernek mélyére
Repítvén, bocsássa szelek tetszésére.
Szemfüles vigyázás kövesse hívséged,
Hogy el ne ragadjon régi hevességed!«

95 Ó magyar! ki sorsod ilyen változásán
Most méltán örvendesz jobbra-fordulásán,
Írd fel e nagy napot jegyző-tábláidra,
Hogy lejutván híre késő fiaidra,
Boldogabb életünk ezen kezdetéről
100 Emlékezzenek meg Orczi nagy nevérol,
Ki, hogy áldást hozzon hazafi-társára,
Örömmel áldozza mindenét számára.
Eredj már, s ígérd meg igaz hívségedet,
Ígérd vezérednek kész tehetségedet,
105 S figyelmeztvén mindég okos tanácsára,
Tégy meg vele mindent hazád közjávára.

16. HERCEG HOHENLOHE KÁROLNÉ,
SZÜL. B. REVITZKI JUDIT ASSZONYHOZ

1790.

*... Non ego te meis
Chartis inornatam silobo.*

- Mi, kik alig kezdénk népünk újulásán
Örülni, bal sorsa jobbra-változásán,
S alig álmadozánk boldogabb napokról,
Máris lemondani készülénk azokról —
- 5 Mivelhogy, megvetvén ösink erkölceit,
Nyelvét, öltözetét, s nemzeti díszeit,
Feslett szokásinak tündér ösvényére
Szépeink nagy része megint visszatére:
Sohajtással vártuk azon nap hajnalát,
- 10 Mely még eloszlatná szemcik homályát,
S melyen még valamely szerencsés órában,
Hazánk főbb leányi tündöklő sorában
Olyan ép értelmű kalauz támadna,
Ki vágyódásokra méltóbb célt mutatna,
- 15 S valamint elmével másokat haladna,
Úgy józan éltével jó példát is adna;
S kinek szívreható kegyes intésére
Térnének az érdem igaz ösvényére!
- De az ég, ki népünk vesztét nem kívánta,
20 Ebben is előre rendelt már iránta.
Oly bölcs vezért adván nemünk szebb felének,
Kit mint vezérjeket, úgy követhetnének,
És, hogy annál vonzóbb jeles példa lenne,
Minden jobb erkölcsöt egyesíte benne.
- 25 Te vagy ez, ó hazám dicső szép leánya!
Hercegek szerelme, rokonid bálványá!
Te vagy ez; — ki noha tőlünk elköltöztél,
S érdemid szárnyain égig emelkedtél,
Édes feleidről el nem feledkeztél,
- 30 Szépeink példája, hú vezére lettél.
- Ép vagy te a hívság ily bűne szennyétől,
Ép minden ily maszlag szédítő mérgétől;
És, bár elszakadtál hazád kebelétől
S utánad sohajtó rokonid öletől,

- 35 Ott is kimutatod nemes erkölcsidben,
Hogy igaz magyar vér forr még ereidben.
- Eredj, ó nagy lélek! kezdett utaidon,
Míg több is indulhat fényes nyomdokidon.
Mutasd meg példáddal a magyar szépnemnek,
- 40 Mint járhat ösvényén az igaz érdemnek;
Mint juthat egy jó hölgy léte fő tárgyához —
Mi kötelessége másokhoz, s magához;
Mely sok, mely szent láncsal van kötve honjához,
S annak egész népe jó vagy balsorsához!
- 45 Mutasd az anyáknak nagy hivataljokat,
S azzal együttjáró fő méltóságokat.
Kösd szívére hazád minden leányának
Felséges arányát földi pályájának:
»Mint kell nevelniek édes gyermekeket« —
- 50 Adván az országnak jeles embereket,
Közhaszonra termett derék polgárokat,
S oly bátor védőket, oly bölcs tanácsokat,
Kik jó királyokhoz hívek úgy légyenek,
Hogy a népért élni s halni ne féljenek!
- 55 Tudván, hogy nem lehet ezeknek megválni,
Sem egyik kárával másiknak használni,
Tanulják a közép utat feltalálni,
S azon mind a kettőt egyaránt szolgálni! —
Igy ki-ki felvállalt saját szent tisztére
- 60 S hazájának nézvéen javára, díszére,
Légyenek őseink igaz követői,
S régi jó szokásink hív megőrizői.
- Meglesz majd munkádnak illő jeles bére :
Felhat dicső neved hazádnak egére,
- 65 S ha majd elérkezel pályádnak végére,
Áldás fog követni nyugalmad helyére.
Sőt mély tiszteletet s buzgó hálát adnak
Még unokáink is boldog árnyékoknak,
S híven emlékezvén nagy érdemeidről,
- 70 Énekeket zengnek fényes erkölcsidről.
- Ím! az én múzsám is — neved tisztelője
S szép ulajdonságid bátor hirdetője,
Ki senki kedvéért, ha nem érdemlette,
Lantja húrjait még soha nem illette —
- 75 Ó is tiszteletét mutatni kívánja.
Fogadd kegyes szemmel, dicsőség leánya!

17. BÜSONGÁS

I.

Vitae summa brevis.

HORATIUS

- Ím, a tavasz vége még el sem érkezett,
Máris a forró nyár heve következett.
Elmúltak víg kedvem kevés szebb órái,
Lehulltak reményem alig-nyílt rózsái.
5 Itt az ősz, félig-ért ritka gyümölcsével;
Közelget a tél is havával, jegével; —
S míg fiatal korom napjait számlálom,
Eltűnik életem, mint egy rövid álom!

II.

*Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum
tabernas,
Regumque turres.*

HORATIUS

- De ki állhat ellent halál hatalmának?
10 Ki mond ellent az ég szent akaratjának?
Ah! valakik egyszer, az élet urának
Örök tetszéséből, lételre jutának,

- S valakik e tündér világnak színére
Jövendők, víg vagy bús létek érzésére —
5 Mind el kell menniek Stiksz komor szélére,
Ahonnan még soha senki meg nem tére;

Mindnyájokat éri a halál kaszája: —
De nem tudja senki, mikor üt órája,
Mely erő, mely eset hoz veszélyt reája,
S hol lesz vég-nyúgalma, csendes nyoszolyája!

Egyedül azt látja a szegény halandó,
Hogy az egész földön minden változandó,
S hogy, ha van még, ami nem éppen múlandó,
Csak az ész munkája lehet maradandó.

25 Nem használ itt senki bajnoki ereje,
Sem a gyenge szűznek nyíló esztendeje,
Sem a tüzes ifjú virágzó ideje,
Sem a nemes lelkű ősznek tisztos feje.

Ki ma száz népet lát hódolni lábánál,
30 Holnap porban fekszik jobbágya poránál.
Nincs, nincs könnyörtület nála: egyre kaszál
Mindent, valamikor valakit hol talál!

III.

Boldog, ki életében annyi jót tehete,
Hogy vele ki nem hal szép emlékezete;
35 Boldog, ki pályáját úgy elvégezheti,
Hogy koszorút nyernek hív igyekezeti.
De bánatra méltó, ki alig kezdette
Útját, már eszik annak közepette —
Kinek még alig nyílt élte szebb virágja,
40 Már a titkos féreg gyökerét elrágja!...
Nézd ama nevendék almáját: ledőle,
Most, mikor gyümölcsöt várhatsz vala tőle!
Éddig csak virágzott; s csak alig mutatta,
Miként múlathatnánk majd egykor alatta.
45 Hányszor nem képzeltük, mi lesz majd belőle?
Mit nem ígért Klóris magának felőle?
Szerencsétlen kis fa! időnek előtte
Íme! gyökeréből a szél kidöntötte.
Hiába biztatott nyíló szépségével,
50 Oda van reményünk minden kellemével!...
De őt mégis, aki előbb ápolgatta,
Kedves nevelője mostan megsiratta;
Esetét a kegyes most szívére vette,
S szép szeme több ízben nedvesült érette.
55 Ah! lesz-e, (kimúlván), lesz-e, ki szívében
Fenntartson engemet emlékezetében?
Lesz-e, ki egy könyűt ejtsen hűlt poromra,
S egy szent áldást mondjon eltűnt árnyékomra?

IV.

- Nehéz ösvényeimnek csak kezdetén vagyok,
 60 S csak szándékim voltak, lehettek még nagyok:
 Máris az irigység, (pokloknak leánya!)
 S az álnok rablelkek ama rút bálványa,
 Amelynek lappangó gonosz tudománya
 Törít szünetlenül hinti, veti, hányja, —
 65 S mely mindég orozva kezdi üldözését,
 Míg bátran űzheti fene vérengzését;
 Irtózatot fejét már feljebb emeli,
 S mint rontson, veszthessen, nyilvánban kémleli.
 Ah! ez-e hűségem érdemlett jutalma?
 70 Ez-e hát Apolló megígért oltalma?
 S vétek-e, ó hazám! tenéked szolgálni?
 S hasznoddal kedvedet keresni, találni?

V.

- Mit, kedves barátom! mit gondolsz felőlem?
 Tudhatod-e vajjon, mit kívánsz ma tőlem?
 75 Én erősítselek s biztassalak téged,
 Hogy el ne csüggedsz csoportos inséged?
 Én! ki gyengült testtel s bágyadott elmével
 Már alig küszködöm az élet terhével,
 Én nyújtsak tenéked segélytő kezeket,
 80 Hogy birhasd bajaid lenyomó terheket?
 Tehát világtalan vezessen-e vakot?...
 Ah! nem látok én már soha több vig napot!
 Régen eltávozott örömem egéről,
 Alig emlékezem néhai fényéről!
 85 Kérdezkedvén majdan társad mintlétéről,
 Egykor csak azt hallod Hernád vidékéről,
 Hogy kinek múzsáját oly örömet látod,
 Nincs élők számában szíves jó barátod —
 Ama társad, kinek lantja zengésére
 90 Oly vígan siettél Helikon hegyére,
 De ki már, elesvén útja közepében,
 Elfelejtve nyugszik ciprusa tövében!
 Megcsalván, s eltűnvén régi reménysége, —
 Érzi, hogy nincs messze bujdosása vége.

- 95 Visszatér nemsoká hajdani honjába,
Ama jobb s szebb világ boldog országába,
Hol több igaz magyar, (halhatatlan holtak,
Kik tiszteletének fő tárgyai voltak),
Hol Zrínyi s Gyöngyösi dicsőült árnyéki,
100 Orczi nagy lelkével intenek már néki;
Hol Faludi s Ányos bánkodó múzsája
(Látván, hogy ennek is végződik pályája,
S másra hagyattatik még egyszer árvája)
Keseredett szívvel váraozzik rája! —
105 A bús végezések így gátolván benne,
Alig mutathatá, majdan mire menne,
S jövő esztendei érettebb korának
Hazája hasznára mi jót hozhatának —
-

- De bármit rendeltek élete sorsáról,
110 Légy bizonyos mindég barátod szaváról:
Hogy (ha mit ígérhet ember önmagáról)
El nem tér ő soha választott útjáról;...
S hogy, míg e világtól végbúcsút nem vészen,
Te szívedhez szíve mindenkor hív léssen!

(1791)

18. BATTYÁNY ALAJOSHOZ

A vígadó hir, oszlani nem tudó
Szárnyára kelvén, útnak ered, repül,
S harsogva bétöltvén neveddel
Hunnia messze terült határit,

5 Örömrre gerjeszt minden igaz magyart,
Minden keresztényt — — — — —
A szíveket felháborító
Új szakadást iszonyodva hallák.

Nem láttalak még, drága hazámfia!
10 Nem láttalak még tégedet én soha.
Mért nem hozott ól engem öszve
Eddigelé veled a szerencse?

Hidd el, nem ismért mégis az, a ki szült
Téged talán úgy ; s úgy alig ismeri
15 Élted szerelmes párja barnult
Arcalatod magyaros vonásit.

Mint tiszta hív és emberi szívedet,
S felséges elméd ritka tulajdonit
(Értékeket, melyekkel a nagy
20 Osztogató keze felruházott)

E múzsa, mely most tiszteletedre jó.
Battyáni! halljad bátran az ő szavát.
Utáljuk a porban fanyalgó
Kedvkeresők alacsonykodásit ;

25 S a szent igazság, emberiség, haza,
Törvény s szabadság hív követőiről
Zengvén, az országlók aranyból
Vert koronájokat olyba vesszük,

Mint a mezők nimfáit ijesztgető
30 Otromba faunok sáskoszorújokat;
S határt nem ismérő hatalmok
Főbb erejét mutató, s egekből

Vett származások címerező jelét
Ugy nézi, mint a társai közt merőn
35 Büszkélkedő gyermek kezében
Hajladozó fejedelmi pálcát:

Nincs Phídiásunk; nincs, ki ma párosi
Márványba metszett képedet a jövő
Évekre szíves tisztelőid
40 Hív maradékinak általadja.

Ne véld azonban, hogy -----

45 Élj, ó dicsóult őseid jeles
Magzatja!... Míg a nagy Duna partjait,
Míg a Tiszának tér vidékét
Bajnokaink unokái lakják;

50 El nem felejtnek tégedet ők soha;
Sőt áldva fogják áldani nagy neved
Mindenkor, és mély tiszteletben
Tartani még tetemid porát is.

(1791)

19. A LÁTÓ

Vídulj, gyászos elme! megújul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.
Zengj, hárfá! Hallgasson ma minden reája,
Valakinek kedves nemzete s hazája;
S valaki a magyar változó ég alatt
Még a szabadságnak híve s ember maradt.)

Ó til kiknek szívek örök búba merült,
Ím, reménytek nem várt víg napja felderült;
Ím, az igazságnak terjednek sугári;
10 Dőlnek a babona fertelmes oltári, *hőnkrémennel*
Melyek a setétség fene bálványának
Annyi századoktól vérrel áradának.

Ama dicső nemzet felkelt ím egészen,
Mely a két világnak megváltója leszen,
15 S melynek már láncoktól szabad vitéz karja *Alszóban*
Mutatja, mit tehet egy nép, ha — akarja!

Az ember elnyomott örökös jussait
Délre hozván, porba veri bálványait;
S míg köz ellenségink poklokra süllyeszti,
20 Hozzánk ím! ölelő karjait terjeszti; *szóval*
»Álljon fel az erkölcs imádandó széki!
Nemzetek, országok, hódoljatok néki!
Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság,
Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!«

25 A föld kerekége megrendül e szóra,
S látja, hogy érkezik a régen várt óra.

elnyomott A letapodtatott emberi nemzetnek
Csontjaiból épült trónusok reszketnek.
Rémülve szemlélik közelgető sorsok
30 A vérre sovárgó koronás gyilkosok;
Ók! kiknek még imént százezrek halála
Csak egy intésekben, egy szavokban álla;
S kiknek több nagy város tüzes leomlása
Oly vala, mint annyi hangyaboly romlása!

35 Vídulj gyászos elme! megújul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.
(1791)

20. TARTÓZTATÁS

Baróti Szabó Dávidhoz

*Nec committet, ut, vindicando sibi
contumeliam factam, honorem habeat
ei, qui fecit.*

SENECA

I.

- Hogyhogy, barátom! hát felelnél öneki?
Oly gyáva féllal perlenél? s a nép előtt?
Nem látd-e, hogy csak azt akarja? hogy csak az
Mesterkedése célja s egy legfőbb oka?
- 5 Hogy azért agyarkodik, s azért tör úgy reád?
Ne, ó barátom! meg ne tiszteld így soha. —
Ha most, követvén haragod első bús hevét,
Magad felejtve perbe szállnál vele;
Ha most (Minerva ellenére) tetőled ily
- 10 Becsületet nyerhetne: Mit nem tenne majd
E nyughatatlan, hetyke, furcsa kis vitéz?
Mit mondanának érdemes bajtársaink?
S mit vélné minden más tudós és bölcs magyar,
Látván, hogy ezt ma szóra méltóztathatod,
- 15 Holott az első hely miatt irigykedő
S önnönmagát felhőkbe felmagasztaló
Göggös poéta gúnyolásit a minap
Fel sem vevéd; sőt durva, mocskos fegyverét,
Rozsdás sisakját, s homlokán csúf szarvait
- 20 Mosolygva nézven, rajta szánakodhatál?
Távul örökre tőled, az, távul legyen,
Hogy véle perbe szállj; hogy egy Vadócival
Te bajra kelj! Ám lássa: gyújtsa fel Buda
Várát, ha hírre vágy; ha büszkeség szele
- 25 Csapván meg az agyát, nem találja már helyét,
S új Empedoklesként valóban veszni tért.
Úgy teheti híressé magát; és úgy lehet
Oly halhatatlan, mint — ama bolond, ki fel-
Égette hajdan szűz Diána templomát.

II.

*Quaenam te mala mens, miselle Ravide,
Agit praecipitem in meos iambos?*

CATULLUS

- 30 Látod, mikép fenekedik ellenem is? mikép
Vizsgálja, kémlí tetteim? mint túr, kotor,
Ás vés utánam? Mint hazudja, hirdeti
Százféle gáncaim? mikép aláz, mikép
Szidalmaz, átkoz, ingerel szünetlenül?
- 35 S ha messze meglát, mint kerül, siet, szalad?
S bekóborolván lakhelyünk egész körét,
És csapva csapván a levet mindenfelé,
Miképpen arcátlankodik? mint cimborál,
S keresve mint keres hasonló társakat?
- 40 Hiába mind! Nem boldogulhat énvelem,
Bármint csevegjen, s mocskolódjék, hallgatok ;
S előbbre ballagván szokott ösvényemen,
E veszni-tért, irigy, kevély emberke vak
Dühét, erőtlen átkait fel sem veszem,
- 45 S őt mindezért haragomra nem méltóztatom.
Miért vesződnének, mit civódnánk mí vele?
Isméri már az egész vidék, isméri jól
Még a tanuló gyermek is csapodár szavát ;
S ismérik őtet nemsokára voltaként
- 50 Majd mások is, — főképp azok, kiket ma még
Temjénje kölcsön tékozolt ál füstivel
Vakítva csal, s véletlenül majd vízre visz,
De szomjan elbocsát, s belőlők csúfot úz.
Hadd szidjon ő bizvást s gyalázzon engemet,
- 55 S kövesse nyilván szíve mérges ösztönét:
Nem tudja, mit cselekszik így, a balgatatag;
Nem tudja, hogy dicséretétől tartok én.
(Mellyel valóban szerfelett megbántana,
S tán engem is bosszúra kényszerítenel)
- 60 Attól azonban, hogyha mit remélhetek,
Megment, remélem, mind magyar természetem,
S hazám javára tett saját szolgálatom,
Mind jó barátim s vélem egy pályán futó,
Egy tárgyra néző társaim dicső neve; —
- 65 Melynek naponként terjedő fényét az ily
Kaján bagolynak pislogó kancsal szeme
Hazánk derülő kék egén nem tűrheti.

III.

*Utile proposuit nobis exemplar
Ulysses.*

HORATIUS

- Hogy rajta bosszúd állhatod, kitöltheted,
 Hogy veszni fog, — bizony dolog. De mit nyerend
 70 Azzal neved, ha ily kis ellenségedet
 Egyszerre semmivé teszed? Mit nyerhetett,
 S mit nyert az ív és lant hatalmas istene,
 (Bocsássa meg, hogy kérdezem!) mit nyerhetett
 Apolló M a r s y á s lenyúzott hőrivel?
 75 Bátran kimondván, amit érzek én ugyan
 E győzedelmet, e kegyetlen büntetést
 Istenhez illő szép s jeles dolog gyanánt
 Nem nézhetem, sohasem csudálhatom. De ők
 Lássák, miért mit tesznek, a nagy istenek;
 80 Kiknek, tudom, mely tisztelettel tartozunk.
 Legjobb talán, ha ember embertől tanul;
 Legjobb, ha példát mi halandó férfiak
 Az embereknek hú vezéritől veszünk.
 Nézd, mit cselekszik ott ama görög király,
 85 Kit, mint az ész s tapasztalás hív tükörét,
 Úgy ad előnkbe gyakran a bölcs régiség.
 Nézd, mit cselekszik ott ez a dicső király;
 A görbe, sanda, rút, merész rágalmazót
 Garázda fecsegései miatt mint bünteti.
 90 Nem száll ki síkra vele, nem is perel: hanem
 Egy-két igaz szót mondva, mellyel becstelen
 Tettit szemére hányja, csakhamar — kemény
 Pálcája végivel helyére ülteti.
 Pityergve morgolódik a gonosz: de bár-
 95 Mint sír, zokog, dúl-fúl, nyög és bosszonkodik —
 Nem szánja senki; sőt kacagják mindenek,
 S egy szívvel és szájjal dicsérvén a királyt,
 Vidulva folytatják tanácskozásokat:
 Mikép lehetne Trója régen vítt falát
 100 Megvenni, s látni még saját hazájokat? —
- E bölcs vezért kövessed, ó nagyérdemű
 Költő! hazai nyelvünknek áldott bajnoka!
 Kit minden épeszű magyar tisztel, becsül,
 S örömmel emlegetni fog mindenha majd
 105 Még a jövődöbéli századokban is!

IV.

*Liber in adversos hostes stringatu
iambus!*

OVIDIUS

- Ám légyen úgy! Ha már eszére nem jöhet,
 Ha semmiképpen nem szünik bosszontani,
 S nem tűrheted te már tovább e sült-agyú
 Cinkos fiúnak vad szeleskedéseit,
 110 Otromba váddal terhelő szidalmait,
 És mindezeknél mocskosabb dicséretit:
 Fogjad hatalmas tolladat! s rajzold le jól
 Talpig tetétől. Hadd tekintsen képire,
 Hadd lássa, mely rút az; s legyen másoknak is
 115 Példás ijesztő váz gyanánt, hazánk alig
 Serdülhető kertében. (A melynek, tudod,
 Az ilyen ég-átkozta házi tolvajok
 Legtöbbbet ártnak!) Ha van pofája még,
 S egészen el nem tünt szemérme: megpirul,
 120 S elundorodván képitől, magába tér.*
 Ha pedig irígy dühébe fúlva meggebed:
 Akkor te nyugodalmasan dolgozhatol;
 És minden ily patvarkodónak köz-neve,
 Féelme, csúfja lészen a V a d ó c i név,
 125 Melyet, mihelyt fülébe zúg, irtózva hall —
 Sietve távozván ezen berek tilos
 Vidékitől az elhagyott mocsár felé,
 S ott, a világos éj kegyes szép asszonyát
 Váltig rekegve csúfoló békák között,
 130 (Kik hajdan ily gonosz bohók lehettenek!)
 Titokban átkozódva vádolván magát,
 Hogy míg eszén volt, elkerülni nem tudá.

* Erubuit: salva res est.

TERENTIUS

- Azt tartom én: hogy az ily veszett indulatú
 Csalárd kis ellenséget, a míg csak lehet,
 135 (S az a tekintet és figyelmes szorgalom,
 Mellyel magunknak tartozunk, megengedi),
 Mély megvetéssel nézni, s kába tetteit
 Szemlélve, fel sem venni, — szép s dicséretes;
 De tőle mindent túrni, s rajta semmikép
 140 Bosszút nem állni, — gyáva s illetlen dolog.
 Mert a hamis vád s csalfa hír könnyen hitelt,
 A rossz, garázda nyelv pedig követőt talál,
 S gyakorta helyrehozhatatlan kárt okoz.
 (Főkép, ha kit már úgysis álnok cimborák
 145 S kevély vad üldözők gonosz hatalma nyom,
 S nyelvét lekötve hallgatásra kényszerít.)
 Mindenben illő célt s határt kell tartanunk.

(1791)

21. ESDEKLŐ PANASZ

Ne félj, ne félj, kedves lélek!
Ne távozzál előlem,
Mondtam, hogy már nem remélek .
Miért tartasz hát tőlem?

5 Mit kesergetsz haszontalan,
Mít únszolod könyveim?
Tudom úgysis, boldogtalan,
Hogy nem lehetsz az enyim!

Látom, mint küszködik szíved,
10 Mint ég titkos tűzében,
Szemlélvén, mint eped híved,
S mint vész kínos hevében!

Látom, nedvesült szemednek
Mint hullnak le gyöngyei,
15 Tudván, érted mint gerjednek
Lelkemnek gyötrelmei!

Ó! ha bánatimnak árja
Meghatotta szívedet,
S még egészen ki nem zárja
20 Elméd régi hívedet:

Ó! ne siess, drága lélek,
Ne siess úgy előlem!
Tied vagyok én, míg élek . .
Ne tartózkodjál tőlem!

(1791)

22. EGY NEVENDEK BÜKKFÁHOZ

..... *Teneris incidere amores
Arboribus crescent illae; crescentis,
amores.*

VIRGILIUS

Élj, nődögelj, és nyúlj fel az ég felé,
S terjesszed ernyős ágaidat, te szép,
Te társaid díszére termett
Kellemetes fiatal fa! mellyet

E zöld berek főbb szálai közt maga
Választa Fánnim, hogy lekötött hitünk
Tanúja lennél: szíveinknek
Titka reád vagon íme bízva!

Tartsd fenn sokáig párasodott nevünk
10 Első betűit; mellyeket a kegyes
Hűsége bővebb zálogaul
Metsze hajadra saját kezével.

Hallottad édes hangozatú szavát,
Mebájoló szép új fogadásait,
15 S szent esküvését; láttad a hív
S állhatatos szeretők jutalmát.

Élj, s nődögelj, ó drága szelíd fa! légy
Boldog szerelmünk néma tanúja; s hagyd
Új életem víg kezdetének
20 E jeleit nevednek véled!

(1790 körül)

23. SERKENTŐ ÉNEK

*Donec virenti canities abest
Morosa.*

HORATIUS

1. Szedjük életünk virágít,
Most, mikor még illatoznak,
S a tavasz vidám szellői
Lengedezve játszadoznak.
- 5 2. Kert az élet: de rózsáit
Óva kell s vigyázva szednünk,
S a tövistől, hogy kezünket
Meg ne szúrja, — őrizkednünk!
- 1-2. Szedjük, óva s őrizkedve,
10 Szedjük hát, míg illatoznak;
Míg a víg tavasz szellői
Fürteinkben játszadoznak!
1. Így lehet még, szív-epesztő
Bánatinkban csendesednünk,
15 S balszerencsénk ellenére
Jobb reményre élemednünk.
2. Így lehet, bajunk felejtve,
Még örömben részasednünk,
S kertünk édes illatjától
20 Néha szinte részegednünk.
- 1-2. Szedjük életünk virágít,
Szedjük hát, míg illatoznak;
Míg a víg tavasz szellői
Fürteinkben játszadoznak!

(1790 körül)

24. EGY HÍRES VERSELŐRE

Irja szünet nélkül, s kötetenként küldi világra
Verseit, és fennyen hirdeti Gomba Mihály:
Mely szaporán, mi hamar kel az ő strófája; mi könnyen
Foly neki százanként, és mi kevésbe kerül.
s Gomba! ne kérkedjél. Hamar elvész, a mi hamar kész;
S a mi kevésbe kerül, többnyire nem sokat ér.

(1790 körül)

25. BARTSAIHOZ

- Szomorú a lelkem. Még alig derüle
Víg napunk, már újra homályba merüle.
Iszonyú jövőndő! rémítő képzések!
Ah! mit hoznak reánk a bús végezések?
- 5 Mít szülhetnek e sok kínos küszködések,
Tüzes villongások, dühös vérengzések?
Felébred a világ halálos álmából?
S kifejtendi magát szolgálai jármából?
Avagy, századunknak örökös csúfjára,
- 10 Ledől a szabadság most-emelt oltára? —
Ily bizonytalanság kétes örvényében
Hányattatik elmém méltó félelmében.
Kebelembe folynak könyveim árjai,
S önként zengni kezdnék lantomnak húrjai.
- 15 Dicsőült Orczimnak lelki jó barátja!
Kiben még gyámolát múzsám élni látja —
Őtet! ki mint hazánk egyik fő reménye
S egész költő-karunk vigasztaló fénye,
Úgy néked még imént barátság angyala
- 20 S nékem atyám helyett édes atyám vala!
S ki, bár elköltözött nyugalma helyére,
(Oda, honnan senki még vissza nem tére),
Élni fog itt mindég nagy neve hírében,
Élni, veled együtt, minden jók szívében!
- 25 Ó Te, kit eléggé semmi nyelv nem dicsér,
S kiben legkisebb dísz a fejedelmi vér, —
B a r t s a i l Nemzetem szíves ébresztője,
Igazság, emberség hatalmas védője!
Engedd, hogy ezeknek egy hív énekesse
- 30 Bánatos érzésit veled közölhesse;
Halljad, mint zengedez magános hárfája —
Tekints bátorító szemekkel reája,
S amint gyakran valál serkentő vezére,
Vidd fel ma Helikon sziklás tetejére.
- 35 Jer, keseregd velünk az ember vakságát —
Ki, megvetvén az ész mennyei világát,
Társa vesztésében keresi nagyságát,
S bűne fertelmében leli boldogságát!
(1792)

26. AZ EURÓPAI HADAKOZÁSOKRA

*Neque hic lupis mos, nec fuit leonibus
Unquam, nisi in dispar, feris.
Furorne coecus, an rapit vis acrior?
An culpa?...*

HORATIUS

Új szélvészek jönnek észak tengelyéről,
Hogy napunk elúzzék borongó egéről.
Felkelnek a népek békesség öléről,
Hogy egymást elverjék hazájok földéről,

- 5 Mint az éhes medvék hideg barlangjokból,
Oly dühös haraggal törnek ki honjokból,
S ezer halált szórván kegyetlen markokból,
Koporsót csinálnak egész országokból!

- Természetnek Atyja! ki e föld színére
10 Helyhetéd az embert élet ösvényére,
S csak az egy szeretet édes érzésére
Gyúlasztván, bocsátád szabad tetszésére:

- Mely komor végzések zavarták ügyünket,
Városokba gyűjtven nyomorult nemünket?
15 Azért hoztak-e hát így öszve bennünket,
Hogy itten bővebben onthassunk vérünket?

- Míg ki nem költözött erdők homályából,
Vétkezett az ember szokott vadságából;
De, ha mi gonoszt tett tudatlanságából,
20 Legalább nem tette rosszra-vágyásából.

Most — fő dicsőségét abban helyezteti,
Ha ölhet! s fegyverét vérben feresztheti;
Mert, embertársait ha bőven vesztheti,
A megbódult világ vitéznek hirdeti!

Levél



Szent-Jóbi Szabó Lászlóhoz 1793.

Drámetti nemzeti Poéma. Horat.

Oh Te! kinek jeles elméjje örvendő tudásán,
Még mikoron csak tündérel hallom vala Múrád
Sívni kesű delit; Te, kiben végtelen magános
Pállya-füvészen alatt mélos baj-történ, & búsodás;
Tízúter a leg-jobb, leg-igazt Embere szabólan;
Mint vagy, drága László! vagy is inkább hol vagy? - Örmény
Baj közeget, & le-megmó búsas' sorokait alatta,
Íme Te-ötöd akas végezteltemi Dardány.

Hajszalammul vázvíra levelés; & óhajom somolyoss
Kellened Cécidus máran magam úsrak erepsem
Jónom; bár azt se sívón, mely téjra búsállam.
Nem-de, mielőz Moloss' pomozó körmökim menit,
Kéna vagy, id hallgat velő együtt nemyis Múrád?
Alfa-e sásat? & hol vagy? - Sívem fele, léli Dárdón!
Alfa-e? amikor sívja-meg lakoztad' sígi helyim?
Ott vagy-e még amár úzra medén, hol hajdani fünyünk
Oly' mely gyáphá nemle? kólot a vígja-vonásak
Telke kóssósságunk' örökös fagyolta búsitá?
Ott, amár úzra helyim, hol minden fünyek alatta
Egy-egy sígi Magyarra salálf!... Könyvkebe elátva
László sívón, ott; &, Elimk' esűis parafolva kesergim,
A Duna jóke virébe fatesd fájdalmaid úzra! -
Hajh! ifjonyi sívíg! gyáfos temetője Háriának!
Jászra hanygyáson; látva sírhalmait én-is
Ósínknek, - kik hajdan az elensigee ki kelvén
Blomgyunkias, & úzette vísté vírekkel adóvárs
Jászra ize, & Világ' füle hallotása kitalójik.
Nézd e' tízre! & tanúly más egyezégre, Magyar Raj!

A Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz, 1793. egykorú tisztázata.

(Ered. nagys.: 381 x 247 mm)

25 Bűszke, gyarló ember! hová visz vakságod?
Miként bitangolod lelki méltóságod!
Abban lehet-e hát legfőbb boldogságod,
Hogyha vérségidet holt-halomba vágod?

Tudjad, ó balgatag! hogy az ész mivében
30 Van érdem, s a szívnek munkás erkölcsében;
Vitézség, a haza serény védelmében —
Nem a győző karban, nem a vad elnében!

Csalatkozott népek fellázadt vezérei!
Tímiattatok foly ennyi ember vérei!
35 De ó! lesz oly idő, mely azt visszakéri,
Ha az élet ura munkátokat méri!

Nincs isten? — Nincs, aki vigyázna reátok,
Dühös vakságtokban tán azt gondoljátok?
Nem dőlhet le porba, minthogy nincs bírátok,
40 Nemzetek átkával terhelt koronátok? —

Hah! hogyha érccé vált kegyetlen szívetek,
S nincs emberi érzés már többé bennetek:
Tekintsetek kösül, vakok! s reszkessetek;
Nem állhat már soká megrendült széketek!
(1792)

27. LEVÉL, SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓHOZ

(Hazafiúi aggodás)

Ó te, kinek jeles elméjét örvendve csudáltam,
Még mikoron csak távúlról hallom vala műzsád
Szívreható dalait; te! kiben végtére, veszélyes
Pályafutásom alatt, elszánt hú társra, s barátság
5 Tisztiben a legjobb, legigazb emberre találtam :
Mint vagy, drága Lácim? sőt inkább élsz-e? s ha még élsz,
Hol vagy most? Száz gond és baj terhének alatta
Ime! barátodnak bús szíve sohajtoz utánad.

Hasztalanul várván leveled s óhajtvá reménylett
10 Kellemes énekidet, máran magam útnak eresztem
Verseimet; bár azt se tudom, mely tájra bocsássam.
Nemde, mióta Mohács szomorú környékire mentél,
Hallgatsz, s elnémult veled együtt nemzeti műzsád?
Élsz-e tehát, s hol vagy? mellyik megye puszta vidékin
15 Bujdosol? és mikor érsz lakozásod előbbi helyére?
Ott vagy-e még amaz árva mezőn, hol hajdani fényünk
Oly bús éjbe merüle? hol a vad visszavonásnak
Lelke dicsőségünk örökös fátyolba borítá?
Ott, amaz árva mezőn! hol minden fűnek alatta
20 Eggy-eggy régi magyarra találsz! Könyvekben elázva
Jársz, tudom, ott; s népünk vesztét panaszolva kesergvén,
A Duna szőke vizébe szakad fájdalmaid árja.
Hajh, iszonyú térség! gyászos temetője hazámnak!
Jártam hantjaidon; láttam sírhalmaik én is
25 Ósínknak, kik hajdan az ellenségre kikelvén
Honnyunkért, s ott halva vitéz vérekkal adózván,
Intenek íme! s világ füle hallattára kiáltják:
»Nézz e térre; s tanulj már egygyességre, magyar nép!«

Ámdemít emlegetem bal sorsunk durva csapásit?
30 S még ma sem enyhülő sebeink mit szaggatom újra?
Gyász jelhangja, Mohács szomorú neve! rettenetes név!
Ah! ne gyötörjed az én füleim; lágyítsad azoknak
Mostoha szíveiket, kik honnyok semmi keservén
Nem könnyörülhetvén, bajait mindenha tetézik,

3. S régi tulajdonaink, erkölcsink, ősi szokásink,
Nyelvünk, törvényink bizonyos vesztének örülnek!
És te, barátom! eredj, vedd tolladat: írd le, mit érez
Ott, epedő szíved! s egyszersmind írd le, mi volt rég
E nemzet, míg a haza közhasznára tekintvén
40 Bölcs fejedelmeinek vígan hódolva virágozott;
Visszálkodva mivé lett ott elvégre, tulajdon
Vétke miatt! s mi lehetne talán még egykor, ezernyi
Kárunkon okosodva ha már eggyezni tanulnánk,
És, az irígy szeretetlenség otromba dagályát
45 Annyi veszély fertelmes okát!) útálva kerülvén,
A nagy egésznek igaz díszét mindnyájan akarnók,
S hajdani szép hírünk új érdemek által emelnők! —

Vagy ha talán már visszajövéi Budavára királyi
Fénnyel tündöklő híres palotáiba, s ottan
50 Töltöd ezen vígságos időt, ó drága hazámnak
Érzékeny fia, kellemes écnklője! figyelmezz
Egy kisség szavaimra; felelj kérdésre meghitt
Társadnak, kit bú, bánat, s mély gondok epeztnek.
Terhes fellegeket látok fenyegetve borongni
55 Újra, s leszállani-kész komor éjt terjedni világunk
Nyúgoti részének felzendült messze határin.
Hasztalanul csalogatta reményünk csillaga, tündér
Böldogság képével, alélt szívünket; örökre
Éltünk ah! s nem fog soha felvirradni talán már.

60 Nézd, a régi homályra szokott sok gyáva miképpen
Üldözi mindazokat, kikről a józan okosság
Élesztő tüze sугárit tündökleni látja!
Nézzed, az ostobaság véres zászlóihoz esküdt
Vakbuzgók mi dühös-törekedve rohannak előnkbe!
65 Szíveiket vad gyűlölség mérgével itatván
A szeretet szolgálai, miként gerjesztgetik őket!
Mint fenekednek! mint hányják az ezernyi kelepécét
Újra, hogy a szabad ést szűkebb korlátba rekesztvén,
Népünket levetett alacsony jármokba szorítsák!
70 Még csak alig jöve fel valamely jeles elme hazánkban,
A közjót kereső bölcspolgár, pályamezőben
Még csak alig láttatta magát: mikor íme legottan
Hitvallása felől vetekednek, otromba nevekkel
Illetik, és mérges nyelvekkel földig alázván,

- 75 E fene képmutatók diadalmaskodva lerontják!
 Csalfa világ! gonosz álnokság! balsorsa hazámnak!
 Ó! s hát, hogy még éjjelit is szaggatva, s az édes
 Nyúgodalom puha karjairól munkára sietve,
 Éltének fonalát önként rövidíti, hazája
- 80 Mély álomba merült fiait serkentgeti, s régi
 Durva homályokat oszlatván, új fényre vezérli,
 S méltóbb állapotunk útját mutogatja: tehát ily
 Fáradozásaiért ez legyen-e végre jutalma?!
 Tí boldogságunk dühös ellenségi! setétség
- 85 Szentelenül csevegő vad terjesztői! mikor lessz,
 S lessz-e gonosz szándéktoknak valahára határja?
 Ó te, világok szent fejedelme! te mindenek atyja,
 S gondviselő bírálja! ki por-testébe lehelvén
 Lelked szikráját, szabadon formáltad az embert:
- 90 Meddig, meddig nézheted el, hogy dúlja hazánkat
 És nevedet gonoszul káromló cimborá? meddig
 Késik még méltó haragodnak mennyköve? Fordítsd,
 Ah! fordítsd le reánk szemeid, végetlen igazság,
 Már valahára, s kevély ellenséginket alázd le!
- 95 Népe jövődjén mély gondolatokba merülve
 Így búsong, s aggódva magát így gyötri barátod,
 A mikoron te talán éltednek gyenge tavasszát
 Vig palotákban, s szép Dáfnéd ártatlan ölében
 Töltöd; gondjaidat feledékenységbe temetvén.
- 100 Ah! vígadj; s a míg kedves lehet életed, éljed.
 Feltűnik a bú, gond, s szomorúság napja bizonynal
 Néked is; elmúlik pirosolló hajnalod álma.
 Im, elmúltak az én örömim; nem kellenek immár
 E bús szívnek alég ízlelt hivságai többé.
- 105 Úgy elenyészének, mint éj felhői tavaszkor,
 Bánatos éltemnek fiatalb esztendei; s tisztább
 Napjai, mint valamely siető patak, úgy lefolyának.
 Ó! embernek léte, rövid pályája, mi vagy te?
 Most jöttünk, már újra megyünk; és íme! csak azt sem
- 110 Tudjuk: merre, hová térünk, vagy honnan eredtünk?!
 Rajta, barátom, azért: igyekezzünk szerzeni mostan
 Érdemeket. (Csak ezek fogják nyújthatni tovább is
 Éltünket, mikoron köz-anyánk keblébe leszállván
 Újolak, a természetnek lefizetjük adóját.) —

115 Jer menjünk: mint Emberek és Polgárok, Igazság
Útján; szent kötelességünk bétölteni. Nincsen,
Emberiség nélkül nincs érdem; s nincs haza nélkül
Emberiség. — Haza! szívemnek bálvány! teneked
Szentelem én magam és minden szándékom ezentúl!
120 A te javad s kiderülésed lesz tárgya fiadnak
Már egyedül; — mivel ah! teneked hasznodra lehetni,
Boldogság; teveled s érted szenvedni, dicsőség! — —

Mit véljünk? e kétes idők veszedelmét előre
Látva, mi jót várjunk? Budavára királyi lakossi
125 Mit várnak, mire készülnek? s mibe volna remények,
Hogyha megént valamely szélvész támadna? Ki fogná,
Ah! ki s miként fogná kormányozhatni szerencsénk
Fereteges tengerre bocsátott gyenge hajóját?
Állnak-e még főbb oszlopaink? ó, állnak-e bölcsebb
130 Szándékú jeles embereink? Ott vagynak-e népünk
Megbízotti, kiket már harmadik éve kirendelt?
Mint igyekeznek azon felséges arányra? miképpen
Eggyeznek? s melly istenség bölcs karja vezérli
Tántorgó lépéseiket? Készül-e hazánknak
135 Temploma, vagy legalább új talpköve meg van-e vetve?
Hajh, nem leszen-e még Babilonnak tornya belőle?
Jaj! félek, félek, nehogy építőivel együtt
Ránk dőlven, bennünket örök mélységbe temessen
Végre, s irégyinket méltó kacagásra fakassza!
140 Vigasztalj, ó kedvesem! És ti, nemzeti létünk
Szent ügyét viselő több más hű társaim, a kik
Mostan az országnak kebelében széllyeloszolva
Népetek óhajtott díszére javára serényen
Munkálkodtok, s bár egymástól messze szakadva
145 A szeretet kötelén velem egy fő célra siettek;
Jertek, társatokat vigasztaljátok! epesztő
Gondjait enyhítvén, s táplálván szíve reményét.
És te, Fejérvárnak most kelt új fénye! Királyink
Sírjai közt lakozó hív énekes! (ah, teneked sem
150 Hallom zengedező hárfád!) Vess néma keserved
Árjának, vess gátot; szüntesd nemzeti lantod
Édes hangzattal társadnak bánatit; oszlasd
Bízodalom sugáiraival bús lelke homályát!
S hát tí mint vagytok, tí más buda-pesti barátink?

- 155 Mit mivel a bölcs Koppi? mikép nevekednek alatta
A haza jobb csemetéi? mikép gerjednek erőre
Bajnokaink unokái, midőn a régi világnak
Nagy példáit festi? Hová lett Versegi, s mint van?
Versegi, kit szeretünk; és kit kedvelve becsülnek
- 160 Mindazok, a kik az érdemeket mérsékleni tudják,
Él-e? s miben foglalja magát? Nem törnek-e mégis
Ellene szép tálentominak méltatlan irígyi?
Nyert-e, vagy elvesztette perét? Hah! nyert-e, vagy ismét
A jók ellenségeinek szolgált az igazság? — —
- 165 Hol van néhai szerzete más nagy dísze, s hanyatló
Szép nyelvünk egyik jelesebb hű gyámola; hol van
Kreskai? s mért hallgat? Mind elnémulnak-e vajjon,
A tehetős elmék? mind elnémulnak-e végre?
S nemzeti fő kincsünk, nagy atyáink nyelve, hová lessz?
- 170 És ki fog ügyében, megszanva, segíteni rajta? ...
Ó írj, írj már, s adj választ minderre, barátom!
S fel fog-e még valahára napunk virradni, tudósíts.

(1792)

28. LEVÉL, EGY RÉGI VÁRBÓL

(A nemzeti nyelv és nemzetiség ügyében)

Népe jövődjén mély gondolatokba merülve
Itt búsong, s aggódva magát itt gyötri barátod,
A mikoron te talán éltednek gyenge tavasszát
Víg palotákban, s szép Dáfnéd ártatlan ölében
5 Töltöd; gondjaidat feledékenységre temetvén.
Ah! vígad; s a míg kedves lehet életed, éljed.
Feltűnik a bú, gond, s szomorúság napja bizonnal
Néked is; elmúlik pirosolló hajnalod álma.

Ím, elmúltak az én öröim; nem kellenek immár
10 E bú szívnek alég ízelt hívságai többé.
Úgy elenyészének, mint éj felhői tavaszkor,
Bánatos éltednek fiatalb esztendei; s tisztább
Napjai, mint valamely siető patak, úgy lefolyának.
Ó! embernek léte, rövid pályája, mi vagy te?
15 Most jöttünk, már újra megyünk; és íme! csak azt sem
Tudjuk: merre, hová térünk, vagy honnan eredtünk?!

Rajta tehát, vígadj bátran; s a míg lehet, éljed
Bölcsen mérsékelt örömei közt mostan idődet.
Ámde jer egyszersmind, s kezdj már szolgálni hazádnak;
20 Kezdj már most, a mint korod engedi, néki segédül
Lenni, s hová hamarább enyhíteni régi keservén.
Fájdalmasb óráiban is, jobb sorsa reményét
Táplálván, s szemeit szíves védőire vetvén,
Láss, mi nagy s tehetős új bajnoka támada benned.
25 Gondold meg gyakran, nemes ifjú! mennyi javával
Álda meg a kegyes ég ezerek közt tégedet, és mely
Gyorsan fáradozó szeretettel tartozol érte.
Jusson eszedbe, mi szép, mely drága gyümölcsöket ígért
Ritka nagy elmédnek már első gyenge virágja.

30 Vedd szívedre te is népednek mostoha sorsát,
Hajdani nagy neve szép fényét, s bús éjre hanyatló,
És örök álommal rémítő, mái homályát!
Nyelvünk elhagyatott ügyét! erkölcsi szokásink
S nemzeti létünknek kárát, mindennapi vesztét,
35 S végromlásra jutó maradékink árva mivoltát!

Múlnak az esztendők: változnak az emberi dolgok;
S változik ím! Európa szemünk láttára naponként.
Int az idő! Később — késő lesz minden igyekezet,
S nagy szégyen, bánkódva hiú panaszokra fakadnunk,
40 És az eget s könyörületlen vak sorsot okozván,
Helyre nem állandó kárunkon akkor cpednünk,
A mikor isten sem tud rajta segíteni többé!

Jersze, kövesd hív társaidat; jer szerzeni már most
Érdemeket! . Csak ezek fogják nyújthatni továbbra
45 Éltünket, mikoron pályánk végéhez elérvén,
A természetnek lefizetjük mink is adónkat.
Jer! menjünk, mint emberek és polgárok, az erkölcs
Útján, szent kötelességünk bétölteni. Nincsen,
Emberiség nélkül nincs érdem; s nincs haza nélkül
50 Emberiség. Haza! szívemnek bálványja! tenéked
Szentelem én magamat; s minden lépésem ezentúl
A te javadra leszen mindég intézve! . . Fogadd el
E fogadást, és nézz jó szándékára fiadnak!
Mely sok ezernyi nehéz akadállyal küszködik, a ki
55 Néked akar szolgálni, tudom. Nem tészem azonban
Még le reményemet én; s nem utolsó, nem kicsiny érdem
Lesz, végső pontjára jutott szoros állapotukban
Híven erőlködvén, legalább kétségbe nem esni!
Megfordul, hiszem azt, (mert él a nemzetek atyja,
60 Él még a magyarok kegyes istene! s látja, miképpen
Sűlödünk!) megfordul még valahára szerencsénk,
S bárha keménykedik is, nem lesz ily mostoha mindég;
Csak bízunk, s bajaink tűréssel győzve, magunkat
Boldog atyáinkhoz méltóknak lenni mutassuk.

- 65 Ennyi homályok után, tisztább új napra derül még
A magyar ég, s fiaink meglátják hajdani fényét.
Sőt, ha serény és állhatatos hívséggel igyekszünk,
S szent ügyünk mellett bátran bajt állva tovább is
Emberkedni tudunk, nem hajtván semmi veszélyre,
70 Meglátjuk valahára talán bámulva magunk is
Új életre kelő honnyunk víg hajnalodását.

Higgyük: előbb, vagy utóbb, diadalmaskodni fog a köz
Értelem és akarat; diadalmaskodni fog egykor
A nagy egész hasznát kereső törvényes igazság,
75 Mellyet minden nyelv, minden szív, minden erő véd,
S mellyet az ész, mint bölcs kalauz, vigyázva vezérel.
(1792, 1820 körül)

29. ÜSSÖN AKÁRMIKOR...

I.

- Üssön akármikor, üssön ama végóra, halandók
Lévén amellyet kikerülnünk nem lehet, ámbár
Nemzetek, országok fejedelmei, régi királyi
Székek s fényes arany koronák örökössei légyünk,
5 Vagy szalmás alháza s szegény kalibára születünk:
Szűk élelmünket rabigában nyögve keressük.
— — — — — S legyen bár-
Mely rövid és mi nehéz elkezdett pályafutásom:
Hogyha neked használhattam vele, váltig elég volt.
- Emberiség szent oltárán áldozni tenéked
10 Ó te, nemes lélek legszebb bálványa, s világunk
Minden aranyjánál becsebb fő kincse, szabadság!

Hogy nép a népet kedvelje, hogy ember az embert
Érdeme s méltósága szerént tisztelve becsülje.

II.

- Oszlani kezd már lassanként a régi setétség
Éjjele; terjednek lassanként már az igazság
Életadó fényesb sugári; terjed az észnek
Végre kifejtődő természeti tiszta világa.
5 — — — — — dőlnek az elmét
Mennyei díszeitől megfosztó rút babonának
Emberi vérbe merült iszonyú bálványai. Hosszas
Álmokból felserkenvén, az ezeryi tulajdon
Káraikonn okosult népek vetekedve lehányják
10 Láncaikat, s jobb és igazabb új alkura kelnek.

III.

Boldog idő lehetett, mikoron sem szolga, sem úr még
Nem vala; egyenlők lévén az egész haza minden
Gyermeki, mint testvér s azoneggy anya szülte rokonság.
(1792)

30. MOZART VARÁZSFUVOLÁJÁBÓL

A szóló s egy pap
Kettős.

»Ne hajts az asszonyok szavára« —
Legfőbb törvényt itt ez tegyen!
Intvén sok bölcs s nagy ember kára,
Bölcsőbb hogy más s nagyobb legyen : —
5 Elhagyva esdeklett az égre;
De bármint sírt, bármit teve,
Hűsége várt jutalma végre
Kínos halál s szégyen leve!

(1795)

31. VERSEGHY FERENCHEZ

Te, kit legrégebb híveim
Között leghívebbnek lelek,
S mint boldogabb esztendeim
Társát, szeretve tiszttelek ;

5 Ki hogy hűségem karjain*
Karunkba béavatkozál,**
S velem hazánk oltárain
Főbusznak együtt áldozál,**

Ha hív öledbe rakhatám
10 Szándékim édes titkait,
Enyhülve s bátran járhatám
Pályám veszélyes útjait.

De, hogy hazád s barátidért
Őcsénkkel meg feltámadál,
15 Éltemnek már enyészni tért
Kedvéhez új reményt adál,

Sőt megtartván vad mostohánk,
A Sors, az volt tán egy oka,
Hogy el ne veszne még hazánk
20 Több kínra szánt két bajnoka.

— — — — —
Üldöztetik szünetlenül ;
Mert Tullius pallosra jut,
S Neró királyi székben ül.

(1795)

* M. Muzéum.

** Ott.

32. GYÖTRŐDÉS

✦

Ki nyög? melyik boldogtalan
Kiált megint e bú helyén?
Ki háborít fel úntalan
Magánosságom éjjelén?

5 Hallom, hallom keservedet,
Te vagy, lelkemnek egy fele!
Érzem minden gyötrelmedet,
Érzem ; s szívem reped bele!

De ahl hozzád nem juthatok,
10 Hiába nyújtom karjaim.
Ahl senkit meg nem hajthatok,
Nem hallja senki jajjaim!

Felelnek íml a kőfalak,
S kérésimet kettőztetik:
15 Őrzőimtől, hogy — lássalak!
Fájdalmim meg nem nyerhetik.

A kőfal szánja sorsodat,
S kérésid azt megilletik:
Őrzőidtől, barátodat
20 Hogy láthasd! meg nem nyerhetik...

Nagy ég! tekinsd nehéz baját,
Küldj néki éltető reményt!
Avagy te nyisd meg ajtaját,
S bocsásd el, ó halál, szegényt!

(1795)

33. EGY SZERENCSETTLEN IFJÚ SÍRJÁNÁL

*Quem nunc tam longe, non inter nota
sepulcra,
Detinet extremo terra aliena solo!*
CATULLUS

Őnéki megnyitotta már
Révét a jóltévő halál:
A mí hajónk habok közt jár,
S nem tudjuk, partot hol talál.

5 Ti szűzek! s tí is, ó Tiról
Ifjú polgári! jöjjetek,
S az emberség barátiról
Barátom sírján zengjete! — —

(1795)

34. HÁROM TÖREDÉK

I.

Az *Egy szerencsétlen ifjú sirjánál* első strófája egy teljesebb kéziratban a következő nagyobb töredék második strófája:

És megnyitá! . . . Ne sírj, ó szűz!
Szüntesd szemednek záporát.
Ne háborítsd, ó drága szűz,
Barátom nyugovó porát!

6 Ónéki megnyitotta már
Révét a jóltevő halál:
A mí hajónk habok közt jár,
S nem tudjuk, partot hol talál!

10 És most azért sohajtanak
Ott szenvedő barátjai:
Hogy együtt nyugodhassanak
Hamar mindnyájok hamvai.

Letette minden terheit,
Nem csüggnek láncok karjain;
15 Nem várja Bécs kegyelmit —
Az ég segíté kínjain.

Megesküdt ellenséginek
Nem érzi már irigy dühét
20 S hatalmas üldözőinek
Mosolygva nézi mennykövét.

II.

Egy másik lapon :

De szűnjenek már jajjaink,
Ne háborítsuk hűlt porát,
Ne vádolják panaszaink
A minden élet egy urát.

25 Elűzi majd a jobb idő
Ügyünk setét homályait,
Kifejti s délre hozza ő
Sok szenvedésünk titkait.

III.

Az *Egy szerencsétlen ifjú sirjánál* második strófája egy kéziraton így folytatódik:

Hazámnak egy jobb gyermeke
30 Fekszik hazátok széliben,
De hangzik most is éneke
A nagy Dunának mentiben.

Nyúgodjanak bár hamvai
E messze tartományokon,
35 Él híre polgártársai
Emlékezet-táblájokon.

Nevének fénye, míg Bihar
Fennáll, homályba nem menend;
Ragyogni fog, míg a magyar
Magyar s szabad polgár leend.

(1795)

35. LÍNA PANASZA

Szakaszd ki vérző szívemet
Már egyszer, irgalmatlan ég!
Hogy átokká tedd életemet,
Ez volt, csak ez volt hátra még.

- 5 Válaszd el már bús lelkemet,
Kegyetlen néma fájdalom!
Temesd hozzája testemet,
Zárjon kettőnket egy halom!

(1795—96)

36. VIGASZTALÁS

Ah! hogy beszéljek újlag
Óróa néked, árva szív!
Holott szemedből, hív alak,
Egy könyv most is más könyvet fíz?

5 Ím, a nagy bánat hó szava
Elhervasztó szelet hozott,
S arcád tündöklő gyöngy hava
Halványka színre változott!

Eltűnt! elhagyta képedet
10 Szépséged régi hajnala,
Mert ah! nem látja hívedet,
Kinek kedvéért nyílt vala.

Szánd, ó kegyes! szánd éltedet;
Ne légy magadhoz mostoha.
15 Bármint epeszd bús lelkedet,
Nem kél fel ő többé soha!

Ha felvoná lehelletét
Magához életünk ura:
Imádjuk bölcs intézetét;
20 Ne szálljunk véle alkura!

(1795—1796)

37. TUNÓDÉS

Jer már, jer egyszer, csillagos ég dicső
Fénnyel mosolygó asszonya! Jersze már,
Fájdalmim érzékeny tanúja!
Verd el az éj szomorú homályát.

5 Távúl hazámtól; messze vidék sovány
Határit őrző vad havasok között;
S felhőkig-érő durva fogház
Rejtekeiből az egekre nézván,

Óhajtvá várom megjelenésedet. —
10 És íme! jönnek kellemetes szeléd
Súgárid... Üdvöz légy, kegyes hold!
Könyveim árja között elázva

Aldlak, s köszöntlek. Csak te tudod nyögő
Szívem keservét; ahi egyedül te vagy
15 Még, a ki most is szánakodva
Népsz le reám, s panaszimra hallgatsz.

Ím, elhaladván útja felét az éj,
Némulva fekszik s szendereg a világ.
Ím, nyugszik a természet is már,
20 S nyugoszik ővele minden állat.

Szárnyára kelvén, széjjel uralkodik
A csendes álom: fekvé pihenteti
Földünknek elfáradt lakossit,
Hogy kifogyott erejek megadja.

Ahi elkerül, és messze hagy engemet .
Sajnálja tőlem balzsama cseppjeit.
Csak boldogokhoz mégyen; és azt
25 Nézi, hová siet a szerencse.

Elcsendesedtek társaim is, setét
30 Szurdékaikban : nem merik átkozott
Órában épült zárhelyünknek
Felfakadó panaszos nyögéssel

Mély hallgatását félbeszakasztani.
Elcsendesedtek, — mint amaz óriás
35 Kőszikla-barlangjában a bölcs
S bátor Ulissz követői hajdan.

(Kik vagytok ahl s mely mostoha sors kemény
Tetszése kéntet titeket itt velem
Szenvedni? Melly isten haragja,
40 Melly vak eset hozza minket öszve?)

Búsongva szállong ablakaink körül
A bújdosó szél; s terjedező hajam
Fürtét az arcámon lefüggő
Könybe keverve, tovább kovályog.

45 Így csak te vagy még, csak te vagy, a kinek
Mondhassa vérző szíve gyötrelmeit
E szenvedő, kit sorsa kínos
Terhe alatt elepedve szemlélsz.

Mit látok? Itt hagysz újra te is? Kegyes
50 Vigasztalóml itt hagysz-e te is megint?
Kell menned ahl s nem tarthatod meg
Gyors kerekét siető kocsidnak.

Folytasd, szelíd hold, pályafutásodat ;
Enyhítsd nememnek bánatos éjjelét.
55 Tűrj, halhatatlan lélek! Eljő
Néked is a kiszabott idő; tűrj,

Míg földi pályád végihez érkezel.
Vesd félre már bús gondjaidat, s remélj.
Ismér az ég! . . . Megszán, s kiszólít
60 E hazug és csapodár világból.

(1795)

38. A RAB ÉS A MADÁR

Dulci laborum decipitur sono.

HORATIUS

- Te cifra kis madár!
Miért hagyád el már
Elmét kecsegtető,
S a búbán elmerült
- 5 Gyötrelmes árva szívet
Veszélyes aggódásiból
Édesdeden serkentető
Érzékeny éneked?
Vagyis — mivel köszönjem én neked,
- 10 Hogy bús magánosságomban meglátogatsz?
S hogy (a mit embertől szívem hiába vár!)
Vígasztalást és kedvet adsz?
Ékes szavú, szép tollú, drága kis madár!
Mivel köszönjem én meg ezt neked?
- 15 Fel-felrepülsz rostélyos ablakomra:
Bízást előmbe állsz,
S úgy kandikálsz
Majd bévasalt szűk rejtekembe,
Majd elfogyó sovány
- 20 Ábrázatomra,
S vigasztalásidért
Hálát mosolygó bánatos szemembe.
- De nemsokára
Tőlem megint elválsz!
- 25 S a búnak e felhőkig-ért
Boldogtalan lakóhelyérl
Szárnyadra kelvén, újlag leszállsz
A vár fokára,
Vagy még tovább ama
- 30 Sebes folyónak zúgó partjain
Büszkén emelkedő bokros halomra;
S onnan, szokott örvendezésed
Kellós, verőfényes hegyérl,
Onnan tekintgetsz fel homályos ablakomra.

- 35 Ott hangzik újra kedves éneked
A fenyvesek tollas polgárinak
Bút gondot elfelejtető,
S a városokban fonnyadó kevély halandók
Szemet-csaló tündér hívságinál
40 Százszorta méltóbb, boldogabb, s szebb életéről!
Ott hangzik édes éneked
A halmok, erdők, völgyek, s tér mezők
Szárnyas lakossinak
Önként jövő, szünetlen változó,
45 Mindenkor új, mindenha víg,
S mindég örömmel teljes ünnepéről!
Ott hangzik, ott zeng éneked
Az e kerek föld birtokánál,
A széles e világ
50 Minden javánál
Kívánatosb, áldott szabadság
Meg nem becstülhető nagy érdeméről!

Boldog kis állat! ártatlan, szabad lakossa
Ezen magas hegyek homályinak!

- 55 Víg hirdetője,
Szíves magasztalója
Nagy alkotód jóságának!
Te szép, te kedves kis madár!
Édes enyhítője,
60 Egyetlen egy vigasztalója
Elbágyadott lelkem fájdalomnak!
Mivel, mivel köszönjem én neked
Elmémet-ébresztő gyöngy éneked?

De íme! már meg itt hagyott . . .

- 65 Meg visszatére
Az esti szellők gyenge szárnyain
Előbbi múltatóhelyére,
Túl a folyónak partjain
Ama bokros halomra; — s ott,
70 A nyári dísziből kivetkező
Kis fának özvegy ágain,
Ott áldja, ott
Köszönti
Á nyugalomra költöző

- 75 Arany-hajú szelíd napot ;
 Ott önti
 Gyönyörködésre készítő mennyei
 Kis torka fodros énekít,
 S hangokra-olvadott szebb érzeményci
 80 Messzére hajtának minden bút, bánatot.
 Tornyunkra felható édes lehelletit
 Enyhülve szíjják bé sokat-túrt szíveink,
 S dobogva hajlanak le víg dombjának a völgy
 Árnyékos öbliből
 85 Felénk koválygó lágy szellőcihez ;
 És, felfohászkodván
 Megilletődött lelkeink
 A szenvedők el nem feledkező
 Irgalmas atyja székihez,
 90 Keblünkbe hullanak le könyveinkl . . .

- Elhallgatott: s majd ágról ágra száll,
 Majd újra nagy-büszkén megáll ;
 És, mintha tudná,
 Hogy szíveink érzésivel
 95 Kényére játszik,
 S hogy édesen mulattató
 Szép énekéért
 Méltán magasztaltathatik,
 Füfelve néz mindenfelé, s kérdezni látszik:
 100 Ha tetszik-e?
 S kitől miként hallgattatik?

- De néma csendesség uralkodik
 Már mindenütt; s hallgat, figyelmez a vidék
 Körül-belől.
 105 Csak a feleslő visszahang fondorkodik,
 Csak ő cseveg, s ingerli még
 A messze kősziklák felől.
 Bámulva bámul és álmélkodik
 E táj kis Orfeussa szép szaván
 110 Még a folyó is, — csendesebben
 Hajtván bolyongó habjait
 A vár alatt,
 S nem oly igen sietve,
 Nem oly zajogva dúlván partjait,
 115 S a kőfalat.

Zengj még tovább! zengj, ó kegyes
Kis énekes!
Enyhítsed árva szívemet,
Enyhítsed ahl s felejtesd el velem
120 Határt nem érhető keservemet.

És íme zeng! . . . De mely szokatlan,
Mely új erővel hangzik ezüst-szava?
Mint éled ahl s mely ellenállhatatlan
Vígágnak indul minden a partok körül!
125 Miként örül,
Miként süvít az ő
Hatalmas énekének
Hegy, völgy, mező!
Mely víg örömré gerjedének,
130 S miként felelgetnek mindenfelől neki
A szirtos oldalú hegyek
Láttatlanul enyelgő gyermeki!

Téged, szabadság! tégedet énekel.
Nincs szíved, ember! hogyha nem érdekel;
135 Ha fel nem indíthatnak édes
Hangjai zengedező szavának —
Mebájoló kedves szavának,
Mely által új
Életet ad az egész tanyának!

140 Áldás reád,
Ó édes
Kis énekes!
Áldás reád!!
Ne ártsanak néked soha
145 E vad vidéknek éhes ölyvei!
Ahl el ne érjenek téged soha
Kegyetlen üldöződ vérengző körmei!

(1796)

39. A SZENVEDŐ

»Lehelletem elfogy, napjaim megrövidültek, és csak a koporsóm vagyok hdtva.«

Jób, XVII. rész.
(KÁLDI)

I.

Elmém veszélyes andalgásiból
Magamba térvén, s zárhelyem
Ezernyi könyveimmal áztatott
Porába hajtván térdemet,

5 Némán imádva tisztelen
Mennyei nagy felségedet!
Leborulva csudálom
Megfoghatatlan bölcs tetszésedet!

Mert látom, érzem, hogy tilos felérni :
10 »Honnan, s miért van ennyi rossz?
Mért szenved így a jámbor erkölcs?
S mért győzedelmes a gonosz?«

S hozzád emelvén újlag
Lánctól törődött két kezem,
15 S nedves homályban lábbogó,
Halálra vált, bús képemet,

Elődbe terjesztem — ne vesd meg, ó Úram! —
Elődbe terjesztem szokott kérésemet,
Halld meg keserve tengerének mélyiből
20 Hozzád kiáltó lelkemet!

Tekints le rám! Atyai kegyelmed fényiből
Bocsásd fejemre csak egy sugárodat!
Ne hagyj el, ó Irgalmazó!
Ne hagyj el alkotmányodat.

- 25 Ne hagyj el engem,
Ó én Teremtőml én Atyám! Oltalmazóml!
Én egy Uram!
Egy Istenem!

II.

- 30 Úgy van; megint köny nedvesíti képemet!
Megint megáradott
Szívemnek elsikkadt ere!
Megszánta már, megszánta bágyadt lelkemet
Az Úr kegyelme; s irgalom-pálcája íme
A kősziklából bő vizet verel!

- 35 Oszoljatok,
Szívemnek öldöklő fájdalmai!
Szakadjatok,
Ti nem remélt örömemnek édes árszél!
Szakadjatok; s a szenvedők kegyes
40 Vigasztalójának hálákat adjatok!

- Zengd, halhatatlan lélek,
Zengd Alkotód dicséretét!
Serkenj, te bús, te gyászos elme,
Serkenj fel, és vígadva hagyd el ezt
45 A síralom helyének durva rejtekét!
(Nem tiltja szárnyaid szabad repületét,
Nem tiltja senki meg neked.)
Repülj fel régi hazád boldog határához,
Túl a setétlő fellegek útjain
50 A halhatatlanok dicső hajlékihoz!
Úgy zengjed, úgy hirdesd
Örvendező víg éneked
Legszebb s legérezettebb hangjain
Mely jó az Úr! s mi nagy
55 Az Ő kegyelme
A földnek elhagyott lakossaihoz!

- Serkenjetelek fel tí is,
S jertek ma mindnyájan,
Ti lelkes és lelketlen állatok!
60 Jertek, s örök vigasztalómnak
Most énelem forró hálákat adjatok!

Derülj ki, nap! . . . Vídulva zúgj,
Te gyászos ősz komor szele!
Völgynek sebes folyója, zúgj!
65 Partok, zuhogjatok velem!

Ti halmok! erdők! égbe-nyúlt
Szálás fenyők! harsogva döngjete!
Kőszikla-bércek! béborult
Havas tetők! bömbölve rengjete!

70 Ti is, kiket szívem nyögésitől
Hangozni megszoktattalak,
Kínos keserveimnek gőzítől
Elnedvesült bús kőfalak!
Jertek, s magasztaló dicséretimre most
75 Új hangokon feelve zengjete!

* * *

De mit cselekszem?
Ah! mit cselekszem, így unszolván titeket?
Mire kérem én
A ti segedelmeteket?

80 Mit, mit tehettek ti,
Ó értelem nélkül szűkölködő,
Érezni nem tudó,
Lelketlen állatok?

Mik vagytok ti,
85 Hogy énvelem hálákat adjatok?
Hogy az Úrnak énvelem
Illő dicséretet mondhassatok?

És ki vagyok én! hogy Tégedet
Méltán dicsérjelek?
90 Hogy Tégedet, Mindenhatót
Dicsérni merjelek?

Én, por! veszendő féreg! és dicsérjem a Te
Nevezhetetlen,
Gondolhatatlan,
95 Isteni-nagy felségedet?

Én, Téged! ó Te, aki vagy!
Téged, ki mindenkor valál!
És lenni fogsz
Szünetlenül!

100 Borulj homályaidba, gyarló, véges elme!
Némulva áldjad,
Némulva rettegj és imádjad
Az Örökkévalót!

Hogy el ne vessz merész repületidben!
105 Hogy el ne hagyjon illy örvényeidben!
Bár véghetetlen! ámbár isteni
Az ő kegyelme!

(1795)

40. AMA DICSŐ MAGYAR...

Ama dicső magyar lesz tárgya versemnek,
Ki e hazát vérrel szerzé nemzetemnek;
Ki Tanais pártján felszedvén sátorát,
Duna mellékire vezérlé táborát.

- 5 Sokat cselekedett fegyverrel s elmével,
Sokat tűrt, szenvedett vitéz seregével.
Hasztalan állt ellent Napnyúgot hatalma,
A nagy erő ellen nincs elég oltalma.
Bármint erőlködött, végre csak ledüle,
10 S magyarok országa romlásin épüle.

(1795—1796)

41. A SZERENCSEHEZ

Mit kecsegtetsz, ál Szerencse?
Nincs nekem veled közöm.
Nincs, ki lelkem megrettentse ;
Enmagamba költözöm!

5 Nevelés rossz maradéka,
Félre, minden félelem!
Cátó felséges árnyéka,
Jer! te, csak te légy velem.

Lássa véres tetememnél

10 — — — — —
»Van magyar még, ki ma sem kél
A halállal alkural!«

Te, kit e bánatos elme
Meg nem fog, de vélve vét,
15 Égnék földnek fejedelmel
Add meg, amit még remél;

Add, hogy méltatlan halálom
Ébreszthesse népemet!
Ó Hazám! . . . Ím felajánlom
(Ahl fogadd el) éltemet.

(1795 körül)

42. FELELET

Az erkölcs s ártatlanságnak
Akit őriz angyala; —
Aki használt a világnak, —
Senkinek nem árt vala; —
5 Igaz ember, s a hazának
Jó polgárja, hív fia: —
Bátran nyugszik! . . . Gyilkosának
Kell inkább aggódnia.

(1796—1798)

43. BÁRÓTZI SÁNDOR KÉPE ALÁ

Híven szolgálta a hazát;
Fenn léssen érdeme,
Míg el nem hagyja szép szavát
Árpád dicső neme.

(1797)

XVIII.

Két falvet egy lántz kaptsol-öfzve; és három vagy négy más falv repdes körülöttek.

NE hízelkedgyetek tündér hívségetekkel;
Mert bár előznétek Venust szépségetekkel,
Még sem vonhattok-el hívem' szerelmétől,
Kinek tsak a' halál váláfzt-el szívetől.

XIX.

Kupidó, sűrű bokrokból lövi nyíllát egy falvre.

KESZKENŐDDEL puha szellők játszadoztak,
Midőn pillantásim képeden futkoztak.
Gömbölyű mellre ^{cs} tsak egygyet vetettem,
Már-is Kupidónak ~~Tusdrájim~~ ^{Tusdrájim} érzettem!

cs! kik semirde

Tnyllac

XX.

Egy Grátzia serdik; egy bokor mellől alattomban nézi egygy Ifjú.

O! szerentsés habok, miként örülhettek,
Hogy annyi szép titkot bátran szemlélhettek!
Vajha szabad volna, Szalmáczist követnem!
'S magamat szerelem' tengerébe vetnem! a)

a) Ovid. Metam. Lib. II. v. 288. et seqq.

*Ányos Péteri Censur' kívánságára meg kellett
világosítani, és a magam versaitól kipótoltam;
és egy levelet újra megintattatván,
(8 lapot)*

Az Ányos-kiadás egy lapja
Batsányi 1798-ból és az 1820-as évekből való bejegyzésével.
(Ered. nagys.: 130×198 mm)

44. A KESZTHELYI HAJÓRA

(1798)

- A mindent elrontó idő hatalmának
Már egyszer e hajó is engedett:
De közjóra termett jeles nagy urának
Szavára még egyszer feléledett;
- 5 S bár néha e gyakran háborgó tengernek
Hullámi majd eget, majd poklokat vernek, —
Megvetvén a szelek mérges ostromait,
Bátorsággal járja kiszabott útjait.
Áldják Somogy s Szala megörült vidéki,
- 10 S állandóbb szerencsét ohajtanak néki.
- Áldom, s dicsőitem én is! s örömemet
Zengvén, homlokára függesztem versemet:
»Nézz e kis példára, magyar föld nagy népe!
Ez lehet még a te újulásod képe.
Két Leopold után ami még elhaladt,
Végbe megy nemsoká Ferenc s József alatt.
Bízával kormányzóid bölcs intézetében,
Remélj! s erőlködjél e szélvész dühében,
Hogy, el nem csüggedvén bajod tengerében,
- 20 A közboldogságnak kiköthess révében!«

45. IMHOL, MA IS...

(*Don Juan Melendez Valdez. SPANYOL POÉTA*)

Imhol ma is (hajh, még ma is!) egy rabi,
S a régen elmúlt ostoba századok
Szívfagyraló bús éjjelén költ
Vak babonának igája nyomja;

5 Mely képtelen rút szörnyeteg, isszonyú
Fejét egekben, lábait a pokol
Mélységiben rejtven, kegyetlen
Isteninek buta mennykövével

Rettenti. Reszketsz, megcsalatott szegény!
10 Terhedre szolgál életed ösztöne;
S mely a baromtól Alkotódhoz
Felvisz, az ész, fene kín gyanánt van.

Nincs már hazád; nincs, nincs menedékhelyed
Már néked: ég, föld ellened esküdt.
15 Láttadra együtt cimborálnak
Nagyjaid ál fejedelmeidnek

Rabságra termett szolga tanácsival,
Hogy, pártfogoid túzzal emésztve, ne
Légyen, ki fertelmes nádályid
20 Véred-erét kiszopó fogától

Megmentsen. Ó! kit lenni hisz és imád
E szenvedő szív, Mindenek Atyja te!
Elnézed ezt? vagy költemény csak
Lételed? agyszülemény? hiú váz?

25 S mi vagy te, Erkölc? nem csupa név, üres
Szó, hang? ... Igazság! balgatagok süket
Bálványa? Természet! hol a te
Isteni rended, örök hatalmad?

Harcolva szerzett birtokiból gonosz
30 Mesterkedéssel végre kiforgaták,
Szentségtörő kézzel kiirtván
Mindazokat, kiket a szabadság

S édes hazájok szívreható szava
Zászlója mellől el nem ereszt vala.
35 Elhagytad őket, vak s bolondul
Játszadózó csapodár szerencse!

Elhagytad őket. Pártos az ő nevek
Vesztekre tért korcs maradék előtt ;
Mert úgy nevelték, úgy tanították
40 E csapodár idegen bitanglók,

Kik hív vitézink csontjaiból emelt,
Ezer halállal támogatott, kevély
Székjékben ülén, onnan osztják
Szégyenes érdeme csúf jutalmát.

(1800 körül)

46. MI JÓT TETTÉL, A HAZÁNAK?

— — — — —
— — — — —
— — — — —

Mi jót tettél a Hazának?

- 5 S a szegénynek, az árvának,
Ingyen vett javaidból?

S mit felelsz, ha még azt kérdem,
Mely szolgálat, milyen érdem,
Mely nemes cselekedet

- 10 Tett a tisztelet jelére,
Mely az erkölcs külső bére,
Érdemessé tégedet?

Az igazság hív barátja
Pirul, ha mellejeden látja

- 15 A becsület oly jelét,
Mely a pálcád alatt vérző
Rabszolgád nemesben érző
Szívén lelné jobb helyét,

S mely most, már első látásra,

- 20 Kit-kit majd bosszonkodásra,
Majd nevetésre fakaszt;
Mind tudván, hogy árulkodva,
Vagy rútul alacsonykodva,
S csúszva mászva nyerted azt.

- 25 Őseid korcs unokája,

Nevek fényének rozsdája,
Gyáva, kevély, üres agyl
Buda-Pest látja s mondhatja,
Hogy feleid gyalázatja,

- 30 S mások majma, csúfja vagy!

* * *

Hevességed } szalmatűz
Buzgóságod }
Melyből -----

35

Kiki bátran csúfot úz.

40 Vérit, életét, vagyonját
Adja, hogy segítse honját
Számptalan szükségiben
v. Halmozott inségiben

45 Lovadon alig tudsz ülni

A tudomány s szépmesterség
Józan ész s szelíd emberség

50

S a felvállalt új tisztségnek
Más viselje terheit

55

Mit a fényes úri nem?

60 Díszes erkölcs, jeles elme,
S érdem nélkül — semmi sem!

65 Adhatott-e néktek arra
Just, hogy a derék magyarra
Görbe szemmel nézzetek?
(1800 körül)

47. KÉSZÜLET

(Midőn gonosz és hatalmas ellenségeim halálomra törekedének)

- Ez tehát érdemim ára,
Igy fizetnek nékem is!
Gonosztevőknek sorsára
Juttatának engem is!.
- 5 Lelkem! vedd ezt gondolóra;
Nehogy, ütvén majd az óra,
Készületlenek legyünk.
- Üdvöz légy, ó örök álom!
Földi jók! maradjatok.
- 10 Nem irigylem, nem sajnálom,
Amivel bízattatok. —
Ti, kik erkölcsim tudjátok,
S holtom irtózva halljátok,
Kedvesim! ne sírjátok.
- 15 Alkotómnak rendelése
Igy engedte végemet,
Legyen áldott a tetszése!
Végye vissza éltemet!
- 20 S rövid volt pályafutásom,
Térdet hajtva engedek.
- Jer szabadság szent szerelme,
Bátorítsad lelkemet:
Ellenségid dühödélme
- 25 Érted ontja véretem.
Hogy hazám hú fia voltam,
Hogy balsorsát panaszoltam,
Ime vétkem ez vala.
- Te, kiért most könyveimnek
- 30 Folyva foly le zápora,
Ó!... hült tetemimnek
Hogyha nyugszik majd pora:
Ne higj a rágalmazásnak!
(Becstelen sírt azzal ásnak)
- 35 Tudjad: »áldozat vagyok!« —
(1796—1798)

48. A KI MIKÉNT VET...

A ki miként vet,
Úgy fog aratni!
Nem tudod, ifjú,
Még te, mi légyen
5 A nyomorúság.
Mint valamely szép
Fürge leányzó,
Úgy mosolyog ma
Néked az élet;
10 Sőt valahol jársz,
Egyre kecsegtet
A gyönyörűség,
És, ha tenéked
Tetszik, örömmel
15 Vészen ölébe.
Most van időd még:
Most igyekezzél
A tudománynak
Gyűjteni kincsét.
20 S már ma tanuljad
A — — — — —
Mostoha sorsnak
Túrni csapását.
Régi s igaz szó:
25 A ki miként vet,
Úgy fog aratni.
(1800 körül?)

49. ENYHÜLÉS, S VISZONT-AJÁNDÉK

Új koszorút, múzsám! ama szép elmének,
Kit tudós polgárink újra tisztelének.
Mert bár egykor szívünk nem várt mély sebének
Oka volt, — bocsánat ebbéli vétkének!

Köz anyánk, a haza, nem engedi nekünk,
Attól, kit oly méltán kedvel s becsül népünk,
Örökre megvonnunk régi szívességünk,
S elhinnünk, hogy ő is titkos ellenségünk.

Ki vert utat néki Helikon hegyére?
10 Az első zöld ágot ki tette fejére?
Volt-e jobb barátja, társa vagy testvére?
S oly hív szeretetnek ez volna-e bére?...

A széptudományok szabad országában,
A hű vetélkedők célra-futásában,
15 Bízván ki-ki saját tiszta szándékában
S mennyei vezére kegyes oltalmában,

S nem ügyelvén soha senki rossz kedvére,
(Az irigy kis elmék ingerkedésére,
A Vadóci Vincék ál csevegésére,
20 S más kevély emberkéek alacsony mérgére),

Csendes bátorsággal folytatja pályáját; —
S nem hogy sajnálhatná társa szebb pálmáját,
Sőt, benne szemlélvén igaz jó bíróját,
Önként megosztaná véle koronáját.

(1810-es évek körül; 1826)

50. A BUJDOSÓK

*Coetusque vulgares et udam
Spernit humum fugiente penna.*

HORATIUS

Maradjatok, világi jók!
Nem kell jutalmatok.
Szolgáljon más! E bujdosók
Feladnak rajtatok.

5 Mutasd, gonosz Szerencse, már
Hatalmad ostorát;
Öntsd ártatlan fejekre bár
Csapásid záporát;

Ne szánjad érző szíveket,
10 Légy bármi mostoha:
Ez eggyetértő lelkeket
Le nem nyomod soha!

Törd össze, jer! sajkájokat,
Öntsd újra mérgeidet;
15 Indítsd fel a mély poklokat,
Töltsd bé vad kedvedet;

Jer, minden földi szörnyeteg,
Jer, álld el útjokat;
Okádj te, égi fergeteg,
20 Ordítva lángokat;

Halomra régi székiből
Omoljon a világ: —
Erkölcse szent ösvényiből,
Míg él, egyik se hág!

(1810-es évek körül)

51. TŰNŐDÉS

*»Quand on a tout perdu, quand on n'a
plus d'espoir,
La vie est un opprobre, et la mort un
devoir.«*

Ha ki, mindenét elvesztvén,
Reménységet sem talál,
Már annak az élet szégyen,
S kötelesség a halál!

5 Így sohajt, panaszra kelvén,
A világ kevély fia,
Hogyha földi fő javától
Végre meg kell válnia;

10 Ő, kit a szerencse mindég
Kézen vitt, ápolgatott,
S rossz kedvére, haragjára
Sohasem méltóztatott.

15 Így ingerli, bátorítja,
S csalja sok szív önmagát,
Elborulni s tünni látván
Ál reménye csillagát.

Mi, kik ennyi baj s veszély közt
Forgunk és erőlködünk,
20 S a szerencse vak dühével
Évek óta küszködünk;

Mi, kik a mérges haboktól
Szüntelen hányattatunk,
S annyi sok szélvész után is
Partra nem találhatunk;

25 Mit tegyünk, s mit várhatunk mi,
Hogyha ránk dördül az ég?
Kell-e nekünk még remélnünk?
Bíznakodnunk kell-e még?

Szégyen lesz-e, s oktalanság,
30 Ha folyvást serénykedünk,
S új hajótörést kerülvén,
Még tovább emberkedünk?

Mit tegyünk hát, s kit kövessünk?
Mit lehet remélnünk még?
35 Mit mutat hitünk világa?
S mit javall a bölcseség?

(1810-es évek)

52. A BÖLCSNEK ÁLLHATATOSSÁGA

Justum e tenacem propositi virum.

HORATIUS

»Ha ki, mindenét elvesztvén,
Reménységet sem talál,
Már annak az élet szégyen,
S kötelesség a halál!«

5 Az ily bús eltökélésnek,
Ha van — ritkán van helye.
»Soha kétségbe nem esni,«
Nagyobb bátorság jele!

10 Az erkölcs hí bajnokának
Váltig kell küszködnie,
S a vak sors kemény csapásit
Békességgel túrnie.

15 Cézár két nagy ellenségét
A világ csudálja bár:
Szokratest nagyobbá teszi
A halált-hozó pohár.

20 Őt sem gyáva rossz bírái,
Akkik azzal büntetik,
Sem gonosz rágalmazói
Bűnbe nem keverhetik.

Ha megcsalta bal szerencséd
Minden szebb reményedet,
S visszarántván adományit,
Sérti, gyöttri kebledet:

25 Vigyázz! hogy fel ne forgassa
Jóra-szánt szándékodat,
S le ne győzze, vagy alázza
Lelki méltóságodat!

Nem, fonalát életednek
30 Nem szabad elmetszened, —
Tudván, hogy sírodon túl is
Van bírád, van istened;

Akit, elméd s szíved ellen,
Itt talán ma még tagadsz,
De kinek majd napjaidról
S tetteidről számot adsz!

Hogy a végső áldozatra
Ki-ki mindég kész legyen,
40 És honjáért mindenétől,
Mihelyt kell, búcsút vegyen:

Méltó! s társaságban élő
Emberhez illő dolog!
De azért, hogy a szerencse
Nékünk már nem mosolyog,

45 Hogy vakot vet, hogy elfordul,
Agyarkodik, háborog,
S kerekével, mint egyébkor,
Kedvünk szerint nem forog,

Azt itélnünk, hogy lerázván
50 Pályánk nehéz terheit,
És megszegvén bölcs teremtőnk
S vallásunk törvényeit,

Szabad, s illik, sírba dőlnünk...
Gyávaság, s bal ítélet!
55 Hazafinak s kereszténynek
Kötelesség az élet.

'(1810-es évek)

53. A HAZAI NYELV ÉS TUDOMÁNYOSSÁG

(1820)

*Nec virtute fuit, clarisve potentius
armis,
Quam lingua, Latium . . .
Laurea facundis cesserunt arma togatis.*

Tekints, ó Nemzetem! neved új díszére,
Tekints hív munkásid serény erkölcsére;
Figyelmezz költőid szíves énekére, —
S nézz derülő napod hajnali fényére.

- 5 Bízván nagy istened régi jóságában,
S nem csüggedvén a sors kemény ostromában,
Lásd, mely helyet foglalsz a népek sorában,
S mit várhatsz az idők további folytatában!

- Kijöven eldődink hét fejedelmével,
10 Megráztad Európát karod erejével;
S harcolván, küszködven Ozmán vad népével,
Megtáltottad újra bajnokid vérével.

- De lehet máskép is tetszenünk az égnek;
S ha pályája szép hírt hoz a vitézségnek,
15 Van még több útja is az emberiségnek,
Melyen templomához jut a dicsőségnek.

- Bételt rég a világ tetteid hírével;
Tudja, mit végezhetsz fegyvered élével.
Mutasd ma, hadd lássa, mit tehetsz elmével —
20 Győzz meg minden népet nyelved szépségével!

R ó m a — végét látta nagy birodalmának;
Árnyéka sincs többé szörnyű hatalmának:
Hódol a föld ma is Tullius szavának,
S Máró, Flakkus, Názó menyei lantjának!

54. A MAGYAR LANTOS

(A mester és a tanítvány.)

Fő díjra vágysz: a cél magas;
Szűk és kemény az út.
Érzed, tudod, mi jó? mi rossz?
Érzed, mi szép? mi rút?

5 Adott az ég oly oktatót,
Oly hű s kegyes vezért,
Amilyen nélkül senki még
Tárgyához el nem ért?

10 Őrzed, ifjúl s tanuld ma már,
(A múzsa megtanít!)
Émbert s művészt nagyra mi tesz,
Mi halhatatlanít.

Nem hallgatván az oskolák
Hiú tetszéseit,
15 Kövesd az ész s tapasztalás
Örök törvényeit;

Kövesd saját indulatid
Szentebb hevületét,
S elméd önként fellengező
20 Szabad repületét.

Emelkedjél fel szárnyain
Az ég hajlékihoz,
S a hit, remény és képzelet
Végű határhoz.

25 Keresd, imádd az Alkotót
Hatalma székiben;
Szemléld, csudáld munkáiban,
S munkái rendiben

Vizsgáld az élet s társaság
30 Ezernyi titkait.
Tanuld nemed, néped, s hazád
Viszontagságait.

Járd öszve századink sorát,
A régi s új időt, —
35 S tiszteld, magasztald mindenütt
A jót, nagyot, dicsőt!

Buzgón ohajtván nemzedet
Díszét, igaz javát,
Halljad Mohácsnál nyúgovó
40 Ósink intő szavát.

Állj meg kipusztult váraink
Bús omladékain:
Ültess borostyánt bajnokink
Gyöplepte halmain;

45 Hogy, akik édes honjokért
Ott sírba dőltenek,
Örökre minden hú magyar
Szívében éljenek!

Ébreszd, tanítsd az elfajult,
50 A gyáva, büszke, rest,
S más érdemével kérkedő
Sok nemtelen nemest;

Ki, nem tekintvén, hol s mikor
És melly időben él,
55 Dózsólve tölti napjait,
S barom gyanánt henyél.

Ha víg öröm, ha szebb remény
Gerjeszti kedvedet;
Ha bú, ha gond és fájdalom
60 Épeszti lelkedet:

Tünetek.

Nézd, a régi homályra fekkott sok Gyáva mit kippen
Üldözi mind Atyját, kikiről a józan Okosság
Éleptő türe ságarit tündökleni látta!
Kézrel, az Oktobaság' véres ráféléjékor eskütt
Vak-buzgók mi dühös-torokere rohannak elénkbe!
Kívérket vad gyűlölség' mérgével itatván
A 'Szereget' szolgálja, miként gerjesztetik őket!

Az 1808-ra tervezett kiadás egy megmaradt lapja.

(Ered. nagys.: 260×318 mm)

Fogd lantodat; verd! s egyesítsd
Igédde! hangjait,
S önts! új dalokba felhevült
Érzésid árjait.

- 05 Zengj, énekelj, mint a madár,
Mely hegyre völgyre száll,
S csak szíve titkos ösztönét
Követve hangicsál.

(1820-as évek.)

55. A MAGYAR ÍRÓ

- | »Mint az égő fáklya, mely setétben lángol,
S magát megemésztve másoknak világol.« —
Míg az értetlenek nagy-bátran itélik,
S a gyáva rabelkek gúnyolhatni vélik;
5 Míg a Bölcs örömmel szemléli, csudálja,
Mint oszlik az elmék éjjeli homályja:
Ő, (noha van máris, ki szívből dicséri,
S hogy jót akart és tett, nyilván megisméri),
Saját érdemében lelvén fő jutalmát,
10 Népe jobb részében veti bizodalmát;
S reményli, hogy Árpád igaz maradéki
Hív fáradozásit megköszönik néki.

(1820-as évek.)

56. A LÁTÓK TITKA

(Így jeles huzafához ; feleletül.)

*Non illa deo vertisse licet,
Quae nexa suis currunt causis.*

SENECA

Emlékezzél a mult időre,
Ismérjed a jelenvalót;
S értvén az újat és az őt,
Vigyázz, figyelmezz a jövőre!
5 Mely mit hozand — így tudhatod;
S minthogy nem változtathatod,
Nyúgodt elmével várhatod.

(1823.)

57. INTŐ SZÓZAT

*... Fortunae te responsare superbus
Liberum et erectum, praesens hortatur
et aptat.*

HORATIUS

Van, van az embernek léte fő végére
Oly jó kalauza, bizonyos vezére,
Melynek sugallását ha híven hallgatja,
Kiszabott ösvényét bátran folytathatja.

- 5 Nagy alkotójának tévén bölcs kegyelme,
Hogy a fellyebbező nyughatatlan elme,
Bármint erőlködjék, azt által ne lássa,
Aminek nem szükség s nem használ tudása:
Távozzék bűnétől a vakmerőségnek,
10 Tartsa meg törvényét az emberiségnek,
S határban maradván józan tudománnya,
Ura tetszésének okát ne kívánja, —
Hogy, fel nem érhetvén, amit istenének
Örök végzései homályba rejtének,
15 Ha balgatagságát végre tapasztalja,
Büszke gyarlósága szégyenét ne vallja!

- De tudván, hogy tilos köréből kitérni,
S halandónak az ég titkaihoz férni,
Tanulja voltaképp magát megismérni,
20 S tetteit, szándékait erejéhez mérni!

- Szívének érzése, s eszének világa,
S mind jóra, mind rosszra, teljes szabadsága,
Mely már itt a földnek porából felvészi,
S a menny lakosihoz hasonlónak tészi; —
25 Elméjének olyan csuda tehetsége,
Melynek határt nem vet a föld kerektsége,
Égek magassága, pokolnak mélysége,
S nap, hold, és csillagok szörnyű messzesége; —
Oly kedvére képző s alkotó hatalma,

- 30 Melynek napról napra terjed birodalma, ...
Mely időn s halálon győzedelmet vehet,
S századok után is mindenha jót tehet; —
Belső szent tüzének vígasztaló fénye,
S szebb jövődjének serkentő reménye,
Mely a hív küszködőt pálmával biztatja,
Sírjáig késéri, s még ott sem hagyhatja,
Még ott is a jóknak jutalmát ígéri,
S a szenvedők atyját irgalomra kéri: —
E z e k a nagy égnek oly főbb ajándéki,
40 Melyeknél szebbeket nem adhata néki;
S melyekkel ha mindég józanul, bölcsen él,
Lelkében nyugalmat, s kedvet lel istennél!

- Jó vagy rossz tettei következtében,
Végbe-vitt szándéki megért gyümölcsében,
45 S önmagában lévén első fizetése,
(Érdeme jutalma, s bűne büntetése):
Saját választása s elszánt akaratja
Égig emelheti, s földig alázhatja, —
Égig! az istenség örök trónusáig;
50 S földig, a baromnak veszendő poráig!

- Miért mit válasszon, s mire legyen gondja,
Azt szíve s elméje világosan mondja.
E két vezér s bíró szoros egyessége,
Földi boldogsága kívánt teljessége;
55 S viszont ezek visszas békételensége,
Élte legfőbb átka, s szerencsétlensége!

- Míglen e kettőnek egyező szózatja
Serkenti, pályáját bizvást folytathatja;
S valamíg azt híven követi, hallgatja,
60 Győzedelme díját bizonynal várhatja.
Sőt így lehet már itt annak igaz képe,
Kit imádva tisztel a föld minden népe;
Ki, lételre hozván, szabadon alkotta,
S anyyi lelki jóval ingyen megáldotta;
85 S aki, (vizsgálója szíve rejtekének
S egy bírása lévén minden ösztönének),
Ámbár, hogy láttassa hitének erejét,
Néha rábocsátja késértő vesszejét,
Sem erőtlenségét s baját nem felejtí,

70 Sem bánatos lelkét kétségbe nem ejti:
Míg maga, követvén vezérlő csillagát
S bízván istenében, — el nem hagyja magát!

Belsejébe lévén beírva törvénye,
Nem csal bizodalma, nem csalhat reménye;
75 Ha szándékait ahhoz úgy alkalmaztatja,
Hogy szebb érzésivel egyez akarátja.
Mert, ha tévedne is a homályos elme,
Szín-okokra nézve hibáztatva értelme:
Nem téved a szívnek tiszta gerjedelme,
80 S csak jóhoz, csak széphez vonzó hív szerelme;
Nem téved ösztöne lelke vágyásának,
S útmutató fénye hite világának —
E jele s záloga főbb származásának,
S jövődébéli szebb, boldogabb sorsának!

85 Ezt kövesd, ettől függj. Mert szerencsétlenné
Tehet ugyan téged ama vak istenné,
Akinek változó kényes akarátja
Ügyetek szüntelen keveri, forgatja, —
Ó! ki, bár mosolyog és kedvezni látszik,
90 Mindenha csalárdul s kegyetlenül játszik;
Száz jámbort eltapod, míg egyet felemel;
S háborút viselvén mindég az érdelemmel,
Ha kinek ma méltán legszebb koszorút fűz,
Holnap talán abból legnagyobb csúfot űz!
95 Ő szerencsétlenné tehet ugyan téged,
Gonoszul megcsalván minden reménységed,
De boldogtalanná — csak úgy s akkor tehet,
Ha szíved hív tanúd s pártfogód nem lehet!

Míg ennek nem vádol titkos érzeménye,
100 S bízva jövődöd éltető reménye,
Hited szent lángjának el nem borul fénye:
Nem árthat a balsors üldöző vad kénye, —
Mely, bár ha testedet gyötri, sanyargatja,
Bár elméd nyugalma egyre háborgatja,
105 S szívedet kínokkal késérti, szaggatja, ...
Lelked méltóságát meg nem alázhatja.

Úgy van. Akit az ész vezet ságárával,
S egyezvén szívének szebb indulatjával,
A jó lelkisméret fedez paizsával, —
110 Feltehet a világ s pokol hatalmával!
Vele lévén mindég s mindenütt istene,
Mind a kettő mérge sem lehet ellene.
Mert — láncra, tömlőcre, halálra vethetik,
De bátor nagy lelkét meg nem rettenthetik;
115 Mely, végére jutván a földi pályának,
S lakosa lehetővé mennyei honjának,
Szárnya szabad reptét az égnek intézi,
S ellenségi dühét mosolyogva nézi.

Így a királyi sas, kőszikla-fészkében,
120 Tudván, üldözője mit forral szívében,
Míg ez, halálos csót forgatván kezében,
Incelkedve lappang a fák rejtekében,
Kirepül! s felhatván a magas egekre,
Nemes büszkeséggel tekint a völgyekre;
125 S míg más gyáva madár — itt sövényen cseveg,
Ott, eledelt lesvén, mocsár felett leveg,
Vagy odvak s barlangok homályának örül, —
Ő szabadon kering s vígad a nap körül.

Légyen, hogy a rossznak győz gonosz hatalma,
130 S a jámbor-igaznak ritkán van oltalma;
Légyen, hogy jótettét itt bér nem követi,
Sőt gyakran a világ bűn gyanánt bünteti;
S hogy jövődjét is a sír túlsó partja
Sűrű ködbe rejti, s elfedezve tartja:
135 Van isten! van! s látja mindent-látó szeme,
Mint tűr, miként szenved, s mely bért vesz érdeme!
Él a magasságban a jók kegyes atyja,
Ki bánatos lelkét megvigasztalhatja!
Él ő! ki jutalmát bőven megadhatja,
140 S hitét, bizodalját nem csalatkoztatja!

S van itt is bírása, van ítélő-széki,
Mely még igazságot szolgáltathat néki.
Eljöhet majd egykor az ítélet napja,
S bosszút állhat Klió bátor és bölcs papja:
145 Ki, látván az álnok bűnös diadalmát,
S felfogván a jámbor elhagyott oltalmát,
Míg amannak átkot s szégyent mond fejére,
A hív szenvedőnek új fényt hoz nevére, —
Hogy áldás (erkölcse földi végső bére)
150 S dicsőség kövesse nyugalma helyére!

(1820-as évek.)

H. Holdkő.

Óda.

v - v - - , - v v - v v
v - v - - , - v v - v v
- - v - - - v - v
- v v - v v - v - v

Íer már, íer egyfret, trillagos Éj' dítrő
Fényel mosolygó Apfonya! Íerfe már,
Fájdalmíni érzékeng tanúja!
Verd-el az éj' íomorú honállýán.

Az 1818-ban Kisfaludy Sándornak elküldött versfüzet egy lapja.

(Ered. nagys.: 158×203 mm)



58. VARNA ÉS MOHÁCS

58/L. KISFALUDI HÍMFIHEZ

(1808)

- Legszébb indulatink tudós gerjesztője,
Hazám dicső fia, kedves éneklője!
Te, ki nemes lelked vonzó erejével
S érzékeny nagy szíved szelíd erkölcsével
- 5 Szívemet már akkor magadévá tetted,
Mikor elméd szárnyát alig emelhetted;
Te, ki rég kikelvén Márs vérmezejére,
Királyod személye s ügye védelmére,
S ezernyi bajt, veszélyt, inséget, fogságot
- 10 Tűrvén, míg elnyernéd a zöld olajágot,
(Melyet majd, vitézi pályádnak díjában,
Örömmel áldoznál hazád templomában),
Kettős koszorúval jövél meg végtére
Édes eleidnek kies lakhelyére, —
- 15 Hol most, a szent béke csendes kebelében
Pihenvén, érdemid jutalma fejében,
Ámor s Hymen ritka szép szövetségében
Mint kis isten úgy élsz Lízád hív ölében; —
Te! ki, fel-felhatván Apolló halmára,
- 20 S tekintvén Európa változó sorsára,
Sírva népsz — majd Mohács térfjére s Várnára,
Majd kétes jövendőnk dörgő homályára,
S egyezettvén lantod Kéri bús lantjával,
Szívünket szaggatod szíved fájdalmával,
- 25 Míg, főbb célra intvén a költői karnak,
Új fényt, új csillagot mutatsz a magyarnak;
S á n d o r! Ossziánom boldog örökösse!
Jövél, hogy barátod veled közölhesse,
Amit e vad idők zavaros folytában
- 30 Múzsája súgallott egy titkos órában.
Jer, halljad bús hangját kesergő lantjának,
S vedd e kis zálogát hív barátságának!

»Romulidae Cannas, ego Varnam¹ clade
notavi la

JANUS PANNONIUS
(CESINGE JÁNOS, pécsi püspök)

Hajlott már a király a többség szavára,
S kárt, veszélyt hozandó bal kívánságára.
Elnémul Hunyadi, s enged utoljára.
Nincs, ki szólni merne népe közjávára!

- 5 Látván ezt egy öreg, ki hí tanácsával
Sok jót tett már sokszor az egész hazával,¹
Feláll; s nem birhatván szíve fájdalomával,
Ily panaszra fakad, így beszél urával.²

- Nemzetem nagylelkű fiatal vezére!
10 László! hová sietsz sorsod ellenére?
Mit ügyelsz, mit ügyelsz mások intésére,
Frígytörést javallók csalfa beszédére?

- Helyt adsz-e hát azok vak buzgóságának,
S nem hihetsz híveid józan tanácsának?
15 Inkább engedsz azok vétkes szándékának,
Mint az ész, igazság, s becsület szavának?

- S te! merész jövevény, népem gyűlésében!
Mit akarsz? mit sürgetsz uradnak képében?
Új tüzet? sínlődő hazám vidékében?
20 Harcot? a békesség istene nevében?

¹ Lásd Callimachus Fülöpnek 3. könyvét: »De Rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum Rege gestis.— (Schwandtner, Script. Rer. Hung. Tyrnaviae, 1765.)

² »Religioso veluti furore percitus« — úgymond a most nevezett hiteles történetíró, egy ilyen jeles emberről emlékeztvén, s annak más alkalmatossággal a tanácsban mondott szavait előhozván.

(Igaz-e, vajjon! hogy az ilyenféle jegyzések és citációk már ma szükségtelenek?)

A hittel pecsételt alkut felbontad?
S amit mi fogadtunk, te megmásoltad? ..
Ki vagy te? hogy ezt ma szabadnak mondhatod,
S itt a szörnyűséget nyilván ajánlhatod?

Halandó! ne játsszál alkotód nevével!
Nem esalod meg őtet semmi kelepccével
Távozz, tudományod gonosz értelmével,
Ne rongáld szívünket szíved rút mérgével!

Király! ha felültél e nép kormányára,
40 Vigyázz nagy tisztednek felséges céljára;
S hogy juthasson hajód ohajtott partjára,
Ne hajts az ily Szíren csábító szavára.

Hogyhogy? kételkedel? ámító szájának
Veszélyes hangzása megbájlhatnakak?
35 Úgy viselnéd gondját országod javának?
Önként, s magad lennél oka romlásának?

Ha nyugalmat kíván megfáradt nemzetünk,
S ily sok szélvész után végre kiköthetünk;
Ha veszteglést javall hitünk s becsületünk,
40 S borostyánunk alatt bátran pihenhetünk:

Mely ok, mely vak ösztön indíthat bennünket,
Oly megátalkodva keresni vesztünket?
Miért nem kíméled jó hírünk s nevünket?
Mit szerencséteted újra fegyverünket?

45 De nyerd el bár hatát a hadi kockának,
S vess vakot nagy Morád gőgös hatalmának:
Mit felelsz életed örök bírójának,
Megtetvén mennykövét méltó haragjának?

Hiába! Nemzetem koronás vezére,
50 Hová, hová rohansz sorsod ellenére?
Állj meg! Ha egy király nem néz tett hitére,
Százerek halála s gyalázat a bére.

58/3 DÉLI GYÖRGY LÁTÁSA

A mohácsi ütközet előtt.

*Tunc etiam fatis aperit Cassandra
futuris
Ora, dei iussu non unquam credita
Teucris.*

VIRGILIUS

- Éj vala, s szinte már egyre járt az óra,
Midőn, jövendőnket vevén gondolóra,
S mély magánosságom setét rejtekében
Bágyadva tünődvén szívem keservében,
5 Egyszerre hajlékom önként megrendülni
Érzem, és szokatlan új fénybe merülni, —
Melynek alig terjed első víg sугárja,
(Magától megnyilván az ajtómnak zárja),
Már a jó kenetek illatinak árja
10 Az egész levegőt hirtelen eljárja.

- Míg elálmétkodva magamban vizsgálom,
Valóság-e mindez, vagy pedig csak álom?
Íme! mintegy újra fel kezdvén serkenni,
Egy isteni szüzet látok megjeleni.
15 Belép, reám tekint, s ágyam ellenében
Megáll; arany lantot tartván bal kezében.
Égi származását egész ábrázatja,
Termete, ruhája, s járása mutatja.
Tündöklök a fején csillagos pártája,
20 Liliom- s rózsaszínt halad két arcája.
Fennkölt homlokának emeli felségét
S szebbíti képének ragyogó szép égét
Rengő hajfürtinek lebegő homálya,
Mely nyakát s vállait körülfolydogálja.
25 De mély fájdalom ül szeme kék egében,
S gyötrő gond fellezlik bús tekintetében;
S szomorúan zendül lantjának szózatja —
Melynek majd húrjain hókezeit nyugtatja,
Majd szívet olvasztó lassú mély hangjával
30 Jelenti, mint szenved, s küszködik magával!

Így áll, így tündöklik; s valamint a nyári
Fekelő hold, melynek gyönyörű sugári
Az éj homályából néha kitisztulnak,
Néha még sötétebb felhőkbe borulnak,
15 Most bizodalomra s reményre derülni,
Most újra gondokban látszik elmerülni.

Többször megjelent már e mennyei szépség,
De szebbnek s ily búsnak sohasem láttam még.
Mily különös fény ez, melyet ma szemlélek?
40 S mi keserít téged, imádandó lélek? . . .
Míg így teprenkedem, felém kezd indulni,
S csendes méltósággal előmbe járulni.

»Fogd lantodat, (így szól, kegyesebb arcával,
Ajkamat illetvén jobbjá két ujjával);
Fogd lantodat, költő, s énekelj! . . . Ezt várja
Hunula több igaz, több jeles polgárja,
Ki, ha szent ügyetek védőit elnézi,
Könyvező szemeit terád is intézi.
Jer magánosságod gyászos éjjeléből,
50 Rébredj bús szívednek néma gyötrelméből;
S látván, hogy népednek új sírgödröt ásnak,
Vess véget e hosszú bűnös hallgatásnak!
Tekints a multakra, nézz a jövődőre,
S intsd huzád andalgó fiait előre!«

65 Nem érti magyar, intsenek bár néki
Népe Sujó körül koválygó árnyéki!

»Érti! sőt érzi majd minden józan elme,
Mit jelent éneked panaszos értelme.
Tudja még sok magyar, s emlékezik róla,
70 É: múzsa már hányszor mely igazat szóla;
Tudja, mint bűnhődik még ma is érette
Sok kevély, hogy szavát akkor megvetette.
De tenéked erre ne légyen ma gondod.
Elég, hogy amit látsz, példázva kimondod;
85 Elég, hogy megfelelsz felvállalt tisztednek —
S szemlélvén romlását árva nemzetednek,
Míglen ki nem törlik az élők sorából,
Híven serkentgeted halálos álmából.
Ez tiszted; ez a te főbb kötelességed.

90 Teljesítsd! A többi ne gyötörjön téged.*

Mit használhat, vajjon, egy jámbor intése?
Egy bús szív keserve, panasza, nyögése?
Mít használt Trójának Priamus leánya,
S annak Apollótól vett mély tudománya?
75 Vethetett-e véget népe vakságának,
S akadályt Atrída győző hatalmának?
Bár nyilván megmondá vesztét hazájának,
Nem használt — sem annak, sem önnön magának!
Hiába volt minden panasza, nyögése,
80 Hiába kérelme, tanácsa, s intése!.

»A látó, ha terhét felvette vállára,
Viselje mindvégig, s ne nézzen magára.
S minthogy sem tetszése változást nem tehet,
Sem kára, vagy haszna, kérdésbe nem mehet:
85 Imádván titkait az ég szándékának,
Túrje nehéz súlyát a kemény igának;
S zabolásván saját hajlandóságának
Ösztönét, engedjen istene szavának!
Amit a jövőndő kétes fellegében,
90 Amit a végveszély borongó jelében
Irtózva lát, szíve kínos gyötrelmében —
Mondja ki serkentő gyászos énekében!
S bár nem hihet néki, bár nem ügyel rája
Az örökké-vakok dőzsölő víg nyája:
95 Ne szűnjék mindaddig igazmondó szája,
Míg porban nem hever Ílion bástyája!«

Ó! ha már az égnek úgy hozza végzése,
Hogy bételjesedjék bal jövőndölése;
Ha már, az istenek kemény igazsága
100 Úgy akarván, ledől atyjának országa;
S egynek vétke miatt egész birodalma,
Népe, háza, kincse, régi fő hatalma
Örökre kipusztul: . . . Mely isten oltalma
Védi meg őt? s mi lesz híisége jutalma?
105 Mi lesz tudománya s engedelme bére?
Ah! idegen, kevély, dölfős úr kezére,
S kínos rabságra kell jutnia végtére,
Míg messze külföldön kiontatik vére!
Ezt nyerte híisége s állhatatossága;
110 Ez volt az istenek kemény igazsága!

- »A nagy mennybéliek a véges elmének
 Böles tetszések szerént szűk határt vetének;
 S amit e mély titok örök szent homálya
 Elfedez, azt ember hiába vizsgálja.
 105 De bár ezét ebben az ég megkötötte,
 Amint tudnia kell, nem titok előtte.
 Látván itt a világ múlandó hivságát,
 S álmoként enyésző tündér boldogságát,
 Ismérje tulajdon léte méltóságát; —
 110 S remélvén jobb része halhatatlanságát,
 Mennyei honjának egykori polgárja
 Kész hérit e földön ne kérje, ne várja.
 Munkálkodjék híven kiszabott körében,
 Járjon el, mint illik, mindenha tisztében,
 S higgye, hogy végéhez érvén a pályának,
 Jutalmát veendi kitűrt sok bajának.
 Boldog! ha, készkülvén a balszerencsével,
 S hű, gond, bánat, kétség emésző mérgével,
 Új veszélyelt bátran kiállotta,
 115 S jó harcot harcolván, hitét megtartotta!
 Boldog! ha, nagy tárgya serény ízésében,
 Bizván erős szívvel annak segédében,
 Aki, mint hívei szerető hív atyja,
 Kegyelmet a jóktól meg nem tagadhatja,
 120 Belső szebb ösztönét mindenha követte,
 S mindazon jót, melyet tehetett, megtette!
 S ha, számot adván ott az élet urának,
 Miképpen felelt meg ittléte céljának,
 Nincs oly üres levél napjai könyvében,
 125 Melyet bé nem töltött annak idejében!«

Így szólván, arcája hajnalszínre derül.
 De látván, hogy elmém új gondokba merül,
 Míg én beszédének fontolom értelmét,
 Imígy engeszteli lelkem mély gyötrelmét:

- 135 »Ama szűz, kit imént felhozál például,
 Hűségének mit nyert, kérded, jutalmául;
 Mit nyert ő, hogy népe buzgó feddője lett,
 Ha rabságot s halált szenvednie kellett?
 Nehéz, és veszélyes, a látó pályája,

- 150 S nem lehet rózsával hintve nyoszolyája:
De, ha későbben kél reménye pálmája,
Annál szebben fénylik érdemkoronája! —
Nem aggódván soha tulajdon javáról,
S tettei múlandó külső jutalmáról;
- 155 Legfőbb díszét abban találván élte nek,
Ha gyümölcset látja sok szenvedésének;
S nem lelhetvén nyugtát bánatos lelkének,
Ha nem használhatott szerette népének:
Mi jót, mely örömet hoznának önéki
- 160 Most az ál szerencse minden ajándéki?
Vagy (ha már kéntelen, hogy a napot lássa!)
Lehet-e még nagyobb, szörnyűbb kárvallása,
Mint édes honjának tüzes leomlása,
S népének, házának végső pusztulása? . .
- 165 Engedvén a szükség kemény törvényének,
Elfojtja fájdalmát epedő szívének;
S térdet fejet hajtván az ég tetszésének,
Megfelel mindvégig kötelességének.
Elég, hogy, béöltvén istene hagyását,
- 170 S nagy lélekkel túrvén a balsors csapását,
Általadja nevét a főbb dicsőségnek —
Ama nem halandó főbb s szebb dicsőségnek,
Melynek a jobb elmék szent tüzetől égnek!
Ledőlt rég, s porrá lett, Ílion bástyája,
- 175 S búra, gyászra került a győzők hazája:
Tiszta fényben ragyog Priamus árvája,
S minden hív látónak még ma is példája!
Van még ma is bére jeles érdemének,
S minden érzékeny szív áldozik nevének;
- 180 S valamíg e világ új zavarba nem dől,
Jó híre ki nem vész az emberi nemből!«

Szólnék : de borongó csendes ábrázatja
Háborít ; s ő szavát tovább így folytatja:

- »Ne felelj, ne kérdezz! Közelít az óra ;
185 Közelít (vedd, látó! vedd ezt fontolóra!)
Közelít hazádnak végső veszedelme .
Hacsak a nagy isten különös kegyelme .
Énekelj!« — Ezt mondván, elfordula tőlem,
S mint egy rövid álom, eltűnék előlem.

190 Kínos kötelesség! . Égek, mit szemlélek?
Mit tüntetsz előmbe, késértő bús lélek?
Nem jobb-e, hallgatnom, ha már nem remélek,
S nékem is a sírba leszállanom vélek?!

58/4. MAJTHËNYI BARTA KESERVE

A mohácsi veszedelem után ; fogságban.

*»Stródn sirt éjjel, és az ő könyhullatási
az ő arcáin ; nincs, aki vigasztalja
őtet...»*

*Jerem. Síralm.
(KÁLDI)*

Éjfél után van. Nyúgodalomra ment,
S hallgat körülöm minden. Elérkezett
A szenvedők órája, s némult
Nyelvemet új panaszokra kíszi.

5 A nedves ősznek fergeteges szele
Mérgét kizúgván, csendes az éjtszaka.
De vastag árnyékkal fogódik
Most is az égnek egész tanyája.

Ah! nem ragyogtok, mennyei víg tüzek!
10 Nem láthatom szép fényeteket . . . Te sem
Tetszél fel, ó hold! a ki máskor
Bánatimon könyörölni szoktál.

Ám légyen. Égnek csillagi! hív tanúk!
Fájdalmaim biztossi! maradjatok . .
15 Ébredj te, lelkennek világa!
Tengere habjaiban vezérel

E szívet. — Érzem gerjedező tüztét;
Égig, s szokatlan lánggal emelkedik.
Látom, hazám! látom halálos
20 Ködbe borult szomorú vidékid.

Hajh! melly ijesztő, melly iszonyú setét
Felhők lebegnek tér mezeid felett!
Mely néma csendesség! minémű
Rettenetes komor éj s homály ez!

- 25 Ily hallgatás, ily béke uralkodik,
Ó ember! a sír, a temetők között . .
Nyúgodni látszik kedvesed; de
Érgek emésztenek a porában!
- Várhatd Teremtőd életadó szavát,
30 Míg e világ majd újra zavarba dől.
Hiába késért árva szíved;
Hasztalanul hiteget reményed.
- Kedves hazám! fel fogsz-e te még (s mikor?)
Serkenni? s hol van támadatod jele?
35 Serkenj fel immár; verd el, ó én
Nemzetem, e veszedelmes álmot!
- Vesd egybe, s lássad hajdani nagy neved,
Élmúlt szerencséd, s mostani létedet.
Égek, minéműl változat! mely
40 Beestelen és lenyomó különbség!
- Ó, kit bizounyal lenni hisz és imád
Minden magyar szív, nemzetem egy Ura!
Ki hajdan őtet, régi szűkült
Honja határaiból kihozván,
- 45 Oly sok temérdek baj s veszedelmeken,
Oly számos ország, s annyi sok ellene
Égyverkezett nép tartományin,
Annyi hegyek s vizeken keresztül,
- É szép, ez áldott földre vezéreléd;
50 Itt, századoktól fogva, szünetlenül
Ügyében eggy Oltalmazója
S gondviselő kegyes Atyja lévén,
- Híven megőrzéd mind ez időkorig;
S hazánknak oly sok fergetegek között
55 Majd számtalanszor már utolsó
Süllyedezésre került hajóját
- Mindenha biztos partra kijuttatád,
S bár veszni tért, elveszni nem engedéd:
Hogy érdemeltük, bűneinkért
60 Ostorozó kezéd ily csapásit?

Hogyhogy jöhettünk ennyire most? Miért,
Ah! mért vonád meg régi kegyelmedet?
S nem fogsz-e rajtunk, ó atyáink
Istene! már könyörtöltni többé?

65 Hajdan hatalmas nemzetek asszonya!
Európa fényes dísze, magyar haza!
Nép! annyi híres bajnok-ember
Törzsökös anyja! hová jutottál?

Hajh, kárhozattal teljes irígy dagály
70 Mindent lerontó vad dülle! Hajh, pokol-
Fajzotta gyűlölség örök bút
S kínt okozó keserű gyümölcse!

De jaj! hová, bús elme! hová ragadsz?
Térj vissza, gyászos múzsa! ne háborogj.
75 Szüntesd keserves könyved árját;
S a komor éjt futamodni látván,

Nézd a jövő nap hajnali csillagát. —
Nem, nem teszem még én le reményemet.
Feltámadt Árpád népe! Bízunk
80 A magyarok kegyes istenében.

JEGYZÉS:

Majthényi Barta (vagy Bertalan) utóbb kiszabadult, és szerencsésen visszatért hazájába, I. Ferdinánd királynak pártjára állott; úgy-mint akitől népének és honjának jobb sorsát, új feléledését, s jövődébéli közboldogságát bizonyosabban várhatta, remélhetette, mintsem Zápolyától és annak felekezetétől.

59. A MAGYAR KÖLTŐ
HIDEGEN MESSZE FÖLDÖN

POÉTAI ELMÉLKEDÉSEK

*Di me tuentur : Dis pietas mea
Et Musa cordi est.*

HORATIUS

I. RÉSZ

59/1. ELSŐ ÉNEK

Amat nenus, et fugit urbes.

Éltávozott a tél háborgó szelével,
Északra költözvén havával, jegével.
Megjött a víg tavasz a lágy zefirkével,
S' Flóra gyermekinek tarka seregével,

5 Maradj már, te hívság váraasi pompája,
Fényes balgatagság gyűlölt rabigája!
Maradj már, tettetés csalárd oskolája,
S ezernyi rít vétek számtalan példája!

10 Jer, Múza! jer velem a szabad mezőre,
Siessünk a tiszta csendes levegőre,
S új menedékhelyet keresvén előre,
Verjünk távúl innen szállást jövődre —

Tá ül e zárt falak kerítő sorától,
E zajos szűk utcák gőzitől, porától;
Távúl a kevélység durva dagályától,
S irigység, álnokság gonosz játékától!

15 Im, eljött a tavasz szokott víg kedvével,
Mindent új életre hoz lehelletével,
S minden bút enyhítvén bájos erejével,
0 Biztat már minket is édes reményével.

Jer azért, jer velem a szabad mezőre,
Menjünk az óhajtott tiszta levegőre;
S biztos menedéket választván előre,
Verjünk ama tájon szállást jövődre,

25 Hol egykor egy szép völgy virágos öblében,
A természet újult öröm-ünnepében,
Legédesb óráim boldog érzésében
Üdvözlém a tavaszt kedvesem ölében!

30 Ott a jámbor élet s józan ész hazája,
Ott az áldott béke s víg öröm tanyája;
Ott könnyebbül a szív terhes nyavalyája,
Ott derül az elme komor éjtszakája.

59/2. MÁSODIK ÉNEK

Hoc erat in votis.

Itt, az ártatlanság s békesség ölében,
Itt, e kies tájnak zöldellő körében,
E patakos völgynek virágzó kertében,
E vén diófának árnyékos tövében,

- 5 Itt telepedjünk meg, itt legyen lakásunk. —
Ide vont már régen titkos vágyódásunk;
S ha sorsunk engedi, hogy több bút ne lássuuk,
Itt érje határát hosszas bujdosásunk.

- Adj, Szerencse, másnak kincset, gazdagságot,
10 Hírt, nevet, hatalmat, fényes uraságot;
Adj néki minden jót, minden boldogságot:
Nékem — csendes békét, s e magánosságot!

59/3. HARMADIK ÉNEK

Ím, leszállt a hajnal rózsakocsijából;
Kivetkezett a föld éjjeli gyászából;
Fibred a természet mély nyúgodalmából,
S véle minden állat felszerken álmából.

- 5 Hallom már a berek szárnyas lantosait,
S hegy, völgy, mező több más vidám lakosait
Küldi már a nap is arany súgórait,
S elveri lassanként a köd árnyékait.

- Mint egy deli bajnok, újult víg erőben
10 Járja szokott útját, s ragyog a tetőben, —
Örömet gerjesztvén minden itt-élőben,
S reményt énbennem is bánatos nézőben;

- Reményt, s bizodalmat! hogy már valahára
Lenéz a kegyes ég könyveim árjára . . .
15 S feltűnvén nékem is szebb napom súgára,
Új fényt hoz éjjelem setét homályára.

- Érzem — bár elmémet felleges borúlat
Fedi még, s lelkemben a béke nem múlat,
Érzem, hogy szívemben enyhül az indulat;
20 S már szemem kevesebb bús cseppeket hullat.

59/4. NEGYEDIK ÉNEK

Minden napok, órák, új örömet hoznak:
Kert, rét, berek, hegy, völgy új színre változnak;
Fák, füvek, virágok versent illatoznak;
Zengnek a madárcák, s vígan játszadoznak;

- 5 S míglen itt az egyik, párját az erdőben
Hallván, utána nyög, s csattog az ernyőben,
Felrepül a másik amott a mezőben,
S égnek emelkedve zeng a levegőben —

- Szíves hálát adván a nagy alkotónak,
10 S leckét, intő példát nékem halandónak:
Imádjam hatalmát az ottfennlakónak,
Mint kútfejét minden nagyoknak, szépnek, jónak!

- Hordozzam békével felvállalt igámat,
Folytassam víg kedvvel kiszabott pályámat,
15 S szolgálván innen is népemet, hazámat,
Várjam, míg nyugalom kövesse munkámat!

- Felderül nékem is majd még valahára,
S nem biztat hiában remény sugára; —
Higgyem, hogy közel már pályám véghatára,
20 S nem vész el túrésem, fáradságom ára.

Nyúgodják hűlt hamvam akár e megyében,
Akár más idegen messze föld keblében:
Élni fog jó nevem feleim szívében,
Élni polgárimnak emlékezetében.

- 25 Voltak, s lehetnek még időnek jártával,
Kik, a természetnek szebb ajándékával
S a kedvező sorsnak több adományával
Bírván, több jót tettek, s tesznek a hazával:

De kik, a mostoha család szerencsének
30 Ellenére, tovább egyre küszködnének,
S érte jobb lélekkel többet eltúrnének —
Nincsenek, nem voltak, s nem is lehetnének!

És ím! elmém egén oszlik a borúlat;
Elhagyta szívemet a komor indulat;
35 Lélkemben óhajtott csendes béke múltat;
S ha nedves még szemem — nem bús cseppet hullat.

59/5. ÖTÖDIK ÉNEK

Ó ti! kik fájdalmim tanúi valátok,
S valamint azokban híven osztozátok,
Most búm enyhülését örömmel halljátok,
Ti' nemesebb szívű kevés jó barátok!

- 5 Jertek a természet hív anya-keblébe —
Hol minden mosolyg már a néző szemébe,
S mindenütt új csudák terjedvén elébe,
Mindenfelől »Isten! Isten!« zeng fülébe.

- Itt a jámbor élet s józan ész hazája,
10 Itt az áldott béke s víg öröm tanyája;
Itt könnyebbül a szív terhes nyavalyája,
Itt derül az elme komor éjtszakája.

II. RÉSZ

59/6 ELSŐ ÉNEK

*Mollia, Pegasides, vestro date sertis
poetae!*

PROPERTIUS

Te, kit a kegyes ég, atyai kedvében,
Már földi pályámnak első kezdetében
Vezérül az élet setét ösvényében,
S társul adott mind jó, mind balszerencsében;

- 5 Ki, hogy a főbb célra kalauzom lettél,
S e nehéz, e kemény, szűk útba vezettél,
Mivel félretérni soha nem engedté, l
Nevennek népemnél oly jó hírt szerzettél,

- Melyet (úgy ígéri lelke**m** bizodalma!)
10 Sem az álnok ajak s gonosz nyelv rágalma,
Sem a képmutatók otromba szidalma,
Sem vad üldözőmnek el nem ront hatalma;

- Hagyd el, Múzsza, hagyd el e magánosságot,
Eredj, lásd még egyszer a magyar világot.
15 Szedj előbb egynéhány külföldi virágot,
Zöldellő borostyánt, s gyenge mirtus-ágot,

- S köss velem koszorút barátim számára:
Egyet, melyet (szívem örök fájdalmára!)
Nem tehetvén többé tisztos homlokára,
20 Áldozatul vihess Dávidom sírjára;

S egyet olyant, hogy azt Elíza kedvesse
Örömmel fogadván fejére tehesse,
S mint hazánk még élő legjobb énekesse,
Mindenek láttára bátran viselhesse.

- 25 Fogd még ezt a szépen zöldellő kis ágot,
S ezt a nem múlandó gyönyörű virágot.
Tiszteld az asszonyi tiszta barátságot,
S változni nem tudó szent hajlandóságot. — —

Indulj : vedd utadat napkelet tájának;
30 S hív biztosá lévén híved szándékának,
Keresd fel határit ama szép hazának —
Árpád dicső népe boldog országának!

S elérkezvén oda, hol Komárom vára
Büszkén emelkedve néz a két Dunára,
35 Szállj haladék nélkül Virt kies dombjára,
S borulj le barátom gyepesült halmára.

59/7. MÁSODIK ÉNEK

Idegen messze föld csendes vidékéről,
Barátod mostani menedékhelyéről,
Jövök, hogy sírodnál szíve keservéről
Zengvén, tanú legyek örök hívségéről. — —

5 — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —

10 Műdván igaz szíved s szelíd emberséged,
'Tisztelt, becsült mindég minden jámbor téged;
S paizs gyanánt lévén neved, dicsőséged,
Az irigy — elnémult, s nem árthatott néked.

Kedves régi társam boldogult árnyéka!
Imhol társad végső szíves ajándéka . . .
15 Maradjon áldásban szent porod hajléka,
Dicselkedjék azzal Virt egész tájéka.

Míg a magyar nemzet az élők számában
Lészen, s helyet foglal a népek sorában;
Míg szent koronája szabad birtokában,
20 (A pannonok s dákok hajdani honjában),

Le nem mond egészen főbb örökségéről,
(Hasonlíthatatlan szépségű nyelvéről!) —
Nem feledekezik el műzsád érdeméről,
S szíveket ébresztő sok bölcs intéséről. «

59/8. HARMADIK ÉNEK

Halottam elhagyván, keresd az élőket,
Hív Múzsza! s ezek közt a jeles költőket;
S szólítván egyenként és köszöntvén őket,
Óhajts mindnyájoknak boldogabb időket!

- 5 Emlékeztess kit-kit saját érdemére,
S munkálkodása főbb céljára, végére,
Mondd: hogy csak hazájok javára, díszére,
S az igaz látónak nézvéen nagy tisztére,

- Folytassák víg kedvvel nehéz pályájokat —
10 Úzzék gyors erővel feltett szándékjokat;
S nem hagyván csüggedni szent bizodalnokokat,
Higgyék, hogy elérik méltó jutalmokat.

- Lássák, mint kél máris Hunnia kertében
Új életre minden, a tavasz jöttében;
15 S mikép gyönyörködik szavok zengésében,
Valakinek ép vér buzog még erében!

- Hallják, mint neveznek már itt is bennünket,
Mikép magasztalják dicső szép nyelvünket,
S majd lantához mérsékelt szíves énekünket,
20 Majd párosan zengő szabadabb versűnket;

Mikép ismérkednek a magyar elmével,
Mikép annak minden jobb szüleményével,
S mind régibb íróink fényes érdemével,
Mind élő társaink új győzedelmével.*

- 25 Így, kijutván egyszer a szőke Sajnáig,
Elhat nevök híre Herkul oszlopáig,
Onnét nagy Washington s Bolívar honjáig,
S tovább az Új-Világ végső határáig!

* Lásd *Mercure étranger*. Nr. VI. Paris, 1813.

—59/9. NEGYEDIK ÉNEK

*Qui monet, ut facias, quod iam facis,
ille monendo
Laudat, et hortatu comprobat acta suo.*
OVIDIUS

De már siess, Múzsám, s járj utad végére;
Siess a Bakonynak nyugoti szélére.
Térj ama nagy költő kies lakhelyére,
S örömet, szerelmet lehellő körére,

Ki, mint rég királyát fegyverrel s vérével,
Úgy ma Minervának szentelt életével
Nemzetét szolgálván, — míg bölcs énekével
S mindent lelkesítő lantja zengésével

10 Ott a hegyet völgyet érezni tanítja,
S a mult idők legszebb csudáit újítja,
Mind saját nagy nevét halhatatlanítja,
Mind népe jobb részét egyre boldogítja.

Szállj meg ott, s lásd, mint él hazánk édenében,
Imádva szeretett hölgye hív ölében; —
15 S szent magánossága csendes rejtekében
Lelvén, köszöntsed így barátja nevében:

— — — — —
— — — — —
— — — — —
20 — — — — —

Régi nagy magyarok jeles unokája,
Igaz jó polgárok tündöklő példája,
Árpád fiainak tüzes Petrárkája,
Néped hív bárdusa, dicső poétája!

25 Kit, mint rég Orfeust Rhodope vidéki,
(Hol fák, folyók, kövek hódoltanak néki),
Bámulva halgatnak Balaton mellyéki,
S büszkélkedve néznek Sümeg szép tájéki;

Te, ki a természet anyai keblében,
30 E rengeteg erdők nyájas környékében,
Fellelt boldogságod teljes érzésében
Le-ledölsz egy vén tölgy árnyékos tövében,

S úgy nézed a világ háborgó tengerét,
Úgy a föld szédelő számos rab-emberét,
35 (Ki, vélt fő javának nem tehetvén szerét,
Átkozva késéri Fortúna szekerét);

Míg, nem birván szívved megindult árával
S elméd gerjedező szent tüze lángjával,
S bajra kelvén Laura hív imádójával,
40 Vagy Morven királya dicső nagy fiával,

Úgy énekelsz Lízád számtalan ékéről,
S két egyező jó szív öröm-életéről,
S majd más hív szeretők bús történetéről,
Majd nemzedet régi vitéz erkölcséről;

45 Ó te, kinek lantod bájoló hangjára,
Mint hajdan Ámfion alkotó szavára
Majd Trója, majd Théba, világ csudájára —
Úgy kél ma Szalának már több fellegvára,

Hol híres ősitek puszta kőhajléki,
50 (Néhaj nagyságok gyászos omladéki),
Mint Szelma s Balklúta mohos dőledéki,
Még imént csak róka s baglyok menedéki,

Újra felépülvén múzsád énekében,
Égig emelkednek dicsőség fényében,
55 S valamíg a Duna s Tisza környékében
Magyar lesz, fenn-lesznek emlékezetében:

Üdvöz légy, bajnokok igaz nemes vére!
Élj! s énekelj gyakran néped örömére!
Terjeszd neved hírét a világ szélére,
60 S légy hazád, nemzedet öröklő díszére!

Míg itt más, hirdetvén saját kábaságát,
Más érdemetlennek imádja hívságát,
Vagy, követvén szíve rossz hajlandóságát,
Másnak kisebbségén építi nagyságát;

65 Míglen ott Bellóna, húsz békés országot
Felkevervén, s tűzbe hozván félvilágot,
Az ő törvény helyett új kemény rabságot
Készít, s köz háborút, köz nyomorúságot;

Míg amott a vad Márs, lerakván fegyverét,
70 Nyugtatja harcra-kész száz meg száz ezerét,
S ítélvén a népek s királyok nagy perét,
Másnak osztja mások országát, emberét:

Zengj te a bölcsesség szelíd érdeméről,
Zengj a főbb dicsőség igaz ösvényéről,
75 A béke s szabadság arany idejéről,
S e két legnagyobb kincs bátor védelméről!

Dicsérd Minervának áldott olajágát;
Mutasd a halandók földi boldogságát;
Terjeszd a józan ész mennyei világát;
80 Oszlasd embertársad lelki mély vakságát,

Ki, a bölcs természet egyenes útjáról
Éltérven, s lemondván ezer kész javáról,
Alig emlékezik régi mivoltáról,
Léte s származása fő méltóságáról;

85 S míg itt — majd hitéért buzgó vak hevében
Ől, dúl, éget, pusztít hazája keblében,
Majd az emberiség s szabadság nevében
Ontja társa vérét bosszúja dühében,

Amott, nehéz láncok csüggvén a nyakáról,
90 Gondolkodni sem mer emberi jussáról,
S vagy átkozódva szól nyomorgatójáról,
Vagy kérkedve járma mély gyalázatjáról!

Nem tekintvén a múlt setétebb időket,
Nézd a mái napot, s a mostan élőket:
95 Háborogva töltvén oly sok esztendőket,
Annyi szélvész után — hol találod őket?

Az ész s tapasztalás partra vezették-e?
Vagy már bölcsőbbekké s jobbakká tették-e?
Vajjon, valahára már elhihették-e,
100 S nem kételkedhetvén szivekbe vették-e,

Mennyi kárt, bajt, veszélyt elmellőzhetnének,
Ha látván özönét társaik vérenek
S rettenetes halmát mindnyájok vétkének,
A törvény s igazság útjára térnének?

105 Vagy van-e még, vajjon! ki ma sem láthatja,
Hogy a népek sorsát isten igazgatja?
Ő! ki mindegyiket földig alázhatja,
S mint a kertész a fát, többől kivághatja?

Zengj, zengj a bölcsesség szelíd érdeméről,
110 Zengj a főbb dicsőség igaz ösvényéről,
A béke s szabadság arany idejéről,
S e két legnagyobb kincs bátor védelméről!

59/10. ÖTÖDIK ÉNEK

*Mox etiam pectus praeceptis formet
amicis!*

HORATIUS

Viseld, ó hív látó! felvett szent igádat,
Folytasd víg erővel ragyogó pályádat,
S halhatatlanftván nemzeti hárfádat,
Emeld énekeddel népedet, hazádat!

Támogasd igéddel az elcsüggedt elmét;
Derítgesd andalgóbb társadnak értelmét;
Indítsd fel mellyében tisztább gerjedelmét,
Az igaznak, jónak, s szépnek hű szerelmét.

Helyheztesse díszét szelíd emberségben,
10 Érdemét közhasznú munkás tehetségben,
Erejét, oltalmát szoros egyezségben,
De fő bizodalját s reményét az égben —

Az égben! Mert ügyét nem vak sors forgatja,
Tud, lát, s intéz mindent a Mindenek Atyja!
15 Kinek intő szavát ha híven hallgatja,
Áldását, kegyelmét bizonyly várhatja.

Bár minden jó tettét itt bér nem követi,
(Mert legszebb jutalmát magában lelheti!)
Rosszat szülnök mindég rossz cselkedeti,
20 S a bűn a büntetést el nem kerülheti.

Szívében viselvéen istene félelmét,
Követvéen a törvény egyenes értelmét,
Tisztelvéen, becsülvéen koronás fejedelmét,
S nem kérvéen, nem várvaen senkinek kegyelmét,

25 Tartsa fenn nemzeti szép tulajdonságát,
Szabad természetét saáját méltóságát,
Veszélyre nem hajtó tüzes bátorságát,
Bajnoki nagy alkét, igaz m a g y a r s á g á t !

De tudván fő tárgyát polgári létének,
30 S része, tagja lévén hazája népének,
Feleljen meg szentül szentséges tisztének,
S könnyebbítse súlyát társa köz terhének.

Érezze, mely szégyen s gyalázat, azt vélni,
Hogy szabad más baját henyélve szemlélni,
35 Az egész kárával csak magának élni,
S minden érdem nélkül — jutalmat remélni!

(A buta kevélység ily csúf találmánya
Bűn s fertelem! ezt Ő tudni se kívánja.
Erkölc, emberiség, s te, mennynek leánya,
40 Szent igazság! te légy nagy szíve bálvány.)

Viseld azért, viseld felvállalt igádat,
Folytasd erős szívvel kiszabott pályádat,
Szolgáld szünet nélkül népedet, hazádat,
S higgyed, hogy illő bér követi munkádat.

Ébreszd a nagyra-nőtt fiatal lelkeket,
45 S jobb agyagból formált érzékeny szíveket;
Éleszd, neveld, intézd nyíló reményeket,
S jóra, szépre vágyó tűz-gerjedelmeket.

Mutasd a múlt idők fényes tükörében,
50 Régi bajnokitok tisztelt erkölcsében,
Mint élnek mindenkor nevek jó hírében,
Feleik s hazájok emlékezetében,

Mindazok, akiket Apolló szavára
Klío, szép tetteik méltó jutalmára
55 S később unokáik intő példájára,
Felírt a dicsőség örök táblájára:

Míg számtalan mások, kik rég kevélykedtek,
S életben érdemmel nevet nem szerzettek,
Mióta márványok alá letétettek,
60 Olyanok, mint akik soha nem születtek!

Vesd el a jó magot annak idejében,
Ültess, munkálkodjál Hunnia kertében,
Gyomlálj a maszlagot termékeny földében,
S bízzál — a magyarok kegyes istenében!

- 65 Nem csalhatván belső szentebb érzeményed,
Teljes bizodalom legyen fő törvényed.
Egykor, egy tavasszal kikél veteményed,
S szép gyümölcsöt hozand virágzó reményed.

- Eljövend víg napja majd az aratásnak;
70 S polgárid, bőségét látván az áldásnak,
Csudálkozva nézik, s mutatják egymásnak,
S buzgó hálát adnak a serény munkásnak, —

- Ki bár nyúgozik már ciprusa tövében,
S elvette jutalmát saját erkölcsében,
75 Él még! s él örökké mindazok szívében,
Valakik bcsülni tudják érdemében.

59/11. HATODIK ÉNEK

*Aut illis flamma, aut imber subducet
honores,
Annorum aut ictu pondera victa
ruent:
At non ingenio quaesitum nomen ab
aevo
Excidet; ingenio stat sine morte decus.*

PROPERTIUS

Nagy, s megmérhetetlen az elme hatalma;
Minden erőt legyőz ereje s oltalma;
S bár néha, lassúnak látszik diadalma,
Nincs határ, melyen túl nem jut birodalma.

- 5 Ím! napok, esztendők, századok elmúlnak;
Égbe-ható magas hegyek lelapúlnak;
Dús, fényes városok hamvokba borúlnak;
Nemzetek országok kivesznek, pusztúlnak:

- Amit egy nagy lélek, szebb alkotmányában,
10 Bízván a jók viszont-hajlandóságában
S azoneygy fő tárgyra törő szándékában,
Áldozatul letesz Pallás templomában,

- Fennmarad! s nem enged az idő fogának,
Sem tűz erejének, sem vizek árjának,
15 Sem az ál cimborák dühös haragjának,
Sem a világ-győzők kevély hatalmának.

- Így ő — míg a földnek csudált erősei
Eltűnnek, mint az éj komor fellegei,
S lehullván kimúlnak számtalan népei,
20 Mint ősszel erdőkben a fák levelei, —

Egyre nevekedvén titkos erejében,
Mint csillag úgy ragyog honja bús egében;
S ha nem világíthat annak vidékében,
Száz messze tartományt részesít fényében.

25 Mély gyászba merültek Hella víg határi;
Tudatlan vad népnek szágódnak dandári
Ott, hol rég Phoebusnak állottak oltári,
S Péánt énekeltek Athéna polgári.

Dölfös úr parancsol, mint gyáva rabjának,
30 A vitéz s bölcs atyák korcs unokájának,
Ki, nyögve hurcolván terhét az igának,
Titokban siratja balsorsát honjának.

De Homér, de Pindar — teljes épségében
Virágzik elméje felséges mivében,
35 S lerontott, legázolt hazája helyében
Hazát lel a világ minden szegletében;

S hirdetvén mindenütt nemzete nagyságát,
Ritka bölcseséggel, jeles méltóságát,
Érőszak-útáló nemcs bátorságát,
40 S életénél drágább arany szabadságát,

Inti maradékit a balszerencsében; —
Míg talán, az idők változó mentében,
Új tüzet lobbantván egy-két jobb elmében,
Kész segédül lehet népe szükségében.

45 Kárlhágó, tengerock asszonya, királya,
Hová lett? hol kincse, s vérengző dagálya?
Hol Trója? hol Tírus? . . . Örök éj homálya
Rejtvén, az utazó helyét sem találja!

Leesvén nagysága magas tetejéről,
50 Így tünt el sok más nép a földnek színéről;
De hallgat a múzsa híreről, nevéről,
S nem tesz bizonyosságot nemzeti létéről.

Ím! a régi világ kevély fővárossa
Csúffá lett; rabláncon nyög mái lakossa,
55 S falát a bús Tíbris szégyenkedve mossa:
Él, oktat, int Máró, s Tíbur nagy lantossa;

Int ezek s több mások szelíd bölcsesége,
S gyönyörködtet szavok mennyei szépsége,
S míg tengelyén forog a föld kereksege,
60 El nem borul soha nevek dicsősége.

Európa most támadt északi csudája,
A vitézek s bárdok ama fő példája,
Akinék hogy újra megzendült hárfája,
Egyszerre felkele sírjából hazája;

65 S akinek jajszavát hallván énekemből,
Könyvet látsz folyni már itt is minden szemből,
Valamíg a világ új zavarba nem dől,
E nagy bárd ki nem hal az emberi nemből.

Úgy van! A büszkeség márvány-oszlopai,
70 A gőgös hatalom tornyos hajlékai
S egekbe felnyúló roppant kőhalmjai —
Veszendők! s maholnap szelek jétékai;

A legdicsőbb király fejedelmi pálcája
Eltörik, s porba hull arany koronája:
75 Nem árt az elnének sem halál kaszája,
Sem régiség foga s emésztő rozsdája!

Fenn, fenn van ő mindég egész épségében
Időknek fogytáig tartó szép mivében,
Ragyogván tulajdon fényes érdemében,
80 S élvén, uralkodván a jóknak szívében,

S dicsőítvén nevét szerelme tárgyának,
Erkölcset hazája több hű bajnokának,
S nagy lelkét múzsája bölcs pártfogójának —
Például a később századok fiának!

59/12. UTOLSÓ ÉNEK

*Asperitatis et invidiae corrector et
irae...
..... orientia tempora notis
Instruat exemplis!*

HORATIUS

Ily nagy és szent erő teljes birtokában
Hazád bölcseinek ragyogván sorában,
S e végtelen szélvész setét homályában
Egyre világítván társadnak útjában,

Bátorítsd, vezérelj vágyása céljához; —
Éleszd bizodalma a népek urához;
Erősítsd szerelmét dicső szép honjához,
S honja minden igaz, minden jó fiához.

Szolgáljon most ennek, egész erejével,
10 Eszével, karjával, s egyéb értékével.
Ami kiki tehet, tegye kész elmével,
S ha mit érte szenved — viselje békével!

Lágyítsd a durva hideg keménységet,
Irtogasd a gonosz kaján irigységet,
15 Az oktalan, gyáva, buta kevélységet,
S ezek rút fajzatját, a vad gyűlölséget —

Mely már századoktól népedet zaklatja,
S erejét fogyasztván addig sanyargatja,
Míg önnönmagából végre kiforgatja,
20 S utolsó veszélyre, romlásra juttatja:

Hacsak a nagy isten atyai kegyelme
Nem segít! ha minden jobb s tehetősb elme,
S ha kivált a nemzet saját köz értelme
Nem teszi, hogy szünjék e mirigy fertelme!

Zengd, ajánld, magasztald a szent egyezséget,
25 Az egymáshoz vonzó s hajlandó készséget,
Férjiaikhoz illő nyílt egyenességet,
S csélcapság-útáló rokon szívességet. —

Égből-vett nagy tiszted hív gyakorlásában,
30 Bízván az igazság győző hatalmában,
S mind feleid sok szép tulajdonságában,
Mind saját szándékod tiszta jóságában,

Idézz minden magyart Sajó vidékére,
Hol özönnel omlott őseitek vére; —
35 Vezesd onnan Várna s Mohács mezejére,
Hol örök gyász borult hazátok egére!

Mutatván ott helyét I,ajos táborának
S még ma is torlatlan szörnyű halálának,
S éreztetvén okát honja sok bajának,
40 (Kúfáját számtalan keserves kárának!)

Kösd e hármás leckét ott újra szívére! . . .
S oszlopct emelvén népe sírhelyére,
Lángoló betűkkel vágd fel a kövére,
Mi a gyűlölködés, visszázkodás bérel

45 Mondd : (mert ezt eléggé sohasem hallhatja!)
Hogy a népek sorsát isten igazgatja —
Aki mind bűnökért megadóztathatja,
Mind tőlök a veszélyt messze háríthatja;

Ó! ki mindnyájokat előre serkenti,
50 S halálos álmokból gyakran felrettenti,
De, ha bús végzésit egyszer kijelenti,
A vakmerő kevélyt többé még nem menti!

Ott, hol a vak ösztön már a józan észen
S minden jobb szándékon győzedelmet vészen;
55 Ott, hol az ég átka lévén az egészen,
Egy rész a másikon erőszakot téssen ;

Ott, hol már fejektől a tagok megválnak,
S vad kények követve — jobbágy a királynak,
Nagyok a törvénynek bátran ellentállnak,
60 S hazájok kárával magoknak használnak;

Ott, hol az érdemnek büntetés az ára;
Hol a hatalmasok, ég s föld bosszújára,
Az álnok rablelket a jók jutalmára,
A jámbort a rossznak juttatják sorsára;

- 65 S nevetvén hagyásit az élő istennek,
A megnyílt örvénytől vissza nem rettennek,
S az igazság útján egyaránt nem mennek, —
Vétkesek mindnyájan, s veszni kell mindennek!

- 70 Nem aggódván azért senki rossz kedvével,
(Sem az irigy lelkek ingerkedésével,
Sem a képmutatók garázda nyelvével,
Sem más patvarkodók s cimborák dühével),

- 75 Útáltasd, gyűlöltesd a rút feslettséget,
A dagályt, hivságot, kába délcegséget.
Dicsőítsd, magasztald a szép egyezséget,
Nyájas bizodalmat, szíves emberséget!

- 80 Építs dőlt falain hazád templomának;
Vess gátot a vétkek fertelmes árjának,
Akadályt az idő siető szárnyának
S mindent-megemésztő kegyetlen fogának.

Zengj, énekelj gyakran néped örömére;
Fáradozz, munkálgodj javára, díszére;
Siess, siess bátran pályádnak végére,
S légy a magyar bárdok példája, vezére!

- 85 Nem múlandók a te kezéd alkotmányi,
Koszorúra méltók elméd találmányi:
Melyekért míg téged Helikon leányi
Szébbel tisztelnének, — ezt küldi Batsányi;

- 90 Ama külföldeken bujdosó barátod,
Kinek szíve régen s örökre sajátod,
S kiért most — jól tudván, hogy többé nem látod,
Néha sohajtásod az égre bocsátod!

* * *

Így szólván, hív Múza! helyheztesd fejére
Zöldelő koszorúd; — s végy búcsút végtére.
95 De, tekintvén szíve megújult sebére,
Vigasztald! s mondd még ezt engesztelésére:

Mérsékeld fájdalmát bánatos lelkednek;
Töröld le cseppjeit nedvesült szemednek.
Vidulj! majd nyakára borulsz még hívednek
100 Ott — hol az igazak többé nem szenvednek!

Ott, az örök béke csendes kebelében,
Ama jámbor lelkek áldott seregében,
Kik, földi pályájok ezer veszélyében
Meg nem tántorodván tárgyak űzésében,

Bő jutalmat nyertek fáradozásokkal,
105 S most együtt örülnek sok más hí bajnokkal,
Míg tudós munkájok s jeles példájokkal
Még ma is jót tesznek egész hazájokkal.

Úgy van. Ott, hol Zrínyi, dicső nagyatyjával,
Gyöngyösi Keménnyel s Murány asszonyával,
110 Hol Faludi s Ányos, több jó bajtársával,
Orczi Telekivel, s lelki barátjával,

Nyert diadalmokon együtt örvendeznek, —
S minthogy feleikről ott sem feledkeznek,
Sőt követőikről gyakran értekeznek,
115 Téged, kedves H í m f i ! vígadva neveznek;

Ott egykor majd egymást újra meglátjátok! .
S valamint ők áldva néznek ma tirátok,
Úgy majd ti — kiszolgált szerelmes hazátok
Jobb fiait ott is áldani fogjátok;

120 Boldogok mindketten! itt, a jők szívében
S neveteknek élvén emlékezetében;
Ott, örvendvén azok szent egyezségében
S imádott hölgyetek égő szerelmében.

II.
IDEGENNYELVŰ VERSEK

60. AD MANES ROMANORUM

Splendidus, non est, cur vos periisse putetis;
Non maior nostra vestra ruina fuit!
Roma, trium fertur quondam cecidisse furore;
Te septem perdunt, Hungara Terra, viri.

(1795—1796)

61. ODE AD HUNGAROS

Mense Novembri 1796.

Ad arma, Cives! nobile fortium
Sanguen Scytharum! quēis dedit Occidens
Devictus immortale nomen,
Regnaque postgenitis beata.

5 Nunc, nunc avitam tollere gloriam
In astra, suadet tempus; amor iubet
(O libera Te Gente dignus!)
Principis, et Patriae, fidesque,

Pro qua cohortes viderat Hungaras
10 Sol dimicantes aequoris aridum
Rubentis ad littus, Sionis
Et iuga, sparsa cruore nostro.

Non Marte victus saepius Austrio
Regnator Albis belliger imminet;
15 Saevusve Byzanti tyrannus,
Terribilis domitorve Chinae.

At nunc Erinnyes, qua mare, qua patent
Terraes, scelestam dira facem quatit,
Funditque flammās: en! ut igne!
20 Ardet uterque polus tremendo!

Qualis Vesevus, gloria montium,
Dulci, per annos innumerabiles,
Uber Falerno, regnat inter
Fructiferas placidusque stirpes,
25 Ditūm corona splendidus urbium;
Villis beatis atque casis frequens,
Clarus benigno deūm favore,
Nomine et Herculeo superbus.

Sed quis tumultus ? quis subitus fragor?
30 En, atra nubes sulphureo occupat
Coelum vapore; aureūs et ipse
Sol pavet, emoriturque mundo.

Immane venti, pontus et infremunt;
Succussa crebris contremit ictibus
35 Tellus ; hiat mons, et profundis
Fulgmina mille ruit cavernis.

Ignita vastant undique flumina
Agros, et urbes. Cuncta tegit cinis.
40 Pax rupta quum est interna, tantas
Turbida dant elementa clades!

Sic Gens avitis incluta laudibus,
Et pacis et belli artibus aemula
Romaeque, Graiorumque, nulli
In superos pietate cedens,

45 Amore regi dum colit et fide,
Moresque, rectum servat et ordinem,
Beata! Sed turpi inquinata
Luxurie, ac vitiis peresa

Coccis, furorem concipit, et suis
50 Lymphata primum visceribus manus
Infert cruentas; civium mox
Caedibus, et patriae rapinis

Satur, quietis vim parat exteris,
Et bella. Stultas pectore spes alit;
55 Demensque cunctis iam ruinas,
Fumus et imperiis minatur.

Polluta primum foedera Belgium,
Rhenique potor, pacis amans, gemit.
60 Accurrit adflictis vocatus,
Iustaque cingitur arma Caesar.

Adest amica Caesareis ope
Virtutis heres Prussia martiae;
Fulgensque centum principum aulis
Adglomerat socias phalanges

65 Teuto; Britannusque, Oceano potens;
Divesque Iberus, damna dolentius
Fraterna plorans; lentus irae
Praecipitatque moras Batavus;

Et Sardus, antehac arbiter Alpium,
70 Et fida nostri Parthenopes domus.
Non ante visae stant in armis
Innumerae sociūm catervae.

Quot, quanta late, et quam fera praelia?
Quam dira strages? Exitium pavet
Europa praesens; proxima orbis
Attonitus trepidat ruina!

Fractis repulsus viribus, insolens
Procumbit hostis; nec refugo salus
Velis, nec est muris; manusque
80 Foedere iuncta sacro triumphat.

Sed heu bonarum quam cito mentium
Nexus malignis solvitur artibus!
Hunc livor, illum spes avarae,
Coevus amorve sui, pavorque

85 Seiungit: et res deseritur bona!
Post mille pugnas, milleque funera,
En (turpe!) maiestatis ultor
Magnanimus, generisque vindex

Humani, arena solus ab omnibus
90 Stat iam relictā! Nec trepidat tamen,
Mutatve mentem: sed minacem
Firmior a gregibus retundit

Procellam amatis, consilio, manu.
 Altis locatus fulmina ceu Iovis
 95 Conductor in tectis, remotas
 Ad foveas sine fraude torquens.

Fortuna, forti nisibus improbis
 Parata vinci, iam meritis favet;
 Amica virtuti, vicesque
 100 Hostibus aequa refert superbas.

Iam caede campi, iam iuga Franconum
 Horrent cruenta: funditur undique
 Hostis; nec audax fidit armis,
 Sed pavido rapitur volatu

105 Amens. Fugacem Carolus ocyor
 Adurget Èuris, Austriadum decus
 Perenne! victuris in aevum
 Diminuatque dies triumphis.

110 At singula alto, quae superent adhuc
 Pericla, volvens pectore, cogitat
 Maiora, funestisque finem
 Ponere iam meditans duellis

Caesar, suos sic fatur ad Hungaros:
 »Gens magna! maior laudibus! o mihi
 115 Dilecta summe! insigne Nostri
 Robur et imperii, decusque!

Virtute nunc, nunc consiliis opus,
 Vestris: lacertos tanta pericula
 Vestrosque poscunt: Vester et Rex,
 120 Et Patria ingeminant, Salutem

Servate Nostram! Nomine dignior
 Res nulla Vestro: vincere funditus
 Hostem, atque pacem reddere Orbi,
 Hic labor, hic superest triumphus. «

125 Mox clamor ingens personat aëra;
Et vindicandum sanguine Principem
 Vitāque, iurat purpuratus
 Pontificum procerumque coetus;

Utrumque iurat Danubii latus,
130 Ambo et Tybisci littora; et Hungaræ
 Quæ regna iunguntur Coronæ.
 Sunt rata vota polo: sonat vox

Profecta celso grandis ab æthere:
»Francisce! Nostræ iam unica spes domus!
135 Virtute, fortes, inque regem
 Hungarus aequat avos amore; et,

Quæ sola quondam Gens Aviaë mihi
Servavit armis Austriadum vetus,
 Invicta nunc Iusto Pioque
140 Adseret imperium Nepoti!«

Par ardor omnes corripit Ordines;
Est una cunctis tessera Patribus:
 »Rex, Lexque, Libertas, Corona,
 Relligioque vocant: ad arma!«

62. AD HUNGAROS

(Vide *Icon Francisci II*)

Qui nunc in mediis concussi motibus orbis
Pannonidum felix arva quieta colis;
Cunctarum iamiam una salus, spesque ultima rerum!
Praesidium Europae, Martia progenies!
En, cui Fama tuos subducere quaerit amores,
Quae sit vera, vide, regis imago tui.

(1796)

63. HERDER KÉPE ALÁ

Quid fuerit quondam, cultis quid debeat esse
Artibus olim, et nunc quid sit Homo? hic docuit.
Quaelibet optaret talem sibi patria civem,
Tamque decus titulis addere grande suis.
5 Tu tamen ante alias felix Germania gaudes,
Huuc quoque post tantos progenuisse viros.

(1797.)

64. AD WOLTMANNUM

Quis novus, o Clio, venit in tua templa sacerdos,
Primaque tam docta fert sua dona manu?
Fallor? an hunc Iuvenem vestro fovistis in antro?
Huius et ore loqui Gentibus ipsa voles? —
5 Si probat ex oculorum acie Iovis armiger ales,
Fulminis heredem quem cupit esse sibi;
Noscere si fas est generosum ex ungue leonem,
Qui dare mox possit iura tremenda feris;
Si quod habet signum melior natura futuri,
10 Vatibus et vires indicat ipsa suas:
Hoc opus, hoc certe magnum quid nunciat! atque
Plurima divinae semina mentis habet.
Hinc ego vaticinor. Non unquam vana locuto
Dictorum testis tu mihi, Posteritas!
15 Hic erit ex tantis, hic ex tot millibus, ipsi
Quem nequeant Livii vincere, Roma, tui.
Non gravis hunc Crispus, non ille tyrannidis ultor,
Arte vel ingenio praeteriisse velit,
Quo genitum sese proavo, dignissimus olim
20 Terrarum dominus iure superbus erat.
(Tam patriae laudis, patrii quam nominis, heres
Unquam iure nepos si tamen esse potest!)
Adspice, qualis in ore vigor! qui pectoris ignes!
Quod, quale ante diem robur et ingenii!
25 Quam segura fides, quam certa scientia veri!
Quantaque cum tali pondere simplicitas!
Macte animo, generose Puer! quaque auspice Musa
Tam bene coepisti currere, perge via.
Non tibi Pieridum vel amor, vel gratia Phoebi
30 Defuerit; toto vince favente choro!
Plaudit magnorum Generatrix magna Virorum
Iam tibi, quae talem te quoque terra tulit.
Iam vocat en! palmamque volens iam porrigit Ille,
Qui tibi nunc iudex, ante magister erat;

35 Ille, suae decus Helvetiae, cui fortia sacri
Foederis aeterno facta notare stilo,
Gentis et humanae seclorum ex ordine fata
Cuncta ter octo libris explicuisse, datum.
Hunc tua si superet tanti ducis aemula virtus,
Tu fueris tota primus in Historia.

(1797)

65. EPITAPHIUM MATRIS JOANNIS ET GEORGII
MÜLLER, HELVETIORUM

Desine, Chare, piae iam desine, quaeso, querelae!

Absint a nostro funere et hae lacrimae.

Felix, aeternum sit felix tertia Jani

Et lux, qua civem te dederam patriae!

5 Non ego cessavi, mihi credite, vivere. Tales

Cui licuit proles gignere, non moritur.

(1798)

66. MÜLLER JÁNOS KÉPE ALÁ

Hic est ille (decus magnum ac memorabile secli),
Hic ille Helvetiae conditor historiae.
Audite hunc, populi et reges! audite, tyranni!
Quisque, quod ex isto discere possit, habet.

(1798)

67. DEMOISELLE PARADIS

- Nach langem Sehnen, endlich sah und hört' er Sie,
Er hörte Sie mit toller Seele; und verlor
Von ihres sichern Spieles reizendem Getöne
Nicht einen Laut, — ganz Sinn, ganz Ohr.
5 Sie ahnte es; die Freunde sahn gerührt die Szene;
Entzückt durch ihrer Töne süsse Harmonie
Rief er mit Staunen aus: »Gross ! gross und herrlich sind
Die Wunder Deiner Macht, o Kunst Du Himmelskind! —
Wer das nicht weiss, wer je sein Ohr dem Zweifel liess,
10 Der komm! und seh' es nun mit Augen hier! —
Doch wenn Du dies allein vermagst, Du Zauberin!
Allein und trotz der grossen Meisterin;
Was kannst Du nicht im Bund, im eng'ren Bund mit ihr?
Mit ihr, der heiligen, der göttlichen Natur?« —
15 So rief erstaunt der Dichter aus. Er sprach,
Zu sich gekehret, kein Wort mehr. Er fühlte nur,
Und dachte schweigend dann noch lange nach;
Welch unbekante Kraft in Dich verborgen liegt,
Du Menschen-Seele! Gottes-Haupt!
20 Und ob der Geist, der solche Wunder wirkt, wohl auch
(Wie mancher wähnt) mit diesem Leben einst verfliegt?
(1798 körül)

68. MANTUA

(1799.)

- Nomen erat magnum, fateor, semper tibi; magnum
 Quod dederas mundo, Mantua, Virgilium.
 Hactenus una tuae sed erat prope gloria famae,
 Magnum quod dederas, Mantua, Virgilium.
 5 Felix sorte tua gaude! viridique nitentem
 Lauru, age, cervicem cinge superba tibi.
 Arx tua non minor arce Iovis, nec nomine posthac
 Maius erit, toto nomen in orbe, tuo.
 Cedat Roma; caput quondam, nunc fabula mundi!
 10 Arbitrio domini stansque cadensque novi.
 Desinat, ultores patriae iactare Camillos;
 Nec memoret Brutos, nomina vana, suos.
 (Heroum manes! ignoscite. Non ego vestra
 Tangere vesanus nomina sacra volo;‡
 15 Ast odi ignavos, servilia corda, nepotes!
 Audentes, inter vincula, magna loqui.)
 Cedat et ipsa, loco neque iam de principe certet,
 Servandae altera spes et decus Ausoniae;
 Unius illa licet sapiens parere potenti
 20 Imperio, et Legum libera ferre iugum,
 Quam dominis centum servire, pative nefanda
 Indocilis vulgi crimina, maluerit;
 Pannonioque Patri meliori tradita fato,
 Certior Hadriacis nunc dominetur aquis.
 25 Ergo magnarum salve spes maxima rerum,
 Caussaue non solitae publica laetitiae!
 Nunc decet, ornatum meritis geminaue revinctum
 Fronde virente tuum tollere in astra caput.
 Felicem aeterno claramque tulere Marone
 30 Secula te, vatum concelebrante choro:
 Nos titulis dignam summis, nos iure beatam
 Dicimus; innotam suspicimusque fidem,
 Et duris bellique malis, pacisque dolosae
 Artibus invictam, tradimus Historiae.
 35 Sera, sed ingentis memor et secura pericli,
 Grataque tu poteris dicere, posteritas:
 »Italiae tunc prima salus, primumque labantis
 Europae fuerat Mantua praesidium!«

Viele Frauen, frisch und reich,
Sah ich; Dir war keine gleich.
Aller Schönheit Reiz vergeht,
Gottesfurcht im Weib besteht.
„Solch im Weib verdient Ruhm,
Ihrer Tugend Eigenthum,
Gebt ihr ihrer Hände Lohn,
Dank und Preis im Helden-ton.“

König Salomo,
(nach Heanders Uebers.)

Brünn, den 20^{ten} August, 1816.

(Bey unserm 2^{ten} Wiedersehen,
in der Fremde.)

MAGYARAKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Batsányi

A költő németnyelvű, feleségét köszöntő versének kézírata.
(Éred. nagys.: 116×187 mm)

69. IN DAS STAMMBUCH MEINER GABRIELE

(Am 29ten Dez. 1799.)

Nimm diesen Schatten denn zum Angedenken hin,
O süsse Freundin meines Herzens Du!
Du weisst am besten, Teure! wer und was ich bin;
Schreib' ich den Namen gleich Dir nicht dazu.

- 5 »Du bist das Liebste mir auf Gottes weiter Erde!«
Auch das ist Dir bekannt, Du holde Schwärmerin!
O denke stets, dass ich auch dann dein Freund sein werde,
Wenn ich für Andre längst schon nichts als — Schatten
bin!

- Dann mag die Welt in deinem Buche lesen,
10 Wer dieser Freund, und was er Dir gewesen.

70. DER KAMPF

Fragment eines lyrischen Gedichtes.

(Von unbekannter Hand und einem ungenannten Verfasser, unter den Papieren gefunden.)

ERSTER THEIL,

Im tiefen, düstern Schweigen der Mitternacht,
Gehelmt auf die stützende Rechte, sass
Mit starrem Blick der Dichter jetzo,
Atmend noch kaum — wie ein Bild von Marmor

5 Nicht dem des Künstlers schaffende Hand für itzt
Die Form nur gab; — zwar stehet es auch kalt und tot
Noch da: bald aber wird des Meisters
Mächtiges »Werde!« den Geist ihm wecken;

10 Dem Marmorbilde glich er, das einst mit Lust,
Mit hoher Lust, den Kenner ergötzt'; und nun,
Von Frevlershand entstellt, des edlen
Wanderers Seele mit Trauer füllet!

15 Doch, nicht die Taten grauer Vergangenheit,
In deren Nacht er oft und umsonst geweilt,
Oft aber auch mit frohem Schauer
Tugend und Wahrheit, vom Trug und Laster

20 Dem Auge manchen Forschers mit frecher Hand
Und List entrückt, beim Scheine des Lichts, das er
In seiner Brust mit stiller Treue
Liebend gepflegt, in der Fern erblickte; —

Auch nicht der Zukunft trübe Gestalten, noch
Der Gegenwart mit Gräueln bezeichnete
Empörend wilde Trauer-Szenen
Hatten ihm jetzt so den Geist gebannet.

25 Ihn hat das Elend seines Geschlechtes oft,
Und oft der grässlich wütende Kampf empört;
Oft auch der stolzen blinden Führer
Törichtes Streben sein Herz zerrissen.

Doch, wenn das menschlich-fühlende Herz erlag,
30 Bedachte schnell sein froherer Geist: dass einst,
»Was, nach dem Lauf der Dinge, kommen
Sollte, gewiss auch noch kommen würde;

Dass Meinung zwar und Irrtum und Wahn verdrängt,
Die Wut des Mörder-Eifers gedämpft, — nur Spott
35 Und Warnung für die Welt, von andern
Gleichen Verirrungen, werden könnten;

Dass aber Wahrheit, Recht und Vernunft, dass einst
Der hohe Wert der sanfteren Menschlichkeit,
Nach diesem milden Kampf, mit hellern
40 Lieblichern Strahlen noch glänzen müssten.

Das Üble selbst führt Gutes auch mit herbei.
Das Unrecht ist die Quelle des Rechts. Die Nacht,
Die trübe Nacht der Vorurteile,
Weicht nur nach Stürmen der Wahrheits-Sonne.

45 Denn so hat's Der im Himmel gewollt! so Er
Vom Anbeginn der Zeiten geordnet! Er,
Der Dir, Natur! und deinem grossen
Mächtigen Gange Gesetze vorschrieb.

Wer, mitzugeh'n nicht weise genug, im Stolz
50 Des eitlen Wahnes kühn sich dawider stemmt
Wird schwer für seine Torheit büssen
Und sich nur selbst ins Verderben stürzen.

Er wird zermalmet werden, der trotzig
Tollkühne Schwächling, unter dem Rad der Zeit,
55 Wie der verächtlich kleine Wurm dort
Unter dem eilenden Fuss des Wanderers!»

- So dacht' er einst. Der hellere Sinn, der Blick
 Der höhern Einsicht, wurden verhüllt ; das Licht,
 Die Kraft des grossen Trostgedankens,
 60 Schwanden dahin, in dem Sturm der Leiden,
- Der eignen Seelen-Leiden, des fürchterlich!
 Getäuschten Dulders! — — Traurig und ruhelos
 Irrt' Er schon lange, fern von Menschen,
 Schweigend umher und in sich verschlossen.
- 65 Doch, fliehe gleich, von Feinden und Freunden fern,
 Weit in die Welt der Trauernde hin : sich selbst
 Entflieht er nie. Denn tief im Busen
 Trägt er verborgen den Pfeil des Kammers.
- Die Unnenbare, welche den Sterblichen
 70 Mit Höllenkraft ergreift und niederwirft,
 Und selbst dem Himmelssohn, dem ew'gen
 Geiste! nun Tod und Vernichtung drohet ;
- Der Qualen grösste, sie, die der bange Geist
 Des tiefgebeugten, scheuen Gerechten fühlt,
 75 Wenn er, schon nah', am hochgesteckten
 Strahlenden Ziele des langen Strebens,
- In schrecklich heller Klarheit verzweifelnd sieht :
 Dass Tugend — diese Göttergestalt, die sich
 Der rege Menscheng Geist im heitern
 80 Frühling des Lebens mit Wonne träumet,
- Und dann dem holden Bilde mit Lieb' und Treu'
 Anbetend folgt ; — Tugend sei nichts als Wahn!
 Ein eitel Luftgeweb'! ein blendend
 Strahlengebilde, das den edlen Träumer,
- 85 Bald, auf den leichten Schwingen der Phantasie
 Sich selbst entführend, hin auf die Woge lockt ;
 Dann in den Stürmen seines Lebens
 Einsam verlässt, und am Abgrund schwindet !

Die hatte jetzt den Dichter so tief gebeugt. —
90 Betäubt und düster schaut' er, und kalt und bleich,
Zur Erde hin ; sein Geist dem letzten
Schwinden, sein Leib der Auflösung nahe.

»Woher ?« so frug die Muse mit Rührung Ihn ;
Denn hold war stets die Göttin dem Leidenden,
95 Der Freuden seiner bessern Tage
Stille Genossin, sein Trost im Leiden; —

»Woher denn diese Stille des Grabes jetzt ?
Der Gram, der so dein edelstes Selbst verzehrt ?
Woher, o Sterblicher! diese düstre
100 Wolke, die so dier den Geist verdunkelt ? ?

Du schweigst, und hörst die Stimme der Freundin nicht.
Verkennst Du diese Stimme ? kennst Du mich ?
Mich! deine letzte, — mich, die einzig-
Treue Gefährtin in deinen Leiden ?

105 Gross ist die Summe deiner Erfahrungen ;
Nicht klein die Zahl der Jahre, die Du gelebt.
Oft sah ich sie, die tiefen Wunden
Bluten, die frühe schon deinem Herzen

Des Schicksals Härte grausam geschlagen hat.
110 Doch so gebeuet sah ich Dich nie! so tief
Gefallen nie! sonst oft die frohe
Zeugin der Siege des hohen Sinnes,

Der Dich, im Stolz des männlichen Muts, — des Muts,
Den stets von ihrem Kämpfer die Tugend heischt, —
115 Hoch über jeden Schlag und alle
Schrecken der Welt im Triumph emporhob.

Wo seid ihr, schöne, glückliche Zeiten, nun ?
Seid ihr auf immer, immer entflohn für Ihn ?
Ihr göttlich schönen Prüfungstage!
120 Tage des Kampfs und des hehren Sieges,

Als Neid und Arglist, Irrtum und Bosheit einst,
Mit aller Kraft und Tücke der Höllenmacht, — —
Als blinder Hass und Häscherwuth so
Schonungslos Ihn zu dem Abgrund drängten ?!

125 Vor meinem Auge stehen sie hell noch da.
Ich sagte mahnend, freundlich besorgt, zu Dir :
»Sei Mann! auch jetzo wirst Du siegen,
Wenn Du nur willst, und, dem Ziele nahe,

Nicht vom gewohnten Pfade der Tugend weichst.«
130 »Ja, Göttin!« riefst Du, »Mann will ich sein auch jetzt,
Und diesen Mut soll keine Tücke,
Keine Tyraunengewalt mir beugen!« —

Ha! welch' ein Schauspiel, Göttern und Sterblichen,
Welch' ein Triumph für Tugend und Wahrheit ist's,
135 Wenn der Gerechte, seines Wertes
Stille bewusst, sich dem wandelbaren

Erzürnten Glücke mutig entgegen stellt!
Stark im Gefühl der inneren Kraft, und voll
Vertrauen auf den Schutz der Götter,
140 Keiner Gefahr noch Gewalt entweicht!

Und dieser mutig ringende Mann — warst Du!
Bereit, für Recht und Wahrheit und Vaterland,
Bald, bald als Opfer hinzusinken — — —
Bürger der Welt und Athlet der Menschheit! —

145 Wo ist er nun hin, jener erhabne Mut,
Der da des Schicksals Launen so kühn getrotzt ?
Der sicher-kühne Stolz der hohen
Würde des Mannes, wo ist er nun hin ?

Woher denn diese Stille des Grabes jetzt ?
150 Der Gram, der so dein edelstes Selbst verzehrt ?
Woher, o Sterblicher! die schwarze
Wolke, die so Dir den Geist verdunkelt ? ? —

Du schweigest fort, und achtetest der Freundin nicht.
So hör' ein Wort denn! hör' und vergiss es nie :

155 »Wer feige selber sich verlassen,
Den wird kein Gott vom Verderben retten!« —

Wie aus dem Todes-Schlummer erwachend, ruft
Er seufzend hier und innig erschüttert aus :

160 »O! wäre dieser Leib verwesen!
Wär ich, Unglücklicher, nie geboren!

Dann wär' ich aller Zweifel und Qualen los ;
Ich müsste dann nicht hassen mich selbst! ... O dann,
Dann würd' ich unbekannt und glücklich
Ruh'n im Schosse des ew'gen Schlafes!! —

165 Was tat ich Dir, o Göttin, dass Du mich jetzt
So grausam an die glücklichen Zeiten mahnst ?
Ha! niemand fühlt's wie der Gefallne,
Wo er einst stand, was er war, und jetzt ist!

170 Lass ab von mir, und spotte des Elends nicht ;
Erwähne nicht der vorigen Tage mehr!
Der Jugendtraum ist ausgeträumet...
Soll sich der Mann noch am Grabe täuschen ?

Und willst Du freundlich trösten den Traurenden :
Warum gedenkst Du seiner Erfahrungen ?...

175 Fluchwerter Lohn so vieler Leiden!
Schreckliche Lösung so schöner Träume!

Ihr, Todesfrüchte meiner Erfahrungen!
Ihr habt ja meinen Glauben an Sie zerstört!

180 Ihr meinen hellen Sinn verfinstert,
Hoffnungslos mich in die Nacht gestürzt!

Nun irret einsam im Labyrinth fort
Und sucht mein scheuer Geist das verlorne Licht,
Das Licht der Seele ; hal er sucht's, und
Findet nur Zweifel und Nacht und Dunkel!

185 O Du, der mir den strebenden Geist, der Du
Mit diesem heissen Drange nach Wahrheit mir
Den hohen Glauben an die Tugend,
Schöpfer des Alls und der Menschen-Seele,

Aus deiner Weisheit Fülle gegeben, und
190 Nun ach! auf immer wieder genommen hast!
O gieb — ich fleh' zu deiner Güte! —
Gieb mir Vernichtung und ew'ge Ruhe!« — —

Er sprach's, und schwieg nun wieder, in sich gehüllt.
Er schwieg; doch Seufzer hoben die schwere Brust
195 Dem Leidenden, und helle Tränen
Stürzten herab von der blassen Wange.

Auch Götter weinen, wenn der Gerechte fällt.
Sie wandte schnell ihr himmlisches Antlitz weg;
Und tief gerührt erhob die holde
200 Trösterin sich zu dem Thron des Vaters.

ZWEITER THEIL.

Er fiel! — Doch wer mit redlichem Gemüt
Die Tugend liebt; wer, in dem Hochgefühl
Erkannter Pflicht, auf ihrem Dornenweg
Mit freiem, männlich festem Tritte wandelt,
205 Und fremden Beifalls unbekümmert stets
Den Himmelslohn im eignen Busen trägt;
Wer Wahrheit — Gottes erstgeborne
Mit-ew'ge Tochter! — frühe zum Idol
Des unentweihten rein verwahrten Herzens,
210 Zur Führerin am Lebenspfade, wählt;
Wer Sie, im Wechseldrang der Erde-Szenen,
Mit tätig-freier, voller Seele sucht,
Und selbst am Rand des Abgrunds, selbst im Dunkel
Des tausendfach verschlungenen Labyrinths,
215 Mit heissem Durst nach ihrem Lichte lechzt
Der fällt nie ganz!... Der findet sie gewiss
Und stets im grossen Tempel der Natur!
Ihr Strahl erhebt auch dann noch seine Seele,
Wenn schon der letzte Stab der Hoffnung bricht! —

220 Er stehet bald, im heiligen Gefühl
Der unbezwungenen, göttlich-starken Kraft,
Mit vollem Glanz des Siegers wieder auf, —
Und neidet nicht (der grossen Lehre froh!)
Das leicht're Los des Glücklichen, der, fern
225 Von den Gefahren jeder lichtern Höh,
Im tiefverborgnen, sicher-dunkeln Tale
Des stillen Pflanzen-Lebens, nie noch fiel. —

Der Du Dich, »Freund der Tugend und der Wahrheit
Und Freund auch ihrer Freunde« nennst, — doch jetzt,
230 Indem dein weiches Herz dem Los des Dulders
Vielleicht des Mitleids stolze Träne weint,
Im süßen Wahne deiner eignen Stärke
Bedauernd über fremde Schwäche klagt
Nimm Dich in Acht!... Dein lauer, träger Geist
235 Erreicht das nicht; dein trübes Auge sieht
Die Zahl und Grösse der Gefahren nicht,
Die des zum höhern Ziel hineilenden
Selbstüberlassnen Wailers rauhe Bahn
In trüber Schar umlagernd, seinen Mut
240 (Der kühnen, schreckenfrohen Seele Kraft!)
Mit wildem Ungestüm zu brechen droh'n!
Kennst aber auch die Himmelsfreude nicht,
Die jedem schwer-errungenen Siege folgt;
Und ahnest kaum die Götterwonne dess,
245 Der, selbsterrettend, sich vom Fall erhob!
Doch wage D u Dich auf des höhern Wandels
Noch nie von Dir betretenen steilen Pfad,
Der Ihn, nun sicherer, zum Ziele führt:
Gefallen bist beim ersten Schritte Du!
250 Gefallen ist des eitlen Wahnes Trotz!
Dein Stolz, wie deine Tugend, ist dahin;
Dahin der Preis, den sonst der Mut verdient!
Und dein Beginn, das Wagestück des Schwächlings,
Ist, wie dein Name selbst, des Spötters Lied!

255 Du aber — der, im bunten Wechselspiel
Der frühgewohnten tierisch-groben Lüste
Schon längst entmenschet, an keine Tugend glaubt,
Und jeden Strahl des Sonnenlichts der Wahrheit
Mit stumpfem Eulensinne fliehend hasst;

260 Der Du, bewusst der eignen Nichtigkeit,
 Dem Bessern stets mit Natteraugen folgst,
 Und, fieler, ihn mit deinem Gift begeisternd,
 Im Rausch der Schadenfreude jedem Glauben
 An Menschenwürde kühn das Urteil sprichst,
 265 Ja Sie, die hocherhabne Geberin
 Der höhern Güte, *Sie* — die Allmacht selbst!
 Mit frechem Klüglingsblick zu richten wagst;
 Frohlocke, feiger Witzling, nur!... Dein Spott,
 Dein wildes Hohngelächter, trifft Dich selbst;
 270 Und Dich allein! — Du zeigest, unbedacht,
 (Verräter an Dir selber!) nur die niedre,
 Die schrecklich-niedre Stufe jetzt, worauf,
 Ein schädliches, verächtlich schlechtes Glied!
 Du in der grossen Wesen-Leiter stehst.
 275 Der Menscheng Geist durchdränge nie das Dunkel
 Der schwarzen Nacht, die deinen Sinn umhüllt — —
 Begriffe nie die unermesslich tiefe
 Erniedrigung der Menschenseele sonst,
 Die Du, Verächtlicher, nun selber zeigst!
 280 Der Menscheng Geist!... Vor dessen Götterblick
 Der Schlund der Hölle selbst nicht sicher ist;
 Vor dessen Allgewalt sich Erd' und Meer,
 Und sie, die selbst dem kühnen Flug des Aars
 Zu hohe Region der Lüfte, beugt; —
 285 Der die Gestirne zählt am Firmament
 Und ihres grossen Laufes Kreis bestimmt;
 Er, der dem Blitze selbst Gesetze gab!...
 Ha! dieser Geist berechnet, misst und fasset
 Die ungeheuer-weite Ferne nicht,
 290 Die Dich, o Mensch! von ihm, dem Menschen trennt!
 Der rohen Sinnlichkeit verworfner Sklave,
 Geselle dich zur Herde — Tier zu Tier!
 Und pflege fort der viehisch-niedern Lust,
 Die deinen stumpfen Sinn allein noch reizt, —
 295 Bis Dich, wie jeden seelenlosen Wurm,
 Die Hand der ewigen Verwesung trifft,
 Und jede Spur von deinem Dasein tilgend
 Die Schändung des Geschlechts vernichtend rächt, —
 Du Spott und Hohn der menschlichen Natur!

—

300 O Jüngling! der Du den Gesang, vielleicht
 Bekümmert und mit wundem Herzen hörst ;
 Der Du, vielleicht, im Sturmgedräng der Zeit,
 Das jetzt die Erde mit Ruinen deckt,
 Entstammt vom Rachgefühl des edlen Zorns
 305 Nach der Vergelterin, Gerechtigkeit,
 Mit feuchtem Blick und ach! vergebens rufst ;
 Der Du, vielleicht, der längst entflohen Göttin
 Umsonst nachweinend, ihrer Wiederkehr
 Im hoffnungslosen, ängstlich bangen Schweben
 310 Des zweifelnden Gemütes, zitternd harrst :
 Verzage nicht ! . . . Die Tugend ist kein Traum,
 Kein täuschend Bild ; und keine Schwärmerei
 Der Glaub' an Sie. — — Auch sind der Freunde viel
 Viel der Verehrer noch, die, Ihrem Dienst geweiht,
 315 Mit frohem Mut in ihren Tempel gehen,
 Wenn gleich, zerstreut jetzt durch der Stürme Wut
 Und eingehüllt im sichern Zauberschleier
 Den echte Weisheit ihren Jüngern leihet,
 Der stillbescheidenen Waller leisen Tritt
 320 Nicht jedes Ohr vernimmt, und ihres Gangs
 Erhabnes Ziel nicht jedes Auge sieht. —
 Du wirst sie kennen einst, die Edlen! wenn
 An der Erfahrung sichern Hand, der Jüngling
 Zum Manne reift, — wenn Du des Geistes Adel
 325 Und deines Muts selbständig freie Kraft
 In Stunden der Gefahr erwiesen hast.
 Sie kennen, (zweifle, teurer Jüngling, nicht!)
 Sie kennen Dich. — Gerühret sehen sie
 Vielleicht schon jetzt dem schönen Kampfe, der
 330 Nun deinen Mut und Wert bewähre, zu ;
 Und ahnen, Freude-lächelnd, schon den Sieg,
 Den dein Beginn, dein männlich fester Schritt,
 Gewiss, Dir selbst noch unbewusst, verspricht, . . .
 Den seltenen, unvergänglich schönen Sieg,
 335 Der Dich, bekränzet mit dem Palmenzweige
 Des wohlverdienten höhern Ruhms, nun bald
 Dem Bund der Edlen zugesellen soll ; —
 Dem Bund ! der, unter nah' und fernen Himmeln,
 Bei jedem bessern Volk, zu jeder Zeit,
 340 Der Menschheit zarte Blüte sorgsam hegt.

Im stillen säen Sie den Samen aus,
Der nur aus reiner Hand und langsam stets,
Doch einst gewiss zum Glück der Welt, gedeiht.
Was ihre stille hoffnungsreiche Liebe
345 Mit zärtlich treuer Hand gesäet hat ;
Was jetzt, dem ungeweihten Späheraug'
Unsichtbar, im Verborgnen nur noch keimt :
Wird einst, wenn an dem Sonnenstrahl der Wahrheit
Die heilig-reine Saat zur Ernte reift,
350 Die goldnen, himmlisch süssen Früchte tragen,
Die stets der bessre, höh're Mensch nur kennt, —
Nur Er, im allgemeinen Zagen seiner Zeit,
(Im ungewissen, knechtisch feigen Schwanken
Des furchtbetäubt' entarteten Geschlechts!)

355 Mit stiller Zuversicht zu hoffen wagt ;
Und nun der Enkel, — nur der fernen Jahre
Erfahrungsreicher, menschlich freier Sohn —
Bewundernd sehen, dankbar pflücken soll.

Der Edle weiss ; dass Er, durch seiner Taten,
360 Durch seiner Werke rege Wirksamkeit,
Auch dann die höhern Zwecke seines Seins,
Die Absicht der Natur, noch fördern werde,
Wenn Er, nach seinem Erdenlauf, schon längst
In andre Welten hingegangen, längst
365 Mit ihm sein Name selbst vergessen ist.
Der Edle weiss : dass nicht der Jahre Lauf,
Dass keine Macht der Zeit, die Menschenseele
In ihrem Wirken hindern, lähmen darf,
Die, wie der Schöpfer, dessen Hauch sie ist,
370 Selbsttätig handeln, frei fortwirken soll.
(Denn nichts vergeht im Reiche der Natur,
Die, ewig formend, Ein unwandelbar
Gestz der innern, göttlich sichern Ordnung
In Allem stets und ungestört befolgt.)

375 Und dieses Wissen, dieses stillbescheidné
Mitwirken zu dem hoherhabnen Zweck
Der heiligen, anbetungswerten Meisterin,
Macht ihn (den Sterblichen!) den Göttern gleich.
Auf, Jüngling, denn! und fasse Mut ; verliere

380 Auch Du diess grosse Ziel aus deinem Auge nie. — —
Wohl ist der Weg, den Du itzt wandelst, schwer;
Der Kampf, den Du bestehen musst, nicht leicht.
Doch gross ist auch und schön und hoch der Preis,
Der dort, am Ende deiner Bahn, dir winkt, — und reich
385 Dem frohen Sieger einst die Mühe lohnt!

—
Viel sind der Kräfte, die der Mensch besitzt;
Unglaublich gross ist seines Willens Macht, —
Nicht klein der Kreis, in dem er wirken kann.
Ja! gross und hehr und hoch und stark und mächtig — —
390 Ein Gott auf Erden, ist Er, wenn er will!
Und seines Geistes Herrschermacht, sein Reich,
Sein Wirkungskreis — sind grenzenlos; sie währen
Mit ew'ger Dauer fort — wie Zeit und Raum.

Zwar ist's ein Freigeschenk des Himmels stets
395 Das grössre Mass der höhern Seelenkräfte.
Denn — Der des Schicksals Urne in der Hand,
Der Welten Ozean in ewiger Bewegung
Und der Gestirne Lauf in Ordnung hält;
Er, der Geschlechter jetzt von Nichts entsteh'n
400 Und Nationen jetzt verschwinden heisst, —
Den Welttyrannen hier vom Trone stürzt,
Und für ein Würmchen dort mit Vatermilde sorgt:
Frei spendet Er, der Ewige! nach seiner Allmacht
Anbetung-heischend heiligem Gesetze
405 Die Gaben der Natur dem Sterblichen
(Zum Segen oder Fluch der Brüder!) aus.
Doch frei ist dann und eigen der Gebrauch —
Und wollen soll er selbst der Glückliche,
Dem diess erhabne, göttlich schöne Los
410 Mit seineso Lebens Licht zu Teile ward! —

(1801)

71. A MA GABRIELLE

»Sur mon destin sois plus tranquille ;
Mon nom passera jusqu'à toi :
Quelque soit mon nouvel asyle,
Le tien parviendra jusqu'à moi.
5 Trop heureux, si tu vis heureuse,
A cette absence douloureuse
Mon coeur pourra s'accoutumer
Mais ton image va me suivre ;
Et si je cesse de t'aimer,
10 Crois que j'aurai cessé de vivre.«

(1814.)

72. AN MEINE GABRIELE!

Wem ein Weib von Tugendart,
Solch' ein Weib bescheret ward;
Über Perlen geht sein Gut.
Fest an ihr ist Mannes Mut.

5 An ihr hat er Beute gnug;
Treue, sonder List und Trug,
Liebe, sonder Leid und Zwang,
Gibt sie ihm sein Lebenlang.

Und ihr Schmuck ist Reinigkeit.
10 Froher Blick auf späte Zeit.
Klugheit öffnet ihren Mund,
Huld und Sitte tut er kund.

All' ihr Haus durchschauet sie,
Gibt ihr Brot der Faulheit nie.
15 Darum preis't sie ihr Geschlecht,
Und ihr Mann frohlocket recht:

»Viele Frauen, frisch und reich
Sah ich; Dir war keine gleich.
Aller Schönheit Reiz vergeht,
20 Gottesfurcht im Weib' besteht.

Solch ein Weib verdienet Ruhm,
Ihrer Tugend Eigentum,
Gebt ihr ihrer Hände Lohn,
Dank und Preis im Heldenton.«

(1816.)

III.

73. OSSZIÁN-FORDÍTÁSOK

Méltóságos báró Orczy Lőrinc generál úrhoz.

Míg *Ossziánnak*, ama rég *kelta* vitéznek és bárdnak egyéb munkáit hazámnak magyaraival nyelvünkön közleném, íme kibocsátom itt példa gyanánt *Utolsó énekét*. Csak ezen kis darabból is kitetszik valamennyire, hogy érdemes *Osszián* a fordításra és azon nagy tiszteletre, mellyel Európa költeményeihez viseltetik.

»Az *érzékeny* és *felséges* az ő két fő tulajdonsága. Semmi fűrgenc és vídám nincs gondolataiban; semmi könnyeszerű és enyelgő mondásiban. Mindenkor a nagynak és felségesnek magas tartományiban jár. Egy bizonyos hangot választ elintén magának, s fenntartja azt egész végig. — Szavai változtatottak és illendők; kiejtése rövid, hathatós és tele képekkel. Ugyanazért aki többszer olvassa, többszer és nagyobb mértékben érzi szépségeit. — *Ossziánnak* szíve egy nemes érzésekben, nagyságos és *érzékeny* indulatokban olvadozó szív; oly szív mely ég, s a képzelődést tűzbe hozza; szív, mely teli van, és áradozik.«

Ilyen készületekkel, ilyen tulajdonságokkal énekelt *Osszián*, — a poézisnak, ennek a mennyei szépmesterségnek méltó tárgya szerint — a nemes erkölcsről és a hazának szeretetéről. Örömmel emlékezett nemzete bajnokairól, kik között hajdan maga is virágzott. Visszahítta életének szívreható történeteit, hogy magát elmúlt hadakozásaival, kedveseivel és jóbarátjaival múlathassa; amíg, mint maga mondja, »valamely szózat ér *Ossziánhoz*, s elméjét felsekenti: Az elmúlt esztendőknék szózatja; melyek minden történetiekkel egyetemben, előtte borongnak.« — Ily igaz poétai megihletődésében, elméjének teljes szabadságot engedvén, eleven színekkel festi nemzetének hajdani vitéz erkölceit; melyeknek elhanyagolása lelkére hatván, kedveseinek sírhalmain, jajszóval kesergi hazájának gyászba-borult régi dicsőségét! — Szívéből szólott, s azért nem csuda, ha énekeiben oly gyakran a természetnek hatalmas és mindég kedves szavát halljuk s megesmérjük.

— — *Arte natura potentior omni.* —
Est Deus in nobis, agitante calescimus illo.

De vajjon! nem változott-e meg *Osszián*, magyar öltö-
 zetében? — Ez oly kérdés, melyre én nem bátorodom meg-
 felelni. Midőn munkáit magyarázom, azon szabások szerint
 40 igyekezem dolgozni, amelyeket feljebb a *Fordításról* adtam
 volt. Ha talán néhol azok ellen vétенem, s *Ossziánnak* maga-
 san-repülő elméjével fel nem érnem, vagy szavainak igaz érte-
 lmét elmellőznöm történt volna : azt egyedül csak az én gyenge
 45 tehetségem s hivatalbéli foglalatosságimnak sokasága, mely
 a talán még szükséges kipallérozásra elegendő időt nem enge-
 dett ; korántsem pedig az említett reguláknak helytelensége,
 de még kevésbbé nyelvünknek elégtelensége okozta. Remény-
 lem azonban, hogy nem léssen teljességgel gyümölcs nélkül
 50 fáradságom. — Ezt a kis darabot közönségessé azért tettem,
 hogy *Osszián* költeményjeinek édességeit nemzetemmel előre
 megizleltessem ; Nagyságodhoz pedig azért intézem, hogy
 azon mély tisztelet, amellyel minden hazafi, kinek ereiben
 magyar vér forr, Nagyságodhoz viseltetik, részemről én is
 55 valamennyire a világnak megmutassam ; én, aki, ha mi olyas
 van már, vagy idővel lehet bennem, ami hazámnak hasznára
 szolgálhat, többnyire Nagyságod több mint édesatyai gondos-
 kodásának s szíves serkentgetéseinek köszönöm ; és aki
Alpin szavaiban tulajdon érzéseimet oly igazán kifejezve
 60 találom.

OSSZIÁN UTOLSÓ ÉNEKÉNEK FOGLALATJA

*Megszólítván Osszián egy chuldaeust, amint állítják,
 első keresztény térítőt, nem igazolja az idegennek szomorú énekét,
 s a bárdusok vélekedéseit a chuldaeusokéinck ellentállítja,*
 5 *Osszián kérésére énekel Alpin, hogy lankadó erejét megújítsa.*
Torlath és Szulvirának érzékeny története hozatik elő. Hárját
fog Osszián, s érezvén közelítő halálát, elvégzi pályáját egy nagy-
ságos énekkel, a bölcseségnek dicséretére.

OSSZIÁN UTOLSÓ ÉNEKE

Őzhajú fia az idegen földnek, ki magánosan az erdők-
 nek közepette lakol! ó te, kinek szomorú szózatja, mint egy
 messze folyónak zúgása, gyakran füleimet hatotta! jövel,
 beszéld elő homályos álmaidat! öntsd ki pompás énekidet!
 5 — De miért örvedeznék én a te énekeidben? fekete ijedel-

10 meket forgatnak azok lelkeink előtt, megrázkodtatják a
vitézeknek szíveket. Olyan a te éneked, mint ama felhőnek
nyögése, amely halálos gyümölcsével küszködven, ropogó
mennydörgéseket terjeszt, s azután setét testéből, a halálnak
hegyes nyilait lövelli ki. Távozzál messze országodba; távozzál
15 zál a mi boldog szigetünkéből!

Híresek *Morvának*¹ fiai; égnek atyjaik cselekedetei-
nek meggondolására. Fegyverőknek villámai megrettentik a
kevélyeket, de hajlékaik menedékhelyei a szerencsétleneknek.
Miként az égnek erősszárnyú sassai prédájokra lelővellenek;
20 miként a hegyekről ordítva szakadó folyók a sebes záportól
feldagadván, a sziklákról tajtékkal omolnak, s zúgó futásokban
magas tölgyeket és berkeket széjjelszaggatnak: oly gyorsan,
oly bátran, oly erővel rohannak a pusztának fiai a harcra, s
tapsolnak sorjain keresztül az ellenségnek.

25 Édesgetők *Morvának* bárdussai,² messze hártják a bút el-
méinktől az ének hangjai; bátorságot öntenek lelkeikbe ifjaink-
nak, megengesztelik érzékeny szíveiket magas kebelű leányink-
nak. Távozzál, jövevény, távozzál homályos énekeiddel;
ne háborgasd szigetünknek boldogságát.

30 *Alpin!* te ifjúágomnak barátja, te hanyatló eszten-
deimnek gyámola, verd meg zengedező hárfádat, s szende-
rítsd lelkemet nyugalomra! Miként a harmat a hervadó virá-
got eleveníti, úgy éleszti fel a szívet az énekszó. Felemelem
majd én is szavamat teutánad, s hangoztatom utolsó éneke-
35 met. Érzem már közelítő végemet. A halálnak hideg jobbja,
mint valamely fagyaláló fúvlat, érdeklí *Ossziánnak* elerőt-
lenedett lelkét.

Alpin. Hasztalanok az élet örömei, hasztalan a napok
hosszasága. Ember-nemzetségek hullanak el mint faleve-
40 lek, új nemzetségek kelnek ismét, mint csírázó vetemények;
de ugyanazon végre jutnak mindnyájan. Valamint a habok
habokra dőlöngvén, a partra tolyongnak, úgy rohannak az
embereknek fiai. A hatalmasok ledőlnek, mint a gyáva félén-
kek. Ki tartóztatja meg az esztendőknél setétesen hömpölygő

¹ *Osszián* hazájának neve. Így nevezettek hajdanában *Skóciának* északra-hajló napnyúgoti részei közönségesen; mely nevezet magas hegyeknek sorát jelent.

² A bárdusok olyan énekesek voltak a régi északi nemzeteknél, kik azoknak nevezetes bajnokait énekelve magasztalták. Azt írja *Priscus Rhetor*, hogy Attilának idejében nekünk is voltak ilyen énekesek; noha munkáik a mi időkig fenn nem maradhattak.

43 folyását? ki kötheti meg az időnek szárnyait? — Az éhes
sír kérlelhetetlenül bényeli a virágzó leánykát, a gyenge
ifjat és a megöszült hadakozót, a harcmezőnek félelmét.
Őszvekeveredve fekszenek egymással. — Hol vagynak azok
a kegyetlen uralkodók, kik a vérontásban gyönyörködtek?
50 Valamint *Lánónak*³ halálos gőzzei, egész országokat emész-
tettek meg dühösségökben. De feledékenységekben vagynak
az ő neveik; elmellőzzi azokat a bárdus, énekéből. Magánosan
tévelyegnek homályos lelkeik a bozótnak vastag ködeiben.
Sohasem emelkednek a fellegek lakásához.

55 De ti vitézek, ti a szenvedőknek baráti, ti, kiknek
fegyverök soha gyengéket nem érdeklent, ti örökké élték az
énekekben! Dicsérünk tégedet *Trenmor*, lakozásainknál; han-
gozik *Mörva* Fingálnak⁴ nevétől. *Osszián*, te is híres vagy.
*Kónának szava*⁵ tiszteletben van. Ki énekelt úgy, mint te, hal-
60 mainkon? Ki fegyvere villogott úgy, mint a tiéd, barátid
harcában? Ki tanácsa volt oly idvességes, mint a tiéd? Ki
mozdítá úgy elő, mint te, hazádnak hasznát? — De nem
követi mindenkor szerencse, ó barde! az igaznak ösvényit.
Miként az enyészeti fekete felhő a napnak orcájára borul,
65 s dicső pályája végén, ragyogó futásának fényét meghomá-
lyosítja: úgy rekesztődik gyakorta szerencsétlenséggel élete
a legnemesebb hadakozónak.

Bújdosván egykor a dombon, hallottam az öreg *Gellámin*
panaszolkodását. Csendes volt szózatja, mint a tavaszi szellő,
70 mely a bokornak zölden-bimbódzó ágain általverődök; töre-
dezett kőszálon ült, egy csergő patak forrásánál. Nyögtének
hajának ősz fürtjei a szelletre, s lebegtek pálcája körül. Köny-
vek folytanak le megvénült orcáin. Énekelt; és az éjjeli
lelkek figyelmezve hallgattak énekére. Ah miért vagy oly
75 csendes, ó szél! miért miéért hömpölyögsz oly csendesen, te csergő
patak! mikor az én lelkemet forgószelek zavarják, mikor a
bánat háborúja keblemet szaggatja? Zúgjatok északnak
setét zivatari! forgassatok fene tengereket a felhőkrel! — Sőt
80 hagyjatok fel haszontalan igyekezettekkel; csak gyengén
ábrázoljátok ti az én lelkemnek háborgását.

³ *Lánó* egy skandináviai tó, mely *Osszián* idejében azon halálos
gőzről, melyet őszkor magából eresztetni szokott igen ismértes volt. *Fing*.
I. Könyv.

⁴ *Fingál*, *Ossziánnak* atyja, élt a harmadik százban; igen nevezetes,
gazdag, vitéz nagy fejedelem volt.

⁵ Így neveztetik gyakorta *Osszián*, jeles énekléséért.

Ah! hol vagy, szelíd *Szulvira*, te halmainknak legszerel-
metesebb leánya? hol van bátyád, *Kolulla*, hanyatló életnek
reménye? Miért szaladtok atyátoktól, miért hagyátok el
85 ötet fájdalmában? — Úgy tetszik, látom néha-néha halvány
s fejező lelketeket, mikor a holdnak gyenge sugári a felhőknek
barna oldalait befestik. Megszólítom kedves árnyéktokat; de
ti idegenkedve elfordultok. Kősziklák, hallgassátok szomorú
énekemet! Erdők, hangozzátok jajjaimat! — Hajlékim, mende-
dékhegyei voltak az idegeneknek; fegyverem, félelme az
90 ellenségnek. De mit használt az erő! mit használt a gazdál-
kodó lélek! — *Albion* bérceiről jött *Torláh*, *Szlimónának*
szelíd sugárát elnyerni. Száz halmok ismérték uraságát;
számosok voltak erdőinek szarvassai, számosok hadakozó
vitézei. De csak kevesen követték nyomdokait; mert az ő
95 lelke békés volt. Láta *Szulvira* a nemes ifjat. Szerelmének
titkos sohajtása megindult. Áldottam ezt az ifjúságnak fényjét,
s megígértem neki az elpiruló leányt. Méltóság folyta körül
a szűznek deli járását. Szerelem lángolt kékesen-forgó szemei-
ben. Szava olyan volt, mint a hárfának zengése; szíve nagy
100 és nyájas. Öröm uralkodott *Szlimónának* hajlékiban. Énekelve
töltöttük az éjjelt. — Mihelyest a szürkülő reggel megjelent,
és a nap tarlatlan fejét vizes ágyából a tengeren felemelte,
öszvegyűjtöttük a szökdecselő kopókat, s kimentünk *Gorm-
bánnak* berkes halmaihoz, az ágos szarvasok ösvényire. Megfes-
105 tettük kópjainkat az erdei kanok vérében. Három napig
vendégeskedtünk az erdőkön. A csigák ereje⁶ körülterjedett.
— Szapora lépéssel jöve felénk *Fárbil*. Fájdalom borította
orcáját. Szavait sohajtások szaggatták. »Nosza, mond az
ifjú, nosza *Gellámin!* *Struthdár*g, *Máthonnak* ádáz-tekéntetű
110 fejedelme, megtámadta hajlékidat. Karja az égnek mennyköve,
mely a völgynek fiait emészti. Csepeg a fegyvere barátid
vérétől.« Rohantam vezérinkkel a vadászatról. Szerencsét-
lenség érzései áradtak lelkemben. Szaladtam gyásszal-tölt
szállásimra. Ott találtam gyenge *Kollullámat*, halálában fet-
115 rengve, törött dárdát oldalában; vér-források buzogtak sebei-
ből. Meglátá, kinyújtá jobbát, és monda: »*Gellámin!*
ifjúságom karja gyenge volt. *Szulvirát* igyekeztem oltalmazni,
de *Struthdár*g fegyvere győzött; elragadta a síró leányzót,
s nevette fájdalmas esdeklését. Nem gondol a halállal

⁶ A régi skóciaiak, valamint szintén a máj *hochlandiaiak* is, csigák-
ból ittak. — Ez a szóejtés gyakran előfordul Ossziánnál; s mindenkor
gazdag vendégeskedést jelent.

120 *Kolullának* lelke ; a vitézek harcán esett ő el.« Hasogatták
szavai elaggatott szívemet. Szörnyen, kétségbeesve, ordítva
szaladt *Torláh*. Dühösség emelte szárnyas futását. Ifjúi
lépései gyorsabban mentenek az enyimeknél. Láttá érkezé-
sünket *Szulvira*. Hítta segélytségül atyját és kedvessét; de
125 ah! haszontalan hívta kedvessét. Elesett *Struthdárg* kardja
alatt. Én az öregség lépésivel jöttem ; hallottam leányom
szomorú kiáltását. Ugyanakkor ért *Struthdárg* a partra, s
felhágott feketeorrú hajójába. Előrekénszerítette *Szulvirát*,
magasan felemelvén karjai közt. Vérbe volt a mellje keverve.
130 Hajának fürtjei szélnek credtek. Keményen vert dühösködő
szívem. Iszonyodva hagyítottam kópjamat. A repülő dárdá
általütötte az árulónak torkát! de ah, leányomat is által-
ütötte egyszersmind! Lerogytak mindketten a mocsáros
sziklára. *Szulvirának* kebelére döltem, és sebét könnyveimmel
135 áztattam. A tengerparton emeltem sírhalmát, s *Torláh*ot
melléje fektettem. Nyúgodjatok békével, ó szerelemnek
ártatlan gyemekei, *Morva* sziklás gerébjében, aludjatok csen-
desen a kőszálnak üregében! ah, az én nemzetségem kifogyott!
Hasonló vagyok a pusztában elaszott tölgyhöz : ágaim lehul-
140 lottak ; elvénült törzsököm kimúlt. — Ah, mi az életnek
szerencséje, mi a fegyvernek haszontalan dicsekedése! Minden
csak egy tűnő álom!

»Így éneklelt az öreg *Gellámin*. Szavai megolvasztot-
ták lelkemet. Érzettem gyengülő szózatját. Feléje mentem,
145 s megmerevedve találtam. Ah! *Osszián*, haszontalanok az életnek
örömei, haszontalan a napoknak hosszasága!«

Osszián, Haj-borzasztó a te gyászos éneked ; de édes a
szomo-úságnak szózatja. Nyújtsd ide hárfámat, ó *Alpin*!
halljad kiáradó lelkemet; *Ossziánnak* utolsó, erőtlen hangjait.

150 Atyáimnak lelkei! hallom hívástokat. Barátim, ked-
ves szavaitok béhatnak lelkemre! Majd a ti zengedező sere-
get k közé állok én is, s éneklek véletek a felhőkben. Maradja-
tok *Kónának* halmail maradjatok, ti suhogó folyók! Marad-
jatok, ligetek és bércek! gyakran hangzottatok énekeimtől.
155 Gyakran énekeltem a te szikláidon, ó *Morva*! bajnokaink
jeles tetteiről. Gyakran magasztaltam a gyönyörű szépség-
nek dicséretét. Engedd még egyszer, ó hárfám, kellő segélyt-
séged ; hadd világosítsa meg a hatalmas igazságnak fényje
homályos lelkemet. Hadd csudálják énekeikben a jövődő
160 bárdok, *Osszián* szavának utolsó hangjait.

Ó te, az embernek egy boldogsága, bölcseség, a te dicsé-
retedre éneklek! Te nemesíted meg a vitéznek férfiúi szívét,
te tanítod őtet a szenvedőkön segélyt. Te hintesz áldást,
mint harmatot, az országra. Te gerjeszted fel a bárdok elméit.
165 A te szózatod függeszti fel a hadakozásnak folyását. Békesség
követi kellemes nyomdokodat. Ahol te lakhelyedet választod,
hiában függ ott fegyver a hajlékban. Csak a vadászok kezében
villog, csak az erdei kanokat rettentí. A halomi lelkekhez
hasonló szép szűzek lejtőt járnak együtt a nemes ifjakkal,
170 az ünnep tölgyfája körül. Nem félnek semmi kegyetlen meg-
támadtatástól. Atyjaiknak szeme örömmel nézi őket. A gyö-
nyörködtető látásra ragyognak az öregeknek orcái. Ó Nap!
te büszke világa az égnek, ki a te fényes futásodban vígadozol!
Ó Hold! te ékes éjjeli bújdosó! Ó Csillagok! ti, kik a levegőnek
175 kék öblében tündökölve ragyogtok! boruljatok alá, s
esmérjétek meg a bölcsesség méltóságát. Ti folyóvizek, melyek
errefelé zuhogtok! ti szelek, melyek a tengereken zúgtok!
ti kősziklák, melyek a felhőkbe felhátok! ti erdők, melyek
zöldelő leveleiteket rázzátok! egyeztessétek össze énekteket,
180 zengjétek a bölcsesség dicséretére! Boldogok azok az uralko-
dók, kik a te méltóságodat érzik. Boldog az az ország, mely
a te uralkodásodat megisméri. Ó bölcsesség, vigasztald az
én végemet! Érzem közelítő haláloamat. Fogadjatok el engem,
ó atyáimnak lelkei; fogadjátok el a haldokló *Ossziánt!*

73/2 FINGÁL I. ÉNEKÉBŐL

Mint a tengerek kőszálba ütődő habja, úgy szólamlia
meg: Kicsoda hasonló énhozzám ez országban? Énelőttem
meg nem állnak semmi vitézek: földre zuhannak kezem
alatt. Ki állhat szembe Szváránnal a harcon? Kicsoda,
5 hanemha Fingál, a fergeteges Szelmának királya? Málmoron
vfttunk egykor; sarkaink lenyomták az erdőket. Kősziklák
dőttek ki helyeikből; a patakok megváltoztatták folyásokat;
mormolva szaladtak el mellőlünk. Három nap újtottuk meg
a viadalt.

73/3 OSZKÁR HALÁLA

Próbára fordított darab, Ossziából

Kérvén Ápinnak, egy nevezetes bárdusnak fia Ossziánt, hogy Oszkárnak, Kárúth fiának esetét beszélje elő, tulajdon gyermekének, Oszkárnak, halálára emlékezik Osszián. Elkese-
redik a fájdalmas atya e szomorú emlékezetre, s panaszkodni kezd. Leírja osztán rövideden fiának nagy vitézségét, s miként
5 esett halálát; azután pedig amannak gyászos történetét kezdi előbeszélni, ki az ő legjobb, leghivebb barátját, Dermidet kéntelenségből kettes viadalban megölte.

Ápinnak magzatja! sebem mért szaggatod újra? —
Íme, megint bánathozál, Oszkárnak halálát
Kérdezvén tőlem! — Már könyveim árja szememnek
Látását elvette ugyan, de az hajdan időknek
5 Képe világít elmémben, Ó, bárde! mi módon
Adjam elődbe azon bajnoknak gyászos elestét? —
Oszkár! — ah szomorú nevezet, mit juttat eszembe! —
— Gyermekem, ó Oszkár! fejedelmek vére! Vitézink
Fénye! tehát ezután sohasem láthatlak-e többé? —

10 Szinte miként az homályba-borult hold eltűnik égről:
Mint a nap, pályája felén, elenyészik előlünk,
S Ardannið sziklái setét felhőkbe merülnek:
Úgy elesett! — Magam itt elsenyvedek íme, miként a
Morvának ligetén elvénült tölgyfa. Leverte
15 Ágaim a zivatar; rettentnek az északi szélnek
Szárnyai! Ó Oszkár! fejedelmek vére! Vitézink
Fényjel tehát ezután sohasem láthatlak-e többé? —

Ó Ápin magzatja! nem oly torlatlan halállal
Múlt ki az én deli Oszkárom, mint a lemetélt fű
20 Morvának mezején. Az erősek vére piroslott
Kardjáról; azokat seregenként vágta halomba,
És valamerre repült, az halál vert útát előtte. —
Tégedet, ó Oszkár, Kárúth fia! tégedet ily vég
Nem nemesít. Nem az ellenség veretett le karodtól;
25 Gyilkos dárdádat társadnak véribé, a te
Legszeretőbb s hívebb társad véribé keverted!

Dermíd és Oszkár (Kárúth fia) lelki barátok
 Voltanak. Ők együtt verekedve, rakásra kaszálták
 Ellenségeiket. Próbált hívségök erős volt
 30 Egymáshoz, mint szinte kemény pallosok. Halál ment
 A csata vérmezején köztök; s oly módra rohantak
 Ellenségöknek roppant seregére, miként az
 Ardna bércéről leszakadt két szikla. Hatalmas
 Szablyájok veresedni szokott a bajnoki vértől,
 35 És sok büszke vitéz, hallván, rettegni nevökre.
 Mert ki hasonlított az erős Oszkárhoz, hanemha
 Dermíd? és ki viszont űhozzá, hogyha nem Oszkár?
 stb.

Éppen eltökéllettem volt magamban, hogy a magyar
 hangmérséklésről való gondolataimat s észrevételeimet rövide-
 den egybefoglalva ezen *negyedben* közrebocsássam: amidőnérté-
 semre esett, hogy ugyane dologban nevezetesebb tudósaink
 közül ketten is foglalatoskodnak. Tanácsosbnak tartottam
 5 tehát szándékomat változtatni, és az említett két tudós
 hazafinak rövid nap alatt kinyilatkoztatandó értelmét bévární.
 Az egyiknek ebbéli munkácskája majd *Műzémunknak* vala-
 melyik *negyedében* fog megjelenni; s akkor alkalmatosságom
 léssen nékem is, okaimat, ha néhol ellenkező értelemmel
 10 lennének, ugyanott előadnom. Azalatt csak azt jelentem, hogy
 én a *h* betűre nézve azokkal tartok, kik azt mássalhangzónak
 veszik. *Szabó* társunk és *Rájn*is úr után, a kétes hangzatú
 szótagot (amint e jelenlévő egynéhány versből is láthatni)
 a *h* előtt én is megrövidítettem; de jobban megvizsgálván
 15 annak természetét s igaz hangzását, azt tapasztaltam, s teljes-
 séggel meg is vagyok iránta győztetve, hogy ez a betű a
 magyar nyelvben korántsem oly könnyű lehellést jelent,
 mint a deákban s némely más nemzetekében, hanem valóságos
mássalhangzó. Azonban, kinek mint tetszik, úgy éljen vele.
 20 Nem szükség, hogy azért egymásra nehezteljünk.

Ami ezt a kis fordítást illeti: én azt magam sem tartom
 tökéletesnek. Csak próbálni akartam, s látni, miként illenek
 Osszián költeményeihez a magyar *hexameter*. — Talán legjobb
 volna az egész Ossziánt (valamint *Dénis* cselekedett volt)
 25 ilyenmű versben fordítani. Itt tetszenék ki leginkább a *mi*
 nyelvünknek méltósága s hasonlíthatatlan szépsége. De erre
 nékem nincs időm, ha talán tehetségem lenne is.

Osszián egy régi britániai bárdus. Élt a III. száznak második felében és a IV.-nek elején. Énekei a régi gallus vagy celta nyelven készültek ; és már nemsokára ezen nyelvvel együtt kihaltak volna, ha *Macpherson* (egy tudós skótus) által
 5 összve nem gyűjtettek, rendbe nem szedettek, s ángliai nyelvre fordítatva 1762. esztendőben közre nem bocsáttattak volna. Bámulva csudálták Osszián énekeit Európának pallérozottabb nemzetei, s majd mindnyájan nyelvekre fordították. — Majd, ha idővel kiadandom, bővebben fogok írántok
 10 szóllani. Most elég légyen imezeket megjegyezni :

A *bárdok* vagy *bárdusok* olyan különös rendbéli emberek voltak az északi népeknél, kik, hivataljok szerint, azoknak jeles cselckedeteiket énekelve magasztalták, versekbe foglalták, s e szerint enlékezeteket a később időkre általküldötték.
 15 Ezek az énekek egyszersmind történetes könyvek helyett szolgáltanak nékiek ; és annál több hitelt érdemlettenek, minthogy azoknak szerzőik a megénekelt dolgoknak többnyire szemmel-látó tanúi voltak. Akkorban a muzsika és poézis a politikának fő eszközei voltak ; és egyenesen a nemes erkölcsnek terjesztését és a nemzeti jó szokásoknak s szabadságnak fenntartását arányozták.

Osszián — nemcsak szemmel látta azon nagy dolgokat, amelyekről énekel, hanem egy volt ő maga is a főszemélyek közül, kik azokat végbe vitték. Azokat a vitézeket is, akiket éne-
 25 keiben leír, nagyobbára személyesen ismérte. Fingálnak, az akkori legvitézebb, legdicsőségesebb királynak fia ; bárdus és egyszersmind hadvezér. Az atyja oly hatalmas erővel birt, hogy soha semmiféle ellensége sem állhatott ellent nékie. Még a római seregeken is győzedelmeskedett. Békesség
 30 idején ellenben a legszelídebb fejedelem volt.

Némelyek azt tartják, hogy Ossziánnak énekei homályosak és nehezen-érthetők ; és hogy az azokban előforduló nevek igen idegen-hangzásúak. — A figyelmetes és jóérzésű olvasó

36 önnönmaga tégyen ez iránt ítéletet. Ha ki a dolgoknak össze-
függését által nem láthatja mindjárt legelőször: olvassa el
másodszer; és ha szükséges, harmadszor is. Fogadom, hogy
bő gyönyörűség leszen fáradtságának jutalma! — Ami pedig
az idegen-hangzású nevezeteket illeti: vajjon! isméretesebb-
s kellemetesebb-hangzásúak volnának-e Virgilius vité-
40 zeinek nevei, ha gyermekségüinktől fogva hozzájok nem szok-
tatták volna füleinket? sőt a *Tuhutum*, *Uzsubu* s több efféle
régí magyar nevezetek is kellemetesebben hangzanak-e?

KÁRTHON

*Foglalat: Komhál fejedelemnek (Fingál atyjának) idejé-
ben Klesszámmort (Fingál anyjának bátyját) a szelvész Klíde
folyóvizére ragadta, melynek partján Balklútha városa állott.
Reuthámir, a városnak feje, barátságosan fogadta, s egyetlenegy
5 leányát, Moinát feleségül nékiadta. Azonban egy Reuda nevű
kérőhársa akadott Klesszámmornak. Szóbeli versengésből bajra
megy a két vetélkedő; s Reuda elesik. Ezen britannusnak ké-
sérői erőt vesznek Klesszámmoron; s kényszerítik úszással keresni
szabadulását. Jó szele támadván, a folyóról tengerre száll; de
10 semmiképpen sem fordíthatta vissza többé hajóját; bármiként
igyekezett is kedvesét éjtszaka magával elvinni. Erre Moina
nem sok idő múlva megholt, minekutána egy fiat szült volna,
kit Reuthámir Kárthonnak nevezett. — Kárthon alig vala há-
romesztendős, hogy Komhál, egy a britannusok ellen való csa-
15 tázásában, Balklúthát erővel megvette s élégette. Reuthámir a
harcban maradt; Kárthon, beljebb vitetvén az országba, meg-
menekedett. Midőn felnőtt, szülővárosának elrontását Komhál
maradékain megbosszulni akarván, Morvába hajózott. Itt meg-
győzvéen előbb Fingálnak két nevezetes vitézét, utóljára tulajdon
20 maga édes atyjától, Klesszámmortól, kettős viadalban megölettetik.*

*Ez a költeménynek tárgya; szomorú, mint majd minden
egyéb munkája Ossziánnak. Málvínához, Oszkárnak (Osszián
kedves fiának) ifjú özvegéhez vagyon intézve. Kezdődik
egy éjtszakával Kárthon jövetele s halála előtt Fingál is*

25 *hasonlóul csak akkor érkezék meg egy verekedésből, melyben a rómaiakon győzedelmeskedett. Ami azelőtt történt, episodion gyanánt hozatódik bé.*

Egy régi-időbeli történet! az elő-világnak cselekedetei!

30 Habjaidnak zúgása, ó Lóra! visszahozza az elmúltaknak emlékezetét. A te ligeteid, Garmallár, kedvesen suhognak füleimben.^a — Nemlátsz-e amott, Málvina, egy bokros-tetejű kősziklát?^b Három vén fenyőszál hajladoz le homlokáról; lábainál egy keskeny völgy zöldellik. Ott nyílnak a halomnak virági, s rengetik fejr fejeiket a szellőkben. Magánosan állanak a

35 bogáncskórók, s lehányják elvénült leveleiket. Két kő, féligre a földbe merülve, mutatja bémohosult fejét. A hegyek szarvasa kerüli azt a helyet; mert látja a halavány lelket, mely azon tájéket őrzi. Mert daliás vitézek feküsznek, ó Málvina! azon kősziklának szűk üregében!^c

40 Egy régi-időbeli történet! az elővilágnak cselekedetei!

Kicsoda jó amott, idegen országból, ezereitől környülvétetve? A nap fény-folyamokat áraszt előtte; halmainak szellői játszanak a hajában. Tekéntete nem fenyeget hadakozással; csendes az, mint a lenyugvó nap, mely az enyészeti felhőkől Kónának^d békés mezeire nézell. Kicsoda, hanemha

45 Komhálnak fia, a hatalmas cselekedeteknek királya? Örömmel nézi bérces hegyeit; parancsol, s ezer éneklőnek szava zendül meg:

»Elszaladtatok mezeitekre, fiai a messze országnak!
50 A világnak királya,^e hajlékában ülven, hallja népének futását. Felemeli büszkeségének lángaló szemét, s kezébe ragadja elei pallossát. Elszaladtatok mezeitekre, fiai a messze országnak!«

a) *Lóra* egy pataknak, *Garmallár* pedig egy erdős hegynek neve Szelma várossa mellett.

b) Szükséges itt az olvasónak tudni, hogy Osszián az öregség miatt elvesztette szeme vilá át; és azért kérdezi kedves vezetőjétől, ha látja-e a bokros-tetejű kősziklát? stb.

c) Úgy vélekedett az akkori világ, hogy a szarvasok látják a halottnak lelkeiket. Még ma is azt hiszi a köznép, hogy a lovak s egyéb állatok, ha minden tudható ok nélkül megijednek, lelket látnak.

d) *Kóna*. Egy völgynek neve, Szelma mellett. (Szelma Fingálnak, Osszián atyjának királyi lakóhelye, s az országnak fővárossa volt.)

e) *A világnak királya*. A római császár. — Ez az ének az eredeti nyelven lantos versben készítettett. Szokása volt Fingálnak, bárdussait énekelve előreküldeni, midőn valamely hadakozásból visszatért.

Igy énekeltek a bárdok Szelma hajlékiba érkezvén.
Ezer idegenből-hozott szövétnek^f lobogott felfelé a nép
55 között. Kerekben forogtak az öröm-gerjesztő csigák.^g
Vígságban töltődött el az éjtszaka.

Hol van a nemeslelkű Klesszámmor? — kérdezé a szép-
hajjú Fingál. Hol van Morna^h bátyja, örömemnek napján?
Szomorúans bánkodva éli napjait a suhító Lórának völgyében,
60 De — inhol jó a dombról; úgy jó, mint az erős paripa,
mely társait szabad mezőben találván, tündöklő serényit
a szélben megrázza.ⁱ — Üdvöz légy, Klesszámmor! Miért
távozol el ily sokáig Szelmától? —

Dicsőségének fényében tér-e meg a király? — mondá
65 viszontag Klesszámmor. Hasonló dicsőséggel jött vissza Komhál,
ifjúságának harcaiból. Hányszor nem mentünk mi Kárún vizén
idegen országba! Sohasem tértek vissza kardjaink, hanemha vér-
rel béfestve; s a világ királyai nem örvendeztek. — De minek
emlékezem én ifjú.ágom harcaira? Őszbe vagyon a hajam
70 keverve; kitanul a karom az ijjazásból, s könnyebb dárdát
emel. Ó! ha azon örömem térne még vissza, mint midőn ked-
vesemet legelőször láttam; az idegeneknek fejérmellyű leá-
nyát, a setétkék-szemű Moinát! —

Beszéld elő, — mond a hatalmas Fingál, — ifjú.ágodnak
75 történeteit. Bánat árnyékozza Klesszámmor elméjét, mint
valamely felhő a napot. Szomorúak, magános gondolatid,
a suhogó Lórának partjain. Hadd halljuk ifjú.ágodnak
szenvedésit, napjaidnak szomorúságát! —

Békesség napjai valának, — így kezdé Klesszámmor^k ;

f) Viaszgyertyák, melyeket a római tartományból a többi zsákmány
között hoztanak.

g) Tengeri csigákból ittanak. A csigákról gyakran van emlékezet,
és mindenkor vendégeskedés értetődik általok.

h) Morna. Fingálnak anyja, Klesszámmornak pedig testvérhúga volt.

i) Így mondja Virgilius a paripáról *Lib. XI. Aeneid.*

... *adrectisque fremit cervicibus alte*
Luxurians, luduntque iuba per colla, per armos.

k) Klesszámmornak előbeszélése már magában is igen szép és jeles ;
de még inkább ki fog ez majd a költeménynek végén tetszeni. Az olvasó
(az olasz fordítónak jegyzése szerint) észrevehetetlenül mindarról tudósít-
tatik, amit szükségképpen kell tudnia avégett, hogy a történetnek kimene-
telére elkészíttessék.

80 amidőn Balklútha tornyos városába indultam. A szelek
 felfútták vitorláimat; s Klútha vizére szállott fekete-orrú
 hajóm. Három nap múltam Reuthámir hajlékiban, s láttam a
 leányát, a világozágnak ama úgarát. Kerekben forogtak az
 örömet-gerjesztő csigák: megnyertem az ősz vitéztől a
 85 kegyest. Mellye olyan volt, mint a tajtékozó hab; szemei,
 mint ragyogó csillagok; haja fekete, mint a hollónak szárnya;
 szíve nagy és szelíd. Nagy volt a szerelmem Moinához;
 olvadozott örömeben a szívem. — Azalatt egy idegen bajnok
 jöve, ki az én fejrémellyű Moinámat hasonlólul megszerette.
 90 Érdeklők valának szavai; s gyakorta féligre kivonta pallossát.
 — Hol vagyon, mondá, a hatalmas Komhá, ama nyughatatlan
 kóborló? Táborával jő-e Balklúthára, hogy ez a Klesszámmor
 ily merész? — Az én bátorságom, felelék, ó hadakozó! a maga
 saját lángjában ég. Félelem nélkül állok én ezerek között,
 95 habár az erősek távúl vagynak is. Jövevény! azért kevélyek a
 te beszédid, mivel Klesszámmor egyedül van. De reszket
 oldalamon a pallos, s kezemben kíván villogni! Hallgass
 Komhárlól, te kerengő Klúthának fia! — Büszkeségének
 haragja fellobbant, Őszvecsaptunk. Ledől kardom alatt.
 100 Klúthának partjai hallották elesét, s ezer dárdák villogtak
 egyszermind. Víttam; az idegenek győztek; én Klútha sebes
 vizébe ugrottam. Fejér vitorláim kiterjedtek a habok felett;
 a kék tengerre bocsátkoztam. — Moina a partra szaladt
 utánam. Könnyvekben forogtak szemei: setétlő haja kiterjedve
 105 lebegett a szélben. Hallottam jajos kiáltásit. Sokszor vissza-
 fordítottam hajómat, de a napkelti szél elragadott. Azóta
 sem Klúthát, sem a feketehajú Moinát nem láttam, Megholt
 Balklúthában, mert láttam a lelkét. Megismértem, midőn
 homályos éjtszaka a zuhogó Lóra mellett felém lebegett.
 110 Olyan volt, mint a sűrű ködön általvilágító újhold, midőn
 a fellegek pihes havat hintenek, és a világ csendességben s
 homályban fekszik.¹

Zengjétek, bárdusok! (Így szólal a hatalmas Fingál,)
 zengjétek dicséretét a siratásra-méltó Moinának! Híjjátok a
 115 lelkét énekeitekkel halmainkra, hogy Morva^m leányival nyugod-
 ják; a hajdani időknak fényjeivel, az elő-világ bajnokinak
 gyönyörűségivel.

1) Így mondja Virgilius (*Lib. VI. Aen.*) Éneásról és Dídó lelkéről:

..... *Agnouit — per umbram*

Obscuram, qualem primo qui surgere mense

Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam.

m) *Morva*. Osszián hazájának neve. Így neveztettek hajdau Skóciá-
 nak északra-hajló napnyugoti részei közönségesen.

»Láttam énⁿ Balklú^ha bástyáit, de elpusztítva heverték.
 A tűz megemésztette hajlékét; nem hallik ott többé a népnek
 120 örvendező szava. Klúthának vize kirekedt árkából, a falak
 dőledéki miatt. Magános bogáncs ingatta ott fejét, s moh-
 növény suhított a szélben. Az ablakokból kandikált ki a róka,
 a falakból kinőtt gaz lebegvén feje körül. — Pusztán fekszik
 Moina lakása; holt csendesség uralkodik ősei hajlékiban.
 125 — Kezdjétek, ó bárdusok, kesergő énekteket az idegeneknek
 országán! Csak előttünk estenek ők el; mert minékünk is el
 kell majd egykor múltunk. Minek építesz házat, fia a szárnyas
 időnek? Ma tornyokból nézsz ki; de csak kevés esztendő,
 s majd elérkeznek a pusztának szelei; ordítnak megürült
 130 pitvaridon által, s füttyölnek féligre megemésztődött paizsod
 körül.^o De csak hadd jöjjenek a pusztának szelei! Dicsőek
 vagyunk mi a mi napjainkban; fennmarad karomnak
 jele az ütközetekben, nevem a bárdok énekében. — Kezd-
 jétek énekteket; hadd kerüljenek a csigák, hadd zengjenek
 135 hajlékim az öröm-hahotától! — Ha egykor tenéked is el
 kell múltod, égnek fial el kell múltod, derék világ! ha a
 te fényességed is csak ideig-való, mint szinte Fingál: tehát
 fellyűléli dicsőségünk a te sűgarídat! —«

Ez vala Fingálnak éneke, örömének napján. Előrehajlottak
 140 székeikről ezer bárdussai, szavának hallására. Olyan volt,
 mint a hárfának zengése, a tavaszi szellőben. Felsőgesek a
 te gondolatid, ó Fingál! Miért nem bir Osszián a te elméd
 erejével? De egyedül állasz te, ó Atyám! s ki lehet hasonló
 Morva királyjához?

Azalatt elmúlt az éjtszaka az éneklés közben. Örömek
 közt jelent meg a reggel. A hegyek szürkülve mutatták
 teteiket; a tengernek kékellő térsége mosolygott. Távúlról
 látszattak a tajtékzó habok a kőszalakba ütődni. Íme! egy
 szürkülő köd emelkedik halkal a vízből. Egy öregnek képében
 járul ki a csendes mezőre. Iszonyú nagy tagjai nem mozdulnak
 150 lépéssel; mert valamely lélek viszi őtet a levegőben. Szelma
 hajlékihoz jött, s vér-essővé olvadtott.^p

ⁿ) Itt poétai tízbe jő Fingál. Az irlandiai történetírók (úgymond
Macpherson) nagyon dicsérik poétai tálentomáért, a jövődő dolgoknak
 előrelátásáért és törvénytévői bölcseségéért. — Ami Balklútha elromlásának
 lefrását illeti; ezt összehasonlíthatni Izaiás 13. rész 21. vers, hol ezen próféta
 Babilon veszedelmét jövődöli; és 34. rész 53. vers, hol Iduméa romla-
 dékiról nagyon szó.

^o) Mert oda szokták őseiknek fegyvereiket felaggatni.

^p) Ilyen egy jelet küldött Zeus Agamemnonnak (Íliás XI. könyvé-
 ben) az ütközet előtt.

Csak maga látta a király e rémítő jelenést; látta
népének jövőendő veszedelmét. Hallgatva méne hajlékába, s
kezébe ragadá atyjának dárdáját, Megcsendül melljén a
155 fegyvere. Felkelnek köröskörül a vitézek. Hallgatva teké-
getnek egymásra, Fingál szemeire figyelmeztvén. Harcot látnak
tekéntetében; seregeknek halálát dárdáján. Ezerenként öltik
paizsokat karjokra, ezerenként rántják ki pallossokat. Körös-
160 körül fénylenek Szelmának hajléki; köröskörül csattog a
fegyver. Az ősz vadászkutyák ordítanak rekesszeikből. De egy
szó sem hallik a vitézek között. Kiki a király szemeire vigyáz,
s felemeli féligre dárdáját.

Morvának fiai! — így szólal a király, — nincs már
165 időnk a csiga-töltésre, A hadnak fergetege gyülekezik reánk;
halál lebeg hazánk felett. Most inte meg bennünket valamely
jó lélek az ellenségről. Az idegen országnak fiai jönnek ellenünk,
a setét-habos tengerről; mert a vízből kelt fel Morva rettentő
veszedelmének jele. Ragadja hát kiki súlyos dárdáját, s
170 kösse fel atyjának kardját.^q Fedezze bé árnyékozó sisakkal
fejét, s fényes páncéllal a melljét. Mint a szélvész felleg,
úgy nyomul felénk a háború; legittén meg fogjátok a halál
ordítását hallani. —

Mint valamely fellegzet, egy sereg zöldellő égi-tűz
175 előtt, mely éjtszaka a levegőn keresztüllövellvén, a révésznek
szélvészt jövődől: úgy méne most seregei előtt a hatalmas
vezér. Kónának magas rengetegén telepedtek meg. A fejr-
mellyű leányzók utánok néznek, és mint egy erdőt, úgy szem-
180 lélik őket együttállani; előrelátják kedveseiknek halálokat,
s félve tekéntgetnek a tengerre. A tajtékzó habokban messze
vitorlákat gondolnak látni; s könyvek csordulnak le arcáikon!

Felkele már a nap a tengerből. Távúlról láttunk meg
egy sereg hajót. Mint valamely tengeri köd, úgy közelített;
s kiöntötte az legénységet partunkra. Vezérjek olyan volt
185 közöttök, mint a hím szarvas a nyáj között. Paizsa aranyba
volt foglalva; s méltóságos a dárdák deli-termetű királyjának
járása. Szelma felé indult; ezereitől késértetve.

Eredj a békesség énekével, — így szállal Fingál; — eredj,
Ullín, a kardok királyához. Mondd meg néki: hogy erősek va-

q) Lásd Jerem. 46. rész 3. vers; és Íliás II. könyv, hol Agamemnon
a többi között imet mondja:

*Hastam acuat sibi quisque; tegat quo corpora, scutum
Ariet. etc.*

190 gyunk mi az ütközetekben, s számosok ellenségeinknek árnyéki;
de nevezetesek azok, kik az én vendégségeimben részt vettek!
Messze országokban mutogatják atyáim fegyvereit; bá-
mulnak rajtok az idegeneknek fiai, s boldogoknak állítják a
morvai nemzetnek barátit, Mert dicsőséges a mi nevünk
195 körül-belől; a világ urai rettegnek reája, seregeiknek közepette.

Ullín elméne énekével. Fingál, dárdájára támaszkodva
nyugodott: reáfüggesztette az egészen fegyverbe-öltözött
erős ellenségre zemeit, s magasztalta a jövevényt: Be deli
termeted van, Tengernek Fia! — Így mond az erdős Morvának
200 királya. A pallosod tűz-súgár, oldaladon; kopjád, egy
fergeteget-csúfoló fenyőszál! Nem szélesebb paizsodnál a
a holdnak változó cirkalma. Miként pirosollik ifjú arculatod!
mi gyönyörűek fodros hajadnak rengő fürtjei! De könnyen
ledőlhet ez a nevendék fa, s feledékenységre mehet emlékezete!
205 — Az idegen földnek leánya szomorkodni fog osztán, s
nézni a habos tengerre. Mondani fogják néki a gyermekek:
Anyánk! egy hajót látunk! talán Balklútha királyáé! —
Könyvbe borul az anyának szeme. Megemlékezik arról,
ki most Morvában nyugszik! —

210 Így szóltott a király. Azonban Ullín a vitéz Kárthonhoz
érkezők, s lehajtván előtte kopjáját, imígy kezdé békesség-
énekét:

»Jövel Fingálhoz vendégségbe, ó Tengernek Fia! végy
részt a királynak ebédében, vagy emelj verekedő dárdát. Szá-
215 mosok a mi ellenségeinknek árnyéki: de nagynevűek Morvá-
nak barátit! Nézd ama puszta mezőt, ó Kárthon! sok zöldellő
dombocska emelkedik rajta, ingadozó fúvel, s mohosult tetővel.
Fingál ellenségeinek — a zajos tenger fiainak — sírhalmi
azok!« —

220 Gyáva fegyverviselőkkal beszélsz-e, — mond Kárthon, —
ó erdős Morvának Énekesse? Halavány-e tekintetem a félelem-
től, ó békes-ének fia? Azzal véled-e megkomorítani lelkemet,
hogy amaz elestekről beszélsz? Az én karom ütközetekben
forgott: körül-belől fénylik dicsőségem. Félénk hadakozókhoz
225 menj; azoknak javalld, hogy engedjenek Fingálnak. Nem
láttam-e Balklútha leomlását? s én vendégeskedjem Komhál-
nak fiával? Komhálnak, ki az atyáim hajlékiba tüzet vetett?
Gyermeek voltam, s nem tudtam, miért sírnának szűzeink! Tet-
szettek zemeimnek a füstgomolyagok, melyek bástyáim felett

*) A régi skóciaiaknál szokásban volt vendégeikkel fegyvert cserélni,
amely osztán barátságoknak jeléül gyermekeikre maradt, és sokáig fenn-
tartatott.

230 emelkedtek. Örömmel tekintettem még akkor is vissza, midőn
rokonim a hegyekre szaladtak. De elérkezvén ifjúságom eszten-
dei, szemembe akadt elpusztított falainnak bémohosult hamva.
A reggellet emelkedtek fohászokadásaim ; az estvével szakad-
tak könyvcim. Hogyan! s ne verekedjem-e, mondtam magam-
235 ban, ellenségem gyermekei ellen? — Igenis, verekedni fogok,
ó bárdus! Érzem szívemnek felindult erejét! —

Ekkor öszve csoportoztak körülötte a seregek, s egy-
szerre kirántották villogó kardjaikat. Kárthon, mint egy
tűz-oszlop, úgy állott közöttük. Szemei könyvbe borultak ;
240 mert leomlott Balklúthájáról gondolkodott, s lelkének egész
haragja felindult. Oldalaslág nézett fel a dombra, hol a mi
vitézink fegyvereikben villogtak. Reszket markában a
dárda ; s előrehajolván, magát a királyt látszik fenyegetni.

Nékimenjek-e, — mond Fingál magában, — mindjárt
245 e vitéznek? Megakasszam-e pályájának közepette, még minek-
előtte dicsősége felemelkedik? De majd azt mondhatná idővel
a bárdus, Kárthonnak sírjánál : Ezereket vitt magával
Fingál, mikor a vitéz Kárthont leejtette. — Nem, bárdussa
a jövődő nyomnak! sohasem fogod te Fingál dicsőségét így
250 széplősfíteni! — Vitézeim víjjanak meg az ifjúval ; s Fingál,
nézője légyen a diadálnak. Ha győz az ellenség, akkor ro-
hanok majd elő teljes erőmben, mint szinte Kónának su-
hító folyója. — Ki akar vitézeim közül a haragos tengernek
fiával szembeszállani? Nagy számmal vannak fegyveresei
255 partunkon : s erős körösfá dárdája!

Az erős Káthul állott fel, a vitéz Lormárnak fia. Három-
száz ifjú, folyamos hazájának népe, volt e vezér követője.
Gyenge volt a karja Kárthon ellen. Élesett. Fegyveresei meg-
szaladtak. — Konnál újította meg a harcot ; de darabokra
260 törött a kezében nehéz dárdája. Kötözve feküdt a földön
s Kárthon a népét kergette.

Klesszámmor! — kiáltá Morvának királya, — hol van
a te erős dárdád? Nézheted-e Konnált megkötözve ; Konnált,
a te barátodat, Lóra vize mellett? Rajta! kelj fel pallosod villámi
265 között, ó vitéz Komhálnak társa,! Éreztesd meg a balklúthai
ifjúval Morva nemzetének erejét! — Felkel erős fegyveriben ;
megrázván hajának ősz fürtjeit. Balkarjára ölti paizsát,
s kirohan bajnoki erejének büszkeségében.

Kárthon, a domb alatt állván, látta az ellenerohanó

s) Fingál nem tudja még itt, hogy Klesszámmor Kárthonnak atyja.

270 vitézt. Gyönyörködve nézte kiderült ábrázatjának rettentő
 örömet, s ősz öregségében is oly tüzes elevenségét. Felemeljem-e,
 — úgymond, — e dárdát, mely az ellenséget csak egyszer
 érdekli? avagy békes szóval tartsam meg e bajnok életét?
 275 Gyönyörködtető öregségének lépései; szeretetreméltó nap-
 jainak lenyugvása! — Talán ő Moinának szerelme; talán a ko-
 csin-hordoztatott Kárthonnak atyja! Gyakorta hallottam, hogy
 a suhogó Lóra mellett vagyon lakása. — Így szólott Kárthon,
 midőn Klesszámmor hozzáérkezvén, dárdáját ellene csapta.
 280 Paizsával fogta fel a csapást az ifjú, s ezen békes szókat
 mondotta hozzája: Ősz bajnok! Tehát nincs köztetek ifjú,
 dárdát emelni? Nincsen-e fiad, ki az atyja előtt paizst hor-
 dozván, az ifjúság karjának csapárait elhárítsa? Megholt-e
 szeretett párod, vagy talán fiaidnak hantjain sír?^t — Az
 285 emberek királyai közül vagy-e? s nagy léssen-e pallosom híre,
 ha tégedet leejt?

^ Nagy léssen, ó kevély ifjú! — felel a magas Klesszámmor.
 — Híres vagyok én a hadakban; de sohasem mondtam meg
 nevemet az ellenségnek. " Add meg magadat, haboknak fia!
 meghalod azután, hány mező viseli kardomnak jeleit! — Soha-
 290 sem adtam meg magamat, sohasem engedtem én még, ó dárdák
 királya! — viszontaglá Kárthon nemes büszkesége. Én is vias-
 kodtam az ütközetekben; s látom emelkedő dicsőségem. Meg
 ne vess, emberek vezére! erős az én karom és dárdám. Térj
 meg, inkább felelidhez, s az ifjakat engedd verekedni. — Miért
 295 sebheted lelkemet? mondá Klesszámmor viszontag, szemei
 könyvbe borulván. Nem reszket az én karom az öregség miatt:
 forgathatom még kardomat. Fingálnak láttára szaladjak-e?
 annak láttára, akit lelkem szeret? Tengernek Fia! sohasem
 szaladtam én még. Emeled fel hegyes kopjádát! —

300 Úgy vittak egymással, mint két csatázó szél a hullámok
 forgatása végett. Kárthon hibáztatta dárdáját; mert még
 mindég azt vélte, hogy Moina férje lehet ellenségében. Elörte
 Klesszámmornak fényes dárdáját, s megfosztotta villogó pallos-
 sától. De midőn meg akarná kötözni, kirántja dákosságát

t) Kárthon azt gondolja, hogy bűjában keresi Klesszámmor a halált.

u) Nevét az ellenségnek megmondani, annyi volt az akkori vitéz
 időkben, mint a viadalt szemlátomást kerülni; mert, ha kitudódott, hogy
 a két ellenfélnek ősei jó barátok voltak, legottan megszűnt közöttük az
 ellenségeskedés. Innét régente a félnék emberről azt szokták csúfságból
 mondani: *olyan ember, ki a maga nevét az ellenségnek megmondja.*

305 Klesszámor, s megsejtven Kárthonnak fedezetlen oldalát,
mély sebet ejt rajta.

Fingál látta Klesszámort ledőlni. Felrándul zörgő
fegyverében. Hallgatva állott jelenlétében a tábor : mindnyá-
joknak a királyra lévén szemeik függesztve. Úgy jött le, mint
310 a zivatarnak zúgása, minekelőtte a süvöltő szelek elérkeznek.
Hallja a vadász a völgyben, s szaladva keresi bátorságát a kő-
sziklák között.

Mozdulatlanul állott Kárthon a maga helyén. Vér buzog
kinyílt oldalából. Látván a királyt érkezni, dicsőség reménye
315 kelt fel lelkében.^v De meghalványodtak arcái : lebomlott
haja vállára terjedett : sisakja hajladozott a fején. Meg-
fogyatkozott testi erejében ; de tántoríthatatlan volt a
lelke.

Meglátta Fingál a bajnoknak vérit, s visszatartóztatja
320 felemelt dárdáját. »Add meg magadat, pallosok királya!
véredet látom. Hatalmas valál a viadalban ; sohasem fog
elmúlni dicsőséged.« — S te vagy-e hát az a nagyhírű király?
— viszontozá a kocsin-hordoztatott Kárthon. Te vagy-e a halál-
nak ama lángja, a világ urainak félelme? De! mit kérdem én
325 azt? Lám olyan ő, mint a hegyekről-szakadó zápor ; erős,
mint a siető folyóvíz ; sebes, mint az égen fellengező sas. Vajha
veled vihattam volna, hogy fennyen hangzanék nevem az
énekben! hogy majd a vadász, síromat látván, azt mondaná :
»Ez, a hatalmas Fingállal viaskodott!« — De dicsőség nélkül
330 kell Kárthonnak meghalni ; csak gyengékre vesztegette
erejét.

Nem, nem fogsz dicső ég nélkül meghalni! — Így felel
az erdős Morvának királya.— Ó Kárthon! számosok Fingálnak
bárdussai ; s az ő énekeik általjutnak a következő időkre.
335 A jövődő esztendőknék gyermekei hallani fogják Kárthonnak
nevét, midőn az égő tölgyfa körül ülven, a régi világ énekivel
töltik az éjjelt.^w A mezőben heverő vadász hallani fogja a
fülében suhogó szellőt, s felemelvén szemeit, azon kősziklát
nézi, hol Kárthon elesett. Fiához fordulván ekkor, mutatni

v) Ennek két értelme van : vagy az, hogy Kárthon dicsőséget
reményl Fingál elestéből, vagy a tulajdon magáéból Fingál keze által.
Ez az utolsó hihetőbb, minthogy már meg van sebesítve.

w) Nem régen szüntek meg az északi Skóciában ünnepnapokon
egy vastag tölgyfát égetni, melynek neve az angol nyelven imígy van :
the trunk of the Feast. Az idő oly tiszteletessé tette ezt a szokást, hogy az
alnép félve hagyott fel rajta.

340 fogja a helyet néki, melyen a hatalmasok víttak : »Itt verekedett Balklútha királya, ki, mint ezer folyóvíz, oly-erejű volt.«

Öröme derült Kárthonnak arcája. Felemeli mégegyszer nehéz szemeit. Fingálnak nyújtja pallossát, hogy felakasztván hajlékiban, fennmaradna Morvában Balklútha királyának emlékezete. — Vége lőn a csatának ; mert a bárdus már békességet éneklett a mezőben. Öszvegyűlnek a vezérek a haldokló Kárthonhoz, és sohajtozva hallgatják beszédit. Hallgatva támaszkodnak dárdáikra, míg Balklútha királya beszél. Suhogva lebegett a haja a szellőben ; szava szomorú volt és erőtlén.

Morvának királya, — mond Kárthon, — pályámnak közepette kell elesnem. Idegen sír fogadja el, ifjúságában, Reuthámir nemzetségének utolsó csemetéjét. Gyász uralkodik Balklúthában; s bánatnak árnyéki Krathmóban. De emeld fel emlékezetemet Lóra partjain, hol atyáim laktanak. Talán meg fogja Moinának férje az elesett Kárthont siratni.

Általhatották szavai Klesszámmornak szívét. Megnémulva rogyott le fiára. Búba merülve állottak körülötte a seregek : semmi hang sem hallik Lóranak vidékin. Leszállott vala már az éj, s keletről nézett le a hold a bánat mezejére : mégis merőn állottak ; mint szinte Gormálnak hallgató erdője, minekutána a csatázó szelek megszüntek, s komor ősz lepi a térséget.

Három nap tartott Kárthon felett a síralom. Negyedikre megholt az atyja. Amott fekszenek együtt a kősziklának szűkebb üregében ; egy komor lélek őrzi sírjokat. Gyakran megjelenik ott a szépséges Moina ; midőn a napnak sugári a kősziklák mögé szállanak, s árnyékok telepednek a környékre. Ott jelenik ő meg, Málvína! de nem úgy, mint a mi halmaink leányi. Idegen-orzági az ő öltözete ; s mindenkor egyedül jár. *

Fingál megszorodott Kárthonnak halálán. Ünnepet parancsolt éneklőinek e napra, valahányszor a ködös ősz visszakerült. A bárdok többször megüllötték azon napot s imígyen éneklettek a vitéznek dicséretére :

375 »Ki jó oly süvöltve a zajos tengerről, mint az ősznek setét fellege? Halál reszket a kezében! szemei, tűzlángok! Ki ordít errefelé Lóranak komor térségin? Kicsoda, hanemha Kárthon, a pallosok királya? Miként hull a nép! íme, hogy jó, mint szinte Morvának ijesztő lelke! De ah! amott fekszik a

*) Minthogy ő britániai volt.

380 tölgyfáknak legszebbike, a szélvésztől gyökeréből kiszakasztva!
— Mikor fogsz ismét, Balklútha gyönyörűsége, Kárthon!
mikor fogsz ismét felkelni? — Ki jó oly süvöltve a zajos tenger-
ről, mint az ősznek setét fellege?»

Igy énekeltek a bárdok a gyász napjaiban. Közbe-
385 hárfáztam gyakorta én is, éneket függesztettem az énekhez.
Szomorú volt a lelkem Kárthonért, ifjúságának virágában
esvén el. És te, ó Klesszámmor! hol lakol te a szelekben?
Elfeledkezett-e sebéről az ifjú? Veled jár-e már most a felhők-
ben? — Érzem a napot, Málvína!^y vezess nyúgodalomra.
390 Talán megjelennek majd álamban. Úgy tetszik, mintha
máris valamely gyenge suhogást hallanék felettem. Örömmel
súgárol az égnek világa Kárthon sírhalmára: érzem, meleg
van körülöttem.

Ó te, ki ott a magasságban jársz, s kerek ségeddel őseim
395 paizsához hasonlítász: honnét vagynak a te súgárid, ó nap?
honnét ezen örökös világod? Előjössz tiszteletet-gerjesztő
szépségedben; s legottan eltűnnek az égről a csillagok;
fagyosan és elhalványodva ereszkedik a hold a nyúgoti
tengerbe. Te csak egyedül jársz: s ki is követhetne tégedet
400 a te futásodban! A hegyeknek tölgyfái ledőlnek: önnönmagok a
hegyek is elenyésznek az esztendőknék jártával: a nagy
tenger megárad, s leapad ismét: maga a hold is eltűnik az
égen: egyedül csak te maradsz magadhoz egyenlő, örvendez-
vén ragyogó futásodban.^z Mikor a szélvész a világot éjjelbe
405 borítja; mikor a mennykövek csattognak, s a villámok
keresztbe forognak: akkor te teljes szépségedben nézsz ki
a felhőkből, s mosolyogsz a szélvészre. De Ossziánnak
hiába nézsz: mert ő nem látja többé súgáridat: nem látja,
mikor arany-hajad a keleti felhőkre foly: sem, mikor a nyúgoti
410 kapukról ragyogsz. De talán te is csak ideig-tartandó vagy,
s végeket érik a te esztendeid is. Alunni fogsz a felhőkben,
nem hajtván a reggelnek serkentő szavára. Örvendezz tehát,
ó nap, ifjúságod erejében! Komor az öregség, és kedvetlen;
hasonlított a holdnak homályos világához, midőn szakadozott
415 felhőkben néz le, s köd telepedik a halmokra; az északi szél
süvölt a térségen, s útjának közepette elfagy a bújdosó.

y) Emlékezzék meg az olvasó, hogy Osszián nem lát.

z) Lásd az 18. zsolt. 6. vers.

73/5 KUCHULLIN HALÁI,ÁBÓL

Miért borultak oly setét homályba
Szlimóra! csendes erdeid? —
Az égnek egy csillagja sem
Ragyog ma bús fejed felett!
5 A Holdnak egy sugárja sem
Tündöklék oldalid felől!
Csak a halálnak égő képei
Kovályganak,
Csak a kimúltak gyászos lelkei
10 Borongnak ott! —
Miért borultak oly setét homályba,
Szlimóra! csendes erdeid? —

73/6 AZ INISTHÓNAI HÁBORÚ

Ifjúkorunk olyan,
Mint a vadásznak álma
A tér-mező dombján.
A nap szeléd sугárin alszik el,
5 Szelvészben ébred fel.
Keresztbe jár a sok tüzes villám körül
A fák teteit dühödve rázzák a szelek.
Örvendve néz ő vissza most az eltűnt
Napfény után ; örvendve nézi
10 Volt nyugalma kedves álmait.

Hát Ossziánnak
Mikor fog ifjúsága visszatérni?
Mikor gyönyörködik megint
Fegyverzörgésben a füle?
15 Mikor fogok én, mint hajdan Oszkár,
Acéloom fényiben ragyogva járni?
Jertek folyóitokkal, Kóna halmai!
Hallgassatok most Osszián szavára.
A felkelő Napként emelkedik
20 Lelkemben az ének.
A múlt idők örömeit érzem!

Látom magasra nyúló tornyaid,
O Szelma! látom bástyáid falát,
S árnyékozó tölgyfáidat.
25 Fülembé zúgnak a folyóid.
Bajnokaid öszvegyűltenek;
Fingál középen ül,
S Trenmor paizzsán nyugoszik,
Dárdája a falhoz támasztva áll.
30 A bárdok énekit hallgatja, kik
Az ő karjának zengik tetteit,
Királyjok ifjúkorának harcait!

Oszkár, vadászatról jövén,
Hallá a fő-vitéz dicséretit.

- 35 Lerántja a falról Bránnó paizzsát;
Köny lábbog a szemében;
S piros szemérem ült ifjú arcáirá.
Rebegve hangzik elgyengült szava;
Dárdámnak éli villog reszkető kezében.
- 40 Morven királyát így szállítja meg:

»Fingál! te bajnokok királya! Osszián,
Első az ütközetben útána!
Harcoltatok ti, fiatal korban; híresek
A ti neveitek az énekekben.

- 45 Oszkár hasonlított Kóna bús kódéhez,
Mely megjelen, s meg eltűnik.
Nem fogja nevemet tudni a bárd;
Sem tér-mezőben a vadász
Keresni síromat.

- 50 Engedjétek, dicső vitézek!
Harcolni most Inisthónában engemet.
Távul az én csatáimnak helye:

Oszkár elestét nem fogjátok hallani!
Reám akadván ott egy bárd, talán

- 55 Felvészi nevemet énekébe.
Az idegenek leánya, látván síromat,
Könyvezni fog
A messze földről jött ifjú felett.
Azt mondja majd lakozáskor a bárd:

- 60 »Halljátok Oszkáról az éneket,
A messze tartomány vitéz fiáról!«

»Oszkár!« imígy felel Morven királya, »fogsz
Harcolni, ó dicsőségem fia!

Készüljön el setét-orrú hajóm,

- 65 Inisthónába vinni vitézemet.

Fiamnak fia! tekints nevünknek fényire;

Nagyhírű bajnokok neméből származol!

Ne túrd, hogy azt mondják a külföld gyermekei:

Gyávák, erőtlenek Morven szülőttei!

- 70 Légy, mint az ordító vad fergeteg,
Az ütközetben; s légy, ha béke van,
Mint a lenyúgovó Nap, oly szeléd!
Mondd meg a királynak, Oszkár,
Ha majd Inisthónába jutsz:

75 Emlékezetben tartja még Fingál ma is
Ifjúkorának napjait, midőn
Kemény vitánk levén, egymással mérkezőnk,
A szép Agandéka idejében.« —

Suhítva terjedeztek a felvont vitorlák;
80 Az árbocfák csikorgó szíjain
Süvöltve fújt a szél.
Csapkodva verték az iszapos kőszirtokat
A felzúdult tenger tajtékzó habjai.
A víz magas hátáról látja már fiam
85 A száraz tartomány erdős határait.
Beszáll sietve Rúna hangos öblibe,
S elküldi kardját Annírhoz legott.

Felkelt az őszhajú vitéz, mihelyt
Meglátta Fingál fegyverét.
90 Könyvekkel áradott meg a szeme,
Eszébe jutván ifjúsága harcai.
Kétszer kelének bajra, s annyiszor
Víttak meg egymás közt, dárdát emelvén
A szépséges Agandéka előtt.
95 Jeles vitézek állanak távúl, s csudálva
Szemlélik őket, mintha két erős
Lélek viaskodnék előttök a szelekben.

»De mostan (így szól a király) öreg vagyok.
Haszontalan függ kardom a falon.
100 Te, aki Morven nemzetéből származál!
Volt hajdan Annír a daliák csatáiban;
Noha most elaggva fojnyad, mint a veszni-tért
Vén tölgyfa Lánó partjain.
Nincsen fiam! hogy elődbe menvén elfogadjon,
105 S örömmel ősinek hajlékihoz vigyen.
Sírjába dőlt, s ott senyved Árgon;
Rúró sem él többé!
Leányom az idegenek házában ül,
És síromat kívánja látni.
110 A férje tízezer dárdát emel,
S úgy érkezik felém, mint szinte Lánó
Halált-hozó bús fellege. —
Jer, részesülj Annír ebédiben,
Jer, ó te döngő Morvennek fia!«

- 115 Három napig lakoztak együtt;
 A negyediken hallá meg Annfr
 Oszkár nevét.
 Vígadva jártaták körül
 A kedvre-gerjesztő csigákat;
- 120 Vígadva hajták Rúna kanjait.
 Egy kút fejének bémohosult kövén
 Pihentek a fáradt vitézek.
 Titkon folyának Annfr könyvei;
 Elfojtja felfakadó sohajtozásait.
- 125 »Itt, a setét homályban (mond az agg vitéz)
 Nyúgosznak ifjúságom gyermeki.
 E sírkövek, Rúrót fedik;
 E tölgyfa, Árgonnak gödrén suhít.
 Halljátok-e szavamat, ó fiaim, szoros
- 130 Hajlékitokban? vagy ti szóltok-e
 E fák leveleinek zörgésiben,
 Mikor süvöltve támad a puszták szele?«
- »Inisthóna királya! (kérdi Oszkár)
 M képpen estek el ifjúságod gyermeki?
- 135 Rohanva megyen a vadkan sírjokon,
 De nyúgodálmokat nem háborítja meg.
 Felhőből alkotott szarvasokat űznek ők,
 S vígadva vonják fel levegő-kézijjokat.
 Kedvellik ők ifjúkorok vígságait
- 140 Ma is, s örömmel szállnak a szelekre.«
- »Kormáló tízezer daliás vitéznek
 Parancsol, (így felel a király).
 Lakása Lánónál vagyon,
 Melynek halállal gőzölög tava.
- 145 Rúna magas hajlékihoz jöve,
 Dárdát emelve hírt, becsületet szerezni.
 Szép volt az ifjú, s kellemes, mint a kelő Nap
 Első szelíd sugára.
 Kevesen tehettek fel viadalban ővele!
- 150 Engedtenek vitézeim neki;
 Leányomat szerelme győzte meg.

Megérkezék azonban a vadászatról
 Rúróval Árgon ; arcáikra folytanak
 A büszkeség bús könnyvei.
 155 Hallgatva néztek Rúna vitézire,
 Kik egy jövevénynek engedhettek!
 Három napig lakozva
 Múltak együtt.
 A negyediken Árgon vítt bajt vele.
 160 De ki állhatott Árgonnak ellent!
 Kormáló meggyőzöttetett.
 Bosszúra gerjedett kevély dagálya ;
 S magában eltökéli,
 Hogy halva látja fiaimat.
 165 Kimentek együtt a hegyekre,
 A barna-hátú szarvasokat vadászni.
 Orozva repülnek Kormálónak nyílai,
 S vérekbe dőlnek gyermekim!
 Sietve tér meg szeretőjéhez ő,
 170 Az inisthónai hosszú-hajú lányhoz.
 Elszöktek a pusztákon ;
 S Annír egyedül maradt.
 Leszállt az éi, és visszajött a Nap megint :
 Nem hallik Árgonnak, se Rúrónak szava.
 175 Kedves kutyájok, a sebes-futású
 Rúnár, jelent meg végtire.
 Hajlékainkba jött, ott ordított, s azon
 Gyász hely felé látszott forgatni bús szemét,
 Hol a vitézek elestének.
 180 Utánamentünk ; megtaláltuk őket
 S ezen gyepes patak mellé temettük el.
 Ez mostan Annírnak szokott menedékhelye,
 Szarvas-vadászatról jöven.
 Hajladva fonnyadok, valamint az ágtalan
 185 Vén tölgyfa száraz törzsöke.
 Örökre folynak könnyeim! —

»Ronnán! kiált Oszkár itt, s talpra áll ;
 Ogár! daliák fejedelme, te!
 Hívjátok öszve hősimet,

- 190 A folyamatos Morven vitézlő magzatit.
Ma megyünk ki még Lánó vizéhez,
Mely széltiben halálos gőzt lehell.
Nem vígadoz Kormáló már sokáig;
Gyakorta ül kardunknak élin a halál!«
- 195 Úgy mentek a mezőn keresztül,
Mint a setétlő fellegek, midőn
A rengeteg pusztákon
Süvöltve hajtják a szelek.
Tüzes villámoktól pirulnak széleik;
- 200 Egyszerre megzendül s ropogva döng az erdő,
Előre érezvén az égi háborút.
Oszkár hadi kürtje megriad, s harsogva zeng;
Reng, háborog Lánónak elrémült tava.
Seregelve gyűlnek össze Kormáló körül
- 205 Csengő paizzsa lázító jelére
Az egész vidék felijedt lakossai.
Oszkár, szokása szerint harcolt velek.
Kormáló földre terült kardja alatt.
Az isszonyú Lánónak fiai völgyeik
- 210 Barlangjaikba tűnnek el! —
Oszkár az inisthónai leányt
Annírnak elhagyott hajlékihoz viszi.
Öröm ragyogott az öreg derült arcáiról.
Áldva magasztalá a kardok hős királyát.
- 215 Mi nagy vala öröme Ossziánnak,
Látván fiának érkező vitorlát!
Úgy tüntenek szemébe messziről,
Mint egy világos felhő,
Mely napkelet felől emelkedik,
- 220 Midőn az utazó külföldeken
Bújdosva jár, s körülé még a gyászos éj,
S annak setétben bolygó lelkei
Mindent komor homályba rejtenek.
- Örvendező víg énekek közt
- 225 Vittük be Szelma magas palotáiba.
Nagy áldomást indított a király.
Oszkár nevét ezer bárd éneke
Zengé, magasztalá: Morven vidékei
Feelve hangzottak körül-belől.

- 230 Toskár leánya jelen vala; hasonlít szava
 A hárfa hangjához,
 Mely estve távúlról jövén
 A völgynek gyenge szellőjével érkezik.
- Ó tí, kik még látjátok a napot,
 235 Jertek, vezessetek ki dombjaimnak egyyik
 Kőszála mellé!
 Sűrű mogyorófák végyenek körül,
 S közel suhítsen ott a tölgyfa is.
 Zöld legyen az én nyugalmanak helye;
 240 A hegy folyója távúlról zuhogjon.
 Toskár leánya! vedd kezedbe hárfád,
 S zengd rajta Szelma kedves énekét;
 Hogy az álom öröminnek közepette lepje meg
 Víg lelkemet ;
- 245 Hogy ifjúságom édes álmai
 S Fingál uralkodása fényes napjai
 Elmémbe visszatérjenek!
- Ó Szelma! látom tornyaid,
 Látom magas tölgyfáidat,
 250 S bástyáid árnyékos falát.
 Látom ma is Morven vitézeit,
 És hallom a bárdok víg énekét.
 Oszkár Kormálónak forgatja kardját;
 Ezer ifjú hős csudálja ékes szíjjait.
 255 Bámulva állanak fiam körül,
 S nézik, csudálják karjának erejét.
 Látják az atyja szemét örömkönytől ragyogni;
 S olyan dicsőségért sohajtnak ők is.
- S meglesz dicsőségtek majd néktek is,
 260 Morven vitéz szülőttei!
 Gyakran derül énekre lelkem;
 S megemlékezem ifjúságom barátiról. —
 De szunnyadozni kész
 A hárfa csendes zengedezése most ;
 265 Kellemetes álmok szállanak le hangjain,
 S koválygva lebegnek már körülöm.
 Maradjatok távúl, vadászat gyermeki!
 Ne háborítsátok meg nyugalmdalmamat.
 A rég idők agg énekesse

270 Nagy őszivel múltat,
Az elővilág dicső fejedelmivel!
Maradjatok távúl, vadászat gyermeki,
Ne háborítsátok
Most Ossziáunak álmait!

- Esthajnal ékes csillaga!
 Szépen ragyogsz te nyugoton.
 Felötlöd a felhők közül fürtös fejed,
 S dicsően lépdegelve mégy el halmodon.
- 5 Mire nézsz le a térségben? —
 Elcsendesedtek már a háborgó szelek.
 A hegypataknak árja távúlról zuhog.
 A messze kősziklák körül
 Dőlöngnek a tenger dagályos habjai.
- 10 A gyenge szárnyaikra kelt
 Éstvélyi kis legyek
 Donogva járnak a mezőben.
 Mire nézsz le, szépséges világ?
 De te mosolyogsz, s tovább haladsz.
- 15 Örvendve vesznek tégedet körül
 És megferesztk a habok
 Hajadnak ékes fürteit.
 Eredj, szelíd sűgár!
 Keljen fel Osszián elméjének világa!
- 20 És íme! kél egész erőben.
 Látom kimúlt barátimat.
 Lóra mezejére gyűlnek őszve, szinte mint
 A rég időknek napjain.
 Úgy érkezik Fingál, mint egy vizes ködoszlop.
- 25 Körűle vagynak hósei.
 Nézd ott az énekes fő bárdokat:
 Az ősz Ullínt! a deli Rínót! s Álpínt, az ő
 Édesdeden zengő szavával!
 S halljad Minóna bús panasszait!
- 30 Miképpen elváltoztatok, barátim,
 Azóta, hogy Szelma öröm-ünnepin
 Együtt valánk, és
 Vígán lakozván, s versent énekelvén
 egymással úgy vetélkedénk, mint a tavasz

- 35 Szellői, mellyek a dombok körül
Koválygva lengedeznek, s váltva hajtogatják
A csendben suhogó fű szálait.

- Minóna lépe fel, s előnkbe járult
Szépsége teljes ékiben ; de bús
- 40 Arcával, és leszegett nedves szemekkel.
Nehéz hajának rengő fürteit
A szél lebegteté, mely a halom felől
Csapongva zúg vala.
Megilletődtek a vitézek szívei,
- 45 Mihelyt szavának hangjai zengni kezd vala.
Gyakorta látták ők Szalgárnak sírkövét,
S azon setét lakóhelyet,
Hol a fejér-mellyű szép Kolma nyugodott,
Egyedül hagyatván a hegyen.
- 50 Szalgár megígéré, hogy eljövend :
De már leszállt az éj körül-belől.
Halljátok a szép Kolma bánatos szavát,
Egyedül hagyatva ülvén a hegyen!

Kolma

- 55 Leszállt az éj ; egyedül vagyok,
E fergeteges dombon magamra hagyva.
Ordít, süvölt a szél a hegyeken.
Szakadva omlik a folyónak árja
A kőszikláról.
- 60 Nincs semmi hajlék, mely megmentsen engem
A záporessőtől, — egyedül hagyatván
E fergeteges dombon.

- Jer már elő, hold, fellegidből!
Jelenjetez meg, éjnek csillagi!
- 65 Vezessetek oda fényetekkel,
Hol kedvesem vadászattól pihen,
S lehegő kutyáitól körülvetve.
De nékem egyedül kell még ülnöm itt
Ezen folyó mohos kőszála mellett.

70 Zúg a folyó, s a szél süvöltve fúj;
Nem hallhatom meg kedvesem szavát!
Hol késik az én Szalgárom ily sokáig?
S miért nem teljesíti már ígéretét?

És itt van a zuhogó folyam!

75 Fogadád, hogy itten léssz, mihelyt leszáll az éj.
Ah! hová lettél Szalgár! Szerelmesem!
Kész valék én teerted, elkerülni atyám haragját,
S elhagyni éretted bátyámat is, a kevélyt!
Régóta gyűlölködnek nemzetségeink;
80 De mink, Szalgár, mink nem gyűlölködünk.

Szűnjél meg, ó szél, egy kevéssé,
Légy csendesebb egy kis korig, te zajos folyó!
Hadd hasson el szavam körös-körül,
S hallhassa meg azt az én eltévedt bújdosóm!

85 Szalgár! Kolma kiált neked.
Itt a fa, s itt van a kőszikla is.
Szalgár! Szerelmesem! itt vagyok.
Mít késel oly sokáig?
Ím, felkel a szelíd hold.

90 Fénylik sугáritól a völgy folyóvize,
Szürkülnek a kősziklák a hegyek oldalain.
Nem látom őtet a tetőben.
Nem jönnek előtte kutyái,
Hogy érkezését jelentenék.

95 Itt kell nekem most veszteg ülnöm.

De kik fekszenek ott a tér-helyen?

Nem az én szerelmesem, s nem az én bátyám-e az?

Ah, szólljatok már, kedvesim!

Nem szóllanak; Kolmának egyik sem felel!

100 Feleljetek már: ím, egyedül vagyok;

S bú, gond emészti lelkemet!

Jaj! halva fekszenek!

Vérben feresztve vannak kardjaik.

Ó bátyám! bátyám!

- 105 Miért öled meg az én Szalgáromat?
Szalgár! miért öled meg az én testvéremet?
Ah, kedvesek valátok
Mindketten énnekem.
Mit mondjak én a tí dicséretitekre most?
- 110 Legszebb valál te, a dombon, ezerek között!
Rettenetes ó, a harcmezőn.
Szólaljatok meg; halljátok szavam;
Halljátok, ó szerelmem tárgyai!
Némán fekszenek; elnémultak.
- 115 Hallgatnak ők; hallgatnak ők örökre már!
Mint a hideg fejér agyag, úgy kihűltek melljeik.
Ó! a halomnak szikláiról,
A hegytetők szélvészés bérciről
Szólaljatok meg, halottim lelkei!
- 120 Ah, szólaljatok! nem rettegek, én meg nem rettenek.
Hová menétek el nyugodni, kedvesim?
Mely kősziklának barlangjában
Találjam én eltűnt árnyékitok?
Nem hallik a levegőben semmi gyenge szózat,
- 125 Mely a szelektől félig elkapatva
Válasz gyanánt érkezhetnék felém.

Itt ülök egyedül mély bánatomban
Könyvekben elázva várom a napot!

IV.

TÖRMELEKEK, RÖGTÖNZÉSEK

1.

Régi nagy magyarok igaz élő képe,
Kit szeretve tisztel Hazánk egész népe,
Orczy! — — — — —

* * *

Kik valamíg éltek, a Magyar Hazának
Jobb fiai s erősb oszlopi valának.

2.

— — — — — Úgy van!

Szép a Hazáért túrni, viselni rab-
Iáncot, s halált szenvedni dicső dolog. }
Amely halandó él s vesz érte,
Nemzeteket nemesít nevével! —

3.

S ha majd megölt szerelmes párodát,
Vagy messze tartományokon eltévedett
Más bújdosó hív társodat
Fogod kesergeni,
5 És szív-epesztő bús magánosságodat
Ezen sebes folyó
Suhogva zúgó partjain
Hangos panasszal tölni:
Ó jőjj, te kedves gyászoló,
10 Jőjj akkor, és zokogj az én
Síromnak árva hantjain!

Hárítsd el e borongó felleget,
Mely a napot setétessé teszi

4.

Menj, levelem, Buda vára felé, s mondd újra Virágnak,
Hogy várom — — — — —
— — — — — napról napra halasztván
az egészsége — — — — —

- 5 Feljövését? ez-e hát ígérete teljesedése?
a tavasz — — — — —
az utazás és a levegőnek változtatása hasznos

- Mátyás palotáit otthagyván
itt fogja látni hol végezte életét
10 szép itt is a természet, a tartomány etc.
lát itt ugyan külföldön tékozló korcs magyarokat,
itt, honnan az erkölcsök vesztegetése Pestre Budára
de talál olyanokat is, kik a Hazának itt szolgálnak s
áradva foly,
nyelvét, hasznát
és dicsőséget előmozdítani igyekeznek.
15 — — — hozza fel énekeit — — — — —

Mély tudományokról több országokra kihírlt
Több jeles embereket — — — — —
— — — — — s nem elég ismérni nevekről

- az idegen korcsnak veszélyes forrása
20 és idegen korcsnak veszedelmes kútfeje.

5.

Vígadozzunk, nem tekintvén
Senkinek komor kedvére
Vígadozzunk, üldözőink
S balszerencsénk ellenére

- 5 Véget a hiú panasznak,
Véget a sopánkodásnak!
Még talán magok lebuknak
Kik ma nekünk vermet ásnak?

- 10 — — — örülhet
— — — — —
Jámborság s igaz becsület.

- 15 — — — — —
— — — — —
Senkinek hiú szavára
— — — — —
Vethetünk Hazánk javára.

* * *

Igyunk, barátim, igyunk még
Nem tilos a gyönyörűség

Az öröm víg hahotája.

----- a búnak

A vígnak s a szomorúnak.

6.

Mondd meg,
S vajjon mit ér híres nemed,
De mit használ fényes nemed,
Ha nincs tulajdon érdemed?

5

Sok pénzed és nagy birtokod

10 Megvetni mást, még nincs okod.
Azért ugyan még nincs okod,
S híres vitézek vére vagy?

----- sok más helyett

15 Magad tanúnk s példánk levél,
Milyen kicsiny sok büszke Nagy,
És mely szegény sok dús Kevély.

7.

Nincsen a nap alatt annál nagyobb véték,
S bárha ti magatok megkegyelmeznétek,
Fő hatalmatokkal mégsem tehetnétek,
Királyok! hogy e bűnt elfelejtessétek

Nevezzenek téged bár azok ma nagynak,

8.

A nemtelen szívű kevély s dús földesúr,
Vagy a nemes lelkű szegény paraszt?

9.

Vélvén, hogy — — — — —
S amit akkor eltúrt, meg nem szenvedné ma:
Hiába! csak nevet, s hallgat, mind a néma;
Bármí rosszat mondok s mondatok felőle,
Nem nyerhetek soha semmi választ tőle!

* * *

— — — — —
Sem teneked nem akar, sem nekem adni hitelt.

10.

Egy szűzhöz.

— — — — —
Dicséri most szépségedet
Hímes beszédit egyre fűzi
S míg meg nem csalja szívedet,
Ál mesterségit addig úzi.

5 Bálványozván személyedet
Hozzád ma tisztelettel járul,
De majd megún és elfelejt
S megvetve majd elhagy, elárul.

Cselt vetni szintúgy szoktanak
10 A félni nem tanult madárnak,
Melyet ha lépre csaltanak,
Megfognak, és szorosra zárnak.

Ott nyög szegényke s bánkodik
Mert oda van szabadsága!
15 De bármiként szomorkodik,
Halálíg tart raboskodása.

— — — — —

És máris Ámor, a ravasz,
I,est hányva jár s forog körüléd
20 -----

----- hfzelkedő
Mert amit rejt, halálos méreg,
S szintúgy veszélyt hoz néked ő,
25 Mint a virágnak a féreg.

11.

----- gerjedező szerelmét
5 Szívének édes kínjait ott nyögé

----- s már csak
Szín-okokat kers a gonoszság.

Nyájas szemének gyenge tekintete
10 S forgása száz meg száz sebet osztogat

* * *

15 Szemeim homályos -----
Éjbe borulnak -----
----- énekit
Szívének édes kínjai közt nyögé
20 -----

----- a kemence
Háta mögött nyivogó leánykák.

* * *

25 — — — — —
— — — — —
— — — — —

Csergedező patakod virágos

Partján, vagy e vadgesztenyefák alatt
30 Árnyékba dőlván, kedvesed — — — —
— — — — —
— — — — —

12.

— — — — — s inkább akartam,
Igazat beszélve visszatetszeni,
Mintsem regélve kedvedet találni.

13.

— — — — — Nyújtsd ide, Kedvesem
Régén henyélő nemzeti lantomat.
— — — — —
— — — — —

14.

A Dicsőségnek meredek hegyét ha
Hágni kívánod, s tetejére jutván
Székedet majdan jeles emberinknek
Lelni sorában,

5 Nagyra nőtt elméd akadályt nem ismér;
Míglen így szerzett s jeles érdemednek
Halhatatlanság koszorúja lészen
Végre jutalma

A letermett szív remeg a veszélyre
10 — — — — —
— — — — —
— — — — —

Bú, bánat, öldöklő setét gond, — — — —
— — — — —
15 — — — — —
— — — — —

15.

 Ígig emelve dicsér, magasztal.

16.

Olvasván szerelmét szeme kék egében,
 (Isteni jó szíve tiszta túlkörében) —
 Itten gyönyörködtem lantja zengésében,
 S időt, halált győző kedves énekében.

- 5 S szerető hív szíved szentebb érzeménye,
 Ó! kit a vak Sorsnak üldöző vad kénye,
 Kit égő szeretet s lited szent törvénye
 Köt hozzám, te vagy Bécs dicső szüleménye,
 Hanyatló napjaim vigasztaló fényel!
 10 Életem élete s egy végső reménye!

 15 -----

Itt fog majd nékem is, s talán nemsókára
 (Érzem, hogy közelít pályám véghatára!)
 Itt fog a szelíd hold halovány sugára
 Fényleni síromnak gyepesült halmára!

17.

 Hívséges őrzőangyala, bánatos
 Lelkemnek egy vigasztalója,
 Életem élete, Gábriélám!

- 5 Hívséges őrzőangyalom, élsz-e még?
 Ah! élsz-e még? vagy már te is elhagyál,
 Bús lelkem egy vigasztalója,
 Életem élete, Gábriélám!

10 — — — — —
És még csak azt sem tudni, miért ítélsz
Így engemet, vagy mely okod van,
Hogy megeméssz haragod tüzében?

És íme mégis rám jöve a harag!

Jób. Cap. X.

18.

— — — — — ha talán kegyetlen
Üldözőimnek dühödő haragja
— — — — —

19.

Érzem, s naponként látom azt,
Hogy életem végére jár;
Isten hozzád, édes hazám!
Isten hozzád örökre már.

20.

— — — — — akárki mit vélhet
Az igazat nyilván mondani nem félhet,
Munkálkodásában soha nem henyélhet,
— — — — — s a halálból élet

* * *

Légy olly erős, légy olly hajolhatatlan,
Mint a kemény s magas kőszikla-vár,
Melyet — — — — —
— — — — — hiában ostromol.

21.

De mindezeknél édesebb
A tiszta jó szív háladó szava.

22.

Nem kell nekem dicséreted,
Ha bő kamat fejében adtad.

23.

Eltűntek, elmúltak, mint egy rövid álom,
S hasztalan óhajtom, hiába sajnálom

— — — — —

Ti zöldellő rétek, ti kies határok

— — — — —

Irgység, a szívnek emésztő rút féрге,
Szerelem — — — — — édes mérge

24.

Jó az Isten, el nem felejt;
Késért, de kétségbe nem ejt:
Bennem bízván, győzni fogsz.

25.

Isten lakik bennünk: ő lelkesít minket,
S ő szerzi, súgallja legszebb míveinket.

26.

Elméd: Bármí gyorsan repül, s bár az eget éri,
Mit tehet, ha nyomban a szó nem késéri?
Gyorsan repül elméd, s már az eget éri:
Mí haszna, ha nyomban a szó nem késéri?
Ha — — — — —

S a nyelv titkaiba béavatva nincsen

— — — — —

— — — — —

— — — — —

Az élet s igazság öröklő forrása.

27.

»A ritmus csak szolgál,
Szolgálat a dolga!«
Ez a versszerzés oly titka,
Melyet aki tudna, ritka.

28.

Száz olyannál is többet ér.
 Szívünkre hat minden sora.
 Jó, mint a jó fejér kenyér,
 S erős, tüzes, mint a bora.

5 Nem füstöl, mint a szalmatűz
 — — — — —
 Sem nyelvünkől csúfot nem űz.
 — — — — —

* * *

Akármiféle cimbora
 Az álnok csalfa cimbora

S talán tudós eszeskedés,
 10 De még nem alkotó nagy elme.

29.

Egy kis bodzafának bűdös árnyékában
 Csikorgó nádsípval kínoztad versedet
 Lappangva bürök kis sípot faragtál
 Versent a békával valamit kákogtál

30.

Ész s tudomány nélkül — — — — —
 Egyre mozog, jár kél ő is ugyan; de nem él!

31.

Olly az eszed, mint a soha semmit meg nem emésztő
 Rossz gyomor, a melyből minden erő kiveszett.

32.

A rút irígységnek lenyelvén maszlagát,
 Mint aggódik, sárgul, fogy s emésztí magát!
 Hogy kínlódik, — — — — —

33.

Irigy vad szívének emésztő rút mérge
 Mások jó nevének titkon rágó féрге.

34.

A gyűlölség, harag s bosszús vak indulat,
Az igaz költőnek szívében nem múlat.

Társa dicsőségén örömkönyvet húllat.

35.

S oly vakmerően, oly dühödve sebheti
Még a te nagy múzsádat is! (kit őneki
Fejhajtva s némán illenék tisztelnie.)

36.

Mint a Bakony magas tölgyfája
Az Irígység mérges kígyója

37.

----- fakadj meg, Irígy! mérgedbe, s gebedj meg!

38.

serény igyekezeti

Nemes vágyakodásának
5 S szíves pályafutásának
Tárgyát el nem érheti.

Míg kezdett szép pályájának
S nemes vágyakodásának
Tárgyát el nem érheti.

10 Az irígység dühös mérge
(A pokol átkozott férge!)

* * *

Ti kik -----

15 Társatoknak vermet ástok,
Ily gonosz vágyakodástok

* * *

Tündöklő szelíd arcádat
Végezven dicső pályádat

39.

A nyelvújítók köz bélyege:

A vakmerőn szeleskedő
Szűk értelem setét homálya,
S a sok herélt, szegett, csavart,
Otromba szók üres dagálya.

40.

A sok herélt vagy most koholt,
otromba szók üres dagálya.

41.

A Bölcs azt kívánja, hogy a tudománynak okosság,
És az okosságnak tudomány legyen a koronája.

Mert a Bölcs jól tudja, hogy a tudománynak okosság,
És az okosságnak tudomány lehet a koronája.

42.

Igazságot mutat, azt szólván, amit tud :
Csalárd, gonosz tanú mindaz, aki hazud.

43.

Ökröt vonásán,
Madarat szállásán,
Fazekat kongásán
Választunk —

- 5 A számár füléről,
Oroszlány körméről,
Róka a farkáról,
Madar a tolláról,
Az eb a szőriről,
10 Bolond beszéd[iről]
Ismértetik.

44.

Nyári napokban kell gyűjteni télre valót!

45.

Anna hideg vérű, lassú, komor állat,
Melyet a gazdája tövissel táplálhat,

46.

Be sok bolond van, aki kárán sem tanul.

Örül, ha még álmában is beszélhetett.

Megetted a tyúkot, gonosz vén róka te!
Kerülöd a csávat, de nem kerülöd el.

47.

Mindent, amihez ér, arannyá változtat.
Minden, amihez ér, arannyá változik.

48.

A gyémánt drága kő, ha porban hever is;
A por csak por marad, habár eget ver is.

49.

Éredj, siess, haladj, s járj útag végére,
Hol várva vár és int munkád illő bére.

50.

Az élet -----
Éltemnek ösvényét virággal
Hinteni szokta, reád mosolyogván.

5 Vígán körülnéz s a koszorút köti.

A buta föld alacsony porából

Elméje szárnyán égis emelkedik.
10 -----

S a már megúnt árnyék-világnak

51.

----- magas
Tárgyához indult elme repületét

52.

Nem hallod-e, mint sír, mint nyög árva Hazád?
Anyai két karját mint terjeszti hozzád?

Hová lett hajdani szittya bátorságtok?

53.

Nem csak Keménynek teste virágozott
Hajdan sebekkel -----

54.

Hol -----
S a jámbor erkölcs láncra verettetik!

55.

----- nem a magam saját baját,
Nem azt beszélem én ma néked el.

S mély csend uralkodik körül-belől.

56.

A nemtelen szívű kevély s dús földesúr,
Vagy a nemeslelkű szegény paraszt?

57.

Mely a szerencse vad csapását
Még nem tapasztalt szív előtt
Csak költemény, — — — — —
Itt, hol — — tárgyra nem talál,
S honnan — — — — —
Rémülve távozik minden remény

58.

Megvetve nézhetek változó kedvére
S szünetlenül forgó sebes kerekére.

* * *

— — — — — — —üres reménnyel él és élni vél
Mely gyakorta megcsal, nem marad senkinél,
Mert eltűnik ismert, s kevésb a semminél.

59.

Merre, Zanitzky s hová lovadon?

60.

Nyugalomra menvén az Éjnek királya
Terjed már az éjnek setétlő homálya
Terjed már lassanként az éjnek homálya
Mely a föld fiait álommal kínálja

61.

Piros fényel festvén a felhők széleit,
S hegyekre völgyekre hullatván gyöngyeit,

62.

Der weise und der törichte Mann.
(Nach Ausonius)

Quid prudentis opus? cui possis nolle nocere.
Quid stulti proprium est? non posse et velle nocere.

63.

Édes szavát, és azt az égbe
Felragadó gyönyörű mosolygást.

64.

Az Erkölcnek három jó tulajdonsága:

Lelkünk erőssége, szívünk tisztasága,
S elszánt akaratunk állhatatossága.

65.

A jó napok s a boldog éjjelek
Ha nincs itt Kedvesem, metszek velek?

66.

----- tulajdon
Érdeme s méltósága szerint tisztelve becsülni
S bűnös vágyásit zabolában tartani tudja.

67.

Mikor, mikor térsz már az áldott
Béke szelíd kebelébe vissza?

68.

----- régi honját
Kérdezd Ámort és az anyját!

69.

Ha majd porából felszabadult -----

Hagyjad el azt is. Elég, ha nyugszom.

70.

— — — — — megmosolygod,
— — — — — nem a te dolgod.

— — — — — — — — — — — egész vidék,
— — — — — — — — — — — senki még.

Sűtőeg, Tapolca, Keszthely
Kies vidékeit

71.

— — — — —
Magános asztalod
Hol bánkódó barátod
Szívét vígasztalod.

72.

S ki egyszer elárult barátság színével
Meg nem csalhat többé mézes beszédével.
Úgy megcsalt s elárult barátság színével,
Vízre nem visz többé száz esküvésével.
5 Sőt, ha megvizsgálom szívemet s elmémet,
Bánom és szégyenlem régi szerencsémét.

* * *

Lantja kedves hangjait
E nemes vágyakozásnak
El nem oltja lángjait
Oltanád el lángjait

73.

Az egyik halála futásod okozza,
A másik futása halálotat hozza.

74.

Ím! a Természetnek egész országában
Bár minden változik
S változva változik külső formájában,
Semmi sem veszhet el első mivoltában,
Sőt új életre kél elváltozásában
Sőt új meg új létre kél feloszlásában.

* * *

75.

Vassal, tűzzel, vérrel bosszulja hazáját
— — — — — szomorú hazánkat

— — — — — Mársnak vérmezején
Ingadozni látván dicső koronánkat
 Királyotok fején.
 Királyaink fején

* * *

A Természet egész hármias országában.

— — — — —
— — — — —
Saját milétében, belső mivoltában.

76.

Olvasd a Természet kinyílt nagy könyvében.

77.

Megúnta nagyhamar könnyű győzedelmét,
Nem lelhetvén nála sem szívet sem elmét.

78.

S a véghetetlen bölcseség
 Mélységes titkait
 Elrejtett útait

79.

Mert mink is emberek vagyunk
S mindnyájan egy istent hiszünk.

80.

Akárki mit beszéljen bár,
E három egy és együtt jár.

81.

Ki ád nekem, mint a galambnak,
Ki ád nekem ma tollakat,
Ki ád ma tollakat nekem

V

BEVEZETŐ JEGYZETEK

A JEGYZETEK SZÖVEGÉBEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Allg. d. Biogr.: *Allgemeine deutsche Biographie.* Herausgegeben durch die historische Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften. I—LVI. köt. Leipzig, 1875—1912.

B.: Batsányi János.

Benda: Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai.* II—III. köt. Bp. 1952.

Biogr. Gen.: Hoefer J. Ch. Ferdinand: *Nouvelle biographie générale.* . . . I—XLVI. köt. Paris, 1852—1870.

C.: cím

EPhK.: *Egyetemes Philologiai Közlöny.*

Erd. M.: Erdélyi Múzeum.

HNT.: *Hadi és Más Nevezetes Történetek.*

Horánszky: Horánszky Lajos: *Bacsányi János és kora.* Bp. 1907.

HV.: Kazinczy Ferenc: *Heliconi virágok 1791. esztendőre.* Pozsony—Komárom, [1791.]

IT.: *Irodalomtörténet.*

ITK.: *Irodalomtörténeti Közlemények.*

K.: *Kézirat.*

Kaz. Lev.: Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János. A 22. kötetet Harsányi István. I—XXII. köt. Bp. 1890—1927.

Kempelen: Kempelen Béla: *Magyar nemes családok.* I—XI. köt. Bp. 1911—1932.

KTE.: Kisfaludy-Társaság Erekljetára. Újabbban beolvastva a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárába.

M.: Megjelent.

M. Hírn.: *Magyar Hírmondó.*

MK.: *Magyar Kurír.*

MM.: *Magyar Museum.*

MMk.: A Magyar Múzeum kézipéldánya, melyet B. használt, és számos helyen átjavított. Az OSzK.-ban.

MTA.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

Nagy I.: Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I—XII. köt. Bp. 1857—1868.

Nemes: Sz. Nemes Éva Margit: *Batsányi Párisban. Találkozás Gabriellával.* Bp. 1942.

OL.: Országos Levéltár.

Helytt.: A m. kir. helytartótanács levéltára.

M. Kanc. A m. kir. Udvari Kancellária levéltára.

Vertr. A.: *Vertrauliche Akten.*

OSzK.: Országos Széchényi Könyvtár.

PM.: Batsányi János *Poétai munkái*. Második, megbővített kiadás Buda, 1835.

PMc.: Batsányi János *Poétai munkáinak* cenzúrapéldánya a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában.

PMk.: Batsányi János *Poétai munkáinak* kézipéldánya, melyet a költő használt és számos helyen átjavított. Az OSzK.-ban.

Szinnyei.: Szinnyei Ferenc: *Bacsányi János*. Bp. 1904.

Sz.A.: *Szépliteraturai Ajándék*.

Szv.: Szövegváltozatok.

Toldy.: Bacsányi János *Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben*. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1865.

Tud. Gyűjt.: *Tudományos Gyűjtemény*.

V.: Batsányi János *Versei*. Első kötet. Pest, 1827.

Vajda.: Vajda Ilona: *Batsányi János és Baumberg Gabriella*. I. 1799—1809. Bp. 1938.

Wurzbach.: Wurzbach Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. I—X. köt. Wien. 1856—1891.

Zadányi.: Zadányi Éva: *Batsányi János és Johannes von Müller*. Bp. 1941.

NÉHÁNY SZÓ A KIADÁSRÓL

Batsányi János a megújuló Magyarország első jelentős politikai költője, forradalmi hagyományaink kimagasló alakja. Az 1780—90-es évek reformmozgalmaiban teljes erejével részt vett s a kor haladó köreiből már ifjan komoly tekintélye volt. Kortársai közül kiemelkedett széleskörű műveltségével, munkabíráásával, jellemeszilárdságával, népéhez, a felvilágosodás és a magyar haladás ügyéhez való hűségével. Éles, kemény, forradalmár egyéniség volt; a Habsburg-elnövés hatalmasai egész életében veszedelmes embereknek tartották. Két ízben is bebörtönözték s a Martynovics-pár véres befejezése után nem találhatott többé otthon hazájában.

Mivel jó részét dugdosni vagy elcsúsznia kellett; a legerőteljesebbeket néhány emaknem veszíté okozó darabtól eltekintve — nem, vagy csak átmutatva tudta közrebocsátani. Összegyűjtve az jelent meg munkáiból, amit maga szerkesztett össze többszörös hajótöréséből megmentett költeményekből. Toldy Ferenc ezt egészítette ki néhány, számára hozzáférhető verssel, levéllel s a prózai munkák fontosabb darabjaival. Az irodalomtörténeti kutatás később felszűre hozott még néhány ismeretlen verset, levelet: sem ezek, sem a még kéziratban található munkák nincsenek azonban mind-ideig összegyűjtve. A Magyar Tudományos Akadémia tehát irodalomtörténetírásunk régi adósságát rója le, amikor a forradalmi költőnek, a magyar mult e jelentékeny alakjának hozzáférhető összes műveit kritikai kiadásban bocsátja közre.

II életrajzát hárman is elkészítették (Bayer Ferenc: *B. János*, Sopron, 1878.; Szuhnyi Ferenc: *B. János*, 1904.; Horánszky Lajos: *B. János és kora*, Bp., 1907.); pályájának néhány fontosabb szakaszáról s különösen a politikai történettel is összefüggő eseményéről egész kis irodalom keletkezett. Munkáinak összegyűjtése, az emlékek alaposabb megvizsgálása s értelmezése közben mégis sok új, történelmi érdekesség, helyenként igen értékes anyag került elő. Rendkívül tanulságos volt megkeresni s nyomon követni például azokat a szövegváltoztatásokat, amelyeket a cenzúra kényszerített a költőre. Igen sok fontos mozzanatra, összefüggésre vetettek világosságot azok a vizsgálódások, amelyek a konkrét valósággal mindig szoros kapcsolatban álló művek társadalmi, politikai hátterét kívánták felderíteni. B. élete, jelene, közéleti szerepe, kapcsolatai körül kezdetről fogva számos egymásnak ellentmondó mende-monda, ferdtés, gyanúsítás, túlzás keringett, s él még ma is. Kötelességünknek tartottuk, hogy a lehetőséghez képest ezeknek is végére járjunk, forrásukat, hitelességüket ellenőrizzük. Az ily módon összegyűjt anyag a szokásosnál bővebbre duzzasztotta e kiadás jegyzeteit. Az adatok és összefüggések fontossága azonban indokoltá teszi, hogy a jelentős korszak kutatóinak rendelkezésére álljanak addig is, míg egy monográfia készítője majd kiegészíti s arányosítja őket.

A jegyzetekbe csak a költő műveivel összefüggő anyagot vettünk be; II olyan szövegeiből, amelyek a későbbi kötetekben teljes egészükben meg

fognak jelenni, csak a legszükségesebb sorokat idéztük. Lehető teljességgel felhasználtuk azonban a Juranits László leveleiben található feljegyzéseket. Ezek a levelek B. linzi éveire, verskötetei kiadására, a magyar irodalmi körökkel való kapcsolataira nézve a ma elérhető leggazdagabb forrásaink. A bennük átmásolva található B.-levéltörödékek lényeges részét pedig — lévén a költő kezefrásával egyelőre nem hitelesíthető szövegek — úgy véltük, e jegyzetekben lesz leghelyesebb közléstenni.

Kiadásunk első kötete B.-nak minden ma ismeretes, nyomtatásban nyilvánosságra került, vagy kéziratban felkutatható költeményét magában foglalja. Nem összes költeményeit: meg vagyunk róla győződve, hogy alaposabb külföldi — főként bécsi — kutatással még megtalálható néhány darab. B. költői arculatán azonban — főként, ha a most először, vagy először összegyűjtve közzétett verseket is figyelembe vesszük — az esetleg még előkerülő darabok aligha fognak döntő változást előidézni. A költő életművét annyira jellemző lézágokat sikerült talán némileg e kiadásnak is kitöltenie. Ezért is vettük fel — a szokástól s az Akadémia kiadványaiban irányadó elvektől eltérve — B. nagyobb töredékeit is a teljes költemények közé. Ezeknek a töredékeknek nagy részét akkor jegyezte fel a költő, amikor újra akarta írni elkobzott vagy elvesztett verseit. Csaknem mindig megtalálható bennük az összetört egész főmondanivalója s kivehetők a teljes kompozíció körvonalai.

A költeményeket nem lehetett egészen pontos időrendben elrendezni. B. csak néhány esetben látta el őket kelettel; ilyenkor is csak az évet adta meg s azt sem mindig hitelesen. Némelyik versén hosszú ideig dolgozott; simító, átalakító kézzel újra meg újra elővette ezeket; van olyan köztük, amelyiket később egészen újraírt. Az egyes darabok keletkezésének évkörét azonban minden esetben meg lehet állapítani. Néhány világosan felismerhető esettől eltekintve, B. maga is keletkezésük időrendjében csoportosította verseit s azokat is, amelyeket később átdolgozott, abban a környezetben helyezte el, amelyben keletkeztek. Az elrendezésben, ahol lehetett, követtük útmutatását. Ezért emeltük ki mi is külön főcím alatt a *Várna és Mohács* ciklust s tettük ugyancsak külön ciklusként, a költemények végére a *Magyar költő* énekeit, — noha nem ezek legutolsó versei.

Külön csoportban s ugyancsak keletkezésük időrendjében adjuk közre B. nem magyarnyelvű verseit. Ő maga csak a latinnyelvűek néhány válogatott darabját vette fel a PM. függelékébe; ezeket kiegészítettük a még fellelhető darabokkal. Pályájának egy szakaszán igen fontosnak tartotta ezeket s hozzáértő kortársai közül is sokan értékelték őket. Német versei közül egyet sem adott közre neve említésével; kötetéből is hiányoznak. Pedig a *Der Kampf*-ot, legalább is keletkezése idején, igen nagyra becsülte. Francianyelvű darabjai magánhasználatra szánt stílusgyakorlatok csupán, de érdekesen egészítik ki költészetének vonásait.

Közvetlenül eredeti versei után, de külön csoportban s keletkezésük időrendjében következik Osszián-fordításai. Egyik legnagyobb s egész életén végighordozott vállalkozása volt, hogy az eredetihez méltó magyar hangon szólaltassa meg a legendás kelta bárd roppant hatású énekeit. Az ő kora nem vont még a maihoz hasonlóan éles választóvonalat eredeti és fordítás között; B. véleménye a fordításról s fordítói gyakorlata is a fejlődéssel együtt fejlődött; Ossziánjából, amelynek darabjait kezdetben eredeti munkáival egyformán értékelte s amelyet végül mégsem tudott befejezni, semmit sem vett fel a PM.-ba. Összegyűjtve ebben a kötetben látnak először napvilágot.

Külön, ugyancsak keletkezésük sok esetben csak feltehető időrendjében csoportosítottuk apró törmelékeit és rögtönzéseit.

A KÉZIRATOK

A kéziratok sorsa rendkívül viszontagságos: szoros összefüggésben van a költő hányatott, üldöztetéssel, rejtőzködéssel teli életével; főképpen kétszeri elfogatásával. B. rendszerető, néha már-már pedáns ember volt. Hogy írásait, még kis feljegyzéseit is eltette, számontartotta, eléggé bizonyítja linzi hagyatéka, amelynél bővebb és aprólékosabb alig néhány magyar kortársától maradt ránk. Ennek a hagyatéknak nagy része a költő életének utolsó harmadából való; ifjú s férfikorának iratai kevés kivétellel elvesztek vagy lappangának. Tudjuk, hogy főként kassai éveiben, de később is, kiterjedt levelezést folytatott. Leveleihez nem egyszer csatolta egy-egy vers vagy próza munka kéziratát. Néhány művét csak ilyen másnak küldött másolatból ismerjük; van olyan, amelyikről csak utalást olvashatunk egy-egy levélben; a kézirat eltűnt.

Korai kéziratainak egy része első elfogatása következtében semmisült meg. Martinovics letartóztatásakor B. Bécsben volt; néhány napi ott-tartózkodás után, aug. 3-án hazautazott; köröztetésének hírére szept. 10-én jelentkezett a nádornál, aki pártfogását ígérte s még akkor éjjel elfogatta. (Gálos Rezső: *B. / elfogatása*. Győri Szemle, 1936.) Volt tehát ideje iratait megsemmisíteni A hatóság kezére ezekből akkor mindössze néhány dokumentum került, egyik sem eredeti ml. (*Benda*, II. köt. 574. l.) Ha sikerült valamit elrejtene iratából, az később, Párizsba-szökése s második elfogatása alkalmával pusztulthatott el. Tudjuk, hogy legfontosabb munkáinak kéziratát magával vitte; de ugyanakkor utasítást adott feleségének, hogy különböző iratesemlyegeket egészen el; nyilván olyanokat, amelyeket ő maga nem tudott eltüntetni a szűkös sietségében. Párizsban a katonaságnak irataival együtt kellett elfognia. Ezekből az iratokból minden erőfeszítése ellenére is csak néhány irodalmi szempontból lényegtelen bizonyítványt tudott visszaszerezni. Az anyag teljes egészében azóta sem került elő a bécsi levéltárból. Kétszeri elfogatása okozta, hogy leveleinek s egyéb iratainak nagyobb része is elpusztult. Köröztetésének s elfogatásának hírére mindenki igyekezett szabadulni a »bélyeges ember«-rel való kapcsolatának bizonyítékától. Ami mégis megmaradt e korábbi kéziratokból, vagy szenvedélyes kéziratgyűjtők vagy olyanok birtokában volt, akik második elfogatásának idejére már meghaltak.

A B.-kéziratok legnagyobb része a MTA. Könyvtárának kézirat-tárában van. Ezek — néhány kisebb jelentőségű, magános darabtól eltekintve — három fő csoportban találhatók:

- a) Kazinczy Ferenc iratai közt,
- b) a Kisfaludy Társaság Ereklyetárával a kézirat-tárba került Kisfaludy-iratok közt.
- c) a költő linzi hagyatékában.

Ez utóbbinak története igen jellemző adalékokkal szolgál a B.-hagyaték sorsáról. 1871. végén érkezett róla először hír az Akadémiára. Az I. osztály 1872. febr. 19-i ülésén »Olvastatik Kántz Zsigmond levele Linzből, febr. 7-ről, ki az osztálynak a Bacsnányi-féle irodalmi hagyaték felfedezése tárgyában hozzántézett köszönő levélre válaszol, s ígéri, igyekezni fog, hogy az Akadémia kívánságának eleget tegyen, egyszersmind leveléhez zárja Hafner Józsefnek, az iratok igazi megmentőjének jelentését, ki ez iratokat, mihelyt rendezve lesznek, az Akadémiának szándékszik felajánlani.« Hafner, B. legművebb linzi barátja elmondja a levélben a hagyaték történetét. A költő — e szerint — egy Hafferl nevű linzi kereskedőtől szokott kölcsönt kapni. 1300 forintnyi adóssága fejében erre hagyta ingóságait — könyvtárát kivéve, melyet a Magyar Tudományos Akadémiának szánt, azzal a kikötéssel, hogy

felesége hátrahagyott verseinek kiadásáról gondoskodjék. A költő halála után Hafner a kereskedőhöz siettett: »Hafferl, ein sehr furchtsamer Mensch, hat mich mit aufgehobenen Händen: nehmen Sie nur schnell alle Papiere, Manuscripte, die Briefe, alles was beim Schreibtisch herumliegt, suchen Sie alles durch, dass nichts zurückbleibt, weiss Gott was er geschrieben hat, ich möchte nicht, wenn die Speer mit Polizei kommt, dass man etwas findet, und dass ich, mit einem Menschen, welchen man staatsgefährlich hält, in Verband stehe; wenn er doch regierungsfeindliche Aufsätze liegen hätte.

Ich lief nach Hause, holte meine Leute, packte so schnell als möglich alles, was ich an Schriften und beschriebenen Büchern beim Schreibtisch fand, sogar alle Zeitungen wo ich einige Marquen sah, manche mit Rötel bezeichnet, viele hundert Stücke Briefe und kleine Zettel aus der Schublade, alles nahm ich, nichts blieb an Schriften zurück, gepackt in Körbe habe ich alles binnen 2 Stunden in meine Wohnung gebracht, und Kaufmann Hafferl, als Erbe, hat dann beruhigt die Anzeige gemacht, dass der mir unvergessliche gute edle Batsányi gestorben sei.« — Azután így folytatja:

»Bei einer solchen Eile war natürlich die Unordnung und Vermengung der Papiere, welche ohnediess nicht auf einem Platze geordnet gelegen sind, nicht zu vermeiden.

Durch Geschäfte verhindert, war es mir erst nach längerer Zeit möglich, den Schriften-Nachlass durchzusehen, so fand ich auch die Gedichte der Gattin des Batsányi; bei der Testaments-Frage um diese Gedichte, hat es geheissen — nichts vorgefunden...«

Hafner 26 évig őrizte B. iratait. Közben, 1871 novemberében megismerkedett Kántz Zsigmonddal s mikor kiderült, hogy ez magyar és B. tisztelője, átnézte vele az iratokat: »... ich war dann sehr erfreut, als ich bei meinen zeitweisen Besuchen hörte, dass diese vielen ungarischen, lateinischen und französischen Schriften und Notaten, nichts Regierungsfeindliches, sondern nur Wissenschaftliches enthalten« —, azután megint: »Nach dieser meiner Beruhigung überbrachte ich dem Herrn Ober-Bergrat von Kántz selbst ein Paquet mit den Briefen der beiden Ehegatten, gegen 150 in deutscher Sprache, worauf wir einig wurden Alles nach gehöriger Ordnung zur Überreichung an eine hohe königl. ungar. wissenschaftliche Akademie abzusenden, mit der Überzeugung, dass nur durch diese Documente eine glaubwürdige Geschichte der selten Ereignisse dieses verehrten Patrioten zu Stande kommen könne, um sehr vielen über seine Person im litterarischen Wege verbreiteten unrichtigen Gerüchten zu begegnen.« (*Akadémiai Értesítő*, 1872. 75—77. 1.)

Az írói örökséget, ahogy ígérték, Kántz-cal együtt rendezték s el is küldték. Az I. osztály 1872. június 3-i jegyzőkönyve szerint, az Akadémia átv teszi B. és neje hátrahagyott iratait, könyveit, hírlapjait, pontos jegyzék mellett. Az osztály december 2-i jegyzőkönyve arról ad hírt, hogy Kántz még pótlólag elküldte a házaspár arcképeiről készült fényképeket, néhány kézirát másolatát, utolsó költeményét. E második küldeményhez csatolt két levélben Kántz a maga részéről is részletesen előadta az iratok felfedezésének, rendezésének és elküldésének történetét. — A fentieket ezek a levelek a köv-tekzőkkel egészítik ki: 1. Kántz az első küldeményből magánál tartott 623 kisebb jegyzetet az ezeket ma is őrző díszes albumba helyezte el. 2. Fénykép másolatot készíttetett a házaspár arcképeiről s a költő »utolsó versé»ről; — ez utóbbit litográfiában sokszorosíttatta. (*U. o.* 1873. 66—71. 1.)

A »B.-anyag« második fontos lelőhelye az Országos Széchényi Könyvtár. Itt őrzik Aranka György leveleinek egy köteget és Kovachich Márton

György levelezését; az elsőben B. kassai levelezésének több igen fontos darabja s hozzájuk csatolva néhány versének egyetlen vagy korai változata maradt meg; a másodikban néhány, a költő kapcsolatát jól megvilágító levélre bukkantunk. Ide került a szombathelyi püspöki könyvtárból a Bitnicz-levelezés. A bécsi korszak fontos dokumentuma az a füzet, amelybe B. latin verseinek javarésztét lemásolta. Több magángyűjteményből (Jankovich M. Horváth I. stb.) is került ide anyag. Itt akadunk rá — egyebek közt — Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordításának arra a kéziratára, amelyet B. tüzetesen átjavított. Ide került a költő linzi könyvtára, amelynek köteteiből több kézirattöredék s számos igen értékes bejegyzés került elő. Itt helyezte el Horváth Lajos a spielbergi pör anyagában talált levelek és iratok másolatát.

Lényeges — főként a Martinovics-pörrel összefüggő — iratok találhatók az Országos Levéltárban; ilyeneknek lehetne nyomára jönni a bécsi levéltárakban is. Előkerülhet még valamelyes, főként levél-anyag egyes magyarországi s erdélyi eredetű családi levéltárakból vagy gyűjteményekből. Ismerjük a Ráday-Könyvtár anyagát, felbukkant kézirat magánkézből is. De sok minden lappanghat még másutt is. Minden erőfeszítésünk ellenére sem sikerült — hogy csak egy példát említsünk — mindezideig megtalálnunk Juranits László hagyatékát, amelyben pedig bizonyosan megvolt a költőnek sok levele s néhány vers-kézirata.

B. kéziratainak papírja, formája, frásztípusa is jellemző változásokon ment át. Ezeknek számuntartására azért van szükség, hogy a sokféle s a legtöbb esetben keltezetlen kézirat időbeli hovatartozását legalább nagyjából meghatározhassuk. A jellemző jegyek alapján négy korszakot különböztethetünk meg fejlődésében. (Itt csak az írásmód fontosabb jellemzőit soroljuk fel.)

1. Ifjúkori írását, az 1795. előtti időből, az impulzív, helyenként indulatos, mindig igen határozott, önérzetes vonalvezetés jellemzi, a viszonylag nagyímeretű betűk, a szövegtől erőteljesen kiemelkedő szárák, ékezetek használata s a puha lúdtoll, amely erős vastagításokat tesz lehetővé; a helyesírásban némi — a kor általános viszonyaihoz képest csekély — ingadozás látszik; általános a németes θ betű, amelynek szára igen erőteljesen visszakanyarodik, ugyanúgy, mint a j és y betűké.

2. Férfikori írását, a bécsi és párizsi évekből, a vonalvetés kiegyensúlyozódása, logikus következetessége s fegyelme jellemzi; a nagyméretű, puha lúdtollal, erősen árnyalva írt betűk csak nagyméretű másolatainak egy részében maradtak meg, egyébként az írás képe egyenletes, a szavak határozottan elkülönülő testekké zárulnak, a régen lendületesen vastagított szárák elvékonyodnak; a németes mellett a korszak második felében elszaporodik a mainak megfelelő egyenesszárú d típusa; a j és y szára hurokban végződik; a helyesírás példás pontossággal és következetességgel követi B.-nak ekkorra már véglegesen kialakult elveit (l. alább).

3. Öregkori írását, a linzi száműzetés első éveitől az 1830-as évek végéig, a férfikori írás megkeményedése jellemzi; a betűk még kisebbek, egy szó betűi közt elvéve is alig találkozik megszakítás; a nagyon kemény tollal egyenletesen írt vonalakon néha már szálkásodás mutatkozik; a d betű mai típusa véglegesül, ugyanúgy a nagy I betűnek a nyomtatottat utánzó típusa.

4. Aggastyánkori írását, az 1840-es évekből, a harmadik korszak sajátosságainak szétesése: reszketeg vonalvezetés, kusza, szálkás sorok jellemzik.

BATSÁNYI HELYESÍRÁSA

B. fellépésének idején az egységes modern magyar helyesírás még csak kialakulóban volt. A XVI—XVII. században viszonylagos határozottsággal megszilárdult protestáns és katolikus helyesírás a XVIII. század utolsó negyedeig összevegyült: »... a helyesírás is kilép a felekezeti keretekből és — ha még nincs is egységes nemzeti helyesírás — legalább is elveszti felekezeti jelentőségét. Az írók most már nem aszerint írnak, hogy milyen vallásúak, hanem hogy melyik helyesírást tartják célszerűbbnek. De ezzel járt a két helyesírás keveredése is... E korszakban majd minden író keverék helyesírással ír, csak a keveredés módja nem egyforma. A két tiszta típusú helyesírás mellett (amelyik egyáltalában nem tűnt el, legfeljebb a tiszta katolikus volt igen ritka), három fő keveréktípust lehet megkülönböztetni: 1. a protestáns *tz, ts* + katolikus *láltya, tudgya*; 2. katolikus *cz, cs* + protestáns *lájta, tudja*; 3. a kettőnek teljes összevisszasága: *tz, ts, cz, cs* és *láltya, tudgya, lájta, tudja* egymás mellett. Az első típus... csak a katolikus íróknál (Anyos, Baróti Szabó Dávid, Verseghy stb.) volt a gyakori a másodikat Kazinczy és köre képviselte, a harmadik pedig az átlagközönségnél volt használatos.« (Kniezsa István: *A magyar helyesírás története*. Bp., 1952. 19—20. l.) B. lényegében az első csoporthoz tartozott; Baróti Szabót is ő nyerte meg ez írásmódnak, kiérdemelve ezzel a katolikus elfogultság vádját. (Lásd tanulmányunkat az IT. 1952. 1. számában.)

A XVIII. század végének mozgalmában a nemzeti nyelv kifejlesztéséért folyó küzdelem egyik lényeges elemeként a helyesírás is a tisztázandó fontos kérdések közé emelkedett. Az ipzionisták és jottisták később kitört háborúja, amelyet irodalomtörténetünk sokáig úgy tartott számon, mint az első jelentős magyar irodalmi vitát, készülöben volt. Tudjuk azonban, hogy e vitákban nemcsak irodalmi felfogások, nemcsak ortográfusok csaptak össze, hanem társadalmi erők is. B. maga is részese volt e harcoknak; mind az elmélet, mind a gyakorlat terén hamarosan nagy tekintélyre tett szert; leveleiben, vitairataiban, bíráló »jegyzéseiben élete végéig állandóan foglalkozott e kérdésekkel. Állásfoglalásának háttéréről a prózai kötet jegyzeteiben fogunk beszámolni; itt helyesírásának főelveit ismergetjük.

A költő szülőföldjének, a Dunántúlnak tájnyelvén nevelődött, ennek elemeit akkor is megtartotta, amikor már a műveltek egységességre törekvő, választékosabb köznyelvét beszélte, a Biharban és Zemplénben nevelkedett Kazinczy Kassán azonnal figyelmes lett erre és meg is jegyezte, hogy »velős magyarsággal szól és ír, noha akcentusa elárulja, hogy közelebb született a stíriai, mint a moldvai hegyekhez.« (*Orpheus*, I. köt. 377. l.) Írott szövegeiben elég kevés tájnyelvi maradványt találunk; amit megőrzött, a régebbi nyelvallapot néhány elemével (*öszve, könyv, könyű* stb.) együtt, azt is elvi okokból, mint az egész magyar nyelv lényegéhez vagy gazdagságához tartozó elemet féltette és ápolta. Mindvégig igen fontosnak tartotta a nyílt és zárt *e* megkülönböztetését; a zárt *e* jelölésére néha használta is a kétpontos *è-t*, de amikor nem jölte, akkor is újra meg újra szóvá tette; a zárt és nyílt *e* összezsindítését a sorvégeken helytelenítette, az ilyen rímeket megrovón aláhuzigálta pl. Kis János, Kisfaludy S., Kőlcsey verseinek birtokában levő kiadásában.

A más nyelvjárási területeken, az egységesülő magyar köznyelvet beszélők körében töltött évek, de a magyar irodalom kifejlesztésének érdekében követett elvei s az irodalomról, ízlésről általában kialakított felfogása következtében úgy határozta meg helyesírását, hogy az az ország

minden területén elfogadható legyen. Felfogása igen közel állt a későbbi ipszilonistákéhoz; de még szerkesztő korában sem erőszakolta másokra elveit: a MM. egyes darabjainak ortográfiájában néha lényeges eltérések is mutatkoznak. Saját helyesírását a kassai évek végére fejlesztette ki s apróbb ingadozásokat nem tekintve, mindvégig szilárd következetességgel ragaszkodott is hozzá. Igen fontosnak tartotta ezt a kérdést. A többletmunka s a külsőkedés mellett, viszonya hoz képest jelentős anyagi terhet is vállalt azért, hogy írásainak korrektúráját maga végezhesse el Linzben; nyomtatott munkáit is mind újra végigkorrigálta saját példányain.

Helyesírásának legfőbb sajátosságait a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Hangjelölése öt lényeges pontban tér el a ma megszokottól:

- a) a c hang jele nála *tz*;
- b) a cs hangé *ts*;
- c) az sz hangé *sz*;
- d) az *ö*, *ü*, jele *ö*, *ü*, a két pont között egy vesszővel;
- e) olyan esetekben, amikor ezzel egy szóalak kétértelműségét szántatt meg, általában jelöli a zárt *ö* hangot: *nevek* és *nevék* (= *nevük*), *fatokba* és *fatokba* (= *szivükbe*).

Meg kell jegyeznünk, hogy a *sz* hang jelölésére kezdettől fogva a *sz* jelet használta. Az említett sajátosságokhoz féltékenyen ragaszkodott. Ezért tartottuk helyesnek, hogy nevét *ts*-sel írjuk. Így írta *ö* mindvégig.

2. Az *i*, *u*, *ü* ejtése a magyar szavak egy részében ingadozik. A keleti nyelvjárások inkább a hosszú, a nyugatiak inkább a rövid hangokat kedvelik. B. a dunántúli tájnyelvet beszélte. Az említett hangok jelölésében kevés nyoma maradt ennek: *mivelhet*, *itél*, *eltünik* stb.; B. hajlott a hangok nyújtására, néhány esetben még a mai helyesírástól eltérően is hosszú magánhangzót használ *ságyd*, *nyugodalom*, *hüll*, *ige*. Az *-ul*, *-ül* igeképző hosszú nála: *repül*, *bdmül*, *indúl*. Az *-it*, *-ült* igeképzőt a mai helyesírásnak megfelelően hosszú *i*-vel írja, a dunántúli nyelvjárásnak megfelelően azonban megkettőzi a *i*-t: *keserült*, *háborult*, *építli*, de *indítsd*, *derítgesd*.

3. A jottisták etimologikus helyesírási gyakorlatától eltérően *ö* a fonetikus íráshoz ragaszkodott. Ha a *i*, *ty*, *d*, *gy*, *n*, *ny* és *l* végű névszókhoz *j*-vel kezdődő birtokos személyrag járul, a kiejtésben mássalhangzó-összeolvadás keletkezik. A jottista helyesírás etimologikus; tehát mind a névszó végső mássalhangzóját, mind pedig a rag kezdő *j* hangját külön jelöli: *botja*, *atyja* stb. Az ipszilonista helyesírás az ilyen alakokat fonetikusán írja le: *partya*, *attya*, *úttya*, *hardgya*. B. az egyszám 3. személyű birtokos személyragot csak a *-ja*, *-je* alakban használta. Ezért találunk nála ilyen alakokat: *árra* (= *ára*), *kedvesse*, *homállya*, *jénnye*.

Mássalhangzótorlódás keletkezik akkor is, ha a *t*, *d*, *gy*, *n*, *ny* és *l* végű igékhez a jelentő mód jelen idejének tárgyas ragozású formáiban *j*-vel kezdődő igei személyrag, azonkívül a felszóllító módban *-j* jel járul. A mai helyesírás mind az ige végső mássalhangzóját, mind a rag kezdő *j* hangját, illetőleg a *-j* módjelet változatlanul kiírja: *látja*, *díljon*. Az ipszilonista helyesírás, s B. is, az előbbieket helyett ilyen alakokat használ: *láttya*, *tuágya*, *mondgyon*, *follya*.

4. A szavak egybeírása tekintetében három jellegzetes sajátosságra kell felhívni a figyelmet:

- a) B. az ige mögé került igekötőt kötőjellel kapcsolja az igehez: *lörnek-ki*, *tekintgész-jel*.

b) Az *is* kötőszót ugyancsak kötőjellel kapcsolta az előtte álló szóhoz *folyó-is, most-is, példából-is*.

c) A határozóragokkal közös eredetű határozószókat és az eléjük tett személynévmásokat ugyancsak kötőjellel kapcsolta össze: *ő-néki, ti-rajtatók*. Míg egybírta szóösszetételeink közül, az akkori nyelvallapotnak megjelölően sokat külön írt vagy kötőjellel fűzött össze. *A ki, a mely, a mi* nála mindig külön jelenik meg. Időmértékes verseiben, minthogy ez jelöli az a helyzeti hosszúságát, megtartottuk a különírt formát.

5. Ugyanazon szóalak kettős jelentésének elkülönítésére különbséget tesz a multidő *t* jele és a multidejű melléknévi igenévképző *t*-je között: *nedvesült* (ig.) és *nedvesültt* (melléknév).

6. Az *-l* ígéképzőt mindig hosszúnak írja: *reméll, beszéll, szöll*.

7. Kettős *ly*-t használ a következő szavakban: *melly, olyan*; az *egy* szót minden esetben kettőzött mássalhangzóval írja: *eggy*.

8. A hiányjelet kortársaival meggyezően használja: az *a* határozott névelő és *e* mutatónévmás után (*a', e',* u. így *ama', eme'*), a *s* kötőszó előtt (*'s*), a birtokosjelző és a tárgy elmaradt ragjának jelölésére (*ész' fákhlyája, hűsége' példája; únszolod könyveim', megvonmunk végi szivességünk', magad' felejtve*).

9. Az *-on, -en, -ön* határozóragot mindig két *n*-nel írja: *mezejenn, strodonn, földönn*.

10. A birtokosjelnek a megelőző mássalhangzóval a beszédben összeolvadt *j*-jét fonetikusai: mássalhangzókezőzéssel jelöli (*énekesse, paizssa*.)

11. Interpunkcióját némi ingadozás után az jellemzi, hogy a ma szokásosnál több vesszőt használ, főként azért, hogy a mondat apróbb szólam-egységeit is világosan tagolja.

12. A kor latinus-patétikus izlése szerint — bár soha nem túlzottan — szívesen emeli ki egyes szavak jelentőségét azzal, hogy első hangjait nagybetűvel jelöli. (*Természetnek Attya, Te, Szabadság Énekesse, érdemes Barályta* stb.) Ilyen céllal használja a mainál lényegesen gyakrabban az emfatikus jeleket (! ?) a mondatokon belül, a két vagy több pontot s a gondolatjelet a mondatok végén. (A sor végére tett két-három gondolatjellel, vagy gondolatjelekből álló egész sorokkal a cenzúra csonkításait jelzi.

BATSÁNYI KÖLTEMÉNYEINEK KIADÁSAI

Azoknak a költeményeinek, amelyeket maga a költő adott sajtó alá, nagyobb része először az egykorú folyóiratokban, ill. önálló aprónyomatványként jelent meg. B. elég korán foglalkozott ugyan azzal a gondolattal, hogy verseit kötetbe foglalva bocsássa közre, tervét azonban évcizedeken át nem tudta megvalósítani. Előkészületeinek, kötetbe gyűjtött kéziratainak, végül két nyomtatásban is napvilágot látott költeményes kötetének története sok jellemző adalékot szolgáltat mind a költő pályájának megértéséhez, mind kora irodalmi viszonyainak ismeretéhez.

A kassai terv.

Először 1793-ban akarta addig írt verseit kötetbe gyűjteni. 1793. nyarán régi ismerősével és munkatársával, Ellinger kassai nyomdással — akihez a *Museumot* is átvitte Pestről — tárgyalta a kiadás

ügyében. A tipográfus készségesen vállalkozott a munkára, megegyezett a költővel, hogy a kötet petit betűkkel, tizenkettedrét formában 1794 tavaszára készíti el. B. próbanyomást kért. Szentjóni Szabóhoz intézett költői levelének kéziratát adta át a nyomdásznak; a kötetből függetlenül vagy húsz lenyomatot akart ebből készíttetni barátai számára, a kötetet beharangozó mutatványként. Ellinger cenzuráztatta és nyomdába adta a verset. A szedő azonban nem tudta egy félvre összeszorítani a szöveget; egész ívet pedig még akkor sem volt képes megtölteni vele, ha nagyobb betűtípust választott. B. tehát újabb sorokat tödött a költeményhez. A cenzor ezekbe belekötött, feljelentette értük a költőt. A Sz. Szabónak szóló levél kijött ugyan a nyomdából, de aligha került szétosztásra. B. linzi hagyatékának lajstromában szerepel belőle 10 db; ezek a MTA. Könyvtárában lappanganak. A kötet kiadása azonban, így megakadva, abba is maradt. (V. ö. *Öl. Helytt. Dep. Rev. Libr.* 1793. fasc. 60.; a vers sorsáról részletesen l. a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. vers jegyzetét.)

Az 1808-i kiadás terve.

Az évekig rendőri megfigyelés alatt álló költő Bécsben hosszú ideig nem is gondolhatott arra, hogy kiadja munkáit. Régi versei nagy része, az újabbaknak, úgy látszik, mindegyike tárgyánál mondanivalóképpen fogva sem volt cenzúra alá bocsátható. Ami eredeti költeményt ezekben az években közreadott (1796-ban: az *Ode ad Hungaros*, 1799-ban a *Mantuanat*, 1804-ben a *Der Kampf*): idegenyelvű volt s neve nélkül jelent meg; a kiadó neve nem szerepel az 1798-ban készített *Anyoskötet*ben sem. Pedig B. egyáltalán nem hagyott fel költői terveivel; e körből maradt versei s töredékein kívül néhány idevágó megjegyzése bizonyítja ezt; s nem utolsó sorban az is, hogy a külföldi lapokban az egykorú magyar irodalomról szóló közleményeknek abban a részében, amelyre befolyást gyakorolhatott, mint a legjobb magyar költők egyikét tartatta számon magát.

1800 körül azonban újra élénkülni kezdett a magyar irodalmi élet. A dunántúliaknak Pestetics György és Kisfaludy Sándor körül szerveződő csoportjával B. személyes kapcsolatban állt. Baróti Szabó s mások révén, bár lazább, de láthatólag állandó összeköttetései voltak a többi országrész fróival is. 1801-ben kiszabadult Kazinczy s szervező agilitásával hamarosan felkereste régi ellenfelét, akivel csak 1804 után szakított véglegesen. Ebben az elevenülő irodalmi életben B.-nak szükségképpen bizonyítani is kellett valamivel a költői elismertetésre tartott igényének jogosultságát. Nyomatási lehetőség híján a kéziratok másolásához folyamodott. Néhány lapos, a régi aprónyomtatványokra emlékeztető, forrás másolatokat készített fontosabbak tartott verseiről. Az a két darab, amely ezekből megmaradt, bizonyítja, hogy még a közlésnek ebben a bizalmas formájában is tekintettel kellett lennie a figyelő hatóságokra (v. ö. *A rab és a madár* meg a *Készület* jegyzeteivel). Így sem kerülhette el persze, hogy azok, akik újabb munkáit nem ismerték, gúnyos bírálattal ne illessék, amiért irodalmi barátait magasztaltja magát, pedig magyarul semmit sem adott közre a M.M. megszűnése óta. (V. ö. egyebek közt Virág levelét Kazinczynak, 1802. nov. 12. — *Kaz. Lev.* II. 503—504 l.) Eredeti munkáinak kiadását azonban egyelőre mégis reménytelennek tartotta: »könnyen megtörténhetik, hogy én annyira élek, semmit sem adok ki nyomtatásban. Tudhatja az úr, hogy én a *celebritást* sohasem kerestem; annyival kevésbé vagyok tehát most barátja — írta 1802. jún. 16-án Kazinczynak (*Toldy*, 263. l.), talán félszemmel a levélcenzorra is figyelve. Inkább csak mint szerkesztő s javító

«Aristarchus» tevékenykedett. A *Magyar Minerva* megszüfnvén, sokat foglalkozott Baróti Szabó Vergilius-fordításának átdolgozásával (v. ö. Keresztury—Tarnai: *Batsányi és Baróti Szabó*. IT., 1952. 1. sz.). 1804—5-ben sajtó alá rendezte Baumberg Gabriella költeményeit (*Gedichte von Gabriele Batsányi geb. Baumberg*. Wien. Gedruckt bei J. V. Degen. 1805.). E kötetnél érdemes egy pillanatra megállnunk. B. először egy berlini nyomdász-könyvkereskedővel, I. P. Ungerrel kötött megállapodást s tárgyalásaiban segítségére volt barátja és jötevője Johannes von Müller, aki éppen 1804-ben lépett át az osztrák császár szolgálatából a porosz királyéba, hogy azután hamarosan Napoleon vesztfáliai minisztere legyen Kasselben. A kötet, melynek alakját, szerkezetét és tipográfiai elrendezését teljesen B. szabta meg, igen sokban emlékeztet a költő verseinek 1827-i kiadására; hasonló formában képzelhette el a saját költeményeit közreadó kötetet is.

1800. után ugyanis már egyre többet foglalkozott egy ilyen kötet kiadásával. Ha nem verte is dobra tervét, barátaival közölte; Kazinczy 1808-ban Bécsben jártában, Sándor Istvántól hallotta, hogy «Batsányi is nyomtatattja verseit» (Dessewffy Józsefnek, 1809. jan. 23. — *Kaz. Lev.* VI. 200. 1.). Kisfaludy Sándornak pedig maga a költő írta meg 1808. nyarán, hogy kötet kiadására készül. B. levelét nem ismerjük, csak Kisfaludy válaszából következtethetünk tartalmára: «Munkáidnak közrebocsáttását szívemből óhajtom, mert elmebeli nagy tehetségeidet ismervén, tudom, hogy megfelelnek azok minden nagy reménységnek; de kézirásodnak bizonytalan és nem bátoroságos utra eresztését nem tanácslom. — Az én cenzorom Budán *Madavassy* volt; amint hallom és tapasztalom, egy igen diskrétus, okos pap és jó hazafi, aki nem szokott ott mérget találni, ahol nincsen.» (Sümeq, 1808. aug. 6. Kisfaludy Sándor *Minden munkái*. 4. kiad. VIII. köt. 153. 1.). Feltűnő Kisfaludy idézett soraiban a »bizonytalan és nem bátoroságos utra említése. Úgy értjük ebből, hogy B. talán valahová messzire akarta elküldeni kéziratát. Budára aligha, hiszen mintha Kisfaludy éppen B. terve ellenében ezt ajánlaná; a bécs-budai postát különben aligha lehetett »bizonytalan» nevezni már akkor. Emellett mindketten tudták, hogy a bécsi cenzúra, amely közelebb is esett B.-hoz, enyhébb a budainál. A költő talán arra gondolt, hogy a cenzúra megkerülése végett külföldre adja ki kötetét. Azokon a német területeken pl., amelyek akkor már Napoleonnak a Habsburg-Monarchia ellen létrehozott szövetségi rendszerébe tartoztak, több ismerőse volt. De Austerlitz, a pozsonyi béke, a rajnai szövetség s az újból egyre jobban kiélesedő francia-osztrák feszültség idején azzal is számolhattott, hogy Napoleon megdönti a Habsburg hatalmat, s haladottabb szellemű abszolutizmusában lehetőséget nyújt az olyanféle munkák megjelentetésére, mint amilyenek B. kötete készült. A költő t. i. felvette bele összes forradalmi, klérus- és monarchia-ellenes verseit s fogságának emlékeit felidéző költeményeit. Ezeket pedig a Habsburg-hatalom semmiféle cenzúrája át nem engedte volna.

A kiadás terve s a terv meghiúsulása szorosan összefügg azokkal a rejtélyes körülményekkel, amelyek B. életének ezt az időszakát jellemzik: Bécs francia megszállásával, a költő menekülésével, párisi tartózkodásával s második elfogatásával. Említettük, hogy a kérdések, a kutatás eddigi erőfeszítései ellenére, nagyrészt még mindig tisztázatlanok; igen fontos adatok hiányoznak: részben maga a költő semmisítette meg az áruló jeleket, részben, elfogatása után, a hatóságok kezén veszett nyomuk a dokumentumoknak. Elfogatási parancsa szerint B.-t minden iratával kellett előállítani: «desden sämtlichen Papieren zu bemächtigen, und hierorts abzugeben» (M. T. A. Lev. 4^o 141., facsimiléjét l. *Szinnyei*, 115, 204. 1.). Ezek az iratok nem érkeztek meg a spielbergi börtönbe. A morvaországi főparancs-

nokság 1816. VI. 27.-én jelentette a Hofkriegsratnak: »dass mit dem in der Zivilabteilung des Spielberger Strafortes befindlichen Staatsgefangenen Johann Batsanyi (auch von Batsanyi) ausser seinen wenigen Effekten keine Papiere oder sonstige Untersuchungsakten mitgekommen seien. (1816, Protokolla. 9. Nr. 4824. — Az Österr. Staatsarchiv Kriegsarchiv 1953. II. 16. kelt 393/1953. sz. szíves közlése szerint.) A spielbergi per folyamán, úgy látszik, ezeket a papirokat — egyetlen engedély kivételével — nem használták fel; a periratok közt nincsenek, nem is említik őket. B. kiszabadulása után több ízben tett kísérletet visszaszerzésükre, de okmányain kívül semmi lényegeset nem sikerült megkapnia. Párisi éveiből való iromány hagyatékában is alig maradt ránk: Osszián 1807-es londoni kiadásának sajtókezű másolatán és Baróti Szabó Vergilius-fordításának kéziratán kívül csak Doll bécsi könyvkereskedő két Baróti Szabóval foglalkozó levele; az utóbbiak is valószínűleg a magyar Vergilius kéziratkötetével kerültek vissza hozzá. A spielbergi pör anyagában is — melyet Horánszky másolatában ismerünk, (OSZK.—Fol. Hung. 1315.) — csak egyetlen irodalmi vonatkozású levél van, amelyet Párizsban kapott a költő. Nyilvánvaló, hogy az történt, amit B. feljegyzett egyik hivatalos irata hátára: »Keines von allen meinen Manuscripten litterarischen Inhalts... erhielt ich zurück. Sogar unsre eheliche Korrespondenz wurde zurückgehalten, da doch die meisten unserer Briefe durch die Kabinets-Courriere befördert worden sind, mit Vorwissen und Bewilligung Seiner Durchlaucht des H. Fürsten v. Metternich.«

Csakis az iratok elveszésével magyarázható, hogy B. életművében jelentős hézagot figyelhetünk meg: kötetben kiadott poétai munkáinak zömét a fogság előtt írt versek és a Párizs utániak teszik. Az 1796—1809 közötti évekből verskötetekben csak a kufsteini elégiákat, két inskripcióját (*A keszthelyi hajóra, Báróti Sándor képe alá*) és az *Első Ulászlót* találjuk: az előbbi időszak természetéhez képest feltűnően keveset. Az említetteken kívül ez évek befejezett művei közül csupán azokat a latin és német verseket ismerjük, melyek, bár névtelenül, jórészt nyomtatásban is megjelentek. Az ebbe az időszakra sorolható magyarnyelvű versek kivétel nélkül töredékek (*Készület, A Szerencséhez, Felelet, Imhol ma is...*). De a nyomtatásban megjelent kötetek alapján nemcsak a bécsi korszak tűnhetik fel fölötté terméketlennek, hanem a párizsi is. Ebből az időből mindössze az *Elmélkedéseket* ismerjük; pedig 1815 tavaszán, amikor ezt a költeményt írta, mással is foglalkozott: »úgy mint: 1^o a magam poétai magyar munkáimnak öszvefrogatásával és megegyengetésével, hogy azokat majd idővel nevezetes editio szerént való új fordításával, mely Londonban 1807. eszt, három kötetben nyomatattatott ki, — az eredeti gál nyelven, *Macjarlan* deák (majd betű szerént való) fordításával egyetemben.« (KTE. 77. sz.) A linzi hagyatékából hiányzanak az Osszián-fordítások, megvan azonban benne az 1807-es kiadás említett másolata, amelyet B. a «Császári Bibliothécában saját kezével »kópiált«; s véleményünk szerint megvan benne az 1808 körül tervezett s Párizsban tovább gondozott verskötet kéziratának töredéke.

Ez a MTA. Kézirattárában található, a M. Irod. R. u. i. 4^o 85. sz. kéziratcsomóban. Fontossága miatt szükségesnek látjuk pontosan leírni. A töredék a teljes kéziratnak 35 levelét őrizte meg. A levelek mindvégig 325 × 265 mm nagyságúak voltak; három közülük csonka. Félbehajtott ívokként jöttek létre. Másolás közben a költő egy, két, vagy három ilyen ívet írt tele folytatólagosan. A lapokat nem számozta meg, hanem órszókkal látta el. A teleírt íveket az egész anyag letisztázása után egybekötötte.

A töredék megőrizte a kötet négybordás, enyvezett gerincét: ennek alapján következtethetünk az egész kézirat terjedelmére: negyven 1—3 ívet tartalmazó füzetben mintegy 150—160 levelet foglalhatott magában. Az 1—10. levélen egy *Előszó* (1808.) című, csak kis részben megcsonkított prózai szöveg olvasható; a 11—22. levélen az ehhez csatlakozó s több helyen szintén csonka *Jegyzések*. A 23—27. levélen néhány vers, illetőleg a versekhez írt jegyzetek töredéke s egy vers teljes szövege. A 28—34. levélen egy *Beszéd*. (1798.) *Töredék*. című prózai darab, a hozzá tartozó jegyzések teljes szövege s a később ezekhez fűzött megjegyzés csonka kezdősora. A 35. levél üres. A töredékből tehát a kötet nagyobb részét kitevő versek hiányoznak. Az ezeket hordozó lapokat részben kitépték, részben kivágták. A csonkító kéz azonban nem mindig dolgozott pontosan: a kötés mellett helyenként meghagyott egy-egy csonka lapszétet. Ezekben a töredékeken több helyt megmaradtak a verssorok kezdő vagy végszavai, néhol csak betűi. Teljes egészében megmaradt a *Bosszús ünnödés* szövege, könnyű ráismerni a látó roncsaira, a sorok megmaradt betűiből s elhelyezkedésükből állapíthattuk meg, hogy azok a bécsi korszakból származó versek, amelyeknek töredékeit előbb említettük, teljes szövegükkel szerepeltek a kötetben. A prózai részekben többféle, de kivétel nélkül a költőtől származó javítás látható. Az írásmód jellegzetességei szerint három korszakból valók: 1. a szöveg első fogalmazásának idejéből, tehát a bécsi évek legvégéről; ilyen nagyrészt átragasztott s újraírt szövegrészek kizárólag ez *Előszó*ban található; 2. a párizsi évekből: ezek inkább stiláris természetű javítások s az egész töredéken végighúzódnak; 3. a linzi évek elejéről: ezek nem nagy számúak s ugyancsak kizárólag az *Előszó*ban fordulnak elő.

Az eddigiek alapján megkísérelhetjük talán a tervezett kötet rekonstrukcióját. Nyilván az 1808-ból keltezett *Előszó* vezette be a hozzácsatolt sokrétű, helyenként igen élesen fogalmazott s mindig alapos jegyzetekkel együtt; ebben adta B. irodalompolitikai s elméleti gondolatrendszerének foglalatát. E bevezető részt követték, nagyjában időrendjük szerint, a költemények, és végül csonkítatlanul, a legirradalmibbak is, ugyancsak bő jegyzésekkel kísérve, amelyekben — a *Szentjóni Szabó* levélhöz írtak bizonyossága szerint B. politikai szerepéről és elveiről is sok szó esett. A kötetet az 1798-ról keltezett *Beszéd* töredéke zárta le: a költő hivatásáról szóló lelkesült hitvallás.

Kétségtelen, hogy B. a kéziratot kötetet magával vitte Párizsba. A fentebb idézett hely szerint franciaországi tartózkodása idején is foglalkozott »poétai magyar munkáinak összeirogatásával és megegyengetésével«, s említettük, hogy az egész kézirat-töredéken végigvonulnak Franciaországban tett javításai. A bekötött kéziratot feltehetőleg könyvei közt tartotta, ugyanúgy, mint az említett Osszián-másolatot és Baróti Szabó Vergilius-fordítását is: nyilván ezért kerülte el a csak papírjait lefoglaló katonák figyelmét. A könyvek közt találhatta meg Blanchard. Ez a párizsi könyvkereskedő jóbaráttságban volt a költővel; elfogatása után elintézte függőben levő ügyeit, eladott bútorai s néhány könyve árából rendezte adósságait s megőrizte, ami az összeomlásból megmaradt. Gabriella hozzá fordult felvilágosításért: »J'espère que nous aurez sauvé la collection de différentes éditions d'Ossian et tous les manuscrits qui en ont rapport, je me souviens que mon mari s'occupait souvent à la Bibliothèque Imperiale pour faire des excerpts sur cet sujet. Ce serait bien d'ouager si son ouvrage était perdu« (MTA, M. Irod. Lev. 4^o 141.). Blanchard 1815. nov. 22-én Párisban kelt válaszában megemlíti a kéziratokat: »Voilà déjà longtemps que je m'attend à une lettre de votre part; j'ai besoin de savoir par quelle voie je dois vous faire parvenir les livres et les manuscrit de M. Batsányi...«

A son départ, M. Batsányi, que je n'ai pu voir, m'a chargé de recevoir ses meubles et surtout ses livres. J'ai trouvé tout dans un grand désordre. (MTA., M. Irod. Lev. 4^o 141.) 1817. júl. 1-én Párisban kelt s már Batsányinak, Linzbe küldött levelében a kötet alakját is megjelölte: »J'ai trouvé un volume in 4^o manuscrit de vos poésies; j'ai aussi trouvé les extraits, que vous avez fait de la traduction latine d'Ossian« (u. o.) A Párisban maradt könyveket 1820-ban küldte el B.-nak Linzbe (u. o.); a csomag 1820 máj. 15. érkezett meg; valószínűleg ezzel együtt jutottak vissza a kéziratos kötetek is a költőhöz.

A verskötet ekkor már csonka lehetett. Lehetetlen ugyanis, hogy a költő, aki mindent elkövetett elveszett versei visszaszerzése, felkutatása vagy rekonstruálása érdekében, Linzben maga tépte ki és semmisítette meg a lapokat, s az is valószínűtlen, hogy ha még Párisban, az elfogatása körüli órákban maga igyekezett volna a mindenképpen terhére írható verseket megsemmisíteni, éppen a *Bosszús tündés* szövegét hagyta volna meg, miközben a teljesen veszélyteleneket elpusztította. Valószínűbbnek látszik, hogy a kötetet Blanchard csonkította meg. Ő ismerhette a kéziratos s tudhatta, hogy főként a versek veszedelmesek, szövegüket viszont nem értette, tehát találmra tépte ki azokat, amelyeket veszélyesnek sejtett. A csonkítás vagy B. elfogatása után történhetett — e mellett szólhat az, hogy a lapokat szétve, kapkodva tépték, ill. vágták ki — vagy 1820-ban, amikor a Linzbe irányított csomagnak át kellett esnie a határvizsgálaton. A költő költeményei 1827-es kiadásának előkészítésekor alig használhatta a kötetet, amelynek roncsából éppen az őt főként érdeklő rész hiányzott; az *Előszó*ból, különösen a vitázó jegyzetanyagból átvett azonban egyes részeket későbbi prózái irataiba. Ekkor keletkezettek a Linzből származó szövegjavítások.

Az 1808-i kiadás tervéről és sorsáról a meglévő adatok alapján csak ennyit tudunk megállapítani. Más lenne a helyzet, ha valamelyik bécsi levéltárból előkerülne a lefoglalt iratok. Ezek között számos verskéziratnak és Osszián-fordítás-részletnek kell lennie, s az anyag feldolgozása talán élesebb fényt derítené B. párizsi életének körülményeire is. Az elvesztett irományokról itt még annyit, hogy B., ha nem első személyben is, de panaszkodik egyszer kéziratait elvesztése miatt. *A magyar tudósokhoz* írott kis munkája negyedik jegyzetében ezt írja: »Ismétünk, mégp' dig igen közl-ről, mi magunk is egy olyan magyar p'cétát, akinek többrendbéli munkái... elvesztek; és aki sokért nem adná, ha most azokat valahol valakinél felfalálhatná, vagy legalább részenként kezéhez vehetné, — csak azért is, hogy megjobbíthatná, vagy, ha talán sem egyenetlét, sem nyomtatattást nem érdemlénének, eltéphetné; nehogy valaha még napvilágot láthassanak.« Céloz pótolhatatlan veszteségére Juranitsnak 1840. ápr. 22-én írt levelében is, ahol arról beszél, hogy köteteibe azt szedte össze, ami két hajótörése után még megmaradt neki.

Az 1827-i kiadás.

Előkészületek. B., a spielbergi fogságból kiszabadulva, hamarosan hozzálátott, hogy újból kapcsolatot teremtsen a magyar irodalmi élettel. Linzben részben azt igyekezett újra összegyűjteni, ami az újabb elfogatás és bebörtönzés után megmaradt irónyányaiból, részben új munkákhoz fogott. Levelezésének tanúsága szerint Magyarországon legelőször a Trattner-családdal újította fel az összeköttetést. Már 1819-ben előfizetett a *Tud. Gyűjt.-re*, 1821-ben Trattner János Tamás betűivel és költségével jelent meg *A magyar tudósokhoz* intézett röpirata, mely a *Faludi-kiadást* bejelentette. Már ekkor, 1819—20-ban ismét gondolt arra, hogy

költeményeit is kiadja. Trattner elfogadta volna a kéziratot, de honoráriumot adni nem akart; 1820. jan. 13-án így írt B.-nak: »Wenn Sie, mein Herr Landmann, Ihre Gedichte im Verlag für 20 Exemplaren Honorär überlassen wollen, Sie werden selbe mit Vergnügen erwarten.« A költő ekkor talán még abban reménykedett, hogy Blanchardnál egész kézírata megmaradt, s nem csupán tájékozódás céljából érdeklődött a közrebocsátás lehetőségei felől. A veszteséget panaszló, s fentebb idézett sorokat — mint-hogy *A magyar tudósokhoz* intézett vitairata 1821-ben került ki a nyomdából — akkor írta ennek jegyzetébe, amikor látta, hogy az 1820-ban Párizsból visszakapott kézirat-kötet csak csonka töredék.

A vitairat megjelenése után, 1822. tavaszán, levelet kapott Juranits Lászlótól, egykori iskolatársától, aki közben plébános lett a fejérmegyei Értényben s mint az irodalom ügyei iránt érdeklődő alsópapság egyik mozgékony tagja, összeköttetésben állt a dunántúli írók köreibel. 1840-ig állandó levelezőtársa, s a maga módján segítője, propagátora lett a számfűzőttnék is. Levelezésüknek csak egyik részét ismerjük B. linzi irataiból. A levelezés azonban így csonkán is elsőrendű forrás a költő linzi éveinek megismeréséhez, így a kiadások történetéhez is.

Juranits már első levelében, máj. 19-én így írt: »... azt igen kívánánk, hogy ne csak a poéták új kiadásival egyedül kedveskednél, hanem magad elmeszüleményeivel is, mert mondhatom, hogy akár prózában, akár pedig költeményben, te vagy hazánknak legjelesebb írói közül; elfelejtethetlenné azok, amelyeket a hajdani Magyar Museumban, mind a két felében közöltél; ezáltal híredet-nevedet meg fogod menteni a haláltul, s midőn mi nem leszünk, akkor is legnagyobb dicsérrelt fognak rólad megemlékezni.« (MTA.—M. Irod. Lev. 4^o 152.) B. Juranits levelének margóján pirossal megjelölte az idézett helyet, s ha az értényi plébános válaszeveleiből helyesen következtettünk, 1822. őszén megírta barátjának, hogy szeretné kiadni költeményes munkáit. Juranits 1822. nov. 2-i és dec. 25-i, valamint Trattner János Tamás 1823. júl. 24-i válaszevelei egyértelműen arról tanúskodnak, hogy B. az idő múlását érezve, halálát várva (v. ö. Expensbuch, 1823. máj. 30., MTA.—M. Irod. Lev. 4^o 142.), siettetett poétai munkái megjelenését, hogy ezekkel állítson eszméinek emléket, s így szerezzé meg neve halhatatlanságát. Még ez év őszén Juranits B. üzeneteivel, kérdéseivel levelet írt Kisfaludynak Sümegre. Második Kisfaludynak szóló levelében, 1823. márc. 4-én, B. jan. 24-i leveléből (Expensbuch) többek között a következő passzust idézte: »... mikor már mindketten [B. és Kisfaludy] kimúltunk, együtt élünk mi majd a magyarok [em]lékezetében; azok az érzékeny hazafiak, akik őtet szeretettel említik, énrólam [sem] fognak elfelejtkezni, föltévéen azt, hogy elmém szüleményeinek legalább egy részét, (circiter annyit, mint Faludi Versei) halálom előtt úgy kiadhatom, amind kiadni szándékozom.« (KTE.—Levelek Kisfaludy S.-hoz, 53.) Kisfaludynak a kiadás tervezetésébe való beavatását azért tartottuk szükségesnek megemlíteni, mert felelete után Juranits új szempontból kezdte látni a versek kiadásának jelentőségét. A tüzes ortológus t. i. addig főként a nyelvújítók elleni vitairatokat várt B.-tól. Sejtethetőleg Kisfaludy hívta fel a figyelmét arra, hogy a verseskötet megjelentetése nemcsak B. nevét halhatatlanítja, hanem darabjai »mindenkor például fognak szolgálni a magyar világ előtt«, s ezért a nyelvi harcban is nyomósaak. Most már azt írta, hogy sajnálná »azon drágalátos kincseknek homályba való rejtezésüket, mikor most éppen szükséges volna, mikor annyira rontatik meg a nyelv.« (1823. ápr. 26.) Ebben a levelében a kiadáshoz szükséges pénz előteremtésére is tett javaslatokat. Mitterpacher pécsi kanonok, c. püspök halála után Juranits Antal helytartótanácsost, az értényi plébános öccsét

szemelték ki a káptalani stallumára utódául. Mitterpacher stallumával egy 13 000 forintot jövedelmező sváb falu járt együtt. A plébános nem ígérhetett ugyan semmit öccse nevében, de sejtette, hogy Antaltól, akinek »szíve-velke lángadoz« a magyar irodalom előrevitelén, könnyen kaphat pénzt a nyomtatás költségeire. Maga azt ígérte, hogy igyekszik egy »kis honoráriumot öszveszedni némely jó hazafiak által.« (1822. jún. 22.)

Juranits ebben a levelében voltaképpen kétféle megoldást ajánlott, ha nem is írta ezt meg világosan. Az egyik szerint öccse adná a nyomtatás költségeit; ez lett volna a legyegegyeszerűbb megoldás; Juranits azonban egyelőre nem akart éppen akkor javadalomba kerülni öccsétől pénzt kérni, s csak később rukkolt elő tervével, amikor öccse elfoglalta stallumát. A második megoldás az lett volna, hogy B. versei valamelyik nyomdász költségén jelennek meg. Akkoriban még nem volt divat honoráriumot fizetni, a könyvek árából sem kapott részesedést az író; Juranits tehát arra ajánlkozott, hogy az irodalom pártoló hazafiak között gyűjt tiszteletdíjat az írónak.

B. először senki segítségét nem akarta kérni. Úgy gondolta, hogy az ő verseire e nélkül is akad kiadó. Legelőször újra Trattner János Tamáshoz fordult, hiszen ez adta ki *A magyar tudósokhoz* intézett iratát, s vállalta *Faludijának* kinyomatását is. Már 1823. nyarán azzal siettetta a *Faludi-kötet* munkáit, hogy saját verseit is még életében nyomtatva akarja látni. »Ich will nicht daran Schuld sein, dass ihre Gedichte bei Lebzeiten nicht erscheinen sollen, weswegen den Druck nun zu beschleunigen befehl« — válaszolta Trattner 1823. júl. 24-én. A *Faludi-kiadás* nyomtatásának előhaladtával, 1823. őszén B. ajánlatot kért Trattnertől. A tipografus-kiadó 1823. nov. 9-i levelében ezt írta: »Wenn diess Werk [Faludi] fertig ist, sodann kann ich bestimmen, ob ich ihres Werkchen, lieber Freund, herausgeben kann, oder nicht. — Doch Honorär zu geben, hat aufgehört, die Literatur gehet ebenso schlecht, als vor 40 Jahren. Sie sind nicht im Stande, von einem neuen Werk das erste Jahr 60 Exempläre anzubringen, übrigens sollten Sie es nicht glauben, und jemand andern finden, der noch anständiges Honorär dafür gibt, so werde mich sehr freuen, es soll nur Beweiss sein, dass auch andere verlegen, und damit weit glücklicher sind, als ich« (u. o.) B. önérzetét sértette, hogy az ő verseiért nem akar Trattner honoráriumot fizetni. A nyomdász levelére a következő sorokat jegyezte fel: »Faludis Gedichte, sammt meinem dazu gegebenen Toldalék lieferte ich dem Herrn Johann Thomas Trattner »umsonst« und ich zahle auch das Postporto für die Korrekturbogen aus meinem Beutel. Er meinte, dass ich meine eigenen Gedichte ihm ebenfalls »umsonst« überlassen sollte. Dies war aber nicht *meine* Meinung, und darum liess meine Poesien auf eigenen Kosten drucken, statt damit ein *Geschenk* zu machen.« Trattner még elvállalni sem igen akarta B. költeményes munkáinak kiadását, honorárium fizetéséről meg hallani sem akart. B. tehát arra gondolt, hogy saját költségén jelenteti meg verseit. Mindjárt árajánlatot is kért a nyomdásztól. Ez 1824. jan. 19-i levelében azt felelte, hogy a kötetet olyan betűkkel, mint a *Faludi Előbeszède* és a *Toldalék*, olyan, vagy még jobb papíron, mint a *Faludie*, tvenként 42 bankó forintért vállalná, s ígéri, hogy minden héten elküldi egy ív korrektúráját. (u. o.)

B. ugyanakkor próbát tett Eggenbergerrel is. Közvetítőül Juranitsot kérte meg, nyilván azért, hogy az értényi plébános, főként pedig mögötte rejthető konziliárius öccse révén nagyobb súlya legyen az érdeklődésnek. Juranits 1824. febr. 7-i levelében így válaszolt B.-nak: »Ímí fogok Eggenbergerhez, hogy a mondott mód szerint magára vállalá-e vagy nem. Azonkívül az öcsém által meg fogom próbálni Sáhgy Ferencet, ki az Universitas Typographiájának gondviselője«. Hogy mi B. feltétele, a »mondott mód«.

Juranitsnak Vörösmarty Mihályhoz 1824. febr. 4-én írt leveléből világlik ki. B. azt akarta, hogy Eggenberger adja ki a verseket saját költségén, ugyanolyan terjedelemben és formátumban, mint a sajtó alatt levő *Faludi-kiadás*, 400 példányban; a művet egészen átengedné neki, magának csak néhány exemplárt tartana meg. Juranits arra kérte levelében Vörösmartyt, menjen el Eggenbergerhez, kérdezze meg B. ajánlata felől, s ha nem vállalná el, írja meg, mert ő »akkor másképp fog gondolkodni.« (*Vörösmarty emlékhönyv.* Szerk. Czapáry László. Székesfejérvár, 1900. 171. l.)

1824. márc. 13-án tudósította B.-t Juranits Eggenberger válaszárol. A pesti könyvkereskedő a nyomtatás költségeit nem vállalta magára, »hanem az eladás iránt magát lekötölte«. Sághyt Antal öccse útján akarta megnyerni: rendelje maga elé a konziliárius és beszélje rá a nyomtatásra. »Ha pedig itt se boldogulnánk, akkor, édes barátom, csak küldd le Trattnerhez, ha már elkezdte, hadd folytassa tovább is ezen poétai munkáknak kiadását« Sághyt nem sikerült megnyerni; öccsétől, úgy látszik, nem is kapott választ Juranits (1824. ápr. 10.); mikor pedig maga járt fenn Budán, nem találta ottlön. A nyomdaigazgató csak üzenetet hagyott hátra, hogy kinyomatja B. munkáját, ha az előbb átmege a bécsi cenzúrán, és azt kezdetette, hány exemplárt kíván a költő magának. (1824. aug. 23.)

Közben a Trattner-cég vezetésében nagy változás történt. Meghalt János Tamás, az üzem vezetője; a nyomdát egy időre ismét az öreg Mátyás vette át; sógora, Károlyi István segítette a munkában. Trattner Mátyás volt tulajdonképpen a költő régi ismerőse, barátja. Ezért most már B. is, Juranits is arra gondolt, hogy legjobb lesz nála nyomtatni a verseket. (1824. máj. 15., aug. 23. u. o.) 1824-ben még egy fordulat segítette elő a verskötet megjelenését. Juranits Antal megkapta a cantorságot, s vele a sváb falut. »Lejött magát a káptalanba installáltatni, és a jószágot kezére venni, mely fekszik Tolna vármegyének a szélén, igen közel Bonyhádhoz.« — írta a plébános septe., helyesen okt. 14-én kelt levelében. — »Omnan eljött énhozzám is igen jó egészségben, de csak egy nap mulatott, és éppen ma búcsúzott el Buda felé. Megmondottam neki köszöntésedet, és igen szívesen vette, megmondtam neki, hogy készülsz kiadni a munkádat, és megígérte, hogy kész lesz letenni a 200 ezüst forintot, csak legalább esztendeig várakozzunk, mert most hamar történt többféle promóciói igen meggyengítették erszényét.« (1823. aug. 23.) A Juranits Antal által felajánlott összeget László 1825-ben a kiadás meggyorsítására átmenetileg magára vállalta, mert öccsének, aki időközben győri püspök lett, ismét sok kiadása volt, ő maga pedig pécsi kanonoki stallumot várt (1825. júl. 10.)

A kiadás. B., verseit gyűjtögetve, rekonstruálva, rendezgetve, csiszolgatva, a nyomdába szánt kéziratot másolgatva még várt egy esztendeig, aztán, 1826. jún. 13-án ajánlatot kért Trattner Mátyástól. Ez vállalta a kötet kinyomását, és pedig a *Faludi-kiadás* formátumában, garmond betűkkel, velin papíron, 300 példányban ívenként 30 bankóforintért. (Expensenbuch.) Trattner próbanyomást is mellékel; ez sajnos elveszett. Márpedig ezen indult meg sűrű levelezgetésük, s tartott egészen okt. végéig, amikor végre elkezdték a szedést. B. 1826. jún. 29-én kifogásolta Trattner papírjának a minőségét, mintát küldött, hogy milyet szeretne; a szedőnek és nyomtatónak külön instrukciókat kötött a lelkére (Expensenbuch, h. id.) B. bázeli velinpapírt küldött mintának, Trattner azonban a bécsi Uffenheimer-cég pesti lecrakatában nem talált megfelelőt. Végül abban egyeztek meg, hogy 288 példányhoz Trattner ad papírt, 12-re B. küld az ő bázeli velinjéből. (Expensenbuch: júl. 12., júl. 18.; Trattner-B., 1826. júl. 18.) B. papírjának megérkezését okt. 21-én nyugtázta Trattner—Utóbb (nov. 12-i levél) kiderült, hogy a bázeli velinre lehetetlenség 10—12

BATSÁNYI JÁNOS'
VERSEI.



Első Kötet.

PESTENN, 1827.

Petrozai Trattner Mátys' betűjével.

Az 1827-es kiadás címlapja.
(Ered. nagys.: 113×168 mm)

példányt nyomni; Trattner saját raktárából keresett hozzá hasonlót, de ebből is csak 10 példány telt ki.

B. az Expensenbuch feljegyzése szerint a kötet kéziratát júl. 14-én küldte el Trattnernek, aki júl. 30-án nyugtázta a küldeményt. B. kívánságának megfelelően először Thaisz olvasta el a munkát, s csak azután adták cenzúrára. Az eredményről Trattner szept. 26-án értesítette a költőt: a cenzor a *Sekentő válassz* három versszakának kivételével (v. ö. a vers jegyzetét) engedélyezte a kiadást. E három strófát Károlyi István másolatában elküldték B.-nak. »Ich glaube — írta Trattner, — diess wird doch im Ganzen nichts machen — daher nahm ich keinen Anstand das Werk anfangen zu lassen.« A nyomdász valóban munkához látott. Okt. 1-én próbanyomást küldött B.-nak, okt. 21-én az első fv korrektúráját adta fel Linzbe. Ez utóbbit B. 25-én kapta meg, s még aznap indította is vissza Pestre. A második fv levonatát nov. 2-án adta fel Trattner, nov. 7-én küldte vissza B.; nov. 12-én indult Pestről az első fv második korrektúrája (reinerer Abdruck, oder der sogenannte Aushäng-Bogen), amit B. nov. 16-án teljes megelégedéssel juttatott vissza. — A szedés és nyomtatás előhaladása november második felétől, a jó kezdet után, akadozni kezdett. A harmadik fv első korrektúráját csak nov. 28-án, a negvedikét dec. 17-én küldhette vissza B.; az utolsó másfél fvért 1827. jan. 19-én adta fel Trattner a költő címére. (Expensenbuch; Trattner levelei.) A könyv B. sürgetése ellenére is csak 1827. februárjában került ki a sajtó alól. Trattner már a januári *Tud. Gvűjt.*-ben meghirdette az új könyvek között (I. 127. l.), febr. 2-i levele szerint már csak az utolsó másfél fv nyomása és a borítólap (Umschlag) elkészítése volt hátra. Ez utóbbit Kisfaludy *Eredeti magyar jeltékszinének* az Egyetemi Nyomdában 1826-ban készült borítólapjához hasonlóra készítették. A könyv árát Trattner 1 ezüsförintben állapította meg. (1827. jan. 19., febr. 2.) A nyomtatás költségeit B. fizette. Dec. 20-án 150 bankóforint 2 krajcárt adott fel Trattner címére. (Expensenbuch, Trattner 1827. febr. 2-i levele.) Ezen kívül a nyomdász márc. 10-i nyugtája szerint még 30 bankóforintot kapott B.-tól munkásai kifizetésére, és 45 orintot a nyomtatás költségeire papírpénzben. (Márc. 13-i levél.)

A gondos ízléssel kiállított kötet: — *Batsányi János Versei*, Pesten, 1827. Petrózai Trattner Mátyás betűivel, [2] 130 [2] l. — kiállítása s elrendezése sokban emlékeztet a fentebb említett 1805-ös Baumberg-kötetre. Az 1808-ra tervezett kötet prózai keret- és jegyzetszövegeiből azonban, néhány egészen szűkszavú jegyzettől eltekintve, semmi sem maradt meg. Az ottani *Előszó* s a *Jegyzések* anyaga részben átkerült B. nyomtatásban megjelent vagy kéziratban maradt vitáiraiba, részben elvesztette aktualitását, részben úgy sem bírta volna el a cenzúrát. Kimaradtak a forradalmi versek is. Ahol csupán sorokat vagy strófákat kellett feláldozni a költőnek, ott kivonalkázott sorokkal jelet hagvott. Egyes verseit művészi szándékkal maga javította át; az alkalmiakból (*Búsongás, A keszthelyi hajóra*) általánosabb érvényre törő, bölcselkedő jellegű költeményeket formált, a forradalmaikból pedig kimentett néhány lekerékített vagy kibővített részletet (*Levél, egy régi várból*). A kötetbe felvett 30 darabot nagyjából keletkezésük egymásutánjában rendezte el s három könyvbe csoportosította: elsőbe a Kufstein előttieket, a másodikba a bécsieket, a harmadikba a Párizsban s Linzben frottakait. A kötet élére, nyilván azért, hogy a nyelvújítási vitákban vállalt szerepét és jelentőségét hangsúlyozza, *A hazai nyelv és tudományosság. 1820.* c. versét állította s utána a költészet s nyelvügyet megvető úri nem ellen még 1787-ben írt *Etendire* c. epigrammáját. A kötetet nem tekintette egész költői életműve foglatának s ezt azzal kívánta hangsúlyozni, hogy a címlapon *Versei Első* köteteként jelölte meg.

A linzi hagyatékban megmaradt néhány ív a kötet letisztázott kéziratából ; ezek azt mutatják, hogy eredetileg ezt is nagyobbra tervezte. A cenzúráztatás előtt azonban úgy határozott, hogy kihagyja a kötetből a teljesen alkalmi jellegű verseket (a *Hohenlohe hercegnéhez* s az *Abauj megye örömtünnepevé* írt ódát) s azokat a verseket, amelyeket féltett a cenzor szemétől. (*Majthényi Barla keserve*, *A magyar költő* második része.) — A már letisztázott íveket tehát kivette a cenzúrára bocsátott kéziratból.

Szembetűnő a kis kötetben, hogy címlapja más papírral készült mint maga a könyv és nincs hozzászámozva ennek lapjaihoz. A címlapot B. külön csináltatta Bécsben, s a V.-hez Pesten csak hozzáragasztották. Már 1823. máj 25-én levelezni kezdett régi barátjával, Kiningerral »wegen einer passenden Vignette zu meinen Poesieen« (Expensenbuch.). Júl. 22-én megadta a bécsi művésznek a kis vignetta méreteit, 31-én már készen is volt a kép, mert B. megköszönte Kiningernak a rajzot és megkérdezte, »welcher Künstler dieselbe in Kupfer stechen soll? und welchen Preis beiläufig?« (U. o.) A metszést John vállalta el; 1824. dec. 22-iki levele szerint 20 bankóforintért; mint írja, a rendes ár egyharmadáért. (MTA. M. Irod. Lev. 4^o 152.) Úgy látszik, ekkor még semmi sem lett a dologból. Végül 1826-ban Pfeiffer metszette részbe Kininger kis rajzát; 1826. okt. elején, Bécsben kelt levelében kéri a képet és a méreteket (U. o.). Ezeket azonban nem B.-tól, hanem Kiningertől kapta meg. A művész így számolt be Pfeifferrel folytatott tárgyalásáról: »...er verspricht es in der möglichst kurzen Zeit zu liefern, und glaubt im Vergleich mit der vorigen Vignette, die glaub' ich, bloss aus einer Lyra mit einem Blütenkranz bestand, und wofür er 70 F W. W. erhielt, für diese 15 bis 20 F mehr fordern zu müssen«. Mi lehetett ez az előbbi vignetta, aem tudjuk. Pfeiffer egyedül a kötetet díszítő táncoló Terpsychorét metszette a címlapra. A betűket John sógora, Junker készítette, aki tudott magyarul, sőt: a *Tud. Gyűjt.* mint magyar rézmetszőt enlegette 1819-ben. (John levele, 1824. dec. 22., *Tud. Gyűjt.* 1819. V. 117. 1. Pataky Dénes: *A magyar rézmetszés története* Bp. 1951. 145. 1.) Pfeiffer 75 bankóforintot, Junker 6 pengőt kért munkájáért Pfeiffer 1826. nov. 16-án kelt levele szerint, a számla azonban 8-ról szól (John levele mellett, 1826. dec. 9-i dátummal). A nyomás százanként 12 bankóforintba került (u. o., nov. 10.) B. 300 darabot csináltatott. (Expensenbuch.)

A könyv fogadtatása. A kötet 1827 márciusának elején került a könyvpiacra. A 300 példányból ötöt a nyomdász átadott a helytartótanácsnak, egy-egy példányt a három pest-budai folyóirat szerkesztőjének: Thaisznak a *Tud. Gyűjt.*, Kulcsárnak, a *Hazai s Külföldi Tudósítások* szerkesztőjének, meg Röslernek, a budai német újság írójának. »Hir ist fast allgemeine Sitte, dass man den Redacturen der Zeitschriften ein Exemplar von den neu erschienenen Werken übersendet, wegen der blossen Bekanntmachung.« (Trattner, Pest, 1827. febr. 2.) B. 20 példányt kapott: a 10 velinpapírra nyomottat, 10 kötöttet; Trattner ezen kívül 8 olyan példányt küldött neki, amelyekhez címlap nem jutott. Említettük, hogy az árusítást Eggenberger vállalta. Raktárában azonban mindössze csak 100 példányt tudott elhelyezni; a többi Trattnernál maradt.

A kötet fogadtatását jól megismerhetjük a szerző barátainak és ellenségeinek levelbeli nyilatkozataiból s abból az egyetlen ismertetésből, amely a *Hasznos Mulatságok*ban jelent meg.

»Kedves barátom, — írta Juranits, — a munkádnak kijövetelén mód nélkül megörültem, és velem együtt minden igaz magyarok; megtudtam én annak kinyomtatását Veresuarititl sokkal előbb, mint te jelentted levedbe.« (Értény, 1827. márc. 9.) Az irodalombarát pap 1828.

szept. 6- ileveléből tudjuk, hogyan vélekedett Horvát Endre B. kötetéről neki »... igen tetszik a munkád, és sajnálkozik rajtad, hogy majd egészen a te keseredett szíved rajzolatja«. Baráti hang szólal meg az ismertetésben is. B. előfizetett Kulcsár István lapjaira, gyűjtötte és egybekötötte számait. Az a szám is megvan az OSzK-ban, amelyben B. kötetének megjelenéséről emlékezik meg sejtethetően maga a szerkesztő, a költő régi barátja. A szívesen glosszázó B. a cikk szövegére nem tett megjegyzést, csak a szám megjelenésének és Linzbe érkezésének dátumát jegyezte fel rá. Az ismertetés a *Hasznos Mulatságok* 1827. 14. számának első helyén áll (1827. I. 105—107. l.), ahol a szerkesztő, ha módjában volt, verseket közölt. Talán az ideillő költeményt akarta pótolni azzal, hogy a közleményben a cikk terjedelméhez képest feltűnően sok az idézet. A kötet kiállítását megdicséri: »kivált a címlapon levő lantos szűznek képét«. Figyelmet érdemel szerinte B. »munkássága és hazájához való vonzódása, mely ötlet ifjúságától fogva élesztette, és most koros életében is egyenlően éleszteti«. Kiemeli a széptudományokban való jártasságát, éles ítéletét, szép ízlését. Különösen jelentősnek tartja, hogy »B. úr mind az egyező hangú-végzetes, és egykor Zrínyinek és Gyöngyösi Istvánnak kedves verseiben, szinte oly könnyűséget és szépséget mutat, mint a görög mértékű versekben s ezáltal könnyen elhithető az olvasóval, hogy a kádenciás verseket nem kell megvetni, minthogy ezek is arra termett kezekben sok kellemetességekkel kedveskedhetnek.« A négyesekre például *A magyar költő* Első része I. énekének 1—8 sorát, a párosra *A keszthelyi hajóból* 6 sort, a görög mértékre a *Tündés* első két strofáját idézi. A szemelvények után megjegyzi: »Igen reménylhetjük, hogy a 81. levélen jelzett Ossziánt is nemsokára láthatjuk.« (A cikknek ez a passzusa félreértésen alapul, amelyre az vezette a szerzőt, hogy az irodalmi közvéleménnyel együtt ő is várta B. Osszián-fordításának megjelenését. A *Kisfaludy-Himfy*hez c. vers utolsó hat sorából, amelyekre az ismertetés hivatkozik, — Osszián-fordításra gondolva — valóban a megjelentetés ígérését lehet kiolvasni; az 1835-i kiadásból kiviláglik azonban, hogy nem magyar Ossziánról, hanem B. ossziáni dalairól van ott szó.) Az utolsó bekezdés ajánlja a munkát mindazoknak, »kik a tiszta magyarságban gyönyörködnek és az ilyen munkák megvétele által a magyar literatúrát gyámoltani készek«.

Kazinczyk és neveltjeinek más volt a véleményük. A pesti fiatalok jóval a könyv megjelenése előtt tudták, hogy B. köteete készül, sőt tartalmát is ismerték. Zádor György 1826. okt. 27-én így számolt be a széphalmi mesternek: »Bacsányi versei most nyomtattnak Trattnernél. Ez az ember 38 esztendő óta nem hogy előre haladott volna a kor szellemével, sőt szemléletmást visszaesett az ízlésben s ismeretekben, s nem foghatom meg, mi az, amit benne Himfy, hogy másokat ne említsek, annyira szeretni és becsülni tud.« (*Kaz. Lev. XX. 146. l.*) Kazinczy, ahogy B. személyn, úgy versein sem talált »semmi szerethetőt«. »... látjuk, mi az, amit tőle oly reménnyel várnának az ő társai. Nagy dolog jól beszélni magyarul«, — írta a *Glattmachusokban*, 1827. dec. 6-án (*Lev. XIII. 523.*) Zádorékát azonban, akik a nyomtatás alá küldött verseket »mar olvassák, ítélgetik, minkelőtte sajtó alá mentek«, elítélte. Nem B. személye miatt, hanem mert ő maga is éppen ezidőtájt készült kiadni *Erdélyi leveleit*, s nem szívesen vette volna, ha kézírata a B.-é sorsára jut. »Nem óhajtom, hogy Pesten valamin valaha nyomtatassék«, írta Guzmicsnak 1827. márc. 16-án. (*Lev. XX. 223.*)

Toldy bírálat. Az 1827-i kiadás legnagyobb eredménye, hogy B. ismét bevonult a magyar költők karába. Toldy 1828-ban megjelent *Handbuch*-jában ebből a kiadásból vette szemelvényeit, számszerint ötöt (*Ser-*

kentő ének, Tündődés [Ha ki mindenét . . .], *Bujdosók, Vigasztalás, s A verselő* címen az *Egy hűres verselőre*.). A *Handbuch*ban a költőt ismertető s értéklő bevezetés előzi meg a verseket (226—227. l.) Minthogy ez foglalta össze leghatározottabban s hosszú időre szóló hatással a hazai közvéleményben a B.-ról s művéről kialakult egykorú irodalmi véleményeket, szükségesnek látjuk, hogy részletesebben foglalkozzunk vele.

B. életének s pályájának rövid, a forradalmi s politikai vonatkozásokat elmosó ismertetése után ezt írja Toldy: «Mehrere unglückliche Schicksale, die ihn wiederholt trafen, hemmten ihn in seinem Streben, und seine lange Entfernung von der Heimat liessen ihn mit dem vorschreitenden Geist der ungarischen Literatur nicht gleichen Schritt halten: so ward er in der Literatur fremd; und die Ausfälle, die er in neuerer Zeit (in einer eigenen Broschüre: *A magyar tudósokhoz*. Pest, 1821. 8., und im Anhang zu Faludi's Gedichten) auf die neue Schule machte, mussten notwendig erfolglos verschallen. Selbst seine Gedichte, die er mit neuen vernuehrt, jüngstens herausgab (*Versei*. Első kötet. Pest, 1827. 12.), erfreuten sich nicht des alten Beifalls.»

Toldy ekkorára már nyomtatásban és magánlevelekben többször is kinyilvánította, hogy teljesen magáévá tette Kazinczy véleményét B.-ről. Isocrates *Parainesis*ének fordításában (Pest, 1822.) az utolsó jegyzetben megtámadta B.-t *A magyar tudósokhoz* intézett iratával kapcsolatban. A magyar szöveghez frott utolsó glosszában így írt: »Kétséget nem szenved, hogy a kezdő nagyobb kedvvel tanul valamely nyelvet, ha annak grammatikája nincs sok kifogásokkal terhelve. Szépnek regularisz comparatiója szépebb, legszépebb. Révai véleményje, hogy a késő hajdiban szokásban lett legyen. (Lásd. Gram. El. I. p. 260.) De *Virág* vala az első, ki azzal élni mert, s pedig proszában. A versben ez valóban nagy segély. Nyomtatási botlásból két p csúszta be a szóba. (L. M. Prosodia, lap 33.) Ezt tüstént hasznára fordítá egy Linzből vitorlás hajón érkezett s Pesten nemrég ki-nyomtatott hirdetés, *Virágot* durva nyelvrontással vádolván. Mi azonban meg vagyunk győződve, hogy azon Linzből költ iratnak szerzője se véle, akarattól úgy tétegetnek. Sajnáljuk tehát, hogy ily nemtelenség gyanúját magára voná, mint Kazinczynak Zoilusza, ki azzal vádlá említett írónak, hogy *nyelvből nyelt* csinált; de ki ne látná ezen sophismát? Örülhet B. úr is, hogy említett iratának 46. lapján álló Apolló észrevétegetett, s a nyomtatási botlások közé irratott legyen, mert (ha csakugyan még valaki találkozna, ki a betűszedő hibáit ennek meggyőződése ellen a szerzőnek tulajdonítaná,) azt lehetne B. úrról alajtani, hogy a nem magyar szókat is tetszéséhez alkalmaztatja. *Virág*, ki ily botlások vétkeit a szerzőnek soha nem tulajdonítaná, B. úr kritikuschschágára [!] bizonynyal felelni nem fog: »Cette sorte de défense fait plus d'honneur à l'envie, que de mortification à l'insolence. — Egész könyvecskéjére talán azt lehetne B. úrnak fülebe súgni, hogy l. 62. álló sorait a jelenkorra is alkalmaztassa, s a teóriát a praxiszsal öreghítse.» (59—60. l.)

Toldy másodszer a *Tud. Gyűjt.* 1826. X. kötetében (95—112. l.) az *Élet és Literaturát* bírálva beszélt B.-ről. A kritika elején a magyar folyóiratirodalmat áttekintve, a Szatsvay-féle *Magyar Músa* nívojáról s benne B.-nak a fordításokról megjelent cikkéről ezt írta: »Maga Batsányi, akkor jobbajnak egyike, azt óhajtá (l. 565.), hogy Horváth [Adám] Virgilt ne ugyan négyes, de kettős végzetű versekben fordítsa, s feljebb még (l. 561.) azt itéli poétai nyelvükről, hogy már a *lőkellietességhez* látszik közelíteni. *Közelíteni?* Jó, a szó igen tág értelmű, de itt talán oly tág értelmű, hogy vele semmit sem mondanánk. S ez volt *Batsányinak* ideálja a poezisról!« Toldy beszélt itt a *Magyar Museum*ról is, de az erről szóló rész már nem

hangzott olyan sértően, mint az előbb idézett ; B. — a margóra tett jelzése szerint — csak azt kifogásolta benne, hogy a kritikus az *Orpheust* egy karakterű s rangúnak állította a MM.-nal (*U. o.* 13. 1.). A bírálát megjelent az *Élet és Literaturá* 1827. II. köt. 6—22. 1-ján is. (Idézett lapszáma innen való.) B. mindkét helyről ismerhette : a *Tud. Gyűjt*-re előfizetett, az *Élet és Literaturá*-nak ezt a kötetét maga Szemere dedikálva küldte el Linzbe. (B. 1827. márc. 21-én kapta meg.)

Toldy Isokrates-fordításának jegyzetét a linzi száműzött aligha olvasta ; a kritikus nevével először a *Tud. Gyűjt*-ben és az *Élet és Literaturá*-ban találkozott ; mindjárt látta, hogy álnév — minthogy akkor még az is volt — s magyarországi barátaihoz fordult felvilágosításért. Trattnerék Toldy kérésére nem árulták el, Juranits megfelelő összeköttetések híján egyhamar nem tudta megírni neki. Időközben Toldy elkezdett dolgozni *Handbuch*-ján, s gyűjtögette a magyar frók életrajzi adatait. Júl. 1-én levelet írt B.-nak is ; biográfiát meg olyan verseket kért tőle, melyek nyomtatásban nem jelentek meg, s amelyeket a költő a »többi felett szeret.» B. válaszát Toldy Kazinczynak 1827. júl. 16-i leveléből ismerjük : »Jön azonnali levele Trattnerhez — kinek taval azt írá, hogy Toldy valami junger Bursch lehet, mert ha koros ember, úgy fájdalom, meg nem érik többé az esze : ezt pedig arra írja, amit én az *Élet s Lit.* recenziójában mondtam, mely szerencsés volt javalósdát megnyerni — és Trattner által adja tudtomra : írjak neki igaz nevem alatt, s adjak neki hosszabb terminust egy hétnél. Mondám Trattnernek : üdvözlöm B-it és punktum. Eleget tettem kötelességemnek. Be nagyon afficiálta őtet, mit a bursch eszt. előtt írt! Vagy talán még isocratesi glosszáimra emlékezik? De ennek már több mint öt esztendeje. Ime Batsányinak jó emlékezete van!» (*Kaz. Lev. XX.* 319. 1.) Levele végén arra kérte Kazinczyt, írja meg neki B.-ra vonatkozó adatait. A széphalmi mester eleget is tett kérésének (*u. o.* 322—324. 1.). Toldy 1827. aug. 11-én megköszönte a barát szíveséget, majd így írt : »Batsányi minden módon ki igyekezett fürkészni, ki legyen Toldy — mert csakugyan nem tudta, Trattner el lévén tiltva a felfedezéstől — s meg is tudta — Kisfaludy Sándortól. Ha kikürtöli a publ. előtt, esküszöm, megölöm, s ha Burschnak neveznek is érte. Hol van az megírva, hogy antidotummal ne éljek ellenségem ellen- azért, mert ő vén gonosz? Isten látja lelkemet, hogy bár elaggott, de érdemes ember előtt fejet hajtok : de Ó! Vedd fel hogy azért, amiért én ama recensióban Batsányinak ott említett vélekedését nem javalom, *ő meg akar rontani!* Mondom, *rontani!* mert a *Handbuch* költségei jóval meghaladják a 2000 főt ; praenumeránsaim száma említést sem érdemel : ha Batsányi munkámnak vesztett [!] hírét költi, szegényé tesz. Mondd, tisztelt férfi, érdemlek-e gáncsol, érdemle-e ifjúságom, nem mentegyet-e vesztésem, ha ily embert nem kímélek?» (*U. o.* 329. 1.).

B. nem Kisfaludytól, hanem Juranits 1827. júl. 28-i leveléből tudta meg Toldy igazi nevét. Az értényi barát Füreden értesült erről, ahol ezen a nyáron is, éppen Juranits ottidőzésekor, számos író megfordult ; Horvát Endre, Szemere, Döbrentei s velük Vörösmarty is. (L. Juranits levelét és *Kaz. Lev. XX.* 318. 1.) Jellemző Toldy elfogultságára, hogy a Kazinczy-ellenes Kisfaludyt tartotta igazi ~~ve~~ve elárulójának, de jellemző az is, milyen erős ellenfélnek tartotta a száműzött B.-t, aki, úgy látszott akkor, elvállalja a szerepet, melyet az ortológus dunántúliak már régen neki osztottak ki, s valóban megrostálja a nyelvújítást, hadat üzenve Kazinczyéknak. A széphalmi mester igyekezett megnyugtani a könyve sikerét féltő tanítványt : »A linzi hős, vagy servus gladiator inkább, nem hiszem, hogy tégedet bántson ; ha pedig úgy bánt, mint engem, az nem érdemi meg, hogy magadat bússá tedd. Nékem amit ellenem írt, nem vala váratlan, s nem tudom,

miként történt, én még örültem neki — talán azért, mert tudatta a publikummal, hogy ő és én egymást nem szenvedhetjük* (Újhely, 1827. aug. 14., Lev. XX. 331. 1.)

A kötet terjesztése. Említettük, hogy az árusítást Eggenberger vállalta magára. A könyvkereskedő, 1827. aug. 9-i levele szerint, a V. megjelenése óta mindössze 25 példányt tudott eladni. (MTA.-M. Irod. Lev. 4^o 152.) A sikertelenség okát Eggenberger ebben látta: »es [herrscht] . . . wehrend den[!] ganzen fast 2jähigen Landtag ein grosser Stillstand in unserem inländischen literarischen Verkehr; wir wollen das bessere künftig erwarten, besonders, wenn die ungar. gelehrte Gesellschaft in Tätigkeit treten wird.« (U. o.) B. e levél vétele után elszámoltatta a kereskedőt. A számlából, melyet Eggenberger szeptember 1-én állított ki, kiderül, hogy augusztus 9-e és szeptember 1-e között mindössze 5 példány kelt el; február óta összesen harminc. Eggenberger a 30 pengő forint eladási árból 15%-ot, 4 frt 40 krajcárt a maga hasznára vont le, a példányok fűzéséért 5 frt-ot számított. Ugyanakkor küldte el a költőnek Toldy *Handbuchjának* I. kötetét (2 frt., szállítása 30 krajcár). Így B. a 30 példány eladási árból mindössze 18 ezüst, vagyis 45 bankóforintot kapott (U. o.). Eggenberger második, 1828. júl. 17-i elszámolásából még szomorúbb képet kapunk a kötet kelendőségéről. 1827. szept. 1-e óta 22 példányt adott el a könyvkereskedő, B.-nak tehát a rabbat és egyéb kiadások levonása után mindössze 7 frt 40 krajcár járt ezüstben. Úgy látszik, B. az elszámoltatás előtt szemrehányásokat tett Eggenbergernek, hogy semmit nem tett a terjesztés érdekében. A könyvváros igazolta magát: hirdetések tett közzé a lapokban, levelezőin keresztül minden vidéki városba küldött példányokat. B. a levél margóján megjegyezte, hogy Eggenberger két év alatt mindössze kétszer hirdetett. Mi a *Hasznos Mulatságokban* megjelent közleményen kívül mindössze egy hirdetést ismerünk, amely a *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1827. szept. 15-i, 22. számának *Toldalékában* jelent meg. A költő nem lehetett valami barátságos Eggenbergerhez, mert ez így felelt: »Übriens wird es mir lieb sein, wenn Sie Ihre fernere Korrespondenz bloss auf Ihre Bücherbedürfnisse beschränken wollen, indem ich auf alle Ihre übrige Bemerkungen keine Silbe antworten werde.« (U. o.) B. Eggenberger leveleinek ehhez a részéhez ezt írta: »Impertinent!«, s szakítva a pesti könyváruossal, kötete terjesztését Juranitsra bízta.

A két barátnak azonban még elszámolnivalója is volt. Juranits öccse ugyanis B. verseinek kiadására és a költő honoráriumára 200 ezüst, vagyis 500 bankóforintot ígért, de mivel »püspökké lévén adósságokkal terhelte magát«, s az 1825—27-i országgyűlés is »költéses« volt a számára, nem tartotta meg ígérését. Helyette az értényi plébános sietett a számúzott költő segítségére. »Ne busulj, a kivánt summát, ha nem egyszerre is, de részenként ki fogom fizetni«, — írta 1827. márc. 9-én. (U. o.) 1827. nyarán, győri és pozsonyi útjáról hazatérve 60 ezüst, azaz 150 bankóforintot készült küldeni B.-nak (Értény, 1827. júl. 29. — u. o.) A pénzt Eggenbergerhez juttatta el, aki aug. 8-án kapta kézhez (aug. 9-i levele.); Juranits okt. 29-i leveléből tudjuk, hogy a költő megkapta az összeget. »Örülök, hogy a pénzt megkaptad. Most mindenszentekre csmét 100 ft-ot bankóban fogok küldeni, ha hogy a hiteles alkalmatosság Pestre megérkezik egy klerikusba; és így a száz forint ezüstbe megleszen. Kéred, barátom, a másik százot is; én úgy ígértém, hogy kicsinyenként fogom fölküldeni, mert így teremre nem leszen; mindazonáltal, ha lehet, most is még a másik százat is fölküldöm. Azután még csak száz tallérba leszek adós, amelyet a jövő tavaszra megküldök.« (U. o.) A megígért 100 bankóforintot Juranits 1828. febr. 16-i levele szerint B. meg is kapta. A harmadik részletről Juranits 1828.

máj. 27-i levelében olvashatunk: »Most vagyon jó alkalmatosságom Pestre, mert káplányom megy, és az által küldöm meg Eggenbergernek a 250 ft-ot, hogy kezdhez szolgálta. Ez az összeg, a Juranits vállalta segítség utolsó részlete, végül is csak 1834-ben jutott el a költőhöz Eggenberger közveiktésével (Eggenbergernek, Pest, 1834. máj. 31. u. o.)

B. már 1827 decemberében panaszkodott barátjának, hogy kötete nem »széled« A plébános több okkal magyarázta ezt: a versek javarésze már előbb megjelent a *Szépliteratúriai Ajándékban*; B. a *Faludi-kiadás Toldalékával* magára haragította a nyelvújítókat. A legfőbb akadályt azonban abban látta, hogy a könyvet csak egyetlen helyen, Pesten árusították, Eggenberger könyvesboltjában. A könyvárusításnak nem is ez volt ebben az időben a módja. Még Kisfaludy is, aki pedig a mult század elejének legnépszerűbb magyar írója, főként magánosok, barátok segítségével terjesztette munkáit. A legjobb könyvvásárló-közönség Juranits szerint a papság volt ebben az időben; a plébános mindjárt egész listát állított össze arról, hogy hol s kit lehetne a könyvek árusítására megnyerni: csupa papi nevet (Értény, 1828. febr. 26., u. o.). Következő, 1828. máj. 27-i levelében arról ír, hogy Pestre utazó káplánja magával visz a Trattneréknél levő példányokból 140-et, hogy elláthassák azokat, akik »örömmel magukra vállalták a városokban« az árusítást. Ezután, júliusban szakított B. Eggenbergerrel. Szept. 6-án Juranits így írt: »Igen későn válaszolok levedre hogy megvárjam a Verseidnek Pestrül való leérkezését, ami . . szerencsésen meg is történt avval a kis hibával, hogy mind a Károlynál levő 175 [?], mind pedig az Eggenbergernél [levő] 46 megjött. Nem tudta Károlyi, hogy emettől is lejönnek a példányok, huszat ott nem fogott, azt gondolván, hogy majd Eggenbergernél fog maradni; hanem én ugyanannyit vissza fogok küldeni, mert nem is lehet úgy hagyni azon fővárost, mert megtörténhetik, hogy későbbet is fog kerestetni. Én, amind rendelted, híven eljárók, mind elszélesztem, mind pedig a szegényebb tanulóknak is rendelésed szerint fogok juttatni, ide számlálván a protestáns ifjúságot is.« (U. o.) Juranits valóban visszaküldött Pestre 20 példányt; ezek valószínűleg elvesztek, mert még 1830-ban sem tudott számot adni sorsukról. (Márc. 8., aug. 24., u. o.)

B. természetesen arra törekedett, hogy az élete tapasztalatait, látói szózatait magában foglaló könyvet minél több kézbe, elsősorban az ifjakéba eljuttassa. Juranits hozzá is látott a V. »szélesztéséhez«. Ismerőseinek, barátainak, elsősorban az iskolákba küldte szét a példányokat, névszerint a következő helyekre: Győr, Sopron, Pozsony, Veszprém, Fehérvár, Pécs, Kaposvár (Értény, 1829. júl. 25., u. o.) Minden gimnáziumban, ahová 20 exemplárt küldött, hetet ingyen osztatott szét; a könyv árát, mivel drágállották, 1 pengőről 2 bankóforintra szállította le. (Értény, 1830. márc. 8., u. o.); úgy látszik, a szétküldéshez felhasználta püspök öccsének személyén át megszerzett győri kapcsolatait is; a városban kis lerakatot szervezett, innen küldték a könyveket Pozsonyba és Sopronba. (Értény, 1830. aug. 24., u. o.) 1830. augusztus végére már el is fogyott a kiadvány, csak 15 példány árát nem kapta még meg Juranits. (U. o.)

A könyvek árából összegyűlt pénzről először 1829. júl. 25-i levelében olvasunk: »Ha biztos alkalmatosságot találok augusztusi pesti vásárra, megküldöm a száz forintot ezüstbe a magamébul, még bejöhet a többi.« (U. o.) Biztos alkalmatosság, úgy látszik, csak 1830. tavaszára került; március 8-án még nem tudta elküldeni a pénzt, aug. 24-én azonban B. már nyugtázott is egy összeget; hogy mennyit, nem tudjuk. Juranits leveleiből nem is lehet pontosan megállapítani, mennyit vett be a könyvek árából. Annyi bizonyos, hogy 1833. aug. 30-án Eggenberger 100 bankó-

forintot közvejtett B.-nak Juranitstól, 1834. máj. 31-én 200 pengőforintot. Az 1833. augusztusi 100 bankóforintot is mint ércpénzt említi Juranits az egyik levelében. (Pécs, 1833. aug. 30.)

A V. második kötetének tervel

B. kis verseskönyve 1827-ben *Első kötet* felcírással jelent meg. A barátok várták a folytatást. Juranits ezért már ez év júl. 28-i és okt. 29-i leveleiben érdeklődött, hogy mikor adja a költő nyomdába a második részt. (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.) B. készült is ezidőtájt a második kötet publikálására. 1828 elején levelet írt Károlyi Istvánnak, a Trattner-nyomda akkori vezetőjének és megkérdezte, mennyibe kerülne ennek nyomtatása. Károlyi febr. 11-én válaszolt; közölte, hogy a könyvet az első kötetével azonos betűkkel és formátumban, a levelekhez mellékelt papíron ívenként 30 forintért vállalná el. (U. o.) Juranits 1828. szept. 6-i levelében — valószínűleg B. kérte erre — már 100 pengőforint Pestre küldésért ígérte a második kötet költségeire. B. ebben az ügyben még két levelet írt a nyomdásznak, de ez most nem válaszolt. A köno erre — egyik Juranitsnak szóló, 1829 nyarának végéről származtatható levelének fogalmazvány-töredéke szerint — szakított a céggel: »Úgy látszik, hogy Kár[o]lyi István nem úr a háznál, s ott mások parancsolnak. Két levelemre tartozik felelettel. De jól esett. Így semmi közöm többé ökegyelmekkel. A 2. kötetet sem fogom önálok nyomtatni. Az öreg derék Trattner meghalt, s vége a barátságoknak» (MTA — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VI. 67.) B. és Juranits Károlyi hallgatása ellenére is tovább tervezgették a második kötet kiadását. Az értenyi barát figyelmeztette Károlyit választási kötelességére (1829. okt. 27.), s még 1832. júl. 13-i levelében is »a második kis kötet nyomtatására» ígérte a pénzt, 1833. aug. 30-án pedig azt tanácsolta a költőnek, nyomassa verseit Bécsben, mert ez jobban kezére esik.

E készülétek ellenére 1835-ben nem a V. második kötete jelent meg, hanem a kötet bővített kiadása, a PM. Az új kötet mindössze 8 egész verssel és a *Magyar költő* Második Részével hoz többet, mint az előző. Az újdonságok egy részét (*Első Ulászló Szegeden, Majthényi Barta keserve, Magyar költő*) B. már az 1827-i *Első kötet*be fel akarta venni, de tartott a cenzúrától s kihagyta őket. A még fennmaradó öt kötetemre, melyek nem is terjedelmesek (*A magyar lantos, Tartóztatás, Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz, A látók titka, A magyar író, Enyhülés, s viszontajándék*) aligha szánt a költő egy egész kötetet. Arra sem gondolhatunk, hogy a második kötetben esetleg alkalmi verseit akarta újból közreadni. Nincs is annyi, hogy kitelt volna belőlük egy kötet anyaga, de maga B. sem tartotta sokra ezeket, főként nem olyan időálló műveknek, melyek nevét hallhatatlanítani fogják. Amit közülük értékesnek tartott, kiadta később a PM. függelékében, s az vajmi kevés.

Kérdés, mivel akarta megtölteni a tervezett második kötetet, hiszen hagyatékából az említettekén kívül nem kerültek elő még csak töredékesen sem olyan darabok, melyeket 1827-ben kiadhatott volna. A probléma annál izgatóbb, mert 1823. elején még maga a költő sem becsülte nagyobb terjedelműre versei gyűjteményét *Faludijánál*, s az 1827-i kiadás előkészületei közben soha nem olvasunk az e tárgyban írott levelekben arról, hogy a kötet poétai munkáinak csak egy részét foglalja majd magában. Gondolhatott arra is, hogy a második kötetet, vagy legalább annak nagyobb részét *Osszán-fordításával* tölti meg, amelyet ekkor még vártak és sürget-

tek tőle Magyarországon. (L. Toldy: *Handbuch*, I. köt. 226. l., Juranits levele, Értény, 1827. júl. 28. s a *Hasznos Mulatságok* idézett ismertetése.) A hagyatékában talált Osszián-törödékek írástípusa alapján kétségtelennek látszik, hogy a költő még a linzi években is dolgozott a fordításon. (L. az *Osszián-fordítások* jegyzetét.) Reménykedett azonban abban is, hogy visszakérülnek hozzá elvesztett papirosai, s ezekkel együtt verseinek kéziratjai, vagy olyan töredékei, amelyeknek segítségével rekonstruálhatja teljes szövegüket. Tudjuk hogy a huszas évek folyamán személyes jóviszonyba került a linzi rendőrség vezetőivel. Hoch rendőrigazgató már 1820. jan. 16-án könyvet adott kölcsön neki; helyzetének javulására jellemző, hogy Bauerschmid, a linzi császári-királyi Polzeidivision Ober-Kommissaire-je 1839-ben elküldte B.-nak a *Wiener Zeitschriften* megjelent versét, közölve, hogy fiatalkori kísérleteit 1830-ban elégette. (U. o. Lev. 4^o 142.) Nem lehetetlen, hogy a V. első kötetének megjelenése idejében még határozottan számított rá a költő, hogy helyzetének ilyen javulásával visszakaphatja iratait. 1834. máj. 6-án azonban csupán a bécsi rendőrségen őrzött életrajzának másolatát kapta meg Metz századostól. (U. o. R. u. i. 4^o 85.) 1833-tan B. és Metz ellen, lázító röpiratok terjesztésének gyanújára, vizsgálat is folyt (*Horvátszky*, 485—486. l.) B. ebből a tényből látta a helyi jóismerősök kísérletének meghiúsulását, azt, hogy lefoglalt irományait nem képesek visszaszerezni neki. Ezért az 1827-i *Verse*k bővített kiadására, poétai életművének bár töredékes, de teljesebben inár helyre nem állítható összefoglalására szánta el magát.

Az 1835-i kiadás

A P. M. kiadásának előkészítése. Nem állíthatjuk határozottan, hogy az említett májusi esemény adta meg a lökést a P. M. kiadásának előkészítésére; bizonyos azonban, hogy már 1834 nyarán élénk tárgyalások indultak B. új kötetének ügyében. Eggenberger a költő jún. 14-i levelére válaszolva júl. 2-án azt írta, hogy megbízásából beszélt Károlyival, aki szívesen vállalja B. költségén a nyomtatást; ő maga 20—25% fejében árusítaná a könyvet. (U. o. Lev. 4^o 152.) Körülbelül ugyanekkor Juranits is levelet kapott Linzből az új kötet kiadása dolgában. A pap újra Ságghoz, az »Universitas tipográfiájának gondviselőjéhez« fordult B. megbízásából. Sággh szept. 7-én felelt Juranitsnak: »Batsányi, ama nagy Hazafinak Poetai Munkái nyomtatását elfogadja a Királyi Könyvnyomtató Intézet, és a kézírásnak beküldése után, ha 12 árkusnál többre nem terjed, hat hét, vagy legfeljebb két hónap alatt kikerülhet a sajtó alul, és pedig oly formán és oly csinosan, mint maga Batsányi úr kívánni fogja, ha az utolsó korrektúrának Linzbe való fel- és visszaküldése hátrálni nem fogja. — Mennyibe kerül egy árkusnak nyomtatása, nehéz előre meghatározni, míg az ember a kézírást nem látta, és a betűk nemét nem tudja. Hanem mivel 12-órétben kívántatik, gyanítva lehet előre mondani, hogy szép nyomtató postapapiroson 300 kerülne 13 ft, 500 pedig 16 ft 34 kr ezüstpénzben, melynek egyharmad részét, az egészről számolván, előre le kell fizetni foglaló gyanánt. Ebből az következik, hogy valamivel olcsóbb és valamivel drágább is lehet az árkussa, tudniillik a szerkesztetése kívánni fogja, kivált ha egy-néhány nyomtatvány velinpapiroson is fog hozzá adattatni; mindazáltal ez nem tehet nagy különbséget az árban. — Minden héten elküldhetnék Batsányi úrnak Linzbe két árkust az utolsó korrektúrából a postán tulajdon költségére, ha éppen kívánni fogja, mert itt is találhatunk olyan jó korrektort, ki pontosan magát a kézíráshoz fogja tartani, és ezáltal a munka sokkal előbb kijöme, és a drága postaköltség tágulna. Ítéletem szerint csupán az

első árkust volna szükség vele közleni. Különben tulajdon rendelkezésétől függhet.« (U. o. Lev. 4^o 152.) Juranits Sággy levelét saját kíséred soraival szept. 13-án adta postára; Linzbe szept. 20-án jutott el. Úgy látszik, B. az Egyetemi Nyomda ajánlatának vétele után nem keresett más lehetőséget: a munkát Sággyra bízta.

18—19. századi nyomdászattörténetünk feldolgozására eddig jóformán semmi sem történt, s inkább csak feltevéseink lehetnek arról, hogy milyen politikai-társadalmi béléget jelent egy-egy munkán a könyvnyomtató neve. Annyit mégis megállapíthatunk, hogy B. utolsó kötetének kiadása barátai és az irodalom akkori helyzete miatt került az Egyetemi, tehát az állam tulajdonában levő nyomdába. Az élő, fejlődő irodalom irányítása ezekben az években ment át a fiatalok: Vörösmarty és társai kezébe. A Trattner cég, amely addig a nyelvújítóknak és ellenségeiknek egyformán kedvébe igyekezett járni, a kiadásában megjelenő *Tud. Gyűjt.* szerkesztését a visszavonuló Thaisz András után Vörösmarty kezébe adta. A cég politikájának ez a fordulata egybeesik az öreg Trattner Mátyás halálával (1824.). Ugyanekkor az irodalmi ortológusok, élükön Kisfaludy Sándorral, egyre inkább a nádor vagy a kormány védnöksége alá húzódtak. Kultsár István pl. azt tervezte, hogy végigjárja a helytartótanács konziliáriusait és arra kéri őket, hogy a cenzorokon keresztül akadályozzák meg a »rossz nyelven készült munkák« megjelenését. (Juranits—B., Buda, 1824. aug. 23.) A saját-ságos irodalompolitikai helyzet következményeképpen ez a csoport vitte a forradalmár B. verseit az állami tulajdonban levő Egyetemi Nyomdába. Valószínű ugyan, hogy a Trattner cég vezetői: János Tamás és Mátyás, szívük szerint nem rokonszenveztek a nyelvújítókkal (v. ö. Juranits 1822. jún. 21-i levelét), de ezt nem nagyon hirdették; nyereségre spekuláltak, s nyomdájukban az új irodalom legjelentősebb, legnagyobb könyvpiaci sikert ígérő kiadványait állították elő.

A kiadás munkálatai. B. a kiadásra szánt kötetet most is saját kezével tisztázta le. A 260×205 mm nagyságú, 213 lapnyi kézirat megmaradt linzi hagyatékában (MTA.) A B.-ra annyira jellemző gondossággal másolt szövegekben alig van javítás; a költeményekhez írt hosszabb-rövidebb jegyzeteit jórészt kivakarta a költő s hogy nem zúszesen, bizonyítja az *Első Utáslélhoz* fűzött 2. számú jegyzet után odajegyzett mondata. (»Igaz-e vajjon! hogy az ilyenféle jegyzések és citációk már ma szükség-telenek?«) A Juranitsnak szóló ajánlás nincs a kéziraton, a kinyomtatást engedélyező szöveg és pecsét a 2. folión található: *Expeditum ex Officio Censurae. Budae 8. Februarii 1835. admittitur ad imprimendum. Antonius Nagy Censor et Revisor Librorum.*

B. a kötet kéziratát 1835. jan. 23-án adta át az ifjú Haslingernek, a linzi könyvkereskedő fiának azzal, hogy tegye postára s küldje Budára Sággy Ferenc címére. Ő maga jan. 27-én írt Sággynek a »kézírás s nyomtatás iránt« (U. o. Lev. 4^o 141., *Expensenbuch*). A levélben (IT. 1945. 49—50. l.) arra kérte Sággyt, adja cenzúrára kéziratát, »akár ott helyben (Budán vagy Pesten), akár Bécsben; mert nekem ez mindegy, nem ismervén sem az egyiket, sem a másikat«. A nyomdásznak a következő utasítást adta: »Az én kívánságom ebből áll: 12-től rétbén, és pedig ha lehet 12-o maximo, tiszta fehér és erős nyomtató papírosra, 500 nyomtatványban; azaz 490 nyomtató papírosra és 10 velinre. Azt kell óhajtanom, hogy az említett formatum mind szélességére, mind magasságára nézve nagy lenne, hogy t. i. a legvastagabb garmond betűkkel nyomtatassék, anélkül, hogy az egész kötetben valahol csak egyetlen egy sor is megtörtetnének vagy szakaszthatnének; amit a betűszedőtől én okvetlenül megkívánok. Hogy az említett 12-től rétbén nagyobb lehessen, azon

további okból is óhajtom, minthogy különben a könyvkötő kéntelenítettnek a szerzőnek minden nyomtatványhoz adandó képét felette nagyon körülvágni, s így talán el is csúfítani.« Az utolsó korrektúrát minden árkusról elvarta, mert tapasztalata szerint a betűszedők és korrektorok »mindent tudnak, és mindent *jobban* tudnak, mint a könyvszerző vagy akárki más; s mégis a legszorgalmasabb korrektúra után is az előbbi tetemes hibákat még több és rútabb hibákkal szaporítják«.

II. azt remélte, hogy a pesti József-napi vásárra a könyv nyomtatása elkészülhet; rövid Előszót is ígért s kérdezte, mennyi foglalót adjon. A nyomdász febr. 3-án kapta meg a kéziratot; 4-i levelében B. iránti sziveségből maga vállalta el a kötet szerkesztését és korrektúráját, beleegyezett abba is, bár nem szívesen, hogy az utolsó korrektúrát felküldi Linzbe. Levéléhez próbanyomást is mellékel, kérve B.-t, válassza ki a betűtípust Elárusítónak ő is Eggenbergert ajánlotta; előlegül 100 ezüstforintot kért. (U. o. Lev. 4^o 152.) Sághy a kötetet febr. 5-én adta be cenzúrára; Nagy Antal cenzor febr. 8-án engedte meg változtatás nélküli kinyomtatását. B. tudomásunk szerint csak márc. 17-én érdeklődött kézírata sorsáról. Levelében megígérte, majd 27-én Haslingerrel el is küldte a pénzt. (Expensenbuch, id. l.; Haslinger levele: O. L. — Egyetemi Nyomda irattára, 1835. 197. sz.) 31-én hosszú levél ment Budára a mustra nyomtatott lapokkal (Trattner betűivel)«. A pénz márc. 30-án érkezett meg, s Sághy ápr. elején hozzáfektetett a munkához, 14-i levelével már az első ív korrektúráját küldte.

Sajnos, a tizenkettedrét papíron a hosszabb hexameter-sorok megtörtek; azt írta, hogy a hibán kisebb betűtípus alkalmazásával lehetne segíteni: nyugtázta B. 100 forintját; úgy gondolta, hogy majdnem az egész költséget fedezi, mert a példányok nyomtatásának ára ívenként 11 ft 26 krajcár ezüstben, az egész mű terjedelme pedig 9—10 ív lesz. Mivel B., sejthetőleg márc. 31-i levelében, szebb papírost kívánt, ennek árát nem tudta, s így nem mondhatta meg pontosan, mennyibe kerül a könyv. A következő napon már a második ív korrektúráját küldte el Sághy, s jelentette, hogy talált jó olasz papírt. A nyomda gyorsan dolgozott: a költő ápr. 18., ill. 20-án küldte vissza a 14-én Budán feladott levonatokat, 30-án a második korrekturát, máj. 18-án már a negyedik kiszedett ívet adta fel Budára; közben máj. 20-án az első, majd a második véglegesen nyomtatott ívet. Miután B., az első ív lenyomatát megkapta, máj. 21-én levelet írt Ságlynak »a szedés s nyomtatás rút hibáiról, a linzi tipografus eredeti kézírásával együtt ugyanazon hibákra nézve«. Ságlynak írt leveleit nem találtuk meg az Egyetemi Nyomda iratai között, így a »rút hibákra« csak Sághy válaszleveleiből következtethetünk. Fő kifogása az lehetett, hogy hosszú hexameter-sorai nem fértek el a tizenkettedrétű íven. Sághy már előbb azt javasolta, hogy vagy nyolcadrétre nyomjanak, vagy kisebb betűtípust használjanak. B.-nak — úgy látszik — egyik megoldás sem tetszett: mind a régi kiadványaiban megkedvelt formátumhoz, mind a betűtípushoz mereven ragaszkodott. Végül is nem tehettek mást, mint hogy B. beleegyezésével és költségére makulaturába dobták a kinyomott két ívet, és most máj nyolcadrét alakú papírra újra szedték a szöveget (v. ö. az ápr. 26., jún. 14., szept. 12-i leveleket és Expensenbuch, 1835. jún. 18., júl. 1., valamint Juranits levelét Kisfaludy S.-hoz, Pécs, 1835. júl. 19., KTE., Levelek Kisfaludy S.-hoz, 59. sz.) A nyomtatás az új utasításoknak megfelelően folyt tovább, elég gyors ütemben, úgy, hogy B. aug. 14-én már a 14. ív korrektúráját küldhette vissza Budára, 17-én pedig a boríték javított levonatát adhatta postára. (Expensenbuch.) Nehézség azonban akadt még a nyomtatás befejezése után is. B. ugyanis a kinyomott íveken újabb sajtó-

hibákat — az egész könyvben számszerint tizenegyet — talált; ezeket aztán kézzel javíttatta ki Sághy. (A hibák jegyzékét l.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. V. 13.)

A 218 lapos kötet elrendezése, kiállítása azt mutatja, hogy B. ezt szánta az életművét bár csonkán, de mégis összegező, nevét megörökítő aere perennius monumentumnak. Felvette bele mindazt, amit csak elfogadhatott az időközben úgy látszik némileg engedékenyebbé lett cenzúrával (amely most már átengedte pl. a *Serkentő válasznak* az 1827-es kiadásból kitiltott 12 sorát): a régiek mellé főként bölcselkedő jellegű verseit, s azokat, amelyekben látói, írói szerepének jelentőségét fogalmazta meg (*A látók titka*, *A magyar író*, *A magyar költő* második része). A kötet élére, mintegy vezér-versűi *A magyar lamost* állította: költői hivatásáról szóló hitvallását; s hogy nevelői célzatát még jobban hangsúlyozza, (*A mester és a tanítvány*) alcímmel látta el. A kötethez arcképet csatolta: ez Fügernek, a híres bécsi festőnek a költőt érett férfikora teljében ábrázoló, idealizált, szép portréja nyomon készült. A poétai munkák gyűjteményébe besorolt 42 darab nagyobb részét most is keletkezésük rendjében rendezte el; egyeseket azonban — mint a már említetteket is — kiemelt azzal a céllal, hogy a kötet gondolati, motívum-szerinti kompozícióját is biztosítsa. Külön (harmadik) könyvben egyesítette a *Várna és Mohács* témakörével foglalkozó darabokat, külön (negyedik) könyvben, a kötet végén helyezte el *A magyar költőt*: poétai végrendeletét. A magyar versekhez csatolt *Toldalékban* három próbát adott latin verseiből.

A verskötetet díszítő arcképét külön nyomatta s később csatolta művéhez. A kép még a bécsi évekből származó metszetről Karl Karg nyomdász bécsi műhelyében készült 1835-ben. A júni. 4-i számla szerint először 200 darabot készíttetett B., százanként 3 ezüstorintért, majd okt. 5-én 362 újabb lenyomat 10 ft 30 krajcárért ezüstben (U. o. Lev. 4^o 152.). A képeket két részletben küldte el Eggenbergernek: aug. 29-én 170-et, okt. 16-án 340-et, összesen 510 darabot (Expensenbuch). Nem 500 példány készült ugyanis a P.M.-ból, hanem 510, mert Sághy eleve úgy számított, hogy a könyvből hetet a könyvtáraknak, hármat a konziliáriusoknak kell adni. (Dátum nélküli levél, melyet B. 1835. aug. 27-én kapott meg és az okt. 14-i levél; u. o.). E példányok külön pénzbe nem kerültek, kiadódtak az ú. n. Zuschuss-ból. — A kötet árát Sághy 1 ft 24 krajcár ezüstpénzben állapította meg. (Aug. 27-i levél.) A nyomdászamlát szept. 9-én állította ki. A 14¼ ív terjedelmű könyv nyomdai költsége ívenként 6 ft 17 krajcárt számítva 90 ft 2¼ krajcárba rúgott. Az elrontott két ív 17 ft 10 krajcárba került, az egész összeg tehát 107 ft 12¼ krajcárt tett ki ezüstben. A papírszámla 127 ft 21 krajcárt, a korrektúraküldözgetés portója 8 ft 31 krajcárt tett ki, 475-pld. bekötése 31 ft 40 krajcárba került (Lev. 4^o 152.); a nyomdászámlla végösszege 176 forint 44¼ krajcár volt ezüstben.

A kötet sorsa. Sághy Trattnerrel ellentétben nemcsak kiadó és régi ismerős, hanem nagy ortológus is volt, aki pártjának új fegyvertényét látta a kötet megjelenésében. Legvilágosabban 1835. ápr. 26-i leveléből látszik ez: »A Jelentés [a könyv megjelenéséről] fogom eszközöltetni a budai német újság által, mert a pesti nyelvrontóktul nem sokat várhatok. — Mi klasszikus ítéletet vagy írást lehet az olyanoktól várni, kik Pesten majd mind úgy írnak, mint ezen Rajzolatok, melyet mutatásul bátorkodok megküldeni, előadják. — Nemde újátatossá tesszik nyelvünket? és vége minden klasszicitásnak, ha ezen rongálóknak korlát nem szabtatik. — Azért óhajtottam volna szívemből, hogy amit Versegly Grammatikájában elhibázott, a Tekintetes úr, kinek a nemzet előtt nagy híre és hitele

vagyon, felvilágosított és annyira meghatározott volna, hogy a Magyar Társaság némely ifjú és szeles tagjainak a szemek megnyílván, látták volna nyüveneknek általuk eszközölt bomlását, értelmetlenségét és végre meg-útáltatását.» (MTA.—M. Irod. Lev. 4^o 152.) Érzet unszolja B.-t több levélben, hogy kötele elvé tegyen előszót: »Valamely fontos Előszó nemcsak nem lesz felesleges, de talán szükséges is, mely nyelvünk tulajdonságát és poézisát is megériutené, kevés leckét adna szép nyelvünk rontóinak.» (U. o.; I. még Apr 15-1 levelet és azt, amelyet B. júl. 28.-án kapott meg.) Így érthető, hogy munkavállaló nyomdász létére szíven viselte azt is, hogy írniak-e a lapok a könyv megjelenéséről. Láttuk, áprilisban még maga akart gondoskodni Jelentésről; ezt most Eggenbergerre hagyta, de megírta annak, hol lehet a könyvről olvasni: »A Jelentés a munka új kiadásáról megtörtént Eggenberger úr által, oly tisztességesen, amint csak lehetett. Sok, se kevés róla nem mondatott, és olvashatta a Tekintetes úr özvegy Kulcsárné és Helmezy Jelenkori újságjában. — Mit mondott róla Rösler Kristóf úr, azt iderekesztve megküldöm.»

Eggenberger közleménve a *Hazai s Külföldi Tudóstársok*ban, a Hirdetések között jelent meg 1835. szept. 26-án (25. sz.) a következő szöveggel: »Tudományos jelentés. T. Batsányi János poétai munkái megjobbított és megbővített második kiadásban újonnan kikerültek a sajtó alól. — A munkának becséről és érdeméről nem szükséges valamit szólni; elég legyen Batsányi Jánosnak nevé említeni, ki a magyar világ előtt mint nagyérdemű és tudós Hazafi eléggé ismértetes. — Az ő lelke a régi görög és római költőkkel felségesen emelkedik és áthatotta a magyar nyelv tulajdonságait is. — A nyomtatványok a királyi könyvnyomtató intézetben igen csinosan, nagyobb tizenkettől rétből és szép velencei postapapírosra kiadva a szerzőnek rézre metszett képével egyedül nálam, alábbírtnál találtnak. Az ára egyenként, borítékba és kemény táblába kötve 1 ft 24 kr. ezüstben. Költ Pesten, szeptember 20-án 1835.

Eggerberger József könyvárus

A *Hazai s Külföldi Tudóstársok*éval azonos szöveg jelent meg a *Jelenkor Értelstőjében*, szept. 23-án (76. sz.).

Rösler újságjának melléklapjában, a *Gemeinnützige Blätter*ben (1835. szept. 27., 88. sz., 617 l.) már nem könyvkereskedői hirdetés, hanem az író és művét méltató ismertetés látott napvilágot. A szerkesztő a cím és az ajánlás után ezt írta B. új kötetéről: »Es ist der erste Veteran aller jetztlebenden Nationaldichter Ungarns, es ist der Geist ewig jugendlicher Schönheit und Fülle klassischer Römerkunst, identifiziert mit dem des Vaterlandes, der diesem in vorliegender Sammlung nicht sowohl dargeboten, als vielmehr von ihm gewiss mit feuriger Sehnsucht, mit dankbarer Achtung empfangen werden wird. Der Vertraute aller Reize seiner von ihm mehr als zwei Generationen hindurch mit zärtlicher Eifersucht gepflegten Muttersprache, eingeweiht und eingeübt in ihre schönste Verwendung, bezeugt hier in den mannigfaltigsten Formen jenen Doppelgeist, und behauptet für immer schon dadurch den Rang einer Regel, weil er in den höchstbesonnenen gewählten Mottos Bürgschaften für sich aufstellt, die nie angefochten werden können, mit denen zu rivalisieren nie ein gebildetes Zeitalter aufhören wird, die unvergänglich sind. — Dem exemplarischen Geschmack des Inhalts in der vollendet reinsten Sorgfalt entsprechen auch das Bildnis des Dichters (gemalt von H. Füger und F. John, n. b. Füger und John), und die typografische Ausstattung, samt Umschlag.« Nincs igaza Szinyeynek, aki B. életrajzában azt írja, hogy Rösler ismertetése »egypár magasztaló általánosságából áll.« (143. l.) A budai német újság szerkesztője ahhoz az

irodalmi párthoz tartozott, amelynek SÁGHY is tagja volt. Lapját az *Universitäts tipográfia*ja nyomta; ezért is küldhette meg könnyen SÁGHY B.-nak a *Gemeinnützige Blätter* nek a PM.-t ismertető számát. Már e külső körülményekből is nyilvánvaló, hogy Röslerrel a nyomdász SÁGHY iratta a cikket. Találtunk azonban szövegyszerű bizonyítékot is az ismertetés sugalmazott volta mellett. Rösler kiemeli B. művében a klasszicitást, amelyet SÁGHY a pesti »újakban« hiányolt (L. előbb idézett, ápr. 26-i levelét). A cikk egyébként sem »általánosságokat« mond, hanem pontosan azt, amit B. legfőbb költői érdemének tartottak a kortársak, s először B. felesége fogalmazott meg még a bécsi években (*Gedichte*. Wien, 1805. 103. 1.):

*Römersinn ist's, der oft mit leisem Hauche
Meines Bruders erhabne Barden-Seele
Mächtig rührt, auf Fittichen hoher Denkhraft
Glühend emporhebt.*

Ilyen kép élt a barátokban B.-ról a költőről, aki a görög-római eszményen alapuló nyelvi és formai klasszicitást a hazafiúi tartalommal kortársai között a legteljesebben tudta összeegyeztetni.

Kritika egyetlen egy jelent meg B. kötetéről: Toldy Ferenc írta a *Kritikai Lapok*ban. (VI. 18—20. 1.) A bírálat lényeges; feltűnően új benne B. életművének történeti szemlélete: »... a költőt nemcsak a művészet elvéből s magában, hanem időszakához mérve is kell megbírálni«, — olvassuk benne. A gondolat csírájában benne van már a *Handbuch* idézett mondataiban, csak hogy ott még B.-nak a haladottabb egykorú magyar irodalom mögött való elmaradásáról esik szó. Toldy nézeteinek jelentős fejlődését a politikai és irodalmi helyzet lényegbevágó változása magyarázhatja. Kazinczy 1830-ban meghalt, de a Pyrker-fordítás ügyében már előbb szembekerültek vele tanítványai; megalakult az Akadémia, melyben Toldy, Bajza és társaik játszották a főszerepet; a politikában s irodalomban egyre határozottabban törtek előre a reformkor haladását munkáló mozgalmi; az irodalom a megélenkült közéleti viták közepette, a társadalom mozgásában magáratalált, az új nemzedék frői felismerték befolyásuk megnövekedését s éltek is vele. Így vált szemükben B. neve és műve a múlt megbecsült emlékévé: »Bacsányival föltámad emléke azon férfiaknak, kik ébresztőleg s utat mutatólag egy szebb kor hajnalát deríték fel hosszú álom után. S azért kedvesek azon helyek, melyek egy Orczy és Barcsai neveit zengik, Virágot és Szentjóbít első ocsódásokban, Barótit a virti sírok közt keresik fel. S ezekkel együtt előttünk áll ő, ama lelkes körnek fáradozások és balsorsban kihűzött hosszú évsor által megviselt, már csak egy élő emléke: ébresztve, intve újólag; de adjunk hálát a sorsintézőnek, későn, legalább így későn. Az érzések, melyek benne, a hazától távol keserűben égnek, itt már tettet szültenek; s a szózatot, mellyel az alvó időt rázogatta, a nemzet meghallá s megértette. Azonban ez nem von le a volt ivadéktól hősről semmit, sőt igazolja buzgóságát s dicsőíti őt.« (*Kritikai Lapok*, VI. 18—19. 1.)

Toldy bírálatának ez a része, amely őt a tisztességteljes múlt alakjai közé sorolta, talán jobban fáj B.-nak, mint az, amelyben költészetéről ítélte: »Bacsányi nem poétai természet. Szívének egy pár érzése van csak, s az mély és szent; de a beszédben, mely azt kizengi, nincs erő, nincs láng, az csupa mindennapi szavak árja; lelkének egy pár képe van; s ezek — rari nantes in gurgite vasto — nem bírnak a mi újsággal, hogy az amplifikációk tengeréből kiválva, a képzelet munkásságát csak némileg is ingerelni tudnak; filozófiájának egy pár tétele van, s az is formájában száraz, alkalmazásában kopár, s — mi ismét nagy baj — elnyűtt, elhasznált, s még

azon felül magát is ismétlő, másoló.* (U. o., 18. l.) Toldy bírálatának legfeltűnőbb hiányossága, hogy nem méltatta B.-ban a politikai költőt, egész kritikájában nyelvi, formai, művészi kérdésekről ír, s még ott is, ahol B. történeti szerepét felmérte, csak szűken értelmezett nyelvi-irodalmi érdemeit ismerte el. Nem vette észre a költő legfontosabb jellemvonását: emlékbeszédében, kiindulása bevezetésében is hiába keressük ezt. *A franciaországi változásokra* c. versnek pl. csak életrajzi jelentőséget tulajdonított. B. forradalmi vonásait csak később — de éppen Toldy kiadása alapján — ismerte fel igazul jelentőségükben Arany László. (V. ö. *Összes művei*. Bp. 1900-1901. II. köt. 268—270. l.)

Attuk, Ságly hatására Eggenberger 1835-ben az új kiadás terjesztésére többet tett, mint 1827-ben, Ságly befolyásának megszűntével azonban minden úgy történt, mint azelőtt. A megjelenés után mindössze kétszer hirdette a könyvet (*Hazai s Külföldi Tudóstársók*, 1835. okt. 24. 33. sz.; 1836. ápr. 16., 31. sz., a Hirdetések rovatban). A második meghirdetés nyilván B. erélyes fellépésére történt, mert a kereskedő nem sokkal előbb, ápr. 10-én számolt el először a költőnek a kötetekről. A számadás szerint Ságlytól 438 példányt vett át, s ápr. 10-ig mindössze 43 darabot adott el. Az eladási árból a levonások után B.-nak 36 forint 32 krajcár járt ezüstben. (MTA—M. Irod. Lev. 4^o 152.)

B. még ebben az évben elpanaszolta baját Juranitsnak, aki közben pécsi kanonok lett. Ez a sikertelenség okát abban látta, hogy a versek javarésze már az 1827-es kötetben megjelent, és mostán annyira megvesztett az ifjúságnak ízlése, hogy ha csak az új szókkal nincsen főtarkázva, nem kedves előtők. No majd tesztek próbát, — folytatta — írok Eggenbergernek, hogy mennyi kelhetett el és legalább száz exemplárt lehozatok.* A terjesztés most nehezebb feladat volt, mert a V-ből is küldtek vissza Juranitsnak eladatlan példányokat, s a kanonok a tartalmilag alig felfrissített második kiadást sok helyre nem is merte újból elküldeni. (1836. nov. 2-i levél, u. o., Lev. 4^o 152.) 1837. máj. 6-i levelében már azt írta, hogy Eggenbergertől mind az eladott példányok árát, mind az el nem adott köteteket Fejér György közbenjárásával vitette magához Pécsre, s hozzálátott a széllesztéséhez. »Majd meglátom, mire mehetek itt velek«, írta. (U. o.) 1837. nyarán le is érkezett Pécsre 350 példány, Eggenbergernél csak 45 maradt. A terjesztést most már az is nehezítette, hogy »a munkát a Tudós Társaság rútul legaláztat«, vagyis megjelent Toldy már ismertetett kritikája. Juranits leveléből úgy látszik, B. azért is szorgalmazta könyve vidéken való terjesztését, mert széles olvasó közönséghez, a »köz néphez« akarta az élete örök emlékjelének szánt kötetet eljuttatni. Pécsi híve jobban ismerte az elmaradott magyar állapotokat: »bizony, a köznép ilyen könyveket nem venne, inkább marad az imádságos és ájtatos könyvek mellett.« A könyv-olvasók Magyarországon a papi rendből, az ifjúságból és a hivatalbeliekből rekrutálódnak, — írja. — Amit tehát a könyvből nem lehet eladni, az iskolákban kell elajándékozni. »Még fogom kérni mind az akadémiai professzorokat, mind a gimnáziumbelieket, nemkülönben a szemináriumba is, és azon kívül három idévaló könyvkötőket, küldeni fogok Szekszárdra, hogy gyűlés alkalmával elszéllesszenek belőle; úgy Kaposba, Mohácsra, Siklóásra, ahol egy hites magyar könyvkereskedő van. Már némely buzgó plébánosoknak is adtam ki. Ha ezt én eddig tettem volna, talán már jól elkelték volna, hanem én is azt mondom, hogy alább lehet adni; és még magamnak is volna szándékom, ha három huszason elkellhetne, megpróbálok, alább pedig nem lesz két forintnál váltóba.« — írja Juranits 1837. jún. 21-én (u. o.). Most tehát hivatásos könyvkereskedőket is bevont az árusztásba, nem úgy, mint 1827-ben.

Társadalmi súlyával is támogathatta a vállalkozást; az irodalmi viszonyok erős változását is mutatja azonban, hogy a könyveladás, a közönség fejlődése, növekedése folytán, egyre inkább üzleti vállalkozássá alakult át. B. kötete így sem fogyott valami gyorsan. Igaz, hogy Juranits 1837. szept. 13-i levelében már 100 példány elkeltről értesítette a költőt, de ezután már inkább csak panaszokat hallunk: »... avval . . ., hogy küldözgessem messze városokba, vesződni nem akarok, mert küldöttem el Zomborba éppen főispán-installáció alkalmával, de csak egyet se vettek meg, pedig 2 ft. váltóba, azt adván okul, hogy régi magyarsággal van és visszahozták. . . Nemcsak Keszthelyen, de még Erdélybe is megveszett a jó íz a fiatalokba. Ha küldeném messzebb vidékekre, ki ügyelne reá; míg elkelne, addig meg is halhatnánk, és így kire maradnának. Elkelték Keszthelyen, Fejérváron, Szekszárdon, itt is az iskolákba; majd megint bejövetelkor, midőn az iskolák kezdődnek, több el fog kelni, de olcsó áron; minden könyvárosnál előre próbáltam három huszason, de csak egyet sem adhattak el, aztán 2 ft-ra szállítottam.« (Pécs, 1838. szept. 1.)

A kötetek eladása dolgában olyan ellentét támadt a két régi barát között, amely miatt a levelezést is megszakították. Az előbbi idézethől azt láthatjuk, hogy a kanonok nem »vesződött« sokat az árusítással, ha törődött is vele, mindenesetre kevesebbet, mint az előbbi kiadás szellesztésekor; B. viszont az öreg emberek makacsságával — de főként a kötet monumentum-jellege miatt — egyre ingerültebben követelte az árusítás szorgalmazását. Juranits azt vélte kiérezhetni a költő türelmetlenségéből, hogy a linzi barátnak pénzre van szüksége. 1838. szept. 1-i, majd 1839. júl. 10-i leveleiben biztosítja, hogy a könyvek miatt ne aggódjék, »mert amíg él, segíteni fogja, csak folyamodjék hozzá szükségében. (U. o.) Az irodalom-pártolás egyetlen módját még ebben az időben is az igaz magyar nyelvet ápoló írók patronálásában látta. Pécsről, 1835. júl. 19-én Kisfaludynak írott levelének egyik passzusa kétszeresen jellemző rá: nemcsak elavult mecénás-felfogását árulja el, hanem azt is, hogy B. pártfoglalásával beszédkedik, s már a száműzött olyan munkájának kiadását is a maga érdemének tünteti fel, amelyhez semmi köze nem volt: a *Faludi-kötetét*. »Batsányi most nyomtattatja utolsó munkáját Budán tulajdon képével, de igen sok vesződsége vagon Sáhly úrral a nyomtatás miatt. Azt írja, hogy ezer árkuat köll kasszálni és újra nyomtatni, pedig én erre 300 forint pengőt küldöttem föl, és mind a Faludi harmadik kiadását, mind pedig az ő versét én nyomtattam ki még plébánus lévén. És így láthatni, hogy én a magyar literatúrát igen pártolom.« (KTE., Levelek Kisfaludi S.-hoz, 59. sz.)

B. felfogása modernebb volt. Juranits pártfogását a nyilvánosság előtt megköszönte, amikor kötetét — bár a régi ajánlásoknál lényegesen tömörebb szöveggel — neki ajánlotta ily módon: »Főtiszteltű Juranits László pécsi kanonok úrnak, több vármegyék táblabírájának, mint legrégibb szíves jó barátjának küldi s ajánlja a szerző.« A támogatást nem kérte, csak szükségből fogadta el s baráti szolgálatnak tekintette. A magyar irodalom szolgálatának, hazafiúi kötelességnek tartotta a könyvek »szellesztését« is. Először mindig hivatásos könyvkereskedővel alkudott meg, s csak mikor ez nem boldogult, akkor kérte barátja segítségét. Juranits B.-t ebben a tekintetben soha sem értette meg. A vers-kötetek eladását éppúgy, mint a nyomdai költségek fedezését személyes irodalom-pártolásnak tekintette. (1838. szept. 1-i, 1839. ápr. 27-i, 1839. júl. 10-i levelek, u. o.) Júl. 10-i levelében ezt írta: »Én mindenkor megmutattam hozzád barátságomat, noha sokan veled közlekedni nem merészletteke, — s azt állította, hogy a könyv megjelenése óta 300 forintot küldött B.-nak.

BATSÁNYI JÁNOS'

POÉTAI

M U N K Á J L

Második, megbővített kiadás.

A' Szerzőnek képevel.

BUDÁNN,

A' KIRALYI UNIVERSITÁK' BETŰJIVEL.

1835.

Az 1835-ös kiadás címlapja.

(Ered. nagys.: 130×194 mm)

(X)

B., az Expensenbuch szerint, Juranitsnak szóló utolsó levelét 1840. ápr. 22-én küldte el. A levél sokáig készült; három fogalmazványa is maradt az író hagyatékában (I. ev. 4^o 152., R. u. i. 8^o 80., VI. 53.) Azon kezdi, hogy a győri püspöktől megígért 500 ft-ot nem kapta meg; szavaiban a régi, soha fel nem adott klérus-ellenesség szólal meg: »Ha igaz az, hogy jó barátok, becsületes emberek s igaz hazafiak közt »promissum cadit in debitum«, úgy magad nem tagadhatod, hogy mint *adósom* ment másvilágra! Holott ezt a csekélységet könnyen kifizethette volna abból az oly sok ezrekre menő nagy sunniából, amelyet életében összegyűjtött, s halála után a közhír, vagyis inkább a *vox populi* szerént nála találtattak. Így az én értekezéseim, őmiatta, még ma is kéziratban hevernek, s nemsokára — tűzbe vetem!» (A püspöki ígéretéről l. az 1827-i kiadás történetében.) B.-t nem elsősorban ez háborította fel, hanem Juranitsnak az az állítása, hogy a PM. megjelenése óta 300 ft-ot küldött a költőnek. Az igazság az, hogy mindössze 195 ft-ot kapott ezüstben: 95-öt Fejér György közvetítésével (l. Fejér—B., Pest, 1838. okt. 20., nov. 14., és Juranits—B., Pécs, 1838. szept. 1., okt. 17., 1839. ápr. 27.) és 100-at, egy Linzen átutazó pécsi tanár kezén át, 1839. szept. 20-án (Juranits—B., 1839. júl. 10. és az említett levéltörödékek.) Az előbbiekből látható, hogy Juranits nem vezetett számadást pénzküldeményeiről; megjegyezzük tehát, hogy még 100 ft Linzbe küldését tehetjük fel. Fejér Pesten, 1837. május 12-i levele szerint ugyanis 100 forintot küldött ezüstben a költőnek s erről B. nem beszél. Sőt: Juranits 1838. okt. 17-i levelében arról is ír, hogy legközelebb Blauhorn pécsi kereskedő útján szándékozik pénzt juttatni a költőhöz. Úgy látszik azonban, hogy ez éppoly ígéret volt csupán, mint az 1837. szept. 13-i levélben emlegetett 200 pengőforint. (U. o.)

Az anyagiak tisztázatlanságán túl B. legmélyebb sérelme az volt, hogy Juranits most már nem törődött a régi buzgalommal a kötet terjesztésével, és a költő sürgetéseit a pénzbeli segélykérés szemérmes formájának tartotta. B. utolsó levelének egyik töredékében (MTA.—M. Irod. 8^o 80., VI. 53.) így írt erről: »Azt írod, hogy a nyomtatványok eladatásáról többé ne *törődjem*, ne aggódjam; minthogy te, míg élsz, engem segíteni kész vagy. Készönöm ugyan ebbéli jószágodat, de azt kell mégis kérdeznem tőled: mi vihetett téged oly szerencsétlen gondolatra, azt vélni s magaddal elhitetni, hogy a nyomtatványok elterjesztésével csak pénznek szerzésére arányoz a könyvszerző, különösen pedig a magyar könyvszerző, s még különösebben és főképpen a magyar nemzeti költő, akár Kisfaludi Sándor vagy Himfi, akár Batsányi légyen a neve? Nem a *pénz*, nem a *nyereség* minálunk a fő-dolog, nekünk Pluto nem istenünk; az nekem sohasem volt céloom, egyéb dolgokban is, sem most, (noha elég nagy szükségem volna reá) sem valaha máskor. Minden egyéb mellyékes tekintetet félretéve, egyedül azt ohajtja, akarja, kívánja, mint népét és honját igazán szerető s tehetsége szerint szolgálhatni vagyó *hazafi* s nemzeti *költő*, hogy amit írt, hogy amit szíve mélyjéből énekelt és az élet háborgó veszélyes tengerén kétszer is szenvedett hajótörés után a végveszedelemtől legalább részben megmenthettem, s halálom előtt végre valahára nyomtatásban kiadhattam...» A tollhibái tanúsága szerint is heves indulatban papírra vetett mondat befejezetlenül szakad meg a fogalmazványban, de sejthetjük, hogy mit írt B.: nyilvánvalóan látói hivatását hangsúlyozta, amelynek tudata nem engedi meg a hallgatást, s arra ösztönzi a költőt, hogy fáradhatatlanul nevelje és intse nemzetét.

E levél után megszakadt a kapcsolat a két barát között. Juranits megsértődhetett, s elhallgatott. A költőt azonban tovább is foglalkoztatta poétai munkáinak sorsa. 1843-ban megkérte Szalay Lászlót, aki kétszer is

meglátogatta Linzben, hogy nézzen utána, mi lett a PM.-kal. Szalay másodszor Münchenből hazafelé jövet júl. 29-én járt az öreg költőnél; Pozsonyban, 1843. nov. 19-én kelt levelében értesítette, hogy tudomása szerint verseiből még kaphatók példányok a pesti könyvkereskedőknél. Szalayn keresztül Juranitshoz is próbált kapcsolatot találni a száműzött. A fiatalember azt felelte, hogy az országgyűlésen öreg kora miatt nem jelent meg a kanonok, beteg is, s ő a könyvek iránt nem meri megszólítani.

A B. halála után megjelent kiadások

A költemények kiadásának további történetében Toldy Ferenc játszotta a legfontosabb szerepet. 1843-ban egyike volt azoknak, akik B. akadémiai tagságát szorgalmazták, 1847-ben fel akarta keresni a linzi száműzöttet, de csak haláláról adhatott hírt. Nem szűnt meg minden alkalommal kiszolgáltatni neki az igazságot; még abban az évben akadémiai gyűlésbeszédet mondott fölötte. Kézikönyvének 1855-ös kiadásában B. rövid életrajzát, méltatását, 9 eredeti költeményét s az *Osszian-fordítás* egy prózai részletét tette közzé. Az ötvenes évektől kezdődően kibontakozó kiadói tevékenységnek egyik igen érdemes és nagyhatású vállalkozásában: *A magyar nemzet classicus írói* című negyvenkötetes sorozatban egy kötetet B.-nak is szentelt: a költő művének máig legteljesebb kiadását (*Bacsányi János költeményei, válogatott prózai írásával egyetemben*. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1865. Heckenast Gusztáv tulajdona. VIII., 268. 1.)

A kötet — mint az egész sorozat — a nagyközönségnek készült mindennemű szöveggkritikai apparátus nélkül; magyarózó bevezetésként csak rövid Előszót adott s a *Kézikönyv* már említett életrajzi méltatását nyomatta le újra Toldy. A szövegekről, amelyeket saját korának modern helyesírásával közölt, ezt írta az Előszóban: »Bacsányi költeményei itt először jelennek meg teljesen s egész épségökben. Előttém voltak a folyóiratok, melyekben elszórva először jelentek meg; előttém némi kéziratok és sajátkezű javításai; előttém azok ismételt kiadásai. Némely helyeken változó olvasások közül kelle választanom: én mindenütt azon hűséggel jártam el, mely egy szót sem ír át máskép, mint a szerző írta, vagy változtatta azt. Ugyanigy s ily forrásokból adtam prózáit is, de ezeket korántsem mind, sőt csakis az »irodalmiak« közlő egy részt, az egy vagy más tekintetben tanulságosb vagy érdekesbeket, s általában csak működése első szakából valókat. Akkor hatott ő: akkor volt ő egészen ő.» (V. 1.) A kötet első fele B. poétai munkáit adja, nagyjában a PM.-kat követve, lehetőleg keletkezésük egymásutánja szerint elrendezve: az első könyvben 23 darabot az 1785 és 1794 közötti, a másodikban 21 darabot az 1795 és 1830 közötti évekből; a harmadik könyv a *Várna és Mohács* négy darabját, a negyedik *A magyar költő* két részét tartalmazza. A PM.-hez képest tehát nem nagy a gyarapodás: néhány alkalmi költemény s főként az elboztatás óta először itt újra kiadott *A franciaországi változásokra*. Toldy ezt a verset ugyanúgy, mint a PM. kiegészítéseként közreadottak nagy részét a MM.-ből vette; kézirati forrásként az akkor még Mikó Imre birtokában lévő Aranka-levelezést s a MTA. Kézirattárába került Kazinczy-iratokat használta. B. linzi hagyatékát — ahogy ezt Szinyei F. helytelenül teszi fel — azért nem láthatta, mert az csak 1871—75 közt került Magyarországra. (L. a kéziratoknál.) — A kötet nagyobbik fele (113—265 l.) B. prózai írásainak válogatott gyűjteménye: *A fordításról* szóló tanulmány; a MM. *Bévezetése*; az *Osszianra* vonatkozó feljegyzések és fordítás-részletek; a *Bessenyei Györgyről*, *Miltonról*, *Báróczyról* s *Anyosról* szóló értekezések

s végül tizenhét, Báróczyhoz, Forgách Miklóshoz, Aranka Györgyhöz Virág Benedekhez és Kazinczy Ferenchez intézett levél, amelyek közül néhány már előbb megjelent az *Új Magyar Múzeum*-ban, ill. a *Koszorúban*.

Az összes későbbi B.-kiadások Toldy kötetére támaszkodnak. Ő maga is ennek anyagából rendezte újra a *Kézihönyv* 1876-os második kiadását. Az 1855-ben felvett darabokból elhagyta itt a második *Tündéést*, *A magyar lantost* s az *Osszián-részletet*, de közölte *A franciaországot változó-sókra írt verset*; bár ennek forradalmiságát nem méltatta, érdeme, hogy hozzáférhetővé tette a verset, az antológiáknak az ő kiadása óta állandó darabját. Ezt tette B.-kötetének élére *Lengyel Miklós* is (*Bacsányi János válogatott költeményei*, Bp. Lampel, [1909.] Magyar Könyvtár 543. sz. 62 [1] 1.) A nagyközönség számára készített gyűjteményben 29, motívumainak összefüggése szerint rendezett költeményt közölt, kizárólag Toldy kiadása nyomán. Nem vette figyelembe Szinnyei Ferenc eredményeit sem, aki 1904-ben megjelent B.-életrajzában több kiadatlan költeményt és prózai szöveget tett közzé B.-nak a MTA. Kézirattárába került linzi hagyatékából; egyebek közt a *Bosszús tündéést* és *A látót*. *Váry Rezső* már ezeket is felvette abba a kötetbe, amely a költő születésének 150. évfordulója alkalmából jelent meg a Modern Könyvtár 285—286. számaként. (*Bacsányi János költeményei*. Jubiláris kiadás. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Váry Rezső. Bpest, Athenaeum [1913], 64. l.) Ez a kötet 23 költeményt tartalmaz; népszerűsítő céljának megfelelően ugyancsak motívumaik összefüggései szerint rendezi el a darabokat, bár keletkezésük idejét, ahol tudja, jelzi. Néhány apróbb közlemény után, amelyeket a maguk szerkezeti helyén, a versek jegyzeteiben tartunk számon, csak 1945-ben, a költő halálának századik évfordulójára, jelent meg újra önálló B.-kötet (*Bacsányi János munkáiból*. Válogatta és bevezette Csányi László. Pécs. Műhely. 67 [3] 1.) A 800 példányban, amatőr kiadásban készített könyvecske 21 verset és 3 Aranka Györgyhöz szóló levelet közöl; a válogatást Csányi is Toldy kötete alapján végezte s a Szinnyei közölte anyagból egészítette ki. Ez a kiadás hangsúlyozta: »B.-t kiadni hitvallást is jelent. A forradalmi költő hosszú évtizedeken hallgatásra volt kárhóztatva. Hisszük, az új Magyarország megéri és méltányolja a régi vértanú magyar hitvallóit. »A nemzeti és emberi haladás nagy forradalmi harcosa emlékének kívánt hódolni« a zalaegerszegi Bacsányi János Népi Kollégium, amikor 1948-as munkaterve keretében kiadta a költő válogatott munkáit. (*Bacsányi János válogatott munkái*. Kiadja a B. J. Népi Kollégium. Zalaegerszeg, 1948. 94. l.) A kötet B. egész művéről kívánt, bár vázlatos, de sokoldalú képet adni; vegyesen közöl tehát verset és prózát. A kiválasztott 22 költeményt, egy *Osszián*-fordítás-részletet, három prózai dolgozatot s kilenc levelet mondani-valójuk szerint csoportosítva a következő három fejezetben rendezi el: A Litérator; A Látó; A Rab.

A felsorolt kiadványok B. ránk maradt műveinek csupán részleteit közlik, s említettük, csupán a Toldy meg Szinnyei Ferenc közölte szövegeket ismétlik, nem mindig a legnagyobb gondossággal.

VI.

JEGYZETEK A KÖLTEMÉNYEKHEZ

1. BÍZTATÁS

B. első nyomtatásban közzétett műve: *A magyaroknak vitézsége* 1785-ös dátummal jelent meg Pesten. (L. e kiadás II. köt.) A munkát egy a címlap előtt elhelyezett, allegorikus katonajelenetet ábrázoló, s *Aug. Meyer* pesti műhelyében készült metszet díszíti. Ez alatt a következő négy sor olvasható:

*Hazájáért élni, szenvedni, s jót tenni,
Halált vagy rabságot érte fel sem venni :
Barátom ! oly dolgok, melyek egy embernek
Dicsőség mezején oszlopot emelnek.*

E négy sor tehát B. első napvilágot látott verse. Maga is így ír 1795-ben, *Védőírátdban* : »Versiculi, *primi* omnium, quos *luce publica* non indignos putavi, sunt sequentes, anno jam 1783 facti, 1784 editi.« Le is írja a négy-soros verset, itt is cím nélkül; az ugyanitt említett másik versiculus az az alkaioszi strofa, amelyet állítólag börtöne falára írt (l. a 3. sz. töredéket), a *Biztatás*éval azonos gondolatot fejez ki. (B. *Védőíráttát* I, *Benda*, II. köt. 587-588 l.)

A vers a kor nemzeti szellemű publicisztikájának ismert gondolatát mondja el; ugyanezt variálja B. Orczy Istvánhoz intézett ajánlásában s a művecskével a magyar ifjúságot serkentő *Előljáró beszédében* is. Később mikor még egy versszakkal kibővítve önállóította versét, semmi új mozzanatot nem fűzött hozzá, csak árnyalatosabbá tette s címet adott neki.

Az első változat kétsarkú magyar Sándor-vers, a második négysarkú Gyöngyösi-vers. Abban, hogy a bővítést így hajtotta végre, lehet szándékosság is. A két formának, mint a hagyományos és a módos ízlés kifejezőjének szembeállítására már a 80-as években megkezdődik. B. pontosan számon is tartja ezt. »*Anyos* többnyire kétsorú végzetes versben írt, úgy mint amely legalkalmasabb mind a költsőnek elméjét szabadon jártatni, mind az olvasót a gondolatoknak s verseknek könnyű, természetes folyásával gyönyörködtetni. Nem is egyéb végre vétetődtek szokásba az egyenlő-végezetű versek, hanem hogy az utolsó szóknak mértékletes egyenlősége kecsgetetvén fülein-
ket, a gondolatoknak szépsége annival kellemetesebb foganattal hozzátas-
sék elménkbe. A hallás legkényesebb érzékenysége az embernek. Az egyforma hangoknak mértékletes egyeztetése kedves nékie; valamint hogy ellenben azoknak erőltetett többszörezése unalmát okozza. Evégre (kivált a hossza-
sabb költeményekben) a négyesnél csakugyan alkalmatosabb a kétsorú vers.
— Nem következik mindazonáltal ebből az, mintha én a négyes verset meg-
vetendőnek lenni állítanám: korántsem; ilyen következtést csak azok a *verselőkh*
húzhatnak szavaimból, kik a poézisnak mivoltát többnyire csak a szóknak
egyenlő végezetében helyeztetik; nem átalván, mint valamely különös

poétai tálentommal dicsekedni, ha négyes versben *némely nap száz strófát írhattak*. Innét van az ízetlen verseknek oly temérdek sokasága...» — írja a MM. 1788-as első negyedében (63—64. l.); s ugyanabban a kötetben, újra visszatérve a tárgyra, a kétsarkú vers történetéről is szól: »Ezen munkáit Bessenyei a franciák példájára mind kétsorú versben készítette, és annyiival is nevezetesebbek, mivel a verselésnek ezen nemét leginkább ezek, és G. Teleki Adámnak már feljebb említett fordítása hozták nemzetünkél kedvezésbe és szokásba. (Bartsai Ábrahám talám még előbb kezdetű olyanokkal élni, de az ő kellemetes verseit még akkor csak egynéhány jó barátjai esmérhették. — Ő volt Anyosnak is kalauzza a M. Helikonnak kellős tejére.)» (u. o. 111. l.)

A magyar verstörténetnek ez a fejezete, amelyben különös tisztasággal megmutatkoznak az irodalmi formák szoros társadalmi kapcsolatai, nincs még feldolgozva. Érdekes adaléka az a vers-vita, amely Etédi Sós Márton *Magyar Gyászának* (1792) végén olvasható (224—226. l.) *Zoilus*, a szeles, moderneskedő kritikus megrója itt a költeményt:

*Mert Gyöngyösit akart trója követni.
Holott a négyes vers útálatos már ma,
Sok új trók között van miatta lárma.
Sőt még a Múzsák is négyes verstől félnek,
S örvendeznek csupán a kétsoros félnek.
Mégis ez az tró nem nézvén módira,
Régi szokás szerént gondolkodék s tra.
De még torkára forr rút vakmerősége;
Mert ha nem volt eddig, majd lesz ellensége.
Ha a fél-vers trás módját nem értette,
Pennáját kezében ugyan miért vette?
Gyöngyösit s Horváthot követni próbálja,
Holott már ezeket sok magyar útálja.
Vagy mint bölcs vers-szerzők ha nem tud úgy trni,
Mért trt? nem kár volna üstökét megnyitni.*

A versíró nem marad azonban adós; többek között ezt feleli

*Nemzeti nyelvemet ha veszed pennára,
Dicsekszel, hogy tértél atyáid nyomára;
Mégis magyar selymet tekersz franc rámára,
S táncolsz scytha lábom idegen nótára.*

*Ha bölcs versszerző vagy, s nem tudol hibázni,
Szűnjél a Magyar gyász tróját gyalázni;
Még mi hideggel fogsz te sem tudod fájni,
Még meri szakállod néked is más vázni*

*Ne sértegess azért szúrós körmeiddel;
Jobb, dolgozva ballagsz sánta verseiddel:
Mert ha réám rohansz új franc vitéziiddel,
Fegyvert kapok én is, magyar módra, hidd el.*

E versek a köznemesség körében folyó vitákat visszhangozzák: a *Magyar gyász* ott volt kedvelt olvasmány. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Etédi Sós Márton is az Orczyak köréhez tartozott: művének 1792-es kiadása »amaz magyar Maecénásnak» Orczy Lászlónak van ajánlva. — B.

soha se kötötte magát egyik párthoz se ; a kérdés azonban egész életében komolyan foglalkoztatta. (L. az *Egy híres verselőre* jegyzetét.)

Hogy a *Biztatás* tartalmilag szorosan kapcsolódott az egykorú nemesi közvéleményhez, bizonyítja Virág egy Horvát Istvánhoz Ercsiből 1810. szept. 16-án írt levele, amelyben többek közt ez olvasható (OSzK. levelestár) :

... egy katonai dallal, melyet az ercsi káplántól tanultam, mulatom időmet, s amint lehet, üzdegelem gondaimat. Imhol van a textus, amíg majd az apollól utyufiak között elzengem.*

A négystrófás vers 3. strófája így fest :

*Sádp, azt mondják, a Hazáért meghalni.
De mégis szebb, épen neki szolgálni.
Igaz hogy ezekért egy koszorús Vitéznek,
Dücsőség mezején érc oszlopot emelnek.*

Virág még megjegyzi : »Enek szerzője ki legyen, nem tudom. Az Insurgensek énekelgették. A nótája verbunkra való. Kérdezéskedhetnél felőle a dohányos frátereknél, mert talám valaki közülök hallhatta.«

Hogy mikor bővítette ki s mikor önállósította B. a verset, nem tudjuk A V.-ben és a PM.-ben egyformán két 1787-es dátummal ellátott darab közt helyezte el ; bár valószínűen később írta át, hiszen az *Apológiában* (1795-ben) még az egystrófás változatot írta le.

M. : V. 6 l.

PM. 11. l.

K. : PMc. 10. l.

Szv. : C. : először a V.-ben adott B.

6. *emelnek* ; (V.)

8. *tijutalnahi* (V.)

2. A HALDOKLÓ ORCZY ISTVÁNHOZ

B. az Orczy család pártfogoltjaként került be a magyar közeletbe. A család pesti házában — amint ezt maga is hangsúlyozta — több volt pusztán nevelőnél : István »tanulótársa« volt, belső ember, akit Orczy Lőrinc, »atyja helyett atyja« vezetett be az irodalomba s helyezett hivatalba Kassán, vejénél. A magyar feudalizmus kapitalizálódásában úttörő s a felvilágosodás eszméi felé forduló család szívesen támogatta a plebejus származású, igen tehetséges fiatalembert, akinek titkárként, szervezőként s irodalmi hírverőként egyaránt sok hasznát vette. A költő, egyetemi tanulmányai idején, Orczy Istvánnak volt tanulótársa ; úgy látszik, szoros barátság fejlődött ki közöttük, s B. a nagyrebecsült ifjában látta jövődő mecénását. Első nyomtatásban megjelent munkáját, *A magyaroknak vilézségé-t* is nyilván az Orczyban költségen adta ki. (Az Orczyakhoz fűződő kapcsolatainak részletes ismertetését l. ennek jegyzetében e kiadás készülő II. kötetében.)

Orczy István, Orczy Lőrinc legfiatalabb fia, 1767. nov. 30-án született. Anyja Laffert Anna Mária, Orczy második felesége volt. (Petrovay György : *A báró és nemes Orczy család eredete, leszármazása és története*. Turul, 1887. Kempelen, VIII. köt. 74. l.) Orczy István 1784-ben vizgázott a váci piaristáknál. Tétélei ilyen címmel jelentek meg : *Calculi sublimioris una*

cum usu ejusdem multiplici institutio quam in Collegio Regio Vacensi Theresiano illustrissimus dominus Stephanus e L. B. Orczy de eadem subsecivis horis exceptit a Stephano Ludovico Zimányi, clerico regularie e Scholis Pii, . . . ac in eodem Collegio Regio mathematicum profess. ordinario. Anno 1784. Pestini, litteris Trattnerianis. 16. I. B. e vizsga után 1784-ben kerülhetett Orczy István mellé. Lehet, hogy tanára és mestere, a piarista Horányi Elek, Orczy Lőrinc tisztelője és barátja, ajánlotta.

A vers először a *M. Hírm.* 1785. dec. 21-i, 100. számában jelent meg egy ismeretlen pesti levelező következő soraival:

Pest. »Ezen hónap 9-én, estve 5 órakor 11 napokig tartó betegsége után megholt méltóságos báró *Orczy István*, éppen most Szent András napján töltvén el 18. esztendejét. Végeztén oskoláit, melyekben mindenkor első volt, már a mult utolsó terminuson a F. Királyi Táblánál felesküdt. A legszebb tulajdonságokkal bírt. Poéta, muzsikus, filozófus, különös matematikus. Az anglus nyelvet most tanulta, a deákot, magyart, franciát, németet, egyenlő tökéletességgel szóllotta. Méltóságos szülei, rokonai, baráti, mint gyönyörűségeket és minden igaz magyarok mint hazánknak jövőnd erős oszlopát, úgy nézték; ékessége volt a magyar ifjúságnak, és a főbb vérből származottaknak példája, ő lévén leginkább, kibem még lakozott régi magyar lélek! — El lehet gondolni, mely fájdalmat éreztünk mindnyájan halálán; de valamintszintén, hogy legközelebről esmérte, úgy leginkább is illetődött halálán *Bacsányi János*, tavaly (vélem együtt) a törvényben még tanulótlársa, ki őbenne barátját, jóltévőjét, és léendő hathatós segedelmét elvesztvén, még most is vígasztalhatatlanul siratja. Ez a most nevezett, hazáját szerető érdemes ifjú, a mult nyáran a Magyarok Vitézségéről egy jeles könyvecskét bocsátván ki, nékie ajánlotta, melynek Ajánló Levelében méltó dícséretekkel illeti e jeles úrfit; s most is éjtszaka ágyánál virrasztván, imilyen versekkel kesergi tőle minden órán léendő megválását: melyek alig egy óra alatt készítettvén, s legottan sok kézre kerülvén, hozzám is eljutának; közöld, uram, kedves hazánkfiaival, majd talán léssen, akinek megillettetvén általok érzékeny magyar szíve, egy-két sóhajtással áldozzon ezen érdemes úrfi boldogult lelkének! —«

A közlemény a vers szövege után még így folytatódik:

»Ezket, amint megtetszik, haldokló ágyánál írta. És amely napon reggel a versek frattak, azon estvére meg is halálozott a dícsért méltóságos úrfi. Ezen kedves barátjának elveszte nagyon megháborítottván a versszerzót, elégtelenné tette annak ilendő versekbe való foglalására; de, amint értetem magától, minden környülállásival leírni szándékozik.»

Másodszor Horányi Elek nyomatta ki a költeményt *Nova memoria*-jában (Pest, 1795. 319—320. l.) Horányi B. addig megjelent művei közül legbővebben *A magyaroknak vitézségével* foglalkozik, a MM.-ban megjelent frásokat csak felsorolja. Nyilvánvaló, hogy az Orczy-házra való tekintettel, vagy még inkább az éppen fogságban levő B. menté:ére hozta elő 1795-ben e korai verset. Szövege több helyen különbözik a *M. Hírm.*-ban megjelenttől. Úgy látszik, megkapta a vers javított változatát volt tanítványától, s ezt közölte könyvének a költőt igen szépen méltató cikkében. Éppen ezért a költeményt a *Nova memoria*-ból vettük át. Mindkét egykorú szöveg tele van sajtóhibával, helycsírásokban következtelenek; néhol ezért, főleg az interpunkció kirakásában, a *M. Hírm.* közlését követjük Horányi kiadása helyett.

A költeménynek egy kb. egykorú, a *M. Hírm.* szövegéről készített másolata megvan az OSZK. kéziratárában. (Quart. Hung. 227., 8. f.)

M.: *M. Hírm.* 1785. dec. 21. 100. sz. 806—807. l.
Horányi Elek *Nova memoria Hungarorum* Pest, 1792. 319. —
320. l.

Szv. C.: A szövegben megrövidítettük; egész terjedelmében így hangzik:
*A' haldokló Mált. Báró Orczy Istvánhoz Bacsányi János. 9-dik
December 1785. Észlendében Pesten, 4. óra tájban reggel, ágyánál
virrasztván.* (M. Hírm.; Horányinál nincsen cím.)

1. *Jénnya*, (M. Hírm.)
2. *Szüléid'*, (M. Hírm.)
4. *adománnya*: (M. Hírm.)
5. *Hdzodban*; (M. Hírm.; Horányinál a sor végén nincsen frásjel.)
6. *Haldogolva* [!]
(Horányi.)
7. *rózsáit* (Horányi; a sorvégi pontosvesszőt a M. Hírm.-ből
vettük át.)
9. *foglalja gyenge kezeidet*, (M. Hírm.)
12. *Sírásit!* (M. Hírm.)
14. *áldozattya*, — — (M. Hírm.)
17. *ésmérünk* (M. Hírm.; Horányinál a sor végén nincsen vessző,
ezt a M. Hírm.-ből vettük át.)
21. *Bé-zárván* (M. Hírm.)
22. *késvérén* (M. Hírm.; Horányinál a sor végén pont van;
a kettőspontot a M. Hírm.-ből vettük át.)
24. *Eliseum'* (Horányi.)
25. *elobb* (M. Hírm.)
26. *Meg-váltóját!* (M. Hírm.)

3. BÁRÓ ORCZI ISTVÁN HALÁLÁRA

B., -- mint a *M. Hírm.* pesti levelezője is említi, — hosszabb halotti verset készített neki Orczy Istvánra. A tervezett műből, a *M. Hírm.*-ban megjelent darabon kívül, két részlet látott napvilágot a MM.-ban *Koporsó-trás és Töredéke egy nagyobb költeménynek* címmel (I. 5., 355—356. l.) Megírt-e belőle többet is, nem tudjuk; tény azonban, hogy még folyóirata I. köt. 3. negyedének kiadásakor is foglalkoztatta a feladat. A *Töredék* címéhez ugyanis a következő lapalji jegyzetet fűzte oda: »Néhai ifjú b. Orczy István halálára, *Barátság oszlopa* nevezet alatt 1785. eszt. — Lásd az I. negyed 5. old.» A megjelölt helyen a *Koporsótrás* áll, szó sincsen *Barátság oszlopáról*. B. aligha adta meg tévesen az első közlemény címét; inkább arra gondolhatunk, hogy az egész nagyobb kompozíció címe lett volna *Barátság oszlopa*, a költőt az elhunyt baráthoz fűző szeretetnek monumentuma, talán a halálesetnek, a gyásznak és temetésnek első személyben, B. részvételével adott leírása. Így tudta Horányi (*Nova memoria*, 324. l.), így gondolta Toldy is, ezért adta a két Orczy Istvánt gyászoló versnek a *Barátság oszlopa* közös főcímet. (9. l.)

B. a linzi években mindkét verset átdolgozta. Ekkori kéziratán semmi jele annak, hogy tovább foglalkozott az 1785—90-ben tervezett nagyobb költemény kidolgozásával. A MM.-ban megjelent két darabot tárgy szerint összetartó, de különálló két költeménynek vette, bár az egyiknél feltüntette, hogy töredék.

A költeményeket nem megjelenésük, hanem a bennük érintett események sorrendjében (ravatal, sírfelirat) közöljük.

B. a MM.-ban a *Töredék* 10. sorához a köv. lapalji jegyzetet fűzte :
 »Mélt. báró Splényi Franciska kisasszony, a halottnak méltós. testvérjétől való húga.« A lány Splényi Gábor és Orczy Zsuzsanna (megh. 1783.) gyermeke, később Dessewffy Sándorné. (*Nagy I.*, X. köt. 332., 336—337. l.) Splényi Gábor 1790 végén Lipót Szabolcs megye főispánjává nevezte ki; Orczy László abaúji főispán iktatta be hivatalába; Baróti Szabó verset írt erre az alkalomra (*Szabolcs vármegye innepére Pünk. hav. 30. napj. 1791-ben. Költeményes munkái.* Komárom, 1802. 1—4. l.; a versre Virág válaszolt: *Szabó Dávidhoz. Mikor 1791. eszt. T. N. Szabolcs vármegye örömmünnepeére örvendező verset énekeltne. Poétai munkái.* Pest, 1822. 37—38. l.)

M.: MM. I. 355—356. l.

K.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 14.

Szv. C. *Töredéke egy nagyobb költeménynek.* (MM.)

1. zokogó szók (MM.)
2. jaj jaj... lelkemet? — (MM)
4. pihegéssel (MM.)
6. tekéntetében. (MM.)
7. Nemes artzúlaitya — — — (MM.)
10. Jón felénk; Orczyban Bátyját Ez írattya. (MM.)
12. után a MM.-ban még két sor következik:
 Szemének egyébkor olly eleven tüze
 A' bánat' gőzzétől homdlyba álltöze;
13. artzájának hajnal' pirofsága: (MM.)
14. értz-szvet-is meg-hat halványsága! — (MM.)
15. Bátyya; (MM.)
16. már ki-nyújta a' gyász-padon (MM.)
18. Földhöz vér, (MM.) (MMb.)
19. »Oh Bátyám!« de (MM.)
21. El-ájul; meg' újra vissz-a-tér magához, (MM.)
22. Szalad... ágyához; (MM.)
25. órában, (MM.)
26. méltó fájdalmában! — (MM.; a sor után a folyóiratban nem marad ki egy sornyi hely.)
28. tetfszéd'! (MM.)
30. Nyugszik nemes lelke Teremtőnk' karjában, — (MM.)
 Lobog már nagy lelke Teremtőnk' karjában. (K., vastagon kihúzott sor.)
31. hívsége (MM.)
32. nézdegél-le rád; (MM.)
33. végeznén szép élted' (MM.)
34. koronáját. — 's a' t. (MM.)

4. FELÍRÁS

A *Felírás*, a MM.-ban *Koporsótrás*, itteni alcíme szerint még 1785-ben készült. Ismerte az *A haldokló Orczy Istvánhoz* c. első vers küldője is, mikor megírta tudósítását a *M. Hírm.*-nak. Ennek egyik mondata ugyanis a vers 4—8. sorának erős, a jelzők, sőt a versbeli szórend megtartásáig terjedő stílárius hatását mutatja: »Méltóságos szülei, rokoni, baráti mint gyönyörű-

ségeket és minden igaz magyarok mint hazánknak jövődő erős oszlopát, úgy nézték; ékessége volt a magyar ifjúságnak, és a főbb vérből származottaknak példája, ő lévén leginkább, kibén még lakozott régi magyar lélek!»

Ismerte a verset Orczy Lőrinc is. Mikor B. megtudta, hogy pártfogója Istvánnak koporsótáblát csináltat, feliratul saját költeményét ajánlotta fel. »Nem méltóztatnék-e Nagysád a felírást [a a készülő tábláért] nekem is elküldeni? Én az én reá írt verseimet megrövidítvén, idővel ki is nyomattatom. Ha üresség volna még papíromon: ide írnam őket utolsó változtatásom szerint.« — írta. (B.—Orczy L., Kassa, 1787. okt. 22. *Pigyelő*, VII. köt. 316. l.)

B. a MM. első számába ezt iktatta be elsőnek versei közül, hogy nyilvánosan is hitet tegyen Istvánhoz fűződő barátsága és az Orczy-család mellett. (I. köt. 5. l.) A vers azonban nemcsak költője kapcsolatait, s ezzel pártállását tisztázta, hanem mint költőt is bemutatta B.-t a közönségnek. Az első negyedben nincs is más verses darab tőle. Így érthető, hogy Pálóczi Ilorváth Ádám ezen a versen mérte meg először B. költői tehetségét. Szántódról, 1789. ápr. 17-én így írt B.-nak: »Hogy téged csak teoretikusnak tartalak, az igaz; hozzáteszem azt is, amit itélt egy valaki Quintiliánusról, hogy in tradendis oratoriae praeceptis felix fuit, in declamationibus minus (vagy hogy is van?). Amiket írtál s én nem láttam: milyenek lehetnek? nem tudom; de a Museumba iktatott Koporsóíráscod azt mutatja, hogy százzorta nehezebben megy neked a vers, mint Szabónak vagy más exercitatus poétának. Noha hibát benne nem tudok, s erőltetést is csak egyet.« (*Kaz. Lev. I.* köt. 332. l.)

B. a *Felírást* fel akarta venni 1808-ban kiadásra készített verseskötetébe is. A megsonkított kéziratot könyvnek megmaradt az a levele, melyre a költemény 5—14 sorát és a következő jegyzetet írta

Jegyzés. Báró Orczy István, a halhatatlan emlékeztető b. Orczy Lőrincnek nagy reménységű harmadik fia, (Józsefnek és Lászlónak testvéröccse) s ezen poétai gyűjtemény szerzőjének néhai tanuló-társa és nem tanítványa, hanem szíves jóbarátja. Életének 19. esztendejében holt meg.

Különös nagy, és valóban ritka elméleti tehetséggel bírt. A régi görög és deák nyelveken kívül az újabb európai tudós nemzetekét is mind megtanulta, s a legjelesebb írók munkáit az eredeti nyelven olvasgatta, sőt részenként magyarra is fordítani kezdte. Hazáját, nemzetét és nemzeti nyelvét, buzgón szerette. Egy szóval: mind nagy elméjére, mind igaz magyar szívére nézve egy második Orczy Lőrincet veszítettünk el benne!

Ennek a jeles ifjúnak halálával tapasztalta az akkor hasonlóképpen még igen fiatal szerző legelőször életében, »mely iszonyú és az embernek egész természetét felháborító nagy veszteség s szinte majd eltűrheteretlen fájdalom légyen, egy igazán és szívből szeretett jó baráttól örökre megfosztatni« (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4° 85.)

M.: MM. I. 5. l.

K.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 4° 85. = K 1. Csak 5—14. sorok.

U. o. 2° 18., 14., a végleges szöveg.

Szv. C.: *Koporso iras. 1785 esztend.* (MM.) *Koporsó-trás. 1785 esztend.* (MMk.)

1. *Álly-meg, o Hazafi! tekénts* (MM.)

3. *Ortzyaknak méltó Onokája*, (MM.)

Ortzyaknak méltó unokája, (MMk.)

4. *István, Magyar Ifjak' diúsólti példája*; (MM.)
6. *telére*: — (MM.) E sorok után a folyóiratban még két másik áll: *Mert a' Halál ötet már Öregnek vélte, 'S nagy erköltseiről idejét idélte.* — —
7. *Napját Hazája* (MM., K1.)
9. *tet|zett!* — (MM.) *tet|zett!* (K1.)
10. *jöhete|!* — (MM.)
11. *Meg hólt!* . . . 's a' *ki elébb* (MM.) *elébb* (K. 1.; a sor első szava itt először *Eltűnt!* volt; ezt B. áthúzta, s fölé írta: *Megholt!* Utóbb az első megoldáshoz tért vissza.)
12. *oko|zta!* — — (MM.) *oko|zta.* — (K1.)
13. *már 's* (MM.)

5. FÁNNIHOZ

B. verseinek 1808-ra tervezett kötetébe egy olyan darabot is felvett, amelynek címe, a lap aljára frott órszó szerint, *Fán*-nal kezdődött. Nagyon valószínű, hogy ez a *Fänni*hoz, előbbi változatban *Klóris* c. verssel azonos. A költeményeket időrendben elrendező kéziratban kötetben a fordítás közvetlenül a *Felírás* után következik. Valószínű tehát, hogy ez a dalszerű vers ugyanúgy, mint a *Klorishoz* című is, az 1780-as évek végén, még Pesten vagy inkább Kassán keletkezett. B. *Klóris* címmel ki is adta a MM. I. 81. lapján. A költemény Kazinczynak is megtetszett s *Chloris* címmel felvette a *HV.*-ba (1791).

Jacobit B. 1806-ban is tisztelettel emlegette még egyik J. v. Müller-hez frott levelében (ápr. 2.; *Zadányi*, 79. l.). Az 5. sortól kezdve meglehetősen szabad utánzás mintaképét Császár Elemér találta meg (*A német költészet hatása a magyarra a XIII. században*. Bp. 1913. 105. l.).

Német eredetije így hangzik (Johann Georg Jacobi: *Samtliche Werke*. Carlsruhe, 1780. I. Teil, 105. l.):

AN SELINEN

*Wenn meine Tage sich in traurig Dunkel hüllen,
Wenn jeder Trost entflieht,
Und der erschrockne Geist nur bange Szenen sieht,
Die ihn mit wildem Gram erfüllen:
Dann, o Seline, ruft Dein sanfter Blick
Der Freuden stilles Chor zurück.
Dein blaues Auge lacht: Die Scherze kehren wieder
Und Götterruh steigt vom Olymp hernieder.*

*Wie oft ein mächtiger Orkan
Das Meer empört, und himmelnan
Die stolzen Wellen sich erheben:
Wie Venus dann, von Grazien umgeben
Sich ohngefähr am Ufer zeigt,
Und Sturm und Flut vor ihrem Lächeln schweigt.*

M.: MM. I. 81. 1.,

HV. 72. 1.

K.: MTA. — M. Irod. R. u. 1. 2^o 18., 14.

Szv.: Klóris. (MM.) Chloris. (HV.)

3. távozik; (HIV.)
4. 'S setét gondolatim dúlnak: (MM., HV.)
5. Klóris ickéntetére, (MM. Chloris (HV.)
6. örömem' egére (MM., HV.)
7. Mejsze el-hírltlya a' bú jellegét, (MM., HV.)
8. Vissza-hívja vígság' nydjas seregét; (MM., HV.)
9. esdeklésemre (HV.)
11. Boréas' (MM.)
14. kevély habjai: (MM., HV.) A sor utána a MM.-ben és a HV.-ban nincsen kihagyás.
16. történetből (MM., a MMk-ban a sort a végleges szöveggel javították B.) meg-mutatván: (MM., HV.)
17. előlle el-tűnik, (MM.) Aeolus'. el-tűnik (HV.)
17. tenger meg-szűnik. (MM., HV.)
szél tenger (MMk., javítás után.)

6. KLÓRISHOZ

A dal Horvát István másolatában maradt meg. A verset tartalmazó kötetet a MTA. kéziratára őrzi, címe: *Próbátételek a magyar költésben. Készítettek Pesten 1802/3 esztendőben Horvát István, a törvénynek első esztendő-béli hallgatója és a magyar nyelvet tanulóknak egyik társak által.* Jelzete: Tört. 407. sz. A vers a kötet 64. levelén olvasható. A kéziratban két Révai Miklós aláírású vers áll előtte: *A nyelveshedő győri asszonyok ellen 1786 és Egy futó gondolat.* Utána ugyancsak Révai-versek következnek: *Nagyságos báró Orczy Lőrinc úrnak és Vitéz Nádasdy halálára.* E környezet alapján a B. vers megírásának idejét 1786-ra tesszük. Ez évszám megfelel a költő fejlődése időrendjének is; B. a 80-as évek második felében kísérletezett ilyenféle dalformákkal.

A kis verset először Gálos-Rezső adta ki (ITK. 1932. 374. 1.) A hagyatékban egyetlen, írásjellege szerint a kassai évekből származó töredékes fogalmazványára akadtunk; ennek szövege a következő (MTA. — M. Ir. R. u. 2^o 18., 73.)

*S könnyes szemekkel kérdezed.
Ha mindenkor téged én szereltek-e?
Természet édes gyermeke!
Bús szívemet mit vérezed?*

*De meddig? — meg nem mondhatom,
Mivelhogy azt nem tudhatom:
Mikor talál
Rám a halál!*

7. BÁRÓTZI SÁNDORHOZ

A verset B. egy levelében küldte el Báróczynak (Buda, 1786. decembere). Később az egész levelet kiadta a MM.-ban. (I. 88—92. l.; 1. e kiadás II. kötetében.) A vers persze itt cím nélkül olvasható. Már Kazinczy önálló, befejezett versnek vette azonban a négystrófás betétet s mint ilyet adta ki a HV.-ban 1791-ben. A szöveget jöttista helyesírásra tette át. Hogy az 1808-ra tervezett kötetben szerepelt-e, nem tudjuk; mivel Báróczyval jóbarátságban volt a költő, lehetséges. A vers a linzi években bukkan fel újra. B. ekkor maga is különálló versként írta le, de egyik kötetébe sem vette fel. Erről a késői kéziratról vesszük a szöveget, amely az írás típusáról s a papírról ítélve egykorú a *Felírás* és a *Fánnihoz* utolsó másolataival.

B. a MM.-ban a 12. sorhoz a következő lapalji jegyzetet fűzte: »*Bácsmegyei levelei* a Baróti tisztelőinek van ajánlva — »A MMk.-ban ez át van húzva. Kazinczy a HV.-ban ugyanehhez a vershez ezt írja: »*Lásd: Bácsmegyeinek öszveszedett leveleit. Kassán 1789. Ezt a románt Kazinczy a Baróti tisztelőinek ajánlotta.*«

Egy M. J. monogrammu »*Bodrogközi Hazafi*» *A nagy nevű Báróti Sándor érdemes hamvainak* c. alkalmi versében (Pest, 1810.) B. költeményének első strófáját mottónak használta fel. A szöveget a MM.-ból vette át.

B.-nak öreg barátja és jóltevője iránti tisztelete soha nem változott meg. (Viszonyukról l. a *Báróti Sándor képe* alá jegyzetét.)

M.: MM. I. 91. l.
HV. 37—38. l.

K.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 81.

- Szv.
1. *lelkéről*, — (HV.)
 3. *Onokánk emlékezetéről* (MM.)
 4. *nevédről*, — (MM.)
 6. *Te üzied-el Népiünk' elébbi vakságát*; (MMk. u. így, csak az elébbi szót javította a költő előbbi-re.)
 7. *jóságát* (HV.)
 8. *Hazája' önmön gazdagságt!* — (MM, HV.) *Hazája' saját gazdagságt!* — (MMk.)
 10. *Izemére*; — (MM., HV.)
 11. *Tekéni* (MM.)
 13. *Nyelvének ritka édességt,* (MM., HV.) *szavának ritka édességt,* (MMk.)
 15. *Kik régen... Hazánk' fényességét,* (MM., HV. A MMk. javítás után a végleges szöveggel egyezik meg.)
 16. *Nyelvének akarjákrontni Nemességét!* — — (MM. HV.) *felségt* (MMk., javítás után.)

8. ETENDIRE

A vers egyik korai költői megfogalmazása annak a ténynek, hogy a magyar főurak elidegenedtek a nemzettől, a magyar műveltségtől, a nemzeti költészettől. Először a MM.-ban adta közre B. Megjelenésekor, II. József halála után, a nagy nemzeti felbuzdulás idején úgy látszhatott, hogy ez a helyzet már a múlté: nagyúr és köznemes mintha egy ideig együtt küzdött volna a nemzeti célokért. Ekkor, nyilván a politikai hangulatváltozás miatt, írhatta B. a vershez a régebbi időkre visszamutató évszámot és magyarázatul még a köv. öt hexametert:

Volt olyan veszedelmes idő, (iszonyodva fejezd el,
Ezt hallván, szemed, kiki jobb órába születél!)
Ah! volt olyan idő, hogy népünk színe, hazája
Régi vitéz erkölcesével nyelvét is elhúván
Egy időbenbeliét! átállott rajta beszélni! —

E magyarázó hexametereket, minthogy reményei hamisaknak bizonyultak, később elhagyta. Az Aranka-levelezésben és a linzi írásával a B. hangyuték egyik papírszeletén is megtaláltuk ugyan őket (MTA. — M. Irod. 2^o 18., 126.), a cédula szövege azonban teljesen megegyezik a MM.-belivel: nyilván abból kiírt másolat. A témára l. még a *Gróf Andrásy Mária hiányszöveg haldlára* frott verset.

M. MM. II. 256. 1.

V. 5. 1.

PM. 11. 1.

K. OSzK. Quart. Hung. 1994. 81. f. (K.)

PMC. 9. 1.

Szv. C.: *Etendéhez*. (MM.), ahol a mottó hiányzik; ennek *Juvenalis*-aláírása hiányzik a V.-ből.

2. az emez (MMk.) V.-ben a sor idézőjelben.

3. *Úgy vagyon! Isteni múlatozás 's tudomány az emennek* (MMk.) van! (V.)

9. BÚCSÚVÉTEL

B. 1787. szeptember-októberében hivatalos úton járt a Szepességben és Galiciában. Elindulása előtt Baróti Szabó Dávid verset írt hozzá *Midőn barátom Bacsányi a szepesi útra készülne II. 7-bris 1787.* címmel. (L. B. levele Orczy Lőrinchez. Kassa, 1787, okt. 22. *Figyelő*, VII. köt. 316. 1.; Baróti Szabó *Költeményes munkái*. Kassa, 1789. II. köt. 83. 1. és *Megjobbított s bővített költeményes munkái*. Komárom, 1802. II. köt. 34. 1.) B. egy Orczynak küldött levelében a *Búcsúvétel* megírásáról így beszél: »Láttam Duklán ama nagyevű Brühl leányának gróf Mniszechnének koporsó-épületét, mely az ott való templombeli kápolnának közepén fekete márványból csináltatván, az említett grófnő fejér márványból igen ékesen épülve rajta fekszik, s balkezeiben egy könyvet tartván, a jobbikra könyökölve, beborított fővel elszenderedve, vagyis inkább gondolkozva látszatik. 1772-ik évben, életének 36-ik, házasságának 22-ik esztendejében hagyta el a világot. Nagyságod talán ismerte is személyében. Ha ki ennek az asszonynak nemes erkölceit, nagy tudományát, szépségét, hazájához viseltető nagy szeretetét, annak szabadságáért a konföderáció alkalmatosságával véghez vitt fáradtságait, — ha ki, mondom, mindezeket tudja s ily ifjúságában esett halálát meggondolja: lehetetlen, hogy, bár kő volna is szíve, szánakozásra ne induljon. Nekem bizonyára könnyekbe borulnak szemeim, melyeket oszlopára hullatván, így sóhajtottam.«

B. az idézett mondatok után lemásolta a vers első és harmadik strófáját; ez a szöveg — a *Figyelő*ben megjelent közlés szerint — csak az interpunkcióban különbözik a MM.-belitől. Mivel az eredetét nem láttuk, s a közlő a maga helyesírásával adta ki a levelet, a két versszakot a kritikai apparátusban nem dolgoztuk fel.

Mniszech Amália apja Heinrich Graf von Brühl. Szászország és Lengyelország miniszterelnöke (1700—1763), anyja Franziska von Kolowrat-Krakowska grófnő; a szülők 1737. nov. 27-én kötöttek házasságot. (L.

Allg. d. Biogr. III. 411—417. 1.) B. levele alapján Mniszech Amália születési évének az 1736-ot kell venni, ami nincsen összhangban a szülők házassági dátumával. — A nő férje Georg August Mniszek-Vandalin gróf lett (1715—1778, Dukla) Nagy-Lengyelország generálisa. Ő is, felesége is részt vettek a bari konföderációban, melynek célja Lengyelország függetlenségének és önállóságának visszaállítása volt. (Wurzbach, XVIII. köt. 403. 1., Lelewel Joachim: *Geschichte Polens*. Leipzig, 1846. 233—261. 1.) B. Lengyelország iránti érdeklődéséről l. még *Az európai hadakozásokra c.* vers jegyzetét.

M.: MM. II. 385—386. 1.

V. 7. 1.

PM. 12—13. 1.

K. PMc. 11—12. 1.

Szv. *Bútsú-vétel Gr. Mniszech Mária Amália Asszony' Strjdnál Duklán 1787. Ejszt.* (MM. Mottó alatt: *E* Epitaphio.*)
Bútsúvétel, Gr. Mniszech Mária Amália Asszony' strjdnál, Duklann, 1787. (V.)

2. *Szép Asszony-Nemednek* (MM.)

4. *kívánnya!* — (MM.)

6. *lálhattad;* (MM.) *lálhattad* — (V.)

7. *'S mivel* (MM.)

8. *akartad!* — (MM.)

9. *Nagy Árnnyék!* — *szemeim' ki-folyó* (MM.)

10. *Melly e' márvány alatt, szent hamvad' áztattya,* (MM.)

12. *Melly éretted bírhattya!* — (MM.)

10. GRÓF ANDRÁSY MÁRIA KISASSZONY HALÁLÁRA

A költemény, egy nagyobb lélekzetű búcsúztató óda eleje; az ifjú költő ebben is a népszerű s rendkívül ellopasodott halott-sírató s magasztaló alkalmi költészetet igyekezett magasabb szintre emelni. (L. az Orczy István halálára írott verseket.) Hogy az elsíratott kisasszony ki volt, nem sikerült megállapítanunk; a negyedik sor tanúsága szerint a család Kassa környékén élő ágába tartozott. Arról sem tudunk, hogy milyen kapcsolatban állt a költővel. Valószínű, hogy érzelmi háttere nincs a versnek: erre mutat az egésznek eléggé közhelyszerű volta s az a körülmény, hogy mind a halott, mind az emlékére írt vers nyomtalanul eltűnt B. emlékezetéből.

A töredéknek két sajátkezű másolatát ismerjük. Az egyik a Jankovich-gyűjteményből származó versek között (OSzK. Fol. Hung. 135., 28 f.), a másik B.-nak Aranka Györgyhöz írt levelei közt maradt meg (OSzK. Quart. hung. 1994., 106. f.) Mi az utóbbit közöljük, mert ez látszik későbbinek. Erősen rongált, a 34. sor csaknem olvashatatlan benne; a teljes ívre írt kéziratot felébe hajtották, s itt elszakadt a mállott papíros. Néhány sor vége is olvashatatlan, mert a könyvkötő leragasztotta. Ezért a 34. sort egészen, a 17. sorban az *Égyől* szó utolsó betűjét és az írásjelet, a 42. sorban (itt is elszakadt a papír) az írásjelet a Jankovich-kéziratból pótoltuk.

Az Aranka-levelek között talált kézirat csiszoltabb voltát a 9. sorban levő javítások teszik kétségtelenné: jól kivehető, hogy B. itt a *fő* szavakat kivakarta, s utólag, má; írással írta be az *ily sok* — szókat. B. a köv. jegyzetet fűzte hozzá: »Józ. ef. cs. á. zár életében történt. Az akkori környü-állásokat illetik a panaszok ezen elegiában.«

A vers először a eddig utoljára a *Toldy* összeállította kötetben jelent meg (12-13. l.); ő is az Aranka-hagyaték kéziratát közölte; a címet azonban megváltoztatta.

-
- K.: OSzK. Pol. II. t. 135. 28. f.
OSzK. Quart. Hung. 1994., 106. f. — Ezt a kéziratot közöljük.
Az első kézirat eltérései a másodiktól:
C.: Az alcím hiányzik.
8. *tsuda magzatodat?*
9. *a' jó szépség?*
10. *völl!*
22. *énekedet.*
28. *vérei, szüzi*
31. *Strj te-is*

11. SZÜLETÉSI VERS

Az ügyes epigramma a költő személyes kapcsolatait erősítő s a pártfogó Orczy család híret öregbítő alkalmi versek közé tartozik. Vécsei és hajnásckői báró Vécsey Miklós (1749—1829., *Nagy I.*, XII. 113.) ekkor kassai cameralis adminstrator, B. hivatali főnöke volt; felesége Orczy Lőrinc leánya, Orczy Anna. (*Nagy I.*, XII. 113. l. *Szinnyei*, 15. l.) A fiú Miklós, akinek születésére a vers készült, cs. k. kamarás, v. b. t. t., Szatmár-megye főispánja lett, 1854-ben halt meg. (*Magyar nemzetiségi zsebkönyv. Főrangú családok I. köt.* Bp. 1888. 441. l.) B.-nak Vécseyhez való viszonyáról nem helytállóan l. *Szinnyei* életrajzát (34—35. l. V. ö. *A franciaországi vdllozásokra c. vers* jegyzetét.)

A verset nyomatásban a MM.-ban adta közre a költő (I. 203.) A MMk.-lól vastagon, tintával kihúzta. Mi a költő hagyatékában talált későbbi kézirat szövegét közöljük.

-
- M.: MM I. 203.
K.: MTA — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 52.
Szv.: C.: MM-ban a cím alatt: *Kassán, Sz. György' hav. 8dik Napj. 1789.*
1. *Vétseinek . . lett. — Kit, 's . . . belöle? — (MM)*
2. *'s Öseit. Orziakat! (MM)*

12. A MARTINYESTI ÜTKÖZETEN ELESETT MAGYAR VITÉZEK SÍRKÖVÉRE

A martinyesti ütközet 1789. szept. 22-én folyt le. A szövetséges csapatokat Szuvorov tábornok segítségével Friedrich Josias Coburg-Saalfeld herceg, tábornagy (1737—1815) vezette. (*Wurzbach*, II. köt. 395—396.) A verset B. legkorábban 1789. októberében írhatta, mert hiszen Bécsbe is csak október elsején jutott el a győztes csata híre. (Caroline Pichler *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*. München, 1914. I. 97—100. és az idevonatkozó jegyzetek; u. i. a csata osztrák irodalmi visszhangjának ismeretése is.)

A költeményben B. a monumentális emlékvers közismert görög-római hagyományához, ez esetben pontosabban Szimonidesznek a thermopye-i hősök emlékét megörökítő díszitichonjához kapcsolódik; a magyarországi latin költészetben eleven műfajt ez a korszak kezdi magyar nyelven is művelni. A klasszikus szabály (expositio és conclusio) szerint megfogalmazott epigramma megfelelt az egykorú művelt közönség ízlésének; a jól tájékozott Kazinczy tetszését különösképpen megnyerte: *A martinestyei csatában elesett magyar vitézek sírhalmára* címmel közölte *Orpheusának* 4. füzetében (I. 385. l.), a következő lapalji jegyzettel: »Ez az epigramma a Magyar Museum I. kötetjének IV. negyedibe vagyon béiktatva; de jó darabok nem hozzathatnak elő sokszor. — Ennek szépségét csak azok fogják úgy érzeni amiut illik, akik a görög történetre s felülírásra emlékeznek.« — Ráday Gedeonnak pedig így ír a *Heliconi virágok* II. kötetéről, amelybe B. versét negyedik helyre tervezi: »Sokkal sanyarúbb bírāja lészek ezen gyűjteményeim darabjainak, mint az Orpheusban vagyok, mert ezeket például és mustrául szeretném kimutatni. (Kaz. Lev. II. köt. 230. l.) A *Heliconi virágok* II. kötetének kézírata a MTA kézírattárában van (R. u. i. 2^o 2. II. köt.) Az epigramma itt a *Martinestye* címet viseli (6. l.); Kazinczy a következő lapalji jegyzet fűzte hozzá: »Ez a szép epigramma Szimonidesznek azon versétől vagyon kölcsönözve, melyet az Amphyktonok a Thermopylae mellett győzedelmeskedő háromszáz spártai vitézeknek emlékezetekre márványra metszettettek. Gróf Stolberg a görög verset így fordította: Wanderer sag' es in Sparta: Wir sind im Streite gefallen, Haben gehorsam erfüllt unseres Landes Gesetz. — B. úrnak igen szerencsés gondolatja volt az, hogy ezt a martinestyei vitézre alkalmaztatta; némán jelentvén ezáltal, hogy a magyar vitézség a spártaihoz hasonlít. — A két pentámeterben egy kevés változtatást tettem. K. .«

Az ütközetre a költő barátja, Szentjóni Szabó László is írt epigrammát *Herceg Kóburg győzedelmére Martinestyinél* 1789. eszt. címmel. (Szentjóni Szabó László *Költeményei*. Bp. 1911. 106. l.) II. József török háborújának egyébként négy jelentősebb magyar költői emlékeről tudunk: 1. Virág Benedek: *A győzedelmeskedő magyar sereghez török háborúkor*. 1789.) *Poétai munkái* 1799-i pesti kiadásában 12—15. l., figyelemreméltó jegyzettel, 165. l.) 2. Virág Benedek: *Vitéz gróf Nemes György dicsérete*. Megjelent a MM.-ban (I. köt. 352—353. l.; l. a *Serkentő válasz* jegyzetét.) 3. Baróti Szabó Dávid: *A magyar huszárokhöz*. 1789-ben. (*Költeményes munkái*, Komárom, 1802. I. köt. 5—10. l.) 4. Dayka Gábor: *Győzelem-jövendülés*. 1788. (*Verseinek* pesti kiadásában, 1813. 68—70. l.) Megemlíttjük még, hogy a *Tud. Gyűjt.* 1829-i évfolyamában (V füz. 50—62. l.) Holéczy Mihály cikket írt az ütközetről.

M. MM I. 379. l.

V 9. l.

PM 14. l.

K.: PMc 13. l.

Szv.: C.: *Koporsói-vers A' Martinestieii ütközeten el-esett Magyar Vitézre.* (MM.) *Felírás, a Martinestieii ütközeten el-esett Magyar Vitézek' sírkövére.* 1789. (V.)
 2. *Ölalmazni ... vezetése alatt.* (MM.; MMk. javítás után azonos a végleges szöveggel.)
 3. *Hazánknak:* (MM.)
 4. *neki.* (MM.)

13. SERKENTŐ VÁLASZ

B. mindvégig nagyra becsülte Virág Benedeket: magyar kortársai közül csak őt és Kisfaludy Sándort tartotta igazi költőnek. Hogyan került vele kapcsolatba, nem tudjuk; korai levelezésük egyetlen darabja sem maradt meg.

B. 1791. aug. 8-án Kassán kelt levelében a MM. főmunkatársai között mutatja be Aranka Györgynek. Ezt írja: »Virág Benedek, professor Székesfejérvárrát. Ez is expanlinus. Különös poéta, mind cadentiás, mind metrumos versekben« (OSZK. Quart. Hung. 1994. 83 f., *Toldy*, 245. l.) Először az I. kötet 4. negyedében találkozunk a »székesfejérvári professor« nevével, a *Vitéz gróf Nemes György dicsérete* alatt. (352—353. l.) A II. kötetben azonban már valóban főmunkatársként szerepel. A kötetet megnyitó *Serkentő válasz* neki van ajánlva; ugyanebben a kötetben »ékesíti fejét virággal« Baróti Szabó (391—92. l.), akivel, — egy pár lappal később lenyomtatott iker-versben — közösen búcsúztatja el Ráday Gedeont (397—99 l.). Ugyanebben a kötetben jelent meg Horatius I. könyv 14. ódájának az a fordítása, amelyet — talán Kazinczy formált, de helyenként az érthetlenségig feszes s a MM. egy korábbi negyedében (I. 193—94. l.) megjelent fordításának ellendarabjaként is — közérthető, kétsarkú magyar tizenkettesekben készített Virág (14. l.). Ebben jelent meg a Baróti Szabóhoz írt ódája (139—141. l.). *A magyarokhoz* intézett s az 1790-ben fellángolt nemzeti optimizmust tükröző buzdító verse (257. l.) s *Telemachus* c. elbeszélő költeménye (386—390. l.). Jogos büszkeséggel írhatta tehát B. később, *Engesztelés, s viszont-ajándék* c. versében, visszatekintve indulásuk idejére, hogy ő »vert utat néki Helikon hegyére«. (Virág és B. kapcsolatának további alakulására l. az említett vers jegyzetét.)

A *Serkentő válasz* az alkalmi költészet egyik kedvelt műfaját: a költői levelet modernizálja. B. első jelentékenyebb költeménye ez, s mindjárt politikai. A költői levél a magyar közvéleményt foglalkoztató kérdésekről szól: mint egyfajta vezércikk-vers vezeti be a MM. II. kötetének első negyedét. A műfajnak ezt a változatát nem B. honosította meg: a kto paquillus-irodalmában s olyan kiemelkedőbb költők műveiben, mint Barsay, Anyos, Baróti Szabó, számos előfutára található. A MM. szerkesztője kezdettől fogva felhasználta a műfajt: minden negyed élére ilyenszerű verset tett: az elsőre Baróti Szabó *Társaság-kötését*, a másodikra ugyancsak Baróti Szabó Rádayhoz intézett költői levelét a megzsidult irodalom jelentőségéről, a harmadikra Horatius híres I. 14. ódájának (0, navis ...) Kazinczy által készített fordítását, a negyedikre Anyos *Levelét egy jó barátjához* a háborús-kodás, a szabadság, a természet, a felvilágosodottság témáiról s egy második, a szigetvári hős Zrínyi Miklós példáját felidéző versét. Közvetlenül ez utóbbi után, a MM. negyedik negyedének második darabjaként jelent meg *Vitéz Gróf Nemes György dicsérete*, Virágnak az a verse, amelyre a *Serkentő válasz* volt a felelet.

Virág költeménye alkalomhoz fűződött: Nemes György (1748—1808. l. *Nagy. I.*, VIII. köt. 126. l.) az egykorú török elleni háborúban tűnt ki. A háború, amelyet II. József 1787-ben az oroszokkal szövetségben kezdett, erősen foglalkoztatta a magyar közvéleményt. József erőszakos reformjai addigra már a nemzet nagy részét ellene fordították; a nemesi ellenállás vezetői tehát nem az ő dicséretét, hanem a magyar nemzeti érzést erősítő mozzanatokat hangsúlyozták a háborút kísérő s értelmező publicisztikájukban: így avatták II. József hadjáratát a nemzeti, nemesi, harcias, hazafias erények megmutatására szolgáló vállalkozássá. Szelim, aki 1789-ben lett szultán, elég zilált állapotok közt lépett trónra; a hurelőren is vere-

ségeket szenvedett: a 9—16 sornak a törökök romlását bemutató helye tehát nem csupán háborús hangulatkeltés. József kudarcra csak akkor lett nyilvánvaló, amikor az országaiban egyre növekvő ellenállás már-már nyílt zendülésekre vezetett. Érthető tehát, hogy a háború költői visszhangja magyar vonatkozásban eléggé pozitív. A MM. írói is több ízben foglalkoznak vele. Nemes György említett dicséretével egy számban jelent meg pl. B. sírverse a martinyesti hősökrol (l. az epigramma jegyzetét) és Baróti Szabó nagy ódája *A magyar huszárokhöz* is. A háború költői visszhangjából kiemelkedik Virág ódája *A győzedelmeskedő magyar sereghez 1789.*, amelyben az említett nemesi közvélemény minden lényeges mondanivalója megtalálható. (A vers címe az 1822-i kiadásban: *A magyar sereghez. Török háborúkor 1789.*) A *Serkentő* válaszban ehhez a vershez is odakapcsolódik B.: a kor általánosan elfogadott gyakorlata szerint felhasználta néhány mozzanatát. (V. ö. a *Serkentő* válasz 9—16. sorával Virág ódájának második és harmadik strófáját:

— — — — — *Ázsidi*
Megrázta, s dőlő félbe hozta
Győzni tanult karotok. Dagályos
Vadsága retteg már, s menedékhelyet
Alig találhat puszta vidékein . .

Érdeemes megjegyezni, hogy B. Virág költeményeinek 1822-es kiadásában, amely megvolt neki s amelyet az OSzK-ban őriznek, ezt a helyet NB-vel külön is megjelöltte!)

B. verse azonban már a háborúellenes érzéseknek és gondolatoknak is hangot ad. A 21—40 sorok a háborúellenességet a felvilágosodás szellemében a fogalmazzák újra; más motívumok a felvilágosodás magyar harcossal felé szövődnek. Elég lesz itt csupán a MM.-ban megjelent néhány előzményre utalnunk. B. a *Serkentő* válasszal egy számban közölte pl. Ányos *Bartsay Ábrahám kapitánynak 1778-ban írt költői levelét* (II. kötet 40—43. l.), amely csaknem az övével azonos hangon szól a tárgyról; az I. kötet 121—124. lapján *Bessenyei Györgyről és annak munkájáról* c. tanulmányában pedig a testőr felvilágosult háborúellenességének igen jellemző példáját tette közzé: a *Hunyadi Mátyásnak* azt a részletét, amelyben a király egy véres ütközete után a Természet panaszodik. A háború általános értékelését tartalmazó sorok mintegy bevezetői a magyar történelem aktuális tanulsággal szolgáló képeinek. A versnek ezek a részlet különösen fontosak B. fejlődésének megértéséhez: költői formában itt mondja el először magyar történet-szemléletének főgondolatait. Ezeknek legfontosabb két forrásvidéke: a kor magyar nemzeti nemesi közvéleménye és az egykorú történetírás.

A nemesi közvélemény idevágó főelemei: az ősi dicsőség és a magyar katonai erények büszke magasztalása, a nemzeti-nemesi szabadság és függetlenség igényének elszánt hangoztatása s a több-kevesebb nyíltsággal kifejezett idegen-, főként németellenesség az egykorú politikai közirodalomnak csaknem minden területén megtalálhatók. Régi örökég ez, sok szál fűzi a kuruc harcok publicisztikájához is. A verses emlékek közül elég lesz itt csupán egyre felhívni külön is a figyelmet: *Étédi Sós Márton Magyar gyászára*. Ez a költőileg igen gyenge, de igen népszerű epikum — a mohácsi vész feldolgozása — tömény kifejezője ennek a zárt és harcias köznemesi szemléletnek. Legmélyebb rétegét mutatja annak az alapnak, amelyre az ifjú B. részben támaszkodott, amelyen Virág, Kisfaludy S., Berzsényi, Kölcsey s Vörösmarty hazafias költészete felépült.

Az egykorú történetírás, a mellett, hogy korszerű tudományos apparátussal igyekezett magát ellátni, a magyar mult vallásos, főként keresztény, katolikus értelmezését dolgozta ki és népszerűsítette. B. első nyomtatásban megjelent munkja egy jezsuita szerzőről származó irat fordítása. (I. *A magyaroknak vilézsége* jegyzetét e kiadás készülő II. köt.-ben) Hogy a *Szerkentő válasszban* elbádott történelmi mondanivaló az akkoriban igen nagyrabecsült Palma Ferenc Károly több kiadást megért magyar történetére (*Notitia Rerum Hungaricarum*, Tyrnaviae, 1770., 1775., Pestini, Budae et Cassoviae, 1785.) támaszkodik, B. maga is jelzi a *Szerkentő válassz* MM. bell kiadásának jegyzeteiben. (Közlésünk []-ben adott számai azt mutatják, hogy kiadásunk melyik sorára vonatkozik a szöveg.)

a) [4.] Lásd *Vitéz gróf Nemes György dicséretét*, a *Museum* Első kötet, utolsó negyedében, a 352. oldalon.

b) [42] Scythica terra — quamvis admodum sit spatiosa, tamen multitudine populorum, inibi generatorum, non alere sufficiebat, nec capere; quapropter septem principales personae, qui H e t u m o g e r (*Hét magyar*) dicti sunt, angusta locorum non sufferentes, ea maxime devitare cogitabant. Tunc hae septem principales personae, habito inter se consilio, constituerunt, ut ad occupandas sibi terras, quas incolere possent, a natali discederent solo. *Anonymus Belae Regis Notarius*, Cap. I.

c) [44] Terras, quas incolere possent, armis et bello quaerere non cessarunt. Tunc elegerunt sibi quaerere terram Pannoniae, quam audiverunt, fama volante, terram *Attilae* regis esse, de cuius progenie dux *Almus* pater *Arpad*, descenderat. *Anonymus*, Cap. V.

d) [60] I. ULÁSZLÓ. — Ubi omnium maxime fervebat praelium, temere se miscuit pugnantibus: iamque inclinabat Turcarum acies, cum rex coeco ardore abreptus, subditis equo calcaribus, in medios se intulit hostes, vibratque in omnem partem ense, stragem edidit maximam, sed eni pugnandum inter laeso gravius sonipede, humi prolabitur, iacentique per Ianicheros caput praeciditur. *Palma*., *Notitia Rerum Hungaricarum*. *Edit III. Part. II. pag.* 254.

e) [62] II. LAJOS. — Monebant nequissimi homines, ne tenarum aetatem suam literarum studiis, gravioribusque regni curis, adtereret; — id autem inprimis agebant, ut puerum regem eorum (hominum) consuetudine abducerent, ex quibus communium malorum fontes, eosdemque obstruendi remedia, ediscere, quorum consiliis ac monitis oportune instrui, ac ad dignas summo imperante artes posset erudiri. *Palma*., *Notitia Rerum Hungaricarum*. *Part. II. pag.* 534. Corrupto iam per Vladislai (II-di) parentis negligentiam monarchiae statu, — et aetatis imbecillitas, et placida nimium indoles fecit, ut eo animi robore careret, quo ad rem oeconomiam, politicam et militarem corrigendam, vitia, tot annorum impunitate, civitate donata, radicibus evellenda, — — opus erat. *Idem*, *pag.* 606.

f) [72.] Oszlopot emeltek a mohácsiak azon szerentsétlen helyre, ahol II. LAJOS király, 1526. esztendőben, Kisasszony hava 29. napján, lovával együtt hanyatt a Tselye mocsáros patakába lefordulván, életét vesztette.

g) [91.] A hit, isten ajándéka.

B. magyar történelemszemléletének elemei a költeményben három fő mozzanat köré rendeződnek: 1. az ősi nemzeti nagyság képe (41—52 sor); 2. a nemzeti bukást jelző események s magyarázatuk (53—92 sor); 3. a történelmi példázatok tanulsága a jelen küzdelmeiben (93—128 sor.) A honfoglalás és a »Róma törvényeihez« szabott béke képei általánosságban utalnak a régi dicsőségre; a tárgykörnek ez a része ekkortájt válik a hazafias magyar multszemlélet egyik központi kérdésévé. A 80-as és 90-es évek

publicisztikája az előbbinél nagyobb érdeklődéssel fordult a nemzeti katasztrófák képei felé; ezek jó alkalmat adtak a nemesség hibáit, a nemzeti egység hiányát, az idegen elnyomást nyiltabban-burkoltabban támadó eszmefuttatásokra.

B. élete végéig Várnát és Mohácsot tartotta a régi magyar történelem sorsfordító eseményeinek; ebben is egyetértett a kor nemzeti közvéleményével. A gondolat költői kifejezését már Anyosnál — sok tekintetben egyébként is mintaképénél — megtalálhatta. Az Anyos költeményei elé bocsátott *Ajánló-levél* azoknak a hamvoknak áldását kéri a nyelv ügyében buzgókra, amelyek a Rigó mezején, Várnánál és a szerencsétlen Mohácson nyúgosznak*. (B. *Anyos-kiadása*, 3. 1.) *A széptudományoknak áldozott versek* (először önállóan Budán, 1780-ban) 69—72. sora (B. *Anyos-kiadásának* 25. lapján) így hangzik:

*Ha pedig Várnának véres térségéről
Verset énekelnek Mohács mezejéről,
A magyar buzgóság megnyitja szíveket,
Ó! mintha már látnám hullani könyveket! —*

Anyosnál kereshetjük a csatasík érzelmes-borongós leírásának közvetlen előzményeit is. A MM. I. 349. l. közölt, fentebb említett, Barcsayhoz szóló Anyos-vers első soraihoz:

*Hát Te is hullatlál Vezekény halmain
Könyveket, bajnokim dicsőült hamvain?*

B. a következő jegyzetet fűzi:

E következő versre céloz a Poéta

*Szomorú Vezekény! voltam mezeiden,
Hallottam gerlicét nyögni térségiden!
Szent irtózás lebeg utazók szívében,
Egy sírni készülő könyv reszket szemében, stb.*

A sorok Anyos Gróf Eszterházi Pál úrnak pécsi püspökségre lett felemeltetését ünneplő versek c., 1781-ben kinyomatott költeményéből valók. (B. *Anyos-kiadása*, 32. 1.)

A csatasík jelenkori képét még jobban konkretizálni látszik a nagy hősök emlékoszlópa, amelyre epedő szívvel dől az utas. A *Serhentő válasznak* ez a mozzanata a kor költői kelléktárából kerülhetett csupán a versbe, s B. nyilván csak azért fűzte a 72. sorhoz az emlékoszlópról szóló jegyzetét, mert fel sem tételezte, hogy ilyen jelentékeny nemzeti emlékhely jeltelen maradhatott. A csatasíkon felállított egykorú emlékről t. i. nincs tudomásunk. Később B. is értesült a hiányról. 1823—24-ben Juranitscsal váltott leveleiben, *Déli György látásával* kapcsolatban, többször is visszatértek Mohács kérdéseire. Király József pécsi püspök, aki azon most is keserves emlékeztető mohácsi térséget, amely mai napig mohácsi veszedelem mezejének neveztetik, keserves könyhullajtással több ízben megjártván, és se azon szerencsétlen csatának . . . sem pedig azon nagy isteni kegyelemnek, mely által . . . a pogány iga alól 1687-dik esztendőben szerencsésen kiszabadítottunk, legkisebb emlékeztető jelét schol nem találván, (*Tud. Gyűjt.* 1829. IV. 57. 1.) 1817-ben 3000 forintos alapítványt tett, hogy annak kamataiból a mohácsi Kálvária-hegyen évente egy nagy és tizenkét kis mise tartassék. Juranics 1824. febr. 7. kelt levelében ez olvasható:

»En is voltam Mohácson, mutatták nekem is Lajos elestének helyét Mohács fölött Budának menvén, azonban az a hely nem az, mert Brodarik váci püspök állítása szerint, aki ott jelen volt, nem Buda felé, hanem Pécs felé szaladott, tehát Pécs felé köll annak a helynek lenni; mert ugyancsak Budának nem tarthatott, mivel az ellenség is arra tartott, hanem Pécs felé, amerre tartott Móré Pilep pécsi püspök is. Olvastam a fundacionális levelet, és magyarul, és igen érzékenyen vagyok föltéve. T. i. hogy számtalanszor megjárta könyves szemekkel e mezőt, és mégis semmi emlékezetét nem látja emnek a gyászos esetnek.»

B. válasza nyilván egy emlékoszlop felállítását javasolta. Juranics 1824. ápr. 24-én így nyugtatta meg:

»Sürgeted, Barátom, a mohácsi oszlopnak fölállítását, de már püspökünk részére nehezen lesz belőle, mert 90 esztendőket érvén betegeskedik. . . Ilyég az, hogy az a kápolna éppen a mezőn van építve, és általa igen megdíszesítve. Esztendőnként tehát élőszóval fogják hirdetni az itt történt gyászos esetet. Szolgáztatik 12 kismise egy énekessel, és a prédikáció 3 nyelven tartatik; kitétetik akkor Lajos képe és a fundátoré; úgy gondolom, óhajtasodnak evvel elég tétetett.»

Király József alapító levelét közölte a *Tud. Gyűjt.* 1829. IV. kötete (56—60. l.); a szerkesztő jegyzete szerint „ezen intézet minden tekintetben évenként teljesítettik; midőn a gyászos nap közeledt, az egész vidéken kihirdetetik és a buzgó kereszténység a fennforgó kápolnánál öszvegyülekezik” A gyászünnepekre prédikációt is rendelt Király; ilyen pl. Kövér János: *Mohács véres mezején*. . . tartott beszéde, amely nyomtatásban is megjelent Pesten 1837-ben. — Az első mohácsi emlékoszlopot (Ete János mohácsi múzeumigazgató szíves közlése szerint) Turchányi Soma mohácsi állami útmester emeltette a mult század közepén. B. Juranitstól megtudva a valóságot, hogy t. i. a mohácsi csatatéren nincsen emlékoszlop, a MMk.-ban kihúzta az *f* jegyzetet.

Ugyancsak Anyos felé utal a csatasík képének az az eleme, amely a földben porladó hősök hamvait emlegeti. Anyos 1778-ban *Igaz hazafi* c. verset írt *Gr. Károlyi Antal úrnak dicséretére*. Ennek 79—82 sora (B. Anyoskiadásában 18. l.) így hangzik.

*Mintha lelkesednék Mohács bús térsége,
Hol fátynokban nyugszik Hazánk dicsősége!
S ahol minden fűnek setét árnyékába,
Egy igaz magyarnak akadnál hamvába!*

B. e sorokhoz a következő jegyzetet fűzte: »A mohácsi szörnyű veszedelemnek több okai voltak, melyeket az akkori idők környúlállásaival együtt, nyilván s bőven előadnak a történetírók (név szerént, az újabbak között, Pálma Károly is, Hazánkunk még eddig legjobb historikussa.) Ezen okok közül egy és első volt az egyenetlenség, és különösen az, hogy szerencsétlen eleink (bocsássanak meg szent árnyékjaik!) inkább akarták egy-két vakmerő embernek, mintsem jót-javalló törvényes királyjoknak tanácsát követni! Azonban: az az ellenség, aki Mohács mezején úgy megrontotta nemzetünket, nehezen fogja többé az ott elhullott magyaroknak fiaikat (hogy Anyos szavaival éljek) *rabságra juttatni*; mert hihető, hogy magának előbb fog útni a végóra, mint minékünk. — Fordítsuk hasznunkra mindazonáltal a tőle vett nagy leckét! Egyezzünk meg magunk között; értsünk egyet jó fejedelmünkkel, kinek haszna, dicsősége s boldogsága elválhatatlanul öszve van nemzetünkével kapcsolva; és hogy ezt cselekedhessük, ne feledjünk meg soha (de kivált a mostani változó s ezer meg ezer veszedel-

mekkel terhes időkben!) számtalanszor szenvedett nagy káraitokról; főképpen pedig zúgjon füleinkben szünetlenül Mohácsnak rettenetes neve! . . .

*Hajh, iszonyú térség! gyászos temetője hazámnak!
Jártam hantjaidon; láttam sírhalmait én is
Ősünknek, — kik hajdan az ellenségre kikelvének
Honnunkért, s érette vitéz vérekkel adózkodn,
Intenek ime! s világ füle hallottára kiáltják:
»Nézz e térre! s tanulj már egyességre, magyar nép le!*

Az idézett hexameterek A *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. versből valók s érdemes itt egy pillantást vetni az előttük járó sorokra is:

..... hol minden fűnek alatta
Egy-egy régi magyarra találsz!

A nagy nemzeti katasztrófák hasonló értelmezését adja költői formában a *Serkentő válasz* 77—92. sora is. B. hivatkozik forrásaira, de az azokban kifejezésre jutó magyarázat vallásos elemeit teljesen elhagyja; a katasztrófa okait az egyenetlenségben, irigységben, a kaján szomszédok agyarkodásában, tehát valóságos kül- és belpolitikai erőlkben keresi; sőt hozzájuk fűzi a vallás ügyében ontott vért is. Nagyon jellemző ebből a szempontból két szövegváltoztatása. Az 59—60 sor MM.-beli változata Palma nyomán még Ulászló ifjú heveségét okolja a várnai csatavesztésért; a végső fogalmazásban ez a két sor a beavatottak számára erős főpapságellenes élt kapott; a királyt t. i. éppen a pápa követe biztatta fel, a maga politikai terveinek érdekében, a frigy törésre. A várnai események ilyen értelmezése az *Első Ulászló Szegeden* c. versben őlt határozott formát (L. e vers jegyzetét.) Ennek keletkezésével egyidőben, az 1800-as évek legelején simíthatta át B. a *Serkentő válasz*-t is. Kisfaludy Sándor *Hazafüüi szövat a magyar nemességhez* c. 1833-ban megjelent röpiratában idézte a 61—72. sort. (83. l.) Az idézet szövege, főként a 64. sor (*Hazádnak bús szívet még ma is szaggatja*) sem a MM.-ban, sem az 1827-i kiadásban megjelenttel nem egyezik; nyilvánvaló ebből, hogy Kisfaludy, talán 1808-ban, külön, kéziratban megkapta a verset B.-tól. Ez a változat elveszett.

Hasonló értelmű s valószínűleg az előbbivel egykorú a 75—76. sor átfogalmazása. A MM.-beli változat vallásos szemléletében *Árpád, István, László* unokája lett egy *pogány* szolgája; az új szöveg *Árpád, Lajos, Mátyás*, majd végül *Árpád szabad* népét siratja, amely egy *szullánnak* lett adófizetője.

Mohács különben egész életén át foglalkoztatta B.-t; prózai írásaiban, leveleiben is újra meg újra feltűnik: *Várna és Mohács* címen négy versből álló ciklust foglal egybe a PM. harmadik könyveként. (L. a ciklus jegyzetét!) A Mohácsról költészetünkben kialakult képzetek fejlődésére B. döntően hatott: Kisfaludy Károly híres elégiájához, amelynek minden lényeges eleme megvan nála, az öregebb Kisfaludyn és körén át tőle vezet az út (Horváth János: *Kisfaludy Károly*. Bp. 1936., Maller Sándor: *A Mohács forrásainak kérdéséhez*. ITK. 1939., Keresztury Dezső: *A reformkor fordulóján*. Válasz, 1948.)

Nemcsak az ismertetett Mohács-képlet, hanem az egész magyar mult zord színekkel festett, nemzeti tanulságokat sugalmazó s a nemzetek kegyelmes atyjához intézett fohással záródó költői képe is tovább hat ott, ahonnan származott: az egykorú nemzeti publicisztikában. Ez a képlet majd Kölcsey *Himnuszában* találja meg végső — s B. költeményével is

rokon! — kifejezését. Mindketten ugyanabból a forrásból meríthettek; lehet, hogy Kőlcsey ismerte is B. versét; a MM.-nak azt a számát, amelyben ez megjelent, elkobozták ugyan, de az ellenzéki körökben igen népszerű volt. Jellemző azonban a két költeményben kifejeződő politikai helyzetre, hogy amíg Kőlcsey *Himnusza* az Istenhez forduló könyörgéssel zárul, B-nál a mult felidézett emlékei a nemzeti politika aktuális kérdéseinek: a II. József erőszak-igája elleni küzdelemnek, a nyelvfelemlésnek, törvény és szabadság megvédésének, a nemzeti erkölcs és egyetértés eszményeinek, s az új költői hivatásnak kimondását vezetik csupán be. Jelenidőben írja B. a 99—100. sort is, amely különösen a nyelvkérdéssel foglalkozó egykorú irodalomban számtalanszor előfordul, így B. *Abaujmegye örömmünnepe*re írt versében is, s amely Kőlcsynél a cenzúrárt kijátszó alakoskodás egykorú fogása szerint, mult időben ismétlődik:

*Szertenézett s nem lelé
Honját a hazában.*

A történelem példázatainak aktuális, világi, politikai értékelése B. történet-szemléletének már említett harmadik fő jellemvonása. A felvilágosodás tanítványa ő ebben is, mint annyi más, már a *Serkentő válasz*ban felvetett kérdésben; egybek közt a tolerancia kérdésében (I. erről a *Balthány Alajoshoz* c. ódatördék jegyzetét.) Mindezek újra és újra visszatérnek későbbi verseiben. De visszatér — hisz B. életének és munkájának fontos témája — a költészet, a műsák jelentőségének hangsúlyozása is. A 133—148. sor a felvilágosodás általános, jólismert kifejezéseinek segítségével, azt az élményt és gondolatkört fejezi ki, amely a Látó-versekben mint B. egész életének értelmet adó eszmény bontakozik ki.

Hogy a költemény mennyire B. aktuális közírői szándékainak szolgálatában állott, bizonyítják első megjelenésének körülményei is. A MM. II. köt. I. negyede már egész világosan mutatja B. gondos és öntudatos szerkesztési módját. A *Serkentő válasz* a kötet élén jelent meg, s az utána következők III.—XVI. közlemény vagy közvetlenül ennek motívumait fejleszti, egészíti ki, vagy legalább is a vers által kijelölt irányba mutat. Virág Horatius-átköltése: *Egy hajóhoz* s Baróti Szabó *Egy ledőlt diófához* c. közismert ódája (III.—IV.) a nemzeti külső és belső veszély nagy példázatait adja; Ráday Gedeon *Zrinyiász-átvásnak* egy részlete a magyarság »hajdani nagy bajnoká»-t idézi a török háború aktualitásához is kapcsolódva; (XIV.), Kreskay Imre Metastasio után dolgozott s Orczy Lőrincnek ajánlott játéka: *Scipió álma* (XV.), az »igazi hazafiúi állhatatosság» mintaképeit idézi fel. A török háború híreihez kapcsolódik Szentjóbi Szabó László *Laudon és Koburg győzelmeikre* írt verse (VI.) de a háború ember- és haladás-ellenességét a maga helyére állítja Barcsay költői levele *A magyarországi tudományoknak jó gyülekezetiéhez* (X.) a tudomány s költészet hivatásáról, s Baróti Szabó két költeménye: a megújuló természet példázatával a magyarság megújulását sugalló *Alom* (XI.) és a *Paraszti majorságról* szóló *Példa a megjobbított magyar Vanierből*, amelyet B. határára erős politikai hangsúlyokkal »jobbított meg» a fellelkesített idős szerkesztőtárs. (XVI.) B. verse: *A franciaországi változásokra* és a Baróti Szabóval közös *Két magyar hazafi érzékenységei* (XII., XIII.) a szám legélesebb aktuális hangsúlyait adják meg, s érdemes idézni is Kreskay Imre feledésbe merült versét *Az igaz nemességről*; az egyre határozottabban jelentkező plebejus öntudat epigrammai tömörségű kifejezését, amelynek alap gondolatára B. is számtalanszor visszatér (17. l.):

*Boldog, ki elejít,
Érdemes őseit,
Messze felszámlálhatja ;
Hogy haza hasznára,
S nemzetjék javára
Éltek, megmutathatja*

*De boldogabb ennél,
Kit szegény tűzhelynél
Üstökös atyja nevelt ;
Mégis érdemiért,
Sok jó erkölcsieért,
Hazája nagyra emelt.*

S ha meggondoljuk, hogy a VII. darab, Verseghy Ferenc *A teremtsérső* szülő költeményének *Első éneke* teljességgel a felvilágosodás természet-tudományos szemléletével ábrázolta a mindenséget, világos, hogy a számnak a feltámadó reakció köreiben felháborodást kellett okoznia.

Okozott is. Éppen ezekben az években játszódik le a forradalom rémétől szorongatott Habsburg-ház és az osztályérdekeiben újra megerősödött magyar nemesség kiegyezése, a reformizmus híveinek leszerelése, megfélemlítése. Ami 1790-ben még hivatalos jóváhagyásban, sőt dicséretben részesülhetett, 1793-ban inkriminálandónak bizonyult. 1793-ban Péchy József előterjesztésére Sáros megye feljelentette B.-t a MM. II. köt. első nyegyedében közölt verseiért. (I. *A franciaországi változásokra* jegyzetét).

B. a verset ért támadások ellenére a V.-ben ki akarta adni az egész szöveget. A cenzura azonban a 97—108. sorokat törölte. Trattner Mátyás, a nyomdász erről 1826. okt. 1-i levelében értesítette a költőt, s vejjével Károlyi Istvánnal le is íratta a 3 strófát (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.) A másolatot, mivel nem B. írta, nem dolgoztuk fel a kritikai apparátusban. Károlyi másolata kétségtelenül pontos, mert B. — szokása ellenére — sehol nem javított bele. A szöveg alakulásának történetében azért fontos ez a másolat, mert megvilágítja, hogy a 101. sorban a *hiában szót hasztalanra* csak az 1827-i kiadás után javította át B.

Már ilyen szöveggel található meg az inkriminált sorok az 1827-i kiadás azon példányának hátsó borítólapján, amelyet Horvát Istvánnak küldött el a költő 1832-ben. A példány ma az OSZK.-ban van. Ugyanez a 3 strófa megvan a MTA. M. Irod. 2^o 18. jelzetű kéziratán is.

A vers csonkíthatatlanul a MM. után először csak a PM.-ben jelenhetett meg.

A MM. fentebb közölt jegyzeteit rövidebbekkel helyettesítette B. a V.-ben. Ezek csupán párszavas utalást tartalmaznak. Ugyanezeket a jegyzeteket ki akarta adni a PM.-ben is. A PMC.-ben a megfelelő sorok mellől az *a*, *b*, és *c* ki vannak vakarva. A jegyzetek egy fogalmazványán a lapszám (15. 1.) világosan a PM.-re utal. (MTA., M. Irod. 2^o 18, 55.).

M. MM. II. 3—11. 1.

V. 10—19. 1.

PM. 15—24. 1.

K. PMC., a 97—108 soroké: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18, 160.

(K. 1.) A V. OSZK.-beli példányának hátsó borítóján (K 2.)

Szv. C. *Székes-Fejér-Vári Professor Virág Benedek Úr, Társunkhoz. Kassán, Kardáson' Havában, 1789. (MM.) Serkentő Válasz. 1789. (V.)*

2. temető-helyéről: (MM.)
3. fényéről, (MM.)
4. *Olly széken éneklél Nemes' fegyveréről.* (MM.)
5. leg-ritkább kttsével (MM.)
két legjobb kttsével (V.)
6. elmével, (MM.)
7. sergével: (MM.)
8. 'S lantod lélekre hat kedves zengésével. — (MM.)
9. orfítdgt; (MM.)
10. nagysdgt. (MM.)
11. vadsdgt, (MM.)
12. *Hóldgyának világát.* (MM.)
14. *hajlékit,* (V., PMc.)
16. *Ómár' maradékut.* — (MM.)
17. Szulimán (MM.)
20. *verette.* (V.)
21. *változnak,* (MM.)
22. *okoznak.* — (MM., a MMk.-ból a gondolatjelet kivakarta a költő.)
24. *hoznak!* — — (MM.)
26. *halmára;* (MM.)
27. *fel-vévéen* (MM., V.)
30. *képzéseim!* — — (MM.)
32. *könyveim!* — (MM.)
35. *Úgy romlnak* (MM., V.)
36. *Harag,'s* (MM.); a MMk.-ból a vesszőt törölte a költő.)
37. *Társaik'* (MM.)
38. *nyavalyáját;* — (MM.)
40. *munkáját!* — — (MM.)
41. *Tánais'* (MM.)
42. *Honnyunknak szoros határait;* (MM.)
44. *birtokait;* (MM.)
50. *Hogy juthatna Hazánk óhajtott partyára?* — (MM.)
52. *Száz-ez'renként* (MM., V.) *kardgyára!* — (MM.) *kardgyára!* (V.)
53. *idők!* — ... *keménysege!* — (MM.)
54. *Varna* (MM.)
55. *insége;* (MM.)
56. *dütsősége!* — (MM.)
58. *Egére;* — (MM.) *egére;* (V., PMc.)
59. *Oh m'ért siettél úgy Néped' védelmére,* (MM.)
60. *Hogy magad-is jutnál Pogány' fegyverével* — (MM.)
61. *Lajos!* — (MM.)
62. *dldozattya!* — (MM.)
63. *Te!* *kinek* (MM.)
64. *könyvekre fakasztja:* — (MM.)
66. *partyain.* — (MM.)
68. *strjoknak hantyaain!* (MM.)
70. *teként* (MM.)
72. *temető-helyére!* — (MM.)
75. 'S *Árpád'*, *István'*, *László' híres Onokája,* (MM.) 'S *Árpád'*, *Lajos'*, *Mátyás' híres onokája* (MMk.; e variánst utóbb áthúzta költő, s a végleges megoldást írta a margóra.)
76. *egy Pogánynak ... [zolgdja!]* — (MM.) javítás után a MMk.-ban is a végleges szöveg áll)
77. *alatta* (PMc.)

78. szabadlthatta; (MM.)
 81. Egyenlenség (MM.) egyenlenség (PMc.)
 82. ságallása; (MM.)
 84. Kaján [szom]zédinknak vad agyarkodása: (MM.)
 agyarkodása: (V.)
 86. játék-eszközzeit. — (MM.) játék-eszközzeit; (V.)
 87. egeit, (V.)
 88. völgyeit. (MM.)
 89. Vallás' dolga (MM.)
 90. adhatott? — (MM.)
 92. eretnek, hányattatott! — (MM.) hányattatott! (V.)
 93. Múzsám, ... énekeddel? (MM.)
 94. Szíveket-terhelő emlékezetteddel? — (MM.) emlékezetteddel?.. (PMc.)
 95. Ne tágtsd ... érzékenységeddel! (MM.) Ne újítsd érzékenységeddel!
 (MMk)
 96. keserveddel! (MM.)
 97. Im'! (MM.)
 98. mielőttében; — (MM.)
 100. ajakában! (MM., K1.)
 101. Híjában (K1.)
 103. Sőt, — hívségét, — (MM.)
 104. inségét! — (MM.) inségét! (K2.)
 107. ha ismét (MM.)
 108. fojtogattya! (MM., K1.)
 110. gyermekére: (MM.)
 113. De szélnek hajóját (MM.)
 114. alatta, 's (MM.)
 115. mellette, (MM., V.)
 117. szakadt vitorláját, (MM.)
 118. hazáját: (MM.)
 120. Anyja' koporsóján (MM.) árváját! — (MM., V.)
 124. fogja el-hagyni (MM.)
 128. barkedja. (V.)
 129. Illy egy (MM.)
 131. Fébus, tekintvén (MM.) Föbus (V.)
 133. mellynek környékében (MM.)
 134. Nyúgozznak... ölében: (MM.)
 136. Törvény (MM.)
 138. 'S egyességre intik halott szíveinket, (MM.)
 139. Híven meg-örizvén Magyar erköltsinket, (MM.)
 140. mezeinket. — — (MM.)
 141. Barátom, ... pályára, (MM.) barátom, (V.)
 142. Segélytsd... el-futhatására; (MM.)
 144. lézen (MM.)
 146. Templomában; (MM.)
 147. már hervadunk-ís (MM.)

14. A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA

A forradalmi vers B. legismertebb és a maga korában legtöbbet vitatott költeménye; a költő üldöztetésének egyik főoka volt. Története igen jól megmutatja az elnyomás erőinek egyre növekvő szorítását és B. védekezésének nehézségeit; a fegyvertelen igazság harcát a hatalom ellen.

Így kell értelmeznünk a védekezések néhány, látszólag visszahátráló fordulatát.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy B. a verset 1789-ben írta, talán a júliusi, vagy az okt. 5-i események hatására, mint Fraknói gondolja. (*Martinovics és társainak összeesküvése. Századok, 1878, 9. 1.*) A verset 1790. májusában imprimálta Novák István cenzor, Révai akadémikus-jelöltje, aki ebben az időben magyarnyelvű természet-, állam- és polgári jogon dolgozott. (*Candidati erigendae eruditae societatis Hungaricae*. Jaurini, 1791. 79. 1. *Schulzezer: Stats-Anzeigen*. 14. köt. Göttingen, 1790. 175. 1.)

A Jóvállgyott szöveg a MM II. kötete 1. negyedének 56. lapján jelent meg, olyan környezetben, amely a reakció körében joggal kelthetett féltékenést. (v. ö. a *Serkentő válasz* jegyzetét.) Az 1790-ben kinyomtatott művet azonban csak 1792-ben küldte szét a szerkesztő, ekkorra pedig már egészen más volt a politikai helyzet, mint az imprimálás idején. B. már 1792. ápr. 13-i levelében — nyilván a kémek, levélcenzorok felé is tekintve — arról ír Arankának, hogy verse miatt fel akarják adni. »Balgatagok! nem gondolják meg, hogy szentelen árulkodásokkal ők bántanak meg az udvart, azt mondván néki, hogy órád van készítve az a kemény vers. Az én feletem könnyű volna. *Aki rühes, vakarózzék* Közmondás.« (OszK. Quart. Hung. 1994. 88. f. *Toldy, 249. 1.*) Amit várt, megtörtént. Sáros megye, 1792. dec. 1-én, Eperjesen tartott közgyűléséről, Péchy József főszolgabíró előterjesztésére feljelentette a helytartótanácsnál a MM. II. köt. 1. negyedtét, mert benne több lázító, a békét és a köznyugalmat veszélyeztető irat látott napvilágot. A jelentés kiemeli az 56. l.-on lévő, *A franciaországi változásokra* c. verset, mint amely különösen veszedelmes és kéri a cenzúra megszigorítását, hogy hasonló nyomtatványok megjelenése lehetetlenné váljék. (OL. Helytt. lvt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 6.) A helytartótanács 1793. jan. 15-én átadta a kötetet véleményezésre Rietaller Mátyás budai cenzornak.

Ez febr. 13-i jelentésében részletesen foglalkozott a folyóirat megtámadott számával, mint mondja, azért, mert tartalma a békéért és nyugalomért aggódók félelmét jogosan kelti fel. Mindjárt a *Serkentő válasz*ban bőven talál kifogásolni valót. A költő itt a magyar nép Ulászló és II. Lajos uralkodása idején elszenvedett nyomorúságának leírása után, saját korabeli állapotokra tér át, és olyan kifejezéseket használ, »quae in hisce rebus circumstantiis fomenta ad exacerbationem animorum suppeditant«, írja, s idézi a vers 97—108. sorát. A 9. l. első strófáját úgy érti, hogy abban »de religione invidiose canitur« (89—92. sor) »Nullum enim crudelitatis exemplum adferri potest, quo Ungari Catholici in acatholicos igne et ferro desaevisissent«, jegyzi meg álszent módon 1793-ban, amikor már az 1790—91-i országgyűlés idején megjelent röpiratok éppen elég adatot hoztak fel, amelyek ennek ellenkezőjét bizonyították. A *Serkentő válasz* tárgyalása után Verseghy Ferencnek *A teremlésről* szóló nagy költeményével foglalkozik, s öt pontban sorolja fel, hol kerül ellentétbe szerző-e a »józan és katolikus filozófiával«. A kötet X. darabjáról, Barcsay Ábrahám: *A magyarországi tudományoknak fő gyülekezetihez. Budán, 1780. c.* verséről az a véleménye, hogy »paulisper mitigari potuisset«. Az 56. l.-on lévő költemény szerinte, »classicum canit ad seditionem«; idézi az egész verset, majd így folytatja: »Paucis his versibus ad concitandos subditorum animos, ad ciendum in terrestres dominos odium, ad excutiendum utriusque potentis obedientiam non minus dicitur, quam seditionis illis opusculis Germanico idioma te editis: Der Kreuzzug gegen die Franken — Allgemeine Aufforderung«. (Az említett röpirat 1791-ben jelent meg; szerzője: von Clauer, ismerteti Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. [1924.] 110—112. 1.) Talál kifogásolni valót a kötet XIII. darab-

jában is, az *Abaujmegye örömnünnepére* írott ódában. Egyes sorokban II. József emlékének megsértését látja (5—6.) másokban — úgy gondolja — a szerző az udvartól való elszakadásra izgat (l. a szövegkritikai apparátusban, a 26. sornál; így értette a 41—50. és az 51—54. sort is). Jelentése végén azt javasolta, hogy a folyóirat megvizsgált számának összes példányait kobozzák el és indítsanak nyomozást, hogy cenzori jóváhagyással jelent-e meg. (Id. h.; bővebb változata: OL. Vestr. A. 52. fasc. 39. köteg.)

Rietaller jelentését alapján a helytartótanács febr. 19-én, — ismertette Sáros megye jelentését és a budai cenzor véleményét — felterjesztette az ügyet a kancelláriának. Ugyanezen a napon levél ment Kassa magisztrátusának is; ez elrendelte a II. köt. 1. negyedének elkobzását és a vizsgálat megindítását. (Fog. id. h., másolata OL. Vestr. A. 40. fasc.) A város ápr. 8-án írt vissza a helytartótanácsnak. Jelentette, hogy megbízottai elmentek a helyi könyvkötőkhöz és a könyvkereskedőkhöz, s jártak B.-nál, a folyóirat szerkesztőjénél is. Nála 75 példányt találtak, s mikor előírásuknak megfelelően ezeket el akarták kobozni, B. ellenkezett és arra hivatkozott, hogy a kötet 1790-ben a cenzúra engedélyével jelent meg, és ő nem tartozik a város joghatósága alá (nostrae jurisdictioni haud subiaceat.) A város ezért új utasítást kért. A rendelkezésnek megfelelően kinyomoztatta, hogy a MM. elkobzás: a ítélt száma Novák István cenzor 1790. máj. 17-i jóváhagyásával jelent meg. A jelentéshez mellékelte B. nyilatkozatát, melyet ez a városi kiküldötteknek adott. (Másolata: id. h., és OL. Vestr. A. 40. fasc.) A szerkesztő ebben leszögezte: 1. A mű szóbanforgó köteté 1790. májusában a cenzúra jóváhagyásával jelent meg, azóta Magyarországon és Erdélyben nyilvánosan árulják, a magyar nyelv és irodalom pártolói ismerik és általános tetszéssel fogadták. Sőt: mikor a helytartótanács 1791. ápr. 5-i rendelete szerint ismertette a folyóirat és az intézmény (institutum) tervét, éppen ezt a számot adta jelentéséhez mutatóba, s akkor semmi kifogást sem emeltek ellene. 2. A folyóirat minden el nem adott példánya a szerkesztő tulajdona; az elkobzás elrendelésével tehát a természeti és hazai törvényeket egyformán sérelem éri. 3. A szerkesztőt mindaddig senmivel nem vádolták, ki nem hallgatták, meg nem kérdezték, még kevésbé bizonyították rá valamit. Úgy gondolja tehát, hogy vétkeznék társai és a magyar irodalom ellen, ha ezeket a körülményeket fel nem hozná. Hogy a helytartótanács rendelkezésének megfelelő engedelmisségét bizonyítsa és hogy amennyire lehet, annak eleget tegyen, megmutatta a kiküldötteknek a folyóirat elkobzásra ítélt számának inprimátumát; a nála talált 75 példányt pedig a további intézkedésig gondos őrizetben magánál tartja.

Az elkobzási rendelet megváltoztatását B. 1793. ápr. 15-én a nádorhoz intézett kérvényével akarta elérni. (OL. Vestr. A. 40. fasc.) E dokumentumot B. valamennyi későbbi felterjesztésénél és a Martinovics-perben tett vallomásánál fontosabbnak tartjuk. A költő ugyan ezt is a védekezés taktikájával írta, olyan főúmnak, amelyről tudta, hogy ellensége, de mégis ebben fejtette ki leghatározottabban és legszabadabban gondolatait mind *A franciaországi változásokra* c. verséről, mind az ezt sugalló politikai nézeteiről. A kérvényt nyomtatásban is közzé akarta bocsátani (L. 1793. máj. 6-án kelt levelét Arankához, OSzK. Quart Hung. 1994., *Toldy*, 256—257. l.) Ezért látszik szükségesnek, hogy itt is részletesen ismertessük.

B. előadja a Kassán, ápr. 5-én történeteket; e részhez másolatban mellékelte a helytartótanácsnak Kassa magisztrátusához küldött febr. 19-i rendeletét és saját nyilatkozatát (A., B.); csudálkozását fejezi ki, hogy Magyarországon ilyen könnyen sérelem érheti a személyi biztonságot és a tulajdonjog szentségét. Véleménye szerint nem folyóiratának egyetlen száma került veszélybe; a MM. első negyedének ügye az egész Kassai

A' Fr. országi változásokra.

(Kassán, 1789.)

Remétek, országok, kik rít keletrében
Nyögtek a rabságnak kínos kötelében.
S zűréses közönsébe döntö vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem várhatatok;
Ti is, kiknek vért a Terméket kéri,
Hisz jobbágyitoknak felpentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok' előre néztek,
Vigyérs' jremetek' Párisra vessétek!

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Társaság, a felvilágosodás, a hazai nyelv és irodalom, az 1790—91-ben törvényben kimondott sajtószabadság ügye is.

Elmondja, hogy folyóirata 1788 óta jelenik meg, s a helytartótanács 1791. ápr. 5-i rendeletére beadott, az intézmény célját ismertető iratát (planum Musei Hungarici) elfogadták. Azt a füzetet, amelyet Sáros megye feljelentett, 1. a cenzor jóváhagyásával adta ki, 2. már 1790-ben kinyomatta, 3. Magyarországon és Erdélyben mindenfelé nyilvánosan árulják. Az első tétele két melléklettel igazolja (D, E): az egyiket Tiszta Ferenc Abaúj megye főjegyzője állította ki 1793. ápr. 12-én arról, hogy a II. köt. 1. negyedét 1790. máj. 17-én Novák István akkori kassai cenzor approbálta, a cenzura-példányban benne volt *A franciaországi változásokra* és az *Abaúj megye örömlínefőre* frott vers, s ezek nyomtatott szövege megegyezik azzal, amely áment a revízió; a másikon Ellinger János József nyomdász bizonyítja 1793. jan. 20-án, hogy a MM.-nak az ő műhelyében nyomtatott négy füzetet kivétel nélkül cenzuráztatta. Egy további melléklet, az 1. negyed borítólapjának *Tudósítása*, azt tanúsítja, hogy az elkobzásra ítélt számot nem 1792-ben nyomták ki, amikor postával küldték szét az előfizetőknek. »Nur da von den in ziemlich grosser Anzahl gedruckten Exemplarien noch eine starke Quantität übrig war, so fingen wir den Jahrgang damit an; und liessen nur das nicht mehr passende Titelblatt undrucken.« Ez a szám volt különben az, amelyet felterjesztett, amikor a folyóiratnak postán való szétküldésére engedélyt kért és ezt annak idején meg is kapta.

B. ezután felveti a kérdést: ha feltesszük, hogy a füzet tartalma a gyökeresen megváltozott korviszonyok szerint meghotránkozható vagy félreértésre ad okot, nem jobb módszer-e: »nach dem höchstweisen Urteile, erhabenen Beispiele und ausdrücklichen Willen selbst eines Josephs, mit einem solchen Hefte Nachsicht zu haben, und es ungehindert an die Praenumeranten abliefern zu lassen?« A konfiskálás eredménye ugyanis az volt, hogy az emberek igyekeztek megszerezni maguknak a számot és clovasni benne a kifogásolt helyeket. — »Das wohlthätige Licht der Aufklärung — folytatja — habe sich nun in Ungarn so weit verbreitet, dass eine noch engere Beschänkung der Pressfreiheit mit jedem Tage lästiger werden, und bald — vielleicht eher als gewisse Menschen es glauben wollen — eine allgemeine Unzufriedenheit nach sich ziehen würde... Gewiss ist es, dass man die guten, aber allgemein verkannten Absichten Josephs täglich mehr einzusehen anfängt, und den grossen Wert seiner kühnsten Handlung, seiner unsterblichsten Wohltat, immer besser und besser zu würdigen, immer mehr und mehr zu schätzen lernt.«

Ezzel mint szerkesztő be is fejezné kérvényét, s csak méltányos kárterítést kérne még az elkobzott füzetekért, ha két kifogásolt költeménynek nem ő volna a szerzője. Illesmeri, hogy az 1. negyed 56—62. lapjain olvasható verseket ő írta, s hogy az 56. l.-on lévő (*A franciaországi változásokra*) »wirklich hart klingen mag. Ja, — folytatja, — ich würde es in heutigen Tagen, um zu keinem Missverständniuss Anlass zu geben, auch nicht öffentlich gemacht haben.«

Az első vers azonban (*A franciaországi változásokra*), amely most, 1793-ban veszedelmesnek látszik, 1789-ből való, s 1790-ben a cenzura jóváhagyásával jelent meg. »Diese Bewandtniss der Umstände zeigt hinlänglich, dass es in einem ganz anderen Gesichtspunkte betrachtet werden müsse — írja. Már magában véve azt is érdemes meggondolni, hogy a vers megírása óta Magyarországon a harmadik kormányzat alatt élnek. Kinyomtatása és az 1. negyed szétküldése idején II. Lipót uralkodott, »der weise, gütige Menschenfreund, der wohlthätige, allgemeingeliebte und verehrte König.« A versnek olyan jelentést tulajdonítani, amit most igyekeznek belemagyaráz-

ni, egészen értelmetlen Lipót idejében, ilyenre ő akkor nem gondolhatott; bizonyíttják ezt folyóiratának más darabjai is. »Dieses Gedicht ist nichts anders, als eine in Verse gebrachte, vielleicht mit zu vieler Energie ausgedrückte Empfindung jedes Menschenfreundes, jedes denkenden, gefühlvollen, freiheitsliebenden Mannes, beim Anblick jener grossen völkererschütternden Begebenheit, welche vor 4 Jahren ganz Europa in Erstaunen setzte. Es sind Empfindungen eines Dichters, der das Gebiet der Menschengeschichte mit forschendem Auge und fühlend in Herzen durchwandernd, schon lange über das unwürdige Schicksal der leidenden Menschheit nachdachte, und durch diese grosse, noch nie erlebte Weltereigniss plötzlich überrascht wurde.« Egy olyan országban, amelynek alkotmánya van, egy olyanak a szomszédságában, amely elnyomás alatt sínylődik (Lengyelország t. i.), s amely oly sok véres próbálkozás, oly sok, egész politikai létét veszélyeztető erőfeszítés után sem tudta szabadságát kiharcolni, ilyen körülmények között nem lehet veszélyes, hogy az író örül, ha más országban megszűnik a zsarnokság. Egy szabad nép költője nem büntelhető azért, mert olvasóját ennek gyűlöletére, a józan, a természetnek és a társadalom céljának megfelelő szabadság szeretetére, s ezzel a jóságos, emberséges király tiszteletére neveli.

B. kijelenti, hogy elvei, ítélete szerint nevetséges bolond, vagy elvete-mült (verrucht) álmodozó az, aki Magyarországon felfordulást (Umkehrung der Dinge) akar. »Dann wäre wohl kaum ein unglücklicheres Land auf der Erde; kaum irgendwo ein schrecklicheres Chaos denkbar, als wenn in der ungarischen Monarchie eine Revolution ausbrechen sollte.« Óriási ugyanis a különbség Magyarország népei, nyelvük, vallásuk és nevelésük között. A nézeteket itt aligha lehet egyesíteni, az érdekek keresztjeik egymást; a közszellem alig kezdett még láthatóan kifejlődni. Azok »qui utilitatem civium sic tuentur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, oblii commodorum suorum«, a törvények szellemében és védelme alatt szembeszállhatnának a bajokkal, amelyekkel az áldatlan üldözési láz (Verfolgungsgeist) fenyegeti a hazát, egészen elszigetelve állnak. »Und kann keine menschliche Macht — folytatja B. — für die Zukunft haften. Doch wird die Reihe auch diesen, jetzt dem Schein nach so ruhigen Staat treffen. Veränderungen sind ein Werk der Natur, die nie stille steht. Sie gehören in den grossen Plan der Schöpfung. Und wo ist der Gott, der ihn ändern soll? Ja, sie kommt gewiss, die Zeit — früher oder spä'er; da dem Drange der Umstände nicht mehr zu widerstehen sein wird. Jetzt muss also durch zweckmässige, zu dem Zeitalter und dem Charakter des Volks passende Mittel vorgebauet werden. Langsam zwar und sicher, wie die Natur, muss man vorschreiten, und die Gemüter der Menschen vorbereiten. Der Verstand muss aufgeklärt, die Vernunft überzeugt werden. . . Dies kann nicht anders, als durch eine — den allgemeinen Grundsätzen der Vernunft und Billigkeit angemessene und zum Zweck der Gesellschaft leitende Erziehung; dann durch die Zusammenwirkung vieler mit Kopf und Herz begabten Männer, erlangt werden. Wohl dann dem Lande, wo dieses geschieht; und Heil dem Lande, die solche Männer beschützt.« Ahol az emberek az államlhoz és egymáshoz való viszonyukat helyesen ismerték fel, nem kell forradalomtól tartani, — fejezi be B. *A franciaországi változásokra* c. verséről frott sorait.

Az *Abauj megye öröminnepe*re frott verséről elismeri, hogy abban valóban van néhány olyan kitétel, amit most, érettebb ésszel már nem írna le. 1790-ben háromszor jelent meg nyomtatásban a költemény, mindháromszor cenzori jóváhagyással; az egyiket közülük a bécsi revizorátus adta meg. »So unschuldig nämlich und so übereinstimmend mit der allgemeinen Meinung waren damals diese Gedichte, dass niemand sich träumend nur

einfallen liess, dem Verfasser eine strafwürdige Absicht zuzumuten... Der beleidigt die Nation, der die in diesem Gedichte enthaltenen — selbst durch nachher gemachte Gesetze gerechtfertigten Klagen für strafwürdig hält.»

B. ezután összefoglalja érveit. 1. A folyóirat elkobzásra ítélt száma: a) 1790-ben, b) a cenzura jóváhagyásával jelent meg; c) mindenféle nyilvánosan árusíthatóak; d) soha nem tartották lázítóknak, sőt e) tetszéssel fogadták; f) megjelenése óta egyetlen megye, az is először és helytelenül jelenti fel; g) a MM. a legtöbb olvasónál tetszésre talált.

2. h) A versben semmi nem sérti a király személyét, i) nem támadja az ország alkotmányát és a vallást, k) ilyeneket minden magyar más nyelven már számtalanszor olvasott és a mindennapi beszélgetésben is hallott. l) Az illet olvasni csak nemzeti nyelven bűn? »Sind wir unruhiger als Andere? sind wir minder frei?« Az állam vezetői erre a gondolatra nem juthatnak. Kérése tehát a következő:

1. A lefoglalt 75 példányt szabadítsák fel, hiszen az eltiltás célja már úgysem érhető el; a folyóirat olvasói különben is olyanok, akikben a szabadabban megírt darabok sem tesznek káros hatást. Ha ez nem lehetséges, kéri:

2. A teljes betiltás (Verbot) helyett tépjék ki a füzetből a kifogásolt lapokat.

3. Ha az egész füzetet eltélik, jogos tulajdonáért kártérítést követel: »so zwar, dass mir nicht nur für diese 75 Abdrücke der festgesetzte Preis (das St. à 75 Kr.) erlangt, sondern auch von den übrigen 3 Heften eben so viel Exemplarien um den nämlichen Preis abgenommen werden, da sonst das Werk incomplet und unverkaufbar sein würde.«

Ugyanebben az időben foglalkozott a helytartótanács felterjesztésével a kancellária (OL.—M. Kanc. 1793/2626., 1793/3419.). Ez jóváhagyta a helytartótanács eddigi intézkedéseit, s azt javasolta még, hogy mivel a 11. és 56. l.-on kifogásolt versek szerzője egyformán B., »so wäre dieser Mann hierwegen zur Verantwortung zu ziehen, davon die Statthalterei die Auskunft einzuholen.« (Márc. 14.) A király ezt írta az aktára: »Ich genehmige das kluge und ordnungsmässige Einrathen der Kanzlei.« A kancellária arról ápr. 1-én értesítette a helytartótanácsot.

A helytartótanács természetesen nem nyugodott bele, hogy a kassai magisztrátus nem tudta végrchajtani rendelkezését, s most már, a király döntésére is hivatkozva, a megyét bírta meg a MM. II. köt. 1. negyede példányainak elkobzásával és annak kinyomozásával, hogy a folyóirat cenzori engedéllyel jelent-e meg; a kancellária leiratának megfelelően azt is a megye kötelességévé tette a helytartótanács, hogy kérjen nyilatkozatot B.-től, hogyan érti *A franciaországi változásokra* frott versét. (OL. Helytt. Lvt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 6.) A megye 1793. jún. 12-én közgyűléséről számolt be a helytartótanácsnak. Kiküldöttéi az 1. nygyéből már csak 74 példányt találtak, mert időközben egyet B. a nádornak küldött fel. B. nekik is, mint a város deputátusainak megmutatta a szám kéziratának töredékét, rajta a cenzori jóváhagyással: Revisium et admissum 17a Maji 1790. Stephanus Novák Libr. Revisor mp. Mikor a többi példány után érdeklődtek, a szerkesztő közölte velük, hogy kb. 800 lenyomatot csináltatott. Ezek egy részét Stahl pesti könyvkereskedőnek adta át, a többi az előfizetőknek küldte szét vagy helyben adta el. (Id. h., v. ö. még a megye közgyűlési jegyzőkönyvéből vett kivonattal. Vttr. A. 40. fasc.)

A vers értelmét B. jún. 12-én kelt nyilatkozatában magyarázta meg (Sk. eredeti, Dep. Rev. Libr. fons 6.) Ebben a költő megegyezre összefoglalta az elkobzás ellen eddig hangoztatott érveit, s kijelentette, hogy a kötetben semmi sincsen, ami a király személyét, méltóságát, az ország

alkotmányát, a vallást vagy az erkölcsöt sértené. A monarchiában és Magyarországon nincsen olyan törvény, amelynek alapján el lehetne ítélni. Legjobban az bántja, hogy az 56. l.-on lévő versnek (*A franciaországi változásokra*) »malum et ... unice ad conflanda Authori odia excogitatum sensum tulajdonítanak. Kéri a megyét, vegye tekintetbe, hogy a verset 5 éve írta, amikor a francia forradalom fejleményeit senki nem láthatta előre, s azt is, hogy versének sorsa az egész magyar irodaloméval kapcsolatos.

Abaúj megye valóban védelmébe vette B.-t : érveit ismétli meg mentéségre ; a vers célzatának megmagyarázására egy hasonlatot is hoz : az olvasók éppúgy nem láznak fel, ahogy a színházi nézők nem törnek ki forrongásban, ha a színpadon egy zsarnok embertelen tetteit látják. Látja a megye az egész magyar irodalom ügyét is B. esetében : ennek érdeke, hogy »non tam per industriam privatorum, quam in mutua patriae civium societate unitis viribus laboretur ; et Ideo zelo et venturae etiam aetati profuturae illius industriae per idmodi injurias subsumptiones, citra infligendum litteraturae Hungaricae vulnus praemature impendimentum ponere incongruum foret. (Id. h.)

A megye viselkedéséből úgy látszik, hogy a költő szoros kapcsolatban állt az abaúji politikai élet vezető embereivel, megnyerte őket a MM. ügyének. Ennek tulajdonítható az is, hogy a megye egy nappal a MM. feljelentésének tárgyalása előtt, jún. 11-én feliratot küldött Budára a sajtószabadság ügyében. (Megjelent önálló röpiratként és Schlözer *Stats-Anzeigen*-ében. 18. köt. Göttingen, 1793., 370—373. l.) A repraesentatio több szempontból figyelmet érdemel. Megelőzte a többi hasonló iratot s mintegy példát adott a többi megyének azoknak a felterjesztéseknek megszerkesztésére, melyekben a király 1793. jún. 25-i, a sajtószabadságot sértő rendelete ellen tiltakoztak. (Tizenöt megye felterjesztését másolatban l. OSzK. — Fol. Lat. 1040.) Ezért mondhatta Lányi József kancelláriai tanácsos, hogy Abaúj megye vitte a főszerepet a sajtószabadság megsértése miatt tiltakozó megyék között. A felterjesztés másik feltűnő jellemvonása, hogy B. ápr. 15-i, a nádorhoz intézett kérvényének elveivel erős rokonságot mutat. Csak ez a megye hozza fel t. i. II. József korát a sajtószabadság példájának, a császárt pedig olyan jótévőnek, akinek nagy érdeme van az új, magyarnyelvű irodalom megindulásában. A megye főként a magyar nyelven írkat tartja szem előtt repraesentatiojában, a nemzeti műveltséget emlegeti, s B. kérvényének szándéka szerint így fejezi be felterjesztését : Id unice urgemus, ut censorum arbitrio limites ponantur ; ut scriptoribus patriis, scientiis et artes excolentibus, libertas et honor tribuatur ; ut denique lex, mens ac voluntas Nationis observetur.✱

A felterjesztés és a költő kérvényének egy ízben azonos, máskor nagyon is rokon gondolatai nem magyarázhatók egyszerűen a téma közöségével. Csak azt tehetjük fel, hogy B.-nak valami része volt a megyei irat megfogalmazásában : akár úgy, hogy írói ismerték a költő ápr. 15-i kérvényét, akár úgy, hogy maga a költő fogalmazta az iratot több-kevesebb szabadsággal. Az utóbbi feltevést megerősíti, hogy a kortársak tudtak B. ilyenirányú tevékenységéről : Sándor Lipót, nyilván környezetétől, úgy értesült, hogy B. több megyei felterjesztést fogalmazott, melyek a sajtószabadság megsértése ellen tiltakoztak. (Jegyzőkönyv, l. *Benda*, III. köt. 36. l.) Ha ez valóban igaz, kézenfekvő, hogy elsősorban saját megyéjében Abaújban, (B. és a megyei haladó erők viszonyáról l. a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz c. vers jegyzetét*.)

A helytartótanács elfogadta a megye érvelését és a kancelláriának 1793. júl. 2-án tett felterjesztésében (M. Kanc. 1793/1793.) azt javasolta, hogy mivel B. jóhiszeműen járt el, a nyomozást szüntessék meg. A bécsi

kormányhivata: Júl. 25-én foglalkozott az ügyel. Az előadó Lányi József kancelláriai tanácsos volt. Lányi neve már 1790-ben hírhedtté vált Magyarországon: az országgyűlés nyílt ülésén hazatérüléssel vádolták meg, mert «ittkon tájékoztatja az uralkodót és az országgyűléstől fogalmazott hitlevél ellen ingerli.» Lipót az országgyűlés befejezése után Pászthory Sándor, a rendi ellenzék és a nemzeti törekvések egyik vezéralakja helyébe, nyomban kancelláriai tanácsosnak, a tanulmányi ügyek referensének, nevezte ki. (*Benda*, II. köt. 85. l.) Már új hivatalában mutatja be Schlözer ismeretlen budai levelezője: «Leiter der ungarischen Literatur, ein mit dem Corpus Juris, sonst aber, wie man allgemein weiss, mit keinen andern Büchern vertrauter Mann — der Mann, der die freie ungrische Nation sogar des Rechts berauben will, Sachen, die selbst in der Wiener Zeitung jeder deutsche Tagelöhner lesen kann, zum Exempel das Verhör des Königes von Frankreich, in ihrer ungrischen Muttersprache zu lesen...» (*Stats-Anzeigen*, 18. köt. Göttingen, 1793. 376. l.)

Lányi azt állapította meg, hogy a helytartótanács indokai nem mentik fel B.-t. «Denn es ist ausser allen Zweifel, dass durch den Ausdruck: *eingeweihte* [felszentelt hóhéri] die Könige verstanden werden, und es ist schon jenes genug, dass diese Verse im Allgemeinen auf die Könige gerichtet seien. Ferner diese Verse mögen im Jahre 1789., wo die Revolution in Frankreich im Monat Juli bereits ausgebrochen ist, oder im Jahre 1790., wo sie der Zensur übergeben wurden, verfasst worden seien; so wird durch die Worte: *Werfet eure Augen auf Paris*, ganz klar angedeutet, dass diese Verse auf die französische Revolution abgezielt waren.» Lányi úgy véli, hogy B. rászolgál a hivatalából való elbocsátásra, ha csak kimagasló szolgálati érdemei nincsenek, «und überdiess wäre demselben die Verfassung dieses Buches, besonders der Verse Pag. 56. in einer General-Kongregation des Abatjvarer Komitats in allerhöchsten Namen mit allem Ernste zu verhelten.»

Az aktára a következő legfelsőbb határozat került: «Ich genehmige das Enraten der Statthaltereii, für die es aber gar nicht empfehlend ist, dass selbe dieses Buch, so Pag. 56. eine höchst aufrührische Passage enthält, zu veräussern, und mittelst der Post an die Praenumeranten abzuschicken erlaube.» (OL. — M. Kanc. 1793/8909.)

A kancellária a királyi döntést aug. 16-án írta meg a helytartótanácsnak (OL. Helytt. lvt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 6.), ez pedig szept. 6-án értesítette a megyét, hogy a további nyomozástól eltekint.

A vers és vele költőjének meghurcolása ezzel még nem fejeződött be; végeredményben *A franciaországi változásokra* írott költemény lett B. állásvesztésének legfőbb oka. Lányi, mikor a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. verset referálta a kancellárián, *A franciaországi változásokra* cíművel jellemezte a költő gondolkodását, s ezzel indokolta meg, hogy írója megérdemli az elcsapatást. (L. ott.)

Előkerült a vers a Martinovics-per folyamán is. B. 1794. okt. 3-án a nádorhoz írott felterjesztésében üldöztetésének, elfogatásának három oka között első helyen említi. Amit itt, és később *Apológiájában* elmond, megegyezik az 1793. ápr. 15-i kérvényben előadottakkal. (*Benda*, II. köt. 225—228., 591. l.) A különbség mindössze annyi, hogy B. az érveket, melyeket számtalanszor átgondolt és néhányszor már le is írt, itt rövidre fogja, pontosabban fogalmazza. Úgy látszik, mintha valahonnan ismerné Lányi referátumát: részletesebben foglalkozik a «felszentelt hóhéri» kifejezéssel, melyet a referendárius egykor kipécézett. Németh János vádiratából értesült arról, hogy a vers a cenzúra magyarázata szerint a földesurak ellen is lázít. «Hoc unum adhuc deerat, — írja B. Quid—hoc magis docet? meamne, an interpretum malignitatem? —»

A vers a vizsgálat következtében a 90-es években Magyarországon roppant népszerűvé lett. B. maga mondja *Védőiratában*: »versiculi... passim et per centenos recitentur.« (*Benda*, II. köt. 591. l.) Kazinczy nagy vetélytársa legjobb versének tartotta: »a legszebb, amit valaha írt«, — mondta róla 1827-ben. (*Lev. XX.* köt. 323. v. ő még XX. köt. 67—68. l. Kazinczy, de egész Magyarország úgy tudta, hogy B. emiatt vesztette el állását; a vers és szerzőjének neve elválaszthatatlanul összeforrt. (*Benda*, III. köt. 389. l.); csak abban téved Kazinczy, hogy Vécsey »kereste az alkalmat, hogy ezt a garázda embert megbuktathassa»: Vécsey ugyanis még 1793. aug. 29-én előléptetésre terjesztette fel a költőt, (I. OL. — *Vetr.* A. 48. fasc.). Juranits 1822-ben, csaknem 30 esztendővel a vizsgálat után, emlékezett rá, hogy a folyóirat egy negyedét, melybe *A franciaországi változásokra* c. verset nyomatta a költő, a megye »összveszedette«. (Nov. 2-i levele B.-hoz, MTA. — *M. Irod. Lev.* 4^o 152.) Lassanként azonban elhaltak a kortársak, s a költemény feledésbe merült. Toldy kiadása elevenítette fel ismét, s Arany László B.-portréja óta (*A magyar politikai költészetről*) az irodalomtörténeti tankönyvek és antológiák állandó darabja. Erről s a vers formai-tartalmi mozzanatairól I. Keresztúry Dezső: *Egy régi forradalmi vers.* (Válasz. 1948.)

M.: MM. II. 56. l.

K.: MTA. — *M. Irod. R.* u. i. 2^o 18., 168. (K.)

Szv.: C.: *A' franciaországi változásokra. 1789.* (MM.)

A' Fr.országi változásokra. (Kassánn, 1789.) (K.)

1. A K.-ban az *országok* szó után eredetileg vesszőt akart tenni a költő.

2. *kötelében*; (MM.)

4. *vázhattatók*: — (MM.; A K.-ban javítás előtt vsz. ugyancsak *vázhattatók* állt.)

15. TEKINTETES NEMES ABAÚJ VÁRMEGYE ÖRÖM- ÜNNEPÉRE

1790-ben, II. József halála után a nemesség országszerte nagy örömmel ülte meg diadalünnepeit; különösen a megyeszékhelyek, a nemesi ellenállás várai voltak hangosak azoknak a szollemnitásoknak zajától, amelyeken egyforma büszkeséggel s derűlátással vették át a hatalmat a feudális reakció s a nemesi reformizmus emberei. Aباúj megyében ez utóbbi csoportok voltak fölényben; B. ezeknek a törekvéseknek egyik vezető alakját ünnepelte az Orczy László beiktatására írt költeményben. A beiktatásról a M. K. 1790. ápr. 30-i számában (476—478 l.) megjelent beszámoló s Orczy Lászlónak a *HNT.*-ban ugyanez évben (613—16, 626—30 l.) közölt beszéde élénk képet ad a vers társadalmi s politikai háttéréről.

Orczy László (1750—1807). Orczy Lőrinc fia, a II. Józseffel szembeni ellenállás és a császár halála utáni nemesi mozgalom egyik legtekintélyesebb vezető alakja volt. (Életrajzát I. *Szinnyei*, IX. köt. 1343—1344. h.) Az udvar tudomása szerint benne volt abban a mozgalomban, amely II. József ellen Berlinben keresett támogatást. (Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg iratai*. Bp. 1926. 5. l.) 1790-ben a koronát őrző bandériumok fővezére volt. A nemesség széles rétegei akkor el voltak szánva arra, hogy az uralkodóval szemben fegyverrel is érvényesítik a nemesi nemzet jogait. A felkelő sereg tisztikarát a felállított bandériumok szolgáltatták volna, amelyek fegyelme és szervezete semmiben sem különbözött a sorkatonaságétól. (U. o.

18—19. 1.) Orczy László a felvilágosodott franciák felé tájékozódott: szobájában tartotta az o'leansi herceg, Ézralité Fülöp magyar díszruhás arcképét. (U. o., 179. l.) Abban a jegyzékben, melyet II. Lipót Sándor Lipót nádornak 1791-ben, az országgyűlés befejeződésekor azért adott át, hogy tájékoztassa a magyar közéleti szereplőkről, Orczy László a veszedelmes emberek első csoportjában szerepel, az első helyen: »Comte Ladislas Orzy vice-trésorier et comte sup:ê.ne du comité d'Abbauivre, homme fort riche qui a dépensé beaucoup d'argent à animer les autres et s'est formé un parti. À été le premier à former les banderia, à les armer et commander. Homme violent, dangereux de toutes les façons, qui se tenoient la plus part des assemblées des malintentionnés, de même que celle de la correspondance avec la cour de Berlin dont il étoit le chef probablement. Par sa popularité, sa bonne table et son argent qu'il dépense, il a beaucoup de parti.» (U. o. 440. l.)

A költemény szorosan kapcsolódik ugyan a közéleti ünnepségeket dicsőítő ódák hagyományos külsőségeihez, de erősen elválik azoktól abban, hogy B. (ugyanúgy, mint rokon verseiben egyébként is) egy nagy politikai gondolat hordozójaként ünnepli hősét s az ünnepelés alkalmát a mozgalom propagálására használja fel. (Nagyon tanulságos ebből a szempontból is összevetni B. ódáját a röpiratban vele együtt szereplő, s viszonylagos frissége ellenére is konvencionális Baróti Szabó-ódával!) Nyilván ezért is szerepelt a költemény másodikiként azon három vers között, amelyek 1792-ben a költő elleni vizsgálatban szerepeltek. (I. erről *A franciaországi változásokra* írt vers jegyzetét.)

A vers 1790-ben háromszor is megjelent. Legelőször abban a külön füzetben, amely Baróti Szabónak ugyancsak Orczy beiktatására írt versével együtt ünnepi ajándék s egyszersmind propaganda-irat is volt. Másodszor a *HNT.* máj. 7-i száma közölte (I. 586—590. l.) A vers után itt egy kassai levél következik a szerkesztők néhány bevezető szavával:

Kassáról, Ápr. 26-dikán hozzánk bocsátott becses levelében így ír egy érdemes barátunk: — M. B. *Orczy* László Úr ó Excell.-ja, ezen Nemes *Abauj vármegye* főispánnya, 16-ikon érkezett meg. Messze ki ment eleibe a nemesség, és oly nagy örömmel s pompával kíserte bé, amilyenre mind maga ez fényes tiszttség, mind pedig az azt érdemesen viselő nagyságos hazafi, méltó volt. — 19-diken volt az első gyűlés, melyben székújítás is tartatott. Imitt van az a Magyar Beszéd, melyet a feljebb megnevezett főispány úr ekkor az egybe gyűlt nemz. rendekhez mondott. Elgondolhatjátok, micsoda fogantatja volt szíveinken; egy oly nagylelkű magyarnak szájából hallván azt, kinek egyenes szíve s igaz hazafiúsága tudva volt előttünk, tudva van a nemzet előtt is. Nem kétlem, hogy érdeme szerént fogjátok becsülni. Mert (a mint egy jó Barátom énekli):

»Hathatós a szava az oly Férjűnnek,
Kit inség mutatott jó hazafiúnak is

(Más alkalmatossággal fogjuk közleni az említett fontos és gyönyörű magyarsággal készült beszédet.)

Nem hallatott itt az egész gyűlésen, az egész nemességtől Magyar szónál egyéb. — Szükségtelennék, sőt illetlen dolognak tartották tudni illik, hogy Felső-Magyarországnak anya-városában, a vármegye házában, — *római nyelven* beszéljenek; s annyi vitéz vérral szerzett, s most újólág vissza nyert drága szabadságokon való szíves örömöket egymásnak *idegen szóval* magyarázzák! — Ó vajha felnyílna már valahára nemzetünk tehetőség részének szemel s vetné meg most, mikor lehet, jobb sorsának talpkövet,

s örökös boldogságának kezdetét! — Valóban : ha ennyi kárán, ennyi veszedelmén nem tanul, s e szép alkalmatosságot kezeiből kiereszti, alig fogja többé megérdemelni, hogy az ég megszánja.»

A bevezető mondatból arra lehet következtetni, hogy a levelet B. írta, mikor a verset beküldte.

B. életében harmadszor és utoljára a *MM.*-ban jelent meg a vers.

B. mindhárom kiadásban két jegyzetet fűzött a szöveghez : Az első a 16. sorhoz, a második egy olyan sorhoz tartozik, amelyet a költő a végleges, kéziratossá változtatban elhagyott.

A jegyzetek szövege a *MM.*-ban :

a) Mélt. báró *Orczy László úr* öccs. ; amaz örök emlékezetet érdemlett báró *Orczy Lőrincnek* második fia.

b) A többek között a végre hozták bé hazánkba az emberi nemzetnek ama seprejét, a svábságot, hogy népünket a földművelésre tanítsa, és (amint a *szomszédok* mondani szokták) erkölcsöink durvaságából kivetkeztesse! — — Lehet-e egy szabad-érzésű hazafinak, sőt önnön magának a természetnek, bosszontására nagyobbat gondolni? —

E második jegyzetről azt kell megjegyezni, hogy a röpiratban, a zárójelbe tett részben, a *szomszédok* helyett a *németek* olvasható ; a *HNT.*-ben az egész jegyzetet törölte a cenzúra. *MMk.*-ban az egész jegyzetet áthúzta a költő (I. Baróti Dezső—Tarnai Andor : *Batsányi bejegyzései MM kötetibe. ITK. 1953*)

A költemény szorosan kapcsolódik a nemesség harcához, amelyet B. 1790-ben számos társával együtt a Habsburg-ellenes magyar szabadságmozgalmak örökösének, a haladás ügyét a maga tömegeivel, s megfelelő vezetéssel előbbre vinni hívatott rétegnek tartott. A 30-as évek változásai lesimíttják a versről a kiötölően nemesi és idegen-ellenes színeket, s B. elhagyja az első változatok utolsó két sorát, melyek a nemes és a jobbágy különbségét mint változhatatlan rendet tételezik fel.

A versnek B. hagyatékában két kéziratát találtuk meg. Mindkettő valószínűleg az 1830-as évekből származik, külsejük teljesen megegyezik a *Hohenlohe Károlnéhoz* intézett vers kézírataival. Mindkettő negyedébe hajtott íveken van írva, az egyik nagyobb alakú fehér, a másik kisebb, sárgás papíron. A későbbinek ugyanúgy, mint a *Hohenlohe-versnél*, az utóbbi kézirat bizonyult. (MTA. — M. Ir. R. u. i. 4° 79. XIV. sz.) E véglegesnek látszó szöveget is átjavította B. Leglényegesebb e változtatások közt az, hogy B. ennek a kéziratnak letisztázásakor a 94. sorral befejezte a verset. A 95—106. sorokat később, az átjavításakor írta hozzá.

M. : Önálló röpiratként Baróti Szabó versével együtt. A röpirat címe : *Két Magyar Hazafi Érzékenységei, Tekintetes Nemes Aba-Új Vármegye' Öröm-Ünnepén. Böjti' más Hav. 16-dik napj. 1790.* A cím alatt mottóként : *Procul o, procul este, Profani! Virgilius.* (R.) *HNT.* 1790. I. 586—590. 1. *MM.* II. 57—62. 1.

K. MTA. — M. Ir., R. u. i. 4° 79. XV. sz. (K. 1.)
ú. o. XIV. sz. (K. 2., a végleges szöveg.)

Szv. : A röpirat címét l. fent. *Egy Magyar Hazafi' Érzékenységei, T. Ns. Abaújvármegye' Öröm-ünnepén — Böjtmáshav. 16 napj 1790.* (HNT). *Két Magyar Hazafi' Érzékenységei, T. N. Aba-Új Vármegye' Öröm-ünnepén, Sz. György' Hav. 16. napj. 1790. Procul o, procul este, Profani! Virgilius.* (MM.; a mottó alatt Claudianus aláírás.)

4. *Onokája?* — (R., HNT., MM.)
5. *van!* — (R., HNT., MM.)
6. *sérelmünk!* (R., HNT., MM.) *Önként helyre hozza [zámtalan sérelmünk' (K. 1.)]*
7. *Hazánknak ditső* (R., HNT., MM., K1.)
12. *hormánnydra.* — (MM.)
13. K2-ben a *rég-ohajtott* szó alatt kaparás.
14. *Orczy!* . *jobb* (R., HNT., MM.)
16. *Nagy Atyád'* (R., HNT., MM.) *nagy Atyák'* (K1.: kaparással; eredetileg: *böls Atyád.*)
17. *hát?* — 's *tehéntvén* (K., MM.) *hát?* — 's *tehintvén* (HNT.)
18. *újjolag meg-lássunk?* — (R., HNT., MM.) *újjolag meglássunk?* (K1.)
20. *örökre... meg-válásunk?* — (R., HNT., MM.) *meg-válásunk?* (K1.)
21. K1.-ben *Oh* alatt kaparás.
22. *vetted!* (R., HNT., MM., K1.)
23. *a' hormányt* (R., HNT., MM.)
24. *kezeből!* — (R., HNT., MM.)
26. 'S, *mint Atya, Izerelő Néped' általmaznod!* (R., HNT., MM.)
E sor után R., HNT., és MM.-ban még a következő, később elhagyott, a MMk.-ból kihúzott sorok:
El-izakasztotta Béts egybe-forrt szivünket,
Hogy tetjzése Izerént hányhasson bennünket;
Mert látta, hogy, lévén el-szántt eggyességgel,
Inkább koporsóba szállunk ditsőséggel,
Mint-sem, hogy adózó Pórságnak módgyára
Éltünkévt fizessünk, Világ' tsudájára. —
A MMk.-ban az ötödik fenti sor kihúzott variánsa:
Mint-sem, hogy külföldi rabnépe' módgyára
27. *távólról* (R., HNT., MM.)
28. *küszkődtünk,* — (K1.)
29. *tett volna* (R., HNT., MM., K1.)
30. *használt, 's ártalmat ... htvséged!* — (R., HNT., MM.)
31. *Hajós,* — *kinek* (R., HNT., MM., K1.)
32. *vitórláját;* (R., HNT., MM.)
34. *kezeből;* (R., HNT., MM.)
35. *haboknak közötté* (R., HNT., MM., K1.)
36. *élete:* — (R., HNT., MM.) *élete,* — (K1.)
40. *Kedvesseit!* — (R., HNT., MM.) *kintsét, kedvesseit!* (K1.)
42. *Hazánkban!* — (R., HNT., MM.)
46. *barátságban;* (R., HNT., MM.)
48. *tartatott:* (R., HNT., MM.)
49. *Ósi szabadsága' emlékezetére* (R., HNT., MM., K1.)
50. *nyelvére!* (R., HNT., MM.) *nyelvére;* — (K1.) K2.-ben a *vehette* utolsó két betűje alatt kaparás; a sor vége eredetileg úgy, mint K1.-ben — A sor után a R., HNT., és a MM.-ban még a következők:

Telkén az Idegen mérő-lánttal jára,
Már adót készítvén Nemes birtokára
'S a' melly ugari Attya vérvél öntözött,
Azonn a' Jövevény kévéket kötözött;

'S hogy bojjúságának mértéke se lenne,
Jól-tévedőjét kellett szemlélnie benne!

Ez utóbbi sorhoz tartozik a B. életében megjelent kiadások
b) jegyzete.

A má-odik idézett sor a MMk.-ban: *Új adót készlttven szabad
birtokára.* Az idézett sorok egyébként ki vannak húzva.

51. *Illy szörnyűségeknek el-viselésére* (R., HNT., MM.)
'S ezermi (K1.; K2.-ben eredetileg ugyanígy.)
52. *kére*; — (R., HNT., MM.) *kére*; (K1.)
53. *Mert, ha bár rabságot rendeltek-is* (R., HNT., MM)
Mert, bár nálunk nélkül végeztek-is (K1.) K2.-ben eredetileg
Mert; ennek kikaparása után *Am*; B. ezt áthúzta, s a szó fölé
írta: *Mert*.
54. *szólnunk!* — (HNT., MM.) K2.-ben eredetileg valószínűleg
ugyanígy, de a gondolatjelet B. kikaparta.
55. *de! mi!* (R., HNT., MM.)
56. *sebeinket?* — (R., HNT., MM.) *megint sebeinket?* (K1.) K2.-ben
a szaggatom szót valamire ráírta B.; ez azonban olvashatatlan
57. *kit végre meg-szánt a' hegyes Ég,* (R., HNT., MM.) *kit újra* (K1.)
58. *Egybe-seveglött Fő-'s Köz-Rendű Nemesség!* (R., HNT., MM.)
Több Nemes Megyéből (K1.)
60. *lábbagni .. szemeidet?* — (R., HNT., MM.) *lábbagni* (K1.)
61. A R.,- HNT.,- MM.-ben e sorral új bekzdés kezdődik.
62. *illy-képp'... szenedésit!* (R., HNT., MM.) *szenedésit!* (K1.)
64. *Melly így ktsértette szivednek erejét!* — (R., HNT., MM.)
késérté szivednek (K1.)
66. *akarja, ki... ellene?* (R.) *akarja, ki ellene?* — (HNT., MM.)
ellene?... (K1.)
68. *híven keresett* (K1.)
70. *már, rég'-óhajtott ... Vezéred!* (R., HNT., MM.)
már rég óhajtott ... vezéred; (K1.) K2. eredetileg azonos K1.-el,
utóbb javította át B.
72. *vállára!* — (R., HNT., MM.);
73. *védelmére;* (R., HNT., MM)
74. *széllýére;* (R., HNT., MM.)
75. *ottan Hazája'* (R., HNT., MM., K1.) K2.-ben eredetileg ugyanígy.
76. *vala!* — — (R., HNT., MM.) K2.-ben eredetileg: '*S itthonn*
78. *kedvemet?* — (R., HNT., MM.)
79. *Múzsám!* (R., HNT., MM., K1.)
80. *Fel-vivéd Jövendónk' kétes homállýába;* (R.) *Fel-vivéd Jövendónk*
sűrű homállýába; (HNT., MM.) *kétes homállýába;* (K1.)
K2.-b n eredetileg *sűrű*, de áthúzta B., s föléírta: *kétes*.
81. *Hazámnak* (R., HNT., MM., K1.) K2.-ben eredetileg ugyanígy.
82. *vége?* — (R., HNT., MM.) *vége?* (K1.)
84. *jobbára;* (R., HNT., MM.) *jobbára.* (K1.)
85. *vigyázz;* 's (R., HNT., MM.)
87. *parton.* (R., HNT., MM., K1.; javítás után MMk. is)
88. *Mérsékeld egy hísség érzékenységedet;* (R., HNT. MM.) *érezkeny-*
ségedet, — (K1.) 's *tartóztatás érzékenységedet;* (MMk.)
90. *ki-zárja;* (R., HNT., MM.)
91. *vefzélyes tengernek* (R., HNT., MM.) K1.) K2. eredetileg ugyan-
így; B. áthúzta a régít, s föléje írta az új szót.
92. *tet|zésére.* — (R., HNT., MM.)

94. *hevességed* ! (R., HNT., MM.) A K2. ezzel befejeződött. A további sorokat valószínűleg ugyanakkor írta hozzá, mikor az egész verset átjavította. Át vannak húzva a MMk.-ban is.
95. *változásánn*, (K1.)
96. *jobbra-fordulásán*; (R., HNT., MM., K1.)
99. *éltéknek kezdetéről*, (R., HNT., MM.) *életek* (K1.)
100. *Orczy ... nevérol*; (R., HNT., MM.) *nevérol*; (K1.)
102. *számúra!* — (R., HNT., MM.) *számúra!* (K1.)
103. *hát! 's ... hívségedet* (R., HNT., MM., K1)
104. *tehetségedet!* (R., HNT., MM.) *tehetségedet*; (K1.)
105. A R., HNT., MM. utolsó sorai így:
Kövessd! 's figyelmeztvén okos tanátságára,
Úgy siejs meg-indultt Hazád' oltalmára,
Hogy most: vagy Szabadság lejjz munkádnak árra,
Vagy Jobbágyodnak jutlz magad-is sorsára.
106. *oltalmára!* (K1.) K2.- eredetileg azonos K1-e1, de a mondat végén ponttal; B. az *oltalmára!* szót áthúzta, s a végleges megoldást ceruzával a szó alá írta.

16. HERCEG HOHENLOHE KÁROLYNÉHOZ

Az óda ugyanabból az erősen politikai illetforrásból merít, amely a költő 1790- tájáról származó verseinek egyik igen fontos csoportját — köztük az *Abauj megye örömmünnepe*re írt s a *Balthányi* Alajoshoz intézendő ódát — táp'álta. A költemény a nemzeti érdek szolgálatába álló főnemesi hölgyek eszményét idézi fel: a honi szokásokat, magyar érzületet megőrző, ápoló anyai, hitvesi köteleességét teljesítő hölgyét. (L. még a *Gróf Andrássy Mária kisasszony halálára* c. verset.) Gondolataival, mint e korszak számos hasonló tárgyú verse, azoknak a buzdító írásoknak előfutárává lesz, amelyek néhány évtizeddel később a magyar hölgyeket akarják megnyerni a nemzeti reform ügyének (Széchenyi, Vörösmarty.) Jellemző B. ihletének a valósághoz, a konkrét aktualitáshoz kötődő természetére, hogy az ódát egykorú újságcikkekhez kapcsolódva írta.

A HNT. 1790-ben kétszer is foglalkozik Hohenlohe Károlynéval; B. mindkét helyre hivatkozik. Az első közlemény az újság máj. 4-i számában jelent meg. (1790. I. 568—573. l.) Hohenlohenének ezt a levelét a MK. is közölte. (1790. máj. 7. 507.—508. l.) A második közlemény — ismét Hohenlohené levele — a HNT. jún. 18-i számában olvasható (1790. I. 764—771. l.).

Reviczky Judit származását másként adja elő *Nagy Iván* (IX. köt. 728.) és *Kempelen* (IX. köt. 100.) Az első szerint apja Reviczky János altábornagy, anyja Perényi Róza; a második R. András és Nedeczky Júlianna leányának mondja. Nagy I. szerint 1753. szept. 18-án született, Kempenen szerint 1754. szept. 18-án. A *Gothaischer Hofkalender* szerint 1836. nov. 16-án halt meg. (1838., 232. l.) Első férje bessenyői Beóthy Gábor volt. Gyermekekük, Imre, grófirangot kapott (*Nagy I.*, II. köt. 6. l.) Reviczky Judit második férje Karl Albrecht Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, *Wurzbach* szerint 1795-ben (IX. k. 197. l.), a *Gothaischer Hofkalender* szerint 1796-ban halt meg. Tizenhatodik gyermekük, Alexander Leopold Franz Emerich (1794—1849) 1825-ben nagyváradi kanonok, 1829-ben nagyprépost, 1844-ben sardicai felszentelt püspök lett (*Wurzbach* IX. 197—200. l.). *Szinnyei* felvette a magyar írók közé (IV. 983—984. h.).

Éz a gyermeke mondott halotti beszédet fölötte (*Kindliche Glaubensworte am Sarge der teuren Mutter; gesprochen auf dem Friedhofe zu Vöslau am 28. November 1836. Wien, 1837.*), megírta életrajzát is (*Biographie und christliche Züge aus dem Leben und Character der Fürstin Judit von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst geb. Baronesse von Reviczky. Regensburg, 1838.*)

A költemény formájában is az 1790 körüli, magyarságát, független, segét védő nemesség mozgalmaihoz kapcsolódik. Orczy Lőrinc, Bessenyei György és a körükbe tartozó költők szívesen éltek a hagyományos tizenkettesel; francia minták hatására gyakran használták az elevenebb, hajlékonyabb páros rímet. B. nyilván magyarsága, közkedveltsége s viszonylagos modernsége miatt is választotta e korban írt politikai, agitatív célú versei legtöbbször köntösévé.

A vers a költő életében csupán a *MM.*-ban jelent meg, ahol B. jegyzeteket is fűzött hozzá. Kötők ezek közül a címhez tartozik, ílymódon: Nagykegyelmű a) *H. Hohenlohe Károlynéhoz, szül. b. Reviczky Judit asszonyhoz.* b) (*Szent János havában, 1790. eszt.*) Az utolsó jegyzet a vers utolsó sorához tartozik. A jegyzetek szövege ez:

a) *T. Pézeli József* úr, kinek fáradhatatlan munkássága s hazai literatúránkban tett szép érdemei elég ismértetesek, herceg *Kaunizot*, egy hozzá intézett ajánló levelében, *felségesnek* nevezte. Mi ezt helyben nem hagyhatjuk. Tudni való, hogy a *felséges* nevezet csak az országló fejedelmektől származó hercegeket s hercegasszonyokat illeti.

Jegyz. a Kiadóknak.

b) Lásd a *Hadi s más nevezetes történetek* II. szakaszát (1790. eszt., az 569. és 764. s követk. old.) hol ezen drága hercegnének két szép leveleit, s nevezetesen ime szavait is olvashatni: »Ha reményelhetném, hogy kedves hazám leányai jó néven fognák venni csekély oktatásomat, igen kész volnék azt nekik nyomtatásban ajánlani; melyben megmutatnám, hogy kedves gyermekekkel való dajkázkodások minden nagy baj és nehézség nélküli eshetik meg; és, ha mi únalommal láttatik is az egybekötvetve lenni, méltán eloszlathatja ezt azon boldog következtéseknek elgondolása, melyeket ebből kötelességeknek szentül való teljesítése fog eszközölni. — stb.

c) Ezen verseket kezeihez vévén egy jó barátom által ez a nagylelkű hercegné, igen kegyesen fogadta. Az egész válaszlevelet azonban, melyet hozzám bocsátani méltóztatott, közre nem ereszilhettvén: annak egy részecskéjét ide helyheztettem; szívemből óhajtván, hogy hazámnak leányaitól haszonnal olvastassék.

»Én ugyan (így ír becses levelének egy részében) igaz hazai szeretettől viseltetvén marészlettem azon csekély szándékomat édes hazánknak kijelenteni, kedves szépeinkre nézve** (kik közül sokan még eddig igen hátra látszatnak lenni férjeikhez s magzatjaikhoz való drága kötelességeknek beteljesítésében) gondolván, hogy a tudatlanságért ugyan senkit sem leheté pirongatni, de szabad oktatni. És mivel én, az én módom szerint, amellyel élek, mind boldog feleség, mind pedig szerencsés anya vagyok, és ezen boldogságot minden hazám leányinak szívemből kívánnám; ugyanazért feltettem magamban, hogy ezen oktatást elejekbe terjesztim. Mi volt még eddig a sok szerencsétlen házasságoknak legnagyobb hibájck? az, hogy szép nemünk házasságba lép, reávaró jövődöbéli nagy kötelességének nemtudásával, mind férjére, mind gyermekeire nézve; nem gondolván meg-

**Értetődik a nevelésről készíftendő s a magyar szépeknek ajánlandó munka.

hogy a házasságban egyéb célnak nincs helye, hanem hogy kedves, kellemes feleségek, jó házi gazdasszonyok, s boldog, érdemes anyák legyünk. A gyenge ifjúságnak mi vagyunk első nevő női; az ő mihozzánk viseltető szeretete fellép halad minden szeretetet; és így, ha mind anyák azon iparkodunk, hogy ártatlanunknak hajló szívüket koránt jóra intézzük: tehát szert tehetünk jó nevelésekre, s jövődöbéli boldogságokra. Én oly vélekedésben vagyok, hogy nagyobb szerencsét nem kívánhatunk a házasságban, mint isteni félelemben nevelt jó gyermekeket. Az illető jó nevelés által elegendő teszünk Istenünknek, hazánkknak s magunknak is. stb.

A versnek B. hagyatékában két, a MM.-beli szövegtől lényegesen eltérő kézírata maradt meg; mindkettő valószínűleg az 1830-as évekből (MTA. — M. Ir. R. u. i. 4^o 79., XVI. és XVII.) A XVI. sz. kézirat látszik közülük későbbinek. Több szó u. i., amely a XVII.-ben még csak javítás, a XVI.-ban már tisztázatként jelenik meg. Nem javítatlan tisztázát azonban, a XVI. kézirat sem. Az írásból ítélve B. háromszor javította át. Kétszer tintával, egyszer ceruzával. A javítások időrendjét jól meg lehet állapítani: legutolsó közülük a ceruzás. Megtörténik, hogy valamelyik szó fölé vagy alá új változatot írt a költő, anélkül, hogy a régít áthúzta volna. Ilyenkor az újabbat vettük szövegünkbe.

A régi verset stílárisan is pontosabbá és frissebbé formáló javítások mellett figyelemreméltó a benne kifejezésre jutó szemléleti változás is. A 90-ben erősen hangsúlyozott nemzeti-nemzeti vélekedések általánosabbakká tágulnak, a vers a magyar nők szélesebb köréhez fordul, s a népért élni s halni tudókat dicséri. Az 55—58. sorok betoldását magyarázhatja az is, hogy a költő készülő könyvének útját egyengethette vele a cenzúrán (bár e vers végül is kimaradt mindkét kötetéből), de az is, hogy a reformkor politikai elképzelései közül láthatólag Széchenyié állott legközelebb hozzá.

M.: MM. II. 153—156. 1.

K.: MTA.—M. Irod. R. u. i. 4^o 79., XVII. (K1.)
U. o. XVI. (1.) K2; ez a végleges szöveg.

Szv.: C.: Nagy kegyelmű H. Hohenlohe Károlynéhoz, Szül. B. Revitzky Judith Asszonyhoz. (Szent János' Havában, 1790. eszt. (MM.; a mottó hányzik.)

2. *bús sorsa'* (MM. a MMk-t a végleges szöveggel megegyezőre javította B.)

4. *Már-is le kellett mondanunk azokról;* (MM.)

5. *Mivel-hogy, — meg-vetvén Hazánk' gyermekeit,* (MM.)
A K 1.-ben az *Ősünk'* szóból javítva.

6. *'s régi erköitseit,* — (MM.)

8. *vissza-tére:* — (MM.) *visszatére:* (K1.) K2-ben a *mégint* szó ceruzával áthúzva, föltötte ugyancsak áthúzva ceruzával: *nyilván.* A sorvégi írásjel bizonytalan: kezdetben talán pontosvessző volt, de ezt B. kivakarta; helyére ceruzával írt vessző került; de vessző nem illik erre a helyre. Így a K1-ből átvettük ide a kettőspontot.

10. *Melly el-ozlathatná szemeknek homálytát;* (MM.)

homálytát — (K1.) K2-ben eredetileg *homálytát,* — volt, de a gondolatjelet kivakarta a költő.

11. A MM.-ban a 11—18 sor helyett csak ennyi olvasható:

Mellyenn egy olly ditső Haza-Lyány támadna,

Ki nékik állandóbb jó példát mutatna;

'S kinek intő szava' mennyei hangjára

Térmének Jó Erköits' el-hagyott útyára. —

- Mélyenn még, valamelly (K1.) K2-ben eredetileg majd; ez átjavítva még-re, azután ez is áthúzva; a szó fölött: majd; s ez végül ceruzával még-re javítva.*
13. *Ollyan bölts (K1.) K2-ben eredetileg bölts; ezt áthúzta B. s az ép szót írta fölé.*
- 17—18. sor K2-ben ceruzával áthúzva. Azért nem hagytuk el ezeket, mert B. sem a 16. sor interpunkcióján nem változtatott, sem a kihúzott két sor helyett másikat nem írt.
20. *iránta: (MM.)*
21. *Egy kegyes Oktatót ada Nemzetünknek, (MM.)*
Olly kegyes Oktatót ada Nemzetünknek, (K1.); itt az O alatt kaparás.) A K2-ben a sor eredetileg azonos a K1-belivel. Ezt így alakította át tintával:
Olly kegyes Oktatót adván szép Nemünknek,
 A következő javításból két variáns adódott:
 'S olly Oktatót adván a' Magyar szép Nemnek,
 'S olly bölts Oktatót ad a' Magyar szép Nemnek,
 Az utóbbi változatot B. a lap aljára is beírta, de aztán az előbbire alakította át, csak a sor elejéről hagyta el az 'S-et':
Olly Oktatót adván a' Magyar szép Nemnek,
 Ezt a sor alá írva így alakította át:
Olly jó vezért ada Nemünk szebb részének,
 A végleges megoldás úgy jött létre, hogy a jó szóra ráírta: bölts, az ada-ból ceruzával adván lett, a részinek szót áthúzta s utána tintával ezt írta: *felének.*
22. *Hogy tüköre lenne el-tért Szebb Nemünknek; (MM.)*
Ki méltán vezére lehet szép Nemünknek; (K1.)
 K2-ben eredetileg a K1-el egyezett meg a sor, azután így alakult:
Ki méltán végett vet minden félelmünknek;
Ki véget vet minden gondnak, félelemnek;
 Ez utóbbit B. a 21. sor alá beírta a lap alján. Itt még a következő variánsok adódtak:
Kit mindnyájan méltán 's bártan követnének
Kit mindnyájan önként 's bátran követnének
 Itt az önként szót a méltán-ra írta rá.
Ki méltán véget vett szívünk félelmének.
 A Kit ennél a variánsnál nincs átalakítva Ki-re; a sor többi szava az eredeti sor alatt áll áthúzva Ki-re; a sor többi szava az eredeti sor alatt áll áthúzva. Ez után már a végleges, ill. a legutolsó variáns következik.
23. *'S hogy annál tündöklőbb 's vonzóbb példa lenne, (MM.)*
24. *Minden jó... benne. — (MM.) Minden jobb (K1.) K2 eredetileg megegyezett a K1-el. A végleges szöveg előtt még ilyen variáns található:*
Minden szép erkölcsöt egyesítte benne.
 B. a szép szót áthúzta, s föléírta: jó, majd ezt: jobb.
25. *érdemes Leánya! — (MM.) K1-ben a sorkezdő T alatt valamit kikapart B.*
26. *bálvánnya! — (MM.) A K2-ben szíveink' áthúzva, föltte ceruzával: rokonid'.*
27. *ez! — ki, (MM.) K1-ben tőlünk alatt kaparás; talán tőlünk volt, mint a MM.-ban.*
28. *emelkedtél: (MM.)*

29. *Édes Nemzetedről... felejthetél, (MM.)*
Édes Nemzetedről (K1.; eredetileg így a K2-ben is; B. utólag húzta át a szót és írta fölé: *feleiről.)*
30. *Szép Nemünk' példája, — htv tüköve lettél! — (MM.)* *böls vezére lettél. (K1.;* a *böls* szó valamire ráírva, ami ezáltal olvashatatlanná lett. A K2-ben eredetileg: *Szépeink' példája, böls intője lettél.* A javítgatásokból a következő variáns adódott: *Szépeink, példája 's oktatója lettél.*
31. *Ép vagy Te e' majzlag szédítő mérgétől; — (MM.)*
 A későbbi kéziratokban e sorból kető lett; így a 32. sor hiányzik a MM.-ből.
33. *'S bár me!ze-szakadtál Rokonid' ölétdől, (MM.)*
34. A MM.-ban hiányzik. *Rokonid' ölétdől (K1.)* K2-ben *Rokonid'* helyett a szó fölött *feleid*, de áthúzta, s a *Rokonid* R-jét kicsire javítva visszatért az előbbi megoldásra.
36. *ereidben. — (MM.)* A sor után a MM.-ban nincsen bekezdés.
37. *Keáves Lélek! el-kezdett úadon, (MM.)*
űtső Lélek! elkezdett úadonn, (K1.; a *űtső* szó talán *nemes-re* van ráírva.) K2-ben *űtső*; fölötté áthúzva *nemes*, alatta *oh nagy*. Az *elkezdett* szónál áthúzta az igekötőt, az *úadonn-t* *útidonn-ra* javította.
38. *nyomdokadon! (MM.)* K2-ben *nyomdokadonn nyomdokidonn-ra* javítva.
39. *Magyar Szépeknek, (MM.)*
40. *Mivel tartozzanak űtső Nemzetteyeknek. — (MM.)*
- 41—44. MM.-ből hiányzik.
41. *tárgyához, — (K.1)*
45. *Anyáknak köteleességeket: (MM.)*
46. *Miként kell nevelni édes gyermekeket; — (MM.)*
- 47—48. MM.-ből hiányzik.
47. *Intsd, oktasd, — szivekre kötvén mindnyájoknak (K1.;* a sor utáni vesszőt a költő kivakarta.) K2. eredetileg azonos a K1-el, majd ezt áthúzta B., s fölé írta az általunk közölt sort.
48. *pályájoknak — (K1.)* K2-ben a *pályájának pályájoknak*-ből javítva.
50. *Miként az Országának bátor Férfjiakat, (MM.)* a' *Hazának (K1.)*
 K2-ben eredetileg a K1. szövege; B. ceruzával a szó fölé írta: *országának.*
51. *Köz hasznot szvered igaz Polgárokat: (MM.)*
Köz-hasznot szvered (K1.)
52. MM.-ből hiányzik.
53. *úgy légyenek hűvek, (MM.)*
54. *Hogy a' Nemzethez-is buzgón verjen szivek; (MM.)*
- 55—62. sor helyett a MM.-ban a következő négy sor:
'S esküdvén a' Haza' igaz hűségére,
Törvény' és Szabadság' serény védelmére,
Légyenek űtsőtűlt Ősünk' követőji,
Erköltsink', szokásink' htv meg-őrízőji! —
58. *szolgalmi! (K1.)*
62. *'S erköltsink', szokásink' (K1.)* K2. eredetileg azonos K1-el; B. a javítást — a K1-beli változatot áthúzva — a szó fölé írta tintával

63. érdemlett szép béve : (MM.)
 64. Magyarok' egére ; — (MM.)
 65. 'S hogy-ha jünni fogjz-is pálydának végére, (MM.)
 66. helyére ! (MM.) helyére ; (K1.) K2-ben eredetileg a K1. szövege, később B. a vesszőt áthúzta.
 67. Sőt, holtod után-is tiszteletet adnak (MM.)
 68. Később Onokáink bölög árnyéknak ; (MM.)
 70. nemes erköltsidről ! — — (MM.) nemes erköltsidről (K1.)
 71. Im... is ! — ... tisztelője, (MM.) Tisztelője, (K1.)
 72. Szép... hívdelője ; — (MM.)
 74. Lantya' szüz húrjait soha nem illette : (MM.)
 75. hívdánnya. — (MM.)
 75. Vedd hedvező füllel, (MM.)

17. BÚSONGÁS

A *Búsongás* első változata az a költői levél volt, amelyet B. 1791-ben írt Virág Benedeknek. A költemény az akkoriban Székesfehérvárott tartózkodó expaulinus *Múlандóság* c. versével hozható kapcsolatba. Ezt Virág ugyan később verseinek egyik gyűjteményében sem közölte, de a kortársak becsülték: Kazinczy felvette *Heliconi virágai* II. kötetébe, mely utóbb nem jelent meg. (MTA.—M. Irod. R. u. i. 2^o 2. II. köt.) Nyomatásban csak Toldy kiadásában találtunk rá. (Virág Benedek *Poétai munkái*. Pest, 1863. 82—83. l.) A *Múlандóság*, az elmű'ás gondolatának antikizáló megverselése, több helyen erősen emlékeztet a *Búsongás* korai levél-változatára.

A versnek ezt az első változatát négy kézirat őrizte meg. A kéziratok közül az látszik legkorábbinak, amelyik B. Arankához írott levelei között maradt meg (OSzK.—Quart. Hung. 1994., 107. f.) a következő címmel: *Töredéke egy levelennek, melyet Bold. Asszony havának 9-én, egy tölem vígasztalást kérő kedves barátomnak írtam, igen gyengült állapotban lévén terhes nyavalyám miatt, mely majd koporsóba vitt volt. Mint a cím is elárulja, nem teljes : a változat első kilenc sora hiányzik belőle, s a 62. sorral befejeződik. A második kéziratban teljes a szöveg ; ezt is Arankának küldte el a költő. (Id. h. 105—106. f.) Címe: *Virág Benedek úrhoz Batsányi János. Kassáról Székesfehérvárra*. A harmadik szöveg a Jan'kovich-gyűjtemény darabjával között az OSzK-ban van. (Fol. Hung. 135. 31. f.) A negyedik Hajas Béla másolatában, Császár Elemér magyarázatával az *ITK*-ben jelent meg. (1932. 426—429. l.) Hajas azt írja, hogy a szöveg a kismartoni hercegi könyvtár tulajdona, s hogy dr. Udvaros József szívességéből írhatta le. Kiadásunk előkészítése közben Udvaros József elküldte a folyóiratban kiadott kéziratot s közölte, hogy a versnek ez a változata az övé, Erdélyből jutott hozzá s hogy a Tapolcán 1953-ban berendezett Batsányi-émlékszobának ajándékozta. Valamennyi között ez a kézirat látszik a korai változat legkésőbbi másolatának, ezt közöljük alább, kijavítva Hajas Béla másolatának hibáit.*

A költői levelet — a másodikat, amelyet Virág Benedekhez intézett — B. úgy látszik 1791. január 9-én fogalmazta meg először. 1791. júl. 4-én Arankának írt levelében ez olvasható (OSzK., i. h. 80. f.): «Azon beteges koromban készített darabocskát, melynek némely részét már közlöttem, volt, ime egészen leírva közlöm. Ahol még holmi jobbítás szükséges volt, azt máskor (ha időm s kedvem lesz) fogom megtenni.» A *Töredék* címében (K1.) utal a keletkezés napjára is: január 9-re.

VIRÁGNAK BATSÁNYI

- Hogy-hogy? én adjak-e vigasztalást néked,
 Hogy el ne csüggyesszen csoportos inséged? —
 Én, ki gyengült testtel s búgyadott elmével
 Már alig küszködöm bánatom terhével;
 Én nyújtsak-e néked segélytő kezeket,
 Hogy bírhasd bajaid lenyomó terheket? —
 A Sánta legyen-e vezére Bénának,
 Gyáva enyhítője szomorú sorsának?
 Avagy világtalan vezesse a vakot? — —
- 10 Ak! nem látok én már soha több vig napot!
 Régen eltávozott örömem egéről, —
 Alig emlékezem hajdani fényéről! —
 Maholnap azt hallod egy északi széltől,
 Mely Gajához téved Hernád vidékétől,
- 15 Hogy, kinek Múzsáját oly szívesen látod,
 Már nincs többé, s csak volt, néhai barátod;
 Ama társad, kinek lantja zengésére
 Örömmel sietél Helikon hegyére;
 S kit most elébb siratsz ciprusa tövében,
- 20 Hogysem ismérhettél volna személyében, —
 Úgy van! nemsokára elmúlik insége, —
 Érti, hogy közelít pályájának vége;
 Nemsoká visszatér régi lakhelyébe,
 A bús semmiségnek iszonyú keblébe! —
- 25 Igaz: hogy nem jutott kiszegzett tárgyához,
 Bár híven megtette, amit magával hoz
 Emberi s polgári szent kötelessége,
 Amelynek tüzeitől lángadozva ége. —
 Csak azt mutathatta, hajdan mire menne,
- 30 Hogyha végezése nem gátolná benne! —
 De ki állhat ellent Halál hatalmának?
 Nincs határozatja bús birodalmának! —
 Valakik e földön valaha valának,
 Ambátor részei Természet Urának;*
- 35 Valakik valaha az élet terhére
 Születendők, kínos létek érzésére
 Mind el kell menniük Setétség helyére,
 Ahonnan még soha senki meg nem tére.**
 Nem használ itt senki bajnoki ereje,
- 40 Sem a gyenge Szűznek nyílt esztendeje;
 Sem a tüzes Ijjú virágzó ideje,
 Sem a jó-erkölcsű Ősznek tisztos feje.
 Ama Király, ki ma koronákon sédél,
 Holnap porban fekszik Jobbágya poránál. —
- 45 Nincsen könyörület nála: egyre kaszál

*Participació Divinitatis. A sztoikusok szerint

** — — — — Iter tenebricosum

Illud, unde negant redire quemquam.

Catullus

- Mindent, valamikor valakit hol talál. —
 Boldog, ki napjait olykép rekesztheti,
 Hogy őt jelyüléli jó emlékezeti.
 De bánatra-méltó, ki alig kezdhetette
- 50 Útját, már elesik annak közepette! —
 Nézd ama nevendék almafát. Ledöle!
 Most, mikor gyümölcsöt várhatsz vala tőle!
 Eddig csak virágozott! csak azt mutatta még,
 Mi lenne belőle, ha engedné az ég. —
- 55 Eljött rendelése: s időnek-előtte
 Íme, gyökeréből a szél kidöntötte! —
 Szerencsés! mert aki előbb ápolgatta,
 Kedves nevelője mostan megsiratta. —
 De vajjon! kimúlván, lesz-e, ki szívében
- 60 Fenntartson engemet emlékezetében?
 Lesz-e, ki egy könyvet ejtsen sírhalomra,
 S egy szent áldást mondjon eltiint árnyékomra? —
- Most, bár érdemeim még nem is oly nagyok,
 A kaján Irigység kitett tárgya vagyok! —
- 65 Ez a Kevélységnek fertelmes leánya,
 Az alacsony lelkek lappangó bálványja;
 Mely csak szurdékokban kezdi öldöklését,
 Míg tovább úzheti jene vérengzését:
 Irtózatos fejét már feljebb emeli,
- 70 S sebhedésem móáját nyilvánban kémleli. —
 Ah! ez-e tehát a Kilenc Szűz oltalma?
 Ez-e hűségemnek érdemlett jutalma? —
 De talán, ha egyszer e testtől megválok,
 Hogyha majd Sűksz komor vizén általszállok;
- 75 Hogyha a boldogság mezején sétálok,
 S Anyosom lelkével fel s alá járkálok:
 Tán akkor, tekéntvén szíves barátimra,
 Nem önti ki mérgét hideg hamvaimra! —
 Ha mindazonáltal dühös fulánkijával
- 80 Ott is csúfot űzne barátod porával
 Ne hagyj háborgatni ekkor árnyékának
 Nyugalmát! Fogj lantot, s mondá meg a Hazának:
 Ezt: Hogy a jók ellen én soha nem szóltam;
 S Hazámnak hív fia, jó polgárja voltam! —
- 85 Hanem, ó bús képzés! távozzál előlem;
 Más vigasztalást vár most Virág éntőlem. —
 Vig hír, ó Barátom! örvendj bizvást néki,
 Tünjenek el borúlt homlokod árnyéki:
 »Nemsokára híved, ennyi gyötrelmétől
- 90 Megszabadul, s elvál földi életétől.«
 Lehet-e még nagyobb vigasztalás ennél?
 De, hogyha ezzel is meg nem elégednél,
 Tudjad: hogy ha majdan ama határidő,
 Melyet élte Ura néki szabott, eljő;
- 95 S e csalja világtól végső búcsút vészen:
 Te szívedhez szíve akkor is hív léssen!

A költői levél keletkezését ugyancsak a *Töredék* címe a költő súlyos betegségével hozza kapcsolatba; nem egy elnevezés azonban nyilván abból a sűrű légkörből csapódott le, amely B.-t Kassán 1790 után egyre fojtogatóbban vette körül. (*Szinnyei*, 34. l.) A *Töredék* későbbi, teljesebb változataiban jelentkeznek már a költő panasza a Kaján Irigységre s a szurdékaikból támadó alacsony lelkekre; azután, egyre erősödő hangon, egész életét végigkíséri. Ugyanez a panasz hangzik ki, csak sokkal nyíltabb s konkrétabb formában a nem nyilvánosságra szánt személyes levelekből, különösen az Arankának szólókból is (OSzK. i. h., *Toldy*, 237—258. l.)

Talán ezért is nem jelent meg a költői levél sohasem eredeti formájában. Nyomatásban csak néhány töredékét adta közre a költő. Abban a jegyzetben pl., amelyet Virág Benedeknek a *MM.* utolsó számában Ráday Geórgy búcsúztató verséhez fűzött, néhány lényegtelen változtatással közölte a levél 37—49 sorát (II. 401. l.), s több kisebb részletet kinyomatott Ányosnak 1798-ban Bécsben, a *Magyar Minerva* I. köteteként megjelent *Munkái* között.

Amikor t. i. sajtó alá rendezte a kötetet, a cenzor az *Érzékeny gondolatok* közül kifogást emelt a XIX., XX., XXI. XXIII és XXVIII. ellen, minthogy — mint B. (l. alább) írja — a . . . szerelmes versnek néhai szerzője szerzetes pap vala. B. tehát kénytelen volt részint változtatni Ányos versein, részint sajátjával helyettesíteni a kihagyottakat. Újra kellett nyomtatni négy levelet (8. lapot). Ezt feljegyezte az Ányos kiadás kézipéldányába (OSzK. F. R. 27/a.) Mivel ebben a példányban megvannak az eredeti lapok is, amelyekre B. a változtatásokat feljegyezte, pontosan számot adhatunk eljárásáról.

A XIX. gondolat (220. l.) Ányosnál így volt

Kuptádó, sűrű bokrokból lövi nyíllát egy szüvre.

*Keszkenőddel puha szellők játszadoztak,
Midőn pillantásim képeden futkoztak.
Gömbölyű mellyedre csak egyet vetettem,
Márius Kuptádónak puzdráját érzettem.*

B. a »Gömbölyű mellyedre« helyett ezt írja: »Ah! kék szemeidre« s »puzdráját« helyett ezt: »nyílait«.

A XX. gondolat (u. o.) Ányosnál így volt:

*Egy Grátzia jerdik; egy bokor mellől alattomban
nézi egy Ifjú.*

*O! szerencsés habok, miként örülhettek,
Hogy ennyi szép titkot bátran szemlélhettek!
Vajha szabad volna, Szalmáczsist követnem!
S magamat szerelem tengerébe vetnem!*

Ennek helyére B. a köv. sorokat iktatta:

Egy ifjú szomorúan mutat egy kidölt gyümölcsfára.

*Nézd ama nevendék almaját: — ledőle!
Most, mikor gyümölcsöt várhatsz vala tőle.
Eddig csak virágozott! csak azt mutatta még,
Mi lenne belőle, ha engedné az ég!*

(V. ö. a költői levél 51—54., a *Búsongság* 41—44. sorával)

A XXI. gondolat Ányosnál így volt :

*Egy Grátzia a szép-illatú pázsiton szunnyadoz ;
allattomban nézi egy ifjú.*

*Egék ! milyen szépség enyeleg arcján !
Mely piros patakok csergedeznek száján !
Ída vétekednék két teljes almáján —
A többit meglátod Názó Korinnáján.*

B. a 3. és 4. sort így változtatta meg :

*Nem hasonlíthatott soha öhozzája
Érzékeny Názónak híres Korinnája !*

A XXIII. gondolat Ányosnál így volt :

Két galamb két szíven áll és csókolódik.

*Halok, Galatéám, midőn csókolhatlak !
Halok, ha mellyemhez gyengén szoríthatlak ! —
Tsuda, ily ktnok közt mégsem útláthatlak,
Sőt imádás nélkül soha nem láthatlak.*

Ennek helyére B. a köv. sorokat iktatta :

Egy ágyban fekvő ifjú, halálát érkezni látván, sohajt.

*Mennem kell ; de vajjon lesz-e, ki szívében
Fenntartson engemet emlékezetében ?
Lesz-e, ki egy könyvet ejtsen sírhalmomra,
S egy szent dildást mondjon elünt árnyékomra ?*

(V. ö. a költői levél 59—62. és a Búsongás 55—58. sorával.)

A XXXVIII. gondolat Ányosnál így volt :

*Kapcáját egy rózsaszínű pántlikával köti Klóris;
előtte áll imádója.*

*Jaj, takard el, kérlek ! . . . Olvasztod szíveimet,
Midőn oly titkokkal táplárod szememet !
Hidd el, ezzel oda vezeted eszemet,
Hol trónusán látom érzékenységet !*

B. a következő sorokkal helyettesítette :

*Dámon, ledőlve látván a kertben egy fiatal fát, melyet
Klóris maga nevelt, sohajtva mondja :*

*Szerencsétlen kis fa ! . . . időnek előtte
Íme, gyökereből a szél kidöntötte !
De, b o l d o g ! mert, aki elébb ápolgatta,
Kedves nevelője mostan megsíratta !*

(V. ö. a költői levél 55—58. és a Búsongás 47—50. sorával.)

Az Anyos-kiadás e változataival azért foglalkoztunk ilyen részletesen, mert 1. jellemző adalékok B.-nak a cenzúrával kapcsolatos eljárására, mert 2. a költői levél 1798-as állapotára vonhatunk belőlük következtetést. Az idézett — s az első változathoz hűző — variánsok azt bizonyítják, hogy a vers akkor még nem kapta meg a V. és PM.-beli végleges formáját. B. gondosan számontartotta és, ha tehette, olvasói tudomására is hozta, mit s miért változtatott versein. Az 1808-ra tervezett kiadás kéziratából a *Búsongást* is kitépték. Megmaradt azonban egy hozzá fűzött jegyzet töredéke: »(jelentem) barátságosan, (noha elég későn), hogy ő, jobban megfontolván azon versek értelmét, amelyekben egy *ferdő Gráziát a bokor mellől allattomban néző ifjúról és Salmacisról* énekel a poéta, szükségesnek itélné azt az említett négy versből álló kis költeményt a felírással együtt egészen kihagyni, és hogy a nyomtatott levélen oly szembetűnő nagy üresség ne maradjon, inkább más valamely versekkel kipótolni. Attól tartott t. i. az érdemes *ceptor*, hogy netalán a gyengébb elméjű vagy igen kényes érzésű olvasók megütközzenek rajta, minthogy a kérdésben lévő szerelmes versnek néhai szerzője szerzetes pap vala. — Nem lehetett helyben nem hagynom ebbéli javallását. Azért is, kívánságának eleget tenni akarván, s nem találván Anyosnak kézírásban maradt egyéb versei között más odaillő, akkora nagyságú, és egész értelmű olyatén költeményt, kénytelen voltam az el-sikkasztásra ítéltetett egynéhány sort a magaméból kipótolni, s a felírást is ahhoz képest megváltoztatni, — oly szándékkal, hogy a második kiadásban majd kihagyandom. A reménylett új kiadás szükségesnek lévén mind-egyed, szükséges vala itt ez a jegyzés.«

Az Anyos kiadással kapcsolatos esetről B. említést tesz 1824-ben megjelent *Faludi-kiadásának Toldalékában* is (175. l.) A V-ben pedig a következő jegyzetet fűzi a *Búsongáshoz* (30. l.) : »A Faludi Ferenc Verseihez ragasztott Értekezésnek, Toldaléknak 175-dik lapján okát adta már a Szerző, miért kénytelenített légyen egykor, (1798-dik esztendőben), egynéhány sort Anyosnak kölcsönözni, s annak poétai maradványai közt új költséggel kinyomatattatni. — Az az egynéhány vers, ebben a költeményben találtatik, a maga saját helyén.«

Lehetséges, hogy az 1808-as kéziratot kötetbe még a vers levél-változatát vette fel B. Akkor még barátságban volt Virággal s a költői levelek divatja sem múlt el. Linzben azonban már elszakadtak a Virághoz fűződő szálak; a régi barát és fegyvertárs műveinek 1822-es kiadásában el is hagyta az egykor B.-nak írt versek mellől az ajánlást, a V.-ben B. is elhagyta tehát mind a *Serkentő válasz*, mind a *Búsongás* címéből Virág nevét. Valószínű, hogy a *Búsongás* Linzben kapta meg végleges formáját. Ekkor, mint még néhány 1795. előtt keletkezett verséről, erről is lehántotta B. a túlságosan is korhoz kötöttnek érzett mozzanatokot; a költői levél helyett a költői elmélkedés formáját választotta s a már a levélben is eléggé elkülönülő részeket önálló kis egységekké formálta. Külön egész kerekedett így a nyilván Orczy Istvánná vonatkozó III. részből is, amely kibővült a bánatos kegyesnek már az Orczy I. halálára írt töredékben is szereplő motívumával.

A költői levél és a *Búsongás* viszonyát a köv. összeállítás mutatja :

| <i>Levél</i> | <i>Búsongás</i> |
|--------------|-----------------|
| hiányzik | I. |
| 31—44 | II. |
| 45—62 | III. |
| 63—72 | IV. |
| 1—22 | V. 73—95. |
| 73—96 | V. 96—114. |
| 23—28 | V.105—108. |

Az 1827-i kiadásban B. két jegyzetet fűzött a költeményhez. Az első a végleges szöveg 16. sorához tartozik : az a Catullus-idézet, mellyel már a levél-változat 38. soránál találkozunk ; a második a vers 24. sorához fűzött Sallustius-idézet *Ingenii egregia facinora, sicut anima, immortalia sunt*. Nyoma maradt, hogy a fenti idézeteket a PM. sajtó alá rendezéskor is a költeményhez akarta függeszteni a költő : a PMc.-ban az idézett sorok végén kaparás látszik a papíron. Utóbb letett erről a szándékáról, de a két idézettel még a PM. megjelenése után is foglalkozott. A hagyaték egy papírszeletén ugyanis (R. u. i. 8^o 80., VI. 15.) a két klasszikus mondás mellett a PM. lapszámát találjuk, ahova illenének. (27.)

A korai levélváltozat szövegváltozatai.

K. OSZK. — Quart. Hung. 1994. 107. f. = K1.

U. o. 105—106. f. = K2.

U. o. Fol. Hung. 135. 31. f. = K3.

A topolcai Batsányi-szoba kézirata = K 4., a közölt szöveg.

Szv. : C. : *Töredéke egy Levelemnek, mellyet Bölde. Affzony' havának 9dikén, egy töllem vigasztalási-kérő kedves Barátomnak írtam ; igen gyengült állapotban lévén, terhes nyavalyám miatt, melly majd koporsóba vitt vólt.* (K. 1.)

Virág Benedek Úrhoz Batsányi János. Kassáról Székes-Fejérvárra. (K2.)

Virág Benedekhez Batsányi János. Kassáról Székes Fejérvárra. (K3.)

1—9. sor a K1-ből hiányzik. Helyette kivonalkázott sor áll.

2. *inséged?* (K2.)

5. *nyújtsak Te-néked* (K2., K3.)

7—8. sor a K 2. és K 3-ből hiányzik.

9. *Tehát Világtalan* (K2., K3.)

11. *egéről,* (K1., K2.)

12. *jénnyérvől!* (K1., K3.)

14. A Gajához szóhoz B. a K 1-ben a köv. jegyzetet fűzte : *«Folyóviznek neve Székes Fejérvárnál.»*

16. *Barátod!* (K2., K3.)

17. *Társod* (K3.)

20. *személyében!* — (K1., K2., K3.)

21. *insége ;* (K1., K2., K3.)

22. *vége ;* — (K3.)

23. A három első kéziratban a sor után vesszőt tett a költő ; a végleges szövegből hiányzik, de nyilvánvalóan másolási hibából. A többi kézirat példájára tehát ide is kítettük az írásjelet.

24. A K3-ban a hajtogatás miatt a papír elfoszlott, a sor itt olvashatatlan.
26. *Bár mind el-követte, a' mit* (K1., K2., K3.)
27. *polgári köteles hívsége,* (K1., K2.) *polgári köteles hívsége,* — (K3.)
28. *Mellynek szent tüzetől* (K1., K2., K3.)
30. *Hogy-ha rendelése* (K2.)
32. *birodalmiának!* (K1., K2., K3.)
34. A jegyzet a K2. és a K3-ból hiányzik.
36. A K 4-ben a *létekh'* helyett az *élték'* szót írta a költő, de még a sor írása közben áthúzta.
38. *tére!* (K1., K2.) *tére!* — (K3.) A K1. és a K3.-ból a jegyzet hiányzik.
42. *feje.* — (K1., K3.)
46. *taldi!* — (K1., K3.) *taldl!* — — (K2.)
48. *emlékezteti;* (K1., K2., K3.) A K1. — K3-ban utána még a következő két sor:
Ki pálya-futását úgy elvégezheti,
Hogy kofzorút nyernek htv igyekezeti: —
50. *közepelte!* — — (K2.)
54. *Ég!* (K1.)
55. *időnek előtte* (K2.)
56. *ki-döntötte!* (K1., K3.)
57. *mert, a' ki* (K1., K2., K3.)
58. *még-síratta!* — (K3.)
62. E sornál a K2. papírosa erősen rongált. A K1. ezzel a sorral fejeződik be.
66. *bálvánnya,* — (K3.)
76. *fel-alá* (K2., K3.)
78. *hamvainra!* (K3.)
82. *Hazának!* (K2., K3.)
83. *Mondd: hogy* (K2., K3.)
84. A soreleji 'S a K2.- és a K3-ban hiányzik.
85. *képzés, távozzál* (K2., K3.)
89. *Húved ennyi* (K2., K3.)
90. *kínos életétől.* — (K 2.) *kínos életétől!* — (K3.)
92. *De, ha még* (K 3.)

A B. életében megjelent szöveg eltérései

M.: V. 22—30. 1.

PM. 27—34. 1.

K.: PMc. 26—34. 1.

Szv.: A II. mottója a V.-ben: *Omnes codem cogimur.*

17. *kaszája:* (V.)

40. *elrágja!* (V.)

41. sorral a V.-ben új szakaszt kezd a költő.

46. *felöle? .* (PMc.)

49. *szépségével:* (V.)

50. *kellemével!* (V.)

51. sorral a V.-ben új szakasz kezdődik.

64. *A' tört* (V.)

66. *vérengzését,* (PMc.)

74. *kvánfsz most* (V.)

85. sorral a V.-ben új szakasz kezdődik.

93. reménysége, (V.) sorral a V.-ben új szakasz kezdődik.
 99. árnyéki (PMc.)
 102—103. sor a V.-ben nincsen zárójelben.
 104. rája —! (V.) B. a Horvát Istvánnak küldött példányban a gondolatjel elé tette a felkiáltójelet.)

18. BATTHYÁNY ALAJOSHOZ

Batthyány Alajos, alakját máig sem világtotta meg jelentőségéhez méltóan történetírásunk. 1750-ben született; tanulmányait Nagyszombatban végezte; a Jézustársaság novíciusa volt; 1769-ben katona lett s a felvilágosodás híveként minden valószerűség szerint hamarosan szabadkőműves. A magyar nemesi reformizmus egyik vezéréként az 1790—91. országgyűlésen játszott élenkebb közéleti szerepet. A röpirataiban és szónoklataiban kifejezésre jutó magatartás ekkor még a felvilágosodás felé hajló uralkodó körökben is megbecsülést biztosított neki; »Graf Aloysius B. hat eine superbe Anrede gehalten, die uns sehr geholfen hat, den Clerus zu stürzen, da er ohnstrittig unser bester Orateur ist«, írja róla Sándor Lipót nádor Ferenc főhercegnek 1791. II. 9-én, (Mályusz: *Sándor Lipót ivatai*. Bp. 1926. 375. l.) De Martinovics is a magyar mágnások ékkövének nevezi. (*Discussio oratoria*, 8. l.) A 90-es években egyre jobban kibontakozó reakció gyanusnak találja; Lipót király a Poroszország felé tájékozódó, csaknem összeesküvőnek minősült főúri csoport tagjai között őt is számon tartotta, s mikor Martinovics egyik vallomásában ő is a jakobinus terveknek megnyertek névsorában szerepelt, a nádor is megvonta tőle bizalmát. A Martinovics-pör után, nyilván ilyen okok miatt, visszavonult a politikától s mint elvbarátai közül többen, a gyakorlati életben igyekezett becsapgyát kielégíteni: 1800-ban Nyitrán tevékenykedett, mint a megye útjainak megújítója s »megmutatta emberies érzését a munkások megbecsülésében, bérüknek pontos kiszolgáltatásában, helyes gondolkozását az útirányok megválasztásában és gyakorlati szellemét az egész építés vezetésében«. (Csaba Jenő: *Gr. Batthyány Alajos »Ad amicam auream«* című munkája. Bp. 1917. 8. l.) 1818-ban halt meg Debrecenben.

Legnagyobb hatású írása az *Ad amicam auream* c., 1790—91-ben, hely, szerző és kiadó nélkül, négy fasciculushoz megjelent röpirata: a felvilágosodás népszerű, arisztokrácia- és klérusellenes, alkotmányosan reformista eszméinek szellemes és erélyes kifejtése. A röpirat körül később támadt éles vita következtében Ferenc király 1796-ban vizsgálatot rendelt el, amely egy Batthyánynak 1800 jan. 1-én kézbesített legfelsőbb dorgálással s Batthyány hűségnyilatkozatával végződött.

Színnyei (32 l.) ezzel a röpirattal hozza kapcsolatba az ódát. Néhány párhuzamos hely található is bennük; (pl. a nép és fejedelem közt kötendő szerződésre v. ö. I. fasc. XX. 12. l. III. fasc. IV. 6. l.) Az óda elgondolását közvetlenül kiváltó ok azonban úgy látszik, Batthyánynak az 1790—91-i országgyűlésen vitt szerepe, közelebről az országgyűlésen 1791. febr. 8-án. elmondott beszéde volt. Az óda néhány, az általunk közölt végső szövegből elmaradt s alább idézett töredéke t. i. majdnem szószó szerint egyezik a beszéd mondataival, ill. gondolataival.

Az óda a maga töredékes voltában s számtalan változaton, törmeléken át kigyózó történetével egyik legérdekesebb emléke B. pályájának. Legnagyobb igényűnek szánt versei közé tartozik; formájául is nyilván ezért választotta az ódai formák közt is különösen méltóságteljesnek és szenvedélyesen ünnepiesnek minősült alkaioszi strofát.

B. hosszú időn át dolgozott rajta. Hagyatékában a következő, a legteljesebbnek látszó szöveghez képest többé-kevésbé teljes vagy töredékes, néhányszor alig néhány sornyi, strófányi kéziratait találtuk.

A teljesebbek

MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18. 111. = K1

U. o. 8^o 80, VI. 24. = K2.

U. o. 2^o 18, 112. = K3.

U. o. 2^o 18., 108. = K4.

U. o. 8^o 80., VI. 41. = K5.

U. o. 4^o 79., = K6.; ezt vettük végleges szövegnek.

A töredék kéziratok;

MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 87. = K7., csak a 29—30. sor.

U. itt, külön cédulán, 45—48. sor.

U. o. 105. = K8., 49—52., 37—40. sor.

U. o. M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV 7. = K9., 49—52 sor.

U. o. IV. 33. = K10., 1—8., 37—40. sor.

U. o. VII. 74. = K11., 1—8. sor.

U. o. VII. 1. = K12., 37—40. sor.

Ezek a végleges szöveghez köthető kéziratokon kívül a költeményhez tartozó apróbb-nagyobb vázlatoknak, töredékeknek hosszú sora található a költő hagyatékában; ezeket külön kézíratsorszám nélkül, feltehető szerkezeti helyükön csoportosítva közöljük.

Az első hat kézirat közül az írás alapján legkorábbinak látszik a K1. Az általunk közölt szöveghez, a K 6-hoz képest az első két strófa, valamint a harmadik első sora hiányzik belőle, s a 28. sorral befejeződik. Valószínű azonban, hogy az óda eleje, vagy belőle valami ebben a változatban is megvolt; a papírlap fent olóval le van vágva, s a vágás mellett írásnyomok látszanak. A papírlapon lévő utolsó strófa két végső sorához későbbi írással variánsokat írt a költő. A kézirat hátlapján ugyancsak az ódához tartozó, az átjavítással valószínűleg egy időből származó néhány sor áll. A K1-gyel egykorúnak látszik egy papírszelet, melyen a 29—30. sor olvasható. (K7.)

A szöveg fejlődése, a variánsok alapján időrendileg a K2. és a K3. következik. Közös vonásuk, hogy ezekből is hiányzik a végleges szöveg két első versszaka, s mindkettőben megvan a Batthyány fiacskájára célzó, a végső változathól elmaradt strófa.

A K4. és a K5. közötti sorrendet az írás alapján bajos megállapítani; a K4-et csupán azért tettük előbbre, mert ebből hiányzik az első két versszak, a K5-ben viszont megvan. Az írás és a szöveg teljessége szempontjából kétségtelenül a legutoljára keletkezett kézirat a K6., amelyet közöltünk. Ez egy fél ív papírt teljesen megtölt, s két hasábjában van írva. Szembeötlő, hogy B. egyes strófák, kész passzusok közt hosszabb-rövidebb helyeket üresen hagyott, s így mintegy a készülöben lévő vers térképét rajzolta meg, fehérén hagyva az ismeretlen területeket: a 36. sor után pl. 4 versszaknyi helyet hagyott ki, a 41. sorral csonka strófa kezdődik; ez után újra kb. egy versszaknyi hely maradt üresen; a 48. sor után ugyanannyi. Az egész kézirat elrendeződéséből úgy látszik, hogy az utolsó versszakot a vers befejezésének szánta a költő.

Az ismertetett kéziratok alapján bizonyos, hogy az óda kezdetét többféleképpen tervezte. Papírszeletkéi között megmaradt egy félig verses, félig prózai fogalmazvány (MTA.—M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 92.). Fontos dokumentumból kitétni, hogy az óda kezdete még a K4-ben és a K5-ben megmaradt két strófánál is hosszabb, tágabb, ünnepélyesebb lehetett.

Szövege ez :

*Ott hol Pozsonynak vára egekbe ölti felhőkig érő büszke
fejét, s a Duna partjának termékeny vidékein uralkodik ;*

*Hol most a bölcs Leopold, magyarok királya, az őseivel tett
régí köz alku szerént hazánk örökre tartandó (v[agy] Hazánknak
állandó) javáról (hasznáról) együtt tanácskozik ;*

*Népek s királyok' harcra kelő perét
('S) Európa' felzendült Népeinek s perbe eredt fejedelmeinek
követésre méltó példát (adván) mutatván, mely szerződést
kellene nékiek is elfogadni, s miképpen
Allana jenn az arany Szabadság:*

*A vilgadó Htr, oszlani nem tudó
Szárnyára kelvén, útnak ered, repül,
S (csattogva) harsogva bétöltvén neveddel
Hunnia messze terültt határit,*

*Örömré gerjeszt minden igaz magyart.
Minden keresztényt*

*és örök szégyent, gyalázatot hozván fejekre mindazoknak,¹ akik az
alkotó imáddandó nevében azt akarák, hogy mivel (mi) bol-
dog(abbak)ok mi nem lehet(ünk)énk, onokánk se lásson érjen
(víg napokat soha) Hazája' föld(én)jén (víg) jobb napokat
soha.*

E terjedelmesebb ódakezdet a fogalmazvány szerint 6 strófából állt volna. Tartalma világosan két részre, 3—3 versszakra tagolódik. Az első három strófa anyagát egészen versbe öntve sehol sem találtuk meg a költő hagyatékában. — Már a tervezet első strófájával sem boldogult. Egy helyen így próbálkozik. (MTA.—M. irod. R. u. i. 2^o 18, 81.).

— — — — —
— — — — —
— — — — —

Ausztria völgyeiből kihatván

*A száz folyókkal gazdagodott Duna
Hazánknak áldott földire beszakad,
S meggyült adóját nagy-sietve
Hozza felénk idegen vidékről ;*

*Ott, hol Pozsonynak vára, magas fejét
Felhőkbe rejtven, égnek emelkedik*

*Ott, hol Pozsonynak majd egekig ható
Felvára most új fénnel emelkedik,*

A vázlatban egy versszakba szorított tartalom itt háromba csúszik szét. — (A befejezett versszak második sorában a földire szó egyenértékű variánsa a margón : szélire. Az utolsó két sort azért közöltük két változatban, mert az első átírhúzza B.)

Későbbi, jobban sikerült variáns a következő (MTA. — M. irod R. u. i. 8^o 80., VII. 74. 1.)

*Amint hazánknak szélire bészakad
A száz folyókkal gazdagodott Duna,
S meggyült adóját nagy-sietve
Hozza felénk idegen vidékről ;*

*Ott, hol Pozsonynak majd egekig ható,
Felvára most új fényvel emelkedik,*

(Az első sorban a *szélire bészakad* fölött áthúzva : nyugoti széliről.)
A javításból nyilvánvaló, hogy a fenti variánst időben megelőzte az a töredék (MTA. — M. Ir. R. u. i. 8^o 80., IV. 2.), amelyből mindössze ennyi maradt meg :

*.....goti szélire bészakad
.....kal gazdagodott Duna,
.....adóját nagy-sietve
Hozza felénk idegen vidékről ;*

*Ott, hol Pozsonynak majd egekig ható
Felvára most új fényvel emelkedik,*

Úgy látszik, ekkor szilárdult meg az első sor; javítva van u. i.; eredetileg így volt :

.....goti szélein

Egy másik variáns első sorában az *Amint* szót áthúzta a költő, s helyette *Ott, hol*-t írt (MTA. — M. Irod. R. u. I. 8^o 80., VI. 3.)

*Ott, hol hazánknak szélire bészakad
A' száz folyókkal gazdagodott Duna,
S meggyült adóját nagy-sietve
Hozza felénk idegen vidékről ;*

*Ott, hol Pozsonynak messze kilátható
Felvára most új fényvel emelkedik*

Van olyan töredék is, amely csak az első strófát tartalmazza. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 25.)

*A száz folyókkal gazdagodott Duna
Hazánknak áldott szélire bészakad
S meggyült adóját nagy-sietve
Hozza felénk idegen vidékről ;*

Lehet, hogy ez utóbbinak is volt folytatása. Erre vall, hogy a strófa pontosvesszővel fejeződik be, s a versszak olyan kicsi papírszeleten maradt meg, hogy több nem is férne rá.

A tervezet szerint ennek a verskezdetnek második strófájához tartoznak azok a töredékek is, amelyekben II. Lipót neve fordul elő. Ilyen a következő. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VII. 90.):

Te jó királyok tüköve, népeid
Hív Atyja, s törvényes vezére,
Bölcs Leopold, magyarok királya!

A fogalmazvány át van húzogatva. — Majdnem teljesen megegyezik vele a következő. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 2.)

A jó királyok tüköve, népei
Hív atyja, s törvényes vezére,
Bölcs Leopold, magyarok' kir [álya]

Meg kell jegyeznünk, hogy a cédula felső részén az *Imhol ma is.* vers (l. o.) két teljes, és egy töredék (csak 2 sornyi) strófája áll.

Egy másik idetartozó töredék új, a vázlatban nem szereplő motívumot kapcsol be (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 72. lev.)

Imádvá szeretett szép és jó társadat.

Miglen a
Később idő mély tengerének
Habjai közt evezek hajómmal.

Szárnyas vitorlát szélre bocsáthatván

Néki köszönheti
Árpád vitéztlő Népe, s néked
Bölcs Leopold, magyarok királya.

(Az 5. sor fölött mint egyenértékű variáns: *szélre bocsáthatom*; a margón: *lobogó vitorlám.*)

A tengeren való hajózás motívumát egy önálló kis papírszeletre is feljegyezte B. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18, 105.)

A múlt idők mély tengerének
Habjai közt evezek hajómmal.

A motívum előfordul a K1. hátlapján is ily formában

a jövő
Nagy századok mély tengerének
Partja felé lobogó vitorlám.

A töredék kb. két versszaknyi hely kihagyása után így folytatódik

És a dicsőült régi nagy őszivel
Őrökre tett szent alku szerint, Hazánk
Szóloni most -----

Az utóbbi strófatöredék már a tervezett harmadik versszaké. Ilyen tárgyú a következő három sor is. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 73. lev.)

----- s a Föld
Népeinek követésre méltó

Példát mutatván, -----

A tágabb ódakazdetet felvázoló fogalmazvány második részéből is úgy látszik, csak két versszak készült el teljesen: megmaradt *A vígadó hír* kezdetű, és elkészült (ha nem is végérvényesen) az *Örömrre gerjeszt* kezdetű is. A fogalmazvány utolsó szavai (»mivel . . . soha») teljes, befejezett strófává talán soha nem is kerekedtek; ilyen legalábbis nem található a hagyatékban. Két töredékét ismerjük. Az első (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 75.):

----- s mivel mi boldogabbak
Nem leheténk, unokánk se lásson

Hazája földén jobb napokat soha.

A második (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 8.).:

----- s mivelhogy boldogok mi
Nem leheténk, unokánk se lásson

Hazája földén jobb napokat soha.

E szavak Batthyány Alajosnak a pozsonyi országgyűlésen 1791. február 8-án elmondott beszédéből valók. Ezen a napon iktatták törvénybe a protestánsok vallásszabadságát. Batthyány volt a nap főszónoka. (Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. Bp. 1907. II. köt. 292. 1.) A nagyhatású szónoklat hamarosan megjelent latin-magyar szöveggel; kiadták német fordításban, s közölte a *Magyar Kurir* is. (1791. febr. 15., 197—201. 1.)

A kétnyelvű kiadás címe: *Oratio boni civis, sani philosophi et veri nominis Christiani Illustrissimi Domini Comitiss Aloysis de Battyandum in consessu comitiali VIta Iduum Februarii Anno Aera vulgaris MDCCLXXXI. Pisonii in Hungaria habito de lege religionis In Publicas Tabulas voluntate optimi Principis referenda ageretur, Magno omnium Bonorum applausu dicta. Hungarice reddiderunt atque In Speculum Secus Sententium Typis excudi curarunt Illustris Oratoris Cultores L. A. S. P. Sz. M. D. C. S. M. F. Posonii, Typis Petri Weber.*

A német kiadás címe: *Rede des Herrn Grafen Aloys von Battyan gehalten an die Stände des Königreichs Ungarn in der Landtags-Sitzung vom 8. Februar 1791. Als die Landesstände im Begriff waren die königliche Religions-Entschiessung unter die Landes-Gesetze aufzunehmen. Aus dem Lateinischen.* Pressburg, bey Simon Peter Weber.

Batthyány beszédéből a következő mondatot vette B.: »és mivel mi boldogok nem vagyunk, maradékainkat is boldogtalanokká tégyük;» latinul (5. 1.) »et cum ipsi felices non simus, posteros quocque nostros infelices reddamus.«

B. ódájának fogantatását még erősebb kapcsolatba hozza Batthyány beszédével az a tény, hogy a K2., K3., K4., K5. és K7-ben a következő két kihagyott, áthúzott sor áll:

— — — — —
— — — — —

*Hogy itt az Ég s Föld alkotóját
Már ki-ki szíve szerént imádja.*

U. ez más fogalmazásban a K9-en:

— — — — —
— — — — —

*—és az Égnek
S földnek urát szabadon dicsérik*

Az ódakezdet eddig ismertetett változatai mellett a fogalmazványok között az okozza a legnagyobb különbséget, hogy a 27—28. sorban foglalt mozzanatok is kétféle megoldásával találkozunk. A mi szövegünkben itt a királyok ellen fordul a költő, s erről szól a következő két strofa is. A másik megoldásnál az említett sorok helyett ez van:

*Zengüén, tenéked vig örömmel
Küldjük ez új koszorút fejedre.*

Ennek megfelelően a két következő versszak is hiányzik. A kéziratok közül, a királyellenes változatot tartalmazza a K2., K4., ilyené alakította B. a K1-et is; ilyen a végleges szöveg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még a végleges szöveg kéziratában is megtartja B. a királyság kérdésében semleges fordulatot, bár csak a lapszélen feltüntetett alternatív jegyzet formájában. A fenti szöveget is onnan vettük. Megvan ez a megoldás jelentéktelen eltérésekkel a legtöbb királyellenes kézirát széljegyzetében is.

A kétféle megoldás valószínűleg egykorú. A K1. ugyan nem volt királyellenes, de egy vele kb. egykorúnak látszó papírszeleten a következő sorok maradtak fenn. (K7.)

*Mint a mezők nimfáit ijesztgető
Otromba Faunok sádkoszorújokat*

ez pedig a királyellenes változat korai meglétét bizonyítja.

Talán ehhez a vershez tartozik a következő töredék. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 90.):

— — — — —
— — — — —

*körül
Lappangva jár, s titkolva hinti
Kárhuzatos tudománya mérgét.*

— — — — —
— — — — —

*Bámulva hallgattak szavára
Ikmaros és Rhodopé vidéki.*

E töredék azoknak a hexametereknek a kéziratán maradt meg, amelyek valószínűleg a *Levél Szentjóni Szabó László-hoz* c. vershez tartoznak; időrendben tehát a Batthyány-ódához közel állnak.

3. Az óda fejlődéstörténetének rekonstruálásához nagyon kevés támpontunk van; a kéziratok tanúságát a kor változásaival és B. életkörülményeinek alakulásával egybevetve a következőképpen képzelhetjük el.

Első fogalmazása 1791-re tehető: a 90-es évek elejéhez köti Batthyány Alajos közszereplése s mindaz a közérdekű eszmény, gondolat, tanúság, amit B. az ünnepi alkalomhoz fűz. Ez az első változat nem jelent meg; lehet, hogy a költő, mint más versein, ezen is hosszabban dolgozott s mire készen lett volna vele, nem volt, ahol közreadja. Ismervén B. ihletének az aktualitásból felszárnyaló természetét, feltehető, hogy az első változat a pozsonyi országgyűlés képét s jelentőségét felidéző költői látomással kezdődött. Ekkor B. a nemesi reformizmus táborában álló elvbarátaival együtt hitt Lipót ígéreteiben s alkotmányos nemzeti reformjában. Erre vall, hogy a tágasabb ódakezdet Lipótra vonatkozó szavai lényegükben azonosak annak a nyílt levélnek idevágó kitételeivel, amelyet a költő 1790. Szt. János hava 20-ról keltezve *Forrách Miklósnak* írt s a MM. II. köt. 159—164. lapján közölt. (I. kiadásunk II. kötetében.) Az ódának ebben a formájában természetesen nem lehetett helye az éles királyellenes kitételeknek. (Igaz ugyan, hogy az isten kegyelméből való királyságot az *Ad amicam aurem* szerzője is csak a papság álmúnak minősíti.) Ez nyilván az óda egy másik változatában kapott helyet. A Lipót uralkodását követő években B. előtt nyilvánvaló lett, hogy családott reményeiben: talán ekkor alakította át az ódát oly módon, hogy a Pozsonyra s Lipótra vonatkozó bevezetést elhagyva, Batthyányra, mint példaadó magyarra koncentráltá mondanivalóját, s elmondta őszinte véleményét a koronáról s az égi származás címerező jeléről. Lehet azonban, hogy ez csak később, Bécsben történt meg.

Az 1808-as kéziratot kötetből, ha bent volt, kitépték ezt az ódát is; a K1. azonban mindenképpen ebből az időből való s úgy gondoljuk, az a félig prózai fogalmazvány is, amely az emlékezetből felidézett óda első megrogzításának látszik. A K1. egy terjedelmesebb kézirat megcsonkított részlete; első fogalmazványában a lojális változatot tartalmazta; a királyellenes strófák két sorát csak később, a K2. írásával megegyező vonásokkal javította bele B. A K2-ben található először a királyellenes szakasz teljes megfogalmazása; ez a kézirat legkorábban Párizsban, de valószínű, hogy csak Linzben keletkezett. Feltehető, hogy B. az 1827-es kiadás előkészületei közben vette elő megegyezően a verset, hogy részben helyreállítsa, részben újjáformálja. Az új változatokból végleg elmaradt a Lipótra vonatkozó rész s elmaradt a K2 és K3-ban felbukkanó »kis fiacskádé« strófa. (Ez utóbbi nyilván egy később helyesbített téves értesülésen alapult, hisz Batthyány-nak csak három leánygyermekke élt; s lehet, hogy B. személyesen valóban nem is találkozott vele; a K6. 9—12. sora mellé figyelmeztető vonást húzott s odafírta jellegeztet NB-jét.) Mindvégig kísértett azonban a Pozsony képét idéző ódakezdet (a K5. második lapján megvan!) és a lojális változat két sora. Az óda kimaradt az 1827-es kiadásból is; valószínű, hogy az 1835-ös kiadás előkészítésekor megegyezően elővette B. s a K6-on, amelyet írása szerint a 30-as évekből kell kelteznünk, megpróbálta véglegesen formába önteni. De már nem tudott vagy nem is akart megbirkózni vele.

Szv. C. Címet a versnek B. seholsem adott.

1. K1.—K4.-ből hiányzik az 1—8 sor. — *A' száz-szavú Hiv* (K5., K10., az utóbbiban a sor fölött áthúzva : *vigadó*.)
6. *Kerejztényt l és valakik minap* (K.5) K10-ben a sornak a következő egyenértékű variánsai vannak :

*Minden Kerejztényt, 's jó hazafit,
Minden kerejztényt, kik azt ki most
Minden kerejztényt, és valakik minap*

Az utolsó sorral egyezik a K11.

9. K1-ből ez a sor le van vágva. *Hazámfija*, (K2., K3., K4., K5.)
- 11—12. K2-ben zárójelben.
13. *esmert* (K1., eredetileg *ismert* ; a javítás késői, akkor csinálhatta B., mikor a 27—28. sorokat átjavította).
esmért (K2.) *ismért* (K3., K4., K5.)
14. *esmeri* (K1., eredetileg *ismeri* ; K2.) *ismeri* K3., K4., K5.)
16. *vonásit* : (K1.) *vonásit*, (K2.) *vonásit* ; (K3.) A K6-ban a sor végén nincsen vessző ; a következő sor u. i. átjavítás előtt :
Úgy, mint tiszta, hív stb. — K2-ben a sor után még a következő strófa :

*Vagy kis fiatskád attya' ketsegtető
Édes szavát, melly inti szüntelenül,
Hogy a' ditsósség templomához
Ősei' gyors követője légyen ;*

Az utolsó sor, javítás előtt, két variánsban :

*Őseinek követője légyen ;
Ősei' hív követője légyen ;*

U. ez az utolsó strófa a K3-ban :

*Sem kis fiatskád attya' ketsegtető
Édes szavát, melly, régi nagy ősitek
Szép tetteit említvén,
Nyomdokinak követője légyen.*

B. a strófát úgy javította később, hogy a *régi nagy ősitek* szavakat s az egész harmadik sort kihúzta, s ezt a következő sorral helyettesítette :

Hogy mesz[sze] hírvültt ősi' fényes

17. *Úgy, mint igaz, jó, 's emberi* (K4., K5. ; eredetileg ugyanígy a K6. is.)
20. *felruházott*, (K1. ; a sor végén csillag, inelyet még a vers másolásakor átlúzott B. ; K2.)
22. *Battyány* (K1., K2., K3., K4., K5.)
26. *'S polgári Erkölts' hív követőjiről* (K1. ; az első két szó helyett utólagos javítással : *És dífzes s És bátor Erkölts'* K2.)
- 27—28. K1-ben átjavítás előtt :

— — — — —
— — — — —
— — — — —

az Égnek
'S Földnek Urát / szabadon ditsérik

49. K8. javítás előtt *El nem felejtik nagy nevedet soha* ;
50. K8-ban eredetileg *áldani tettedet* ; ezt B. áthúzta és folytatólan odafírta : *v. nagy neved'*

19. A LÁTÓ

A vers B. életében nem jelent meg, *Szinnyei* közölte először B.-életrajzában 1904-ben (80., 203—204. l.) A hagyatékban egy töredékes és egy teljes kéziratát találtuk. Az előbbi az 1808-ban sajtó alá készített verskötet töredékében maradt meg. A költemény itt két levelet foglalt el. Az első levél rektójára az 1—4., verzójára az 5—16. sor került, a második levél rektóján a 17—28., verzóján a 29—36. sor olvasható. A levelek több mint kétharmada le van vágva, csak a kötés-borda felé eső egyharmaduk maradt meg ; ennek következtében a rektón álló soroknak csak első, a verzón lévőknek csak utolsó szavai láthatók. A maradványokról így is megállapíthattuk, hogy a költemény 1808-ban éppen annyi sorból állt, mint a megmaradt teljes másolat. A cím valószínűleg *A látó* volt már ekkor is. Alatta zárójelben évszám állt, ez azonban egészen megsemmisült.

Az 1808-i kéziratban a vers a *Búsongás* után következett. Ez a vers 1791. első feléből való. Ha ezúttal sem tért el a költő általánosságban követett szokásától, hogy t. i. verseit nagyjából keletkezésük időrendjében sorolta egymás után köteteiben, a költemény megírásának idejét 1791 közepe tájára tehetjük.

A második, a teljes kézirat, melynek alapján közöljük a verset, olyan kiállítású, mint az *Orczi István halálára*, a *Felírás* és a *Fánni* legutolsó másolatai, vagyis az 1830-as évek elején készülhetett. A cím alatt itt is zárójelbe tett évszám áll, de ezt annyira áthúzogatta a költő, hogy lehetlenség kiolvasni. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 143.)

B. sehol nem nyilatkozik verséről ; annak sem akadtunk nyomára, hogy a kortársak közül valaki ismerte, enlegette volna. Formai és tartalmi szempontból egyformán szorosan kapcsolódik *A franciaországi változásokra* c. vershez. Jól megfigyelhető benne, mennyit változott a »magyar ég« 1789. óta. Az 5—6. sor valószínűleg az 1790—91-i országgyűlés második szakaszára céloz, amikor a rendek a nem-nemes osztályok mozgolódására és a szerb kongresszus hatására letettek előbbi nemzeti követeléseik szorgalmazásáról. A 13—14. sor a francia forradalom sikereire, a nagy példára utal. (V. ö. Horváth Mihály *Magyarország történelme*. 2. kiad. Bp. VIII. köt. 1873. 42—55. l.)

Szv. : 30. a *vérre sovárgó* szavak alatt áthúzott, olvashatatlan szövegrész van.

20. TARTÓZTATÁS

1789-ben bocsátotta közre Pozsonyban Rájnis József *Magyar Virgiliusának* első darabját a hozzácsatolt *Sisakos, paizsos, kardos mentő-írdással*, s egy *Toldalékkal*, melyben... a kassai Magyar Múzeumról, jelesbben pedig az abban foglaltatott fordítás mesterségének reguláiról való ítéletét kinyilatkoztatja. A sértett községi poéta arra is felhasználta ezt az alkalmat, hogy régi vetélytársát, Baróti Szabó Dávidot alaposan leszólja. B. a MM. első kötete III. negyedének 1789. Pünkösdi hava utolsó napjáról keltezett *Toldalékában* (271—345 l.) válaszolt; újból kifejtette a fordítás felvetett s akkor égetően aktuális kérdéseinek elvi szempontjait s nagyrabecsült barátját is védelmébe vette: nem csupán azzal, hogy érdemeit hangsúlyozta, hanem azzal is, hogy vitairata végén közölte Vergilius első eklogájának eredetjét, s vele párhuzamosan Rájnis és Baróti Szabó fordítását, az olvasóra bízván annak megítélését: »Melyik és mennyire haladta legyen meg a másikat«, minthogy »A különbség szembetűnő«. Lehet egyébként, hogy Baróti Szabó különben is a MM.-nak szánta fordítását (l. a *Toldalék* jegyzetét e kiadás készülő II. kötetében); ezt látszik bizonyítani *Munkái* 1802-es kiadásában I. 41—44 l.) az ekloga B.-hoz szóló ajánlása.

Nyilván B. beszélte rá Baróti Szabót, hogy a válaszadást bízza őrá, a MM. fiatal ügyvezető szerkesztőjére, aki az elvek területére vitte át a vitát s arra használta fel, hogy a kor fontos közérdekű kérdéseit világítsa meg. Ezt a személyében támadott s kritikusnak sem nem született, sem nem nevelődött idős ex-jezsuita aligha tudta volna megtenni. Lehet, hogy Rájnis támadásával függ össze a *Tartóztatás* is; B. talán ezért is írta Baróti Szabóhoz intézett költői levél formájában: szatirikus válfajával is kibővítette ily módon az e korban igen kedvelt műfajt.

A vers keletkezésének évét a PM. tartalommutatójában 1791-ben jelölte meg B. s nyilván kiadásra is szánta. 1792. febr. 26-án ezt írja Arának: »Az *Esdeklő panasz* benn van már a Múzeumban is. Ezt a *hatos jambust* küldöm tehát helyette. Ha tetszik, belé lehet tenni.« (T. i. az Aranka tervezte Erdélyi M. Társaság első darabjába.—OSzK. Quart. Hung. 1994. 86—87. f. *Toldy*, 247—48. l.); Minthogy hatos jambusban írt verset B. művei közt a *Tartóztatáson* kívül nem találtunk, minden valószínűség szerint erről van szó. A verset később is megemlíti, mégpedig 1792. ápr. 13-án: »Írja k. barátom uram! hogy tetszik az én jambusom; és hogy *reményli*, hogy a *Társaság munkáiba bémehet*. De én kérem, hogy ha csak egy lenne is valaki, aki nem kedvellené, tessék egészen kihagyni. Hogyha a darab meg nem érdemi maga, a szerzőjére ugyan legkevesebb tekintet se legyen... NB. Ha a jambus kimaradand, vissza fogom várni«. (OSzK. i. h. 88—89 f., *Toldy*, 248., 249. l.) Ebben a levélben már szó esik a sárosiak készülő feljelentéséről. Érthető hát, ha az 1793. február 10-én kelt igen keserű hangú levélben ezt olvassuk: »A jambusokat nem kell kinyomtatni. Ujjal fognának itt reája mutatni, ki legyen az, akire csinálva vagyunk«. (I. h. 102 f., *Toldy*, 252. l.) — Hogy Aranka visszaküldte-e a kéziratot, vagy megsemmisítette, nem tudjuk; a leveleivel együtt ránk maradt B.-versek közül, más veszélyesnek s bizalmasan kezelendőnek minősítettekkel együtt, ez is hiányzik. Nem is jelent meg nyomtatásban előbb, csak a PM.-ban.

Az 1793. febr. 10-i levél idézett mondata azt bizonyítja, hogy B. már a versnek ebben az első fogalmazványában sem csupán (lehet, hogy valójában egyáltalán nem) Rájnis ellen fordult, hanem egy másik áskálódó »gógós poéta« ellen, akinek mintaképét valószínűen Kazinczyban kell keresnünk. A községi, dunántúli Rájnisra u. i. aligha mutogattak volna Kassán, s különben is csak Baróti Szabót csepujte le, a fiatalok irányában barátságos

jöndulattal viselkedett. Viszont Kazinczy és B. viszouya ekkorra már erősen megromlott, Kazinczy kivált a Kassai Társaságból s valóban nem kímélte B. jóhírét. (L. Szinnyei, 23—24. l. és a *Bévezetés* jegyzetét e kiadás készülő II. kötetében.) A *Tartóztatás* 30—35. sora egész világosan Kazinczyra vonatkozik, a 125—132. sor Kazinczynak *A békkák* c. szatírájával lehet kapcsolatban.

A békkák a Tövisek és virágok közt jelent meg (Széphalom, 1811. 17—23. l.) s ez arra figyelmeztet, hogy a *Tartóztatás* csak később kapta meg mai formáját. Ezt a feltevést erősíti a Vadóci név is, amely kétszer (22., 124. sor) fordul elő a versben. B. Kazinczyt nevezte így, ha gúnyolni akarta; nyilván Kazinczy írói álnevét: Széphalmi Vincét forgatta ki. Döntő bizonyított erre Juranits Lászlónak Kisfaludy Sándorhoz, 1823. aug. 22-én írt levele (KTE. Levelek Kisfaludy Sándorhoz 54. sz.) Ebben idézi B. egy hozzá írt levelének következő passzusát: »Senki sem isméri azt a nagy kis vezért úgy, mint én és azért nem is fél Vadóci Vince senkitől úgy, mint mint éntőlem«. Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy ezt csak Kazinczyra lehet érteni. A Vadóci név viszont csak később tűnik fel B. írásaiban. Lehet, hogy későbbi, legalább is az 1793-ban Arankától visszakért változat keletkezése utáni időből származik a 144—146. sor utalása is a vad üldözők hatalmára, amely hallgatásra kényszeríti a költőt. S mindeképpen későbbi időre vall a vers csiszoltsága s az a mód, ahogyan B. lekerekített, de mégis összefüggő kis fejezetekre tagolta a verset s ily módon ugyanúgy átalakította a *Tartóztatást*, amely először feltehetően költői levél volt, mint a *Búsongást*.

A vers korai kéziratát nem ismerjük. A linzi évek papírszeletei közt van egy — bizonytal a 20-as évekbeli származó cédula, amelyen (MTA. M. Ir. R. u. i. 8^o. 80. VII. 57.) egy vitacikk néhány mondatának fogalmazványa után a 103—105 sort jegyezte fel B.; pontosan a PM. szövege szerint. Az idézetet *A magyar tudóshoz* egyik jegyzetében használta fel, abban, amellyel a Kazinczytól engedélye nélkül közölt Osszián-részlet kiadására reflektált. (51. l.) Egy Vergilius-idézethez kapcsolódva ezt írja ott: »Mink ehhez a dicső nagy költőhöz első ifjúságunktól fogva különös hajlandósággal s tisztelettel viseltetvén, ezen bölcs leckéjét már akkor szívünkbe vettük, s örökre bértuk, és ebbéli jó tanácsát mindeddig tehetségünk szerént követni igyekeztünk. Innét van, hogy a hazánkbeli *Cornificusok* rágalmazó csevegésre (amennyiben ezek egyedül csak minket magunkat illettek) igen keveset ügyeltünk, soha felelni nem akartunk, és, amint ez majd annak idejében egyik költeményünkbeli nyilván kiteszik, a válaszádtól még jó barátinkat is tartóztattuk, — különösen pedig és név szerént Baróti Szabó Dávidot, ezt az igaz és egyeneslelkű szelíd embert s példás jó hazafit,

*Kit minden épeszű magyar tisztel, becsül,
S örömmel emlegetni fog mindenha majd
Még a jövődöbéli századokban is ;*

de akit mégis némely kaján, alacsony és háladatlan elmék, még utolsó öreg-ségében is, a Haza láttára, majd gúnyolva csúfolni, majd álnok és becstelen dicsérteikkel bosszontani nem irtóztak. (Ugyancsak a prózai munkában való felhasználás céljából készülhetett a 101—105. sor egy másik másolata is, MTA. — M. Ir. R. u. i. 2^o 18, 82.)

Az utolsó sorok világosan Kazinczyra és körére céloznak. Ekkorra már az egész vers Kazinczy ellen irányult; az idézett jegyzetben a Baróti Szabóra vonatkozó sorok előtt rendkívül éles Kazinczy-ellenes kirohanás olvasható az ellentámadás bejelentésével. Időközben B.-nak Rájnisról táplált véleménye is lényegesen megjavult. Egy a magyar költők sokaságát

szinte már az »égvizsgálók« nyelvén magasztaló »Értekezéssel« vitatkozva, ugyancsak *A magyar tudósokhoz* intézett művében ezt írja: (53. l.) »Holott a tíz közül hármat illő tisztelettel s hazafiúi szíves hajlandósággal kivé-
vén, a többiről egyenesen azt kell állítanunk, hogy közöttök senki csak az egy Rájnissal sem vetélkedhetik; Rájnissal aki minden fogatkozásai s szemebetűnő különösséggel mellett is (nem említvén a csata-piacon füstös bottal forgolódo sisakos paizsos bajnok verekedéseit és vetekedésbéli furcsaságát, s egyéb elég ismeretes s éppen nem Poétához illő litteratori hibáit; melyek rész szerént betegségből, rész szerént mások ingerléséből származtanak), minden kétség kívül a legszebb elmébéli tehetséggel bíró Magyar Költők szánába tartozik.« —

M.: PM. 44—54. l.

K.: PMc. 45—55. l.

Szv.: 57. után külön sorban: (*Dítsvételből* — 1 (PMc.)

Ennek megfelelően az 58. sor nem zárójellel kezdődik.

21. ESDEKLŐ PANASZ

Az *Esdeklő panasz* először a MM.-ban jelent meg (II. 134—135. l.) Keletkezésével egykorú kézirata nincs. Megmaradt azonban Kazinczy másolatában, 1791-i dátummal. (MTA. — M. Irod. 2^o 2), II. 59—60. l.) Kazinczy 1813. ápr. 15-én Szemeréhez frott levelében azok között a darabok közt említi, amelyeket Aurorájából »Döbrentei Museumának számára össze szedegetett.« (*Kaz. Lev. X.* 308. l.) A költő Arankának is elküldte 1791. júl. 4-én Kassán kelt levelében; nyilván nem csak olvasásra, mert egy évvel később, 1792. február 26-án másik verset küld helyette Aranka készülő folyóiratába, egy hatos jambust, mivel »az *Esdeklő Panasz* benne van már a Museumban is.« (OSzK. Quart. Hung. 1994., 79, 88. f.; *Toldy*, 243, 247. l.)

»Az *Esdeklő panasz*-t a minap, Nagy Kállón, Szabolcs vármegyében csináltam. Az az én néhai kedvesem már most férjnél van, két esztendőktől fogva. De iránta való hajlandóságom sohasem fog megszűnni.« — számol be B. Arankának a vers keletkezéséről. A szerelem tehát az 1780-as évek vége felé lobbanhatott fel. Hevességéről Kazinczy is tanuskodik; 1788. febr. 27-én ezt írja Rádaynak: »Batsányiból most nem lehet egyéb szót a sírásnál s jajoknál hallani, mert kedvese halálán van.« (*Kaz. Lev. I.* 212. l.)

Az erős és hiteles élmény-tartalom teszi a saját korában nagyon is moderné a dalszerű költeményt: a divatos, játékosan jelenetezett szerelmi tárgyakat közhelyszerűen megéneklő dal — amelynek magyar mintáit főként Faludinál találta B. — erős személyes érzésekkel telik meg itt. B. maga is hangsúlyozza ezt említett levelében: »Reményem, hogy ki is fog tetszeni a versekből, hogy nem csupa elmefuttatást, hanem valóságos érzékenységeket foglalnak magokban.«

Hogy ki volt e szerelem tárgya, nem tudjuk. *Szinnyei* (30. l.) Ilosvay Krisztinát teszi meg hősnőjének. Ilosvay Krisztina valóban jelentős szerepet játszott B. életében, de kassai nagy szerelme nem lehetett. Már Váczy János felhívta erre a kutatók figyelmét. Megállapította, hogy Krisztina 1782. nov. 2-án született, »B. tehát csak kiszabadulása után ismerkedhetett meg vele valamelyik vármegyéi bálon.« (*Kazinczy Fejenc és kora.* 566. l.). Krisztina születésének dátumát ugyanígy tudja a család történetírója, Petrovay György is (*Az I. család leszármazása.* Turul XIV. 173., 160. l.) *Szinnyei* elképzelése azonban oly vonzó és életerős maradt, hogy a kérdés

egyébként alapos vizsgálója, Vajda Ilona, mégis kitartott mellette. Inkább azt tételezte fel, hogy Váczy Kazinczy adatára támaszkodott, ez meg Krisztina közlésére, »aki Kazinczy előtt bizonyára a nevű fiatal teremtést adta, bár (1803-ban) már legalább 31 éves volt« (B. J. és *Baumberg Gabriella*, 79. l.) Krisztina azonban nem fiatalította magát; a mindig kitűnően értesült Kazinczy előtt — akivel egyébként atyafiságban is volt — alig is tehette volna ezt. A MTA Kézirattárában (M. Irod. 2^o 2/I. 159. f.) megvan az a gyászjelentés, amelyben 1802. dec. 3-án tudtul adja férje, nagysárosi Sárossy András halálát. Sárossy eszerint 1802. nov. 20-án halt meg, 36 éves korában, 15 hónapi házasság, 3 hónapi betegség után »mellbeli vízbetegségben«. Lehetetlen tehát, hogy Krisztina azonos legyen azzal a nővel, aki B. levele szerint 1791-ben már »két esztendőből fogva« férjénél van. Az sem igen képzelhető el, hogy Kazinczy ne tudott volna, ha lett volna, egykori, kassai szerelméről, holott megismerkedésük körülményeiről teljes beavatottságról tanúskodó feljegyzést készített. Az a bál, amelyről itt szó esik, 1800 nyarán lehetett; akkor tett a költő több hónapig tartó utazást Magyarországon Semsey András társaságában. Akkor történhetett, hogy az irodalombarát leány »hallván, hogy valaki Batsányit nevéen szólítja, maga kezdé véle a szólást.« (Toldy, 260—61. l.)

Talán ez az a vers, amelyet B. elküldött Molnár Borbálának. (L. erről: *M. Hírm.* 1795. máj. 15., 39. sz. 665—667. l., és Molnár Borbála *Munkái*, Pozsony—Pest, 1794—1795. IV. 150—152. l.; v. ö. még u. o. III. 67—69. és 79—81. l.)

M.: MM. II. 134—135. l.

V. 20—21. l.

PM. 25—26. l.

K.: PMc. 24—25. l.

Szv. 3. *remélték*; — (MM.)

8. *enyim!* — (MM.)

10. *Égvén titkos tüzeben*; (MM.)

11. *'S szemlélvén ... Híved* (MM.)

12. *Szerelme' nagy* (MM.)

16. *gyötrelmei!* — (MM.)

20. *hívedet!* (MM.) *hívedet*; (V., PMc.)

23. *élek*; — (MM.)

22. EGY NEVENDÉK BÜKKFÁHOZ

A költemény B. ifjúkori kassai szerelmének ihletkőréhez tartozik; hősnője ugyanaz a leány lehet, akihez az *Esdeklő panasz* is szól (v. ö. ennek jegyzetét). A költő nem adott semmi felvilágosítást keletkezésének idejéről és körülményeiről, de mindkét kötetében az 1780-as évek végéről való darabok közé tette. Először a Sz.A. 1822. kötetében jelent meg. Fogalmazványa nincs, kéziratban a PMc. tisztázata őrizte meg. Csaknem teljesen elpusztult kézírata a KTE, 77.-ben.

A linzi hagyatékából azonban előkerült egy hozzátartozó igen érdekes töredék. (MTA. M. Ir. R. u. i. 8^o 80, VI. 6.) A papírlapra, néhány megmaradt sortörmelék tanulsága szerint, az *Egy nevendék bükkfához*-t tisztázta le a költő az 1790-es évek vége felé; a széles margókra a linzi évek elején (de lehet, hogy még a bécsi évek végén) (a hevenyészve odavetett sorok elmosó-

dott jellemű írása nem tesz lehetővé pontosabb meghatározást) számos töredék sort, szót jegyzett fel s később, valószínűleg akkor, amikor a SzA.-nak elküldte a vers végleges tisztázatát, levágta ezeket a kéziratról, amelyet úgy látszik, megsemmisített. A töredékek rendezetlenül következnek egymás után; a tinta s a toll változásairól ítélve, nem egyszerre kerültek a papírra. Két mag körül látszanak kristályosodni. Néhány törmelékéből talán arra következtethetünk, hogy B. később, amikor csiszológató kézzel ezt is újra elővette, folytatni akarta a már egyszer lezárt költeményt. A szeretők neve is növekedni fog a fácskával: ez lett volna a tárgy. Nagyobbik csoportjukból mintha egy másik, az *Egy nevendék bükkfához* formájával s főtémájával ikerként párosuló költemény körvonalai bontakoznának ki: az emlékezés illetében visszahozott boldog idő látomása s a múlhatatlan, a szenvedést a hűtlenről átvállaló szerelem bizonyossága. Lehetséges, hogy ez esetben is rekonstrukciós kísérletről van szó; valószínűbb azonban, hogy keletkezésben lévő strófák alakuló töredékeit jegyezte le a költő. Ez utóbbi feltevés mellett szól, hogy a megfelelő kifejezés keresése közben váltja is a formát.

A töredékek két részletét közölte Szinyei; lehetséges, hogy ide húznak a 11. számú törmelék darabjai is.

A papírlap első oldalán ez olvasható:

*Szent esküvését, mellyel önként
És örömet kikötötte szvét.*

—

— — — — —
— — — — —
— — — — — s egekbe
Felragadó örömnöknek árját.

—

1. *ti északi vad szelek*
2. *te nimfa*
3. *te boldog szerelmedet éneklő érzékeny kis madár*
(*Éleszd meleg sügáriddal*)
4. *Nyúgodalomra menő szelld nap*

—

*Távozzatok, ti durva hideg (kemény) szelek,
A zordon észak messze vidékire!
Maradjatok távul örökre
Vad szelek e gyönyörű vidéktől (határtól)*

—

*Nem — — — — —
El nem felejtitek tégedet én soha*

— — — — —
— — — — —

—

*De jaj! ha megbocsát is régi híved,
S imádvá tisztelvén személyedet,
Másoknak tulajdonítja vétkeidet, —
Meg nem bocsát, tudom neked tulajdon szíved!*

—

De bár lemondott rólam örökre, s bár
Meggzegte légyen nekem adott hitét : ' szent fogadtsait
Egek, ne büntessétek érte !
Szenvedék én; legyen ő szerencsés !

Másnak adá kezét
Sztvével együtt

Ah ! mely napot, mely boldog idót hozál
Bús életemből vissza ! miként dobog
E bánatos sztu — — — — —

amott
Kacsongat a vidám tavasznek
Édesen illatozó virágja

övele mindenek
És csendesebben fújtanak a szelek
Mosolygva tündöklött az — —
Nyúgodalomra menő szeld nap.

Etmúltak immár mindezek és soha

A víg tavasznek kedvesebben
Illatozó gyönyörű virági

Kecsegették a víg tavasznek
Kedvesen illatozó virági

Nimfa, kit a hegyes ég szerelme
Isteni szűz, kit az ég hegyelme

Hiv pártfogóul vendele nékie
Viselj te gondot szünetlenül red ;
Órizd az erdőlké kezétől,
Ódd az otromba vadak fogától
Ódd meg az e helyeken csavargó
Vadok fogától. — — — — —

A lap másik oldalán ez olvasható :

Nyúgodalomra menő [olvashatatlan]
Tápláld koronként élethead meleg(. . . .)
Sugáriddal
Tápláld meleg sugáriddal

- M.:** SzA. 182. 173—74 l. B. saját példányában a szöveget saját helyesírási elvei szerint átjavította. Az eltéréseket e szerint adjuk.
V. 31—32. l.
PM. 35—36. l.
- K.:** PMc. 35—36. l.
OSzK. Anal. (K.)
- Szv.:** C: A K.-ban és a SzA.-ban a mottó első sora:
Tenerisque meos incidere amores
1. *nődögelly, nyúlly-jel* (SzA., B. saját példányában beszúrta a saját hibából kimaradt és szót.
10. *betűjít, mellyeket* (K., SzA.)
11. *Hűvége* (K., SzA.; eredetileg így lehetett a PMc.-ben is).
17. *Élly, nődögelly... Fa l Légy* (K., SzA.)

23. SERKENTŐ ÉNEK

A vers énekvers, Gálos szerint (ITK. 1932. 374. l.) az egykorú dal-költészet legjobb alkotásai közé tartozik. A felelgető énekek módjára ez is két énekesre készült; a SzA.-ban a költő meg is számozta a strófákat, jelölve, hogy melyik sort melyik éneкли. A PM.-ban ez hiányzik, de a PMk.-ba a SzA.-belivel teljesen megegyező ceruzával beírta a számozást a költő; ezért mi is megtartottuk.

A vers keletkezésére vonatkozóan semmi adatunk nincs, B. sehol sem említi leveleiben, kéziratos fogalmazványa nem maradt ránk. Az 1790 körüli évekre azért gondolhatunk, mert a költő akkoriban kísérletezett ilyenemű könnyedebb versekkel, s köteteiben is e korszak darabjai közé helyezte el. A Faludi vívmányait igen ügyesen értékesítő vers bizonyította annak, hogy B. lehetőleg sok irányban, a kor minden újszerű s kedvelt-ségre számot tartó műfajában igyekezett költőileg értékeset alkotni. A könnyedebb, játékosabb társasági hangot később is elevenen tartotta és fejlesztette. A *Serkentő ének* egyébként a versgyűjtemények kedvelt darabja lett; Toldy *Handbuchja* után gyakran visszatér a költő kiválasztásra érdemesített versei közt.

-
- M.:** SzA. 1826. 97. l.
V. 33—34. l.
PM. 37—38. l.
- K.:** PMc. 37—38. l.
- Szv.:** 12. *játszadzna*. (SzA.)
20. *részegednünk!* (SzA.)
21. *Szedgyük, óva 's őrizkedve*, (SzA.)
24. *Fürtyeinkben* (SzA., V.)
A SzA.-ban a 24. sor után még ez a két sor áll:

*Ez, a' ml korunk' olly títka,
Mellyet a' ki tudna — ritka.*

24. EGY HÍRES VERSELŐRE

Hogy pontosan mikor írta a verset B., nem tudjuk. Önálló kéziratát nem ismerjük. A költő először a V.-ben tette közzé *A verselő* címen. Az epigrammában szereplő Gomba Mihály nevével *A magyar tudósokhoz*

66—67. lapján is találkozunk; ott, ahol B. Kazinczynak az *Erd. M.* 1815. évf. 2. füzetében megjelent *A magyar verselésnek négy nemeiről* szóló cikkével vitázik. Így emlékszik róla: »Természeti adomány nélkül, akármit tegyen, poétává s igaz Versszerzővé soha senki sem lesz. Valamint az a *szotyogó totyogó* Hegyaljai Duddás Péter, aki egyedül csak a szótagok számát vizsgálja, s a sorok utolsó szillabáinak egyenlő hangzását »keresi« és a nagy ügyel-bajjal öszvekeresgélrt *rotogó potyogó* véghangokat minden józnan írtelen nélkül egyberakosgatja; vagy az a különös jó szerencséével kérkedő Füzeséri *Gomba Mihály*, aki oly szerfelett való könnyűséggel s valamennyi verselő-társait mind irígységre gerjeszthető szapora természettel bír, hogy még az egyenlő végezetű négyes strófát is minden fáradság nélkül és szinte egy lábon állva, százanként öszvehalmozhatja, s az említett bölcs oktatóval együtt azt itéli, hogy ennél »könnyebb neme a verselésnek nincs«. Az OSZK.-ban őrzött (E. R. 74.) saját példányának ehhez a passzusához két olyan jelet is tett B., amelyek azt mutatják, hogy a kérdésről több mondanivalója is volt. Többször vissza is tért rá; legterjedelmesebben a *Faludi-hiadás Toldalékában* (217—235 l.), ahol a négysarkú tizenkettes egész kis elméletét fejtette ki, s művészi értékét védelmébe vette mind támadói, mind elsekélyesítői ellenében. Előfordul a név az 1808-i *Eldőszóban* is.

Feltevésünket, hogy a gunyoros epigrammát B. a 90-es évek körül írhatta, három érv támogatja. 1. Abban az időben más efféle verset is írt. 2. Maga is az 1790-es évek elejéről való darabok közé sorolja be mind a V.-ben, mind a PM.-ben. 3. A MM. *Ányos-cikkében* (I. 64 l.) pellengérré állítja azokat a verselőket, »kik a poézisnak mivoltát többnyire csak a szónak egyenlő végezetében helyeztetik; nem áttalván, mint valamely különös poétai talentommal dicsekedni, ha négyes versben *némely nap száz strófát írhattak*«. A gondolat különben Horatiustól származik (Sat. I. 4. 6—3., Sat. I. 10. 56—61.); négy sort a tanulmányhoz frott jegyzetben idéz is tőle B.

M.: V. 40. l.

PM. 55 l.

K.: PMc. 56 l.

Szv.: C.: *A' Verselő* (V.)

25. BARTSAIHOZ

A vers kialakításáról és történetéről l. *Az európai hadakozásokra c.* vers jegyzetét.

Annak, hogy B. *Az európai hadakozásokra c.* verset Barcsay Ábrahámhoz szóló levéllé alakította át, az ott említett politikai okon túl irodalmi okai is lehettek. A Bessenyei társasághoz tartozó testőr a MM.-nak is munkatársa volt; két verse (II. 44—48., 48—51. l.) és *Holmi gondolatok* címen politikai maximái (II. 157—58. l.) jelentek meg a folyóiratban; az egyik vers éppen az a *Felelet* volt, amelyet Ányos Pál költői levélre írt 1778 telén, a »sziléziai hideg fenyesek között« levő táborból, a háború ellen. Barcsay zsarnokellenes, — békét dicsőítő versei (*Gondolatok a békéről, Lengyel, török, moska háború kezdetén, Egy sebes katonának sóhajlása stb. Barcsay Ábrahám Költeményei*, Bp. 1933., Magyar Irodalmi Ritkaságok. 25. sz.) az irodalom iránt érdeklődők körében ismertek voltak. A testőr egyébként Orczy Lőrinc legjobb emberei közé tartozott; munkáikat egymással öszszeegyítve csak akkor nemrég, 1789-ben adta ki Révai Miklós

Pozsonyban *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* címen. Ahhoz, hogy együtt szerepeltesse őket, talán ez a kötet is adta az indítékot B.-nak; lehet, hogy a verset ilyen formában a MM.-ba szánta, hogy az 1789-ben meghalt mentorról így is megemlékezék.

A MM.-ban Baróti Szabó búcsúzott el Orczytól *A hárfához* című ódában. (MM. I. 358. l.) Figyelemreméltó, hogy Barcsay ebben a versben is együtt szerepel Orczyval:

— — — — — keseregd barátod,
Bartsaynk! Indíts zokogást, *Batsányim,*
Édes atyádon!

Már kinek készül tüzes *Ossziánod?*

B. ismerte s becsülte Barcsay verselt; hivatkozik is rájuk; pl. a Rájnisnak választ adó *Toldalékban*. (MM. I. 318. l.)

Az Erdélyben különösen nagytekintélyű fejedelmi sarj írásaiból talán Aranka is közvetített B. szerkesztői kezébe néhányat. Aranka maga is mesterének tartotta Barcsayt (*Kaz. Lev. VIII. 285—286. l.*), s tágabb baráti köréhez tartozott. Valószínű, hogy a testőr verseiről ír B. Arankának, 1793. ápr. 1-én kelt levelében: »B. verseit nem vehetem *mind* bé, kivált híre nélkül. Nem is méltók *mind* öhozzá. Ő azt, amint kitetszik, csak sietve írta; nem is gondolván reá, hogy az valaha közrekeljen. Most kivált, midőn a magyar poézis már többre ment, az izlés jobb s többet kívánt most, mondom, nem fogná kedvesen venni, hogyha azt s több olyfélélt olvasnának az ő munkáiban, hogy ő valaha a *Katalina kegyességének borától megrészegeve ment el házától*. — stb. Az egyenlő hangon végződő szók sem illenek sok helyen össze.« (OSzK. Quart. Hung. 1994. 95. f. *Toldy*, 255—256. l.)

Hogy személyesen ismerték-e egymást s ha igen, hol s miképpen találkoztak, nem tudjuk; Bécsben, ahol Barcsay 1794-ig tartózkodott, B. ez években többször is járt. A társadalmilag s politikailag egyaránt nagy befolyású testőr — Széchenyi Ferencsel, Forgách Miklóssal, Batthyány Alajossal, Orczy Lászlóval stb. együtt — a nemesi reformizmusnak ahhoz a csoportjához tartozott, amelynek B. egyik értelmiségi összekötője volt. Ily módon tehát a Martinovics-féle köztársasági mozgalomnak is gyanúsítottja lett; mint az erdélyi »jakobinusoknak« egyik vezére (Mályusz: *Sándor Lipót iratai*. Bp. 1926. 198. l.) megfigyelés alatt állt. Később kihallgatták s — a B. száműzetésére kísértetiesen emlékeztető módon — bár semmit rá nem bizonyítottak, mint veszélyes, a közdolgokkal nem foglalkozni képtelen s tekintélyes magyart, évekig nem engedték haza Erdélybe. (Gálos R.: *Barcsay Ábrahám meghurcoltatása*. ITK. 1936. 413. l.) B. utal is a versben, főként az első változatban Barcsay politikai pártállására, szerepére. A testőr-költő az »Emberség, Szabadság hatalmas védője, s B. szintén ennek énekese; Barcsay emellett a nemzet »titkos jöltevője« lehet, hogy valami konkrét tettet érthet ezen a kassai poéta.

Nem tudjuk, hogy eljutott-e a költemény kéziratban Barcsayhoz; az »elegáns poéta« életében nem jelent meg. Amikor B. a SzA. 1822-i kötetében először közreadta, még csak keveset változtatott az első levél-változaton: a cenzurába ütközhető részeket elhagyta s az Orczyról és Barcsayhoz szóló sorokat kibővítette. A V.-ben azután kettéválasztotta a költeményt.

- K.:** OSzK. Quart. Hung. 1994. 103. f. = K 1. Csak 1—14. sorok.
 OSzK. Anal. = K2.
 OSzK. Anal. = K3. 1—6., és 11—38. sorok.
 PMc. 65—67. l.
- M.:** SzA. 1822. 71—72. l.
 V. 41—43. l.
 PM. 63—65. l.
- Szv. C.:** *Az Európai Hadakozásokra, (Juniusban, 1792.)* (K1.)
Igy Filozofusnak Érzékenységei. 1792. ezteni. (K2.)
Bartsaihoz, az akkori Hadakozásokról. (K3., SzA.; azzal a mottóval,
 amely a V.-ben és a PM.-ban *Az Európai hadakozásokra* c. vershez
 került.)
2. *Vig napom, 's im'! újra... merül.* — (K1., K2.)
 6. *vérengzések?* — (K1., K2.)
 7—10. sorok a K3.-ból és a SzA.-ból hiányoznak. A hézagot a
 kéziratban kivonalkázott sor jelzi. A SzA.-ban, saját példányában,
 ahol a kihagyás nincsen jelölve, B. a 6. sor után tett gondolat-
 jellel, és alatta egy kivonalkázott sorral hívta fel rá a figyelmet.
 A V.-ben a vers önkéntes megcsonkítását egy gondolatjelekből
 álló sor jelzi.
- 8—10. sorok a PMc. és PM.-ból hiányoznak. B. a hézagra a 8. sor
 után tett két gondolatjellel hívja fel a figyelmet.
 E sorok szövegét a K2.-ből vettük át.
12. *félelmében!* (K1., K2.)
 13. *bánatom' árjai,* (K1., K2.)
 14. *húrjai!* — (K 1., K 2.)
 15. *Orczymnak érdemes Baráttya!* — (K2.) *Orczymnak* (K3., SzA.)
- 16—24. helyett a K2.-ben a következő sorok:
(Oh, hogy könyveimet! Ő mostan nem látta!
Ah! hogy-ha nagy lelke búmat szemlélhetné,
Ha egy szent áldását reám intézhetné!
De ah! el-höltözött nyugalma helyére,
Nem ügyelhet többé hűve' keservére! ..)
16. *látta,* — (K3., SzA.)
 17. *(Őtet!... reménye,* (K3.) *(Őtet,* (SzA.) *reménye,* (V.)
 19. *angyala,* (K3., SzA., V., PMc.)
 20. *vala!* (K 3., SzA.)
- 21—24. sorok a K3.-ból és a SzA.-ból hiányoznak.
 25. *Te! kit... semmi toll* (K2.)
 26. *vér;* — (K2., a sor első betűje a papír elrongyolódása miatt
 hiányzik.) *vér* — (V.)
 27. *Bartsay! Nemzetem tilkos Jól-tévője!* — (K2.)
 28. *Emberség, Szabadság hatalmas védője:* (K2.)
 29. *Énekesse,* (K2.)
 30. *közölhesse!* (K2.) *közölhesse.* (V.)
 31. *Engedd, hogy Te-veled zenghessen Múzsája,* — (K2.) *hárfdja,* —
 (K3., SzA.)
 32. *redja;* (K2.)
 33. *sokszor valál* (K2.)
 34. *tetejére!* (K2., K3., SzA. V.)
 35. *Imígyen sirattya az Ember' vakságt,* (K2.)
 36. *Ki olly vadúl rontya társa' boldogságt:* (K2., a kéziratban e sor
 után *Az Európai hadakozásokra* c. vers következik.)

26. AZ EURÓPAI HADAKOZÁSOKRA

Ez a vers is B.-nak azokhoz a műveihez tartozik, amelyeket javító kézzel újra s újra elővett. Eredetileg a V.-ben és a PM.-ben önállóan közölt két vers (a *Bartsaihoz* és *Az európai hadakozásokra*) lényeges részeit foglalta magában. A figyelmes olvasónak észre is kell vennie e versek töredékességét, nem csak azért, mert tartalmilag csonkák, hanem azért is, mert B. közbeiktatott, ill. a vers végéhez fűzött vonalkákkal külön is utal a kihagyásokra, amelyeknek okát a cenzúrában kereshetjük. A kutatók azonban nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel; *Szinnyei* B.-életrajza végén kiadott ugyan *Az európai hadakozásokra* írt vers végéhez tartozó két strófát; a költemény azonban így sem vált teljessé. (169. l.) Hogy a két vers összetartozik, B. azzal jelezte, hogy mindkét kötetben egymás után helyezte el őket. Amikor először jelentek meg nyomtatásban: a SzA. 1822. évi füzetében, még egy versként szerepeltek. S hogy egy ihlet forrásából meríttette őket a költő, bizonyítják a vers ránk maradt kéziratai.

A feltehetően első szöveget B. Arankához írt levelei közt találtuk meg. Gondos tisztázat ez, mintha nyomdába készült volna, egy, jegyzetként a vershez fűzött, Herder-idezettel. Valószínű, hogy az 1793. febr. 10-én kelt levélhez volt csatolva (a levél s a vers azonos vízjelű papírosra van írva) s rá vonatkoznak a levél következő mondatai: »Az idezárt verseket barátságos bizodalommal közlöm s édes Barátom Uramtól írántok való egyenes ítéletét kikérem. Reményem, fognak tetszeni. Én legalább érzem azt, hogy ez a darabocská is lehetne példa, hogy hatalmas és felséges a magyar nyelv. Kérem azonban kedves Barátom Uramat, hogy senkinek kezébe ne adja, se a szerzőnek nevét meg ne mondja; ha szinte olvasni találhá is *még* hitt jó barátinak«. (OSZK. u. o. *Toldy*, 251—252. l.) Úgy látszik, Aranka kritikája — amely B. egész magatartását bírálta — némileg bántotta a költőt. Az egyre érezhetőbb politikai nyomás és Sáros megye feljelentése mellett, e miatt is írhatta 1793. máj. 6-án kelt levelének következő ingerült mondatait: »A versekben mi is azt nézzük, azt szeretjük, ha erőltetlenség. De, ha *culinarisok*, nem kedveljük mégis. Tűrjük el egymást! Tudja azt édes tisztelt B. Uram, hogy az ízlés sokféle. — Az enyimek nem minden izre valók. Magamnak sem tetszenek mind. Név szerént, azokat nem akar-nám más kezébe juttatni, amelyeket az *Európai Hadakozásokról* írtam, s Barátom Urammal *barátságbeli bizodalommal* sub rosa közlöttem volt. Kérem, égesse vagy tépje el.« (OSZK. u. o. *Toldy*, 258. l.)

Az Arankának küldött szöveg 1792-ben keletkezett; ez év júniusáról van keltezve. (A SzA.-nak B. könyvtárából származó s az OSZK.-ban őrzött példányában valószínűen a költő által írt bejegyzés — (1822. 71. l.) — egy a vers keletkezésével kapcsolatos dátumot is közöl: június 18.) Mint a költő akkoriban írt versei, első fogalmazásában ez is tele van forró aktu-
lításal: B. közírói munkáinak egyik jellemző darabja. A valóságban lejátszódo eseményekhez kapcsolódik; az 1788—1792-i lengyel országgyűléshez, az u. n. Nagy Szejmhez, az 1791. május 3-i lengyel alkotmányhoz és a targowicai konföderációhoz. Az Aranka-hagyaték kéziratá jóval terjedelmesebb a vers mai formájánál: a mai 44 helyett 76 sorból áll. Befejezésül a következő sorokat olvaslatjuk beüme

*Igy önté ki szívem méltó jüdalmain,
Igy zengeté müzsám lantjának hüryjait;
Midön egyszersmind tm e szörnyű hír jöve,
S úgy csapa le veám, mint az ég mennyköve
»Hogy a természetnek ama jó reneke,*

*Királyok példája, dicsőség gyermeke,
 Szaniszló — népének újra-szülő atyja —
 Két erőszakosnak léve áldozatja!
 Egyik ellátatván csapodár szavával,
 Másik új rabságra veté, országával is
 Ó, emberi nemzet egy méltó báltánya,
 Szabadság! egeknek legszebb adománya!
 Ó hazám! — —*

*Ó népek! mi lesz belőletek?
 Hát így játszhasanak-e mindenkor véletek?
 Így játszhasanak-e legfőbb kincsetekkel?
 S ti egek! hát ti ezt tárva néznétek el?
 Igh! nem változhatik a természet rendi;
 Ily bűn a büntetést el nem kerülendi! —*

A Nagy Szejm kedvező külpolitikai helyzetben II. Katalin török és svéd háborúja idején, porosz és angol támogatásban bízva kezdte meg tárgyalásait. A király, II. Szaniszló Ágost csatlakozott a nemzeti párthoz. A Nagy Szejm új alkotmányt dolgozott ki, amely forradalmi jelentőségű Lengyelország történetében: megtörte a főurak önkényét és véget vetett az önálló apró hercegségeknek, melyek mindegyike saját bel-, kül-, katonai és pénzügyi politikát folytatott, részben nemesi, részben polgári, parlamenti képviselően alapuló központi kormányzati rendszert teremtett. Végül széttörte a polgárságra vonatkozó törvényeknek és a parasztsággal foglalkozó egyetlen egy cikkelynek megszavazásával az addig fennálló feudális viszonyok falát és lehetőséget teremtett e rés kiszélesítésére.» (Zygmunt Mlynarski: *A lengyel nép forradalmi multjából*. Bp. 1952. 11. 1.) Mindezek a rendelkezések azonban a polgárság ügyét csak félig oldották meg, a parasztságot semmivel sem juttatták előbbre. »Gazdasági-társadalmi feltételek okozták ezt, — írja Mlynarski, — s mindenekelőtt az a tény, hogy a négyéves Szejm haladó tényezője is nemesi elem volt. A nemesiségnek érdekében állt, hogy a kereskedelem és az ipar fejlődésének elősegítése céljából a polgárság problémáit megoldja, azaz a fejlettebb árutermelésre való áttérés feltételeit megteremtse, de a parasztkérdés megoldása a nemesiségnek semmiféle azonnali előnyt nem ígért.» (U. o.) A reakció a nemesi szabadság megsemmisítését látta az új alkotmányban, s a régi állapot visszaállítására II. Katalin segítségét kérte. Az áruló lengyelek létrehozták a targowicai konföderációt, a cárnó csapatai 1792. máj. 19-én megindultak Lengyelország ellen. II. Szaniszló Ágost máj. 31-én II. Frigyes Vilmoshoz fordult segítségért, de a porosz király, megszegve az 1790-ben kötött szerződést, jún. 8-i válaszában megtagadta a segítséget. A lengyel hadsereg a király parancsára visszavonulásba kezdett, s bár jún. 17-én Dubinkánál Koszciuszko vezetésével, jún. 18-án pedig Zielencénél csatát nyert, tovább húzódtott vissza az ország belsejébe. A király végül, szept. 22-én, a targowicai konföderációhoz csatlakozott (Mlynarszki, *id. m.* 5—16. l., Joachim Lelewel: *Geschichte Polens*. Leipzig. 1846. 299—338. l.; az alkotmány szövegét német fordításban l.: August Ludwig Schölzer: *Stats-Anzeigen*. XII. köt. Göttingen, 1791. 328—349. l., éles bíráló megjegyzésekkel!)

Magyarországon nagy érdeklődéssel figyelték a lengyel eseményeket. A kurucok történeti hagyománya még eleven volt; Lengyelország első felosztása, a szepesi városok visszakerülése 1772-ben az egész nemzet szeme előtt ment végbe. II. József önkényuralma idején megerősödött a lengyel nemzeti függetlenségi küzdelmek iránti érdeklődés. 1790-ben Nagyváthy

János Csillagok-forgásibul való polgári jövendölés Lengyelországra . . a magyaroknak tükréről címmel röpiratot is adott ki.

Néhány jelből úgy látszik, hogy Magyarországon nagy örömmel hallottak az új lengyel alkotmányról. Martinovics *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur* röpiratában II. Szaniszló Ágost lengyel királyt olyan világhírességekkel emlegeti együtt, mint Washington, Kant, Pitt, Schlözer és Sonnenfels, országát pedig boldognak nevezi (10. l.); a *Status Regni Hungariae, anno 1792. c.* iratában Lengyelországot a szabad, tehát polgári alkotmánnyal rendelkező országok: Anglia, Hollandia, Amerika, Svájc és Franciaország között sorolja fel. (14. l.) Így érthetővé válik, miért érdeklődött B. Lengyelország, a »francia forradalom keletre nyíló kapujának« sorsa iránt. A lengyelországi események természetesen nem elszíveteltek: részei annak a fejlődésnek, amelynek folyamán a kor minden haladó szellemének nagy vágya és reménye a szabadság egyre jobban megkötöztetik. Ezért emelkedik B. verse is általánosabb szempontokig, inuen égő, aggóató nyugtalansága a szabadság, ész, műveltség, egyszóval a felvilágosodott reform ügyével kapcsolatban; ezekben az években jóformán minden megnyilatkozásának ez egyik fő tárgya. Inuen háború-ellenes kifakadásainak egyre konkrétabb mondanivalója: nem a háború ellen szól általában, mint a kor idealista békeahirdetői, hanem a hódító, támadó, elnyomó háború ellen. Ezért is fűződik össze verseiben mind elválaszthatatlanabban a háború s a népelnyomó zsarnokság képe. (L. erről még *Serkentő válassz* jegyzetét is.)

A történeti események arra is feleletet adnak, miért hagyta el B. verse későbbi változataiban a II. Szaniszló Ágostról szóló sorokat. A király a targowicai konföderációhoz való csatlakozással elárulta országát. Az események alaposabb ismeretében alakította át versét B. Barcsay Ábráhámmal szóló költői levéllé, amelynek 8-10. sora és három utolsó strófája a francia ellenes háborúk ellen beszél, s forradalommal, trónjuk elvesztésével fenyegeti meg az uralkodókat.

Ennek a változatnak első ismert képviselője az a szöveg, amely Kardos Samu gyűjteményéből került az OSzK. analektái közé. Kardos ki is adta szövegét a *Régi okiratok és levelek tárában* (1906. II. köt. 7—8. füz. 132—34 l.) *Bacsányi János költői levele Orczy Lőrinc báróhoz, Egy filozófusnak érzékenységei 1792. esztendőben* címmel. Az általa kiadott szövegből, melyet tévesen minősített Orczyhoz szóló költői levélnek, hiányzik a lengyel vonatkozású harmadik rész, de már megvannak a Barcsayra és Orczyra vonatkozó sorok. Az átalakítás megbontotta a költemény első fogalmazásának világos, kerek háromrészes szerkezetét. A további változtatások, majd a kezdetben egyetlen vers kettéosztása, mind az újabb kompozíció keresése közben álltak elő.

Hogy az 1808-as kéziratot kötetbe felvette-e B. a verset s milyen formában, nem tudjuk; a csonka maradványok közt nincs nyoma. Inzben azonban újra elővette s a SzA.-nak a levélváltozatot adta át közlésre. Az 1822. évi füzet 71—72. lapján »Bartsaihoz, az akkori hadakozásokra« címen megjelent versből hiányzik a későbbi *Bartsaihoz* c. vers 7—10. sora és *Az európai hadakozásokra* három utolsó strófája. Azon a kéziratban, amelyet a SzA.-nak küldött s amely az OSzK. kéziratárának analektái közt más, ugyancsak a SzA.-ban közölt versek közt található, szintén nincsenek rajt. De B. a nyomtatásban megjelölte a vers csonka helyeit s a maga számára feljegyezte a kimaradt részeket. Linzi cédulái között kettőn is megtaláltuk az utolsó három strófa szövegét. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 20 18., 55. és 72.)

Az így létrejött versen erősen érezető a toldozottság: sokkal szét-
esőbb B. egyéb költői levelcinél. Nyilván azért is választotta külön a V.-ben
az önállósulni törekvő részeket, ahogy ezt akkoriban egyéb verseivel is
megtette; a darabokat új mottóval, ill. jegyzettel látta el, csonkáságukat
azonban továbbra is jelozte. Ezen a PM.-ban sem változtatott.

Feladatunk, hogy B. szövegeit — ahol lehetséges — a külső vagy
belső cenzura csonkításai nélkül közöljük. Láttuk, hogy versünk első koncepcióját
maga a költő dobta félre. Azt a változatot kell tehát a végleges
szöveg alapjául elfogadnunk, amelyet B. utoljára, a PM. kiadásakor adott
a költeménynek. Feloldhatjuk azonban a belső cenzura kényszerűségét;
ily módon visszatesszük a *Bartsaihoz* c. versbe a 8—10. sort.; ezek hiányára
a PM.-ben a 7. sor végére tett két gondolatjellel hívta fel B. a figyelmet.
Az európai hadakozásokra c. költemény végéhez hozzáadjuk a királyokhoz
intézett három strófát, amelyekre a PM.-ben egy kivonalkázott sor utal.
A szöveget a Kardos-féle kéziratból vesszük. (OSzK. Anal.) Megtalálhatók
ugyan a versszakok két helyen B. hagyatékában is, s ezek szövege fejlet-
tebb az előbbinél, de az egyikén két sor csonka, a másikon pedig a sorok
eleje és vége le van vágva.

B. az első koncepció kéziratához a következő jegyzetet fűzte:

Auf Regenten und Staaten hat die Natur nicht gerechnet; sondern
auf das Wohlsein der Menschen in ihren Reichen. Jene büssen ihre Frevel
und Unvernu [nft] langsamer, als sie der Einzeln büsset, — — zuletzt aber
büsset es der Staat und sie mit desto gefährlicherm Sturze. In alle diesem
zeigen sich die Gesetze der Wiedervergeltung nicht anders, als die Gesetze
der Bewegung bei dem Stoss des kleinsten physischen Körpers und der
höchste Regent Europa's bleibt den Naturgesetzen des Menschengeschlechts
sowohl unterworfen, als der Geringste seines Volkes. Sein Stand verband
ihn bloss, ein Haushalter dieser Naturgesetze zu sein, und, bei seiner
Macht, die er nur durch andre Menschen hat, auch für andre Men-
schen ein weiser und gütiger Menschengott zu werden. — — Vernunft
aber und Billigkeit allein dauren, da Unsinn und Torheit sich und
die Erde verwüsten. — *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*
von I. G. Herder im III. Theil.

A lapszámra való utalás nem található a megcsonkult kézi-
raton. A helyet Herder idézett művének Karlsruhe-ban, 1790—92-ben
megjelent 4 kötetes kiadásában kerestük meg. (III. köt. 429—30. l.) B.
másolatában a két gondolatjel a következő kihagyást jelenti: weil sie sich
immer nur mit dem ganzen berechnen, in welchem das Elend jedes Armen
lange unterdrückt wird; — A jegyzet utolsó mondata a 432—433. l.-
ról való.

A V.-ben a 16. sorhoz a következő Juvenalis-idezetet fűzte B.

— — — — — Mollissima corda
Humano generi dare se natura fatetur,
Quae lacrymas dedit. — Venerabile soli
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum a coelesti demissum traximus arce,
Cuius egent prona et terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque; mutuus ut nos
Affectus petere auxilium et praestare iuberet . . .

- K.: OSzK. — Quart. Hung. 1994. 103—104. f. = K1.
 OSzK. Anal. = K2.
 OSzK. Anal. = K3. A Sza.-nak küldött kézirat.
 MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 55. = K4.
 U. o. 72. = K5.
 PMc. 68—70. 1.
- M. Sza. 1822. 71—73. 1.
 V. 44—46. 1.
 PM. 66—68. 1.
- Szv.: C. *Az Európai Hadakozásokra. (Juniusban, 1792.)* (K1.)
Egy Filozofusnak Érzékenységei. 1792. esztend. (K2.)
Bartsaihoz, az akkori Hadakozásokról. (K3., Sza., mottóval.)
2. *Hogy el-űzzék Napunk' ... Egérol.* — (K 1.) *Egéröl;* — (K2.)
Hogy elűzzék Napunk', (V.)
 4. *földérol!* (K1.) *földérol!* — (K2.)
 5. *Mint a' dühös Medvék éhes barlangjokból,* (K1., K2.)
 6. *Úgy mennek egymásra el-hagyott honnyokból;* (K1., K2.)
Úgy mennek egymásra elhagyott honnyokból, (K3., Sza.)
 8. *országokból!* — (K1., K2.) *országokból!* . . (V.)
 13. *Mitsoda végzése* (K1., K2.) *Mi komor* (K3., Sza., V.)
 14. *Várasokra ojtván* (K1., K2.)
 15. *Azért gyűjtöttek-e egyyüvé bennünket,* (K1., K2.)
 16. *vérünket?* — (K1.)
 18. *vadságból:* (K3., Sza.)
 20. *tette el-szántt szándékából.* (K1.) *tette el-szántt szándékából:* (K2.)
 21. *főbb dűtsösségét* (K1., K2.)
 22. *Ha gyilkos fegyverét vérben ferefzheti!* (K1.)
Ha gyilkos fegyverét vérben ferefzheti, (K2.)
Ha gyilkos fegyverét vérben ferefzheti; (K3., Sza.)
 24. *hűrdeti!* — (K1., K2.) *hűrdeti!* . . (K3.)
 25. *Ember!* — *hová . . vakságod!* (Km 2., K1.; — vsz. ugyanígy a sor vége is, ahol a kézirat csonka.)
 26. *dűtső méltóságod!* — (K1., K2.)
 27. *minden boldogságod,* (K1., K2.)
 28. *sír-halomba* (K1.) *sír-halomba vágod?* — (K2.)
holt-halomra (K3., Sza.) *vágod?!* (V.)
 29. A K2-ben a sorvég csonka: *mivé . .*
 30. A K2-ben a sorvég csonka: *erköltisébe*
 31. *védelmében,* (K1., K2.) *védelmében,* — (K3., Sza.)
 32. *elmében.* — (K1., K2.)
 33. *Megtsalattott népek' fellázadt vezéri,* (K4., vsz. így volt a K5 is.)
 34. *véri!* . . (K4.)
 35. *De hajh! leszfz* (K4., K5.)
 36. *Ha majd élünk' Ura* (K4., K5.)
 37. *Isten? nints* (K4., K5.)
 39. *Nem eshetik* (K4., a sor vége itt csonka; K5.-ben *az eshetik* áthúzva, fölötte dölhet-le.)
 41. *Oh! ha már értté,* (K4., K5.)
 42. *bennetek,* — (K4.)
 43. *vakok, 's veszkessetek* (K4., K5.)
 4. *így soká* (K5.)

27. LEVÉL, SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓHOZ

1. A költői levelet, a XVIII. sz. végi magyar irodalom e rendkívül népszerű műfaját B. — érdeklődésünk és természetének megfelelően — főként politikai moudanivalónak költői kifejezésére használta fel. Első jelentős verse: a *Serkentő válasz* is ilyen vezércikk-levél, amelyben a 80-as évek végén kibontakozó nemzeti reformizmus politikai vezérgondolatait foglalta össze.

A 90-es évek elejétől kezdve egyre fokozódó reakciós nyomás kiéleltsíti a feszültségeket. Az 1792-ben keletkezett *Az európai hadakozásokra* formájában ugyancsak költői levél, s a magyar haladó erők külpolitikai tájékoztatójának objektív feltételeiről beszélt, amikor a francia szabadságszöveget hordozó népeket s köztük a lengyeleket levernii készülő zsarnokokat támadta. Az ugyancsak 1792-ből való *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* a magyar belpolitika konkrét kérdéseiről szól.

2. Megírásának idejét elég pontosan meg tudjuk állapítani. Szentjóni Szabó László 1792 nyarán Mohácson tartózkodott, mint B. írja *Védőiratában*, a »commissio Mohátsiensis« actuariusaként. A költőbarát nyilván azonos azzal a Szabó Lászlóval, akit 1792—1793-ból mint helytartótanácsi accessistát ismerünk. (Ember Győző: *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története*. Bp. 1940. 235. l.) Szentjóni Szabónak két Kovachichhoz intézett levélét találtuk meg ebből az évből: az egyik júl. 27-én, a másik szept. 5-én kelt, (OSzK. — Quart. Lat. 43. 8. köt. 156., 41. f.) Az utóbbiban azt írja, hogy egy hónapig még biztosan Mohácson marad. B.-nak költői leveléhez 1808-ban fűzött jegyzete szerint a vers megírásakor Ráday Gedeon már nem élt; a keletkezés időpontját tehát aug. 6-a utánra kell tennünk. Ez összesség Szentjóni Szabónak visszatéréséről szóló említett nyilatkozatával: úgy látszik a nyár végére várták vissza Budára; nyilván B. is erre számított s a 6—7. sor kérdezősködése azzal magyarázható, hogy addigra még nem kapott hírt barátjáról. Az elmondottak s a vers néhány mozzanata (Verseghy pörce, Koppi szereplése) alapján 1792 augusztusának második felére vagy szeptemberre tehetjük megírásának idejét.

Szövegének több változatát ismerjük. Az elsőt őrző két kézirat a vers körül támadt hivatalos eljárás, ill. a Martinovics-per iratai közt maradt meg. Legfontosabb jellemvonásuk, hogy együtt vannak bennük a később *Levél, egy régi várból, Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* és *Bosszús tinődés* címmel külön-külön felbukkant darabok. De úgy látszik, így sem őrizték meg az egész szöveget: a költő mint fragmentumról beszél a versről. S ha meggondoljuk, hogy B. mindvégig szerette a nagyarányú, terjedelmes verskompozíciókat, hogy a *Szentjóni-levélben* mindazt össze akarta foglalni, ami a 90-es évek elejének haladó magyar politikai gondolkodóit foglalkoztatta, s hogy linzi hagyatékában fennmaradt néhány igen valószínűen ide tartozó töredék (l. az *Ússön akármikor* . jegyzetét), bizonyosra kell vennünk, hogy ebben az esetben valóban egy a közreadottnál nagyobb munkáról, egyfajta verses politikai röpiratról volt szó. Fejlődéstörténetileg ez a levél egyik főértéke: az antiquidás tekintélyvel kitűnő formát a kor izzó anyagával töltötte meg s egyetlen költeményben sikerült a kor legjobb magyarjainak politikai szemléletét hathatósan s sugalló erővel kifejeznie.

3. A vers mondanivalói négy főtárgy köré csoportosíthatók:

1. Szentjóni személyével kapcsolatos mozzanatok: a költői levél kerete.
2. A nemzeti múlt felidézése: Mohács, a nemzeti bűnök és erények képe.
3. Támadás az újra erősödő reakció ellen.
4. Érdeklődés az aktuális események

az új budai hírek, a belső helyzet újabb fejleményei, a barátok, harcos-társak sorsa iránt.

A B.-t Szentjóni Szabóval összefűző kapcsolat részleteiről nem sokat tudunk. Valószínű, hogy valahol a Felvidéken találkozhattak, az is lehet, hogy először levéllel keresték fel egymást. Az érmelléki származású, B.-nál négy évvel fiatalabb költő, a Haller-, de főképpen a Teleki-család pártfogoltja, 1786—89-ig Nagyváradon volt tanító, 1789—90-ben Nagy-bányán tanár. Gálos Rezső úgy gondolja, hogy már a nagyváradi években élénk levelezés támadt közte és Aranka, talán Verseyhgy, Földi között (Szentjóni Szabó L. *Költeményei* Bp. 1911. 10. l.) B.-val folytatott levelezésének, ha csakugyan volt ilyen, egyetlen darabjátsem ismerjük. A MM.-ba kezdettől fogva szorgalmasan dolgozott; B. 1791. aug. 8-án kelt levelében a Kassai Magyar Társaság tagjai közt említi: »Szentjóni Szabó László, néhai rhetorices professzor Nagy-bányán. A minap itt lévén Kassán, emlékezett, hogy van szerencséje személyesen ismerni kedves barátom uratam. Most nyomtatódnak Pesten minden munkái.« (OSzK. — Quart Hung. 1994. 83. f.) *Toldy* 246. l.) A MM.-ban két dalszerű verse (*A sírhalom* I. köt. 83. l. — *A rózsához. Owerbeck éneke után*. I. köt. 195—96. l.; Gálos az elsőt is fordításnak tartja: Szentjóni Szabó L. *Költeményei* 225. l.) egy alkalmi költeménye) *Loudon és Koburg győzedelmeikre*. II. köt. 18—19. l.) és Mária királynéről szóló re ényes tanulmányának félbemaradt két folytatása (*Első Mária magyar királyné élete*. II. köt. 188—201. és 307—321. l.) jelent meg. Kapcsolatuk legfontosabb mozzanatait Gálos Rezső foglalta össze. (*Adatok Szentjóni Szabó László költeményeihez*. ITK. 1907. 108—113. l.) Szentjóni-Szabó B. buzdítására kezdett a mohácsi vészről szóló krónikaszerű elbeszélé-sébe, amelyet a *Debreceni Kalendárium* 1824-iki kötete közölt. Az OSzK.-ban megvan Szentjóni költeményei első kiadásának az a példánya, amely B.-é volt, amelyet végig javított s amelyben a Kufsteinben meghalt s B.-tól elslratott (l. a *Gyötrődés* jegyzetét) költő egyetlen képe, egy valószínűleg B. rajzolta sziluettt található.

A B. költeményeiben kifejezésre jutó magyar multszemlélet szorosan összefűgg a nemesi reformizmus idevágó irodalmával (l. a *Serkentő válassz* jegyzetét); a költő abból merített s — egyebek közt éppen Mohács-képének Kisfaludy Károlyig terjedő hatása bizonyítja ezt — meg is termékenyítette azt. A *Szentjóni-levél* az ismert motívumokat foglalja össze: a romlás okai a nemzeti bűnök, a visszavonás, a »nagy egész» érdekeivel szembe-szegülő önzés; a felemelkedés zálogai a nemzeti erények, az ősi szokás, nyelv, törvény-tisztelet, a haza hasznának szolgálata. Új elemmel bővül azonban, amikor B. — s ez a vers legfontosabb mozzanata — a hibák és erények valóságos megtestesítőiről szól: a kor politikai küzdelmeiben összecsapó konkrét társadalmi erőkről.

II. Lipót és Ferenc új kormányzati politikája s a kiépülő rendőr- és besúgó-rendszer 1792. elején Kassán is éreztette már hatását. B. arról kap híreket, hogy fel akarják jelenteni. »Látjuk itt is, hogy a magyarnak mindenkor magyar a legfőbb ellensége«, — írta Arankának 1792. ápr. 13-án. (OSzK.-Quart Hung. 1994. *Toldy*, 249. l.) Mindenki úgy látta, hogy a reakció erői kerekednek felül és nyerik meg céljaiknak a kezdetben jóindulatúnak tartott s a nemzeti szabadság visszaállítójaként ünnevelt királyt. Martinovics *Status Regni Hungariae, anno 1792. c.* röpiratában még azt írta, hogy a panaszokat a király elé kell vinni, mert ő »a bölcs Leopold fia és a hallhatatlan József tanítványa«. (17. l.) Kezdetben osztozott véleményében B. is. Így énekelte a *Batthyány-dáiban* (l. ennek jegyzetét). Ezzel magyarázható, hogy 1791. szept. 24-i levelében azzal vágott vissza a MM. *Tudóslításának* rossz, nehezen olvasható kéziratát kifogásoló cenzornak, hogy ilyes-

mikkel a király és az ország határozott szándéka ellenére ne kellett volna ellenkedjék. (OL. Helytt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 56., másolatban Sahlhaussen okt. 18-i jelentése mellékleteként) 1793. ápr. 15-én magához a nádorhoz, németül írt kérvényében feltárta véleményét mind a MM. II. kötet első füzetében megjelent verséről, mind politikai nézeteiről. (L. *A franciaországi változásokra* jegyzetét) Sándor Lipóthoz intézett iratát nyomtatásban is ki akarta adni. (Levele Arankához, 1793 márc. 6., OSZK. u. o., *Toldy* 256. 1.)

B. e korbéli politikai felfogása legvilágosabban akkor tűnik elő, ha az 1794—95-i jakobinus-per fővádoltjával hasonlítjuk össze. Martinovics szerint Magyarországot kétféle politikai betegség sorvasztja: a teokrácia és a »kétfejű«, a nemesség és mágnások együttes elnyomó hatalmát gyakorló arisztokrácia. »Media quibus hi morbi propagantur — írja Martinovics — plura sunt: Jesuitae eorumque asseclae regi et regno infidèles ignorantium fovent, doctos et salutem gentis promoventes Patriae filios opprimunt, ne ab his cives vocem naturae sanctam audiant, iuratae praescribi nescia discant: rudes et impolitos doctores ad cathedras academiarum promovent, ex cathedris ecclesiae plebi phanatismus inculcari faciunt...« (*Status Regni Hungariae, anno 1792. 6—7. l.*) B. ezekben tökéletesen egyetértett Martinovicssal, a klérus reakciós elemeit 1792—1793-ban a haladás, személye és folyóirata legveszedelmesebb ellenségeinek tartotta. Nemcsak a szóbanforgó költői levélben mondja ezt ki, hanem, ahol teheti, másutt is: pl. 1793. febr. 10-én Arankához intézett levelében. »Itt a francia módon gondolkodó emberekre nagyon vigyáznak; s a józanul okoskodó és beszéllő embereket is hamar jakobinusoknak nézik. A papok különösen úzik régi mesterségeket...« A márc. 19-ről ápr. 1-ről és máj. 6-ról keltezett levelekben ugyanúgy ír. (OSZK. Quart Hung. 1994., *Toldy* 250—58. l.)

Martinovics azonban az 1790-i nemesi mozgalmakban nem látta meg a haladó vonásokat, a megyei közép- és kismemességben azt az erőt, amely képes lehetett volna az országot a polgári átalakulás útjára vezetni. Nevetségeseknek tartotta a koronaórzó bandériumokat, a nemzeti ruha viseletét barbárságnak minősítette (ut mos est barbaries), s elfogadhatatlannak vélte, hogy a nemzeti önállóságot követelő rendek az egyházügy, az úrbér és az iskolázás rendezését maguknak akarták feenntartani. A királyi engedményekről ezt írta: »Leopoldus sapiens et mitis legislator, ne innocentum sanguis funderetur, juri suo cessit, bestiarum furorem bonitate placavit.« (*Id. munka, 9—12. l.*)

B., az Orczyak embere, éppen e nemességben látta az előrehaladás legfőbb támaszát. A magyar valóságot ismerő költő nagy jelentőséget tulajdonított a megyei ellenállásnak; a nemzeti önállóság ez egyedüli védelmezőinek megszervezésében látta azt az eszközt, amellyel szembe lehet szállni az idegen uralkodóház elnyomó, gyarmatosító kormányrendszerével. 1793. dec. 23-án Kovachiéknak írott levelében többek között azért háborgott, hogy budai barátja egyik munkájának kiadását a cenzúra akadályozza: »Quod opus tuum per censuram tamdiu detineatur, pessime me habet. Ergo Viennenses aeternum sibi vindicabunt, ut, quid et quando scire liceat, ipsi determinent! — Utinam tu ante aliquod tempus viris in diversis comitatibus id questus fuisses«. Ugyanebben a levélben nagy örömmel üjságotla Zemplén és Ung megyének a hadiadó és a katonaszedés ügyében hozott határozatait: »Ich glaube, — írta — dass dieser Schritt der benannten zwei Komitee dem ganzen Lande eine Impulsion geben wird. Ich wünsche, dass man der Würde der Nation und des Königs nicht vergessen, und dass keine Übereilung, kein unzeitiges Aufbrausen dabei statt finden mögen! —« (OSZK.- Quart. Lat. 43. 9. köt. 182. f.) Nagyon jelentősnek tartotta Gömör megye híressé vált feliratát a sajtószabadság ügyében »Die

Grundsätze, die darinnen enthalten sind, verdienen bekannter zu werden. Und welcher Privatmann dürfte *im Ungarischen* so etwas schreiben? Ich glaube, er würde durch die Pfaffen und Zeloten für einen Antichrist ausgesprochen werden. Hier aber, in dem Vortrag einer Generalversammlung erhalten diese Grundsätze einen neuen Nachdruck, eine Energie, die sie in dem Munde eines einzelnen Mannes nie haben würden.« (u. o. 179. l.) Ezt a hátvédet olyan erősnek érezte B., hogy ugyancsak Kovachichnak, dátum nélkül, valószínűleg 1793. okt. 7-én írott levele szerint a *Szentjóbí-levél* feljelentése után sem félt semmitől, sőt illő elégtételt várt »dummodo omnis dolus antevertat. Petitionis igitur meae summa et scopus est, ne Consilium quo casu in errore inducatur.« (U. o. 68. f.)

Ezért is voltak a kassai költő számára oly fontosak azok a budai hírek, amelyekről a vers befejező részében esik szó. B. várta az új országgyűlést, mert azt remélte, hogy az 1790—91-i országgyűlés bizottságainak elaborátumai alapján az egész ország képét átalakító reformmozgalom indul meg. Ezért tudakozódott a haza »Szólóni« után. A belpolitikai helyzet feszültségét, a vers eleven aktualitását bizonyítja, hogy a két megemlített pesti barátnak, Koppi Károlynak és Verseggy Ferencnek éppen ekkor támadt baja a cenzúrával. Koppi halotti beszédet adott ki Ráday Gedeonra s ebben az »örök boldogságot« adta neki jutalmul. Hübner Mihály cenzor kihúzta ezt a részt, mert szerinte: scandalosum est enim, ut protestanti nullum signum poenitentiae danti aeternum beatitatem agratulemur« (Koppi munkájának címe: *Oratio quam viro gratis patriae civibus commemorabili seniori Gedeoni comiti de Rada monumentum esse voluit anno 1792.* Az ügyet I. Martinovics: *Status Regni Hungariae, anno 1792.* 30—31. l.; ennek alapján ismerteti Schlözer: *Sals-Anzeigen.* 18. köt. Göttingen, 1793. 275. l. Koppi életéről és haladó politikai nézeteiről I. Benda, II. köt. 215—316. l.) Verseggy ellen ugyanekkor folyt a hajsza Millot-fordítása miatt. A munkára 1787-ben B. vette rá barátját s 1789-ben a vállalkozás folytatására buzdította. (Millot: *A világnak közönséges történetei.* I. köt. Pest-Buda. 1790. XXI—XXII. l., Császár Elemér: *Verseggy Ferenc.* Bp. 1903. 85—110. l.)

4. B. miután megírta, hamarosan elküldhette a verset Szentjóbi Szabónak. Ennek választát Cámos Rezső kiadásából *Töredéke a mohácsi veszedelem előadásának* címen ismerjük. (*Költeményei.* Bp. 1911. 134—135. l.) A vers először a *Debreceni Kalendárium* 1824-i kötetében jelent meg, újabban megtaláltuk B. másolatában: *A mohácsi veszedelem.* (*Töredék; felelet gyanánt.*) a költő 1794. márc. 1-i kérvénye mellékleteként. (OL. Vertr. A. 40. fasc.) Ismerte B. epistoláját Virág Benedek is, aki ebből választott mottót *Bátorító* c. verse korai változatához, amely arra buzdítja a költőt, hogy bátran folytassa harcát a »gonoszság«, az elnyomó hatalom ellen. (A költemény B. másolatában maradt meg, KTE., rendezetlen anyag.) Maga B. is sikerültnek; mind a közállapotok, mind saját helyzete lényeges motívumait kifejezőnek találta a verset. »Itt [Kassán] — írta Arankának — maradni sokáig teljességgel nem akarok; de nem is maradhatok, mert sok alacsony-lelkű üldözőim vannak. Egy esztendő tizezen fogok itt tölteni. Azonban hazám ügyén fel nem adok. Akárhová megyek, hív fia maradok. Elég egoista mondja ugyan: felix, qui latuit; én nem így gondolkodom, noha valójában sok és tetszős az ellenség.« — E mondatok után idézi a költő a *Bosszús tündés* első öt sorát. (OSzK. Quart. Hung. 1994., 95. f.; *Toldy*, 255. l.)

Érthető, hogy a szűkebb baráti körben elismert, s lényegesnek tartott verset a MM megszűnése ellenére is mielőbb nyomtatásban akarta közre-

adni. 1793. nyarán, mikor versei kiadására készült, (1. kiadástörténet.) Ellingernek próbanyomásra a *Szentjóni-levelet* adta át: »...tentamen typographum facere volui. Delegi hoc fine ex recentioribus opusculis meis unam epistolam poeticam, versibus hexametris conscriptam; hujusque fragmenta praefato Typographo cum ea, quam hic in originali suo humillime advolvo, schaedula transmissi.« (A költő 1793. szept. 19. kérvénye, OL. Vertr. A. 40. fasc.) E nyomdásznak szóló, keletnélküli levélkének olyan színezete van, mintha azt utólag Sahlhaussen feljelentésének hírére írta volna a költő. B. közli benne a nyomdással kötet-kiadási szándékát, s megkéri, hogy verséből próbanyomásként csináljon vagy 20 lenyomatot, hogy jóbarátainak szétküldözgesse; hangsúlyozza, hogy az elkészített darabokat nem a nagyközönségnek szánja: »es soll mir nur anstatt eines Manuscripts dienen«; lelkére köti, hogy bár a versben semmi sincsen, ami az államot, a királyt vagy a vallást sértené, adja be revizióra, és ne adjon a cenzúra-rendelet előírásainak elmulasztásával fegyvert ellenségei kezébe. A levél nyilván B. néhány, a vizsgálatban fontos állításának igazolására szolgált: azt kellett bizonyítani, hogy kiadványa próbanyomatra s nem a nagyközönség számára készült volna, és hogy neki a cenzúra kijátékszása nem volt szándékában. (A levél eredetije B. 1793. szept. 19-i kérvényének A) melléklete, id. h.)

Ellinger a kéziratot báró Sahlhaussen Móric kassai akadémiai tanárnak, az akkori cenzornak adta át. (Életrajzát I.: Szabó Adorján: *Baróti Szabó Dávid kassai tanársága*. Gödöllő, 1942. 22—23. l.) A cenzor imprimálta a verset, s Ellinger kiszedette. A nyomdában azonban nehézség támadt: »Fragmenta haec, — írja szept. 19-i kérvényében B., — prius suo modo censurata, ad medium phyliram colligi per typophetam non poterant; pro integra vero nec cum majoribus litteris sufficiebant. Ut igitur una integra impressa phylira haberi possit, amplio rem materiam subministrari oportuit.« Megbővítette tehát a 60—95 sorral (a későbbi *Bosszús tündéssel*), s az egész átadta a nyomdásznak, hogy ez továbbítsa a cenzorhoz.

Sahlhaussen azonban a kitűzött határidőre nem hagyta jóvá a költeményt, a nyomdász sürgetéseire pedig különböző ürügyekkel egyre halogatta a szöveg visszaadását. Végül, szept. 13-án, maga B. küldött érte, s mikor ezzel sem ért célt, személyesen ment el a cenzorhoz. Sahlhaussen ekkor előadta, hogy a betoldott résznél »aggályai« támadtak, ezért Budára terjeszti fel revizióra az epistolát. B. erre azt mondta neki, hogy mint minden írását, ezt is nyugodtan olvashatja minden értelmes ember, nem fél tehát a helytartótanács döntésétől; mivel azonban a nyomdász hamarosan elutazik Debrecenbe és Bécsbe, és amúgyis sok a munkája, szeretné még Ellinger elutazása előtt kinyomtatni a versét; hogy ne vesztességék az időt, arra kéri tehát, húzza ki a költeményből a szerinte veszedelmes sorokat és adja át a kéziratot a nyomdásznak. A cenzor ezt B. szerint meg is ígérte. A megbeszélés időben azonban hiába küldtek hozzá, hiába ment maga B. is, Sahlhaussen nem találták otthon. A következő napon, 14-én kiderült, hogy a cenzor adott szava ellenére Budára terjesztette fel a kéziratot.

B. még aznap levelet írt a cenzornak. (S. k. eredetiben és B. másolatában: OL. Helyt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 56.): »Ich habe mir auch von jeher zum unverbrüchlichen Gesetz gemacht, nie in meinem Leben etwas zu schreiben oder drucken zu lassen, wessentwegen ich vor irgend Jemanden zu erröten hätte, oder was ich mich vor dem Richterstuhl der Vernunft und der Nachwelt nicht zu verantworten getraute. Es kann Ihnen aber, Herr Baron, nicht unbekannt sein, und ich muss es leider! aus meiner eigenen Erfahrung wissen, dass die wahrensten und in der unschuldigsten Absicht hingeschriebenen Sachen durch geäusserte Bedenklichkeiten erst

wirklich bedenklich gemacht und nach Beschaffenheit der Zeitumstände übelgedeutet werden können, weil dadurch der Gesichtspunkt ganz verrückt wird, aus welchem doch sonst der Gegenstand eigentlich betrachtet werden wäre, und immer betrachtet werden sollte. Auch bin ich sicher, dass ich so etwas von der hohen Landes-Stelle nicht zu befürchten habe, wenn Sie nur, Herr Baron, Hochderselben nebst Ihren Bedenklichkeiten auch *den* Umstand einberichtet haben, dass der Autor Sie, Herr Censor, selbst gebeten habe, *alles Bedenkliche oder Ihnen bedenklich scheinende nach Willkühr davon auszulöschen.*» Mivel nem tudja, — folytatta — hogy Sahlhausen ezt megtette-e, sőt mivel alapos oka van ébber kételkedni, kéri, adjon még aznap felvilágosítást; ha nem teszi, a helytartótanácshoz fordul, és bepanaszolja: »wegen den vielfältigen Vexationen«. A cenzor persze semmiféle nyilatkozatot nem adott. Ilyen előzmények után írta meg B. szept. 19-i kérvényét, amelynek alapján a kassai eseményeket, a vizsgálat bevezető szakaszát ismertették.

Sahlhausen szept. 13-án valóban beküldte a kéziratot Budára kollégájának, Rietaller Mátyásnak. A budai cenzor szept. 20-án kelt válaszában helybenhagyta a kassai revizor véleményét, s a további teendőket megszabó 1792. aug. 31-i intimátumra emlékeztette. (1. sz. melléklet Sahlhausen okt. 18-i jelentése mellett, OL. Helytt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 56.)

B. panasza szept. 26-án érkezett meg Budára. A helytartótanács már okt. 1-én leírt Kassára Török Lajos főigazgatónak, Kazinczy későbbi apósának, hogy adjon bővebb felvilágosítást B. panasza ügyében.

Közben, Rietaller helyeslő, bátorító levelének vétele után Sahlhausen okt. 6-i dátummal megírta feljelentését. (Id. h.) A vers szerinte a francia forradalom elveinek kedvez, erősen sérti a vallást és a papságot, ezért a cenzúrarendeletnek megfelelően felterjeszti. Mikor — folytatta — a vers szerzője, B. megtudta, hogy ő a vers kinyomatása elé akadályokat gördít, megjelent nála és kérte, ne küldje fel kéziratát Budára: »sed potius quaequaque mihi placuerint, per me deleantur, et sic manuscriptum typis mandetur«. — A cenzor azt felelte, hogy azt teszi majd, amit hivatali kötelessége megkövetel (quod officii mei obligatio exposcet). Jelentéséhez eredetiben mellékelte B. szept. 14-i levelét is, mely véleménye szerint hivatalát és személyét egyformán sérti. Sahlhausen megemlítette beadványában B. 1791. szept. 24-i levelét is, melyben a költő őt már előbb, egy más ügyben megsértette. A kassai cenzor jelentése alapján a helytartótanács okt. 16-án superrevizióra adta ki a verset Rietallernak.

A helytartótanács okt. 1-i leiratára Török Lajos okt. 18-án válaszolt, s mellékletként beküldte Sahlhausen ugyanaznap kelt jelentését, melyben a cenzor részletesen foglalkozik B. vádjával. Kijelenti, hogy késedelmeséggel nem lehet vádolni, mert a vers kéziratát szept. 12-én kapta kézhez, 13-án már fel is küldte Budára; mindenben előírásainak megfelelően cselekedett; eljárásáról, ennek okáról feljebbvalóin kívül senkinek nem tartozik számot adni. Ami a vexációt illeti, B.-nak seimmi oka nincs a panaszra: »nisi idem B. pro vexa et passione reputaret, quod vi incumbentis muneris mei facere debebam«. Előadja ezután, hogy B. 1791-ben egy *Tudostlás a Magyar Museumról, Tennes conamur gradia. Horat. c.* kéziratot adott be neki revizióra. A cenzor ezt visszaküldte a folyóirat szerkesztőjének, »quod illegibile et non competenti modalitate exhibitum sit«. B. erre szept. 24-i levelében, melyet Sahlhausen sajátjával együtt (szept. 23-ról) másolatban mellékelte, kioktatta a cenzort, mi tartozik rá, mi nem (limes activitatis) s kérte, hogy a jövőben ilyen hatáskörébe nem tartozó dolgokkal neki ne kellemetlenkedjék. — A MM. 1792. dec. 11-én imprimált számának kéziratáról a rendelet értelmében másolatot kért; B. ezt írásban ígérte neki,

de nem küldte el. Sahlhaussen így fejezte be jelentését: Cum igitur omnia haec evincant, D. Joannem Batsány in elusionem et ludibrium officii mei revisoralis, ac in vilipensionem et contemptum characteris mei personalis per calumniosam omnium probam et fundamentum prorsus destitutam delationem graviter deliquisse, . . . supplico, quatenus reum querulantem de aequo et justo pro aliorum etiam exemplo severe plectendo, et officii mei regii dignitatem sustentare . . . dignetur».

A cenzor tehát elhallgatta jelentéseiben azt a B.-ra kedvező, neki pedig kedvezőtlen körülményt, hogy a vers már másodszer került eléje, mikor kifogást emelt *egyetlen* részlete ellen; mikor adott szava került elő, az t. i., hogy megígérte: nem küldi fel Budára a kéziratot, akkor hivatali kötelességről beszélt, s arról, hogy cselekedeteiről feljebbvalóin kívül senki sem tartozik számot adni.

Panaszos kérvényének kedvező elintézésére baráti kapcsolatait is igyekezett felhasználni B. Sándor Lipót nádor I. Ferenchez írott leveleiben többször is említi, hogy B.-nak tekintélyes támogatói, jó összeköttetéssel vannak. (Mályusz Elemér: *Sándor Lipót iratai*. Bp. 1926. 702—3., 722. 1.) Annyi bizonyos, hogy a helytartótanácsnak az ügyben írott felterjesztései viszonylag nem szigorúak; s ha a budai kormányzásokon múltott volna, B. nem vesztette volna el állását. A költőnek mindössze egy támogatást, közbenjárást kérő, valószínűleg okt. 7-én kelt levelét ismerjük. Ebben arra kéri Kovachich Márton Györgyöt vagy lakótársát, Hajnóczy Józsefet, hogy kérésükkel figyelemmel kérvénye sorsát. Ismerte Rietallert, s tudta, hogy ítélete nem lesz kedvező. Mégis hitt ügye győzelmében, mert abban bízott, hogy instantiáját a tanácsosok is elolvassák, s nem engedik magukat félrevezetni. Levelét így fejezte be: »Rogo te iterum iterumque, ut preces meas spernere nolis. Non mea solius caussa haec est. Si haec depressa fuerit, iniquitas talis plures fortasse minus animatos Litteraturae Patriae defensores deterrebit; uti perfida haec censoris intentio ex propria ipsius relatione elucet. Sin bona caussa nunc quoque triumphaverit, — victoria communis erit. Ego in omnem casum virtute me involvo. Video maximam nationis meae partem evigilasse. Agnovere, quantum bonum libertas preli est. Si, quid fuerimus ante aliquot annos, et quorsum nunc jam in cogitando devenimus, mente recolam, non possum et ego non canere: Ça ira; — et la Patrie sera sauvé! —« (OSZK. — Quart. Lat. 43. 9. köt. 69. f.) Kovachich és Hajnóczy aligha tett valami érdemlegeset, mert B. dec. 6-án arról panaszkodik, hogy már harmadik levelét írja, de választ még nem kapott. (U. o. 113. f.)

Mint említettük, és B. is sejtette, Sahlhaussen okt. 6-i feljelentése alapján a helytartótanács B. versét Rietaller Mátyás budai cenzornak adta ki superrevizióra. Az ex-jezsuita 1793. nov. 12-én írta meg jelentését (OL. Vestr. A. 52. fasc. 39. köteg és Helytt. Dep. Rev. Libr. 1793. fons 56. Az előbbi szöveg bővebb.); véleménye valóban olyan, amilyennek a költő várta: rosszindulatú, ellenséges. Rietaller két részre osztva tárgyalja a verset: az első részben főként a 60—95. sorral (a későbbi *Bosszús tündés*), a másodikban az epistola befejező részével (budai hírek) foglalkozik. Mindenekelőtt azt a részt kifogásolja, ahol a költő azok ellen fordul, akik a haza sorsán »nem könyörülhetvén, bajait mindenha tetézik«. (29—34. sor.) Idézi még az 54—59, 60—70., 71—93. sort, s a következők észrevételeket teszi: »His attente lectis et tanpensis luculenter patet, id potissimum agi ab auctore 1^o ut sacerdotio tanquam omnis illuminationis hosti invidia et odium concilietur, 2^o ut tam in illos spectatae dignitatis viros, qui salutares circa censuram librorum emanatas ordinationes regias secundum, quam in censores, qui eadem, pro munere suo exequantur, animi

excitentur, 3^o denique ut jam praevis omnium animi ita praeparentur, ut ea, quae hactenus usu roborata atque a Regnicolari Deputatione circa hoc objectum Majestati Sacratissimae substrata sunt, siquidem obtineant aut fortasse adhuc magis restringantur, minus aequanimiter recipiantur, et recepta majori cum difficultate in effectum deducantur.»

Jelentése második részében idézi a 123—141. sort, majd így kiált fel: »Quis isthic gliscntem sub cinere ignem non animadvertat? quis conspirationem quamdam non videat?« E konspiráció jeleit véli látni az egész második részben, ezzel hozza kapcsolatba azt, hogy viharos tengeren látja a költő az állam hajóját, s kérdezi, kiket illet vajjon B. a »haza Szólóni« névvel, mi a haza temploma, mit jelent alapkövének letétele. »Quis sublimis ille et excelsus finis? — fejezi be kérdései sorozatát — num hic, ad quem, locis licet divisi, conspirantibus tamen animis uniti properant socii et amici, nil commune habet cum fine a pseudophilosophis modernis intento? — Si equidem socios illos et amicos . . . in partem excelsi sui conatus adhibeat, profecto religio et republica, si per eos steterit, firmitatis parum, detrimenti vero non parum sibi polliceri potest.«

A helytartótanács nov. 15-én foglalkozott az ügyel. A kancelláriához küldött felterjesztés a kassai censor szavait ismételve elmondja, hogy B. verse »incongruos, principiis revolutionis Gallicae nimium faventes, religioni autem sacrae ejusdemque ministris multum derogantes sensus in se complecteretur«, és mellékeli Rietaller jelentését, de a maga véleményét nagyon mértéktartóan fogalmazta meg: »carmina haec, siquidem dubium, mutuam concivium harmoniam perturbare et concitationem animorum producere queuntem sensum recipere possint«, az adott körülmények között nem adható ki. A censor — szerinte — előírásának megfelelően járt el, B. panaszja tehát alaptalan; nem talált okot arra sem, hogy Sahlhaussennek »ex publico« adjanak elégtételt. (M. Kanc. 1793/13.481.)

A magyar kormányzék tanácsosai tehát, részben talán B. személyes ismerősei, jóindulattal terjesztették fel a kassai költő ügyét a kancelláriához. B. dec. 6-án Kovachichhoz írott levelében érdeklődött panaszának véleményezéséről (OSzK.-Quart. Lat. 43. 9. köt. 113. f.) Kovachich választát nem ismerjük, de úgy gondoljuk, B. értesült a budai felterjesztés tartalmáról, s így tudta meg, hogy ügye Bécsben fordult kedvezőtlenre. Az ügyet Bécsben Lányi referálta. (Jellemzését l. *A franciaországi változásokra*. c. vers jegyzetében.) A tanácsos nem kereste ugyan az epistolában Rietaller példájára egy országos összeesküvés szálait, de ő sem tudta, mit jelentenek a terhes fellegek; ismertette néhány sorban a későbbi *Bosszius tünődést*, majd fordításban közölte az epistola 123. sorától végig az akkori, neki felterjesztett szöveget. Emlékezett rá, hogy a versben említett Verseghynek a Millot-fordítás jegyzetei miatt gyűlt meg a baja a hatóságokkal, tudta, hogy B. ennek a vizsgálatnak eredményéről érdeklődik. Tarthatatlannak minősítette B. panaszát a kassai censor ellen; a költő szept. 14-én Sahlhaussennek írott levelében szerinte megfenyegette a könyvrevizort. Felhozta, hogy B. azonos azzal, aki *A franciaországi változásokra* c. verset írta, s idézte is az egésznet német fordításban. A kancellária már a költő előbbi ügyében javasolta a szolgálatból való elbocsátását. Mivel B. az előbbi esetből nem okult és továbbra is úgy gondolkozik, mint azelőtt, indítványozta, hogy bocsássák el hivatalából. A király jóváhagyta a kancellária javaslatát, de még azt is hozzátoldotta, hogy állandóan tartsák szemmel a költőt. (M. Kanc. 1793/14.389.) A döntésről a kancellária még 1793-ban értesítette a kamarai igazgatóságot is.

B. nem nyugodott bele a döntésbe. Pest, 1794. márc. 1-i dátummal kérvényt adott be a helytartótanácshoz, melyben ártatlanságát bizonyította

és kérte, hogy helyezték vissza hivatalába s becsületének megsértéséért elégtételt kívánt. Sem a cenzúrára adott vers, sem a Sahlhaussenhez írott levél — írta — nem olyanok, »ut autor eorum vel verbis castigari mereatur; tanto vero minus, ut officio paneque suo privetur, — quin (quod nulli Hungarorum adliuc acetate nostra contigit) pro malo et periculoso cive declaretur.« B. úgy tudta, hogy két ok miatt bocsátották el állásából:

1. »quod per complura opera typis jam antea edita me poena dignum reddiderim ;

2. quod nunc iterum aliud quoddam dubii sensus opusculum (ein zweideutiges Werk) aequo typis divulgare intenderim«.

Az első vádon nagyon csodálkozik, mert régebbi műveinek helyes és ártatlan értelme a trón előtt is nyilvánvalóvá lett. A második vádra kijelenti, hogy a magyar nyelv és irodalom ismerője a verset nem magyarázhatja félre; poétai epistoláját nem a nagy nyilvánosság (pro publico et plebe), hanem csak az irodalomhoz értő néhány ember számára akarta kinyomatni; de még ha félremagyarázhatná is valaki a vers egyes részeit, nem lehet tagadni, hogy ő »bona fide« járt el: a költeményt a vallási üldözésről szóló rész kivételével a feljelentést tevő cenzor egyszer átvizsgálta és jóvá hagyta; az approbált példány most is nála van, azóta sem akarta kiadni. Bizonyos, — folytatja — hogy ügyében valami tévedés történt. Kéri tehát a nádort, támogassa ügyét a trón előtt, s miután bebizonyosodott ártatlansága, tegye lehetővé becsülete visszaszerzését és a jogtalanság orvoslását. Sándor Lipót jóindulatában azért bízik, mert legfőbb törekvésének tudja, hogy a szabad országban ne szenvedjenek az ártatlanok; még kegyesebb lesz tehát egy olyan íróval szemben, aki egész pályáján a hazáért, s ezzel együtt a király javáért dolgozott. Befejezésül Abaúj megye közgyűlésének határozatára és a kassai kamarai adminisztrációnak a költő hivatali munkáját elismerő, előléptetését javasoló irataira hivatkozik. (Vertr. A. 40. fasc.).

A helytartótanács most is jóindulattal kezelte B. ügyét, s a korábbi királyi határozat megváltoztatását javasolta. A költő jószándékát azzal igazolta, hogy versét kétszer is beadta cenzúrára, s a törlést ráhagyta a revizorra. Sahlhaussen joggal kifogásolhatta volna már az első változatot is: ha ezt megteszi, B. biztosan nem adja elé a második változatot. Abaúj megye nyilatkozata szerint a költő jellemével nem fér össze olyan bűn elkövetése, amilyennel vádolják.

A kancellárián ismét Lányi kezébe került az irat, s a tanácsos most is úgy járt el, mint azelőtt. Véleménye szerint B. gondolkodását nem Abaúj megye tanusítása alapján kell megítélni, amely a sajtószabadságot a leghangosabban követelte, hanem csak versei alapján. *A franciaországi változásokra* c. vers nemcsak kétértelmű, hanem gyanús is az állam szempontjából. (Itt újra idézi német fordításban az egész költeményt.). A költő az első változat engedélyezése után azért nem nyomatta ki versét, hogy még feltűnőbb és botrányosabb részekkel bővítsse. Ezért tehát nemcsak az előbbi döntés érvénybentartását, hanem még a kassai cenzor megrovását is indítványozta az első változat imprimálásáért. Az akta megkapta a királyi jóváhagyást, s a kancellária jún. 24-én ennek értelmében írt le a helytartótanácsnak (M. Kanc. 1794/7064.). B. hiába utazott Bécsbe ez év nyarán, kérvénye kedvező elintézését nem tudta elérni. (*Benda*, II. köt. 42—43., 583. l.) Úgy látszik, ekkor sem hagyta annyiban az ügyet: a döntés után kihallgatáson volt az uralkodónál; a király, mint B. írja: »conceptis iteratisque verbis securum me reddere dignata est, s azt mondta neki, hogy még csak nem is tudott a vizsgálatról. (*Benda*, II. köt. 584. l.)

B. 1794-i bécsi tartózkodása idején ismerkedett meg Martinovicssal. A költő, vallomásai szerint, Martinovics minden rábeszelésére sem csatlakozott egyik társasághoz sem. Mikor azonban ez rávallott, elfogták (*Benda*, II. köt. 42—43., 152—153. l.). A per folyamán először B. hozta szóba a verset, 1794. okt. 3-án kelt s a nádorhoz intézett felterjesztésében, ahol fogságba vetésének második okaként említi (*Benda*, II. köt. 224—230. l.). A költeményt a budai, 1795. jan. 17-i kihallgatáson hozták elő a vizsgálat vezetői. Megkérdezték, ki az a László, akihez a *Levél* szól, kik a nemzet »Szólónia, mit értett a »haza temploma« kifejezésen s mi a közös cél, amely felé barátaival halad. E kérdéseket kivétel nélkül Rietaller már ismertetett jelentése alapján tették fel, s annak az országos összeesküvésnek szálait keresték a versben, amelyet a budai cenzor olvasott ki belőle még 1793-ban. (*Benda*, II. köt. 331. l.).

Némethi János jogügyi igazgató vádirata elején ismertette a MM. II. kötet 1. füzetének feljelentett verseit és a *Szentjóni-levelet*, hogy B. jellemét s gondolkodását bemutassa. A prétai epistolát ő is teljesen Rietaller cenzori jelentése szerint terjesztette elő. Átveszi a budai cenzortól az összeesküvésről szóló véleményt is. B. a *Védőírat*-ban mind az első, mind a második rész elleni vádakra előbbi felterjesztéseinek megfelelően válaszolt. Külön fejezetekben foglalkozott azonban az újabban megismert vádakkal: azzal, hogy versében gyűlöletet szít a papság és a cenzúra ellen. A papságot illetően kifejti, hogy ő csak a felvilágosodás ellenségeit támadja közöttük, nem az egész papi rendet; számos kiváló papi embert tisztel, becsül és barátai közé sorol. A cenzoroknak azt köti a lelkére, hogy a szabadosság elnyomásának jelszavával ne éljenek vissza és ne veszélyeztessék a szabadságot: »verum, quid sibi omnino natio velit, intelligant, publicam ejus opinionem consulant«, és olvassák el Szabolcs megye felterjesztését, amelyből megismerhetik a helyes irányelveket. (*Benda*, II. köt. 592—597. l., Szabolcs megye felterjesztése Nagyállón, 1793. szept. 27-én kelt, másolatát l. OSzK — Pol. Lat. 1040. 11—12 f.)

5. B. kufsteini fogsága után, Bécsben, mind költői, mind politikai tekintetben változatlanul fontosnak tartotta versét. Biztosra vehetjük, hogy számos barátjával megismertette az epistolát; a Mohácsról szóló rész, úgy látszik, ekkor kezdett főként a dunántúliak körében hatni. *Anyoskiadása* 19. lapján, éppen ezt a részt (23—28. sor) idézte, miután egy jegyzetben részletesen kifejtette a mohácsi csatavesztés történelmi tanulságát. (l. a *Serkentő válasz* jegyzetét.) Így érthető, hogy Péteri Takáts Józsefnek a mohácsi vészről írott versén: az első versen, mely irodalmunkban klaszszikus mértékben és teljes egészében a nagy nemzeti katasztrófáról szól, erősen érzik a *Szentjóni-levél* hatása. (A vers szövegét l. Takáts Sándor: *Péteri Takáts József*. Bp. 1890.), s így érthető, hogy minden lényeges mozzanata megtalálható Kisfaludy Károly *Mohácsában*, holott a *Levél* csak egy évtizeddel ennek megjelenése (1824) után került ki a nyomdából a PM-ben. Valószínű, hogy, tekintettel az őt állandóan figyelő rendőrségre, az inkriminált részeket B. már ekkor is kihagyta a barátai közt ismeretes változatból.

Lehet, hogy ezért már Bécsben darabokra bontotta a *Levelet*. Ezt bizonyítják azok a mozzanatok, amelyeket az 1808-ra tervezett kiadás roncsaiból sikerült kiemelniünk. A kötet összeállítása közben B. nem volt tekintettel a Habsburg-monarchiában működő cenzúrára: más forradalmi darabjai mellett a *Szentjóni-levelet* is felvette a közlésre szánt anyagba. A vers szövegének nagyrésze elpusztult; hogy bent volt a kötetben, bizonyítják a hozzáfűzött s megmaradt jegyzetek. S hogy a B. üldöztetését

okozó részek sem hiányoztak, bizonyítja, hogy éppen a legkritikusabb 60—95. sor maradt meg a töredékben; de ekkor már önálló darabként, *Tünődés* címmel. Hogy miért szakította külön ezt a részt, nem tudjuk. A tervezett kötetbe, úgy látszik, más antiklerikális darabokat is felvette; lehet, hogy ezeknek számát s ennek a motívumnak hangsúlyát akarta így is növelni. Egy, talán Franciaországban készült önálló másolaton külön versként szerepel a részlet; B. a címnet ezen még ki is bővítette: *Bosszús tünődés az ármíló szenteskedőkre*. A harmadik és utolsó kézirat, melynek vízjelében az 1817-es évszám látható s frástípusa a harmincas évekre mutat, azt bizonyítja, hogy a különszakítást B. nem tartotta véglegesnek: ennek a szövegnek nincs címe; a papír fent le van vágva s a vers kezdőszóra fölött, bár erősen át van húzva, kibetűzhető a *Szentjóni-levél* 59. sora.

A *Szentjóni-levél* egy másik részlete a V.-ben bukkan fel először nyomtatásban. B. az eredeti formájában ki nem adható költemény egy részét kiszakította az eredeti koncepcióból, s önálló verset formált belőle: *Levél, egy régi várból, 1790. (A nemzeti nyelv és tudományosság ügyében.)* címmel. Az epistola legáltalánosabb: az ember, pontosabban a Hazafi életének értelméről szóló sorokat emelte ki (95—122. sor) és továbbfejlesztve gondolatait, önálló verssé bővítette őket. — A részletnek eredeti helyén ez az értelme: elmúlik az élet; neviünk csak akkor marad fenn, ha emberi és hazafiúi kötelességünket teljesítjük; ezt tekintjük tehát a költő legfőbb feladatának. Ezután veti fel a kérdést: hogyan áll hát a haza ügye, amelynek használni akarunk. B. úgy alakította át a kiragadott sorokat, hogy az 1792-i bizonytalan belső állapotokat, a költő forró aggodalmát híven tükröző kérdések helyett az 1820-as évek bizakodásának megfelelő optimizmussal viszi tovább a gondolatot: »sok ezernyi nehéz akadályal» kell küszködni, de »Él még a magyarok kegyes istene, megfordul még valahára szerencsénk, csak bízunk és túrjunk, előbb-utóbb diadalmaskodni fog a »törvényes igazság«. Ez az átformálás teljesen újjalakítja a versrészletet, megvá toztatja eredeti értelmét; nyoma sincsen benne az 1792-i feszültségnek. Érthető, hogy a költő a reformmunkálatok *megindulásának* idejére, 1790-re dátumozta a verset.

Az átalakítás idejének meghatározására nincs konkrét adatunk; a vers tartalmából, a címében felmerülő »régí vár« motívumából, a nemzeti ügy külön kiemeléséből az 1820-as évek első felére következtethetünk. Az új változat másik jellemzője, hogy a költő, zárójelbe tett alcímmel, az »igazság győzelmét«, a »vig hajnal hasadását« a nyelv területére szűkítette. A 90-es években a nemzeti nyelv kiművelése, hivatalossá tétele még csak egyik része volt az egész ország polgári átalakítása tervének. A Martynovics-per után, Ferenc abszolutizmusa idején szorult vissza a magyar hazafiság a politikai harcok területéről a nyelvi küzdelmek szűkebb körébe. B. — más lehetőség híján — szintén erre fordult, mert ebben a vonatkozásban szabadabban beszélhetett.

A *Levél egy régi várból* a PM.-ban változatlan szöveggel jelent meg. A kötetben azonban az eredeti levél egy másik részletét is közreadta B.: *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz. (Hazafiúi aggodás)* címmel. Ebben az 1792-ben írott vers törzsránya van meg, de persze számos — főként stíláriss s a vers gondolatmenetét lényegében nem érintő — javítással. Hogy a két levél valaha összetartozott, semmi sem jelöli; nincsenek is egymás mellett: az első részlet, az említett előre-datálás folytán a kötet verseinek sorrendjében is jóval előbbre került a másodiknál; ennek szövegében csak egy csonka sor s néhány gondolatjel jelzi, hogy nem teljes.

6. A *Szentjóni-levél* — láttuk — sokféle változáson ment át; a költő

részben a politikai viszonyok következtében volt kénytelen át meg át alakítani; de ízlésének, stílusának fejlődése is nyomot hagyott a szövegben. A véglegesnek és teljesnek elfogadható változat összeállítása tehát elég bonyolult feladat. Helyre kell t. i. állítanunk a politikai üldözés következtében teljesen soha közre nem adott 1792-i kompozíciót, de meg kell tartanunk azokat a tartalmi bővítéseket, verselési és stílári korrekciókat, melyekkel a verseit állandóan csiszolgotó B. saját szándéka szerint javította, tökéletesítette költeményét.

Az első 59 sort, mint e rész utolsó változatát, a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. versből vettük. (PM.). A kufteinei fogság előtti kéziratokban itt a *Bosszús tündés* következik. Ezt a szöveg utolsó kézírata, a legcsiszoltabb, politikai nyomástól érintetlen változat szerint közöljük. A 95—110 sort a *Levél, egy régi várból* c. darabból vettük. Az 1796 előtti szövegekhez itt egy esetben térünk vissza: a 96. sorban a költő — a verseket a fiktív helyszínhez alkalmazva — az »itt búsong, . . . itt gyötri« kifejezéseket használja. Az eredeti elgondolás szerint ide az előzményre, a »terhes fellegek« megjelenésére utaló »így búsong, így gyötri« illik. A *Levél, egy régi várból* c. vers 110-ik sora után azt mondja el részletesebben, amit a korai fogalmazványokban 11 sorba szűkített a költő. E megbővítés még magában nem lenne elég ok arra, hogy ne a későbbi változatot illesszük a versbe. E sorokban azonban túl sok már az új, az 1820-as évekből merített elem (v. ö. *A magyar lantos jegyzetét*); ezek kiesnének az eredeti levélből s megzavarnák annak lendületét. Itt helyesebbnek láttuk a korai kézirat szövegéhez visszatérni (111—122. sor), annál is inkább, mert a *Levél, egy régi várból* teljes egészében úgyszólván külön, önálló versként kell felvennünk e kiadásba is.

A költemény a korai kéziratok szerint a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* címen a PM.-ben megjelent epistola 60-ik sorával folytatódik. Két teljes sor után azonban itt egy csonka hexameter következik: ezt csak a korai szövegekből tudjuk kiegészíteni (125—128. sor). A 135. sor után a *Védőírathoz* lemasolt szövegben teljes kivonalkázott sor jelzi a kényszerű kihagyást. Valószínűleg a 136—139. sorok illettek már ide ekkor is a PM. szövegéből, csak persze B. 1793-ban az országos deputációk munkájának várható, s az egész országot lesújtó kudarcáról nem beszélhetett. Valószínűleg hasonló okok miatt hagyta el csonkán korai másolataiban a 146. sort és hagyta el egészen a 147-et.

Verseghyről a PM. szövegében mindössze egy teljes és egy csonka hexameter beszél, a korai kéziratokban hat. B. részint azért hagyhatott ki sorokat, mert 1835-ben nem sok értelme volt feleleveníteni a több mint 40 esztendőes eseményt. A meghagyott sort a harmincas évek olvasója (»Nyert-e, vagy elvesztette perét?«) nem a Millot-fordítás miatt megindított vizsgálatra értette volna, hanem a nyelvi harcra, melyet Verseghy a 19. század elején vívott ellenfeleivel. Mi a vers 1792-i állapotát igyekszünk helyreállítani; a Verseghy-elleni vizsgálatot felidéző sorokat átvettük szövegünkbe.

A Kreskayról szóló sorok már megvoltak a vers szövegének abban a változatában, amelyet az 1808-i kiadás számára másolt le B. (ezt bizonyítják a költő alább közölt jegyzetei); a betoldás ötlete különben már 1795-ben meglehetett, (v. ö. *Benda*, II. köt. 577. l.) Kreskay nevének említése a kor irodalmi életének egyik főproblémáját, egy magyar tudós társaság felállításának, végelemzésben az egész ország irodalmát összefogó közép-pontnak a gondolatát hozza elő. A 19. sz. legelején, az Akadémia megalapítása, Révai Planumának és *Candidati erigendae eruditae societatis Hungaricae* c. munkájának megjelenése után B. valószínűleg éppen saját

kezdeményünknek emlékeként idézte fel ekkor az 1778-i akadémia-alapítási tervet, melynek szószólója Bessenyei György, elnökjelöltje pedig Orczy Lőrinc; mindkettő B. jóembere. (Történetét l. Császár Elemér: *Bessenyei akadémiai törekvései*. Bp. 1910., főként 38—75. l.). Az ilyen célú csoportosulások, frói szövethatározatok története még eléggé feldolgozatlan; kapcsolataikról meg éppen alig tudunk valamit; B. akadémia-alapítási tevékenységének problémája csak felmerült az irodalomban. (ITK. 1926. 316. l. — Az idevágó anyagot l. Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete*, Bp. 1881—1889. III. köt. 204—221. l.; Csaplár Benedek: *A vérmes remények mérsékelt eredménye*. Figyelő, 1885. XIX. köt. 296—314. l.; B. levelei Ráday Gedeonhoz, ITK. 1907. 82—83. és 210. l.; B. levele Arankához, 1791. jan. 6., *Toldy*, 237—41. l.; Kiss József *Ítélete a dictionarium elkészítése iránt*. 1791. jan. 24., levél Görög Demeterhez, OSzK. — Quart. Hung. 441., bejegyzéssel arról, hogy B. részt vett Görög Demeter társaságának ülésén; *Hadi és más nevezetes történetek*, IV. szakasz, 89—95. l. Kreskay Imre levele B.-hoz, ITK 1926. 316—318. l. Révai Miklós levele Légrády Imréhez, Pest, 1803. júl. 22., MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 138.)

7. A vers szorosan kapcsolódik az 1791—94-es évek politikai és irodalmi életéhez; e mellett rendkívül fontos mondanivalókat ad elő; B. tehát szükségesnek tartotta, hogy tárgyai és tartalmi magyarázatokat fűzzön hozzá.

A jegyzetek első csoportja az 1808-ra tervezett kiadáshoz kapcsolódik. A vers utolsó két sora és néhány töredékes jegyzete megmaradt a nyomda számára másolt, megcsonkított füzetben. Ezeket a következőkben közöljük, megjelölve szögletes zárójelben azt a sort is, amelyhez véleményünk szerint a költő szánta magyarázatait. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 85.)

J e g y z é s e k.

a) [28.] A mohácsi szörnyű veszedelemnek, amint már egyszer más helyen említettem, több okai voltak; melyeket, az akkori időnek körülményeivel együtt, nyilván és bőven előadnak a történetírók. Ezen okok között első volt, általában szólva, az egyenetlenség! különösen pedig az, hogy szerencsétlen atyáink (bocsássanak meg boldogult lelkeik! nyugodjanak békével hideg hamvaik!) inkább akarták egy-két vakmerő embernek tanácsát követni, mintsem jót-javalló, de az ország akkori zavaros állapotjában a veszedelem nagyságához képest parancsolni s törvényes hatalmával élni nem tudó ifjú királyoknak szavát fogadni, s kötelességek szerint engedelmesskedni. Zápolyai János csak egy volt a nagyobb vétkesek közül.

b) [36.] Az országnak főbb emberei közül nem régen holtak meg azelőtt: báró Orczy Lőrinc, (generál és abaujvármegyei főispán; † 1789); és gróf idősb Ráday Gedeon, † 1792; † elöttek pedig egynéhány esztendővel gróf Nádasdy Ferenc, (főhadvezér és horvátországi bán, † 1783); és gróf Berényi Ferenc.

Ezekről lehet vala mondanunk abban az időben ama régi historikusnak ismeretes szavai szerint sok nagy-születésű magyarkának szegényére s bosszúságára »*Ultimi Hungrorum!*« Mert valóban ők valának már majd szinte utolsók azon főrendű magyarok számából, akik még mintegy tízkörei, példái s eleven képei lévén a régi magyarságnak, ritka erkölceik s nemzeti tulajdonságaikért hazánk jobb fiainál különös nagy tiszteletben tartattak,

és akiket a másképpen gondolkozó s a nemzet dicsőségére keveset ügyelő gyáva lelkek is csudálni kéntelenítetttek.

Meg kell vallanunk ellenben azt is, hogy abban az oly igen elpuhult és megvesztegetődött veszedelmes időszakban, úgymint a nevezett egy-néhány jelesebb férfiak életének utolsó esztendeiben, nem kevés lelki erő s állhatatosság kívántatott a nemzeti s hazafiúi tisztá erkölcsöknek gyakorlására, hív szeretetére; arra t. i., hogy a közönséges elkorcsosodás miatt «*késértelme*» ne jöjjön, s nemzeti karakteréből lassanként ki ne vetkezzék néha még az a jobb, igazabb magyar is, aki az olyatén elvetemedést s rút majmoskodást mindenkor szívéből útálta, sok elfajult s veszni tért polgártársainak alacsonykodását mély fájdalommal nézte s szegyenlette; — ámbár az idegen népeknek jó erkölcszeit s dicséretes szokásait minden hibás előítélet nélkül méltán becsülte, tisztelte, sőt amennyire az okosság és illendőség engedte s javallotta, talán követte is.»

A hagyaték egy másik papírjának nunósége, a rajta olvasható írás módja, szövege, terjedelme és stílusa egyaránt arról tanuskodik, hogy e megjegyzések ugyancsak 1808-ban készültek és a *c)* jegyzet híján folytatják az előbbieket. (U. o. 8^o 80., V. 1.)

d) [135.] Célozás a Rhetra szerzőjére, Likurgusra. — Tudva vagyok az is, hogy a régi nagy törvénytevők (mint p. o. *Numa* és későbbben *Mohammed*) új rendszabásaikat többnyire mind isteni súgallások gyanánt adták s hirdették ki, — jól tudván, hogy e szerint nagyobb tekintetet szerezvén magoknak, szentebbé s foganatosabbá tehetik a turva sokaság előtt azt, amit az egész népnek állandó javára, természeti tulajdonságai s erkölcsi szokásaihoz képest kigondoltak, s hasznosnak vagy szükségesnek lenni véltek.

Az ilyen tettetés nemcsak jó és hasznos, hanem szükséges is lehetett a népek első durva állapotjában: hogy kivetkezően lassanként vad indulataik s szilaj szokásaikból, a polgári rendes életnek csendes javaival megismérkedjenek, s lemondván a szabadság nevét teljességgel nem érdekelhető véres és erőszakos függetlenségről, a törvényes rendtartásnak szelíd emberségre s közboldogságra vezető zabolájához szokjanak, s ekképpen az igaz szabadságra (mely csak a jól elrendelt és bölcsen igazgatott polgári társaságban taláthatatik fel) méltók és alkalmasok legyenek. De szükségtelen, káros, illetlen és veszedelmes ellenben, s ugyanazért mindenképpen tilalmas is az ilyenféle áztatás, szenteskedés, képmutatás az olyan népekre nézve, melyek a földmivelés, állandó lakás és maradás, tudományok, mestersegek, kereskedés s gyakor társalkodás, közösülés által már jobb és illőbb állapotra s törvényes szabadságra jutottak, és valóságos polgári életet élnek; egyszóval azon népekre nézve, amelyek már *nemzetekké*, országos társaságokká váltak, és a szónak egész értelme s szentsége szerint magokról azt mondhatják, hogy vagyok nevek, nemzeti lételek, nyelvek, saját karakterek, és *hazájok*! . . . Ilyen állapotban látjuk most alkalmasint az európai nemzeteket a világnak más részein lakozó népek s nemzetségekhez képest (általjában szólva).

Minálunk ma (azaz a világnak ezen részében és a mi időnkben) nehéz volna egész nemzeteket csudatételek s szenteskedés által megcsalni, vagy hadi nagy erő nélkül meghódítani, s új rendtartásra, új törvényre ámitva kényszeríteni. Sein *Numák*, *Likurgusok* és *Mózesek*, sem *Mohammedek* s más ilyenféle hatalmas próféták nem támadhatnak többé miközöttünk: de támadhatnak *Cronwellék* és *Robespierre*ek, az időnek és az emberiségnek örökös gyalázatjára; támadhatnak macedóniai *Sándorok*, *Juliusok* s más ilyenféle országokat-hódító hadvezérek, szerencsétlen hazájoknak s a világ

ezen egész részének sanyargatására; és támadhat elvégre, sőt valósággal támadott is már egy oly szükséges és mindj a *feudale szisztémának* vas-igája-

— — — — —
vad ereje s irigy mestersége, sem az időnek minden elrontó s megemésztlő kemény hatalma soha fel nem forgathatja.

e) [139.] A felfebb említett országos deputációknak abban kell vala kétségkívül mindenkéltől foglalatoskodniok, mihclyt egybegyűltek hogy az elejékbe adatott törvényes utasítás szerint azokat a principiumokat határozzák meg, amelyekhez képest a reájok bízott nagy munkát elkezd-hessék, annak rendi szerént folytathassák, és idővel ugyanazon törvénynek világos értelméhez képest az ország-gyűlésének elejébe terjeszthessék köz-tanácskozás és tökéletes elhatározás végett.

Boldog az az ország, boldog az a vitéz, bátor és bölcs nemzet, amely Európának mostani körülállásaiban a maga saját törvényeinek s egész polgári állapotjának koronként való megújításán, koronás fejedelmével, (az eredeti közalku szerént) egyetértve, még ma is önként és békével munkál-kodhatik! mely a maga saját dolgait minden külső ösztön és kényszerítés nélkül maga szabadon elintézheti! s mely e végett értelmesebb és tehetősebb polgárjai közül egy akarattal már előre olyan deputációkat rendelhet ki, mint amilyenekről itt vagyon emlékezet! (Akármit mondjon a tudatlan irigység; mely többnyire jobban Isméri Kanccsatkát, mint Magyarországot.) Majd meglátjuk azonban, minémű foganatjok leszen ezen nagy készületek-nek hazánk valóságos közjavára s nemzetünk állandó, igaz dicsőségére nézve. — *Az egész hazának, az egész nemzetnek javára s dicsőségére nézve!* mert nem Verbótzai nyelvén s értelmén szólok. A megcsinosult s régen ki-józanodott európai emberiség el nem tűrheti többé az akkori barbariest,

— — — — — prókatori rabulistaságot, mely — — — — —
f) [147.] Ezen költeményes gyűjteménynek szerzője oly szerencsés vala már fiatalabb korában s azután hovátovább mindinkább, (amit életé-nek fő boldogságai közé számlál még ma is) a nemzeti nyelvnek s litteratúrá-nak igazabb lelkű kedvelői s előmozdítói önéki is szíves jóakarói, serkentői s nagyrészent barátjai voltak, — minden születés-, rang-, hivatal-, rend-és vallásbéli különbség mellett is; olyan emberek és olyan hazafiak, akik közül többeket mély tisztelettel említt ma is minden igaz magyar, és becsülni és tisztelni fog még a késő maradék is. Ebben a versben mindazonáltal különösen csak azok az egynéhány magyar írók értetődnek, akik ötet a Magyar Múzeumnak (igen fírad — — — — —

Egy másik töredék papíron megtaláltuk a jegyzet folytatását (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 142).

— — — — —
fáradtságos, igen bajos és költséges) kiadásban, e végre béküldött munkáik-kal szívesen segítették; s övele a nemzeti nyelvet és litteraturát illető lgyekezeteikről barátságosan értekeztek, tanácskoztak; és így, akárhol volt is lakások az országban, mégis mintegy kezét fogva egy pályát futottak, egy célra siettek.

Hogy olyan körülállásokban sok irigy és rágalmazó hazug ellen-ségeket, s egy-két alávaló, hálaadatlan, csélcsap embereket is kellett légyen a több jó, becsületes és igaz lelkek között találnia, — nem lehet kétség benne; és szükségtelen is volna eltagadnia. De vajjon! melyik jó lgyekezeti s egyedül a közhasznót néző magyar hazafi nem akad, más körülállások-ban is, ilyenekre?!

g) [155.] A piaristák tisztelendő, valósággal tiszteletre méltó szerzetének egyik fő dísze, a néhai nagy elméjű, széles tudományú s szép

deák tollú *Koppi* Károly, akkor a pesti főiskolákban a történelmet tanította, s a Hazának, amint tudva vagyon, sok jó és hasznos polgárokat, jeles embereket nevelt.

Kinyomtatott munkái ismeretesekek; kézírásban maradt imez: *De juribus reginarum Hungariae etc.*

h) [167.] *Anyos* Pál, *Kreskai* Imre, *Versegi* Ferenc, *Virág* Benedek — Első Remete Szent Pál rendéből valók.

Kreskai egyik előre kijegyzett tagja, sőt egyik fő kezdője volt annak a Magyar Tudós Társaságnak is, amelyet még 1778. esztendőben egynéhány jeles hazafiak ama halhatatlan emlékezetű nagy magyarnak, báró Orczy Lőrincznek előlülése alatt Pesten akartak felállítani. Megtettek volt ők e végre már minden szükséges készületeket: sőt egynéhány gyűlést tartottak is már; de némely véletlen akadályok miatt nem teljesíthették jószándékjokat.

Ezt a jegyzést még 1808. esztendőben tettem Bécsben. De megérdemli talán az egész dolog, hogy voltaképpen ismértessék. Imhol egy levélnek töredéke, melyből azon szép igyekezetnek eredetét s félbenszakadását bővebben láthatni. »Irod (úgymond az egyik társ 1790. eszt. aug. 6-án), hogy az ifjú Leopold hercegnek protekcióját avagy pártfogását reménylitek a tökéletesebb Tudós Hazafiúi Társaságnak felépítésére. Én, emlékezvén hajdanai igyekezetünkről, nem keveset tartok a pártfogásnak kérelmétől. Tudjad, (tudtam már régen azelőtt; még pedig mind magától b. Orczy Lőrinctől, mind másoktól) tudjad, hogy még 1778-dikban Bessenyei Györgyvel barátságba lépve Kreskai, úgy mint a pesti klostrom könyvtartóházának gondviselője, — elsősk voltak ezek ketten, kik ily Tudós Hazafiúi Társaságot a hazai nyelvnek kipallérozására igyekeztek felállítani. (Azon időtájban szerzette Bessenyei egy ily Társaságnak felállítása iránt ama könyvecskét, amelyet azután több esztendő múlva Révai Miklós közrebocsátott.) Csakhamar heten léptünk egy szíves gyülekezetbe, kik egyenlő hívséggel és heveséggel ajánlottuk vállainkat a dőlőfélben hanyatló hazai nyelvnek oszlopolására. Voltunk: *Bessenyei* György, *Kreskai* Imre, *Rátz* Sámuel orvos-doktor, *Fejér* Antal prókátor, *Clostus* orvos-doktor, *Horányi* Elek piarista és *Anyos* Pál. Praesesnek, kérésünkre b. *Orczy* Lőrinc ajánlotta magát. — Vedd észre, hogy a toleranciát már akkor mi gyakorlottuk: találkozás közöttünk pap, világi, luteránus, kálvinista. — Csattogó szárnyakkal dicsérte a hír iparkodásunkat. Sok érdemes és főrangú urak vágyakodtak társaságunkba, ha tökéletességre menend; sőt 5000 Rft-ok már voltak arra ígérve. Már egynéhány gyűlést tartottunk is, Beleznay úr házánál, Pesten; honnan a protekciónak kinyeréséért Bécsbe küldöttük Bessenyei Györgyöt: ki is, közölvén a dolgot Kollárral, a bécsi Császári Könyvtartóháznak gondviselőjével, és közbenjárását kérvén, megcsalatkozott; mert az említett Kollár, II. Józsefet tudósítván, és már a következő udvari politikát s nemzetünk romlására kidolgozott maximákat előlátván, szép igyekezetünk zsinórját elvágta, sőt Bessenyeit vice-bibliothekárius névvel Bécsben fogta.« —

B. szavaiból nyilvánvaló, hogy a jegyzet második fele a párizsi években frott toldás. Az idézett levelet Kreskay Imre írta a költőhöz. Ma is megtalálható a költő hagyatékában; innen adta ki Császár Ilemér (*ITK.* 1926: 316—318. 1.)

A vershez fűzött jegyzetek következő csoportja a PM. sajtó alárendezésének időszakából való. A PM. egész jegyzetelésének tervét tartalmazó papírlap szerint a költő hat magyarázatot (a, b, c, d, e, f) szánt epistolájához. Igen fontosnak tartotta az utolsót: csak ennél mondja meg a jegyzet témáját: »Orczy, Bessenyei, Kreskai társaságáról. Anyos etc.« (MTA. —

M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 18.) A tervezet kidolgozását a hagyaték két papírlapja őrizte meg: az egyik fogalmazvány (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 19.), a másik tiszttázat (u. o. 2^o 18., 157.). A következőkben az utóbbit közöljük, megjegyezve azt is, hogy egy-egy jegyzet a költemény melyik sorához tartozik:

a) [49.] A téli vagy farsangi mulatságok, Budán, az Országháza palotájában szoktanak tartatni.

b) [131.] Lásd az 1790—91. esztendei 67. törvényszakaszt. Annak és a közdolgozók akkori folyamatjának ismertetétől függ ezen sorok értelme is.

c) [135.] Célozás Lykurgusra és Numára. Lásd mind a kettőnek életét Plutarchusnál.

d) [139.] Amint ezt t. i. akkor némely rosszakaratú idegen írók nagyon óhajtották és gúnyolva jövendölték vala.

e) [147.] Itt különösebben azok az egynéhány buzgó hazafiak értendőnek, akik azon időtájban a szerzővel már több esztendőktől fogva barátságosan öszvedolgozván a hazai nyelv és tudományosság elővitelén s ezáltal a nemzeti lélek felébresztésén, egyesített erővel és akarattal igyekeztek, iparkodtak, és nyomtatásra szánt apróbb munkáikat hozzá Kassára beküldötték, hogy ott, a Magyar Múzeumban (mint annak szerkesztője és kiadója), közrebocsáthassa.

f) [167.] Ányos, Kreskai, Versegi, Virág, több más érdemes magyar írókkal együtt, — mind Első Remete Szent Pál szerzetesrendéből valának.

A végső fogalmazásban a vázlat megírásának idején legfontosabbnak tartott közlendőről Bessenyei és Orczy Akadémia-kísérletéről egy szó sem esik. A hagyatékban azonban négy erről szóló fogalmazványt találtunk. Egy közülük kétségtelenül a kötet kiadása előttről származik (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 104.):

»*Hol van Kreskai, s mért hallgat*« —

Ányos, Kreskai, Versegi, Virág, — több más érdemes magyar írókkal együtt, — mind Első Remete Szent Pál szerzetesrendéből valának. A két első (Kreskai s Ányos) tagja volt azon »*Tudós Hazafiúi Társaság*«-nak is, amely egykor (1778-dik esztendőben) Pesten öszveállott és ottan (a Beleznai-háznál) egynéhány gyűlést is tartott, s már akkor 5000 forint tőkepénzzel bírt; de amelynek nemsokára, némely különös okok és igen véletlen akadályok miatt, ismét el kellett oszolnia; még minekelőtte valamit végképpen elintézhetett, vagy valamely kész munkát nyomtatásban közrebocsáthatott volna. — Ezen akadályokat itt elő nem adhatván, legyen elég, azt említenünk, — — — — —

Csaknem szó szerint megegyezik az előbbivel egy másik fogalmazvány (U. o. 2^o 18., 58.), melyre B. ráírta, hogy hányadik lapon van a PM.-ban az a sor, amelyhez a jegyzet tartozik (61. 1.). Két másik feljegyzést már valószínűleg nem versjegyzetnek szánt a költő, hanem nyelvi és irodalmi vita-iratba készült őket iktatni. (U. o. 2^o 80., VII. 98., 100.) Szövegük az előzőkkel rokon, közös forrásuk Kreskay már említett levele.

K.: OI., Vestr. A. 40. fasc. 297—299. f. = K1.

U. o. 48. fasc. B. *Apológiájában* = K 2.

MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 85 = K3. Csak a *Bosszús tündődés*.

U. o. R. u. i. 2^o 18., 147. = K4. Csak a *Bosszús tündődés*.

U. o. R. u. i. 2^o 18., 129. és 50 = K5., a *Bosszús tündődés* legutolsó szövege.

PMc. 39—40., 57—64. 1.

M. : PM. 39—40., 56—62. 1.

Szv. : C. : *Levél Szent-Jóbi Szabó László Úrhoz. 1793.* (K1.)

Mottója : *Dissecti membra Poetae. Hoat.*

Levél Szent-Jóbi Szabó Lászlóhoz. (K2. a mottó u. a.)

A 60—94. sor C. : *Tünődés* (K3.) *Bosszús tünődés, a vakító szenteskedőkre.* (K4.); ceruzával jav. : *az álmító*

1. *tsudálltam* (K2.)

3. *Te, kiben véglére magános* (K1. K2.)

4. *méltó bajtársra* (K1., K2.)

5. *találtam;* (K1.) *találtam;* — (K2.)

6. *Latzim? vagy-is inkább hol vagy?* — *Ezernyi* (K1., K2.)

7. *Baj közepett 's lenyomó bánat' terhének alatta,* (K1., K2.)

8. *Ime Tetődéd akar vigasztaltatni Batsányid.* — (K2.; a K1-ben a szerző neve helyett *B* — — *id.* —)

9. *E sorral a K1. és K2-ben új bekezdés kezdődik.*

10. *Énekidet: máran* (K1., K2.)

11. *Írásom'; bár* (K1., K2.)

13. *Néma vagy, és hallgat veled együtt mennyei Múzsádd?* (K2.; K1. ugyanígy, csak a sor vége: *Múzsádd?* —)

14—15. *Éljsz-e tehát? 's hol vagy?* — *Szivem fele, lelki Barátom, Éljsz-e? 's mikor térsz meg lakozásod' régi helyére?* (K2.; a K1. csak a sorvégeken tér el: *Barátom!* és *helyére?* —)

16. A K1-ben *mezőn* helyett eredetileg *helyen* állt.

17. *Olly mély gyá zba merülte? holott a' vízszavonásnak* (K1., K2.)

18. *fátyolba borítottá?* — (K1.) *fátyolba borítottá?* (K2.)

19. *árva helyen, hol* (K1.) *azon árva helyen, hol* (K2.)

21. *'s eleink' esetét panaszolva kesergvén* (K1., K2.)

22. *árjal* — — (K1.)

A' Tselye' bús patakába. árjal (K2.)

24. *sírhalmait* (K1., K2.)

25. *Ősínknek,* — (K1.) *Ősínknek* — (K2.)

26. *Honnyunkévt, 's érette vitéz vérekkkel adózván,* (K1., K2.)

27. *Ime, 's* (K1., K2.) *hallottára* (K1.)

28. *térvel 's népl* « — (K1., K2.)

29. *emlegetem veszedelmünk' napjait? ennyi* (K1., K2.; ezekben a sorral új bekezdés kezdődik.)

30. *Bánattól vérző sebeink'* (K2.; K1-ben ugyanígy, csak *Bánattól.* helyett *Bánattal* áll.)

31. *Nemzetem' átkal Moháts'* (K1., K2.)

32. *rémíttséd azoknak* (K1., K2.)

33. *Lelkeiket, kik ez árva Hazának mostoha sorsán* (K1., K2.)

34. *tétezik!* — (K1., K2.)

35—36. *E sorok a K1- és K2-ből hiányoznak.*

37. *Barátom, eredgy; vedd tolladat;* (K1.) *Barátom, eredgy;* (K2.)

38—47. *helyett a K1. és K2-ben:*

Htv jzived, — *'s mi lehetne Hazánk még most is, ezernyi*

Kárunkon okosodva ha már eggyezni tanulnánk! —

48. *E sorral a K1.- és a K2-ben új bekezdés kezdődik.*

49. *Pompával ragyogó lármás palotájiba, 's* (K1., K2.)

50. *ezen vldám napokat most, drága* (K1., K2.)

51. *éneklője: figyelmezz* (K1., K2.)

52. *kérdésire kedvelt* (K1., K2.)

53. *Társodnak, kit népe miatt mély gondok epe|sztnekl* — (K2.; K1. ugyanilyen, csak a sorvég: *epe|sztnekl*)
54. *látok keveregni felettünk* (K1., K2.)
- 55—56. helyett a K2-ben:
Újjolog; és iszonyú szélvész terjedni Hazánkra.
 A K1. egyetlen eltérése ettől: *Újjolag, és*
58. *szivünkkel örökre* (K1., K2.)
59. *talántánl* — (K1., K2.; e kéziratokban itt a *Dosszús tündöds* következik.)
67. A K5-ben a *feneke|dnek|* után olvashatatlanul áthúzott szó; javítás előtt a sor második fele így: *mint hánynak ezernyi keleptét*
68. A K5. utóbbi, de áthúzott szó-variánsa a *reke|sztvén* helyett *szoritván*.
69. *alaton* (K1., K2.) *szorittsák|* — (K1.) *szorittsák|* (K3.)
- 70—83. sorokat a K4-ben a költő utólag írta be.
70. *Hazánkban;* (K1., K2., K3., K4.)
71. *A' köz jóra törő hlv polgár* (K1., K2., K3.) *A' jobb zslára törő jó polgár* (K4.; a sor fölött á:hú:zott variáns áll: *A' köz jóra törő*)
73. *Relligiója felől* (K1., K2.) *Relligiója felől* (K3.; a sor fölött ceruzával végleges szöveg *Hitvallása szava* áll.) *eretneki névvel* (K1., K2-ben a margón.)
75. *Érdemiért, vér-drólók módgyára leronttyák|* (K1., K2.)
Tsalja hazugsággal diadalmaskodva leronttyák. (K3.)
- 76—83. sor a K3-ban betoldás, mely a 94. sor alatt kapott helyet.
 A kézirat e levelének alja meg van csonkítva; így mindössze a verzőn, a lap tetején álló 82—84. sorok maradtak meg.
76. *bal sorsa Nemünknek!* (K4.)
77. *Ó! — —, 's hát* (K2.)
78. A K4-ben a sor után a köv. kihúzott szó áll: *tulajdon*
80. *serkentgeti;* 's (K2.)
81. *Durva homályát szellyesztvén új fényre vezérli,* (K1., K2.)
82. *mutogattya: — tehát* (K1., K2.) *mutogattya; tehát* (K3.)
mutogattya — tehát (K4.)
83. *jutalma?* (K1., K3., K4.) *jutalma?* — (K2.)
84. *ellenségil Hazánknak* (K1., K2.)
85. *Fattyajil* — — — — — — — — *mikor lesz|sz* (K1., K2.)
86. *határja?* — (K1.)
87. *Oh te! Világoznak Fejedelme! Te, Nemzetek Attyal* (K1., K2., K3.) *Attya,* (K4.)
88. *Gondviselő Birújal ki, földtestébe* (K1. K2., K3., K4.; a K5-ben a *por-testébe* sor fölötti variáns).
89. *embert;* (K1., K2., K3.)
92. *mennyköve?* — *Fordítsd* (K1., K2.) *mennyköve?* *Fordítsd* (K3., K4.)
94. *valaháral 's* (K1., K2.)
95. *Nemzete' bal sorsán mély fondorlatokba merülvén* (K1., K2.)
96. A V-ben és a PM-ban *Itt búsong, . . . itt gyöttri* áll. E változtatás annak következménye, hogy a költő a vers színhelyét a késői változatban «egy régi várba» helyezte át. Kiadásunkban e eredeti koncepcióhoz térve vissza, helyreállítjuk a költői levelet; megtartjuk tehát a K1. és K2. nyomán az *Igy búsong,*

... így gyötri változatot. A sorvég a K1-ben: *barátod*; a K2-ben *barátod*; — a V-ben: *barátod*: Ezek helyett a PM. megoldását vesszük át.

100. *éllyedl* (K1., K2.)
 101. *napja maholnap* (K1., K2.)
 102. *álma*. — (K1., K2.)
 103. *Im, eltüntek* (K1., K2.)
 104. *szívnek alig kóstolt húságai többél* (K2.; a K1-ben a sor végén pont áll.)
 107. *lefolyánaki* — (K1., K2.)
 108. *pályájai mi* (K1., K2.)
 110. *Tudgyuk, merre, eredtünk!* (K2.; a K1-ben a sorvég: *eredtünk!* —)
 119. *ezentúl*. (K1.)
 122. *dütsőség*. — (K1.)
 123. *Mit várjunk hát Édesem? E' kétséges időkben* (K1.)
Mit várjunk hát Édesem? e' kétséges időkben (K2.)
 124. *Mit vélsz, és mire vársz?* — *Buda-Vára* (K1.) *Mit vélsz, és mire vársz? Budavára* (K2.)
 125. A PMc.-ban és a PM.-ban a sor utolsó szava: *készülnek?* Utána két pont áll. A K2-ben ugyanez a helyzet; a köv. sorból itt csak *Ki fognd* van meg egyedül. A 125—128. sorokat a K1-ből vettük át.
 129. *oszlopaink?* — *Ott vagynak-e népünk* (K1.)
oszlopaink? Ott vagynak-e népünk (K2.)
 130. a K1-ből és a K2-ből hiányzik
 131. *Új Szólóni, kiket még* (K1., K2.)
 132. *felséges tárgyra?* (K1., K2.)
 133. *Istenségnek karja* (K1., K2.)
 134. *lépéseiket?* — *készül* (K1.)
 135. *vetve?* — (K1., K2) A K2-ben ezután egy kivonalkázott sor kihagyást jelez. A K1. és a K2.-ben a 136—139. sorok hiányzanak
 140. *Kedvesem!* — *És t, régi Bardtim!* (K1.) *Kedvesem!*
És t, régi Bardtim! (K2.)
 141. A K1.-ből és a K2.-ből hiányzik.
 142. *Ti, kik az országnak* (K1., K2.)
 143. A K1-ből és a K2-ből hiányzik.
 144. *'s egymástól noha* (K1., K2.)
 145. *vég tzelra* (K1., K2.)
 146. A K1-ben és a K2-ben a sor utolsó szava: *viga[szt]allyátok!* A sor csonkasága csak a K2-ben van jelölve.
 147. sor a kéziratokban hiányzik.
 148. *tündöklő fényel* (K1., K2.)
 151. *Arjának vess gátot!* (K1.) *vess gátot!* (K2.) *mennyei lantod!* (K1., K2., PMc., PM.; javítása a PMk.-ban.)
 152. *társodnak bánatit!* (K1., K2.)
 153. *Nyugodalom' sűgáruival* (K2.; eredetileg itt is *Bizodalom* állt.)
 155. *miként* (K1., K2.)
 156. *miként* (K1., K2.)
 157. *onokáji* (K1., K2.)
 158. *festi?* — *Hová* (K1., K2.)
- 159—164. sorokat a K1. és K2 szerint adjuk; a PMc. — és PM.-ből hiányoznak.

165—170. sorok a K1-ből és a K2-ből hiányoznak.

171. *Irj! irj már; 's add ezeket tudtomra, bardtom!*

172. *tudóstit!* (K1.)

28. LEVÉL, EGY RÉGI VÁRBÓL,

A költemény első tizenhat sora azonos a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. vers 95—110. sorával; egyébként is tartalmaz e levélből átvett gondolat- és mondatföredékeket. (111—122. sor) Történetére nézve I. a *Szentjóni-levél* jegyzetét. B. valószínűleg az 1820-as évek első felében öntötte végleges formájába, de a V.-ben 1790-re dátumozta s az akkori versek közt helyezte el. Mi a PM. szövege szerint, a *Szentjóni-levél* után adjuk közre.

M.: V. 35—39. 1.

PM. 39—43. 1.

K.:! PMc. 39—44. 1.

Szv.: C.: *Levél, egy régi várból, 1790. (A' Nemzeti Nyelv' és Nemzetiség' ügyében.)* (V.)

1. *merülve,* (V.)

2. *bardtod:* (V.)

44. A PM.-ban a sor hosszúsága miatt a B.-nál 3 pontot jelentő 2 pontból csak egy fért ki. Két pont van a V.-ben és a PMc.-ben is.

66. *jénnyét;* (PMc.)

71—72. között a V.-ben nincsen helyhagyás.

29. ÜSSÖN AKÁRMIKOR

A töredék I. és II. darabját egyazon, az 1820-as évekre tehető papírszeletkén találtuk (MTA.—M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 90.): a I. sorai a rektón, a II.-é a verzón vannak. A két részlet között szövegszerű összefüggést nem állapíthattunk meg, bár az írás jelleme szerint egy időben vetette mindkettőt papírra a költő. A III. kézírata (MTA.—M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 67.) az 1830-as évekből való; papírja azonos minőségű a *Bosszús tündés* utolsó kéziratáéval. Formájuk és tartalmuk egyformán a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. vershez kapcsolja a töredékeket. Elképzelhető, hogy a költői levél teljes első szövegéhez tartoztak valamikor, mert B. 1793—94-ben ennek mindkét nyomdába adott változatáról állandóan mint fragmentumról beszél. (I. az említtett vers jegyzetét.)

Szv.:

I. 5. *halibára szorúlva születtünk:* a középső szó át nem húzott variáns nem is fér bele a hexameterbe.

12. *népet tisztellve,*

13. *kedvellve betsállve.*

II. 8. *'s elvégre tulajdon*

A vers alatt a köv. két töredékes alkaioszi strófa áll: ezeket I. a *Batthyány Alajoshoz* c. vers jegyzetében.

III. 1. *volt az, mellyben sem szolgál*

2. *azon egy haza*

30. MOZART VARÁZSFUVOLÁJÁBÓL

Mozart operáját 1791. szept. 30-án mutatták be; E. Schikaneder szövege 1793-ban jelent meg nyomtatásban Bécsben (*Wurzbach*, XXIX. köt. 299—312 l., XIX. köt. 233. l.). 1793-ban Magyarországon is elhangzott a híres opera; a Budai Német Színházban (Várszínházban) lefolyt egyik előadásáról megemlékszik Hoffmannsegg. (*Gr. Hoffmannsegg utazása Magyarországon*. Ford. Berkeszi I. Olcsó Könyvtár, 581—82. sz. 77. l.) A mű magyarországi népszerűségére jellemző, hogy a XIX. sz. közepéig kb. 250 előadást ért meg; hárman is lefordították, köztük Csokonai 1802-ben, *Boszorkánysíp*, azután *Tündér-síp* címmel. (Sebestyén E.: *Mozart és Magyarország*. Bp. 1941. 23—27. l.)

A fordítást B. budai fogsága alatt készítette. — A Martinovics-per foglyait 1795. jún. 10-ig külön szobákban, a franciskánusok budai kolostorában őrizték. (Kazinczy: *Budai papirosaim*. MTA. — M. Irod. 2^o 1. 2. l.) 11-én átvitték őket »a gárdisták szállására«, s kettőt zártak egy szobába. Miután Németh János jogügyi igazgató, a per ügyésze eltávozott Budáról, egészen a katonaság őrizetébe kerültek. A tisztek utálták Némethet, s minden kedvezést megadtak a foglyoknak: látogatni lehetett őket, papirost, tintát kaptak. Kazinczy már hajnalban talpon volt, s dolgozott. (Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Kiad. Tolnai Gábor. Bp. 1951. 65—67. l.)

Kazinczy feljegyzése szerint B. a *Zauberflöte* II. felvonásából való kettős szövegét 1795. júl. 21-én fordította le. A fordítás Kazinczy *Budai papirosai*ban Versegly Schikaneder-fordításai között van (MTA. M. Irod. R. u. i. 2^o 1. 172. l.); utána mindjárt ugyanez az ária következik Versegly fordításában. (Versegly fordítását Császár Elemér és Madarász Flóris adta ki: Versegly Ferenc *Összes költeményei*. I. Bp. 1910., 109. l.) Kazinczy budai kéziratkötetébe B. saját kezével írta be a verset. A dátumot Kazinczy jegyezte hozzá. Ugyanő írta oda a kettős elé: »Duetto:«, ez alá pedig: »ugyan-onnan: Bewahret euch vor Weibertücken.« A verset alá is írta B. Ez alatt újból Kazinczy jegyzése: (Tulajdon kezé.)

Fogságuk az együtt töltött szakaszának emléke a *Varázsfuvola* részletének fordítása, amelyet B. nyilván barátai buzdítására, időöltő költői vetélkedésből készített, a szöveghez tartozó dallam ismerete, vagy legalább is figyelembevétele nélkül: az egyébként sikerült fordítás t. i. alkalmatlan az éneklésre.

A német eredeti így hangzik:

*Bewahret euch vor Weibertücken,
Dies ist des Bundes erste Pflicht!
Manch weiser Mann liess sich berücken,
Er fehlte, und versah sich's nicht.
Verlassen sah er sich am Ende,
Vergolten seine Treu mit Hohn!
Vergebens rang er seine Hände,
Tod und Verzweiflung war sein Lohn.*

31. VERSEGHY FERENCHEZ

1. A Martinovics-per és a kufsteini fogság eseményei lelke mélyéig felkavarták B.-t. Ebből az élményanyagból formálódtak ki azok a — ma is legszemélyesebbnek s legközvetlenebbnek tartott — költeményei, amelye-

ket Toldy később *Kufsteini elégiák* címen foglalt össze. Helyesen ismerte fel, hogy ezekben a versekben valóban egy, esetleg több ciklikus kompozíció darabjai maradtak ránk. B., aki a nyilvánosság előtt — már csak a rendőrségre s a cenzúrára való tekintettel is — élte végéig nem említette sem a Martinovics-pert, sem Kufsteint, nyilván nem akarta a ciklusok darabjainak egyesítésével külön is felhívni a figyelmet a költeményeket létrehozó élményekre: Izért elválasztotta egymástól az eredetileg egymáshoz tartozó verseket. Teljes szövegeiket úgysem adhatta közre, részben azért, mert tartania kellett a cenzúrától, részben azért, mert a szövegek egy része párisi elfogatása után elveszett.

A költemények egy csoportja nemcsak tárgya, hanem versformája szerint is összetartozik. Ezeket a költő elkülönítette ugyan egymástól, de értelmi kapcsolatukat megőrző összefüggésben rendezte el kötetében. A *Gyötrődés*, *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál*, *Lina panasza* és a *Végasztalás* c. versekről van szó. Hozzájuk csatlakozik még négy töredék, amelyeknek idetartozandóságát a kéziratok s újabb adatok felhasználásával megállapíthattuk: mi adtuk nekik a *Verseghy Ferenchez* s a *Három töredék* címet. A ciklus fogantatása nyilvánvalóan a per és a kufsteini fogság élményeivel függ össze; arra az időre tehető. Végleges formába azonban valószínűleg a bécsi években öntötte a költő. Erre mutatnak az olyan fordulatok, mint »ott szenvedő barátai«, »hogy beszélek újólag öröla« s a Lina név feltűnése is. (l. a *Lina panasza* jegyzetét.)

A versek legszembeszökőbb, kapcsolatukat kétségtelenné tevő vonása a közös versforma: olyan metrum, amelyet B. sehol másutt nem használt. A B. életében megjelent darabok tárgya B. legkedvesebb barátjának, Szentjóni Szabó Lászlónak börtönbeli szenvedése és halála, kedvesének fájdalma és végasztalása. Az a vers, amely újabban került elő, a *Verseghy Ferenchez* című, részben szintén Szentjónival foglalkozik: a költő fiatalabb társa életbenmaradásán örvend benne, s eljövendő szenvedéseire gondol. A *Három töredék* pedig szorosan kapcsolódik az *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál* két strófájához (l. ott.) A B. életében megjelent darabok között szoros szövegbeli kapcsolatot is találunk, olyant, amely az egyik verset a másik közvetlen folytatásává teszi. A *Gyötrődés* 23—24. sorában B. a halált kéri, hogy nyissa meg a szenvedő ajtaját; az *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál* c. versben ismétlődik a kifejezés: »Önéki megnyitotta már Révét a jöltévő halál.« (1—2. sor.) A *Három töredék* elsőjének kézírata még szorosabbá teszi a kapcsolatot; pontosan felel ugyanis a *Gyötrődés* végének felszólítására: »Ez megnyitá!« (MTA. — M. Ir. R. u. i. 8^o 80., IV. 6.) Ebből a kéziratból derül ki, hogy a ciklus verseihez tartozó ugyanaz a strófa hol egyik, hol másik ma ismert teljes versben szerepellhetett. A *Verseghy Ferenchez* utolsó versszaka megtalálható pl. azon a cédulán, amelynek strófaiból utóbb az *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál* alakult (U. o.).

A teljes ciklus meglehetősen az 1808-ra tervezett kiadás kéziratában s minden valószínűség szerint akkor tűnt el, mikor a B.-t Párisban letartóztató katonák a költő papirosait magukkal vitték. B. Linzben tett újra kísérletet rá, hogy helyreállítsa, s mikor ez nem sikerült, legalább töredékeit akarta megmenteni. Ami így B. életében nyomtatásban megjelent, vagy ami idetartozó részlet hagyatékából előkerült, csak vázlatos képet ad a versfűzér feltehető kompozíciójáról és tartalmáról. Középen nyilván Szentjóni Szabó alakja és sorsa állt. Verseghy, a másik költőtárs, nem játszhatott jelentéktelen szerepet benne; nem lehetetlen, hogy B. neki, a dráma életben maradt társának ajánlotta a költeményeket. Tudhatott a költői tervről Verseghy is; így B.-hoz Szentjóni Szabó halálára írott versében nemcsak baráti, hanem irodalmi gesztust is kell látnunk.

A ciklusnak a közvetlen élmény hiteles frissesége lehetett másik jellemző vonása. A költő, aki régebben barátjára, Verseghyre bízta »szándéki édes titkait«, — a megmaradt strofák után ítélve — politikai nézeteit is bizonyosan őszintén kifejezésre juttatta a versekben. A költőtárs elhúnyta alkalmából írt költemények így nőttek túl a barát haláláról megemlékező versek keretén s alakultak szenvedélyes tiltakozássá az elnyomó, kegyetlen hatalom ellen.

2. A *Verseghy Ferenc*hez szóló töredékes vers egyetlen kézírata néhány e korra jellemző betűforma tanúsága szerint kétségtelenül a bécsi évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 67.) Színyei az utolsó versszak kivételével közölte B. életrajzában, s úgy vélte, hogy Baróti Szabóhoz szól. (171. l.) Nézetünk szerint sennüképpen sem a költő öreg barátja a címzett. Még ha lehetne is B. *legelső* hívének nevezni, B. nem írhatta róla, hogy az ő »hűsége karjain« áldozott először Phoebus oltárán megismerkedésük idején, Kassán, Baróti Szabó már ismertnevű költő volt; nem illik a kassai szerkesztőtársra, hogy »feltámadt«; nem tartozott a laza verszélyben lévő bajnokai közé sem: az öreg exjezsuitát senki sem üldözte. Véleményünk szerint a vers Verseghy Ferenchez szól; ezért adtuk neki ezt a címet. Rá valóban illik, hogy B. mellett »avatkozott be« a költői karba, mert első jelentős alkotásai a MM.-ban jelentek meg. Annak ellenére, hogy a két költő ízlése nagyon különböző volt, és Verseghy néhány versében erősen bírálta B. osszianizmusát, az ex-paulinus a kassai folyóiratnak mindvégig hűséges munkatársa maradt. (L. az *Osszián-fordításról* szóló jegyzetet. I.) A Martinovics-per és a fogság idején barátságuk a jelek szerint egészen bensőséges volt: B. Schikaneder-fordítása a Verseghy darabjaival elvegyülve maradt meg Kazinczy papirosai között; Verseghy is írt Szentjóni halálára, mégpedig az első szövegek szerint B.-hoz intézve megemlékezését. (L. *ITK.* 1939. 157. l., OSZK. — Oct. Hung. 994., az *Uránia* III. köt.-e, 150. f.); fogsága első évét Szentjóni és B. mellett Kufsteinban töltötte (*Benda*, II. köt. 630. l.); a három rabkötőt együtt is szállították Tirolba; Verseghy a Szentjóni búcsúztató versben arról ír, hogy Lienz »kőfalas udvarán« hárman együtt beszélgették át az éjszakát. E verset Verseghy maga másolta be B. MM.-példányába (I. 346. l.) ugyanazzal a tintával, amellyel az *Uránia* III. kötetébe írta fogsága alatt verseit. A bejegyzést utóbb maga Verseghy húzgálta át egészen olvashatatlaná.

Verseghyt és Szentjóni Szabót a királyi és a hétszemélyes tábla egyformán halálra ítélte, de Németh János jogügyi igazgató felterjesztésére Ferenc megkegyelmezett nekik, és Sándor Lipót nádor javaslatára büntetésüket meghatározatlan idejű fogságra változtatta. (*Benda*, II. köt. 630., 676., 799—801. l. és Mályusz Elemér: *Sándor Lipót iratai*. Bp. 1926. 865—867. l.) A királyi kéziratot a nádor jún. 1-én kapta meg és még aznap kihirdette az elítéltek előtt. (*Benda*, II. köt. 801. l.) Igen valószínű, hogy a vers ehhez az eseményhez fűződik: ekkor »támadt fel« B. barátja, Verseghy, és mindkettőjüknél fiatalabb költőtársuk, »öccsük«, Szentjóni Szabó László. Az uralkodói döntésben persze nem volt sok köszönet: a két kegyelmet kapott költőre a bizonytalan időre kiszabott fogság alatt még mérhetetlen szenvedés várt; Ferenc király változatlanul Néróként uralkodott országaiban.

- Szv.:** 1. sor; egyenértékű variánsként *legkedvesb híveim* áll. A *híveim* szó *m*-je egyébként javított, a végződés eredetileg más lehetett.
2. sor: egyenértékű variánsként *legelsőnek lelké, majd lelek*

12. sor: utólagos, de áthúzott javítás: *Pályámnak terhes útjait.*
 14. sor: az első szó át van húzva.
 16. sor: a pontot a végére mi tettük ki.
 18. sor: a *Sors* szó a kéziratban át van húzva
 22. sor: egyenértékű variánsként: *Üldöztetik kegyetlenül*

32. GYÖTRŐDÉS

A vers a kutatók egybehangzó véleménye szerint Szentjóni Szabó László szenvedéséről szól. Szentjónit 1795. aug. 7-én szállították el Budáról, szept. 3-án érkezett meg Kufsteinba; okt. 6-án halt meg. (Gálos Rezső, *EPkK.* 1908. 479—480. l.) A költeményt életrehívó élmény tehát 1795. szeptemberéből — október elejéről való. A vers összefüggéseire l. a *Verseghy Ferenchez* c. vers jegyzetét.

Nyomatásban először *Tünődés* címmel a *Bujdosók* társaságában, a SzA.-ban jelent meg 1821-ben (168—169. l.). Utolsó sorához a szerkesztő a lap alján a következő megjegyzést fűzte: »Kérjük a jeles költőt, akit eszméni nincs szerencsénk, hogy többet küldjön számunkra.«

- M.:** SzA. 1821. 168—169. l.
 V. 62—63. l.
 PM. 85—86. l.
K.: PMc. 85—86. l.
Szv.: C.: *Tünődés.* (SzA.)
 5. *keservedet!* (SzA.)
 8. *bele!* — (SzA.)
 9. *juthatok!* (SzA.)
 10. *harjaim!* (SzA.)
 11. *hajthatok;* (SzA.)
 12. *jajjaim!* — (SzA.)
 15. *lássalak,* (SzA., V.)
 16. *nyerhelik!* (SzA., V., PMc.)
 17. *sorsodat;* (SzA.)
 20. *nyerhetik!* (SzA., V.)
 22. *'S küldgy* (SzA.)

33. EGY SZERENCSETLÉN IFJÚ SÍRJÁNÁL

A vers összefüggéseiről l. a *Verseghy Ferenchez* jegyzetét. Kéziratai közül kettő a linzi évek elejéről származik. (MTA. — M. Ir. R. u. i. 8^o 80, IV. 6. és VI. 22.) Jellemzőjük, hogy a költő a versben szereplő versszakokon kívül feljegyezte ezeket mindazokat a strófákat, melyeket rekonstruálni tudott. Ezekből a törmelékekből alakította ki később a *Sohajtság* (SzA., V.), majd az *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál* címen nyomdába adott verseket. Az előbb említett kéziratban található szöveget, amely a szóbanforgó vers első strófáját tartalmazza, a *Három töredék* első darabjaként közöljük a főszövegben.

A második kézirat rektóján lévő két töredéket a *Három töredék* második és harmadik darabjaként közöljük a főszövegben; ez utóbbi első strófájaként olvasható ott a szóbanforgó vers második strófája: egyetlen eltérése az, hogy a strófa második sorában *Ifjú* helyett *Ifjabb* olvasható.

B. az így megrögzített strófák közül 1825—26-ban kiemelte az »Őnéki megnyitotta már« kezdetűt s közzétette a SzA.-ban. *Sohajtság egy szerencsétlen ifjú strjándál* címen. A PM. kiadása előtt, 1834-ben újból elővette töredékeit. Ekkor csatolta a vershez a második strófát. A fogalmazványok tanúsága szerint (MTA — M. Irod. R. u. i. 8° 80., IV. 25., VII. 82). kísérletezett egy harmadik szakasszal is, de ennek végleges megoldását nem tudta megtalálni. Munka közben ilyen változatok keletkeztek: (IV. 25.)

*Hazáznak egy jobb gyermeke
Fekszik hazátok széliben.
De él nevével éneke
A nagy Dunának mentiben.*

*Hazáznak olyan gyermeke
Fekszik hazátok széliben,
Kinek sok édes éneke
Zeng a Dunának mentiben.*

A másik kézirat (VII. 28.)

*Hazáznak — — — — gyermeke
Nyugszik hazátok széliben
De fennyen zeng szép éneke
A nagy Dunának mentiben*

A kéziratok harmadik csoportja két tisztázatot foglal magába (MTA. — R. u. i. 2° 18., 37. és PMc.)

M.: SzA. 1826. 98. 1. — Csak az 1—4. sor

V. 72. 1. — Csak az 1—4. sor.

PM. 95. 1.

K.: A szövegkritikai apparátusba csak a végleges szövegben szereplő strófákat vettük fel.

MTA. — R. u. i. 8° 80, IV. 6. = K1., csak 1—4. sor

MTA. — R. u. i. 8° 80, VI. 22. = K2., csak 5—8. sor

MTA. — R. u. i. 8° 80, IV. 25. = K3

MTA. — R. u. i. 8° 80, VII. 82. = K4

MTA. — R. u. i. 2° 18, 37. = K5.

PMc. 95. 1.

Szv.: C.: *Sohajtság, egy szerencsétlen Ifjú strjándál.* (SzA., V.; mottó az

előbbiben nincsen, a V-ben lapalji jegyzet formájában.)

K1—K4-ben nincsen cím. K5-ben a mottó hiányzik.

4. *talál!* (SzA., V., K1., K3.)

6. *Ifjabb ... jöjjetek:* (K2.)

8. *zengjétek!* (K 2.) *zengjétek.* (K 3., K 4., K 5.)

34. HÁROM TÖREDÉK

Az egész ciklussal való összefüggésükre v. ö. a *Verseghy Ferenchez* jegyzetét. A töredékek két, a linzi évek elejéről való kéziratban (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8° 80., IV ö. és VI. 22.) maradtak meg; a III. töredék első strófájának (29—32 sor) több, az *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál* kiegészítésére készített s fel nem használt változatát l. ott.

Az első kézirat verzóján a köv. két töredék olvasható;

*Gondolja meg, hogy a világ
Mindenkor így fizet.
Ki bért ohajt, vagy félre vág,
Velünk nem fog kezét.*

*Üldöztetik szünetlenül;
Mert Tullius pallosra jut,
S Neró királyi székben ül.*

A rektó strófái közül csak a középső nincs áthúzva. A negyedik versszak harmadik sorában piros krétával vastagon áthúzta B. a *Béts* szót; azután, a 30-as évekre mutató írással az egész sort a következővel helyettesítette: *Szánván* — majd javítva: — *Látván sok szenvedéseit*. Az ötödik strófa első sorának kezdőszava fölött pirossal áthúzva *Kegyetlen* áll. — A verzó csonka strófájához a *Mert Tullius* szavakat utólag írta a költő. (L. a *Verseghy Ferenchez* 23. sorát.)

A második kézirat rektóján a következő strófatöredék olvasható a főszövegben közölt II. töredék I. strófája (21—24. sor) után.

*Szüntessük könyvünk záporát
Ne folytassuk panaszaink,
Ne háborgassuk s z e n t porát.*

Ezután folytatódik a vers a töredék 25. sorával. Erre körülbelül egy strófányi üresen hagyott hely után a »Ti szüzek! s ti is o Tiról« kezdetű strófa következik; azután a III. sz. töredék. (a 29. sortól végig). A 30. sor a kéziratban eredetileg így volt:

Fekszik hazátok földiben

A versnek következő sorában (31.) a végleges előtt két megoldást találunk:

*Fennyen zeng édes éneke
De fennyen hangzik éneke*

A következő strófa első sorában (33. sor) a *bár* helyett *hiült*, a másodikban (34) az *E* helyett *Bár* állt. Az utolsó versszakban a *Bihar* és a *szabad polgár* szavakat tintával erősen áthúzta a költő. — A papírlap verzóján a *Lina panasza* c. vers strófái olvashatók. (L. ott.)

35. LÍNA PANASZA

A ciklus (v. ö. a *Verseghy Ferenc*hez jegyzetével) öt verse közül, amelyeket B. kiadott, kettő Línához, Szentjóni feltételezett szerelméhez fűződik, aki már a *Három töredék* első darabjában is feltűnik. Hogy ki ez a »drága Szűz«, nem tudjuk; az irodalomtörténet is csak B. verséből értesült léteéről és nevééről. (Gálos R.: *Szentjóni Szabó László költeményei*. Bp. 1911. 76. l.) Valószínű, hogy nem is élő személy volt a költő ihletője; a Szűz talán csak az egykori érzelmes költészet népszerű motívumai közül került, elevenítő, tárgyjavító, az események drámaiságát fokozó mozzanatként a ciklusba. A Lína név s a szerelmese sírján zokogó menyasszony panasza számtalan versben hangzott el akkor; többek közt Gabriella 1805-ben közreadott verskötetébe is. (*An Lína*, 26. l.; *Die Braut, am Grabe des Geliebten*, 67. l.)

A vers fogalmazványja a *Három töredék* I. és III. darabját megőrző papírszelet verzóján marad ránk; az ugyancsak az első linzi évekből való kéziratot a költő később barna krétával erősen átlútzta.

-
- M.: SzA. 1826. 98. l.
V. 73.l.
PM. 96. l.
K.: MTA. — R. u. i. 8^o 80, VI. 22. (K.)
PMc. 96. l.
Szv. C.: K-ban nincsen cím.
1. »*Szakaszd-ki* (SzA.)
8. *halom!* « (SzA.) *halom*. (PMc.)

36. VÍGASZTALÁS

A költemény összefüggéseire v. ö. a *Verseghy Ferenc*hez és a *Lina panasza* c. versek jegyzetét. SzA.-beli kiadása az első közlemény, amely itt a számfűzött nevével jelent meg. A PMc. tisztázatlan kívül egyetlen, az 1830-as évek közepétől való kézírata maradt ránk. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 108.)

-
- M. SzA. 1821. 5—6. l.
V. 74—75. l.
PM. 97—98. l.
K.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 108.
PMc. 97—98. l.
Szv. 3. *alak!* (SzA.)
4. *köny ... könyet* (SzA. B. saját példányában a *könyet* szót aláhúzta, s a sor szélére ceruzával odáírta *könyvet*. Utóbb ezt is áthúzta.)
19. *intézetét!* (SzA.)
20. *alkura*. (SzA., K. utóbbiban eredetileg felkiáltójellel, de ezt kikaparta B.)

37. TÜNŐDÉS

A kufsteini fogság élményeit megörökítő versek sorát B. mindkét kötetében ezzel a költeménnyel kezdte meg. Nem valószínű, hogy ezzel a versek keletkezésének időrendjére akart utalni: az elrendezés az egy időközre eső darabok közt a tartalmi, hangulati változatosság szerint történt. A közös élményből fakadó versek úgy látszik 1795 őszi s téli hónapjaiban keletkeztek, a börtönélet friss benyomásainak indítására. A *Tünődés* keletkezésének időpontjára vonatkozóan van konkrét adatunk is.

Az *Augsburger Allgemeine Zeitung* 1840. febr. 16-i számában (370. 1.) megjelent a következő híradás:

»Paris, 11. Februar. — In der Sitzung der Pairskammer am 7. Febr. hielt der Baron Mounier eine Trauerrede auf den verewigten Grossreferendar der Pairskammer, Marquis von Sémonville. Wir heben aus derselben folgende merkwürdige Stelle aus, die eine Tatsache meldet, welche unsers Wissens nach in keiner historischen Darstellung der damaligen Zeit erhalten ist.

Herr von Sémonville reiste von Paris ab, und es hiess, er sei nach Konstantinopel bestimmt, während er sich zuerst nach Toscana begab. Der Grossherzog hatte nämlich eine der geheimsten Unterhandlungen vorgeschlagen: ähnliche Eröffnungen waren von der Regierung von Neapel gemacht. Herr Maret (hernach Herzog von Bassano) sollte diesen entsprechen. Es handelte sich von der Rettung der bedauernswerten Überreste der königlichen Familie. Ja noch mehr, unser College bezeugt diess, Danton, der furchtbare Danton, war, um der Hölle zu entgehen, deren Feuer er angeschürt hatte, darauf Bedacht, sich eine Zufluchtsstätte am Fusse des wieder aufzurichtenden Thrones zu bereiten; man weiss aber nicht, durch welche unselige Verkettung von Umständen, die österreichische Regierung, der man doch natürlich die Möglichkeit einer kalten Berechnung nicht zutrauen kann, die beiden mit dieser heiligen Mission beauftragten Gesandten auffangen liess, sie im Kerker warf, und auf solche Art die ersten Päden einer Unterhandlung abriess, welche Frankreich ewiges Bedauern hätte ersparen können!«

A híradást a költő lemásolta (szövegét az ő másolatából közöljük); a másolat végére a következő megjegyzést tette: »a 73. laphoz, a 3. stróféhoz kommentárius gyanánt«, s leírta a *Tünődés* 37. sorát a 38. sor első szavával együtt. Nyilvánvaló tehát, hogy e sorok Hugues-Bernard Maret-re, a későbbi Bassanoi hercegre (1763—1839) és Charles-Louis Sémonville-re (1759—1839) vonatkoznak. A két francia diplomatát az osztrákok 1793. nyarán fogták el Graubündenben, s 1795. végéig tartották őket fogva Kufsteinben. (*Biogr. Gén.* XXXIII. köt. 535—540., XLIII. köt. 736—739. h. (Maret részletes életrajzát l. Ed. Wertheimer: *Die Verbannten des ersten Kaiserreichs.* Leipzig, 1897. 275—303. 1.) A *Tünődés* élményei ezek szerint 1795. szeptembere és decembere közti időhöz kapcsolódnak; ekkor volt együtt B. Kufsteinben a francia foglyokkal.

Kazinczy jól tudta, hogy B. Maret-val együtt raboskodott Kufsteinben (*Lev.* VII. 311., 315., 382., 443. XXII. 250. 1.) s azt terjesztette, hogy a költő a francia politikussal, annak biztatására hagyta ott Bécsset 1809-ben. (*Lev.* VII. 283., 292., 305—6., X. 499—500 1., *Benda*, III. köt. 391. 1.) — B. és Maret kapcsolata számos kombinációra adhat és adott is már alkalmat; alapos bécsi, esetleg párisi levéltári kutatások nélkül azonban nem lehet erről végleges ítéletet formálni. Csak mint adalékot említjük meg, hogy B. még

élete végén is érdeklődött kufsteini rabtársai sorsa felől Fekete Gáspár, Apponyi Antal párizsi nagykövet fiainak nevelője útján. (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.)

A költemény sorsáról nem sokat tudunk. A PMc.-ben található kézirat másolaton kívül egyetlen kéziratát ismerjük. Ez abban a versfüzetben maradt meg, amelyet B. 1817-ben Kisfaludy Sándornak küldött. (I. az *Elmélkedések* jegyzetét.) Ekkor még *A holdhoz* volt a címe. A cím arra a két költeményre emlékeztet, amelyekkel a *Tünődés*, szándékosan vagy szándéktalanul, de mindenképpen kapcsolatban van. Ezek: Ányos: *Egy boldogtalan panasza a halavány holdnál* és Baróti Szabó: *A holdhoz*. Mindkettő megjelent a MM.-ban (I. 71—73. l. és II. 141—143. l.); mindkettőnek több motívuma és szerkezeti eleme feltűnik B. költeményében. (V. ö. mind a három költemény kezdőképét és befejezését; Ányos költeményének 2. 6. strófáját). B. verse azonban sokkal konkrétabb, gazdagabb és modernebb náluk. Az akkoriban Európaszerte divatos hold-költészet sablonjait — még az igen nagyrabecsült Klopstockéit is! (v. ö.: *Die frühen Gräber*) — átfűti ebben a személyes élmény forróságával. A költemény hangulatába némi ossziáni elem is vegyül; formában s tartalomban ezért is rokonul a *Majlhényi Barta keservével*, bár ez kb. egy évtizeddel későbbi nála. Talán ezért is küldte el B. Kisfaludy Sándornak. — A *Tünődés* egyébként B.-nak az utókortól leginkább értékelt darabjai közé tartozik; antológiákban, tankönyvekben s a költőről szóló ismertetésekben gyakran szerepel.

- M.: SzA. 1825. 39—41. l.
V.: 49—52. l.
PM. 71—74. l.
- K.: Kisfaludy-Társaság Erekljetára, 77. sz. = KT.
PMc. 71—74. l.
- Szv.: C.: *A' Holdhoz. Óda.* (K. T.) A cím első része utáni évszám kikaparva. Alatta a strófaképlet:

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| u | — | u | — | — | — | u | u | — | u | u |
| u | — | u | — | — | — | u | u | — | u | u |
| — | — | u | — | — | — | u | u | — | u | u |
| — | u | u | — | u | — | u | — | u | — | u |

- A' rab.* (SzA.)
5. *Hazámtól, meszje* (KT.)
6. *között,* (KT.)
7. *felhőkig érő* (KT., SzA., V., PMc., PM.)
17. *Iml* (KT.)
18. *Világ;* (KT.)
19. *Iml* (Kt.)
22. *szerte piheneti* (KT.)
23. *elbágyadt* (K¹, SzA.)
26. *tseppjeit;* (KT.)
27. *mégyen, és* (KT.)
28. *Szeremse!* (KT.)
33. *félbe szakasztani;* (KT.)
34. *Eltsendesédtek; mint* (SzA.)

39. *melly* (K.T.)
 40. *öszve ?!* (K.T.)
 42. *szél: 's* (Sz.A.)
 43. *Fürtyét* (K.T.) *Fürtyét* (Sz.A., V.)
 44. *koudlyog.* — (K.T.)
 48. *szemlélsz!* (K.T.)
 49. *hagysz, 's vízszavonúlsz?* (K.T., Sz.A.)
 50. *mégint?* (Sz.A.)
 53. *pályafutásodat,* (Sz.A.)
 54. *djjelet.* — (K.T.)
 58. *Vesd félre, bús Sztv, gondgyaidat te-is.* (K.T., Sz.A.)

38. A RAB ÉS A MADÁR

A verset kufsteini fogsága idején, 1795. őszén írta B. Ránk maradt legkorábbi kéziratán ott olvasható az évszám; az őszi időt a szöveg említi; abban t. i. a nyári díszéből kivetkező kis fának özvegy ágairól beszél a költő (69—73. sor). 1837. szept. 18-án, 42 évvel később, Jankovich Miklóshoz írt levelének egy hasonlatával egyébként ismét visszatér erre. Azt írja t. i., hogy „szintúgy nem énekelhet elaggott, elgyengült korában, élte végső napjaiban, mint az a *»cifra kis madár«* téli napokban nem énekel, amely őtet első fogsága alatt (ezelött 42 esztendővel) őszi napokban vígasztalta vala.” (MTA. M. Irod. Lev. 4^o 142. 15 b.)

A költeményt, noha 1822-ben jelent meg először nyomtatásban, s még névtelenül, korán megismerték a kortársak. Mint egyéb verseiről, erről is készített másolatokat B. Szirmaynak maga szavalta el Bécsben. Szirmay a költemény megírásának körülményeiről ezt írja 1809-ben *A magyar jakobinusok történetében* (Bp. 1889. 39. l., *Benda*, III. 388—389. l.):

»Bacsányi keserves fogságot állott ki Tirolnak Kufstein nevű várában egy igen magas toronyban, melyből, minthogy kicsiny ablaka igen magasan volt, semminiféle nem láthatott. (*Ez nem igaz!* — *Kazinczy jegyzete.*) — Ide elzáratván, el volt zárva egyúttal minden társaságtól, de sőt még a könyvek olvasásától is. (*Hazugság.* — *Kazinczy jegyzete.*) Egyedüli vígasztalója egy madárka volt, mely a toronynak felette magas ablakára főlészállott és a sírót dalával megvígasztalta. Ehhez Batsányi szellemben kitűnő magyar elégiát költött, melyet később azután, a szabadságot visszanyervén, nekem Bécsben emlékezetből elszavalt.«

A vers ránk maradt legkorábbi kézírata 1804. októberéből való; Kazinczy kapta a költőtől egy debreceni bálon. Tulajdonképpen nem neki, hanem Illosvay Krisztinának volt szánva. A vers egy felébe hajlított félfivre van írva; ennek utolsó lapjára Kazinczy így jegyezte fel a történeteket:

»Batsányi ezt az allegoriát magához vette a debreceni vásárkor 180 [!] októberben, bálba menvén; nyilván oly szándékkal, hogy azt valakinek mutathassa. Az a valaki nem jelent meg a bálban, és így, hogy rajta ne vesszen, az *én* markomba nyomá. Magam vágtam el az utolsó sort, még akkor az árnyéktól is rettegven. Abban a Sas körmei voltak említve. Széphalom, Júl. 7. 1809. K. F.«

Csillag alatt még így folytatta: »De a hiú Batsányi a sas körmeiből elvette a *kenyeret* kufsteini fogsága után, s hogy a kenyérhez egyebet, s ha lehetne, cifrát is kapjon, a titkos-polizei szentjei közé is felíratattá magát, s köztök bei dem *ehrlíchen* Departement der Erbrechung der Briefe veve szolgálatot. (1803.) Júniusban kért, hogy ötet többé, azaz másodsor, meg ne látogassam, mert ő szem alatt vagyok; s elbeszélé, hogy levelemet,

melyet neki 1802. irtam, bemutatta Gróf Saurauak, elbeszélvén ennek, hogy én neki rabtársra voltam s a levélben nincs is egyéb literáriumnál. Pedig én azt neki németül irtam, feltévén, hogy levelem felbontathatik a postán.«

A kézirat utolsó sorát valóban levágta Kazinczy. Ha »árnyéktól is rettegő« képzelete nem túlzott, akkor a vers első változatában a kis madarat fenyegető *ölyvek* helyett még a *sas* volt a »kegyetlen üldöző«. Így érthető, hogy Kazinczy allegoriának tartotta a költeményt, amelyet keletkezésének s terjedésének sok körülménye, de lehet, hogy írójának szándéka is megtöltehetett jelképes értelemmel. Szirmay elégiának nevezte a verset s Toldy is — elfogadva ezt a műfaji meghatározást — a »Kufsteini elégiák« közé sorolta. B. maga, fenti utalásán kívül, nem szólt a költeményről, amely pedig műfaj és formatörténeti szempontból is igen érdekes.

Trodalmunkban, tudunkra, első eredeti képviselője annak a modern lírai versnek, amelynek szerkezetét, ritmusát főként az utat, kifejezést kereső érzés szabad ömlése vagy lobogása szabja meg s amelyet éppen ezért »szabad ritmus«-nak vagy »szabad vers«-nek neveztek el azok, akiknek a forma e korbeli gazdag virágzását köszönheti: a Sturm und Drang költői. (V. ö. A. Closs: *Die freien Rhythmen in der deutschen Lyrik*. Bern, 1947.) A Biblia, Pindaros, Shakespeare és Osszian példáin támadó s forrásvidékeiről táplálkozó műfajjal — ha szabad egyáltalán annak nevezni — először Klopstock és Herder műveiben találkozott B.; ilyenemű versein ezek hatása érezhető. Klopstockkal már Kassán foglalkozott; a MM. első negyedében (20—29. l.) Kazinczy a *Das Anschauen Gottes* c. szabadformájú óda fordítását közölte az eredetivel párhuzamosan. Herder műve végigkíséri egész életén: a héber költészetre, a szabad versek egyik mintájára ő hívja fel figyelmét (1. az *An meine Gabriele* jegyzetét.) s nyilván Herder lazakötésű jambusainak mintájára tesz kísérletet, hogy, más formák után, ebben próbálja megtalálni Osszian hangjának magyar megfelelőjét. (L. az *Osszianfordítások* jegyzetét.) *A rab és a madár* egyébként B. szabad versei közt is a legszabadabb; sorainak lejtése, hosszúsága, mondatainak, szólamaiknak táguló-szűkülő lüktetése, elszórt rímeinek telt vagy rekedt, szándékos vagy szándéktalan összecsensendülése: mind az érzés áradásának, hullámmzásának kifejezését szolgálja; ez lazítja meg s telíti egészen modern »expressiókkal« a vers nyelvét; ennek tagolódása szerint határolódnak el a vers strofái is.

-
- M. Sz.A. 1822. 17—21. l.
V. 53—61. l.
PM. 75—84 l.
- K.: MTA. — Történel. 166. (K.)
PMc. 75—84. l.
- Szv.: C.: K-ban a cím után: (1795) Kazinczy jegyzete a cím mellett: Kufsteini fogságában. A mottó itt hiányzik.
3. *Elmét-kelsetgető* (K.)
4. *elmerült szívem* (K.; az 5. sor itt hiányzik.)
6. *andalgásiból* (SzA.)
8. *éneked'?* — (K.) A sor után a SzA.-ban bekezdés kezdődik.
12. *ad/s?* — (K.)
13. *Ékes-szavú, szép-tollú* (K.)
15. *ablakomra*; (K.)
19. *Majd elfogyó halvány ábrázatomra*, (K.; a 20. sor ennek megfelelően hiányzik.)

22. *szemembe l* — (K.)
 31. *Büszkén uralkodó* (K., SzA.)
 34. *tekéntget|sz-jel ... ablakomra.* — (K.)
 37—40. helyett K.-ban :

*Víg, és az ártatlanság' elnyomóinak
 Szemet-Isaló kevély hűségindl
 Százszorta boldogabb, szebb, 's méltóbb életéről !*

- 42—47. a K.-ban hiányzik.

46. *ünnepéről.* (SzA.)
 51. *Ktvánatosb áldott* (K.)
 52. *éreméről !...* (K.) *éreméről.* (SzA.)
 53—54. A K.-ban az 54. sorral kezdődik a második bekezdés
 A szöveg ez :

*Boldog kis állat ! ártatlan, szabad
 Lakossa e' magas hegyek' homályaiban !*

63. *Elmémet ébresztő* (SzA., V., PMC., PM.)
 64. *elhagyott.* (SzA.; B. saját példányában így javította ki: *itt hagyott...*) *hagyott !...* (K.)
 66. A K.-ban eredetileg csak : *Az esti szellők szárnyain. A gyenge jelző pótlólag került a szövegbe.*
 69. *halomra ; 's* (K.)
 70. *díszekből* (K.)
 71. *fáknak*
 72. *Ott áldgya, ott köszönti* (SzA. — Ennek megfelelően a 73. sor hiányzik)
 75. *Napot !* (K.)
 78. *énekeit ;* (K.)
 79. *vidám érzései* (K.) *hangokra-olvadt vidám érzeménnyei* (SzA.)
 80. *bánatot.* — (K.)
 82. *szíveink,* — (K.)
 83—85. a K.-ban :

*'S dobogva hajlanak-le víg dombjának a'
 Völgyből felénk koválygó szellőjéhez !*

- 88—89. a K.-ban :

*A' szenvedők
 El nem feledkező Attyoknak székihez,*

- 91—115. helyett a K.-ban :

*Elhallgatott. Fülelve néz mindenfelé,
 'S kérdezni látzatik :
 «Ha tetszik-e ?
 'S kitől miként hallgattatik ?»*

A fenti szövegrész tulajdonképpen a végleges szöveg 91. és 99—101. sora más sorosztásban.
 A végleges szöveg 92—98. sorai tehát a K.-ban hiányzanak

91. *Elhallgatott*; (SzA.)
 100. *Ha* (SzA.)
 101. *hallgattatik?* — (SzA.)
 116—118. a K-ban ilyen sorosztásban:

Zengj még tovább!
Zengj, o kegyes
Kis énekes!
Enyhítsed árva szívemet!

- U. így a SzA.-ban is, csak a 118. sor végén vesszővel.
 120. *Titkon gyötrő keservemet!* — — (K.) *keservemet!* (SzA.)
 124. *minden a' zajos Inn körül!* (K.)
 131. *szirtos-oldalú* (K., SzA.)
 132. *gyermeki!*... (K.)
 133. *énehel!* (K.)
 136. *szavának,* — (K.)
 140. *reád!* (K.)
 144. *neked* (SzA., V., saját példányaiban a szót B. néked-re javítottta.)

39. A SZENVEDŐ

A költemény B. kufsteini fogsága idejéből való. Ezt bizonyítja számos tartalmi eleme: a »jámbor erkölcs« szenvedése s a »gonosz« győzelme (10—12) sor) ennek a korszaknak főélménye; egyes mozzanatok (14, 70—73. sor) a börtönélet konkrét képeit idézik fel; a 62—69 sor nyilván ugyanahhoz a kufsteini tájhoz fordul, amely *A rab és a madárban* is szerepel s a 63. sorban emlegetett »ősz komor szele« valószínűvé teszi, hogy ez a vers is 1795. őszén keletkezett. Történetéről nincsenek adataink; egyetlen kézirat tisztázata a PMC.-ben maradt meg; B. tudunkkal sehol nem tett róla említést; költeményeinek mindkét kiadásában azok közé a darabok közé helyezte, amelyeket Toldy később »Kufsteini elégiák«-nak nevezett el.

Összes versei közül egyedül ez mondható vallásos jellegűnek: a főleg Klopstock költészetéből átvett képzetek és formulák a börtön elhagyatottságának s az elégtételt kereső üldözött erénynek hiteles élményeivel teltek meg. A vers mind tartalmi, mind formai vonatkozásban szorosan Klopstockhoz kapcsolódik. Ez a pietizmuson nevelődött s a modernül nemzeti szellemű német irodalomnak utat törő költő közel állt hozzá: már Kassán nagyra becsülte; később is állandóan hivatkozott rá; spielbergi börtönébe magához kérte verseit. Linzi könyvtárában megvolt a költőnek I. G. Gruber bő jegyzetekkel kísért kétkötetes kiadása (Leipzig, Göschen, 1831.); ebbe sok aláhúzást, jegyzést tett, s szokása szerint egy az első kötetbe beragasztott idézettel rögzítette a maga véleményét. Az idézet, melynek forrását nem jelölte meg, így hangzik: Klopstock: »Durch seine Oden ist ihm unter den Lyrikern aller Nationen ein ausgezeichneter Rang für immer gesichert. Beim kühnsten Schwunge der Phantasie, bei der tiefsten Empfindung, beim innigsten religiösen Gefühle bricht überall die begeisterte Liebe zum Vaterland und seiner Sprache hervor.«

B. költészetének fejlődésében, nyelvhasználatában, főként stílusa fennkölt, patetikus elemeinek kialakításában, de a hazafi-költő, a költő-látnok szerepének, tudatának megerősödésében is igen sokat köszönhetett Klopstocknak. Ennek egyik — az antik strófászerkezetek szabad változata-ként kifejlesztett — formáját: az itt-ott felcsendülő rímekkel díszített

s a laza jambus-lejtéssel ritmikailag is egységesített négysoros strófát használta fel a költemény kezdő és záró tételében. (Ilyen formában van pl. írva Klopstock híres ódája, a *Das Anschauen Gottes*, amelyet, Kazinczyfordításával együtt bilinczuisen közölt B. a MM. I. 20—29. lapján). A költemény középrésze B. másik nagy példaképének, Ossziánnak ekkortájt már erősen érezhető hatására mutat.

M.: SzA. 1825. 41—45. 1.
V. 64—71. 1.
PM. 87—94. 1.

K.: PMc. 87—94. 1.

Szv.: C.: A bibliai idézet aláírása a SzA.-ban: (*Kéldi szerint*); a V.-ben ez hiányzik.

1. B. a Horvát I.-nak küldött V.-pld.-ba beírta ceruzával az 1. sor fölé a részt jelentő *I*-et

10—12. A SzA.-ban nincsen idézőjel.

15. *lábbagó*, (SzA.)

16. *Haldíra-váltt* (SzA.)

24. *alkotmányodat!* (SzA., V.)

33. *ivgalompáltzája* (SzA. V.)

48—49. között a V.-ben sorkilagyás.

53. *Legérezetlebb hangjainn*: (SzA.)

56. után a SzA.-ban még a következő, később elhagyott sorok:

*Úgy áldd, 's ditsóítsd, úgy imádjad Azt,
Ki, bár halaszt,
És böltsésége' szent ösvényeit
Szemünknek ált nem hatható
Sűrű homályba rejti —
Ő-benne bízó hveit
Az üldöző vak Sors' kemény tsapási közt
Halált ohajtató
Keserveik' mély tengerében
El nem felejtí!*

E sorokat B. a SzA. saját példányán áthúzta.

58. *'S jertek mindnyájan* (SzA., V., PM.) A PMc-ben is utólagos, már kinyomás utáni betoldás a *ma*. A SzA. saját pld.-ba is betoldotta B. a *ma* szót.

62. *Nap! Vidulva* (SzA.)

66. *égbe nyíllt* (SzA.; B. a két szó közé ceruzával kötőjelet tett a saját pld.-ban.)

92. *Én por!* (SzA.)

40. AMA DICSŐ MAGYAR

A tízoros vers egy Árpádról és a honfoglalásról szóló eposz *expozi-*clójának látszik. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o18., 98.) A. B. életében megjelent ilyen tárgyú hőskölteményekben nem találtunk hozzá hasonlót; ezért, de néhány mozzanata s egész kifejezőmódja alapján is azt kell gondolnunk, hogy a vers B. eredeti munkája. Neki is helyet kell tehát biztosítanunk azoknak sorában, akik tervezgetésükkel, kísérleteikkel hozzájárultak a magyar honfoglalási eposz kimunkálásához.

Honfoglaláskori eposzkísérlet felbukkanása nem meglepő B. életművében. Már első kassai éveiben tanújelét adta az elbeszélő költészet és a nemzeti történeti epika iránti érdeklődésnek. (L. *A magyaroknak világsége* jegyzetét). Baróti Szabót ő vette rá 1787-ben Milton *Elveszett paradicsom*-nak lefordítására; ő maga Ossziánnal foglalkozott, de tervezte, hogy munkába veszi az e korban különösen divatos Tassót is. Kazinczy írta 1787. nov. 12-én Orczy Lőrincnek, hogy »Batsányi Tassot igyekszik lefordítani, de nincs originalja«. (Lev. XXII. 20. l.) Ez a hír még 1790-ben tartotta magát. A Schlözer *Stats-Anzeigen*ében a magyar irodalmat ismertető, nagyon jól értesült levélíró a kassai hírekről beszámolva utolsó mondatában azt mondja, hogy a *Megszabadított Jeruzsálem* magyar fordítása is várható a kassai fróktól. B.-n kívül aligha gondolhatott másra. (14. köt. Göttingen, 1790. 177. l.)

B. azonban egy magyar honfoglalási eposz megírásának gondolatával is foglalkozott. Virág Benedek írja Kazinczynak, hogy mikor ő elmondta B.-nak saját eposzának tervét, ez kijelentette: kufsteini fogságában ő is kigondolt egy eposzt. (1802. dec. 23-i levél., *Kaz. Lev. II. 537.*) Talán e kigondolt hősköltemény megmaradt emléke versünk, melyet formájában: szakozatlan felező tizenkettősei és egyik kifejezése (Tanais partján felszedvén sátorát, — v. ö. *Serkentő válasz* 41—42. sor.) a korai B.-versek közé utal.

41. A SZERENCÉSÉHEZ

A vers már B. poétai munkáinak 1808-ban sajtó alá készített kéziratában helyett kapott. Nyomát két kitépott levél csonkján találtuk meg. Az első levél rektóján, alul, az 1—4. sor kezdőszavainak töredékei állnak;

Mit — — — — —
 N — — — — —
 S nint — — — — —
 E — — — — —

A második levél rektóján, fölül, a következőket olvassuk:

Add, hogy méltatlan — — — — —
 Ébreszthesse N — — — — —
 O Hazám! Ím fe — — — — —
 Ah! jogadd el, — — — — —

E második levél verzóján a *Felelet* c. vers csonka sorvégei maradtak meg. Az itt levő utolsó strofa elhelyezéséből kitűnik, hogy az első levél verzójára három strofát írt a költő. A költemény tehát, 1808-ban, a sajtó alá készítés idején öt versszakból állt, éppen annyiból, amennyit a ma legbővebb kéziratból is ismerünk. (MTA. R. u. i. 2^o 18., 81.) Három töredékes kézirat maradt meg t. i. a költő linzi hagyatékában. (MTA. R. u. i. 8^o 80. VI. 56.; u. o. VII. 93., és R. u. i. 2^o 18., 81.)

Az első világosan mutatja, hogy B. iratainak elpusztulása után hogyan igyekezett versét helyreállítani:

Lássa — — — — —
 — — — — —
 Van — — — — — még hi ma sem kél
 — — — — —

Az idézett strófatöredéket aligha lehet fogalmazványnak minősíteni; inkább az látszik belőle, hogy a költő emlékezetében keresgélte a régi vers szavait, s amit megtalált belőlük, lejegyezte, hogy szerencsésebb pillanatban, s már megtalált részek segítségével tovább próbálkozzék a költemény helyreállításával. Feltevéseünket megerősíti a második kézirat. A papírszelet verzőján ugyanis az *Imhol ma is . . .* c. töredék négy strófája áll. A két verset nem csak a szerencsének mindkettőben jelentős szerepe kapcsolja össze, hanem az is, hogy az antiklerikális óda éppúgy benne volt az 1808-ra tervezett kötetben, mint a szóbanforgó költemény és B. éppúgy dolgozott helyreállításán, mint ezen. (L. ott.) A vers harmadik kéziratában az 1808-i állapotnak megfelelően öt strófa van. Kihúzott sor kettő van benne: a 10. és 18. Az előbbit nem sikerült kibetűznünk; az utóbbinál az 1808-i kézirat csonka sorát ismerve, az idekiváncozó rím keresése közben nem volt nehéz csaknem teljes bizonyossággal megtalálni, milyen szavakat rejtett el a költő a vastag, erős törléssel.

A vers gondolatai a B. védőiratában előadottakhoz kapcsolódnak. *• Quidquid sit, jam et haec pertuli; — conedit jam animi maeror, et si haec quoque mala mea in communem concivium meorum utilitatem verterint, felicem etiam me judicabo. Gratulabor patriae, gaudebo mihi, si tristi hoc exemplo meo illi etiam, qui imperantibus nostris propiores sunt, edocti fuerint; quanto cum scandalo, quantis et qualibus cum consequentiis, conjuncta sit vel unius civis per malignos oppressio. Gratulabor denique, et unum ex felicissimis mortalium me censebo, si per meas quoque injurias — saltem aliquid! — lucrata fuerit innegabilis, aeternaque, et nunc si unquam alias, perspicienda principii hujus veritas: quod, invalido legum auxilio, nulla uspiam sit securitas; hac non existente, nulla etiam existere possit unio, nullus amor, nulla fiducia; quod praevenire mala, plus intersit reipublicae, quam punire; quod denique timor et terror infirma sint vincula charitatis, et fallacia administrandi, retinendique imperii instrumenta.* (Benda, II. köt. 611. l.) A gondolati egyezésből valószínűnek látszik, hogy B. a verset még fogsága alatt írta. Erre mutat a forma is.

A trochaikus lejtésű nyolcas és hetes sorok kétszeri váltakozásából alakított keresztirimes strófaszerkezet Faludi hatására utal s a költőnek főként e korszakában kedvelt formája. (L. a *Készület* jegyzeteit és Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*. Bp. 1927. 30. l.)

A verset először Szinyvei adta ki. (171—172. l.)

K. MTA. — R. u. i. 8° 80., VI. 56 = K1.
u. o. VII. 93. = K2.
u. o. 2° 18., 81. = K3., közölt szöveg.

Szv.: C. A kéziratokon sehol nincsen.

1. *vak Szerenise?* (K1., K2.; a K3-ban is még egyenértékű, ki nem húzott variánsként szerepel a *vak* jelző a kétségtelenül későbbi *ál* mellett.)
2. *közöm*; (K1.) *közöm!* (K2.)
3. *megrettenise*: (K1.)
4. *Őnn magamba költözöm*, (K1.) *Őn-magamba* (K2.)
6. *gyáva félelem!* (K2.)
7. A K1-ben e sornak két variánsa található:

*Szokratesz' boldog árnyéka
Lelkém gyarló porhajléka*

E sorok erősen húznak az *Egy szerencsétlen ifjú sírjára* c. vers elhagyott strófáihoz. V. 8. pl. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 6.) :

*Gondolja meg, hogy a világ
Mindenkor így fizet.
Ki bért ohajt, vagy félre vág,
Velünk nem fog kezét.*

*Üldöztetik szünetlenül ;
Mert Tullius pallosra jut
'S Neró királyi székben ül.*

Ezt a költeményt maga B. dátumozta 1795-re. Hasonló gondolatokkal van teli az 1798-i *Beszéd* is. Arra, hogy a kiváló embereknek szenvedniük kell, Sokrates, Cicero, Descartes, Galilei, Kolumbus példáját hozza fel ; az egészszet pedig így fejezi be : »Ne ügyeljünk, ó barátim! ne ügyeljünk a háladatlanokra. Irigyeinket, rágalmazóinkat vessük meg ; vagyis inkább szánakodjunk rajtuk. Az utánunk setétben lappangó kémektől s álnok és gonosz cimboráktól őrizkedjünk ; s egyéb ellenségeinkkel keveset gondolván, járjunk az egyenes úton. Szolgáljunk hív szívvel Hazáunknak, Nemzetünknek ; és ha lehet, tegyünk jót amazokkal is. Hadd gyűlöljenek ők azonban, hadd átkozzanak bennünket : vak indulatjokat követvén nem tudják, mit cselekesznek. S nem is az ő vélekedésektől függ a mi becsületünk, maradandó igaz dicsőségünk! Ha pedig, csakugyan, el nem kerülhetnők a gonoszoknak ál kelepcejeiket ; ha, minekelőtte pályánkat végigfuthatnók, s hazafiúi munkálkodásunk tárgyát elérhetnők, csakugyan el kellene esnünk : emlékezzünk meg Szokrates poharáról! s menjünk nyugodt lélekkel ama jobb világra, hol (amint hitünk tartja) számot kérnek ugyan, de igazán is ítélnék cselekedetinkről. Üssön akármikor ama nagy óra, amelyet, halandók lévén, el nem kerülhetünk : ha híven eljártunk hívatalunkban, eleget éltünk!»

M. B. életében nem jelent meg. Először kiadta *Szinnyei*, 170. 1.

K. MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 73. = K1.

u. o. 28. = K2. végleges szöveg.

Szv. : C. : A K1-nek nincsen címe.

1. Az *Az* a K2-ben javított ; K1-ben a sor első két szava hiányzik.

2. *angyala* ; (K1.)

3. *Világnak* — (K1.)

4. *vala* ; (K1.)

5. K1-ben *a'* *Hazának* egyenértékű variánsa : és *honnának*.

6. *fia* (K1.)

7. *nyugszik!* *Gyihlossának* (K1.) — A K1. végén lévő sorokat

1. a bevezető jegyzetben.

43. BÁRÓTZI SÁNDOR KÉPE ALÁ

Báróczy a róla készített kép történetét Kazinczynak 1806. aug. 12-én írt levelében így adja elő (*Kaz. Lev. IV. 270—271. 1.*) »Széphalomról még júniusnak 15-én hozzám eresztett kedves levelét vettem atyafiságos szeretettel, melyre hogy így későre válaszlok, oka rész szerint az, hogy sok

holmi papirossaim s könyveim között ezt a levelet eltévesztettem volt ; rész szerint pedig az, hogy minekutána megtanáltam volna, a N[emes] Testőrző seregéből lett kilépésem adván elő magát, ez a környüállás, mint könnyen ki-ki képzelheti magának, mindenféle gondokkal foglalt el, s nem engedetti időt panaszsképpen jelenteni, hogy ámbár én örökké idegen voltam képem kimetszetéséhez, Somsits Lázár mindazonáltal, de kiváltképpen Batsányi, szüntelen rajtam voltanak, reábirni. Haszontalan mentettem magamat érdemetlen voltommal, minden okaimból kifogattanak. Haszontalanul vettem segítségemül, ha nem csalatkozom, II. Cato mondását *Malo quæis quaeri cur nulla mihi statua extet, quam quare extet*, kevély magam-megalázódásának magyarázták. Hogy unszolásokkal tovább füleit ne terheljék, megígértem, oly értelemmel, hogy csak negligé-ben messeknek. Nem! — ezt sem nyerhettem meg ; uniformisban kellett megjelennem. É sem volt még elég. Én *Suum cuique decus posteritas rependit* akartam alája metszteni ; azonban mikor már szinte készen volt a kép, Batsányi csak béáll hozzám nagy elogiumával, melyet most alatta lehet olvasni. Ekkor azt gondoltam, hogy megrepedek mérgemben, de nem volt elegendő erőm elleneállani ; eltökéllettem volt, ugyancsak magamban, a réztáblát elzárni, és soha egy nyomtatványt sem huzatni le róla : de ekkor nem fordult meg fejemben, micsoda violentus barátommal légyen ügyem. Ki nem állhattam előle, míg nem tudom hány darabot nem adtam nekie, melyeket esmerőssei között kiosztott, addig míg én leglelkibb barátainak is, úgymint Bartsainak és Dantzkaiknak nem küldöttem belőlek ; és így imperiosus karakterinek egészen fel kellett tetszésemet áldoznom, azon kívül, hogy ő csak egyben is az én akaratomnak engedett volna. Mi következett továbbra, az, hogy idő múlva ök mind a ketten a legpittoreszkebb formában metszettették ki magokat.

Ezt az unalmas hosszú rajzolatot, melynek emlékezete még most is felforrálja bennem a mérget, azért állítottam szükségesnek előrebotsátani, hogy ítélje meg, Bruder Uram, belőle, mit kellett érzennem levelének vételével, melyben azt kívánja, hogy nemcsak újra üljek a képirónak, hanem hogy az egész uniformison kívül még párdücbörrel is (melyet örökké útáltunk mindnyájan, és amelyet ugys csak gálanapokon vettünk fel azok, kik szolgálatban voltunk) bétakarjam magamat.

Ne vegye azért rossz néven, drága kedves Bruder Uram, ha, bármely nagyra becsüljem is barátságát, erőszakot nem vetetek magamon, ebben kedvét teljesíteni. Hanem hogy mégis azt ne gondolja, hogy talám kevesebb becsben vagyok előttem szíves barátsága (melyben valósággal csalatkoznék), mint a Batsányié ; nékem nagyon egy mindenek ítélete szerint igen jól talált képem, melyet még 1783-ban festett volt egy igen jó képiró, ki valósággal semmit sem engedett Donátnak és amely után dolgozni akarmely képmetsző sem állíthatná művészi kevélységét megbántódva lenni ; azért ha e fog tetszeni, akár a nyomtatót, akár a képmetszőt bátran hozzám lehet utasítani.

Méltotassák ezért, Bruder Uram, ez iránt lett maga-meghatározását tudomra adni. Én ezt a módot annyival is helyesebbnek itélem, minthogy 1783-ban 23 esztendővel ifjabb lévén, közelebb voltam ahhoz az epochához, melyben szerencsém volt élmém csekély tehetségével kedves hazánknek figyelmetességét érdemelni. Leginkább szeretném negligében : de minthogy Batsányinál az uniformisra rá mentem, Bruder Uramért sem akarok kevesebbet tenni, csak párdücbör ne legyen a hátamon.»

Báráczy képe, mely alá B. versc került, megvan a Magyar Történeti Képcsarnokban. B. a P.M.-ban a következő megjegyzést fűzte a vers címéhez : »Rézbe metszette Tzetter Sámuel, 1798.« (Az évszám téves ; a kép keretén u. i. ez olvasható : Sam Czetter Hung : Sculp : Viennae. 1797. *Wurz-*

bach, Thieme-Becker és *Szinnyei* tévesen 1802-re datálják a metszetet. Megemlítjük, hogy Bárócznak egy másik arcképmetszete is van. Ez a Kazinczy kiadásában megjelent *Bárócznak Minden Munkái*. (Pest, 1813—14.) első kötetét díszíti; metszője Dávid Weys, (*Wurzbach Weiss*-nak írja; LIV köt. 93. l.) A szóbanforgó metszetről I. Rózsa György: *Czeter Sámuel. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve* 1952. Bp. 1953. 102., 122. l.)

Kazinczy feljegyzése szerint 1796-ban, kiszabadulása után, Báróczy is havi segélyt adott B-nak. (*Lev. XX. 73. l.*) Ugyancsak Kazinczy előadása szerint Báróczy később csupa rosszat mondott B.-ről: pl. hogy az »Ode«-t nem B. írta, hogy ő nem szenvedheti (*Benda, III. köt. 390. l.*) — Döbrentei 1806. május 27-én Wittenbergből kelt levelében beszámol Kazinczynak Bécsben töltött napjairól. Képet kért Báróczytól s ez elmondta neki az arckép történetét (*Kaz. Lev. IV. 159. l.*): »Be szeretem jó öreg az a Báróczi! Képe íróasztalom felett függ és tudomány szerzése mellett jámborságára is int ... Báróczi harmadszori esengésemre adta által a magát, mert háromszor természetem nála, annyira megfogta szívemet jósa. Képének rézre vésetését semmimód nem akarta megengedni B-nak, mivel ő Cátóval tart, szólla, ki szobra felállítását ezzel tiltá. Inkább azt kérdjék, hát Cátó képe miért nincs itt, mint azt, s Cátó képe mit keres itt?» Ugyanebből a levélből (160. l.) az is kiderül, hogy Báróczy érintkezett B.-val »Hogy Batsányihoz ment, kihez gyakran jár, másnap reggel tudtam meg, mert alig vártam megint vele szölgelhatnom.«

Hogy B. nagyra becsülte Báróczyt, bizonyítják párizsi menekülése idején feleségével folytatott levelezésének következő passzusai: »Der gute, edle, alte Alchymist wird wohl bis jetzt vielleicht schon gar nicht mehr auf dieser besten Welt sein. Vielleicht ist er schon in der näheren, täglichen Gesellschaft jener mächtigen und wohlthätigen Geister, die er bereits hienieden so oft mit körperlichen Augen sah oder zu sehen wünte. — — — Ruhe seinen Gebeinen und seiner guten Seele !!! Er war einer der besten und redlichsten Menschen, die ich je gekannt; auch war er der Älteste meiner litterarischen Freunde. — — — Lebt er aber noch, so grüsse ihn herzlich von mir. Ich wünsche ihm von ganzem Herzen ein noch längeres, aber gesundes und frohes Leben, volle Zufriedenheit und ungestörte Geistesruhe. Besuche ihn mit der lieben guten Schwester (seiner Nachbarin und vieljährigen Freundin) die ich ebenfalls recht herzlich grüsse und küsse nebst ihrem würdigen Herrn Gemahl. Besuchet ihn, Ihr Lieben! bei guter Witterung; er wird sich freuen. Du hast auch ganz Recht, wenn Du ihn aus deiner Küche manchmal erquicken willst und ihm dadurch tätig, beweistest dass Du den Freund deines fernen Freundes nicht in seiner traurigen Einsamkeit und Altersschwäche vergisst. Sag' ihm, dass ich oft an ihn denke und ihn wahrlich nicht vergessen werde.« (1810. III. 1. OSzK. Fol. Hung. 1315/II. 121—122. f.), Gabriella 1810. I. 5-ről kelt, de nyilván napokkal később befejezett levelében ezt írja: »Der alchymistische Veteran hat auch um Dich geschickt, denn er ist sehr krank, aber ich liess ihm das nähmliche sagen, was ich allen sagte und schickte ihm statt Deinen einen Reiskoch, mit dem Versprechen, ihn selbst zu besuchen.« Ugyanebben a levélben Báróczy haláláról és eltemetésének körülményeiről is beszámolt.

B. véleménye később sem változott meg. Világosan látható ez egy 1828-ból való fogalmazványtöredékről. Bitnicz Lajos 1827-ben Pesten kiadta *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* c. munkáját. Ezt megküldte B.-nak, aki nov. 13-án kapta meg »a tudós szerzőnek ajándékából« (B. sajátkezű bejegyzése az OSzK-ban lévő példányban.) Mikor elolvasta, elment tőle a kedve s a dátum híján kihúzta a fenti mondatot. Bitnicz

számos tévedése közt Báróczyt óda-költőnek tette meg (338. l.) B. 1828. jan. 8-án Bitnicznek írt leveléhez mellékelte bírálatát, amely Géfin Gyula szerint elveszett (*ITK.* 1932. 81. l.) Megvan azonban fogalmazványa B. hagyatékában. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 40.) A Báróczyról szóló rész így hangzik: »Vajjon mit felelhetsz, ha még azt is kérdezem, mi vihett légyen téged arra, hogy az én néhai szíves jó barátomat, Báróczyt versszerzővé, sőt olyan jeles poétává tedd és változtasd, aki »az ódában fénykoszorú érdemlett«? holott ez a hallhatatlan érdemű nagy hazafi nemcsak ódát soha nem szerzett, de nem is szerezhett, minthogy még csak verset írni sem tudott, és nem is írt, — kivéven azon egynéhány sort, melyet Bessenyei György közreeresztett s melyet a minap egy álnevű szeles és igen nagyszájú kritikus Bessenyeinek tulajdonított; azon egynéhány sorból álló kis költeményt, t. i. amely így kezdődik: »Barátim, ha egyszer az én ódám eljő«, stb. Hidd el nekem, hogy Báróczy maga is csudálkoznék ezen cselekedeteden, ha még élne, s munkádat olvashatná.« B. a fogalmazás hevében ez utolsó mondatban a következő, később kihúzott jelzőkkel halmozta el Báróczyt: »Tisztelt és szeretett néhai kedves barátom. Megjegyezzük, hogy ez a vers nem Báróczyé: tudvalevő, hogy Barcsay írta. (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza.* Bp. 1951., 103. l.)

- M. Báróczy arcképe alatt. (Me.)
 V. 78. l.
 PM. 101. l.
 K. PMc. 101. l.
 Szv. C. Me.-en nincs cím.
 1. *Hazát* — (Me.)
 4. *Neme I* (V.)

44. A KESZTHELYI HAJÓRA

Festetics György 1796—1797-ben egy nagy, mintegy 33 méter hosszú, kétárbócos vitorlášajót építtetett. A hajóépítésre főként az indította, hogy birtokait a Balaton szinte tökéletesen elválasztotta egymástól. Nem járt töretlen úton, mert már nagyapja, Festetics Kristóf s apja Festetics Pál is kísérleteztek a közlekedésnek — főként a sószállításnak. — vízi úton való megoldásával. (L. Szabó Dezső: *A herceg Festetics család története.* Bp. 1928. 298. l.; a Festeticsek balatoni vitorlásainak történetét részletesen megírta Madarassy László: *A Festeticsek és a balatoni hajózás* c. cikksorozatában, Balatoni Kurir, 1940—1941 évf.) Az új hajót, melynek már neve is, a *Phoenix*, arra utal, hogy építtetője az elődök munkásságát folytatja, 1797. júl. 16-án bocsátották vízre (*M. Hírm.* 1797. aug. 1. 9. sz. II. köt. 136—138. l.). Az országos hírre jutott vitorlást még a következő évben is emlegetik a magyar újságok, mikor Festetics Györgynek a közérdeket előmozdító másik alkotásáról, a vízlecsapoló szélmalomról írnak. (*M.K.* 1798. szept. 21., 24. sz., II. köt. 376. l., *M. Hírm.* 1798. szept. 14. 22. sz., II. köt. 388. l. A két cikk szóról szóra megegyezik.) A *M. Hírm.*, amikor beszámolt a *Phoenix* vízrebocsátásáról, mint a boldog polgárosult jövő első hírnökét ünnepelte a kereskedőhajót, s kiemelte, hogy a Balaton mellékén olcsóbb lesz a só, mert Siófoktól Keszthelyig nem kell tengelyen szállítani, víziúton lehet.

Festetics — a kor szokása szerint, s némi propaganda-célzattal is — vitorlásának oldalára feliratot akart vésetni. Mikor költő-tisztelői már

jónéhány inscriptio szövegét megírták, a gróf az összegyűlt anyagot felküldte Péteri Takátsnak, aki ekkor (1797-ben) fiának, Festetics Lászlónak nevelőjeként Bécsben lakott. Takáts a meglévőkhöz hozzácsapta saját verseit, s az egész gyűjteményt átadta megbírálásra B.-nak és Kultsárnak. Így kapcsolódott bele B. a kis pályázatba, s mielőtt még Takáts jelenthette volna a grófnak a kritikások véleményét, 1797. márc. 10-én maga is levelet írt Festeticsnek (Keszthelyi Helikon Könyvtár levelestára)

»A magyar tengeri hajóra írandó versnek témáját közölvén velem Takáts Úr, általadtam néki a minap hat sort, melyet akkori első idéám szerint csináltam volt. Azután változtatást tettem rajta; és íme most magam udvarlok vele Nagyságodnak: — hozzáadván még egy más — ugyanannyi sorból álló inscriptiót is, melyet talán a hajónak másik felére lehetne vágattatni, Horatius amaz isméretes mondásának mintegy ellenére: — *Nequidquam Deus abscedit prudens Oceano dissociabili terras, si tamen impiae non tangenda rates transiliunt vada!* — Azonban: akár találtassanak méltóknak ezen kétféle versecskék a kivágatásra, akár nem: legalább könnyebb lészen választani egyet-kettőt a sok közül.»

Az ajánlott két vers a következő:

Féniksz

*A mindent elrontó idő hatalmának
Már egyszer e hajó is engedett.
De szeretett Hazánk egyik hlv fiának
Szavára most megint feleledett.
Nézz e kis példára, Magyar Föld nagy Népe!
Ez lehet (csak akard!) új életed képe.*

—
*Igaz, hogy ezer veszély közt fordul meg életünk,
Szerencsét keresvén vizen és szárazon;
Azonba, fáradság nélkül nem élhetünk! —
S csakugyan elér a Halál, vagy ezen, vagy azon. —
Munkával kelnek fel Emberek, Országok;
Enélkül nincs nevek, nincs állandóságok.*

Hogy B. írt-e bírálatot a hozzá eljuttatott versekről, nem tudjuk. Kultsár mindenesetre írt, — a bírálatban (Keszthelyi Helikon Könyvtár levelestára) egyetlen verset csepuilt le, s B.-hoz hasonlóan ő is felajánlotta saját felirat-verseit; szám szerint hármat. Takáts összefoglalta a két bíráló — Kultsár írásbeli és B. valószínűleg csak szóbeli — véleményét, s jelentést tett Festeticsnek. Ennek 1797. március 13-ról keltezett — úgylátszik, csak kivonatos — másolatát ismerjük (i. h.). B. bírálatára és versére vonatkozólag ez áll benne:

»... Takáts József Úr a sós hajóra készült, s hozzá küldetett verseket Batsányi és Kultsár »Urakkal, kik az ilyen dologhoz szólhatnak, közölvén, az első olvasván mind a felküldött, mind Takáts Úr által készített verseket, úgy találta, hogy az egyik hosszabb verseit Takáts Úrtól így lehetne rövidebbre szorítani:

*A mindent elrontó idő hatalmának
Már egyszer én is engedék
De Hazája hasznát kereső urának*

*Szavára megint feléledék
Serkenj te is magyar földnek dicső Népe!
Légyen az létédnek példát adó képe!*

A fenti jelentésből, valamint B. Festetics Györgynek írott saját leveléből kiderül, hogy a költő mindkét verset 1797. márciusának elején írta. Az elsőt mindjárt akkor, mikor Takáts megmutatta neki a hajóra írott versek gyűjteményét. Ez tehát nem más, mint Takáts egyik versének átalakított változata.

A MTA. kéziratárában megtaláltuk a keszthelyi hajóra szánt feliratok egész gyűjteményét (M. Irod. Lev. 4^o 127.), köztük Takátsnak azt a versét is, amelyet B. írt:

*Az Idő nagy hatalmának
E gálya is engedett;
De, mint Feniksz, az urának
Szavára feléledett.*

*Magyar Földnek dicső Népe!
Serkenj, ébreszt a közjő;
S boldog újulásod képe
Lészen, hidd el Hajó.*

A Takátséből formált vers idézett két változatának leírása között alig néhány napi időköz lehet. A másodikat minden valószínűség szerint akkor készítette B., mikor levelet írt Festeticsnek. A levelet pedig azért írhatta, mert Takátsnal már nem találkozott, s nem tudta vele közölni, hogy a régi szöveget átalakította.

A második felirat B. hagyatékában is megmaradt egy valószínűleg az 1790-es évek végéről való papírszeleten. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18. 8.)

*Ezer veszélyek közt fordul meg életünk,
Szerencsét keresvén vizen és szárazon.
De gond és baj nélkül nem élhetünk;
S csakugyan feltalál
És élér a Halál
Egykor mindnyájunkat vagy ezen vagy azon.*

*Munkával kelnek fel emberek, országok;
Enélkül nincs nevek, nincs állandóságok.*

Hogy a feliratul ajánlott versek közül rávésték-e valamelyiket a hajóra, s hogy egyáltalán vésetett-e rá valamit Festetics, nem tudjuk.

B. az első felirat-sorokat bővítette később a mai verssé. Az átalakítás folyamán a tömör, epigrammatikus inscriptio-szövegből tágasabb üdvözlő költemény kerekedett, amely, B. gyakorlatához híven, a megénekelt esemény általános nemzeti jelentőségét méltatta. Ez a megoldás a nagy nyilvánosság elé szánt megemlékezésben természetesen szükséges is volt. Az ünneplő versnek két változatáról tudunk. Az első nem maradt meg teljes egészében. Az a füzet, t. i. amelyben B., valószínűen brünni fogsága után, több más

versével együtt elküldte Kisfaludynak, (KTE. 77.) az idők folyamán megrongálódott: több levele vagy egészen, vagy nagyjából elpusztult. Annak a levélnek is csak kb. a fele maradt meg, amelyre *A keszthelyi hajóra* c. verset írta le a költő. Az 1—6 sornak csak az eleje, a 7—16 sornak csak a vége olvasható el. A kézirat mégis fontos, mert azt tanusítja, hogy a vers ekkor még csak 16 sorból állt; a 17—20. sort később írta hozzá a költő. E sorok tartalmilag is a Lüzben írt vagy átjavított versek gondolatait variálják.

Már a Kisfaludynak küldött kéziratban, s később is mindvégig, B. az 1798-as dátumot írta a költeményre. Lehet, hogy csupán a vers keletkezésének alkalmát akarta pontosabban megjelölni, de lehet, hogy arra utal az 1798-as dátum, hogy B. már ekkor terjedelmesebb verset kerekített az első hatsorok feliratról. Megemlíthjük, hogy Baróti Szabó is írt verset Festetics hajójára *A vitorlás hajójú Balatonról* címmel, s ezt ő is 1798-ról keltezi. (*Megjobbított, s bővített költeményes munkái*. Komárom, 1802. II. köt. 41. l.)

A költeménynek van bizonyos verstörténeti érdekessége is. Az 5. sortól végig ugyanabban a kétsarkú hangsúlyos magyar tizenkettesben van írva, amely B. számos ilyenszerű alkalmi költeményének formája. Az első négy soros, tizenkét és tízszótagos sorokat váltó s keresztínemel összefogó strofa azonban formailag inkább B. dalszerű vagy személyes líraiságot kifejező verscímre emlékeztet. Lehet, hogy Takáts dalszerű strofái sugalmazták e formát; de lehet az is, hogy B. ritmikai, formai kísérletei. A felvételre szánt versek ritmikája tudniillik nem egyértelmű. Figyelemre méltó, hogy a második felirat későbbi MTA.-beli kézirat változata mennyire emlékeztet B. korai dal-kísérleteire s érdekes, hogy a nyomtatásban is megjelent vers 2. és 4. sora egész egyértelműen jambikus lejtésű; emléke talán azoknak a kísérleteknek, amelyek a magyar ritmüstörténet e korszakában megpróbálták a magyar ritmus és idegen versidom összehangolását.

Nemrég került elő a Keszthelyi Helikon Könyvtár kéziratárából a versnek egy autográf másolata. Formája és kiállítása B.-nak azokra a vers-másolataira emlékeztet, melyeket a *Tud. Gyűjt.* szerkesztőségének küldött el. Trattner vagy Thaisz néhányat ezek közül a Széchenyi Könyvtárnak ajándékozott; *A keszthelyi hajóra* írott verset a költő kézírásában az akkorra elhunyt Festetics Pál fiának, Festetics Lászlónak juttatta el valaki a szerkesztőségből. A keszthelyi másolat szövege t. i. a SzA.-beli változathoz áll legközelebb.

M.: SzA. 1822. 74. l.
V. 76—77. l.
PM. 99—100.

K.: Keszthelyi Helikon Könyvtár K.
PMc. 99—100. l.

Szv.: *C A Keszthelyi nagy Hajóra. 1798.* (SzA., V.; az előbbiben az évszám zárójelben van.)

6. *vernek*, (K., SzA.)

8. *úttyait*, — (K.)

11. *én-is! örömemet* (SzA.; B. a saját pld.-ba beszúrta az 's-t)

13. A. SzA.-ban az idézőjel elmaradt. B. saját pld.-ba kitette.

19. *Hogy el* (SzA.; B. saját pld.-ba a két szó közé kitette a vesszőt.)

20. SzA.-ban elmaradt az idézőjel. B. saját pld.-ba kitette.

46. IMHOL, MA IS.

A vers első nyomára az 1808-ra készített kiadás kéziratának töredékében (I. kiadástörténet) akadunk. A sorkezdő betűk alapján tudjuk erről a versről is, hogy a *Felelet* és *A Szerencséhez* c.-ekkel együtt 1808-ban készen volt. A kézirat azon levele után, melyen a *Készület* utolsó versszakának sorkezdőbetűit ismertük fel, tizenegy levél olyan gondosan ki van tépve, hogy mindössze kettőnek csomkján maradt meg néhány sorkezdő nagybetű; ezek is úgy, hogy semmiképpen nem hozhatók valamelyik verssel kapcsolatba. Csak a 12., 13. és 14. levélen találunk több és megfoghatóbb nyomot. A tizenharmadik levél rektóján a következő sorkezdetek olvashatók:

Imhol m — — — — —
S a régen — — — — —
Bús — — — — —
R — — — — —

Melly kép — — — — —
Fejét egek — — — — —
Mély — — — — —
Is — — — — —

Rettenti — — — — —
Terhedre — — — — —
S mely — — — — —
F — — — — —

A töredék világosan mutatja, hogy ezen a lapon a szóbanforgó vers első három strófája állt. Nyilvánvaló, hogy a levél másik lapjára is három strófát írt B.; de itt már nem sorkezdeteket, hanem sorvégeket kell keresnünk. A lap tetején tisztán *ed* olvasható, s előtte egy kettévágott betű, amelyen, ha a 16. sor utolsó szavát nézzük, nem nehéz felismerni a menedékhelyed *ly*-át. A következő versszakból semmi nem maradt meg, a lapaljából a következő sorvég-töredék:

— — — — — *és imd*
 — — — — — — — — —
 — — — — — — — — —
 — — — — — — — — —

vagyis a ma ismert vers 21—24. sorának utolsó betűi. Nem lehet kétséges, hogy a középső versszak a mi ötödik versszakunk, hiszen a negyedik enjambement-nal megy át az ötödikbe. A 14. levéinek csak egyik lapján maradt írás, itt is csak a három alkaiosi strófa első kétsorának néhány betűje, sorrendben ezek:

- 1) *S mi* — — — — —
Szó, — — — — —
- 2) *De* — — — — —
Térj — — — — —
- 3) *Né* — — — — —
Ne — — — — —

Közülük csak az elsőket azonosíthatjuk a mi versünk 25—26. sorával, a második és a harmadik párt nem tudjuk hová kapcsolni. Hasonlóképpen hiányzik a kiegészítő szöveg azokhoz az önmagukban teljesen értelmetlen töredékekhez, melyek a *Készület* utáni 12. levél rektóján volt három strófa első két-két sorából maradtak meg.

- 1) Ó — — — — —
Hogyh — — — — —
- 2) *Ha* — — — — —
Mes — — — — —
- 3) *S* — — — — —
Za — — — — —

A töredékek elhelyezkedése azt mutatja, hogy alkaioszi strófákhoz tartoznak. Ez azt bizonyítja, hogy a fenti három versszak is abból a versből való, amelynek része a mi tizenegy-strófás óda-töredékünk. Mivel a költeménynek három levélen : 5 lapon maradt nyoma, biztos, hogy legalább 15 versszakból állt. Sőt : ahogy B. *A Szerencséhez* c. vers beírásánál a címet és az első strófát egyetlen lapra írta, ugyanúgy járhatott el itt is ; s így inkább 16 versszakra tehető a teljes óda terjedelme. Hosszát közelebről nem tudjuk megállapítani. A 14. levél után még kettőnek a nyoma látszik. A vers az utolsók közé tartozott a kötetben. — Ugyancsak az 1808-i kiadástervezet kéziratának maradványából tűnik ki az is, hogy ott a ma ismert vers első 28 sora a mai sorrendben szerepelt. A 29—44. soroknak ebben a kéziratban nem találtuk nyomát ; a 28. sor után ott két, ma ismeretlen versszak következett.

A vers írásának ideje közelebről is meghatározható. A töredék^s *Beszédben*, melyet B. saját feljegyzése szerint 1798-ban írt, s kézírata az említett kiadás töredékes kéziratfüzetéhez tartozik, idézi az óda egy passzusát a félreértett, üldözött nagyság szájába adva :

*Ki vagy te, Virtus ? nem csupa név, üres
 Szó, hang ? Igazság ! balgatagok süket
 Bálványá ?*

Utóbb, mikor az egész *Beszédet* átjavította, így változtatta meg, ill. egészítette ki az idézetet

*Mi vagy te, Erkölc ? nem csupa név, üres
 Szó, hang ? Igazság ! balgatagok süket
 Bálványá ? Természet ! hol a te
 Isteni rended, örök hatalmad ?*

A költemény nyilván töredékes kéziratában semmi nyílt utalás nincs a hazai viszonyokra : felül, a cím helyére Don Juan Melendez Valdez spanyol költő nevét írta B. ; a 15—16. sorhoz jegyzetként ezt : «Az inquisitio ; a 40-hez «Monachi, a Római főpap csuklás népc» került jegyzetbe, vagyis csupa spanyol vonatkozás. Az apró papírszeletekből azonban az derül ki, hogy a vers tulajdonképpen magyar tárgyú. Egy fogalmazványon a 37—40. sorok helyett ez áll (MTA. — M. Ir. R. u. i. 8^o 80., VII. 93.) :

*Elhagytad őket, vak, s bolondul
Játszadózó csapodár Szerencse,*

*Elhagytad őket! Széltibe jár ma is,
S égetve pusztít, öl, rabol a Duna
Vidékein a vad, pogány nép,
S dülja Hazánk, valamerre fordul.*

A Duna említése, Magyarország helyett, megvan egy másik fogalmazványban is, (u. o. VII. 2.) csaknem szóról szóra az előbbi szöveggel. (L. a szövegkritikai apparátusban.)

Nemcsak az világlik ki az apró papírszeletekből, hogy a vers eredetileg Magyarországról, a magyar viszonyokról szólt, hanem az is, hogy egy bizonyos szövegállapotában saját személyébrn szólalt meg benne a költő. Négy kéziratban is maradt enuck nyoma (MTA. — M. Irod. 8^o 80, VII. 93. U. o., 2^o 18., 48., 68., 141.); a legutóbbi idézetben így

*Meddig, bolondul játszadózó hamis
Szerencse! meddig fogsz hitegetni még
Ígéretiddel? Nem kerestem
Kedvedet én soha még tenéked,*

A fentiek alapján valószínű, hogy a vers teljes, 1808-i forrúájában B. személyes üldöztetése miatti fájdalmát, panaszait és haragját adta elő. A költő töredékünkben két irányban támad: a papok és az idegenek, vagyis a betolakodó, a magyarok elől minden jobb helyett elfoglaló németek ellen (29—34 sor.). Egyik felé sem először fordul B.: elég ha utalunk egyrészt a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* c. versre, valamint a papság, a jezsuitizmus elleni kifakadásaira az Arankához frott levelekben. (L. *Toldy*, 252., 253. l.), másrészt *Abauj megye öromünnepeére* frott versének a cenzúra által is kikezdettt jegyzetére. (L. ott.)

Bizonyos, hogy éppen aktuális politikai célzata miatt alakította át B. verset, amikor spanyol költő művének állította be, spanyol viszonyokra alkalmazta, kihagyva belőle minden magyar vonatkozást. Ezt az átalakítást valószínűleg brünni fogvága után hajtotta végre, amikor újra rendezte, ill. helyrcállította verseit. Az ötletet mindenesetre Párizsban kapta hozzá. Itt ismerhette meg Juan Melendez Valdes (1754—1817) spanyol költő nevét és műveit. Melendez bonapartista volt, s Napoleon bukása után Dél-Franciaországban élt francia állami nyugdíjjal, éppen olyan helyzetben, mint B. Linzben. Művei, szerzőjük politikai szerepe miatt, egy ideig nem is jelenhettek meg Spanyolországban. A húszas években azonban más szelek fújtak. B. ekkor irár elbuihatott spanyol kollégájának neve mögé. (*Biogr. Gén.* XXXIV. köt. 823—825 h.) Melendez Valdesnek művei is voltak B. könyvtáában, egy szépen kiállított spanyol antológia darabjai között. (Maury: *Espagne Poétique* . . . Tom. I.—II. Paris, 1826—1827.) Ebben azonban nyoma sincs B. ódájához hasonló versnek.

A versben a régi témák: a pap- és németellenesség új érzelmi környezetben jelentkeznek. B. a Martinovics-per egész lefolyásából s a rá mért büntetésből látta, hogy üldöztetés vár rá, noha ártatlannak érezte magát. (L. *Felelet*.) Ebben a helyzetben bukkan fel nála egyrészt a szerencse problémája, másrészt egy bizonyos deista istenhit. A szerencse egy másik, kb. ugyanaból az időből való versnek is témája. (*A Szerencsééhez*.) Ennek és az *Imhol ma is* . . . címűnek a kapcsolata oly erős, hogy egyszer egy papír-

17. *Ízolja tsalja tandtsival* (K.5.)
 18. *pártfogóid' porba tapodva* (K5.) K 8-ban eredetileg u. így.
 20. *Véred' erét* (K.5.)
 21. *Megmentsen. — O!* (K5.)
 26. *hang? Igazság* (K.5.)
 27. *Bálvánnya? Természet!* (K5.)
 28. *hatalmad?* (K5.)
 31—32. K6-ban e sorok előtt a szerencséről szóló strófa áthúzva. (L. előbb.) K7-ben e két sor csonka, a papiros sarka leszakadt. Mindössze ennyi olvasható

Rab[st]jra füzvén, va ... — — —
Mind azokat, hiket — — —

36. *Szerentse*, (K6., K7.) A szerencse-motívum teljes strófában megfogalmazva a következőképpen fordul elő:
 K1.

Meddig tsalárdúl ját[sz]adozó gonofz
Szerentse! meddig fog[sz] tsalogatni még
Igéretiddel? Nem kerestem
Kedvedet én soha még eleddig.

Nyújtott 's ajánlott szép adományidat
Hitelt nem adtam.

Az 1. sorban *tsalárdul* fölött: *bolondul.* —
 A 4. sorban a *még eleddig* áthúzva; fölötte: *sem állok, alatta sem önként.* A második versszak második sorát is áthúzta B., s alá írta *Meg nem vetettem.*

K2.

Meddig, bolondul ját[sz]adozó hamis
Szerentse! meddig fog[sz] hitegetni még
Igéretiddel? Nem kerestem
Kedvedet én soha még tenéked,

K3.

Meddig, bolondul ját[sz]adozó gonofz
Szerentse! meddig fog[sz] tsalogatni még
Igéretiddel? Nem kerestem
Kedvedet én soha még tenéked

- Az 1. sorban a *gonofz* szó fölött: *hamis.*
 37. A sor első két szava rajta van a K 4-en.
 A K6-on a 37—40. sor kétszer szerepel, közülük az első áthuzogatva. Ebben u. i. annyi a javítás, hogy le kellett tisztázni. Javítás előtt:

Elhagytad őket! [z]éltiben jár, rabol,
'S égetve pusztít, a' Duna mentiben
A' győzedelmes, vad, pogány nép,
'S rontja Hazánk' valamerre fordúl.

Javítás után :

*Elhagytad öket ! Széltibe jár ma-is
'S égetve pusztult, öl, rabol a' Duna'
Vidkeinn a' vad, pogány nép,
'S dúllya Hazánk', valamerre fordúl.*

A versszak 3. sora javítás közben még ilyen is volt :

'S égetve pusztult, öl, rabol, 's a' Tisza'

A K7-en a fenti, tisztázott szöveg áll, azzal a különbséggel, hogy a 3. sorban *a' vad* helyett *e' vad* szerepel, a 4.-ben *dúllya* helyett *rontya*.

38. K8-ban javítás előtt a sor így :

Már veszni tévült gyermekeink előtt ;

39. K8-ban javítás előtt :

Mert úgy akarván úgy tanítták

40. K8-ban javítás előtt :

E' tsapodár jövevény bitanglók,

B. jegyzete a sorokhoz : *Monachi, a' Római főpap népe, tsuklás.*

46. MI JÓT TETTÉL A HAZÁNAK?

A töredéket B. hagyatékában két papírszeleten találtuk. Nyomtatásban még nem jelent meg. Címül az első sort mi választottuk. Valószínű, hogy a bécsi évek első felében keletkezett. Akkortájból való B. egyik kedvenc formája, a trocheusba játszó nyolcas és hetes sorokból szerkesztett strófa. A *Készület*, az *Imhol ma is...*, *A szerencséről* szóló töredék és a *Felelet* körébe tartozik szabad, merész hangjával is, melyhez hasonlót nemigen ismerünk a kor irodalmából. Úgy gondoljuk, hogy B. az előbb említettekkel együtt ezt a költeményt is felvette 1808-ban sajtó alá készített kötetébe. A tervezett kiadás kézírata azonban, a költő egyéb irományaival együtt elpusztult (l. a kiadástörténetet). A versből ma csak annyit ismerünk, amennyit B. emlékezetből rekonstruálni tudott. Feltevésünket az is alátámasztja, hogy a második kézirat hátlapján még számos olyan sort, töredék strófát találtunk, amelyek tartalmi és formai szempontból egyformán ehhez a vershez tartoznak, s az elpusztult mű egy-egy sorát, féltversszakát látشانak rögzíteni. Ezeket, a strófaszervezet hiányzó sorait kipontozva, az összefüggő rész után, attól csilaggal elválasztva közöljük.

K. : MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 30. = K 1.

U. o. VI. 33. = K2., a közölt szöveg.

Szv. : 4. *Hazának*, (K1.; K2-ben eredetileg ugyanígy volt.) A K1-ben

a sor fölött ez áll

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Tsújot ázz lársaidból ?

Az 4—6. sor a K1-en a levél verzóján, a lap felső részén, tehát az egész vers végén van.

5. A K2-ben javítás előtt :

'S a' szegénynek ? az árvának ?

7. *kérdem* : (K1.)

10—12. A K1-ben

*Tett e' tziſra fényes bérre,
Tett a' nép' tiszteletére
Méltóvá ma tégedet ?*

A legutolsó sort a B. a közölt szöveggel megegyezőre javította ki. A K2-ben a következő variánst találjuk :

*Tett e' tziſra, fényes bérre,
(Az erkölts külső jelére)
Érdemessé tégedet ?*

A költő a 10—11. sor megoldásával nem volt megelégedve, s azt a margón kettős csillaggal jelezte.

13. *igazságnak* (K1. és K2., javítás előtt.

17. *Béreséd' nemesbben* (K1.)

18. *helyét* ; (K1.)

20. *vagy bofz[onkodásra* (K1.)

21. *Vagy nevetésre* (K1.; a költő a 20—21. sor javítását a K2.-u végezte.)

22—23. variánsai a K.1-ben :

*Tudván, hogy elvetemedve
Hazudva, hízelkedve*

—————
*Mind tudván, hogy hízelkedve
Vagy rútúl elvetemedve*

28. K1.-ben a következő változatok :

Buda Pest tudgya 's mondhattya,

—————
Buda Pest, Pozsony mondhattya,

29 *'Hogy nemzeted'* (K1., javítás e sornál a K2.-u.)

47. KÉSZÜLET

A vers Szinyei B.-életrajzának függelékében (170—171. l.) jelent meg először nyomtatásban. B. hagyatékában csak egy kéziratát találtuk (MTA. — M. irod. T. u. i. 2°18., 145.) Mint vermsólatái nagy része, ez is felébe hajtott félvre, tehát negyedrre van írva. Az első lapon az 1—7. sor, az első strófa olvasható ; a másodikra csak 8—21 sorokat, a második és harmadik strófát írta eredetielg a költő ; a harmadik lapra a 29—35. sor ; az ötödik strófa került. Később kiegészítéseket írt a lapokra B. A második lapon, a harmadik strófa alatt 22—28 sor, a negyedik strófa olvasható, a harmadik lapon az ötödik strófa után a következő három töredék-versszak :

*Emlékezzél nagy nev..
Ah! s töröld le szennyeit
Gondskodjál nemz
Szedd le társad terheit
Mondj fel a sok váznak
S égim lévén e nagy száznak
Láss, hallj, évezz és akar[?]]*

*Erkölt, Ész, Érdem, Igazság
Légyenek vezéreid
Egy és sz
Földön is
Vess
Uj
Szagg*

*Te pedig
Vedd fel a nemz
Aldom a vad sors tsapását
Hogy neked
Elnyo
Hiveidnek fels
Pél*

Ugyanakkor, amikor a kiegészítéseket feljegyezte, a meglévő kéziratot is átjavította B. ; ezekről a javításokról a kritikai apparátusban adunk számot.

A verset minden lényeges elemre a Toldytól később kufsteini elégiáknak elnevezett ciklus körébe utalja. Valamivel későbbi, talán a századforduló körüli évek felé mutat a versnek Faludi, Kisfaludy, esetleg Csokonai hatását érzetető formája s a rekonstruálni kezdett részeknek a század végére vonatkozó sora : — a »S végén lévén e nagy száznak«. Bizonyos, hogy a vers ránk maradt kézírata első szövegénel terjedelmesebb, valószínűleg nyolc strófára rugó formában, — benne volt az 1808-ban kiadásra másolt verses kötetben. Amikor a gyűjtemény verseit kitépték, ill. kivágták, néhány lap töredéke régi helyén maradt ; a csonka sorkezdetekből megállapítható, hogy ezek közt vannak a *Készület* egykori szövegének töredékei is.

A vers a tervezett kötetben *A szerencséhez* és a *Felelet* után következett. A *Felelet* lapja után következő kitéptett levél maradványán nem látszik írás. A következő levél első lapján a megmaradt sor-kezdetek tanúsága szerint a *Készület* 22—35. sora állt. Ugyanezen levél másik lapján látnék nem

látszik írás, s egy következő levélen szintén nem látszik semmi. Ezt a levelet már a versek másolásakor kivágta a költő; a *Felelet* utáni második levél őrszava ugyanis *Te*, a töredékesen megmaradt utolsó versszak első szava, mely a negyedik levélen egymagában áll.

A kitépt lapok száma és a maradványok alapján következtethetünk rá, hogy milyen terjedelmű volt a költemény, amikor B. felvette a tervezett kiadásba. — Valószínű, hogy B. — mint A *Szerencséhez* c. vers esetében is — a *Készület* kéziratát magukon hordó lapok közül az elsőre csak a címet és az első strófát írta. Azon a lapon, amelyen a 22—35. sorok kezdetei megmaradtak, a 4. és 5. strófa állt. Azokon a lapokon, amelyek maradványán semmi írás nem maradt, legfeljebb 6 versszak talált helyet. A harmadik levélen viszont, a sor-kezdet-töredékek bizonyosága szerint, csak egy strófa állt. Az egész vers tehát ekkor 8 versszakra terjedt, éppen annyira, amennyire, amennyi a megmaradt kézirat a három töredékes strófájával együtt. Az 1808-i kiadás töredék-kézirata azt bizonyítja, hogy ezek az utolsó strófák a költemény végén voltak.

Meg kell még jegyeznünk, hogy ezek a töredékes sorok a kéziratban maradt formájukban semmiképpen sem tekinthetők fogalmazványoknak: senki sem fogalmaz úgy, hogy egyes csonka szavakat vagy betűket ír. Egészen bizonyos, hogy a *Készület* maradt egyetlen kéziratára később rájegyzett strófák egy rekonstrukciós kísérlet közben keletkezett másolatok. B., már bécsi évei kezdetén, a cenzúra nyomása alatt, kialakította azt a gyakorlatát, hogy politikai szempontból kényes verseit két változatban másolta le: a teljes szöveg mellett egy-egy rendszerint rövidebb, a cenzúrát elviselő változatot is készített. A *Készület*nek is egy ilyen tisztázata maradhatott meg iratai között; s minthogy a teljes vers szövege a költő menekülése és elfogatása közben elpusztult, akkor, amikor újra összeállította költeményei gyűjteményét, egy cenzúraképes tisztázatra jegyezte fel mindazt, ami a teljes szövegből rendelkezésére állt. Nyilván valamely összetépt vagy elfakult frás volt előtte, amelyet úgy próbált megfejteni, mint valami palimpszesztust.

A kézirat javításai

C. *Midőn tsalárd*

3. Eredetileg: *Engem!* utána olvashatatlanul áthúzott rész. Az *Engem!* fölé írt *Gonosztevőknek* után áthúzott szó.
4. *Juttatnának* alatt áthúzott szó.
16. *Igy akarván*
31. *Oh* után olvashatatlanul áthúzott szó.

48. AKI MIKÉNT VET

A darab, a csonka 21. sortól eltekintve kerek, befejezett versnek látszik. Egyetlen kézirata (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 35.) a linzi évekből való. Nyomtatásban eddig nem jelent meg. A vers címét egy kis céduláról vettük, amelyre a költő több töredéke címét írta fel. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 101.) Ezen a cédulán a szóbanforgó vers kezdősora olvasható címként. Tárnya szerint *A magyar lantos* köréhez tartozik, formája a bécsi évek idejére utal; keletkezésének idejéről és körülményeiről egyébként semmit nem tudunk.

Te, kiért most könyveimnek
 Tolyva foly-le zápora,
 Oh ~~szóval~~! küls tetemimnek
 Hogyha nyugfrik majd pora:
 Ne hidgy a régalmarásnak!
 (Betstelen sirt arrab ásnak)
 Tudgyad: „áldorat vagyok!”

Emlékeimél nagy van
 Ah! a tövöidile pengéit
 Gondoltholgyfól nem
 kedde-le tövöid' terheit
 immogyfól a pok vérenek
 'S végig hán a nagyfarnak
 Csis, kaly, évré is d...

Pókálos, Ény, Erdm, Varyly
 Cigányok verőnd

Egy is h
 földem is

'Vest
 új szagg

Te pokly

Vedt-fól a' nem

Álton a' vad sors' 'R'ogp'it

Rog' akad

Elgy

Vérendek felt.

Ld

A »Készület« c. költemény kihagyásos változatának vége. Az 1810 körül írt tisztázat utolsó lapján a költő husz évvel később megkísérelte a kihagyott strofákat helyreállítani.

(Ered. nagys.: 165 × 225 mm)

A kézirat javításai:

10. sor: er detileg; És valahol jár/z. — A sorral egy magasságban a margón a következő sor áll: *Nyújílya virágít.* Ettől kezdve a költő a 15. sorig áthúzta a szöveget.

49. ENYHÜLÉS, S VISZONTAJÁNDÉK

A verset legrégebb formájában *A magyar költő* 1817. közepéről származó kéziratában találtuk meg (KTF. 77. sz.) mint az ottani *Harmadik Ének* egyik részletét (l. ott.) A hazájától távol élő költő Magyarországra küldi a Múzsát, hogy »egynéhány külföldi virágból« koszorút kössön azoknak, akiket társaiként nagyrabecsül: Baróti Szabónak, Kisfaludy Sándornak s aztán

— — — — — még kettőt két más nagy elmének,
A Magyar Helikon más két jó dicsének;
Mert ámbár az egyik sztvünk mély sebének
Oka volt, — bocsánat ebbéli vétkének!

Így kezdődik ott az *Enyhülést* tartalmazó részlet, amely öt strófából áll. A költemény második, már a végleges szöveget adó változata mai címével, önálló versként jelent meg a SzA. 1826-i kötetében (98—99. l.) Az előbbinél egy strófával (9—12. sor) bővebb és a Vadóci Vincék elleni támadással egészült még ki.

Thaly (*Figyelő*, III. 249. l.) úgy gondolta, hogy az *Enyhüléssel* Kazinczynak akart békejobbot nyújtani a magyar irodalom életébe vissza-kapcsolódni vágyó költő; de a széphalmi vezér visszautasította a közeledést. Tudjuk azonban, hogy a két vetélytárs viszonya 1804. óta teljesen elromlott, a közējük mélyült szakadék fölött csak a gyűlölet s az ellenségeskedés nyilai reppentek át. (L. e. kiadás II. kötetének idevágó jegyzeteit.) Az *Enyhülés, s viszontajándék* Virág Benedeknek szól.

Virágnak valóban B. »vert utat Helikon hegyére«, amikor a MM. egyik főmunkatársaként szerepeltette. *Serkentő* válaszával ő tette fejére, ha nem is az első, de az akkor nyilván a legékesítőbb »zöld ágat« (l. a *Serkentő válasz* jegyzetét.) Baráti kapcsolatuk nem szűnt meg B. Bécsbe telepedésével, sőt Párizsba menekülésével s linzi száműzetésével sem. 1796-ban egy szép Horatiust küld Bécsből Virágnak, (*Q. Horatius Flaccus cum commentariis selectissimis variorum: et scholiis integris Johannis Bond. Accedunt indices locupletissimi, tum auctorum, tum rerum. Accurante Corn. Schrevelio. Lugd. Batav. et Roterod. Ex Officina Hackiana 1670.*) a következő ajánlással »Benedicto, Virág, sodalium suorum primo. Batsányi. Viennae, 1796.« A címlap belső oldalára ezeket írta: »— — Ancilia evanuerunt; nomen et togam vix memoria dignamur; ipsa Jovis arx Vaticano cessit: — Iyra Flacci, aeterno Vestae igni superstes, iram temporum vicit; nos, aevunque nostrum, delectando monet, ad studium virtutis et patriae amabili voce vocat, incendit; et, continuo posthac seculorum lapsu solidanda, optimos ubique et maximos mortalium delectabit. — B. in Apolog. sua 1795.« B. a szöveget a Martinovics-per folyamán írott *Védőirat*ából vette. (L. *Benda*, II. köt. 593. l.) — A könyv megvan az OSzK.-ban (A. lat. 1729.); később u. i. Horvát Istvánnak ajándékozta Virág. (Juranits B.-nak írt levele, Pécs, 1832. nov. 3. MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.)

A *Magyar Minerva* első köteteként (1798-ban, Bécsben) megjelent *Anyos-kiadásában*, *Anyos Virág Benedék Úrnak* címzett költői leveléhez

— amelyben a költő 1777-ben azt jövődöli szerzetestársáról: »Kiböi országunknak lesz föbb versszerzője» — ezt a jegyzetet fűzi B.: »Hogy Anyosnak e jövődölése nem hiú beszéd, vagy csupa barátságbéli szívességből eredett dicséret volt, azaz hogy V. Úr valósággal egyik fö poétája hazájának: tudja a máj magyar világ; de még nyilvánbabb fogja ezt láthatni, nemsokára kiadandó számosabb s nevezetesebb munkáiból.« (103—104.)

Ekkor már munkában lehetett Virág *Poétai Munkáinak* 1799-ben, a *Magyar Minervában* megjelent kötete. A fehérvári poéta 1798-ban, nyilván ezért is, Bécsbe utazott s felkereste B.-t. Látogatásáról 1802-ben így számol be Kazinczynak: »Bécsben létemkor B.-nál láttam egy árkuson *Inishona*, egy másikon *Szelma*, a harmadikon *Darvhula*, a negyediken *Komáta* és így tovább, minden éneknek a neve: ezek és többek nála az asztalon, széken heverték; hogy látnám tudniillik. *Az iniszhónai háborút*, amelyet elvégzett, neked küldöm.« (*Kaz. Lev. II.* 506. 1.)

A kötet körüli munkában B. segített Virágnak; lefestette barátjával, az ügyes és kedvelt Kininggerrel s valószínűleg ő rendelte meg a rézmetszetet is Czetternél, akivel úgylátszik, állandó kapcsolatban állt. A kép azonban elmaradt a kötetből. Péteri Takáts József, a *Magyar Minerva* szerkesztője, aki az irodalmi dolgok iránt erősen érdeklődő Légrády Inrénck 1800 jan. 15-i levelében a Virág-kötetről is említést tesz, többek közt azt is közli, hogy a kép munkában volt Czetternél, de mivel a költőnek nem tetszett, a kötet elé egy másikat illesztett; J. Passini munkáját (MTA. M. Irod. Lev. 4^o 127.). Kiningger festményét Virág 1802-ben kérte vissza. (MTA. M. Irod. Lev. 4^o 29.) Nyilván leveleztek is; e levélből csak B. 1799. jan. 17-én Bécsben kelt levele ismeretes. (*Toldy*, 259—60. 1.) A levélben többek közt utalás történik rá, hogy B. Bécsben várja Virágot. Ekkortájt írta az akkor már Budán élő Virág *Levél c. versét*, (V. B. *Poétai munkái*. 1799. 131. 1.) amelyre megint B. készült verses levéllel felelni. (L. a 4. sz. verstörmelék jegyzetét.) A levélben Virág verseinek nyomtatása iránt is érdeklődik B.; a könyv a *Magyar Minerva* III. köteteként, 1799-ben meg is jelent s az említetten kívül még négy olyan verset tartalmaz, amelyek B.-val vannak összefüggésben: az *Ajándék*, az *Egy dedk ódára* (l. az *Ode ad Hungaros* jegyzetét), a *Bátorító* (l. a *Szentjőbi-levél* jegyzetét) és *A bölcsről*. A kötet B. néhány bejegyzésével megvan a költőnek az OSzK-ba került könyvei között (Hung. 1. 393.); de úgy látszik, állandóbban az 1822-ben megjelent teljesebb kiadást (*Poétai munkák*. Pest, Trattner.) használta. Ennek B. könyvtárábeli példánya is megvan az OSzK.-ban (E. R. 779.); számtalan bejegyzése arról tanúskodik, hogy a költő linzi száműzetése idején is elmélyedve foglalkozott Virág költeményeivel. A kötetben négy vers alá odajegyezte: Batsányihoz; ezeket a *Mutatóban* meg is jelölte. 1800-ban azonban történt valami, ami megzavarta barátságukat.

A Jénában megjelenő *Allgemeine Literatur-Zeitung* ismertetést közölt Virágnak említett, a *Magyar Minervában* megjelent kötetéről, (1800. júl. 26. 214. sz. 229—230. h.). A recenzius hivatkozik a lap 1798. 340-ik számára, ahol B. *Anyos-kiadásának* ismertetése olvasható, azután így folytatja: »Rec. bedauert, dass der Plan dieser B'ätter nicht erlaubt, von den vorzüglichen Talenten des Hn. Virág, die aus diesen mit Auswahl herausgegebenen und sehr gefeiltten Gedichten hervorglänzen, und zugleich von der Bildsamkeit der ungarischen Sprache, welche dieselbe unter solchen Händen anzunehmen fähig ist, ausführliche Proben zu geben. Überall erkennt man in dem Verfasser den Freund der Literatur und den glücklichen Nacheiferer und Nebenbuhler des beliebten ungarischen Dichters Batsányi, von welchem sein Vaterland in einem der künftigen Bände dieser Minerva eine ungarische Übersetzung *Ossians* erwartet. Batsányi, Virág und David Szabó von

Baróth (dessen Gedichte ebenfalls ein folgender Band enthalten soll) können durch ihre Werke in der ungarischen Nation die Ahnung dessen erwecken, was aus ihr unter andern Umständen hätte werden können und noch werden kann... » Az egész közleményt idézi Szemere Kazinczynak 1811. máj. 31-én írt levelében. (Szemere Munkái : Bp. 1890. III. köt. 77. l., Kar. Lev. VIII. köt. 555. l.)

1802-ben Pozsonyban a J. v. Müller köréhez tartozó, Wielanddal és Böttigerrel kapcsolatban álló Gruber Károly Antal egy *Hymnus an Pallas-Atheno* című költeményt adott ki, melyben (44. l.) ezt írta :

*Kühn, wie keiner vor ihm, erhebt sich der Barde Batsányi,
Virág strebt ihm nach, versucht die Höhen des Pindus.*

Gruber B. nevéhez a következő jegyzetet fűzte : » Batsányi ist unstreitig der grösste Dichter meines Vaterlandes. Hohe lyrische Begeisterung, Stärke, Gedankenfülle zeichnen seine unsterblichen Gedichte aus.« Virághoz ezt : » Virág ist des Vorhergehenden Nebenbuhler.«

Feltűnő, hogy a két verssor és a jegyzet a kifejezésekig ugyanazt mondta, mint az *Allgemeine Literatur-Zeitung*. Nyilván mind a kettőt B. sugalmazta. Gruber B. véleményét mondta el Gyöngyösiről is műve egy másik jegyzetében : » Gyöngyösi, Ungarns ältester Dichter, der genährt am lateinischen Hellen, sich vorzüglich auszeichnete.« (Gruber bécsi éveléről I.: Szepessy Ilona: *Grubenfelsi Gruber Károly hazai német iró élete és irodalmi működése*. Széke.felhívár, 1918. 26—64. l.)

Virág mindkét nyilatkozatot olvasta s mindkettőt B. sugalmazásával magyarázta. Ez nyilvánvaló Kazinczyhoz 1802. nov. 12-én írt leveléből. (*Kaz. Lev. II. 503—4. l.*) « ... örvendj Virágnak, a te barátodnak, kedves Kazinczyn! szerencsédjén. Ó, ha ő is a Pindus tetején állhatna ama nagy lírikus lelkű mellett! és Gruber mellett! bezzeg akkor örülhetnének mind a ketten! de már őt magának Horáziusnak sinszen helye.

*Dii bene fuerunt, inopis me quodque pusilli.
Finxerunt animi raro et per pauca loquar nem*

— azonban soknak jól esik az *os magna sonaturum*.

A magyarországi literatúrában két-három ember diktátoroskodik. A *Literatur Zeitung*gal mindent elhitettek még eddig. Én egyiknek sem irigylek semmit is: de azt mégsem szeretem, hogy annyiszor koptatják nevemet, elhallgatván sok jeles embereket. Mert már hányszor vala : Batsányi, B Szabó — — — V... mintha csak ezek volnának—O'vasd de 6. Julii és az *Allg. I. Z.* — Bárcsak egynéhány jó gondolatok jönnének eszembe! de maradjanak még oda. Ne vesztgesd Te is a tönkjét; írj valakinek Bécsbe (ha gondolod) és tudd meg, hol vannak azok az unsterbl. Gedichtek, én igen szeretném olvasni. A Gruber kétség nélkül olvasta azokat.«

A külföldi irodalmi közvélemény másik tájékoztatója, Kazinczy, 1807-ben a német közönség előtt is visszatért a kérdésre: az *Annalen der Literatur*ban megjelent cikkében nyomatékosan kiemelte, hogy Virág elsőrendű csillagként egyedül áll. (*Kaz. Lev. V. 90. l.*) Barátai is emlékeztek a témára. Szemere ezt írta neki 1811. jún. 12-én Pestről (*Kaz. Lev. VIII. 554—5. l.*) :

»Ma a Hőgyészt vittük fel a typográfiába. Utunkban előtaláltuk Virágot, s jelentettük nékie a bort és a recenziót, s Virág mind a kettőnek

egyformán látszott örülni. Hóna alatt vala a Baróthi Szabó Aeneiszé és Bucolicája, s a librorum censorhoz szándékozott velek. A beszéd tárgya Szabó, Rájnis lett és Batsányi. A sokat ígérő többnyire kevesett szokott adni, úgymond Virág; s így Rájnis, így Batsányi; pedig mind a ketten szörnyen szájasok voltak.»

A levelezés megszakadt köztük, de a kapcsolat teljesen nem. Egy csonka levél ismeretlen frója 1810-ben ezt közli a Párizsba menekült költővel: »Kultsár úr, Virág Benedek különösen tisztelik az Urat« (OSzK. Fol. Hung. 1315. II. köt. 39. f.) s hogy B. továbbra is szerette Virág költeményeit, bizonyítja az a levél, amelyben spielbergi fogsága idején Baróti Szabó, Rájnis és Kisfaludy Sándor kötetei mellett csak az övét kéri feleségétől olvasásra.

Hamarosan azonban sérelem érte a linzi száműzöttet is. Kazinczy az *Erdélyi Múzeum* 1816-ik évfolyamában közölte B. *Osszián-fordításának* azt a részletét, amelyet a költő levélben küldött el Virágnak, s amelyet ez 1802-ben továbbadott Kazinczynak mutatóba. *Az iniszhonai háborúhoz* fűzött jegyzetben Kazinczy többek közt ezt írta: »Az itt álló ossziáni ének B. egy barátjához írt leveléből van kivéve, minden változtatás nélkül s betűről betűre. Legesszük azt itt B.-nak emlékezetéül, és hogy literatúránk barátjai lássák, hogy az ő végső gondolataival készült Ossziánja milyen fogott volna lenni; mert B. Ossziánt elvitte magával, és annak megjelenéséhez semmi reménység nincs« (92—93. l.) B. a maga példányában (OSzK. Hirl. 14224) bosszús széljegyzetek sorával kísérte a közleményt, s néhány szarvashibáját kijavította. *A magyar tudósokhoz* írt munkájának egyik jegyzetében pedig a nyilvánosság előtt is szóvátette a dolgot. (L. az Osszián-fordítások jegyzetét.)

»Ezt cselekedte pedig, és így bánt, nem igen régen, egy híres Litterátor művelünk és a mi kézírásunkkal: melyet egykor (még a múlt században) egy magyar poétával levélben, barátságosan és azon nyílt egyenességgel és szíves bizodalommal közlöttünk volt, amely minden becsületes érzésű s szabad lelkű magyar hazafinak szinte nemzeti saját erkölce, és mindég minden igaz költőnek különös tulajdona szokott lenni; s amellyel mink is (nem férhetvén természetünkhöz a csapodár ravaszkodás) mindég mindazokhoz viseltetni szoktunk, akiket hajlandóságunkra s tiszteletünkre méltónak itélünk, és közelebbről ismerni tanulván, valóban méltóknak lenni tapasztalunk«. (49—50. l.) B. sértődése tehát Virág irányában megenyhült; a bántásért Kazinczyt tette egyedül felelőssé, aki — írta — »ellenünk elkövetett sok rendbéli vétkeinek számát távullétünkben még ezen új bűnével is szaporítván, eléggé megmutatta, hogy a mi részünkről bocsánatra, vagy további hallgatásra s eltűrésre teljességgel nem érdemes.« (50. l.) Lehet, hogy Virág magyarázatot adott a száműzöttnek, vagy valamilyen engesztelő ajándékot küldött neki: ennek elismerése az *Enyhülés, s viszontajándék*. Az 1817-ből való kézirat azt bizonyítja, hogy a harag nem volt köztük tartós. Úgylátszik azonban, a közvetlen levelezés nem állt helyre: üzeneteiket Juranits László közvetítette.

1822. tavaszán — írja Juranits — »sok időt töltöttem Budán Virág Benedeknél, ki téged általam nagyon köszöntet«. (MTA. Irod. Lev. 4^o 152.) Az üdvözlésre B. is reagált; válaszáat 1822. okt. 20-án Ertényről keltezett levelében továbbította Virágnak Juranits. (A levél másolata MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 123.)

»A tavaszkori Budán létemkor szerencsés voltam tiszteletére lenni; a barátságos beszélgetésbe emlékeztünk Batsányiurul mind hajdani legkedvesebb barátomrul; s mivel akkortáiban indítottam hozzá leveletemet. Az úr engemet igen kért, hogy nevében különösen köszöntsem; amit én serényen meg is cselekedtem, visszafrván igen különös részvétellel fogadta

ezeket irván : Jelented második leveledbe, hogy Budán sok időt töltöttél ama nevezetes poétánál és hogy ő teáltalad engem *nagyon köszöntet*; szeretném ha bővebben írtál volna felőle, s főképpen arról is miképp vette azon hazafiúi szíves dicséretet, amellyel róla több ízben megemlékeztem; különösen a 16. jegyzésbe tett intésemet úgy mint pag. 67—71. Ha majd arra adandó bővebb feleletedet véndem, tudósítani foglak némely olyatén dolgokról, amelyeket nem szükség teelőtted eltitkolnom, annyival is inkább, mert ő ezekről bizonyosan nem emlékezett, vagy ha emlékezett volna is beszélésben, a dolognak velejét kétség körül [!] elhallgatta, úgy hogy az igazat teljességgel nem tudhatod. Elvárom erről is leveledet; kérem tehát barátságosan az urat ezen szóknak tartalmára nekem felelni méltóztasson, hogy megörvendeztessem igazán szeretett barátomat.« A hazafiúi szíves dicséret B.-nak *A magyar tudósokhoz* címzett munkájában hangzott el; ennek 16. jegyzetében (67—71. l.). »A magyar nyelvnek igaz természete, saját tulajdonsága s nemzeti különös karaktere ellen elkövetett hibákat« pécez ki a nevének nem említett Virág munkáiból; azért, mert rossz példát mutathat, »holott ő ilyenekre soha semmiképpen nem szorulhat; jó s követésre méltó, fényes és hathatós példát adhatván hazája hasonlíthatatlan szépségű nyelvének megbecsülésére más magyar íróknak s versszerzőknek is«. (70. l.)

A válasz fontos lehetett B.-nak; Juranits három levélben is jelzi, hogy még nem kapta meg (1822. nov. 2., dec. 2. és dec. 25.). Virág választát nem is találtuk meg, de ismerjük a *Faludi-hiaddsról* való jó véleményét. »Ez alkalmatossággal meglátogaltam némely magyar tudósokat — írja Juranits 1824. aug. 23-án — úgy mint Virágot, ki téged különösen köszöntet, és igen kívánna szolgálni Horatius Ódáival, ha módja volna. Dicsérte Faludihoz ragasztott értekezését«. Ekkortájt B. már újra szerepet kér magának a magyar irodalmi életben; a Kazinczy-ellenes tábor egyik vezérének látják benne s ő is igyekszik megerősíteni szövetségeit. Valószínűleg ezért emeli ki versünket az *Elmélkedésekből* ugyanúgy, mint a Kisfaludy Sándorhoz szóló részletet, s közli ugyanott, t. i. a SzA.-ban. A vers nyilvános kéznyújtás; ugyanakkor, amikor megbocsát, engesztel is: a 9—12. sor a Virágnak tett baráti szolgálatra emlékeztet, a 21—25. sor igazságot tesz a költői elsőbbség körül támadt félreértésben, a frissen beiktatott 17—20. sor pedig mindkettőjüket elhatárolja Kazinczytól és körétől; Vadóci Vincének t. i. Kazinczy-Széphalmi Vinczét gúnyolta már ekkor B. (I. a *Tartóztatás* jegyzetét.). A vers címe talán Virág *Ajándék* c. versére céloz (1799-i kiad. 17. l. 1822.-i kiad. 16. l.). B. ezt is a hozzá intézettek közt tartotta számon s lehet, hogy az 1822-i kiadás újította fel emlékét.

M.: Sz.A. 1826. 98—99. l.

PM. 104—105. l.

K.: KTE. 77. sz. = K.

PMc. 104—105 l.

Szv.: 1—2. *Jer, kössünk még kettőt két más nagy elmének,
A' Magyar Helikon' más két jó díszének; (K.)*

3. *Mert ámbár az egygyik jlvük mély sebének (K.)*

4. *volt — (SzA.; B. saját példányában kitette a volt után a vesszőt.)*

6. *a' hit méltán (K., SzA.; ez utóbbi szövegét B. saját példányában a véglegessel megegyezőre javította ki)*

9—12. sorok a K-ból hiányzanak.

11. *testvére?.. (SzA.)*

12. *bére?! (SzA.)*

14. *A nemes bajtársak pályajutásában, (K.)*
18—20. a K-ban:

(*Sem a' tudatlanok' hiú bejzedére,
Sem az irigy lelkek' ingerkedésére,
Sem más patvarkodók alatszony mérgére*)

21. *folytattya munkáját, — (K.)*

22. *sajnálland (K.)*

50. A BUJDOSÓK

A vers történetéről igen keveset tudunk. Meglétenek legkorábbi nyomát a Kisfaludy Sándornak 1817-ben küldött versesfüzetben találtuk, de itt sem B. szövegét, hanem Kisfaludy Árpád Bélának a költeményről készített másolatát, azzal a megjegyzéssel, hogy az eredeti kéziratot a győri kat. főgimnázium múzeumának küldte el. A bejegyzés dátuma: Bécs, 1872. okt. 19. Az elajándékozott kézirat újabban nem került elő, s kiadásunkhoz nem használhattuk fel.

A költemény a V.-ban a kötet *Harmadik Könyvének* megnyitó darabja. Tudjuk, hogy B. köteteiben nagyjából időrendbe sorolta verseit, egy-egy korszakának termékeit legalábbis nem keverte össze. Arra gondolhatunk tehát, hogy a bécsi évek darabjait egyesítő *Második könyv* után a *Harmadik könyv* a párizsi és linzi időszak költeményeit foglalja magába. Ezek között kapott első helyet témája és talán a megírás időpontja alapján is a *Bujdosók*. A párizsi-linzi évekre utal a versnek *A magyar költőével* azonos formája is.

Legkorábbi megjelenési formájában (SzA.) dalszöveg; alcíme szerint: *Kettős. Duetto*. Az első, harmadik és utolsó strófát a költő útmutatása szerint ketten éneklék, a többi versszak első két sorát az első, a következő kettőt a második énekes adja elő. A Horatiusból vett mottó ekkor még hiányzik a vers elejéről. Megmarad a kettős dalra utaló beosztás a V.-ben is, de a mottó felírása már az olvasásra, vagy elmondásra szánt darabokhoz közelebbi a verset. A PM.-ban már semmi nyoma annak, hogy B. kezdetben dalszövegnek írta a verset. A horatiusi mottó inkább csak az első strófájához illik. A vers többi része Horatius egy másik híres passzusát juttatja eszünkbe (Carm. Lib. III. 3., 1—4.)

Gálcs Rezső lehetségesnek tartja, hogy a vers fordítás. A tárgy valóban nem bukkan fel B. egyéb írásaiban. Elképzelhető, hogy — mint más esetekben is — valamely alkalmasnak talált verset írt át, hogy a maga sorsának értelmezését megkísérelje vele.

M. SzA. 1821. 167—168. 1.
V. 99—100. 1.
PM. 106—107. 1.

K.: PMc. 106—107. 1.

Szv. C. A SzA. alcíme: (*Kettős. Duetto.*) A mottó hiányzik.
1. fölött a SzA.-ban: *Egygyütt.* A V.-ben a sor előtt: 1. 2.
5. fölött a SzA.-ban: *Első.* A V.-ben a sor előtt: 1.

6. *ostorát!* (SzA.)
7. fölött a SzA.-ban: *Második.* A V.-ben a sor előtt: 2.
8. *zaporát!* (SzA.)
9. fölött a SzA.-ban: *Egygyütt.* A V.-ben a sor előtt: 1. 2. —
szíveket; (SzA.)
10. *mostoha!* (SzA.)
12. *soha.* (SzA.)
13. fölött a SzA.-ban: *Első.* A V.-ben a sor előtt: 1. —
sajhdjokat; (SzA.)
14. *mérgedet!* (SzA.)
15. fölött a SzA.-ban: *Második.* A V.-ben a sor előtt: 2. —
pohlokat! (SzA.)
16. *kedvedet!* (SzA.)
17. fölött a SzA.-ban: *Első.* A V.-ben a sor előtt: 1. —
iszorlyeteg! (SzA.)
18. *úttjokat!* (SzA.)
19. fölött a SzA.-ban: *Második.* A V.-ban a sor előtt: 2. —
fergeteg! (SzA.)
20. fölött a SzA.-ban: *Egygyütt.* A V.-ben a sor előtt: 1. 2.
22. *e'Világ* (SzA.) *Világ:* (V.)

51. TŰNŐDÉS

A *Tűnődés* és A *bölcsnek állhatatossága*: tartalmi és formai szempontból egyformán szorosan összetartozó két darab. Versformájuk azonos, s mindkettő ugyanabból a stófából indul ki. B. mindíg együtt, közvetlen egymás után sorolva tette is közzé őket. Az első versszak, mint apró kis fordítás, már a MM.-ban megjelent (II. 390. l.) négysoros francia eredetijével, amelyet a költő a *Tűnődés* mottójaként két sorba nyomtatva ismételt meg. Az egystrófás vers aláírása a MM.-ban: B. A szóbanforgó két költemény tétel-vers. Az első kifejti a kérdést, amit a mottóban közölt francia gnóma felvet. A második az idézőjelbe tett kérdésre tagadólag felel.

A költemény erkölcsi problémájával már a Martinovics-per idején frott *Apológiában* találkoztunk. A költő a »sors« csapásait emelt fővel, méltósággal, igazsága tudatában viseli el, abban a reményben, hogy szenvedéseivel is hazájának használ. Ugyanez a gondolat vetődött fel B.-ban sokkal határozottabban a párizsi katasztrófa után is. Nyilvánvaló, hogy a két vers élményháttere itt keresendő. A V.-ben és a PM.-ben is a párizsi-linzi korszak darabjai közt szerepelnek. Az öt pályája kezdetétől élénken foglalkoztató gondolatokat valószínűleg az 1810-es és 20-as évek fordulóján önthette versbe a költő. Gondolatainak forrásvidékére utalnak azok a jegyzetek is, amelyeket *A bölcsnek állhatatossága* c. vershez szánt. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 6^o 80., IV. 18.) Az egyik egy csonka alkaioszi stófa két utolsó sora:

*Vesszünk, ha veszniünk kell! Hazánkért
Ontani vért öröm és dicsőség.*

Ezeket a SzA.-ban és V.-ben a vers 41—42. sorához csatolta. A másik a következő, szállóigévé vált Horatius-idézet:

Dulce et decorum est pro patria mori.

- M. MM. II. 390. 1. 1—4. sor.
SzA. 1826. 33—34. 1.
V. 101—103. 1.
PM. 108—110. 1.

K. PMc. 108—110. 1.

Szv.: C. *Mondás*. A lap aljáu a francia eredeti :

*Quand on a tout perdu,
Quand il n'y a plus d'espoire :
La vie est un opprobre,
La mort est un espoire.*

A francia sorokat a költő a MMk.-ban a PM.-belivel megegyezőre javította; a sorok elosztását meghagyta.

1—4. A SzA.-ban e sorok idézőjelben vannak.

4. *Kötelesség* (MM.)

8. *válnia. ég* — (PMc.)

9. *Igy, kit* (SzA.)

12. *Soha nem* (SzA., V.; eredetileg vsz. így a PMc.-ben is.)

24. *Partra még nem juthatunk*; (SzA., V.)

26. *Ég?* — — (SzA.)

52. A BÖLCSNEK ÁLLHATATOSSÁGA

A *Tünődés* c. verssel szoros egységbe tartozó költeményről l. a *Tünődés* jegyzetét.

- M. MM. II. 390. 1. 1—4. sor, l. a *Tünődés* c. versnél.
SzA. 1826. 34—36. 1.
V. 104—107. 1.
PM. 111—114. 1.

K.: PMc. 111—114. 1.

Szv.: C.: A SzA.-ban és a V.-ben a mottó *Horatius* aláírása hiányzik.

4. *Kötelesség* (MM.)

7. a SzA.-ban és V.-ben a sor nincsen idézőjelben.

13. a SzA.-ban e sorhoz a költő a köv. lapalji jegyzetet fűzte
Catót és Brütust.

30. *elme|zened* — (SzA.)

36. *ad|z.* (SzA.)

41—42. a SzA.-ban és V.-ben az ide fűzött jegyzetet l. előbb.

53. A HAZAI NYELV ÉS TUDOMÁNYOSSÁG

A vers B.-nak alkalmi céllal, taktikai okokból frt művei közé tartozik. Írói munkálkodásának nagy eszméivel foglalkozik ugyan ebben is, de az egész vers közhalyszertése arról tanúskodik, hogy nem személyes megérintettségből támadt, hanem valamilyen külső feladat szolgálatában. Ezt bizonyítják keletkezésének körülményei is.

Először a *Tud. Gyűjt.* 1825-i évfolyamának 1. számában jelent meg, azután, lényegében változatlanul, a V.-ben és a PM.-ban. A PMc. tisztáza-

tán kívül egyetlen kézírata sem maradt fenn a költő hagyatékában. A cím alatt olvasható évszám csak a V.-ben jelent meg. Az ilyen címbeli dátumozásokkal B.-nak mindig valami külön célja is volt. Ez esetben tőle magától származó magyarázatnak nem akadunk nyomára; a körülmények összevetése alapján úgy véljük, hogy a szám arra az évre utal, amelyben Kisfaludy Sándor *Regdít* tüntették ki a Marczibányi-jutalommal. A vers t. i. a költőt a dunántúli írókhoz fűző kapcsolat egyik emléke.

A linzi száműzött Kisfaludy Sándort tartotta Magyarországon legjobb irodalmi szövetségésénk. A nagyrabcsúlt földi nemcsak B. nyelvi s irodalmi eszméit képviselhette itthon a maga népszerű költői tehetségével; íról tábor, társadalmi, politikai erő is állt mögötte: az egyetlen, amelyre a száműzött némileg támaszkodhatott. A dunántúliak is nagy várakozással fordultak Kazinczy ellen folyó nyelvújítási háborúsaikban a széphalmi vezér régi s irodalmi-nyelvi dolgokban nagytekintélyű vetélytársa felé. B. és Kisfaludy Sándor barátsága is kezdettől fogva irodalmi jellegű volt és soha nem vált mélegebb személyi kapcsolattá. Amikor B. Párizsba menekült, az itthoniak nem tudták, hogy a nagypolitika hullámverésében bűnös-ként merül-e el, vagy érdemekkel gazdagon tér haza. Mindkét lehetőségéről keringtek hírek. Tény, hogy az óvatos Kisfaludy, a nádor barátja, 1815-ben közölni akarta Döbrentével B.-nak hozzá írott versét; ugyanabban az évben adta ki Kazinczy *Az iniszhónai háború* fordítását az *Erdélyi Múzeumban*, azzal a hátsó gondolattal, hogy B. már úgysem jelenik meg többé az irodalomban, elveszett ember. Lehet, hogy Kisfaludy még Párizsba is írt B.-nak. Ez sejthető legalább B.-nak Brünnből feleségéhez írott egyik leveléből: (1816. jan. 28—29. MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 140.): «... ja ich habe sogar Hoffnung, dass er uns einst in Wien, oder anderswo, mit seiner Frau besuchen wird — wenn sie ja noch lebt (denn sie war lange sehr kränklich, wie er mirs schrieb.)»

Amikor azonban híre jött B. letartóztatásának és brünni fogságának, gyszeriben mindenki visszahúzódott tőle. Ez éppen akkor történt, mikor a költő, felmentő ítéletet várva, újból kapcsolatot keresett a magyar irodalmi élettel, versei kiadására és arra készült, hogy a nyelv és irodalom terén szerzett alapos tudását kamatoztatva nevelje, bírálja s javítsa kortársai s az ifjú nemzedék munkáját. Nem volt új előtte ez a szerep: már 1800-ban ajánlkozott Kisfaludynak, hogy átnézi a *Kesergő szerelmét*, s maga mondja az 1803-ra tervezett kiadás *Előszavában*, hogy hallgatásának éve alatt tanácsokat adott a hozzá forduló írónak. Már fogságában magához kérte feleségétől Kisfaludy, Rájnis, Virág köteteit és hozzáfogott Kisfaludy munkáinak megbírálásához.

A szentszövetség éveiben a száműzött, kétszer is fogságot viselt költőhöz azonban nem mertek közeledni az emberek; egyesek úgy tudták, hogy meghalt, mikor a Napoleon elleni koalíció csapatai bevonultak Párizsba. (Juránits—B. Értény, 1822. máj. 19. — MTA. M. Irod. Lev. 4^o 152.) Önszántából régi ismerősei közül csak Juránits László értényi plébános kereste fel levelével. Minthogy e naív és sok vonatkozásban maradi vidéki pap lelkes irodalmi és hazafi-becsúváya kereste és szilárdította meg a kapcsolatot a linzi száműzött és dunántúli íról tábor között, szükséges, hogy részletesebben foglalkozzunk szerepével.

B. iskolatársa volt Keszthelyen; mindössze egy évig jártak itt együtt, 15 éves korukban. (Juránits—B. Értény, 1822. jún. 22.; u. o., Juránits—Kisfaludy, 1823. márc. 4. — KTE. Lev. Kisfaludy S.-hoz.) Személyesen 43 esztendeig nem találkoztak ezután, vagyis 1780-ban látták egymást utoljára (u. o.); az értényi plébános barátjától 23 éve, 1799-ben kapott utoljára levelet. (Juránits 1822. jún. 22-i levele.) Juránits maga is

már elveszettnek, holtnak hitte iskolatársát, amikor 1819-ben meglátta nevét a *Tud. Gyűjt.* előfizetői között. Nem sokkal azután Pesten járt emberektől hallotta, hogy Trattner valami munkáját nyomja. Azonnal írt a nyomdásznak, s érdeklődött régi barátjának sorsa iránt. Trattner mindjárt küldött két ívet a félig kinyomott munkából Értényre, majd az egészét eljuttatta hozzá a *Tud. Gyűjt.*-nyel együtt. Ugyanakkor beszámolt Juranits leveléről B.-nak s ez kérte, írjon neki Juranits »minden állapotáról«. B. arra is utasította a kiadót, hogy küldjön egy példányt új munkájából barátjának. Trattner a költő tudakozódását továbbította Juranitsnak, aki már a könyv vétele után írta első levelét B.-nak, 1822. máj. 19-én. (Juranits id. lev. B.-hoz és levele Kisfaludyhoz, 1823. márc. 4., KTE, Levelek Kisfaludy S.-hoz, 53. sz.) B. maga is elcsodálkozott Juranits levelén; az ő válasza alapján Juranits is felveti a kérdést, mi is hát barátságuk alapja (Értény, 1822. jún. 22. — U. o.) »Valóban jól emlékezem, hogy igen édesded volt az a csupán egy esztendeig tartó szíves barátságunk. Mi költött bennünket akkor oly szorosan össze, hogy mindennapi lenne társalkodásunk, nem képzelhetem, talán természetünk egyformasága cselekedte. Nem is a magyar literatúrához való szeretet, mert még akkor híret sem hallottuk. De azóta, hogy te ezen tőlem is annyira szeretett pályán szerencsésen elerdedtél, ékes magyar tolladnak oly megkülönböztetett jelenségét [!] mutogattad, még inkább és jobban szeretlek, és dicsekedem benne, hogy barátomnak nevezhetlek.« Juranits tehát azért írt B.-nak, hogy levelezésbe kezdjen a híres költővel, aki neki gyermekkorában játszótársa volt. Ismeretségével, irodalmi kapcsolatával el is dicsekedett mindenfelé. 1823. nyarán a felsődörsi prépost már azzal vitte hozzá Kisfaludyt, hogy Juranits az, aki levelez B.-val. (Juranits levele B.-hoz, Értény, 1823. aug. 1. u. o.); 1824. ápr. 25-én egy szomszédos esperes nevenapján nyilván az ő kedvéért vette elő ugyancsak a felsődörsi prépost B. *Faludiját*, s olvasott belőle részleteket az asztal fölött (Juranits—B.-hoz, Értény, 1824. máj. 15., u. o.) Egy kaposvári gyűlésen, melyen 1823-ban Somogy megye asszesszora lett, Horváth Jánosnak átadta B. *Intő szöveget* c. versét, s leveléből kivehetően minden ismerősének elmondta, hogy B.-val érintkezésben áll (1823. aug. 31.)

Az előbbi adatokból látható, hogy egész kör állt Juranits mögött, Juranits ennek a sok ponton erősen konzervatív társaságnak a véleményét írta meg L'nzbe. A haladához való viszonyát legjobban nemzeti érzése tartalmán mérhetjük le. Tüzes magyar papnak tartotta magát, mert a magyar viselet terjesztését, a magyar nyelv ápolását, a magyar könyvek olvasását igyekezett előmozdítani. Magyar könyveit elajándékozta, főleg lányoknak, hogy szokjanak az olvasásra (B.-hoz, 1822. nov. 2.); büszke volt arra, hogy a magyar papok mentésén, kalpagosan járnak, még a veszprémi és pécsi káptalan is így vonul a templomba. (1830. jún. 1.) Nemcsak olvasott Juranits; vásárolta az *Aurót*, járatta a *Tud. Gyűjt.*-t, és maga is terjesztette a könyveket, árulta Kisfaludy Csándor munkáit; 300 forintot adott ő meg a káplánja s sümegi poétának művei árában. (1828. febr. 16.) Mindez azonban még nem több, mint a 90-es évek nemzetiisége, a pozsonyi szeminárium kispapjainak hazafias buzgólkodása, akik közé Juranits is tartozott egykor. Azóta 30—40 év telt el; s az ország legjobbjait már a reformországgyűlések tárgyalásai, az új, megerősödött magyar irodalom szervezésének problémái foglalkoztatták. Juranits és köre ebből a fejlődésből kimaradt. Jellemezhető, mit ír B.-nak a *Hitel* megjelenéséről: »Magyarországba most igen kapós könyv gróf Széchenyi Hitel nevű könyve, mindenfelé kapják; van ellensége, de van helybenhagyója is. A mellett, hogy az ország boldogságául okoskodik, igen szépen színi be a nagy házokba a magyar nyelvet.« (1830. aug. 24.) B. tudta, hogy Széchenyi munkájának

nem a nyelvtérjesztés a jelentősége; ezért küldött neki a PM.-ból dedikált példányt.

B.-t ez a kör nem annyira mint költőt, hanem elsősorban mint a nyelv és irodalom tekintélyes tudóját, mint a nyelvújítás ügyében perdöntő bírót tartotta számon. Ehhez a feltevéshez a költő közismert Kazinczy-ellenessége és a bécsi években végzett, közelebről csak igen kevés é ismert kritikai és tanácsadói működése adta meg az alapot; s még jobban megerősítette az a körülmény, hogy *A magyar tudósokhoz és Faludi Toldaléka* éppen a 20-as évek elején jelent meg. Juranits már első levelében megírta B.-nak, mit vár tőle (1822. máj. 19.): »Szükséges, sőt elkerülhetetlen szükséges, hogy azok a nyelv ügyében annyira garázdálkodó bacchánsok más vélekedésre térhessenek. Megegyezel velem a gondolatban; én is darab idő óta bosszonkodom társaimmal együtt a nyelvrontók ellen. Biz igaz, ha így engedtetnek tovább is garázdálkodni, maholnap szép nyelvünket nemzetiségiből egészen kiforgatják.« Juranits egyre biztatta is a linzi száműzöttet, hogy írjon a nyelvrontók ellen: »Ebben az utolsó esztendőmben, midőn nyelvünk nemzetisége a nyelvújítók által oly szemlélettel szenvedett, ő, be sokszor sóhajtottam utánad, és mondtam, hogy különösen a prózába B.-ra volna szükségünk.« (1822. jún. 22.). Következő levelében így ír: »Te és Kisfaludy Sándor az, aki engemet annyira gyönyörködtet. Mondani szoktam azt is, hogy a prózába D. és Kultsár az, aki az el[is]ők között követétre méltó... Irod, hogy nem akarsz közölni a Szépliteratúrába, pedig mely kedvességgel fogadnánk abba a te ritka ízléssel és szépséggel készült versidet; a Tudományos Gyűjteményben is a magyar nyelvről vagy más hazai dolgokrul örömet olvasnának; ezek által fölébresztenéd hajdani jeles emlékezetet; most kívált igen szükségünk volna ilyenekre«. (1822. nov. 2.) B. maga is megkérdőjelezte, hogy miért került az ő neve mellé a Kultsáré. Nyilván azért, mert Kultsár maga is ebben az időben kezdte »leckézni« a nyelvrontókat. (1824. febr. 7.) E nemesi-papi társaság feje, Kisfaludy is a nyelvújítás »megrostálásának« feladatát szánta B.-nak. 1837. júl. 31-én így írt erről Juranitsnak: »Külföldi barátunknak és hitvesének jó egészségeken szívemből örvendek, méltóztassék nékik szíves üdvözlésemet jelenteni. Vajha barátunk magára vállalná, az erőszakos új szavakat megrostálni, véleményét közzétenni: nyelvünk természete szerint melyek elfogadhatók? melyek elvetendőek? Az ő széles tudományától legtöbbet lehetne a nyelv ügyében várni. Én úgy hiszem, hogy a nemzetnek józanabb és bölcsőbb része az ő és új nyelv között egy középúton fog járni, és ebből egy reformált ő és igazából kirostált új fog alakulni. De annak, ki ezt végrehajtja, nagy tekintettel bíró filologusnak, grammatikusnak kellene lenni. Ezen feladásnak barátunk tudna legjobban megfelelni.« (Juranits 1837. szept. 13-i levelében, másolatban.)

Juranits büszke volt arra, hogy ő az egyetlen, aki B.-val levelezni mer. 1823. augusztusában egy kaposvári gyűlésen eldicsekedett vele, hogy levelezik B.-val. Némelyek csodálkoztak ezen: »... vannak olyanok is, akik azt gondolják, hogy tereád Linzben nagy vigyázat legyen, mely balvélekedés miatt nem is mernek levelezni; de én mondtam, hogy nem igaz, hogy már kegyelmibe légy Felsőes Urunknak, és hogy mind a te, mind az én leveleim mindenkor híven megérkeznek; és azt is mondom nékik, hogy minekutána a cenzúra engedelmével széjjel küldötte a Magyar Tudósokhoz könyveszkéjét, és kérte a tudósok segédlmét Faludi iránt, miért nem lehetne véle levelezni egyedül tudományos dolgokrul.« (Levele B.-hoz, Értény, 1823. aug. 31. u. o.) Csak arra ügyelt, hogy mindig »ártatlans«, tudományos dolgokról levelezzenek. Egyszer figyelmeztette is B.-t: »Vigyázz barátom, hogy anely nem levelbe való, kimaradjon írásodból.« (Értény,

1827. júl. 28., u. o.) Horvát István még 1832-ben sem mert írni a szám-
fűzött forradalmárnak, pedig kapott tőle levelet (1832. nov. 8., Expensen-
buch, MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.); még a Múzeumnak adott könyv-
ajándékát sem merete megköszönni: «Hogy én levelezésbe ereszkedjem,
azt ne tessék kívánni, — írta Juranitsnak. — Lelkem erős és nem félek, de
sok, nagyon sok azt javallja, hogy én egyáltalánba igen kevés levelet írjak.
Szóval többet, mint most mondhatnék. Aki a világ folyását úgy esmérli,
mint én, homályba borítja magát, a hasztalan firkálással nem árt a közügy-
nek.» (Levelét Juranits másolatban küldte el B.-nak. Pécs, 1832. nov. 3.)

B. Juranitson keresztül régi barátaival, elsősorban Kisfaludyval
akart ismét kapcsolatot találni. Virággal is próbálkozott, de erről hamar
lemondott. Az érintkezés ilyen úton való felvételének Juranits személye
volt egyik nehézsége, aki nem állt közelebbi kapcsolatban Kisfaludyval,
éppen hogy ismerte. Még Pozsonyban találkoztak, ahol Juranits kispap
volt, amikor Kisfaludy ott jogot tanult. Ezóta mindössze egyszer, 1821-ben
találkozott vele, Keszthelyen, mikor a nádor is ott tartózkodott. A költő
egy öccse, Kisfaludy Boldizsár Juranits egyik filiálisának volt praefectusa
(földesura). Ha Kisfaludy járt is ott a testvérével megnézni a jószágot,
Juranitsot nem látogatta meg. (Juranits—B., Értény, 1823. okt. 11.)
Megnehezítette a közvetlen kapcsolat megteremtését Kisfaludy külön-
leges helyzete is. A sümegi költő feleségével együtt sokat adott társadalmi
rangjára, előkelő összeköttetéseire. Nem véletlen, hogy mindíg a nádor kísé-
retében, társaságában látják nyilvánosan megjelenni a kortársak. Így
érthető, hogy Juranits a nagy költőnek, a nádor barátjának csak némi elfo-
gódottság leküzdése után írt. A B.-tól kapott első üzenetet is először követ
útján igyekezett eljuttatni Sümegre, s csak mikor ez nem sikerült, írt a
»haza ékességének«, 1822. októberben, akkor is hangsúlyozottan B. nevé-
ben. 1823. nyarán Füreden személyesen találkoztak, s ekkor Juranits fel-
melegedett Kisfaludy iránt, a költő azonban hosszú ideig nem felelt aug. 22-i
levelére, s az megint lehűtötte az öreg papot.

B. és Kisfaludy viszonyának megrajzolását nehezé teszi, hogy
Juranitshoz frott eredeti leveleiket nem ismerjük. Az irodalombarát pap
kézirati hagyatéka, ha egyáltalán megmaradt, egyelőre nem volt megtalál-
ható. Így kénytelenek vagyunk Juranitsnak azokra a leveleire hagyatkozni,
melyek a két költő hagyatékában maradtak meg. A Juranits—B. levelezés
az Akadémia Könyvtárában van. (Lev. 4^o 152.), Juranitsnak Kisfaludyhoz
frott levelei a Kisfaludy Társaság Erekljetárában (Levelek Kisfaludy
S.-hoz, 53—59.) A két költő viszonyának alakulásáról másutt számolunk
be (v. ö. a *Kisfaludi—Himfihez* s az *Elmélkedések* jegyzetét), itt azokat a
mozzanatokot kell részletesebben megvilágítanunk, amelyek a szóban
forgó verssel, pontosabban a linzi száműzött hazahozatalának terveivel
kapcsolatosak.

A Kazinczy-ellenes irodalmi barátok és tisztelők körében ugyanis
hamarosan felvetődött a gondolat. Juranits már legelső, 1822. máj. 19-i
levelében megkérdezte barátját, hogy »bejöhet-e Magyarországba«. B.,
úgy látszik, megírta neki a valóságot, mert ettől kezdve Juranits csak egy-
egy lemondó sóhajjal jelzi, milyen kár, hogy a költőnek idegenben kell
élnie. (1822. nov. 2., 1823. ápr. 26.) Arróla reményről azonban nem mondott
le, hogy barátja esetleg még hazatérhet. 1824. aug. 23-i levelében, még min-
díg csak jámbor óhaj formájában ezt írta: »Mint hogy az idén a mi felséges
királyunk több ideig mulatott Linzbe, sóhajtottam, hogy bárcsak esdeklet-
ted volna meg ama kegyes fejedelemtől Linzbül Magyarországba való
bejöveteledet.« B. Juranits levelét aug. 28-án kapta meg. Piros ceruzával
aláhúzta a bejövétel szót s aránylag gyorsan válaszolt Értényre. Hogy

mit, Juranitsnak Kisfaludyhoz 1824. nov. 13-i leveléből tudjuk: »Irtam néki [B-nak], hogy mért nem élt az alkalmatossággal, midőn Lüzbe egy hétig tartózkodott felséges urunk, és miért nem esdekelte ki az országra való béjöhetését. Erre meg azt válaszolta: »Hogy ő felsége több napig itt múltatott, az igaz; de én alkalmatlanokdni nagy ok nélkül nem szoktam, és nem is volna szabad vagy illendő. Én megelégszem sorsommal, halandó embertől nem kérek semmit, nem alkalmatlanokdom senkinek. Az isteni gondviselésre bízom világi sorsomat, és csendesen váróm a végórárt. Tudom és érzem jól én magam is, hogy valamint akárki más, és talán, és inkább, mint más, valóban hasznára lehetnék a hazának, nemzetnek, főkép a nyelv és literatura mostani állapotjában, ha ott az ország kebelében és név szerint Pesten lakhatnám; de a dolog nem éntőlem függ, s az én környülállásaim nem olyanok, hogy ebben szabad tetszésemet követhessen, holott még csak azt a jövedelmet is messze országbul veszem, amelyből élek. Ezt ugyan nékem Pestre is elküldenék; de mit tennék én ott most minden hivatal nélkül utolsó napjaimba feleségemmel együtt; aki ott még idegenebb volna, mint itt, vagy hajdan Párizsban. Huszonkét esztendeig szolgáltam, és miként szolgáltam, tudják azt jól még Bécsben is; sőt egész életemet szolgálva töltöttem el, és mégsem veszem most annak legkisebb hasznát, amivel magam tettem le az utolsó hivatalomat, az akkori környülállások miatt. Most nyugalomba élek, szívesen böcsültetvén itt is, másutt is, minden emberséges és becsületes embertől, várám amind mondám, a vég-órárt, s több ízben sétálván a városon kívül azon temetőnél is, amelyben nem sokára az én hamvaim nyugodni fognak. Így rendelvén sorsomat az ég, nem zúgolodom, és azt éneklek ama római lantossal: Mea virtute me insolvó, probanque pauperiem sine dote quaero! Ha mindazonáltal hiszitek és gondoljátok, hogy utolsó napjaim otthon, azaz Budán vagy Pesten közhasznót hajtának, én ugyan kész volnék mostani nyugodalmamat is föláldozni és útra indulni; de evégett szükséges volna a nádorispán és más nagy hazafiak közbenjárása által azt végbevinnetek, hogy ő felsége, a császár mélytőztatnék engemet a pesti Múzeumba parancsolni oly végre, hogy ott a nemzeti nyelvnek és literatúrának hasznára munkálkodjam, és név szerint a poéták és más nevezetes írók munkáinak kiadását tovább folytassam, amint elkezdtem.« Ezekből látni való, hogy barátunk bejőnne, de én rajta nem segíthetek, távul lévén a nagyvilágtul. Talán a T [ekéntetes] Úr nálamnál többet tehetne ott, hol szükséges, hogy ez a nagy magyar közinkbe jöhessen. Én magam is egy kis módját elgondoltam, ha célzásim foganat nélkül nem lennének. Barátunk most szándékozik kiadni tulajdon verseit, melyek tennék a jeles poétáknak második részét, amint ígérte vala. Már mecénást is szereztem néki; a munka kijönne ismét Trattnernél, hasonló formába, mint Faludi versei. Igen óhajtom, hogy Tekéntetes Úrnak már tudtomra lévő jeles magyar kézírásai közül csak egy is legalább világot láthatna. Ezek voltak, melyeket B [atsányi] íránt most közlenem kellett«. Ebben a levélben érdeklődte meg Juranits B. megbízásából, mi a véleménye Kisfaludynak a *Faludi-kiadás Toldalékáról*: »Szeretném tudni, lesz-e rajta foganatja, — kérdezi B. — azon intésemnek, melyet a magyar versszerzők gondatlanságáról a 186. lapon mondtam; nem kedvezhetvén ebben önéki is, eléggé megdicsérvén másutt mindazért, amiért dicsérnem lehetett és kellett. Juranits levele végén még egyszer lelkére köti a kérdést Kisfaludynak: »Kérem az Urat alázatosan, mélytőztasson [!] levelelem felelmi, mit ítél, mi vélekedéssel vagyon értekezéséről, hogy annak idejében azt cunek a külföldi magyarnak megírhassem...«

Kisfaludy eléggé megvárakoztatta ezúttal is Juranitsot. Értényről két levél is ment Lüzbe (1824. szept. 20., szept., helyesen okt. 14.) a sümegyi

költő válaszában megérkezéséig, egyikben sincsen szó B. hazatéréséről. Juranits terve, hogy pályázza meg a *Tud. Gyűjt.*-ben meghirdetett tételek valamelyikét, nem a hazatérés előmozdítását célozta; inkább barátja halhatatlanná tételét akarta elősegíteni vele, s nem utolsósorban pénzhez akarta juttatni B.-t, aki most készült versei kiadására. (1824. szept., okt. 14., a folyóirat pályatételeit l. 1824. IX. 112—115. l.) Juranits Kisfaludy választásáról csak 1825. júl. 10-i levelében értesítette B.-t: »A te munkádról azt ítélem, hogy mélytő a Marczibányi-jutalomra, és ha az meglenne, a jövő diéta is köz egyetértésével a fejedelemnek és nemzetnek, végződne, egyenesen folyamodj kérelmeddel a nádorispányhoz, ki a magyar literátoroknak minden nagyaink között legnagyobb barátja.« Következő, 1825. okt. 28-i levelében még egyszer visszatért Juranits a sümei poéta levelére: »Valamit kell még sümei barátodról is írnom. Megírtam én neki azon cikkelyét levednek, melyben egyszer Pestre való lejövetelének szándékát jelentetted. Ő akkor azt jelentette irántad levelében: »Ha a diéta költséges [?] vsz. kölcsönös] megegyezéssel végződhetnék, akkor barátunk tgyon lépést, és pedig egyenesen a nádorhoz intézett kérelme által, mely akkor több-ktül támogathatnék, és talán a felségnél is kegyelmet nyerhetne. Addig iparkodjon barátunk a maga eleműveit kiadni, melyek által, ha igazság uralkodna, a Marczibányi-hagyomány által stípuált jutalmat megnyerhetné, és mindjárt több ok volna a mellette való szólásra. Barátunkat eddig még csak néhány elszórt darabjai után ösméri az egész magyar világ; az értelmese és igazak előtt ugyan ez is elegendő volt jelességét, tudós érdemét, híret és nevét megállapíthatni, de hadd lássa és ösmérje meg őtet a közönséges magyar világ egy egész test munkájában.« Ezek az ő szavai.« Ebben az időszakban, 1824—25-ben nem tudjuk megállapítani, mikor írt B. Juranitsnak, mert az *Expensenbuch* ezekben az években hiányos. Így azt is nehéz megmondani, miért tért vissza Juranits még egyszer Kisfaludynak már nagyjából ismertett levelére. Valószínűleg látszik, hogy nem kapott okt. 28-ig júl. 10-i levelére választ, s meg akarta ismételni Kisfaludy javaslatát, ezúttal azért olyan részletesen, mert öccse, Antal győri püspöki beiktatására elutazva, három íróemberrel is találkozott, Horvát Endrével, Döme Károllyal és Guzmics Izidorral, s ebben az »irodalmi« társaságban ismét megnőtt szemében linzi barátja jelentősége.

B. válaszára már a Juranits-levelek egyes szavainak aláhuzogatásából következtethetünk. A júl. 10-iben megkérdőjelezte a nádorhoz intézendő folyamodványról szóló sorokat. Az okt. 28-iban a következő sorokat húzta alá: *kérelme, kegyelmet, kiadni, mellette való szólásra*. B. nem akart senki emberfiához kérvényezni, senkitől kegyeletet kérni, kegyelmezés helyett igazságszolgáltatást várt. Válaszát, hogy semmi hajlandósága nincs a kérvényezésre, valószínűleg 1826. febr. 9-i és 12—13-i leveleiben írta meg Juranitsnak, (*Expensenbuch*. i. h.)

Pe ig ekkortájt Juranits kezdeményező szándékának új lendületet adott az Akadémia megalapítása. 1826. júl. 9-én így írt: »... igen-igen kívánatos volna a te jelenléd, kivált ha az ország kívánására a magyar nyelv Akadémiája föl fog állani, és felséges urunk által helybenhagyatik... Ha módját ejtethetné kérelmed által, amire az nban nincs hajlandóságod, részünkre igen kívánatos volna, ha köztünk megjelenhetnél. Talán ama nagy férfiú, a nádorispány, aki a magyar nyelvnek, amint hitelesen tudom, oly nagy pártfogója, fogna rajtad segíteni.« B. választát Kisfaludy határozott javaslatára Juranits 1826. aug. 26-án írta meg Sümege: »Írtam egyszer neki a Tekintetes Úr szándéka szerint, hogy kihez folyamodjon, ha [a] diétának jó kimenetelét látandja. Erről meg ezeket írja: »Jóbarátunk közölt szavai bővebb feleletet kívánnának, de abba nem ereszkedhetem. Csak azt kell

tehát mondanom röviden, hogy én soha többet életemben kérelemmel halandó emberek nem alkalmatlankodom, habár az egész világ kincsét nekem ígérhetné, adhatná! Isti Kész voltam volna igen is, még ezelőtt csak egy vagy két esztendővel is még egyszer bajlódni és költözködni, és utolsó napjaimat a nemzet nyelv[iv] és literatura bizonyosabb hasznára föladni, jól tudván, hogy ott . . . több tudósok mind maipai társalkodásban fogamatosan munkálkodhat [nék], de akkor is úgy és oly feltétel alatt, ha azok, kik hazám nyelv[iv] szólhatnak, azt tölem illő tisztességgel, világosan s egyenemen megkivánták volna, amint az egész civilizált világban és különösen az európai népközl mindenütt szokásban vagon, valahol a tudósoka [t] és tudományokot becsülül tudják. Ebbül tehát úgy érthetjük, hogy barátunknak csak úgy volna kedve hozzánk jönni, ha hogy hazánknak atyjai ötet megszólitunk, amit méltó volna, és felséges urunknak kegyelmébe ajánlanák. De ez is talán csak oly móddal eshetnék meg, ha a nemzeti géniusz oda vezérle né a Marczibányi-szerzemény deputációját, hogy az ő munkáit temé érdemessé a jutalomra; akkor tudom, többet szólanának mellette. De kiesoda az, aki erre biztatja, vagy csak a dolgot eszébe is juttatja, én el nem gondolhatom!

Juranits világosan megmondta, hogyan lehetne hazasesgíteni B-t. A Marczibányi jutalom megszerzése és az országgyűlési követek megnyerése arra, hogy kérjék a királytól B. hazaengedését: olyan feladatok, melyeket csupán a kiváló összeköttetéseivel büszkélkedő Kisfaludy vihett végbe. Kisfaludy azonban — Juranits 1827. márc. 9-i levelének tanúága szerint — egy szót sem írt a legfontosabb tárgyról. Ez év júliusában azán személyesen is találkozott a füredi savanyúvízen Kisfaludy és Juranits, akik ma már kanonok, öccse pedig győri püspök volt. A költő többször ebédelt a püspök asztalánál; Juranits nem győzi dicserni szíves barátságát, hozzá való hajlandóságát. Közben sokat beszélnek B-ról is. Kiderült, hogy Kisfaludy némely követek által sürgette barátja hazajövetelét, de ezek B. maják kezdő folyamodása nélkül nem juthattak semmire. (1827. júl. 28.) Ebbőlközben Juranits is tett valamit a számízott érdekében. Írt Teleki Józsefnek Pozsonyba, akit különben még 1822-ben meglátogatott egyszer Pesten (1822. jún. 22-i levél), s most, mint a győri megyés püspök bátyja, bizvást vállalta, hogy levelére kielégítő választ kap. Teleki ezt írta neki: »Batsányi Jánost mint költőt és magyaríróat senki sem tiszteli jobban, mint én, tiszta szivemből fájlalván tőlünk való kirekesztését; tudományosságunkhoz vonzó szereteteitül ösztönözve nagyon ohajtom visszaeresztését. De azt, hogy ezen országgyűlésen miként lehessen eszközölni, nem látom által, rész szerint mivel már vége felé siet, rész szerint és főként azért, mivel az ilyen privátusokat illető tárgyakba a Karok és Rendek csak akkor szoktak cselekedni, ha maga a személy, kit a dolog illet, esedezik, vagy ügyét egyik vagy másik törvényhatóság ajánlja. A felállítandó T [udós] Magyar Társaság vagy a Marczibányi nemzetség hagyományá jövedelmibül, magam is úgy vélem, lehetne sorsán egy vagy más alkalmatossággal segíteni és gondoskodni, és arra végre csekély tekintélyemmel való munkálkodásomat igen örömmel ajánlom annak idejében.«

Ennél több nem is történt B. hazahozása ügyében. Juranits még noszogatta néhányszor a költőt, hogy kérvényezzen (1827. okt. 29., 1828. szept. 6.), máskor azzal is biztatta, hogy Teleki szót emel érdekében a Marczibányi-jutalom odaítélésénél (1827. okt. 29.) Aztán, Kisfaludy nevében, azt ajánlotta, hogy hazatérése érdekében adja ki Osszán-fordítá:át (1828. máj. 27). Legutoljára oda sülyyed vissza, ahonnan elindult: könyörögjön a királynak, aki megint Lánzben járt (1829. okt. 24.), 1830-ban, mikor az

uralkodó helybenhagyta az Akadémia plánumát, csak sóhajt: «Szükséges lennél te azoknak tagjai közé.» (Aug. 24.)

Lehetséges, hogy B., aki kérvényezni nem akart, ezzel a verssel kapcsolódott az itthoniak kezdeményezéséhez. Politikai s irodalmi életünk főeseményei felől tájékozva volt, tudott arról, hogy a magyar nyelv kérdései a politikában is újra előtérbe nyomultak. Nem valószínű azonban, hogy az országgyűlésre számított, amikor a verset készítette: ez a *Tud. Gyűjt.* 1825. évf. első számában jelent meg, az országgyűlést pedig 1825. szeptemberére hívták össze. Valószínűbbnek látszik, hogy a Marczibányi-jutalom körüli tervekkel van kapcsolatban. Kézenfekvő, hogy B. már a vers megírásakor Kisfaludyra gondolt, akinck *Regéit* igen lényeges, a magyar »költői karnak» irányt mutató alkotásoknak tartotta. (V. ö. a *Kisfaludi-Htmjihez* jegyzetét.) A költemény kezdő sora erre enged következtetni: a nemzet »nevének új dicső» — kifejezés, s a költői munka értékének elismertetésén érzett elégtétel, a koszorú méltó odaítélésére utalhat. Hogy a vers megjelenítésével öt évig várt B., magyarázhatja az irodalmi ügyek vitelének akkori lassúsága; de lehetséges az is, hogy a vers nem 1820-ban keletkezett, hanem később s a költő ezért tartotta szükségesnek, hogy 1827-ben, amikor a Marczibányi-jutalom és a hazatérés reményei már szétfoszlottak, a dátum kifrásával egyértelműen a tervek felmerülte előtti időhöz rögzítse művét.

M. Tud. Gyűjt. 1825. I. 3. 1.
V. 3—4. 1.
PM. 8—9. 1.

K. PMc. 7—8. 1.

Szv.: C.: A *Tud. Gyűjt.*-ben a cím alatt nincsen dátum, a mottóból itt csak az utolsó sor található.

3. *énekére* — (V., a *Tud. Gyűjt.* szövegét saját példányában ugyanígy javította ki B.)

7. *Lásd: melly* (*Tud. Gyűjt.*; B. saját példányát a végleges szöveggel megegyezőre javította ki.)

8. *jolytában*. (*Tud. Gyűjt.*)

13. *Égnek*, (*Tud. Gyűjt.*; B. saját példányában utóbb pontosvesszőt tett.)

19. *Mutasd-meg, hadd* (*Tud. Gyűjt.*; B. saját példányát átjavította.)

21. *birodalmának*, (*Tud. Gyűjt.*; B. saját példányába kitette a pontosvesszőt.)

54. A MAGYAR LANTOS

Költeményeinek 1808-ra tervezett kiadását B. számos jegyzettel akarta ellátni s előszót is írt hozzá, amelyben hivatásáról és munkássága értelméről vallott nézeteit foglalta össze. (L. kiadástörténet.) A kéziratos kötet elpusztult; roncsai közt azonban megtaláltuk az 1808-ból keltezett *Előszót*. A bécsi évek végéről való kéziraton későbbi, az 1820-as évekből való írással sok javítás olvasható. Ezek arra mutatnak, hogy amikor B. a V. kiadására készült, kezdetben ezt az átdolgozott *Előszót* akarta a kötet élére tenni. Később azonban úgy határozott, hogy verseit kísérő szöveg nélkül bocsátja közre. Valami bevezetőt azonban mégis szükségesnek tartott. Ennek szánhatta *A magyar lantos* első fogalmazványát. Később, mikor taktikai okokból úgy látta helyesnek, hogy a V. első kötetét *A hazai nyelv és tudományosság* c. versével vezesse be (l. ennek jegyzetét), félretette a

verset s csak az élete monumentumának szánt PM. kiadásának előkészítése közben vette elő újból s akkor öntötte végső formájába.

A vers erkölcsi és esztétikai alap gondolatai, az ifjú költőnemzedékhez forduló mester magyartartása, sőt a költemény végén levő, az addig mondot-takat mintegy összefoglaló énekes madár hasonlata már mind megtalálható az említtett *Előszó*-ban. B. poétai elvei 1808. után már nem sokat változtak tartalmukban, inkább csak határozottabbakká, hajlíthatatlanokká keményedtek. Az *Előszó*-nak csaknem egész szövegét s csaknem változatlanul bele is dolgozta később a linzi években írott prózai munkáiba: *A magyar tudósokhoz* intézett röpiratba és a *Faludi-kiadás Toldalékába*.

Már az *Előszó*-ban hangsúlyozza B., hogy a magyar költészet örven-detesen kezd fejlődni, »jeles hazafiaktól műveltetik, s hovatovább mind-lukább épül, emelkedik« ugyan, de »versszerzőink között nem igen sokat mutathatnánk csakugyan még ma is olyant, akinek munkáiban valósággal feltaláltatnék és mindenha mindenütt kitétszenék . . . »a mennyei tűz« s . . . a nyelv- és versbeli nagy tökéletesség . . . »Az igazi költő és a verselő különb-ségéről vallott felfogása még világosabb előttünk, ha a poétai ihletről beszél . . . »Hadd írjon és énekeljen . . . kiki teljes kénye és tetszése szerint úgy, amint legjobban és legkönnyebben kifejezheti azt, amit jó és mély indulatú nemem szíve, fennjáró tűz-elméje s nagyraternett igaz magyar lelke érez, képzel és gondolt . . . Így fog látni a nemzeti litteratúra, így fog a nyelv és poézis minálunk is méginkább gyarapodni; és így fogunk . . . még több oly jeles versszerzőkre mutathatni, akikről senki sem mondhatja irigy tudatlanság s vakmerőség nélkül, hogy nem igaz költők, — bármi nagyon különbözzenek is egymástól költeményeiknek külső színére, formá-jára, minéműségére tekintve; minthogy valóságos *poéta lélekkel*, azaz alkotó nemzeti elntével, tizes és termékeny fantáziával, s mély és eleven érzéssel bírnak, és azt, amit velünk közleni akarnak, tiszta, velős, csinos és mindenképpen tökéletes magyarsággal kifejezni tudják. »Úgy érzi, hogy alapos tanulmányul, tapasztalatul, nem utolsó sorban a magyar litteratúra, a nemzeti haladás előmozdításáért elszenvedett fogsága fel-jogosultják, hogy »huzánk szép tehetségű s jó igyekezetű ifjabb litterátorai-hoz« forduljon. »Mert őrcájok nézve s az ő kedvükért mondom leginkább, amit mondok«, — írja az *Előszó* bevezető soráiban.

Az 1808-i kézirat elején megtaláljuk a szíve titkos ösztöne szerint éneklő madárka képét: » . . . legkevesebbet sem aggódik arról, ha fog-e valaha éneke tetszeni valakinek, sőt olvassa-e, hallgatja-e valaha ötlet valaki, vagy sem. — Így énekel, belső indulatja titkos ösztönéből a nyár-fának ágán álldogáló magános kis madár: míg végre, keserű fájdalomban szíve szakadván, hulva lefordul; vagy ártatlan örömei közt gonoszul meglepetvén, az éhes kurvály körmetől széjjelszaggattatik.«

Az ihlete sugalmát követő költő és a titkos ösztönéből éneklő madár párhuzamba állítása ősi költői hagyomány: B. bécsi éveinek idején, főként az új, a tiszta természet forrásaihoz visszahajló költészet hívei között, mintegy »a levegőben volt«. Halhatatlan és rendkívül népszerű formában meg is fogalmazta Goethe *Der Sängers* c. balladájában. B. ismerte ezt a verset; egy a linzi évekből való papírszerlekre fel is jegyezte a ballada következő négy sorát:

*Ich singe, wie der Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnt:
Das Lied, das aus der Seele dringt,
Ist Lohn, der reichlich lohnt.*

A verssorok alatt a következő megjegyzés olvasható: «Die wahre Dichtung hat kein äusseres Ziel, sie lebt in sich selbst; ihr Idealismus liegt weit, weit über dem Realismus der bürgerlichen Welt hinaus.» (MTA. M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 20.) Goethe verse csak ihletője s nem mintája volt B-nak. A német költő derűs képét a maga sorsának árnyékaival sötétebbre színezte; az ő éneklő madarát éppúgy, mint *A rab és a madárban* megszólítottat, az éhes karvaly körmei fenyegetik. Érdekes a *Der Sänger* és *A magyar lantos* ritmikáját is egybevetni. Goethe balladája négyes jambust vált három és felessel, B. verse négyest hármassal. A fent idézett sorokat B. nyilván emlékezetből írta le, s Goethe ritmusát, az enyhén régies wohnt — lohnet rim modernizálásával, önkénytelenül a magáé szerint változtatta meg. S hogy a kijegyzett, erősen idealista szemléni nyilatkozatot is a maga konkrétebb, politikusabb költő-eszménye jegyében fejlesztette tovább, bizonyítja a költemény egész gondolatmenete.

A gondolat a linzi években, B. helyzete miatt, a magyar irodalmi élet akkori viszonyai között, s annak a szerepnek a vállalásával, melyet Kisfaludy Sándor köre a nyelvújítók krízis alá vonásában szánt a szánu-üzöttnek, ismét időszerűvé lett. Az *Előszó* előbb ismertetett gondolatai — amint említettük — újból előbukkannak B. prózai munkáiban, leg-
többször még sokkal határozottabb formában, mint azelőtt.

A magyar tudósokhoz címzett irat mindjárt az első lapon mereven szembeállítja a verselőt és versszerzőt a »valóságos poétával«, a »született, igaz magyar köl övel« (3. l.); később »megmérhetetlennek« mondja a kettő közötti különbséget. A verselőnek és versszerzőnek semmi köze »azon mennyei tűzhöz, azon isteni elméhez, s azon nyelv- és versbéli különös nagy tökéletességhez, ... mely a poézisban mindég mindenütt megkívánatik.« (22. l.) E szembeállítás következtében még fenségesebbé válik az igazi, a Magyar Költő alakja, kinek helyzetét és hivatását leghatározottabban a *Toldalékban* fogalmazta meg B. »Nem kell . . . a Poétát, az igaz Költőt sem külső függetlenségére, sem belső vagy elméleti teljes szabadságára nézve szükségtelen, kemény regulákkal nyomni, szorogatni, vagy mindég minden szavait latba vetni, igen meghatározott s szinte betű szerént való értelemben venni; és még kevésbbé szavainak világos tiszta értelmét szánt-szándékkal balra magyarázni, s az ártatlan életű, jó erkölcsű szelíd embert, híven munkálkodó csendes és hasznos polgárt egy-két sor miatt mérgesen rágalmazni, s engesztelhetetlen vak indulattal halálíg üldözni. Mert ha költeni, s hazájának ésszel' elmével használni akarván egész szabadsággal nem bí; ha elméjével a képzetek magas tartományában, s az erkölcsi világ mindennemű, kies vagy pusztá vidékeiben teljes kedve szerént és oly bátran nem lebeghet, mint akármely sebes szárnyú könnyű madár a szabad levegőben: bizonyára nem is gyönyörködhetelhet, nem is haszná'hat; holott igen is illendő, sőt szükségképpen és okvetetlenül megkívánatik tőle, hogy ha a nevért méltán viselni akarja, szívét elmét gyönyörködtesse, és olvasó vagy hallgató embertársának lelkét ezáltal szebb érzésekre, nagyobb és nemesebb gondolatokra gerjessze, s a közélet súlyos és unalmas terheinek elviselésére alkalmasabbá, hajlandóbbá tegye.« (242—243. l.) Másutt a »poétai ösztönről« beszél, mely »a kedvező természetnek oly ritka és különös ajándéka, hogy azt — a szorgalmatos tanulás, hív és szíves igyekezet, szüntelen gyakorlás, a jeles példák szabad és okos követése s az igaz és értelmes jó barátok bölcs tanácsa s állhatatos Q üntiliuskodása kifejtheti, s lassanként tökéletességre viheti ugyan, de soha semmiféle tudomány és mesterség ki nem pótolhatja.« (U. o. 228—229. l.)

B. erkölcsi és költészettani tanácsai, tanításai mindkét 20-as években kiadott vitairatában főként a fiatalokhoz szólnak. A nyelvújítókat »csak azon egyetlen egy okból is méltó vo'n« megleckéztenni, »hogy a haza javára termett és most annak öröme neveded, de tapasztalás, jó tanács s hív és bölcs kalauz nélkül szükölködő jelesebb fiatal elméket a sok rossz példa félre ne téríthesse, az ország igaz és egyenes útjáról el ne csábíthassa.« (*A magyar tudóshoz*, 11. l.) A *Toldalékban* kijelenti a költő, hogy amit elmond, az »ifjabb olvasók« kedvéért mondja. (206. l.)

A magyar irodalom és a magyar nemesi társadalom viszonyáról alkotott felfogása is sokat fejlődött 1808 után. Az *Előszóban* úgy beszél a literátorok erőfeszítéseiről, a mostoha viszonyok között elért eredményekről, hogy a még nagyobb sikerek hiányáért senkit sem tesz felelőssé: »A többi nem őrajtok [az írókon] állott; s talán nem is emberi hatalomtól, hanem csak az időnek járásától, csak a világ dolgainak szokott renditől, természeti folyamatjától függött.« 1821-ben, a reformországgyűlések előestéjén azonban már kereken megmondja: »Nemzeti nyelvünk elővité lének azon temérdek sok és nehéz akadályai között, amelyekkel hazánk jószándékú tudós fiainak oly sokáig kellett küszködniük, nem utolsó volt, és amint tudva vagyon, nem legkevesebbet ártott az a különös *gondatlanság*, vagyis inkább mindég idegenkedve ellenkező, minden jobb szándékot gyanakodva néző, irigykedve hátráltató, s minden tisztu buzgóságot, hazafí szép tüzet okatlanul elfojtó *születelenség*, melyet az e nagy célra igyekező, s a közjóért néha egész világl szerencséseket önként feláldozó magyarabb hazafiak polgártársaik részéről tapasztaltak, — sokszor éppen *olyanok* részéről tapasztaltak, akik a hazának legtöbb javaival éltek, és *magyar* nevekkal, nemesi szabadságaikkal s vitéz és bölcs eleik fényes érdemével leginkább dicsékedtek« (16. l., 1. még 18. l.)

A versnek a költő hivatásáról vallott alapgondolatát az éneklő madár hasonlatával összekapcsolva a *Toldalék* végén találjuk meg, ahol az igazi költőről ezt olvassuk: »Amit lát, hall, érez és gondol; amit szíve szerint kíván, óhajtvu remél, és várva vár; vagy amutól viszontag mint ember és népét, hazáját szerető jó polgár félve tart, retteg és iszonyodik: belső kéntelenségéből azt festi! a szerént költ, a szerént alkot! s szívének lelkének teljességéből úgy énekel és soha legkevesebbet sem aggódik arról, hogy vajjon fog-e valaha éneke tetszeni valakinek, sőt ha olvassa-e vagy hallgatja-e valaki még azt valaha, vagy sem!

Így énekel, indulatja belső titkos ösztönéből, a nyárfának ágán üldögélő magános kis madár: míg végre, keserű fájdalmában szíve szakadván, halva lefordul; vagy ártatlan örömei közt gonoszul meglepetvén, az éhes karvaly körmeitől széjjelszaggattatik. Elnémul a liget; búsul és szánakodik méltatlan esetén az egész táj, az egész környék. De hiában szánja; hiában sohajtoz utána; mert a szegény kis énekes fel nem éled, s nem mulattathatja szíves hallgatóit. E'jó majd azonban mcgint az új tavasz; kizöldül, s felvidámul ismét ez a táj is; s érzékenyebb, fiatalabb lakosai örömmel hallgatják a tollas vendégek víg zengedezését, — ámbár a néhal kis éneklő nincsen ezek között, és az ő szép szava nem hallatik többé.« (246—247. l.)

A fenti sorokban felleljük *A magyar lantos* egész első felének és befejezésének mondanivalóját (1—36., 57—68) A költemény középészébeu előadott politikai tartalom ekkor még nem tűnik fel. Ez a körülmény, meg a prózai munkák és a vers költészettani elveinek megegyezése is azt a feltevésünket támogatja, hogy B. a vers poétikai részét a 20-as években írta meg, a nemesekről szóló strófákat, meg az ezeket bevezető s a történeti költészetről szóló részt pedig később, amikor már arra számíthatott, hogy az

ilyen jellegű, régi forradalmian harcoss meggyőződését teljesen kimondó sorok is kikerülhetnek a sajtó alól.

A hagyatékban talált papírszeletek alapján jól nyomon követhető a vers végleges kialakításának hosszú, évtizedes útja. A *Toldalékból* utoljára idézett részlet alapján, a hagyatékban talált huszonhárom fogalmazvány megvizsgálása után azt mondhatjuk, hogy a költő a vers művészet-elméleti mondanivalóját előadó strófákat (13—16, 65—68 sor) alkotta meg legkorábban. Több töredékünk van, melyeken csak a 13—16. és 65—68. sorokat találtuk szoros egymásutánban. Az egyik hátlapján (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 80.) egy Grotius fordítása szerinti Simonides-idézet áll: De corde exemplum sumserat ille suo; ez szorosan kapcsolódik B. tételéhez. Az idézetet hatsoros magyar rögtönzés követi; ez szintén a vers tárgyköréhez fűződik. (L. a 28. sz. töredéket.) A két strófa összetapadását jól mutatja egy másik cédula, amelyen még mindig szorosan követik egymást, pedig a cédula hátlapján már a 17—20. sorok fogalmazványát is megtaláljuk, két variánsban. (u. o. 88.)

A fogalmazványokból úgy látjuk, hogy a költő nem egyszerre találta meg verse kibontásának útját. A továbbiakban két ingadozásról, a helyes megoldás keresésének két kísérletéről adunk számot. Az egyik változatban nem közvetlenül fordul az ifjú költőhöz B. s tanácsait egyesszám harmadik személyben adja elő. (u. o. 2^o 57., u. így 67.)

*Isméri, mint akárki más
Az oskolák tetszéseit,
A m b á r az ész s tapasztalás
Vezérli csak lépéseit*

Ebben a fogalmazásban a költemény magját alkotó két strófa kapcsolata is lazábbá válik. Úgy gondoljuk, a megfelelő költői kifejezés keresése közben ekkor bukkan fel az éneklő madár hasonlata mellett egy, ugyanezt a tartalmat kifejező másik hasonlat: az égő gyertyaé, amely azután egy későbbi változatban a 13—16. sort egészen ki is szorítja a helyéből (u. o. 2^o 76.):

*Mint az égő gyertya,
Mely setében lángol,
S magát megemészte
Másoknak világol.*

*Úgy énekel, mint a madár,
Mely ágról ágra száll,
S csak szíve titkos ösztönét
Követve hangicsál.*

Máshol a vers poétai magját alkotó strófák előtt találjuk meg, *A magyar íróban* idézett párosrimű tizenkettes rendjében leírva (U. 2^o, 66. és 57.):

*Mint az égő gyertya, mely setében lángol,
S magát megemészte másoknak világol.*

E kísérletek, ez ihlet-indító vagy rögzítő képzetek feltünése után találta meg a költő a gondolat kifejtésének neki tetsző formáját. A töredékekből úgy látszik, hogy a 13—16. sorból kiindulva egyetlen lendülettel megírta

a vers jelentős részét: s csak néhány részletet hagyott kidolgozatlanul. A még megoldatlan részletek lassú kimunkálásának útja igen jellemző az öreg költő alkotásmódjára s fogalmazásának kényszerű ingadozására.

Azt a fogalmazványt, melyben először találta meg az alapgondolat kifejtésének helyes módját, az Akadémia könyvtárának R. u. i. 8^o 80. IV. 12. sz. kéziratában látjuk. A vers itt kéthasábosan, félfvre írva jelenik meg; a kézirat a végleges szöveg szerint, egyetlen javítás nélkül halad a 13.-tól a 24. sorig. A költő itt hirtelen megtorpant. A végleges szövegben az Alkotó dőléretére jut a következő strofa (25—28. sor.); ezt az élet, a társadalom, a nép éneke haza tanulmányozására buzdító rész követi. Ebben a fogalmazványban az Alkotó helyett még a »nagy Természetről« olvasunk, az utolsó fogalmazásbeli két versszak (25—32) mondanivalója egyetlen strófába szorult össze:

*Vizsgáld a nagy Természetet,
Ismérd országait;
Tanuld az élet s társaság
Ezernyi titkait.*

A megoldással elégedetlen B. javíttatta ugyan ezeket a sorokat, de még nem boldogult velük. A fogalmazvány következő versszaka is ezt a megfigyelésünket erősíti: ott a végső szöveg 9—12. sorának korai változata következik, mintha a kezdő illelet akarta volna újra felidézni a költő. A kísérlet azonban nem sikerült, a strofa itt nem illett a költemény egészének tervébe. Ezután az előrehaladás ösztönösen megérzett helyes útját látszik keresni a költő: e versszak után a 33—36. sort írta le; ezek az eredeti gondolatmenetet folytatták volna. A folytatás azonban elmaradt: csak kb. két strófára való üresen hagyott hely tanuskodik arról, hogy a költő tovább akarta fejleszteni a gondolatot. Így került a második félhasábra a költeménynek a 13—24. sor után ebben az állapotban legkialakultabb része, az 57—60. és a 65—68. sort tartalmazó két strofa. Az utolsó előtti strófának ekkor még nyoma sincsen, szükségessége csak később merült fel.

A következő fogalmazvány egy mindkét oldalán teleírt vékony papírfélon maradt meg. Feljegyzésekor, úgy látszik, arra készült a költő, hogy megoldja a 24. sorra következő részt. (U. o. VII. 23.) Addig minden változtatás nélkül átveszi az előbbi fogalmazvány szövegét, s lemásolja a 25—32. sorokat helyettesítő strófát is az előbbi kézirat legutolsó variánsa szerint:

*Vizsgáld a nagy Természetet,
Ismérd országait,
Tanuld nemed, néped, hazád
Viszontagságait.*

A kátyuból azonban most sem sikerült kikerülnie, bár két kísérletet is találunk a túljutásra. Az egyiket abban látjuk, hogy az idézett versszak után egy strófányi helyet kihagyott a költő, s ez után a gondolatmenet még kitöltendő hézagához fűződve az Alkotóról szóló versszak első, bár még töredékes fogalmazványát írta:

Keresd, imádd az Alkotót

*Keresd, imádd munkáiban
S munkái rendiben.*

Második megoldási lehetőségként lemásolta a végleges szövegben a vers elejére került strófát (9—12 sor), utána pedig így folytatta :

*Tanuld az élet s társaság
Ezernyi titkait,
Tanuld nemed, néped, hazád
Viszontagságait.*

E két kísérlet eredménye az lett, hogy felbontotta az előbbi fogalmazványnak a nagy Természetet emlegető versszakát. — A végső fogalmazás 36. sora utáni strófák megírására az ismertetett kéziratban nem tett kísérletet : az első kézirat utolsó három versszakát (a végleges szövegben : 32—36, 57—60, 65—68. sor) szoros rendben egymás alá írta.

A logikailag, s valószínűleg időrendben is következő kéziratokban valóban azt a megoldást találjuk, amely az előbbi fogalmazványból már sejthető volt (U. o. 2^o 18., 108 és 36.)

*Keresd, imádd az Alkotót
Hatalma székhiben ;
Szemléld, csuddld munkáiban
S munkái rendiben !*

*Vizsgáld a nagy Természetet,
Ismérd országait ;
Tanuld nemed, néped s hazád
Viszontagságait.*

A 2^o 18., 108. sz. kéziratban a végleges szöveg szerinti 36. és 60. sor után egy-egy strófányi üres helyett hagyott a költő, jelezve, hogy itt még következnie kell valaminek. Az első hézag a legelső teljesebb fogalmazványból öröklődött át ; a második hézag új ; a betoldást itt nyilván a költemény ünnepélyesebb, nyomatékosabb befejezése, a befejező hasonlat erőteljesebb kiemelése tette szükségessé. Az utóbbi helyre illő, megfelelő betoldás keresésének emlékét két töredék őrzi. (U. o. 2^o 18, 79 és 51.) Az első a 33., a második a 29. sorral kezdődik. Közös vonásuk, hogy bennük a 36. sor után az 56—60 sor következik. Az előbbiben ezt egy strófányi üres hely után a vers utolsó strófája követi, az utóbbiban onnan látszik a 60. sor után kívánczó strófa keresése, hogy körülbelül egy szakaszra való hely üres, és a végső versszak is hiányzik. A 2^o 18., 36. sz. kézirat csonka : az újonnan kialakított második versszak 2. sorával befejeződik.

A következő töredék (u. o. 8^o 80., IV. 20) két szempontból jelentős : ezen alakította ki B. a költemény három bevezető strófájának moziáumait és itt találjuk meg a »nagy Természet« helyett az »élet s társaság« említését. Az Alkotó, a nagy Természet és az élet és társaság fogalmak váltakozásának nyilvánvalóan erős világnézeti jelentősége van az 1820—30-as évekre Németországban, de nálunk is újra kibontakozó természet- és vallásfilozófiai vitákban. B.-nak az életművét, bár csonkán, összefoglaló kötet elé szánt nagy versében erre tekintettel kellett lennie. Innen a vers bizonyos ellentmondásai, az idevágó részekkel folytatott küzdelem s az a végső eredmény, hogy a korábbi változatok laikus világszemléleti rendjét (természet, élettelen — élő, állat — ember, nép — haza) a későbbi változatokban egyre jobban háttérbe szorítja a vallásos világszemléletre támaszkodó szerkezet (isten — teremtés — élet — társadalom — nép — haza). A töredék

azért is figyelemreméltó, mert benne újabb személyes mozzanat kapcsolódik a versbe: a 36. sor után két strófányi helyet kihagyott a költő, a lap aljára pedig az »Irányom naponként és tudom« kezdetű strófát írta. (V. ö. a 19. sz. föredék jegyzetét.)

A teljesebb fogalmazványok között a véglegesen kialakult szöveghez a 2^o 18., 21. sz. kézirat áll legközelebb. Ezen a költemény első és harmadik strófáját már elég tiszta formában találjuk, csak összefűzésük más; a második versszak hiányzik, ennek az előbbi fogalmazványon is még csak előláját találjuk meg, beolvadva abba a strófába, amely a végleges szövegben a harmadik lett:

*Igy majd ama kegyes vezér,
A Muzsa megtanít
Embert s művészt nagygyá mi tesz,
S mi halhatatlant.*

A 13. sortól a 24-ig egyfolytában halad a vers, ott azonban megint megreked
A 25 -28. sor helyett mindössze egy sort találunk

Vizsgáld a nagy Természetet

A 29 -32. sort magában foglaló strófa már teljesen kész. Figyelemreméltó, hogy az Alkotó versszaka hiányzik; B. tehát még nem döntött véglegesen, mit ír majd, de az élet és társaság elhagyása (29—32. sor) már az Alkotó felé billent a mérleget. A 33—36. sor megegyezik a végleges szöveggel. Ezt közvetlenül az 56—60., és 65—68. sor követi.

A költő tehát ebben az időben két helyen is ingadozik a fogalmazásban: még nem döntötte el, hogy 1., a »nagy Természet« vagy »az Alkotó« szerepeljen e, és hogy 2., mivel készítsen elő elég hatásosan a befejező hasonlatot. A két kérdést lényegében egy újabb fogalmazványon oldotta meg (U. ö. 2^o 18., 61.) Ezen alakult ki véglegesen, hogy a Természet helyett az Alkotó kerül a versbe; a félbenhagyott első változatot a teljesen kidolgozott végleges szöveg követi:

*Vizsgáld a nagy Természetet
Ismérd országait*

*Keressd, imédd az Alkotót
Hatalma székiben;
Tiszteld, imédd munkáiban,
S munkái rendiben.*

Megtaláljuk itt az utolsó előtti versszak csíráját is, egyelőre csak egyetlen sorban:

Ragadd kezébe lantodat.

A 37—56. sor első fogalmazványait külön papírszeletekre jegyezte fel a költő, s úgylátszik, csak a vers teljes összeállításakor kerültek a költeményben nekik szánt helyre. E részekben B. a költő általános, minden nemzet életében érvényes hivatás-törvényei után a magyar költő sajátos feladatáról, a történeti költészet korszerű jelentőségéről és arról a szerepről szól, amelyet a poétának a nemesi Magyarországon kell játszania. Igen figyelemreméltó, hogy fogalmazványaiiban a Mohácsról szóló strófát kétszer

(2° 18., 24 és 8° 80., IV. 68), a nemesekről beszélő versszakokat (49—56.) ötször (2° 18., 77, 124 és 110, 8° 80., VII. 33. és 68.) találjuk meg. Ez utóbbi fogalmazványok közül az elsőt kell kiemelnünk, mint olyat, amely világot vet az egész rész kialakulására. A töredék így hangzik :

*Ébreszd, tanítsd az elfajult,
Gondatlan, büszke, rest
S más érdemével kérkedő
Sok nemtelen nemest.*

*Lelkére kötvén nemzete
S hazája közjavát,
Hallasd Mohácsnál nyugovót
Ősünk intó szavát.*

Az intelem a nemességet a nagy ősök példájával a haza iránti aktuális kötelességek teljesítésére buzdítja. A B.-korabeli nemes t. i. egy másik töredék szerint (8° 80., VII. 73.)

*...nem segítvén a hazát
Ma csak magának él.*

B. e tárgynál látói mondanivalója legegényibb területén járt; érthető tehát, hogy könnyen megformálta a magyar multtról szóló három strófiát (37—48. sor, a 8° 80., VII. 52. sz.). Nehezebben talált jó megoldást a nemességről szóló versszakokban. Az elsőben alig van ugyan ingadozás (49—52. sor), hiszen a történelmi előjogok érvénytelensége közhelyszerűen ismétlődik a felvilágosodás publicisztikájában s B. idevágó írásában is.

Az egyik fogalmazványon (8° 80., VII. 73.) e motívum legbátrabb hangú kifejezését olvashatjuk :

*Utáld, nevesd az elfajult,
A gyáva, büszke, rest,
S más érdemével kérkedő
Sok nemtelen nemest.*

Nehezebben boldogult a költő a magyar nemesség egykorú állapotának jellemző leírásával. Itt a következő megoldási kísérleteket találjuk :

*Ki nem segítvén a hazát
Ma csak magának él*

*Ki nem tekintvén nagy nevét
Ma csak magának él*

*Ki rámaradt kis birtokát
Emésztve*

*Ki rámaradt kis birtokán
Barom gyandánt henyél,
S dőzsölve töltvén napjait
Csak önmagának él.*

Éz utóbbi fogalmazvány margóján találkozunk a végleges fogalmazás cefrájával (2^o 18., 110) :

*Azt sem tudván, hol és mikor
S milyen világban él.*

16 rész fogalmazványai közül hármat (R. u. i. 8^o 80., VII. 73., R. u. i. 2^o 18., 77. és 141) olyan papírosra írt le a költő, amelyet — egyéb feljegyzéseinek, dátumozott újságkivonatainak tanúsága szerint — a harmincas években használt. (V. ö.: R. u. i. 2^o 18., 26.: »Ali-Baba«. Opera. Cherubini. Journal de Francfort, 3. Aout, 1833.; u. o. 92.: Verse Campbells... zittirt im Englischen Parlament am 20. April 1836. stb.) Ilyen papíron van a R. u. i. 2^o 18., 112. kézirat is, mely megsejonkított tisztázatnak látszik. Két másik (R. u. i. 2^o 18., 110., 8^o 80. IV. 68.) másfajta, de ugyancsak a 30-as években használt minőségű papíron található (V. ö. R. u. i. 2^o 18., 98. Az európai Allamok lakosságának statisztikája az Allgemeine Zeitung 1844 Jan. 9. számából, stb.) Ilyenen találjuk az első teljesebbnek mondható fogalmazványt is (R. u. i. 2^o 18., 21.) Mindezek alapján azt gondoljuk, hogy a költő a 20-as évek óta formált verset a 30-as évek elején, a PM. kiadása előtt döntötte végleges formába, s ekkor írta meg politikailag leg-élesebb strófáit. Azért tette ezt, mert látta, hogy a cenzúra szigora a reform-országgyűlések, a megélénkült politikai élet hatására valamennyire meg-enyhült.

M. PM 3 7 1

K. MTA. M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 80. K1.; 13—16., 65—68. sor.

U. o. 88. = K2.; 13—16., 17—20. (kétszer), 65—68. sor.

U. o. 76. = K3.; 65—68. sor.

U. o. 57. = K4.; 13—16. sor.

U. o. 66. = K5.; 65—68. sor.

U. o. 67. = K6.; 13—16. sor.

U. o. 8^o 80., IV. 12. = K7.; 9—12., 13—24., 33—36., 57—60., 65—68. sor.

U. o. VII. 23. = K8.; 9—12., 13—36., 56—60., 65—68. sor.

U. o. 2^o 18., 108. = K9.; 13—36., 56—60., 65—68. sor.

U. o. 30. = K10.; 13—30. sor.

U. o. 51. = K11.; 29—36., 56—60. sor.

U. o. 79. = K12.; 33—36., 56—60., 65—68. sor.

U. o. 8^o 80., IV. 20. = K13.; 1—4., 9—12., 29—36. sor.

U. o. 2^o 18., 21. = K14.; 1—4., 9—24., 29—36., 56—60., 65—68. sor.

U. o. 61. = K15.; 25—36., 56—60. sor.

U. o. 112. = K16.; 21—36. sor.

U. o. 8^o 80., IV. 68. = K17.; 37—40., 49—56. sor.

U. o. 2^o 18., 77. = K18.; 49—56. sor.

U. o. 8^o 80., VII. 73. = K19.; 49—56. sor.

U. o. 2^o 18., 24. = K20.; 39—40., 49—56. sor.

U. o. 110. = K21.; 45—56. sor.

U. o. 8^o 80., VII. 52. = K22.; 41—48. sor.

U. o. 2^o 18., 141 = K23.; 41—48. sor.

PMc. 1—5. l.

Szv.: 1—4. A K13-ban e soroknak három variánsa olvasható:

*Tanúld, művész! mi jó, mi rossz,
Tanúld, mi szép, mi rút.
Tudgyad, hogy a' tzel, melyre vágysz,
Csak egy, de több az út.*

*Ha már tudod, mi jó, mi rossz,
Tanúld, mi szép, mi rút.
A tzel, a'melyre vágyva vágysz,
Tsak egy, de több az út.*

Az első két sorban eredetileg: *mi jó 's mi rossz*, ill. *mi szép 's mi rút*.

*A' tzel, barátom! melyre vágysz,
Tsak egy, de több az út.
Tanúld előbb, mi jó, mi rossz,
'S érezd, mi szép, mi rút.*

A 2. sor egyenértékű variánsa:

'S szűk és kemény az út.

A 3. sorban az *előbb* szót ceruzával áthúzta a költő, a 4-ben *'S érezd* helyett eredetileg *Tanúld* állt.

A K14-ben az 1—4 sorok így alakulnak:

*» A tzel, a' melyre vágysz, magas;
'S szűk és kemény az út.«
Ha már tudod, mi jó, mi rossz,
'S érezd, mi szép, mi rút;*

9. *Ha van hited's elszántt erőd, (K7., K8.)*

Igy majd ama' kegyes vezér, (K13)

Ha van hited 's elszántt erőd — (K74.)

10. *A' Múzsza megtanít, (K7., K8., K13., K14.)*

13—14. K 4-ben: *Isméri, mint akárki más,*

Az oskolák' tetszéseit,

K6-ban a 14. sor egyenértékű variánsa:

Az oskolák' törvényeit.

15. *Tekintsd az ész | tapasztalás (K1.) Ámbár az*

ész 's tapasztalás (K4, K6.)

16. *Örök törvényeit. (K1., K2.) Vezérli tsak lépéseit. (K4.)*

K6-ban csak ennyi:

Mérsékli

Vezérli

17. *saját érzéseid' (K2. K7., K8., K9., K10., K14.; a K2-ben*

javítás előtt: érzésedet.

18. *Tisztább hevületét, és Tisztább hevületét; (K2.; javítás előtt az első variáns szerint a K7-en is.)*

19. *Kövesd elméd' fellengző* (K2.; utóbb a végleges szöveggel meg-
egyezőre javította át a sort B.)
23. *A' hit, remény és képzelet* (K9., K10.)
26. K8-ban ez a sor a strófából hiányzik.
K9-ben egyenértékű variánsként: *Hatalma' jénnyiben* ;
K10-ben: *székiben*, eredetileg *jénnyiben*,
27. *Keresd, imádd munkáiban*, (K8.)
Keresd, tsuddáld és Szemléld, tsuddáld (K9.)
Tiszteld, tsuddáld munkájiban (K10.; javítás előtt a szöveg
azonos volt a K9 első variánsával.)
Tiszteld, imádd munkájiban (K15.; javítás előtt: *Keresd, imádd*
28. *rendiben*. (K8., K10.)
29. *Vizsgáld a' nagy Természetet*, (K7., K8., K15.)
Vizsgáld a' nagy Természetet (K10.)
Tanuld az élet 's társaság (K13.)
30. *Ismérd országait* ; (K7., K9.)
Ismérd országait, (K8.)
Ismérd országait (K10., K15.)

A K13-ban és K15-ben egyenértékű variáns szerint :

Végit 's ardnnyait

'S az élet' titkait (K16.)

A K14-ben a 20., a K15-ben a 30. sor után a strófa többi sorai hiányoznak

31. K7-ben javítás előtt: *Tanuld az élet' 's társaság'*

32. K7-ben a végleges szövegen kívül még két ki nem húzott variáns
van :

Ezernyi titkait.

Végit 's ardnnyait.

34. *idm* ; (K7., K14., K126.)

35. A K 7-ben, K 8-ban a végleges szöveg mellett a következő
át nem húzott variáns.:

Ajánld, magasztald, énekeld

Ugyanígy van már nem variánsként a K13-ban is.

36. *ditsdt.* (K7., K8., K9., K11., K12., K13., K14., K15.)

ditsdt! — (K16.)

38. *Díszét 's igaz* (K17., a *Díszét* helyett eredetileg más szó állt.)

39. *Hallasd* (K17.)

42. *omladékain*, (K22., K23.)

44. *hamvain* ; (K22.) *hamvain*, (K23.)

48. *éllyenek*. (K22., K23.)

49. K18-ban egyenértékű variánsként *Útdld, nevesd az elfajultt*

50. *A' gyáva, büszke* (K19.) *A' durva, büszke* (K21.; javítás előtt :
Tudatlan, büszke,

52. *nemest.* (K 17., K19., K21.) *nemest* : (K20.)

53—56. K 17-ben :

Ki rámaradt dús birtokát

Eméltve — — — —

'S henyélve töltvén napjait

Ma csak magának él.

Javítás előtt a strófa két első sora így hangzott :

*Ki rámaradt dús birtokán
Ma csak magának él,*

A K18-ban :

*Lelkére költvén nemzete
'S hazája köz javát,
Hallasd Mohácsnál nyugovót
Ősünk intő szavát.*

A K19-ben a strófa töredékes :

*Ki nem segítvén a' hazát,
Ma tsak magának él,
—————
Nyomába hágni fél
Szemébe nézni fél.*

A strófa első sora javítás előtt ilyen volt :

Ki, nem tekintvén nagy nevét

A K20-ban csak ennyi :

*Ki— — — — —
—————
'S henyélve töltvén napjait
Ma tsak magának él.*

A K21-ben :

*Ki rámaradt kis birtokán
Barom gyanánt henyél,
'S dőzsölve töltvén napjait
Tsak önmagának él.*

Az első sorban eredetileg *dús birtokán*, a harmadikban *'S henyélve szerepelt*.
57. A K7-ben a sornak a következő egyenértékű variánsai olvashatók :

*Ha víg öröm 's édes remény
Ha víg öröm, ha szép remény
S ha víg öröm vagy új remény
Ha víg öröm 's édes remény (K8., K9., K11.)
S ha víg öröm, ha szép remény (K12.)
S ha víg öröm, vagy új remény (K14., K15.)*

58. *kedvedet*, (K7., K8., 11., K12., K15.)

A K7. első fogalmazása megegyezett a végleges szöveggel ; utóbb, mielőtt a költő visszatért volna erre, a következő, javított variánst írta :

Ha bú, ha gond, mély fájdalom

61—64. A strófának az összes kéziratok között csak egyen (K15.) találjuk nyomát :

Ragadd kezedbe lantodat

65. *Úgy énekelly mint (K1.)*

Úgy énekelly, mint (K3., K5.)

66. *Melly ágról ágra száll, (K1., K2., K3., K5)*

65. A MAGYAR ÍRÓ

A vers alap gondolatát, azt t. i., hogy az igazi magyar író nem anyagi jutalomért dolgozik, már B. legkorábbi munkáiban megtaláljuk. Sorsa az elnyomás idején csak megerősítette ebben a felfogásában. A már többször említtet, 1808-ból való *Eldszóban* így ír erről: »Elég szép jutalom pedig nekünk, ha nemzetünk kedvét megnyerhettük; és elég nagy dicsőség, ha méltán remélhetjük, hogy polgártársaink emlékezetében halálunk után is fennmaradunk; azaz, ha nyelvünk és tudományos kultúránk ügyét az által nemzetünk javát és dicsőségét teljes teljességünk szerént előmozdítani így kezvén, és így szent ügyekzetünkben mindvégig állhatatosan megmaradván, valósággal megérdemeltük, hogy hazánk jobb és igazabb fiai közé számíltassunk! Az a magyar író, aki most ezzel meg nem elégednék, alig volna méltó, hogy magyarának neveztessek.« Meggyőződését saját sorsával ugyanott így példázza: »Aldozatja letter hazafiúi buzgóságomnak, állhatatos hívségemnek: de kötelességemet lehetőképpen teljesíttem, s fogadásomat szentül megtartottam; és — nem haszontalanul túrtam, szenvedtem, fáradoztam. Ezt a belső vigasztalást soha semmi emberi hatalom el nem veszi tőlem. Jutalomra úgy sem vártam; sőt tudtam előre, (és tudták ezt több mások is velem) hogy nemzeti nyelvünk ügye miatt sok és hatalmas ellenségre fogok találni, s hogy sok bajt, fáradságot, gyűlölséget és kárt fog nékem okozni oly szárdékkal kezdett pályafutásom. Nincs is tehát ezen tekintetben, nincs is miért panaszkodnom.« (U. o.)

Meggyőződése szinte egyetlen vigasztalásává erősödött párizsi tartózkodása alatt, főleg pedig spielbergi fogsága és linzi száműzetése idején. Juranitshoz intézett egyik levelében, melyet az értényi barát bő kivonathban továbbított Kisfaludy Sándornak, azt írta, hogy legszebb jutalma az lesz, ha az utókor a Magyar Petrá-kával együtt fogja emlegetni. Jól tudta azonban, hogy a távoli német városban, lassan előregedve, a mostoha körülmények között munkásságának hatása nem érvényesülhet kellőképpen. Az igazi magyar literátornak azonban, még ha helyzete olyan is, mint neki, jutalomra és elismerésre nem számítva, teljesítenie kell kötelességét. A *Faludi-kiadás Toldalékában*, a befejezés egyik változatában így ír erről az ifjú írókhoz fordulva: (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 147.): »Tégy annyi jót, amennyit tehetsz! S ne várj semmiféle jutalomra, köszönetre. Szándékod, érdemed, erkölcsöd igaz bére magadban van, s tetteid következtében; — habár azok, akiknek használtál, vagy még idővel használhatsz, nevedet nem ismerik, nem tudják is. Egy szóval: ha munkod úgy hozza magával, s erőd és környülállásaid megengedik, vagy tölel, mint embertől és hazafitól megkívánják, légy olyan,

*Mint az égő gyertya, mely setében lángol,
S magát megemészteve másoknak világol.*

Nyilvánvaló, hogy B. az ily módon megmagyarázott hasonlatból indult ki a vers megírásakor, ugyanúgy, mint *A magyar lantos* esetében a madár-hasonlatból. Az alapgondolat e költőien megfogalmazott, rövid összefoglalásának kifejtéséből alakult a költemény.

B. a hasonlattal éppoly sokat foglalkozott, mint *A magyar lantos* befejező strófájával: az énekes madár képével. Két paprosszeletet ismerünk hagyatékában, melyeken egymagukban találjuk meg a sorokat. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2° 18., 13. és 19.) Máskor, szintén két alkalommal, *A magyar lantos* legelőször megírt strófiához kapcsolódik a hasonlat. (L. ott.) Ez az összefüggés és az idézett prózai párhuzam kétségtelenné teszi, hogy a hasonlat az 1820-as években keletkezhetett.

A költemény kialakulását három fogalmazványban követhetjük nyomon. (U. o. R. u. i. 8° 80., VII. 90., 2° 18., 48. és 55.) Jellemzőjük, hogy mind a három csak a vers elejét tartalmazza. Úgy gondoljuk ebből, hogy a verset alkotó tízsoros körmondát kialakítása több kísérlet után felmerült ötlet eredménye. A gyertya, vagy későbbi változatokban a fáklya fényének terjedése az emberiség felvilágosodásának előrchaladását jelenti. Ezt a felvilágosodás fróinjál, költőinél állandóan ismétlődő motívumot a magyar kortársak is számtalanszor felhasználták; B. maga is úgy él vele, mint közkinccsel. A számtalan példa közül, melyeket ismerhetett, elég itt kettőre utalnunk. Darvas Ferenc helytartótanácsos 1790-ből való párosrímű tizenkettesekben írt verse az *Orpheus* második kötetének első lapján (*Hazafiúi intés*) »Magyar! hajnal hasad!» felkiáltással kezdődik s a világosság napjának felkeltéről ad hírt. Csokonai biztosan ismerte Darvas alkalmi költeményét, mikor »Vigadj magyar hazai!» kezdetű versének *Magyar! hajnal hasad!* címet adott. Csokonainál, aki a hajnal fáklyáját is említi versében, ezt olvassuk (l. erről Vargha Balázs cikket, *ITK.* 1953. 1—4. sz.):

*Vége van már, vége a hajdani gyásznak,
Lehasadoztak már a fekete vásznak,
Melyeket a fényes világosság előtt
A hajdani idők mostohás keze szőtt.
Az eltépett gyásznak rongyainál fogva
Tündöklék egy nyájas hajnal mosolyogva.
Setét völgyeinkre sugárit ereszti,
Mellyel a megrögzött vak homályt szeltyeszi.*

B. maga is megírta ezt a *Szentjóni-levél* legelőször kifogásolt sorában. («Nézd a régi homályra szokott...») Egyik töredékében ez olvasható (u. o. 8° 80., VII. 90.):

*S bár még ködös homály fekszik a völgyeken,
Új fény látszik máris a magasb helyeken.*

Ezt a minduntalan ismétlődő gondolatot és annak már formailag is kialakult költői fogalmazását alkalmazta és alakította versében B. a saját helyzetéből leszűrt elvi tanulság szerint.

A magyar író a PM.-ben jelent meg először nyomtatásban; legteljesebb fogalmazványát olyan papiroson találtuk, amelyet az 1830-as években használt a költő. (u. o. R. u. i. 2° 18., 55.) E két körülményből arra következtethetünk, hogy a 20-as évek első fogalmazványai, vagy pusztán az ebből az időből származó hasonlat alapján, a költő a verset a 30-as évek elején, a PM. megjelenése előtt írta meg végleges formájában. Édeske, hogy a PMc. Budára küldése után is változtatott rajta, a javított szöveget az ugyancsak megjobbított *Látók titkával* együtt a következő megjegyzéssel

juttatta el a nyomdászhoz: »... azt kérem, hogy e szerint megjobbítva szedessék, nem pedig úgy, amint az előbbi kézírásban találtak.« (Pmc., betétlap.) A két szöveg legfőbb eltérése, hogy az előbbiben az »értetlenek« és »sok más« állnak szemben az író megítélésénél, az utóbbiban az »értetlenek« és a »Bölcs.«

M. PM. 103. 1.

K. MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 13 = K1.; 1—2. sor.

U. o. 19 = K2.; 1—2. sor.

U. o. 147 = K3.; 1—2. sor.

U. o. 76 = K4.; 1—2. sor.

U. o. 57 és 66 = K 5.; 1—2., 5—6. sor.

U. o. 8^o 80., VII. 90 = K6.; 1—2. sor.

U. o. 2^o 18., 48 = K7.; 5—6. sor.

U. o. 55 = K8.; 1—6. sor.

PMc.1. 103. 1. — a kötetbe másolt szöveg.

PMc.2. — az utólag küldött szöveg.

Ösv. C A töredékes kéziratokon mindenütt hiányzik.

1. *Mint ... égő gyertya* (K1., K2., K3., K4., K5., K6.; a K8-ban már a *fáklya* szót találjuk, de fölötte ott van a *gyertya* is.)

2. *világol* (K 1., K2., K3., K4. K5., K6., K8., PMc.1.)

A K4.-ben a sorelosztás — *A magyar lantos* versformájának hatására — ilyen:

*Mint az égő gyertya,
Melly setéiben lángol,
'S magát megemészte
Másoknak világol.*

A PMc.1-ben az első két sort háromszillaggal választotta el a költő a vers többi részétől.

A 3—4. sorokéak a K8-ban a következő variánsai találhatók:

*Kevés, ki érdemét voltaként ítéli;
Sok, a' ki betsmérli, 's gúnyolhatni véli.*

*Van, ki nagy érdemét voltaként ítéli,
Van más, ki betsmérli, 's gúnyolhatni véli.*

*Van, a' ki érdemét igazán ítéli,
Van más, ki betsmérli, 's gúnyolhatni véli.*

*Míg sok Irtgy 's kevély gúnyolhatni véli,
A' Bölts, ki érdemét igazán ítéli,*

5. *Míg sok más bámúlva szemléli, (PMc.1.) A' Tudós örömmel szemléli, (K8.)*

6. *régi vak homállya* : (PMc. 1.) *homállya*. (K8.)
A hely egyik korai megoldásának látszik a K6-on a következő két sor:

*'S bár még ködös homály fekszik a' völgyekenn,
Új fény látzik már-is a' magasb helyekenn.*

7. *Ő — noha* (PMc.1.)
8. *'S a' mi jót tehetett, nyilván megisméri* — (PMc1.)
9. PMc 1-ben eredetileg: *jóbb*
10. *bizodalmát*, (PMc 1.)
11. *'S hiszi, hogy még Árpád'* (PMc1.)

56. A LÁTÓK TITKA

A jeles hazafi, akinek feleletül írta a verset B., véleményünk szerint Kisfaludy Sándor. A száműzött forradalmár 1823-ban kapta meg barátjának még 1817-ben szerzett, hozzá címzett ódáját. Ekkor írhatta meg a feleletet, de, legalább is tudomásunk szerint, kéziratban nem juttatta el Sümegre. Kisfaludy ódájának kéziratát viszont megtaláltuk az író hagyatékában (MTA. — R. u. i. 2° 18. 109.) a kézirat papírjának felső szélé, ahová B. a megérkezés dátumát szokta feljegyezni, le van vágva, a keltezésből mindössze az aláhúzás maradt meg.

Kisfaludy ódája a B. hagyatékából ismert változatban három versszakkal rövidebb annál a szövegnél, melyet Angyal Dávid kiadásában olvashatunk (II. köt. 48—51. l.): hiányzik a végleges fogalmazás 5—6. és utolsó strófája. E betoldások azonban lényegesen nem változtatnak az óda értelmén: az 5—6. versszakban Kisfaludy B. irigyeire, a nyelvújítókra tér ki, az utolsóban a királyhűség gondolatát teszi a vers végére nyomós befejezésül. Az óda kézírata két helyen őrzi annak az emlékét, hogy a száműzött költő Kisfaludy versének tartalmával nem értett egyet. A költemény első két versszaka a kéziratban így hangzik:

*Két ízben immár megragadá erős,
Megtörhetetlen lelked az emberi
Nemzet felett mennydörgve forgó
Sorsnak örök kerekét, reménylőn,*

*Hogy azt te majd oly útnak arányozod,
Amellyen a Jót és Igazat s Nagyot
Sejtven az ember, véli, hogy csak
Ott leli a bizonyos szerencsét.*

Az utóbbi három sor magasságában a margón nagy vakarás látszik. B. nyilvánvalóan valami megjegyzést írt oda harca, fogsága értelméről, amit később jónak látott kitörölni. — Kisfaludy az óda végleges szövege szerinti 15. strófájában az emberi alkotások múlandóságáról beszél:

*Nem tart, nem áll meg semmi örökre itt
A Hold alatt: a szárnyas idő fia,
A csélcsap ember, nem szeret mást
Mint vele és magaként halandót. —*

B. a strofa utolsó sorához kérdőjelet tett, mert ő e sorok értelmével ellentétben a szellem alkotásainak maradandóságát, örök életét vallotta. (L. *Elmélkedések, Intő szózat.*) Az említetteken kívül még csak néhány stiláris észrevételt tett a versre.

Az idézetekkel nagyjából ismertettük az óda elvi jelentőségű mondani-valóját. Kisfaludy ezek értelmében azt ajánlja B.-nak, hogy maradjon nyugton, ne szálljon szembe a sorssal :

*Repülj fel inkább lelked erős, merész
Szárnyával a sasként az egekbe, és
Onnan tekintvén a teremlést
Hajdani s mostani állapokban,*

*Beszéld el Árpád szép ajakával a
Magyarnak a Jót és Igazat s Nagyot,
Szépet, Dicsőt, melyet Te a sors
Könyveiben kijelenuv láttál. —*

Kisfaludy azt a kérdést veti fel B.-nak, hogy érdemes volt-e a sorost kihívni magya ellen ; a versben nemmel felel. B.-nak, a látónak, természetesen másként hangzott a válasza ; a változatok egész során át jutott el ennek végéig megfogalmazásáig, s még a PM. kéziratának Pestre küldésekor sem találta megfelelőnek utólag, a nyomás megkezdése előtt még változtatott a szövegen.

A fogalmazványok első csoportja (K1—K3) szorosan kapcsolódik Kisfaludy Sándor ódájának következő strófájához :

*Vizsgáld, mi történt századok óta már ;
Mindenkor úgy volt, mint ma van, és ha más
Formában is mindég csak úgy lesz.
Egy az idő, valamint az ember.*

Az ekkor már teljességgel reakciós Kisfaludy a változtatás lehetőségét vállalja a fenti sorokban ; a haladás lehetőségét és szükségességét maga fel nem adó B. vitába száll ezzel a felfogással.

A kis epigramma első három fogalmazványa formai tekintetben az 1790-es évek végének költői gyakorlatával mutat rokonságot. A *Báróti Sándor képe alá* írott inskripciót éppúgy keresztrímes jambikus sorokból álló strófában írta a költő, mint *A látók titka* első fogalmazványait ; az egy négyes képletet követő rímes jambusok után itt éppúgy két más rímképletet mutató sor következik, mint *A keszthelyi hajóra* szerkesztett egyik feliratban.

A három fogalmazvány az alapgondolaton s annak kifejezésén lényegesen nem változtat

*Emlékezzél a múlt időre,
Ismerjed a jelenvalót,
Vigyázz, figyelmezz a jövőre
S használd az újat és az őt.
Mind, ami volt, van és leszén,
Mindéz csak egy egészt teszen.*

Az első szövegváltozatok csak azt fejezik ki, hogy a látó egyetlen értelmes egészben látja a világfolyamatot ; aktivitásáról nem beszélnek. Ő hiány miatt bonthatta meg a költő az első változat szerkezetét formailag

és tartalmilag egyaránt. A keresztímes jambikus strófa sorait felcserélte, és a két külön pördülő, az egészzet lezáró sor helyett az első ritmusában kezdett újakat. A tartalmi bővítés nyomát a K4 kéziratban látjuk, ahol a vers az első négy sor után így folytatódik:

*Tedd meg hazád igaz javára
Mindazt, amit ma még tehetsz,*

A vers vesszővel végződik, ami azt jelzi, hogy utána még ma már ismeretlen folytatás következett. B. saját munkásságának hatásáról vallott véleményét egyebek közt Juranitsnak egyik Kisfaludyhoz írott s ugyanabból az időből való leveléből ismerjük: »... ha nemzeti nyelvünk, karakterünk veszedelmbe nem fogna, olyan időkaszaban nem élénk, melyben elvégre a némának még kellett volna szólalni, vajjon vélheti-e az értelműs tudós magyar hazafi, akárki, hogy csupa mulatságból, gyönyörűségből vagy a végből szakasztottam félbe a hosszas és mély hallgatást, hogy magának ellenségeket szerezzen, vagy ... a publikum figyelmét magamra vonjam. Ha valaki valóban ezt vélhetné felőlem, felettébb csalatkoznék, és csak azt bizonyítaná, hogy sem engem nem ismer, sem azt nem tudja voltaképpen, mi légyen az igaz hazafiság. Akárki mit véljen és mondjon azonban, nem kevés vigasztalással látom és tapasztalom én máris, hogy nem hiába szólottam. Ezt legalább senki sem fogja tagadhatni igazságtalanság nélkül, hogy hazámnak, nemzetemnek életem utolsó napjaiban is egész lélekkel és teljes tehetséggel szerint használni igyekeztem, ügyét mindhalálig el nem hagytam.« (Értény, 1824. máj. 15. KTE. Levelek Kisfaludy Sándorhoz, 56. sz.)

Lehet, hogy erről szólt, vagy készült szólni a K4-ben a vessző utáni folytatás. Bizonyos, hogy B. élete végéig nem látta reménytelennek és hiábavalónak munkáját. Még 1837-ben is tollat fogott, hogy beleszóljon az otthoni vitákba, hogy tanítsa a fiatalokat, s azt tartotta, hogy nem cselekszik »hasztalan vagy sükségtelen dolgot.«

A vers harmadik változatában lett a látók titkának megmondójává, B. látói hivatásának és egyéni küldetésének kifejezésévé. Formai tekintetben a költő visszatért az epigramma első szerkezetéhez. A strófával záruló, ölelkező rímelésű első négy sort azonos ritmusú és rímű zárórészrel fejezte be; s az egymással rímelő három utolsó sorban, egyenesen válaszolva Kisfaludy ódájára, kijelentette, hogy vállalja sorsát.

A vers homlokára illesztett s csak a PMc.-ben feltűnő Seneca-idézet külön is felhívja a figyelmet arra, hogy a látónak stoikus nyugalommal kell elviselnie boldogtalanságát, a nagy cél érdekében áldozatot kell hoznia. B. környezetében mindenki így gondolkozott. Gabriella több költeményében is megfogalmazta ugyanezt a gondolatot (*Lebenstraum, Beweggründe der Poesie.*) Juranits a cél nagyságával és az antik világ látóinak példájával vigasztalta a költőt, mikor az egyszer sorsa ellen panaszkodott: »Hogy pedig ezeket miértünk és elhagyott nyelvünkért szenvedted, nagy vigasztalásodra szolgál, ha a görög és római jeles férfiak és nagy hazafiak tűnnek elmédbe.« (1822. nov. 2. — MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.)

B. tehát a cselekvő embernek a haladásba vetett hitét fordítja szembe Kisfaludynak a világ változhatatlanságát hirdető quietizmusával. A látó sorsa nehéz, de ereje megingathatatlan. Tudja a világfolyamatban megnyilvánuló észszerű, tehát jó, felismerhető és előre látható erőket, hatásokat, összefüggéseket: az emberiség, a nép s a maga sorsát. A felismert törvényt nem béna rezignációval, hanem »nyugodt elmével« vállalja, mert

Ártelmesnek, az ósz. szavával is meggyeződnek tudja. A versben a Senecáé nevelődött új stiletizmusnak az a eslekvés, bizakodó változata fejeződik ki, amely a felvilágosulás és a haladás híreselői a XVIII—XIX. század fordulóján alkottak ki a amely szövegen hivatkozott Seneca egy másik híres nevelőátáa — edueunt volentem futa, nolentem trahunt. A fogalmazványok ott nem B. véleményének változását tükrözi, hanem a költő igyekezetét, hogy minél pontosabban s világosabban feleljen meg Kisfaludynak, de emellett úgy is, hogy verse kiadható legyen. A leghelyesebb fogalmazás korában nem ejtette el azonban végleg az első változat utolsó elhagyott két sorát sem. Egy papírszeleten, amelyre két 1834-ben és 1836-ban megjelent könyv címét írta, az említett két sort ilyen változatban találjuk meg:

*Mind, ami volt, van és lehet,
Mindez — csak egy Egészét tehet.*

K. MTA M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 57. = K1.

U o 100 K2.

U o 84 → K3.

U o 70 → K4.

U. o. 131 → K5.

U. o. 8^o 80., VII. 41 = K6. csak az 5. sortól

M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 66 = K7.

PMc. 102. 1. — A végleges szöveg u. itt betétlapon.

M. PM. 102. 1.

Hszv.: C.: *A' Látó.* (K2. A többi K. a PMc. kivételével címnélküli.)

1. *ildre,* — (K6.)

2. *jelenvalót,* — (K 4.) *jelenvalót,* (K 1., K 2., K 3., K 7.)

3—4. K1.: *Vigyázz, figyelmezz a' jövőre,
Vizsgáld az újat és az ót.*

K2.: *Vigyázz, figyelmezz a' jövőre,
Kérdezd az újat és az ót.*

K3.: *Vigyázz, figyelmezz a' jövőre,
'S használd az újat és az ót.*

K4.: *Tekints, figyelmezz a' jövőre, —
'S használd az újat és az ót!*

K 5-ben a 3. sor a következő variánsokkal fordul elő:

*'S értvén az újat és az ót,
'S tudván az újat és az ót,
Kérdezd az újat és az ót,*

U. i. a 4. sor elején eredetileg 'S, a *Vigyázz* szó javított.

5. K1-ben a folytatás:

*Mert a'mi volt, van, és leszzen,
E' hávom — eggy Egészét teszzen.*

A fentiek alatt a következő kihúzott sor :

Járd össze századink sordt,

K2-ben a 4. sor alatti csillag után következők :

*Mind, a' mi volt, van, és leszzen,
Mind ez — csak egy Egészten.*

*Engedgy időd intő szavának;
(Mert jobb tanácsot hol vehetsz?)
'S ha mit ma még meg nem tehetsz,*

Az *időd* szó alatt egyenértékű variánsként az *ész* áll. A második sor betoldás, de a harmadik sor síncsen áthúzva. — A papírszelet hátsó lapján a következő strófa olvasható :

*Intézd, igazgasd, tsendesítsd
Elméd' tüzének lángjait,
'S vezesd illő partok között
Bús érzeményid' árjait.*

K3. Megegyezik és be is fejeződik a K2-beli csillag alatti két sorral.

K4. A következő sorokkal befejeződik :

*Tedd-meg hazád' igaz javára
Mind azt, a' mit ma még tehetsz.*

K6. egyik lapján :

*Melly mit hozand, így tudhatod,
'S ezer jelekből láthatod
De bár titkát gyaníthatod,
Mint hogy nem változtathatod,
Sem el nem távoztathatod,
Nyúgodtt elmével várhatod.*

Az első sorban eredetileg *sejtheted* állt.
A másik lapon :

*Melly mit hozand — így láthatod,
'S ezer jelekből láthatod
De bár nyilván — — — — —
Mint hogy nem változtathatod,
Nyúgodtt elmével várhatod.*

Az első sorban eredetileg *tudhatod* állt. A csonka sorban a *nem változtathatod* szavakat húzta ki a költő ; utóbb, más frással, ugyanezeket a sor alá beírta.

6. 'S bár meg nem (PMc.)

8. 'S tsendesb (K7., eredetileg : 'S nyúgodtt).

57. INTŐ SZÓZAT

B. már a linzi számtízetés kezdetén, az első anyagi és lelki válságok leküzdése után újra hozzáfogott a versírásához is. Változatlanul abban látta hivatását, hogy igaz látóként az életét s munkáját irányító nagy erényeket, sugallatokat, érzéseket és gondolatokat mondja el az ifjú nemzedéknek s az utókorunk. Az *Intő szózat* is ezek közé az öngazoló s nevelő célú bölcselkedő költemények közé tartozik. Igen sok mozzanata felbukkan már II. korábbi műveiben; ezekkel a gondolatokkal birkózik az *Elmélkedésekben*, s különösen a *Der Kampfban*; s igen jellemző a költő erős nyelvi kötöttségű stílusérzékére, hogy mennyire a német ill. magyar költői nyelv egykorú állapotának megfelelően formálja meg ugyanazokat a mondanivalókat s két különböző nyelven.

A kész költeményt 1823. júl. 10—11-i leveléhez mellékelve küldte el Juranitsnak. Az értényi barát 1823. aug. 1-én válaszolt B.-nak; a versről ezeket írta: »Az *Intő szózat* pedig valóságos remeke az istenben való bizodalomnak, és így, valamint Anyostól remekül festve találjuk az isteni gondviselést, úgy itt igen képét találjuk az istenbe vetett reménységnek; úgy látszik, barátom, hogy tulajdon szívednek megnyugtatóására s vigasztalására írtad te ezeket, de mások is így lehetik benne szíveknek nyugodalomát s mind elfozódlal, mind teológiai tekintetben ezt a darabot igen jellemző állítom; sokszor olvastam, de le is írtam, mert én a te elmédnek azok ményeit szóról szóra meg is szoktam tanulni.« (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 182.) Még ebben a hónapban Kaposvárra utazott Juranits valami gyűlésre. Itt találkozott Horváth Jánossal, a Veszprémben megjelenő *Egyházi Értehségek és Tudósítások* szerkesztőjével. Megmutatta neki a verset, s Horváth megjegyezte, hogy közli folyóiratában, mert B. költeménye »teológiai forma darab« (U. o. Értény, 1823. aug. 31.) B. tudott Horváth folyóiratáról, már 1810-ben felfigyelhetett rá, amikor a *Tud. Gyűjt.* hirdette az új könyvek között (XI. kötet, 122. l.) Tudjuk, hogy olvasott hasonló természetű folyóiratokat. Megvolt linzi könyvtárában a *Der Christ vor Gott* 1818-i kötete, amelyet Johann Wilhelm Veith adott ki Aarauban; két rögtönzött versora is illeszkedik a kötet egyik mondatához (l. a 64. sz. töredékét). A kötetben találtuk egy feljegyzését, amely ha valószínűen nem eredeti is, hanem valahonnan másolta, híven kifejezi B. erkölcsi, vallási nézeteit. Megfigyelésünk szerint azért másolt ki idézeteket, mert ezek megegyeztek véleményével, megerősítették felfogásában. A papírlapon ez áll: (OSZK. An. Lit.):

»Zum Wesen der katholischen Religion gehört durchaus nichts, als was ihr Stifter und die Apostel als unabänderliche, unwiederrufliche, für alle Zeiten und Menschen verbindliche, keinen Dispensen von wem immer unterworfenen Vorschriften, für Glauben und Handeln gekhrt haben (Dogma und Moral). *Id tenemus, quod ubique, quod semper, quod omnibus creditum est.* — Ausserwesentlich sind alle bloss kirchlichen Einrichtungen, weil sie von Menschen gegeben (*leges ecclesiasticae, humanae positivae*), weil sie der Veränderung ausgesetzt sind, und weder zu allen Zeiten, noch aller Orten unerkannt und befolgt worden.«

Ez a nyilatkozatszámba menő feljegyzés nem egyetlen bizonyítéka annak, hogy a költő nézetei a hit és vallás dolgaiban nem mentek át lényeges változáson: élete végéig megmaradt a felvilágosodás eszméitől áthatott, szabad és humanus istenhite mellett, amelyet mindig szigorúan elhatárolt az egyházi szervezetekben kötelezően elfogadtatott tanoktól s főként minden klerikálizmustól. Hibás feltevés volna tehát az *Intő szózatban* megtorpanást, öregkori rezignációt, az egyház felé tett lépéseket keresni. Ebben a versben

is változatlanul az ember áll a középpontban: s ha szerepét, erejét és lehetőségeit némileg rezignáltabban méri is meg a költő, az emberi elme és szív hatalmát, az önmaga értékében jutalmát találó erény nagyságát s az utókor elismerésének értékét a felvilágosodás kitűnő gondolkodóinak és harcosainak szemléletében fogalmazza meg.

Hogy a feudális egyházzal politikailag s érzületileg egyaránt szembenállt, egész viselkedése, számtalan nyilatkozata bizonyítja; egyebek közt pl. felháborodva ítélte el az *Intő szózat* elküldésének idején a Szt. István-napi körmenet pompáját s azt, hogy a primás azon „királyi módón» jelent meg. (Juránits levelei B.-hoz, id. h., 1824. aug. 23., szept. 14.) Kapcsolatai az alsópapság nemzeti érzésű tagjaival voltak. Ezért tehát elvileg nem idegenkedett attól a gondolattól, hogy költeménye éppen az alsópapság körében népszerű magyar egyházi folyóiratban jelenjék meg. Ismerhette magát az *Egyházi Értekezéseket és Tudósításokat* is: Felső-Ausztriában nevelődött egy Weisz Károly nevű magyar pap, Lamberg Ferenc fiai mellett; neki járhatott a folyóirat. (Juránits — B., 1823. ápr. 26. — MTA. M. Irod. Lev. 4^o 152., Trattner Mátyás — B., Pest 1824. aug. 5. u. o., Trattneréknak B. Lambergen egy régi tartozást is behajtott szívességből.) Lehetséges, hogy B. ismerte a szerkesztőt, Horváth Jánost is, aki a nemzeti szellemű papok szemináriumában, Pozsonyban tanult az 1790-es évek táján. Így érthető, hogy a költő Juránits 1823. okt. 11-i levelének vétele után, melyben barátja újból biztosította a költemény kiadásáról, nov. 2-án írt Horváthnak Veszprémben s leveléhez mellékelte nemcsak az *Intő szózatot*, hanem a *Déli György látásának* 30 sorát is *A nagy mennybéliék* címen. (Expensenbuch, MTA — M. Irod. Lev. 4^o 142.) A 90-es évek bátor tetteinek ideje azonban Horváth apátúr fölött is eljárt. Már nem is mert válaszolni B.-nak (v. ö. Juránits — B. Értény, — 1824. szept. 14.), s a verset csak nagysokára, talán csak Juránits unszolására közölte folyóiratában.

Juránits Horváth János ígérete után minden levelében megírta, mit tud a vers kiadásának dolgáról. »Horváth apátúr még nem tette az ideí [!] folyamat utolsó darabjába versedet, talán az ideibe szándékozik«, írta B.-nak 1824. febr. 7-én. Ápr. 10-i levelében ezt közölte: »A Horváth apátúr az újesztendőre megindult első darabba sem tette bé verseidet; mi okra való nézve, nem tudhatom; de majd írok neki, és akkor tégedet foglak iránta tudósítani.« Ápr. 24-i levelében már okát is tudni véli Horváth eljárásának: »Legnagyobb oka lesz, hogy ő semmi más ortográfiát a magáén kívül el nem fogad. Jobb is, maradjon el, talán majd a többivel olvashatni fogjuk együtt.« Máj 15-i levele szerint ígéretet kapott Vajki préposttól, hogy az *Intő szózat* megjelenik az *Egyházi Értekezésekben*. Vége 1824. szept. 24-én jelenthette linzi barátjának, hogy verse megjelent a folyóiratban, az eredeti helyesírással.

Közben azonban B. megúnta a hosszú várakozást, s a verset 1824 nyarán elküldte Trattnernek is, hogy tegye bele a *Szépliteratúrai Ajándékba*. Thaisz András, a szerkesztő éppen ebben az időben nem tartózkodott Pesten. Trattner a versről és B. kívánságáról, hogy a korrektúráfveket küldjék neki Linzbe, Thaisz nevében a következőket írta: »Sein Wunsch wäre indessen, dass die Korrekturen um Zeit und Kosten zu ersparen, hier von ihm selbst und meinen Correcteurs mit Aufmerksamkeiten gelesen werden; und dass man glaubt, dass der Druck dem Original entsprechen würde. — Vom *Intő szózat* ist die Korrektur, unter ihrem Aufschrift, dem Tud. Gyűjtemény beigeschlossen, an Herrn von Weisz, Gouverneur des jungen Fürsten von Lamberg vor 2 Tagen nach Linz abgegangen.« (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.) Juránits azt gondolta, hogy a *Szépliteratúrába* az *Egyházi Értekezések*-ből vették át a verset. Trattner Mátyás fenti leveléből világos, hogy B.

maga küldte el Pestre. Innen érthető, hogy a *Széplíteratár*ban B. nevével jelent meg a költemény, s mivel a költő maga javította a levonatokat, hitelesebben is, mint a veszprémi folyóiratban.

B. főleg az *Intő szöveg* révén vált népszerűvé a dunántúli papok között. Szalay Antal sásdi plébános mikor megkapta a PM.-kat Juranitstól, azt írta neki, hogy B. »valódi keresztény költő«. (1835. okt. 29. MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.) Parragh gö'lei esperes a V. eladásra szánt példányaira ezt a verset írta (Juranits — B., *Értény*, 1829. dec. 21.):

*Sokszor fogja a nap hazánkat kerülni,
Még egy magyar anya Batsányit fog szülni.*

- M.:** Egyházi Értekezések és Tudósítások, 1824. II. 50—55. 1. = EÉT.
SZA. 1824. 113—117. 1.
V. 108—118. 1.
PM. 115—124. 1.
- K.:** PMc. 115—124. 1.
- Szv.:**
- 9. *bűntől* (EÉT.)
 - 13. *(/el* (EÉT.)
 - 14. *rejtőnek* (EÉT.)
 - 17. *köréből* (EÉT.)
 - 18. *járni* : (EÉT., SZA.)
 - 21. *„Sztódnék* (EÉT., SZA.)
 - 23. *porból felveszi* (EÉT.)
 - 24. *tejsi* (EÉT.)
 - 30. *napról* (EÉT.) *birodalma*, (EÉT., SZA.)
 - 34. *jobb jövődjének* (EÉT., SZA., V.)
 - 38. *kéri*; — (EÉT., SZA.)
 - 43. *bal tettei* (EÉT., SZA.)
 - 51. *legyen* (EÉT.)
 - 57. sorral az EÉT.-ban és a SZA.-ban nem kezdődik új bekezdés.
 - 66. *őfőnöknek* (EÉT.)
 - 70. *ejti*, (EÉT.)
 - 71. *tsillagát*, (EÉT., SZA., V.)
 - 82. *világának*, — (EÉT., SZA., V.)
 - 85. *ettől* (EÉT.)
 - 90. *játszik*, (EÉT.)
 - 94. *abból* (EÉT.)
 - 96. *reménységed* : (EÉT., SZA., V. PMc.)
 - 99. sorral az EÉT.-ban nem kezdődik új bekezdés.
 - 102. *kénnye* — (EÉT.)
 - 105. *szaggattya*, (SZA.)
 - 106. *alázhattya!* (EÉT., SZA., V.)
 - 112. *ellene* : (EÉT.)
 - 113. *véhetik* : (EÉT., SZA., V.)
 - 118. *nézi!* (EÉT.) ; a sor után az EÉT.-ben, a SZA.-ban és a V.-ben nem kezdődik új bekezdés.)
 - 127. *örül* : (EÉT., SZA., V.) *örül*, — (PM.; végleges szöveg a PMc.-ban és PMk.-ban.)
 - 128. *körül!* (EÉT., SZA., V.)
 - 130. *jámbor Igaznak* (EÉT.)
 - 135. *mindent látó* (EÉT., SZA., V.)
 - 137. *a' mindenek' Attya* (EÉT.)

141. *ítélőszéki* (EÉ.T.)
 148. *nevére* — (EÉ.T., Sza.)
 150. *dücsösség* (EÉ.T.)

58. VÁRNA ÉS MOHÁCS

A *Várna és Mohács* cím alá foglalt költemények kompozíciója hosszú évek javitgatásai, kényszerű változtatásai közben alakult ki. Feltehetjük ugyan, hogy a *Kisfaludi-Himfihez* c. verset követő három költemény olyan teljesen el nem készült nagyobb ciklus része, mint amilyenek nyomaira a kufsteini elégiák egyik csoportjánál akadunk; a legkorábbi szövegekből és a költő nyilatkozataiból azonban csak a meglevő darabokat ismerhettük fel. Adataink alapján jól nyomon követhetjük a végső alakhoz vezető út fő állomásait.

B. itt is költészetének főtárgyaival, a hazafisággal s a magyar költő látói hivatásával foglalkozik. Mondanivalóit ez esetben történeti keretben adta elő, s így módja nyílt arra, hogy a magyar történelemről kialakult szemléletét is költői jelképekbe foglalja. A ciklus darabjainak kidolgozása közben egyformán merített történelmi ihletének három fő forrásából: 1. a nemesi reformizmus, 2. az antikos hőstisztelet és 3. az ossziáni érzelmesség gondolat- és látomásvilágából.

1. A nemesi reformizmus jellemző és számtalanszor ismételt motívuma volt az ősi dicsőség szembeállítása az elkorcsosodott jellel, az igaz nemesi erények: a vitézség, hűség, hazafiság magasztalása, s a nemesség hibáinak: a nemtörődöm álmodozásnak, a »kárhózzattal teljes irigy dagály«-nak, a gyűlölségnek, visszavonásnak ostorozása. A téma feldolgozónak kedvelt verstívmódja volt az igazi ősi magyar versnek tartott hangsúlyos tizenkettes. Ehhez a képzetkörhöz tartozik Várnának és Mohácsnak, mint a nemzeti romlás példázatos nagy eseményeinek ábrázolása; B.-nak is ifjúságától kezdve kedvelt motívuma. (V. ö. a *Serkentő válasz* és a *Szentjóni-levél* jegyzeteivel.)

2. Az antikos hőstisztelet, a nemzeti nagyoknak görög-latin héroszok jelmezeibe öltöztetése: renaissance-örökség; B. a latinnyelvű történeti költészet művelőitől tanulta (v. ö. *A magyaroknak vitézsége* jegyzeteivel a készülő II. kötetben) de ő is átélte és követte azt az átalakulást, amelyen a klasszikus ókor kultusza a világi elemelőtérbenyomulása, a felvilágosodás és a francia forradalom antikizáló párhuzamai következtében átment. A görög és római hősök most már mint a világi erkölcs, a humánus erények példái tűntek fel, Horatius levetette az élvhajász udvari költő jelmezét s a latin nemzet váteszeként, »látó«-jaként jelent meg; az antik mérték ennek az emelkedett, fenséges erkölcsi és hazafias tartalmakkal terhelt mondanivalónak formájaként részesült különös megbecsülésben.

3. A heroidáknak annyira kedvelt műfaja hamarosan átadta a helyét a ködös-homályos énekű kelta bárd hősdalai nyomán felvirágozó rege-költészetnek. B. — tudjuk — egész életén át küzdött Osszián méltó magyar tolmácsolásáért s költői munkája közben sokat kapott a nagy mintaképtől. Főképpen multszemléletének borongó pátoszát, a történelmi jelenetek ábrázolásának balladai vázlatosságát s mélyebb értelemmel teljes jelképiességét; végül annak a meggyőződésének megerősítését, hogy az igazi nagy költő népe sorsának énekese.

A ciklus legkorábbi kompozíciójáról azt állapíthatjuk meg, hogy valamennyi darab egy elképzelt magyar bárdnak, Déli Györgynek a dala

volt. Ezt a nevet még 1708 táján mint bárdus-nevet két barátja adta B.-nak (l. alább) a költő jegyzetét a *Déli György látása* c. vershez ; KTE. 77. sz.). Ennek alapján tehát az egész kompozitívó tervét s vele a ciklus magját alkotó *Déli György látása* c. vers egy koral, a múltól lényegesen elütő változatát a bécsi évek elejére kell tenünk.

A három vers közül legkorábbirol az *Első Ulászló* ismerjük *Várna* című 1800-ból (KTE. 70. sz.). Ez a szöveg a versnek csak 0—52. sorát tartalmazza, az 1—10 helyett egy, a verskezdet csönköságát jelző gondolatjel helyét álló sor után a *Déli György látásunk* 55—56. sora olvasható :

*Nem érti a magyar, intsenek bár neki
Ősi Mohács körül koválygó árnyéki ! —*

A köztint említett jegyből annyit tudunk megállapítani, hogy a *Várna* c. vers, melyet a költő nem teljes egészében másolt le, csupán részlet, s valamilyen nagyobb szerkezetbe illeszkedett be. Még semmi nyoma nincs azonban az olyanfélé látomásnak, mint a *Déli György látása* ; a *Várna* első verszaka ellentmond minden ilyen feltevésnek :

*Ulászló ! hinek gyászos emlékezetére
Pírulva tekintünk Várna mezejére ; —
Oh ! miért ügyetlél mások intésére,
Hűszegést-tanítók csalja beszédjére !*

Ez a fájdalmas felkiáltás egy későbbi korból visszatekintő személy, a költő magát hagyja el, aki a tragikus esemény láttán a következő versszakban már jelenidőbe csap át, és sejtetőleg olyan érzelmi állapotban van, mint amikor a *Déli György látása* 51—55. sorában fest. A végleges szövegben ezt a részt az »isteni alak« mondja ; az első ismert változat írásakor azonban ilyenek még nyoma sincs a versben.

A ciklus másik két darabja abban az 1817-i verses-füzetben bukkan fel először, amelyet B. Kisfaludy Sándornak küldött el. (KTE. 77. sz.) Az egyiknek, a *Déli György látásának* első 30 sorát írta be ebbe B., a másodikat csak említi a költeményhez frott jegyzetében. Sajnos, a papíros elrongyolódása miatt ez a jegyzet csak töredékesen maradt meg, mégis közöljük, az eredeti sorelosztás meghagyásával, mert csupán csak ebből tudunk arról, hogy a harmadik darab már ekkor magvult, s a ciklus akkori összefüggését megvilágító adatot is tudunk meg belőle:

— — — — [hossz] zú darabra következik *Első Ulászló*, a várnai
— — — — [m]ohátsi ütközet következéseiről, más (tüzes) ódában
elmél-
[kedik] — — — olyan, mint a *Werdomar, Wandor, Rhingulph, Sined*
etc. Ezt
20 esztendőök előtt nékem két jó barátim. s azóta megtartom fo[ly-
vást, mint]
Dennis az említett *Sined* nevet, melyet Kretschmann adott neki, a régi .

A jegyzetből mindenekelőtt kiderül, hogy a *Déli György látása* c. verset nyomon követte a várnai csatáról szóló *Első Ulászló* s ez után a »tüzes óda«, a hős keserű elmélkedése következett. A fogságba jutott bajnok ekkor még

nem Majthényi Barta volt, hanem ugyanaz a Déli György, akinek a csata előtt a csodálatos nőalak megjelenik (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79., 18. sz.). *Déli György keserve* címmel akarta megküldeni B. Kisfaludynak 1823. elején azt a verset, amely ma a *Majthényi Barta keserve* címét hordja, hogy példát adjon neki arra, miképpen kell jó alkaiozsi strófákat írni. 1823. jan. 24-i levelében így írt Juranitsnak: «kérdézd tőle, szeretné-e olvasni az . . . azon metrumban, azaz Déli György keser [vét] . . . , im ez mottóval: »Sírván sír ő éjjel és az ő könyv [hullatási az ő arcán.] (Juranits — Kisfaludy, 1823. márc. 4. KTE. Levelek Kisfaludy Sándorhoz, 53. sz.) A *Déli György látása* és az említett »tűzes óda« között tehát nyilvánvaló a kapcsolat. E koncepció szerint Déli György már történeti személy.

A *Déli György látása* és az *Első Ulászló* között még az előbbieknél is szorosabb kapcsolatot találunk. Az említett füzetből (KTE. 76. sz.) s a fenti jegyzetből egyaránt az látszik, hogy egymás után következtek. Az 1817-ből való kéziratban a *Déli György látásának* utolsó négy sora az *Első Ulászló* elején áll, s az előbbi még 1824-ben, a SzA-ban is a végleges változat utolsó négy sora nélkül jelent meg. Magából a szövegből is kiviláglik azonban a két költemény szoros összetartozása. Déli György ugyanis az isteni alak eltűnése után felkiált, elrémülve azon, amit újból lát. Nyilván a szegedi gyűlés tűnt a szemébe; az 1817-i változatban ő mondta el a látomását: az *Első Ulászló* c. verset. Arra, hogy a két darab valamikor egy volt, vagy legalább is szorosan együvé tartozott, más bizonyítékunk is van. B. 1823. júl. 1-én küldte el Juranitsnak a *Déli György látását*. Számadáskönyvébe ezen a napon a köv. bejegyzést tette: (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.): Juranits Lászlóhoz Érténybe »Déli György látása, a mohácsi ütközet előtt«. Juranits B. levele aug 1-én felelt, s a versről ezeket írta (u. o. Lev. 4^o 152.): «Mit mondjak már hozzám küldött verseidről, melyek engem mindenkor legjobban szoktak gyönyörködtetni; ezekbe is, valamint egyebekbe, csudálhatjuk a gyöngy és kellemetes vers-folyással egybekötött szép gondolatokat; mely érzékenyítő annak a szűznek megjelenése a poétánál, és a jövendőmondóval való beszélgetése és Priamus leányának felhozása. Hanem a Déli Györgyben az nekem tetszik különösnek, hogy a jövendőöl nem a következő dolgokról emlékezik, ami kötelessége volna a Látónak vagy jövendőölnek, hanem a várnai ütközetet teszi előnkbe, mikor talán inkább a mohácsinak kellett volna lenni, és Lajos helyett a várnai Ulászlóra emlékeztet; ezt a mai nap is sohasem tudom megfogni, Ami a frigykötést illeti, arrul az utóbbi historikusok, különösen Pray, más vélekedéssel vagon.» A mai két vers tehát ebben az időben kétségtelenül összetartozott, s mindkettőnek közös címe a *Déli György látása* volt.

Miért szerepelnek akkor az 1817-i kéziratban külön-külön, más-más címmel? Valószínű, hogy a ma már teljesen különálló két vers kezdetben sem folyt egészen egybe. A költemény első fele — *Déli György látása* — a mai állapot szerinti 190. sorral, a mennyei alak eltűnésével befejeződött, s ezután valamilyen elválasztással, talán az 1817-i kéziratbelivel megegyező alcím után, következett az *Első Ulászló*. A vers kettéválasztására minden valószínűség szerint az adott okot hogy nem sikerült — mint ahogy B. szerette volna — az Aurórában közzétenni (l. a *Déli György látása* jegyzetét) nyilvánvalóan a költemény második fele miatt. B. erre az első részt 1824-ben kiadta a SzA.-ban, a második rész legélesebb helyeit pedig átrírta, s politikai élet főként azzal igyekezett tompítani, hogy az egész óvó panaszt egy történeti személy beszédévé alakította át.

Úgy látszik ez a kényszerű változtatás bírta arra is, hogy a ciklus korábbi szerkezetét elvesse. Ez az oka annak, hogy a V.-ben csak a *Déli György látását* közölte, azt a verset, amely az első ismert koncepció szerint

is a legfontosabb volt, tehát megállhatott a befejező rész, az *Első Ulászló* nélkül. A ciklus új szerkezetét 1827 után formálta meg a költő. A legfontosabb lépés a szerepi pályával foglalkozó vers átalakítása volt. A feladatot a végső fogalomra előbb versszakának megírásával oldotta meg. Miután átformálta a kompozíciót, nem kellett ragaszkodnia ahhoz, hogy a fogságban is Déli György legyen. Valamivel előbb, 1825-ben jelent meg Hormayr *Taschenbuch*-ában M. dnyánszky cikke a Majthényi-családról. Ennek olvasása adta az ötletet arra, hogy a *Déli György keserevéből Majthényi Barta kesere* legyen. Majthényirol jegyzetet is írt B. a PM.-ben; Déli Györgyöt pedig megmagyarázó képzelt alaknak.

Kérdés még, miért akadhatott meg a cenzor szeme a *Déli György* végén, az *Első Ulászlón*. Nem valószínű ugyanis, hogy a cenzúra szempontjait először ismerő B. ugyanazt a szöveget adta eléje, amelyet az 1817-i kéziratból ismerünk. Aligha az egyházellenes sorok miatt nem jelenthetett meg tehát a vers, hanem azért, mert a hitszegő, frigytoró királyok ellen szól. A királyi eskü megtartásának emlegetése Ferenc uralkodásának ezekben az éveiben, amikor az ország végsőkig elkeseredett, mert a király 1811 óta esküje ellenére nem hívott össze országgyűlést, lázító Habsburg-ellenes tettek számíthatott. Átalakítása után, 1835-ben, a reformgyűlések sorának kellős közepén már senki nem gondolt arra, hogy így is érthető a költemény, s nyugodtan megjelentetett a PM.-ben.

58/1. KISFALUDI-HÍMFIHEZ

II. és Kisfaludy Sándor kapcsolata hosszú évtizedeken át tartott, de sokáig sem vált bensőbb személyes jóviszonnyá. Irodalmi barátság kötötte össze őket ifjúkorukban, s az fűzte egybe akkor is, amikor már életük delén túl szövegcsere-társakként jelentek meg a nyelvújítási harcban.

I. Úgy látszik 1794 első felében ismerkedhettek meg Bécsben, ahova II. azért utazott, hogy a nádorhoz ez év márc. 1-én beadott kérvényének kedvező elintézését sürgesse. (*Apologia*, I. *Benda* II. köt. 583. l.). B. járt ugyan Bécsben 1793 telén is, de hazautazott Kassára még mielőtt a testvérségbe delegált Kisfaludy a fővárosba érkezett. (Gálos: *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*. Győr, 1931. 9. l.) Kufsteinből szabadulva már nem találta a testőrt. Kisfaludy 1796. márc. 6-án indult Olaszországba, B. pedig május végén érkezett Bécsbe. Barátságuk keretező háttere az a magyar fordulat volt, amely a XVIII. sz. végén a monarchia fővárosában gyűlt össze, amelynek tagjai közt egyaránt találunk irodalombarát főurakat s közszármazású újságírókat, testőröket, nagyúri titkárokat és nevelőket, s amely az egykorú osztrák irodalmi élet képviselőivel is a társasági érintkezés szokványformáinál nem egyszer mélyebb kapcsolatba került. Érdeklődésüknek, poétai kísérletezésüknek is már akkor voltak közös területei. Mindketten az 1790 körüli nemzeti megmozdulás hívei, mindketten a hagyományából megújuló magyar költészet (Bessenyei, Ányos) továbbfejlesztésén munkálkodnak, mindketten kísérleteznek a »rokoko dallal«, s szívesen fordulnak nyelvi s formai indításokért Faludi költészetéhez s a Bécsben akkoriban oly divatos olasz, vagy olaszos poétákhoz. (Kisfaludy megjegyzései I. Gálos, *id. m.* 329—341. l.). A testőrszengéi közt nincs nyoma az ókori klasszikusok hatásának. Lehet, hogy B. terelte ezek felé érdeklődését és a fiatal katona egy B.-tól még annak kufsteini fogsága előtt ajándékba kapott *Duolic*-val járta be »Mantuának kies vidékeit«. A »pásztoris Vergilius

megfelelhetett Kisfaludy költői természetének. Talán már előbb, éppen B. fordításaiból ismerkedett meg Ossziánnal is, akinek később annyit köszönhetett. (*Minden munkái.* 4. kiad. VIII. köt. Bp. 1893. 103. 1.)

A két költő levelezéséről, amelyből viszonyukat megrajzolhatnánk, alig tudunk valamit, Kisfaludynak megmaradt három B.-hoz frott levele, 1796-ból, 1800- és 1808-ból; B.-nak egyetlen levelét sem ismerjük; valószínű, hogy Kisfaludy, barátja brünni fogsága hírére, amely a rendörköpökkel elárasztott Magyarországon egyszerre veszélyessé tette a vele való kapcsolatok minden bizonyítékát, megijedt és elégette a leveleket.

B. a kufsteini börtönből kiszabadulva, még az év novemberében kiadta az *Ode ad Hungaros* c. latin versét. A versből, mindjárt megjelenése után, küldött egy példányt Kisfaludynak is; így keresett vele újból kapcsolatot. Kisfaludy válaszevele egyetlen politikai célzason kívül csupa lelkes hangon előadott irodalom: egy széplélek gondolatai. (Id. kiad. VIII. köt. 102—6.) Néhány hónap múlva, 1797 tavaszán, miután már két éve nem látták egymást, személyesen is találkoztak. Kisfaludy májusban — a rajnai harcterre indulóban — egy ideig Bécsben tartózkodott. Íróatársai közül csak B.-t találta meg; a többiek mind elmenekültek. (U. o. VIII. köt. 117.) Rövid együttlétük után Kisfaludy kétszer írt a táborból, egyszer Purkersdorfból, egyszer a »wittembergi hercegségből»; B. válaszeveleiről nem tudunk. 1799. szeptemberében, mikor Kisfaludy otthagya a katonai szolgálatot és Bécsen keresztül utazott haza, nem találkoztak.

Mint a kufsteini fogság után, megint B. újította meg a barátságot. 1800-ban Magyarországon járt. Balatonfüredről írt Kisfaludynak. Azt írja másol, hogy ebben az évben találkoztak is Füreden; ekkor ismerte meg B. Kisfaludy feleségét. (Levele feleségéhez, 1816 jan. 28—29. — MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 140.) B., valószínűleg Takáttól, legalább hírből ismerte Kisfaludy készülő új munkáit, tudott arról is, hogy a *Kesergő szerelem* kiadás előtt áll s felajánlotta a »Quintiliusságot». Kisfaludy el is fogadta az ajánlatot, de egyelőre nem tartotta sürgősnek, hogy kéziratát eljuttassa B.-hoz. Hogy sor került-e elküldésére, nem tudjuk; talán most nem is, és azért bírálta meg B. 1816-ban olyan alaposan a *Himfyt* és a *Regéket* (l. *Horánszky*, 502—534. 1.) 1801. elején B. is résztvett azon a banketten, amelyet a *Kesergő szerelem* imprimálásának örömeire rendeztek a bécsi magyar írók. (*Légyvád naplója.* MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 127.) A kiadás metszeteinek rajzait B. barátja, Küninger készítette. (Gálos, *id. m.* 31. 1.)

Kisfaludynak harmadik és utolsó ismert levele a B.-hoz közvetlenül írtak közül 1808. aug. 6-án kelt. Az tűnik ki belőle, hogy 1800—1808 között nem sokat leveleztek. Megírására az adott alkalmat, hogy B. Rosty apát útján verseket küldött Kisfaludynak, s megbírálta addigi munkáit, főleg a *Regéket*. Ezek 1807. elején az országgyűlésre jelentek meg; nem lehetett tehát gyakori a levélváltás a két költő között, ha B. csak 1808. nyarán reflektált Kisfaludy új könyvére.

1807-ben, a *Regékkel*, a szerelmes költő helyett a patrióta Kisfaludy mutatkozott be a közönségnek. Első regéje a *Csobánc* (1802—3 telén) még a *Boldog szerelem* ihletkörébe tartozik; a második (a *Tátika*, 1803—4 telén) inkább csak regényes darab, a *Somló* azonban (1805) már hazafias is; ezzel a regével válik Kisfaludy hangsúlyozottan hazafias költővé. (L. Waldapfel József: *A Boldog Szerelem és az első regék történetéhez.* ITK. 1928. 269. 1.) Nem váratlanul: a *Boldog szerelem* 53. dalában már a regényes, hajdankori szerelem mellett ott a hazafiság; ezek adják a Kisfaludy-regék alapanyagát. A *Boldog szerelem*ben előbukkan Osszián is, összekapcsolva a dicső magyar multtal (VI. ének; *id. kiad.* I. köt. 285. 1.):

*Szeretek én Osszidnak
 Komoly, magas lelkével
 Fellengezni, s házdjának
 Eltelti agg képével ;
 S viadalmi csatájában,
 S hárdjának bús hangjában,
 A r p á d hajdan-korában
 Lelni szívem — honnyában.*

Ezekben az években (1803—8.) a közhangulatot követve Kisfaludy egyre inkább hazafivá fejlődött. Három első regéje közül már 1805-ben — a *Somló* tetszett neki legjobban, abban is Kálmán mester éneke a mohácsi veszedelemről (VIII. köt. 143. l.) Kazinczynak is azt írja róla 1808-ban, hogy »igen kedvelt kölyke« (szept. 14. VIII. köt. 155. l.) Ebben az évben már a *Szerelmeket* is patrióta szempontból értékelte, egész költői működése rúgójaként a hazafiságot jelölte meg. (V. ö. *id. kiad.* VIII. köt. 151. l.)

Az 1807-i országgyűlés, amelyre a *Regék* megjelentek, kiemelkedik a század legelejének diétái közül. Ezen lépett fel Nagy Pál, Sopron megye követe, s lett az alsó tábla ellenzéki megyei köznemességének vezére. A magyar nyelv ügyében elmondott beszéde az Akadémia megalapításáig a legjelentősebb politikai tett volt a nemzeti nyelv ügyében; Széchenyi is hivatkozott rá. Az ellenzéki nemesség követelte a magyar kereskedelem és ipar pártolását, az ország gyarmati állapotának megszüntetését, s tárgyalni sem akart a király kívánatairól addig, míg a nemzeti sérelmeket nem orvosolják. A reakciós főrendek támogatásával a kormánynak csak ügyvel-bajjal, a legszebb ígéretekkel és az országgyűlés gyors berekesztésével sikerült elhynni az alsótáblát. (L. Horváth Mihály: *Magyarország történelme* 2. kiad. VIII. köt. Bp. 1873. 296—336. l.) Az 1807-i országgyűlésen visszaszorított, de a közvéleményben tovább terjedő hazafias légkörben írta B. a Kisfaludyhoz írt levél első fogalmazványát, amelyet ily módon felvehetett s bizomnyal fel is vett költeményeinek 1808-ra tervezett kiadásába.

A PMk.-ba tett bejegyzés (127. és 217. l.) 1808-ból keltezi a költői levelet. Ebben a kiadásban minden vers címe alatt egy vonás van; a költő a vonás fölött zárójelben, alatta zárójel nélkül, tehát kétszer írta ki az évszámot.

A költeménynek a PMc.-án kívül két kéziratát ismerjük. Mindkettőt magának Kisfaludynak küldte meg a költő egy-egy versfüzetben. Az egyik (KTE. 76. sz.) a szóbanforgó versen kívül csak az *Első Ulászló* legkorábbi szövegét őrizte meg. A költői levél itt rövidebb, mint a végleges változatban: hiányzik a 9—12. és 15—24. sor; a cím is más: a költői levelek akkor szokásos címadásának megfelelően így hangzik: *Kisfaludy Sándornak Batsányi* (v. ö. a *Serkentő válasz* korai változatát). A másik kézirat (u. o. 77.) csonka, a füzet elején néhány levél, köztük az is, amelyre a költő a szóbanforgó vers 1—18. sorát másolta, hiányzik. A 19—32. sort magán hordó levél papírja is félig szétfoszlott. Így a 19—30. sornak csak az eleje van meg, a 30—32. sornak, mely a levél másik lapjára esett, viszont éppen az eleje hiányzik. Ezt az értelmetlenségig csonka szöveget tehát nem is dolgoztuk fel a kritikai apparátusban.

A füzetet B. brünni fogsága után, 1817 első felében másolta le és jól elején küldte el. (Juranits — Kisfaludy, KTE. Lev. Kisfaludyhoz 53. sz.) A vers szöveghez jegyzeteket fűzött, de ezek is csak nagyon töredékesen,

az eleven képzletek; hájoló rajzolatok; — s ezek a legszebb, legalkalmatosaabb, leghathatósabb szavakkal kifejezve, teszik ítéletem szerint a *Párisi Éjszaki* utóbbi mondat, mint egy gondolat szerencsés megfogalmazása; az idézetek szövegen gyűjtő B. papírosai között többször előbukkan; az első munkájában ő maga is egészen hasonlóan fejt ki az igazi költő fő jellemzőit (l. *A magyar lantos jegyzetét.*) A 3—14. sorban Kisfaludy életéről és az *Ódrája* címek a résznek is megvan az *Eldőszóban*; e szerint az első halandók által összezavarodott világnak csatázó, zajos piacczáról az *Éjszaki* a Természet csendes kebelébe, a mezei élet jóltevő nyugalmaiba visszavonulván írta a költő a regéket. B. verse említett soraiban ezt barátságunkat is kiemeli. Az első fogalmazványhoz képest e részen több figyelemreméltó változtatást tett. Az egyikre maga hívta fel a figyelmet *Toldi* ének jegyzetében: a 8. sort — e szerint — átalakította, s kitért Kisfaludy töldecszolgálatára. A 9—12. sorban, mely rész teljes egészében utólagos betoldás, az 1796—97-es évek viszontagságait idézi fel; a »zöld elhajlások talán Kisfaludy klagenfurti kitérítésére céloz. A másik koszorú nyilván a művészt a *Későpd szerelem*; úgy látszik B. tudta, hogy a könyv 1798 végén legalább magyarából készen volt. A 8. sor az átalakítás előtt így szólt:

Itt, Amon hájától Aldra vértlaccdra.

Itt címek egészen más értelműt adott. Az első fogalmazást t. i. célzásnak lehet tartani. M. után, a költő éppen Olaszországba indulása előtt búcsúzott el örökbe Kisfaludy (a személyes rész kibővítésére v. ő. az *Elmélkedések jegyzetét*). A végleges fogalmazás 18. sorában olvasható *Liza* helyett a *első változatban Lauráról* volt szó; a névváltoztatás következtében a költő kedvesét általábanosságban megjelölő petrarkista név helyébe a Himfy-regény hősnőjének neve lépett. Ez azért is ludokolt, mert hiszen a 14—17. sor nyilvánvalóan már a *Boldog szerelemre* vonatkozik. A 19. sortól kezdve a költő levél Kisfaludy legújabb művével, a *Regékkel* foglalkozik, ezek között is kiváltképpen a *Somlóval*. A 19—24. sorban levő tárgyi utalások a 4. mind csak erre vonatkoznak; ebben szerepel Kéry Kálmán, az ossziáni hant, aki Várnáról és Mohácsról énekel. Dalának legelső stórfája így hangzik (l. ének, 41. vsz.):

*Eljött zúgva és oráltva
A sors vésszes órája,
S kihányatik sarkaiból
A magyar szép hazája!
Mert Mohácsnál elvész Lajos,
Mint Ulászló Várnándól;
És Zápolya — nem Hunyady —
Trónust les, és — hátul áll.*

Az említett sorokat B. valószínűleg Párizsban töltötte a költői levélbe: ekkor újra sokat foglalkozott Ossziánnal s ekkor kezdte Kisfaludyban látni azt a magyar költőt, aki a hazában, szerencsésebb körülmények között, a szabadabb hatás lehetőségével talán megvalósítja, ami neki, a messze, idegen földre kerültek, nem adatott meg: azt t. i., hogy népének új fényt mutasson. Átruházta tehát rá, »Ossziánja boldog örökösére«, mindazokat a vonásokat, amelyekkel a maga költői hivatáseszmenyét szokta jellemezni s amelyekket később *A magyar lantos*, *A látók titka* és *A magyar író* c. verseiben olyan határozottan s a szóbanforgó verssorokkal nagyon rokon módon foglalt össze. Az »Apoló halmára« fehatva Európára s a magyar multra

és jövőre tekintő költő szerepe egyébként megvan már a korai B.-versekben is. (v. ö. *Serkentő válasz. Az európai hadakozásokra.*)

A 25—27. sor Kisfaludy regéinek műfajáról beszél. B. elismeri, amit a *Regék* írója mint jeles érdemet tart számon: az európai csinosodott nemzeteknél kedvelt és nemes műfajt honosít meg, s ezzel is új célt mutat a magyar költőknek. E műfaj mintáját Osszián adta meg, és Kisfaludy, Kéry ossziáni lantjával egy magyar Osszián szerepét vállalja.

A 28—32. sorokban elragadja B.-t is az ossziáni ihlet, s feleletül ő is — barátsága zálogaként — ossziáni dalokat küld Kisfaludynak Várnáról és a mohácsi csatáról.

A fentiek alapján elég valószínűnek látszik, hogy B.-t az 1808-kiadási előkészítése közben a *Regék* megjelenése indította arra, hogy saját ossziáni dalait a *Regék*hez kapcsolja, s ezeket Kisfaludynak ajánlja. A verses levelet — említettük — a maga történeti költeményének egy darabjával elküldte Kisfaludynak s levelet is írt neki. A dumántúll költő válaszeveleéből (i. h. VIII. köt. 150—153. l.) három mozzanatot kell itt kiemelnünk: 1. »Kívánságotad, hogy metrumokban írjam verseimet, nem teljesíthetem» — B. talán arra biztatta, hogy, mint ő a *Majthényi Barta keservében*, a különösképpen fontos mozzanatokot a verses fenséges szárnyalásával is emelje ki. 2. »Én világosan érzem magamban, hogy nem annyira a szerelem, mint inkább magyar hazafiságom volt légyen poétaságomnak ingere». B. elismerése — akit Kisfaludy ugyane leveleiben így apostrofál: »Hazámnak egyik főbb litterátora» — a *Himjyvel* híressé lett költő új, hazafiúi irányának elismertetését jelentette Kisfaludy szemében. 3. »Azért munkáim alkalmasint — már mind meg vannak írva: — hacsak nemsokára — felbomlandó hazámnak és nemzetemnek hatyúénekét nem fogja zokogni siralmában elcsorduló szívem! — De tedd meg egyszer már Te is, Baráthom, amit tehetsz, amit egy helyen Osszián mond, — ... ami Werthernek is úgy szívére esett — talán nemsokára Hazánkra és Nemzetünkre nézve mondhatjuk» — A század elejének nemesi publicisztikájában annyira elterjedt nemzethalál-hangulat e jellemző kifejezése összefüggésben lehet a *Várna és Mohács*ban felmerülő látomásokkal is. B. harcok magatartására azonban az égi jelenség buzdító szavai jellemzők: »intsd hazád andalgó fiait előre». Ezek a szavak majd Kisfaludy Károly Mohácsában csattannak el messzire visszhangzó döréjjel.

Világzemléletük különbségéről részletesen szó van *A látók titka* jegyzetében. Hogy a magyar multról vallott felfogásuk is lényeges pontokon — az említett értelemben — eltért egymástól, jól bizonyítják azok a széljegyzetek, amelyeket B. Kisfaludynak 1809-ben névtelenül megjelent röpiratához (*Hazafiúi szózat a magyar nemességhez*) fűzött. A háborús világban békességre, az uralkodóház iránti hűségre s a megtámadtatás esetén harcra buzdító röpirat történeti visszatekintésében, ahol Kisfaludy a lojális nemesi gondolkodás közhelyeit foglalta össze, gyakran idéz a kor népszerű költőiből Mohácsot B. *Serkentő válaszá*nak idevágó 12 sorával siratta el. Lehet, hogy ezért, de nyilván Kisfaludy kedvéért is, szerezte meg B. a kötetcséket; valószínűleg csak Linzben: bejegyzéseinek írásjellege legalább is erre mutat. A kötet, könyvtárával együtt az OSzK.-ba került (É. R. 515/1); a költő vitatkozó széljegyzeteit a *Serkentő válasz*, a *Déli György látása* és az *Első Ulászló* jegyzeteiben dolgoztuk fel.

Figyelemreméltó, hogy a *Regék* megjelenésével kezdődött a Kisfaludy Sándor és Kazinczy közti ellentét kiéleződése. Kazinczy nem mondott nyílt bírálatot; Kisfaludy csak hallotta valahol. E nemes idézni leveleiből (1808 szept. 14., *id. kiad.* VIII. 155—156. l.) az idevágó részt: »Hogy Regém

nem nyerhették meg egészen tetszésedet, valahol már hallottam. Hogy kényesebb litterátorink fogyatkozást és hiánosságot találnak benne, nem csudálom, mert csakugyan találhatóak is. Inkább hazafiúi, mint sem litterátori (mert litterátornak nem is tartom magamat) jó szándékból még a mult diétán közre akarván bocsátani, amint meg is történt, ezen csupán nemzeti lelket lehellő játékomat, holott csak akkor készültem el Somlóval. Csak úgy jöttek ki tehát kezemből Regéim, amint azok hevenyében írva valának, a nélkül, hogy egy kevésse megegyengettem volna azokat. Utóbb vettem észre lassanként a sok hibát. De minden hibája mellett, nem tudom minő asszonyi vagy inkább anyai caprice-ből kivált *Somló*, igen kedvelt kölykem. Bacsányinak is leginkább Regéim vannak kedvében. — Voltak, akik Himfyvel együtt engem örömet tűzre tettek volna (O Santissima Hermandad!) s utóbb Regéim egészen megbékéltették őket velem. — Érjenek, amit érhetnek! — «Kisfaludy a levélben éppen a Somlót emeli ki régi közül, mint kedvencét, jóllehet gyalultatlanul kellett sajtó alá adnia. Ez utóbbi állítás vitatható: a rege írója már 1805. aug. 4-én azt írta Takáts-nak, hogy alig várja *Regéi* megjelenését, hogy készíti a Somlót is, és már ekkor mint «favoritáját» főként Kálmán mesternek a mohácsi veszedelemről szóló éneke első versszakát emeli ki. (Id. kiad. VIII. 143. l.) A *Somló* első énekének nagyobbik része tehát már 1805-ben készen volt s 1806 vé-éig vagy 1807 elejéig bőven jutott idő a rege «kigyalulására». Ugyanígy írt különben B-nak is *Regéi* kiadásának körülményeiről és a *Somló*ról (VIII. 152 l.) «Regéim közrebozsátatásával, hazafiúi okokból, igen siettem: a mult országgyűlésen, amint meg is lett, már szerte akarám azokat eresztetni hazánkfal közölt, noha csak alig végeztem el akkor Somlót, legkedvesebb parabomat; kigyalulására már semmi időm sem maradt».

Kisfaludy érdeklődéssel figyelte, hogyan fog tetszeni kritikusaiknak a patrióta rege, s arra az esetre, ha nem nyerné meg tetszésüket, nyitva tartotta a visszavonulás útját: nem tudta őket eléggé kidolgozni.

B.-nak tetszettek a Regék, s Kisfaludy mindjárt fel is használta jó véleményét Kazinczy gáncsaival szemben. A Kazinczynek szóló idézett levélrészlet fogalmazvány volt. A levelet szept. 15-én tisztázta le, s néhány apró javítása között legfontosabb az, hogy a B.-ról szóló mondatot két gondolatjel közé tette és így fogalmazta át: «Batsányi Himfy-nél többre meri becsülni regéimet.» (*Kaz. Lev. VI. 85. l.*) Kisfaludy addig B.-t és Kazinczyt, a két irodalmi vezért egyformán becsülte; a *Regék* megírtetése után került közelebb B.-hoz.

2. A spielbergi fogság után megint csak a linzi száműzött keresl a kapcsolatot a dunántúli írók vezérével. Közvetlen levelezés az adott körülmények közt nem jöh-tett létre közöttük; Juranits, az öregedő B. leghívőbb itthoni barátja, közvetítette üzeneteiket.

B. a magyar tudósokhoz intézett röpiratának megjelenése után *Faludi verseinek* kiadásán dolgozott, s megbízta Juranitsot, tudja meg a *nyassán* és *perjén* szavak jelentését, s írjon ebben az ügyben Kisfaludynak és Virágnak. (Juranitsnak Virághoz frott levele meg is maradt MTA. M. Irod. Lev. 40, 123.); Kisfaludy mindjárt megüzente, hogy nem levelezhet B.-val: »... nem idegenség visszatartózkodásának oka — közvetít Juranits

hanem hogy feljebb helyről, noha igen nyájóssan, meg vagyon intve, hogy veled levelezésbe ne ereszkedjék. Ellenkezőt, amint mondja, neki csakkedni nemcsak nem tanácsos, hanem a magyar közjóra káros is volna; hogy az utolsó felkeléssel főstrázsamaster és a főherceg-nádornak szárnysegédje lévén, mai nap is oly nexusban van vele, hogy hazánkra nézve kivált a litteraturára nézve, sok jót telet némely alkalmatosságban.« Kis-

faludy megizente azt is, hogy milyen munkái vannak készen, s hogy »többek által is tett rendelést, hogy Hunyadijából egy nyomtatványt juttassanak B.-hoz. »Szeretné megtudni, ha csakugyan megtörtént-e, vagy nem.«

Kisfaludy egy szóval sem emlékezett meg B. baráti szolgálatáról. B. 1823. jan. 24-i levelében érdeklődött a könyvek sorsa iránt, Juranits ennek nyomán márc. 4-én írt Kisfaludynak (KTE., Lev. Kisfaludy Sándorhoz, 53. sz.): »... [B.] szeretné megtudni, ha az úr kezéhez vette-é azt az egy kis nyalábban jól bépcésélt három kötet nyomtatott és bekötött könyvet, melyet Bécsből 1817. esztendő július első napjaiban egy bécsi könyváros által olyan utasftással leküldött Pestre, hogy onnand valami bizonyos alkalmatossággal juttassák Sümege. Vette-é, nem-é, mind ez óráig nem tudja. Azok a munkák voltak: *Himfy Szerelmei* és a *Regék*, az ő barátságos krízisével. Azt gondolja, hogy talán küldeménye mindeddig Pesten vagyon. Érrül tessék nekem mentül előbb írni, mert nagyon sürgeti.« Kisfaludy válaszáról ápr. 26-án így számolt be B.-nak: »Mégkapta azon nyalábot három francia könyvekkel együtt, melyet néki küldöttél munkáira tett észrevételeiddel és képpaddel. Ezeket megköszönte, úgymond, egy levéllel a mellé rekesztett ódával, amelyet hasonlóképen te nem vettél.« Kisfaludy aválaszt és az ódat Takáts József útján akarta eljuttatni B.-hoz (u. o.).

A könyvekkel és a portréval kellett eljutnia Kisfaludyhoz B. már emített versesfüzetének is. (KTE. 77. sz.) A küldemény előtti időből u. i. nincsen tudomásunk arról, hogy leveleztek, ez után pedig csak Juranitson keresztül tartották fenn az érintkezést; B. számadáskönyvéből pedig az derül ki, hogy ebben az időben csak egyes verseket, vagy az *Elmélkedések* néhány énekét küldte el Juranitsnak, ill. rajta keresztül Kisfaludynak. De a füzetet nem is másolhatta B. 1818 második fele után: az *Elmélkedések* szövegvariánsai kétségtelenné teszik ezt. (L. ott.)

Kisfaludy arról is írt Juranitsnak, hogyan fogadta B. bírálatát: »... kiadott munkáit meg nem jobbíthatja, mert úgymond »több az, mind egy falusi gazdától, ki ezen szoros világban, sok aggodalmak között és sok fáradsággal tudja megkeresni, szerezni böcsületes élelmét, — több, mind amit egy nem-tudóstud, hanem csupán hazafiai indulatból firkálótul, — több, mind amit egy ülni csak keveset szerető és tudó embertül kívánni lehet. Azonba megéit tudta nélkül nyomtatták ki, és ha közöltetett volna vele annak kijövele, mégis kívánt volna benne tenni valami jobbításokat«. Szívesen veszi B. kritikáját, noha ő nem akar tudós költő lenni: »... én eleitül fogva csak úgy kívántam megjelenni a nemzet előtt, mint hazafi, legfölebb mint hajdan egy troubadour, nem pedig mint egy tudós, aki sohasem voltam.« (U. o.) Kisfaludy már a *Keservő szerelem* előszavában előadta a poézis szabadságáról, ösztönösségéről vallott véleményét; B. ezzel szemben hosszan bizonyította krízisében — J. v. Müller- és Herder-idezetekkel erősítve érvelését — a studium, a disciplina szükségességét. (L. *Horánszky*, 506—508. l.) B. most újból vitába szállt Kisfaludy naturalista nézeteivel: »... kár, hogy a versificatiobeli hibákat egyszersmind nem kerüli, és hogy a *limae labor et cura* oly gyűlöletes előtte, holott a poézisba e nélkül senki semmi tökéletességet nem szerzhet, főkép a lyrica poézisban. A troubadourok példájával helytelenül menti magát, azok igen is nagyon mesterkéltek verseiket, és szinte keresve keresték a nehézségeket, hogy ezeknek szerencsés meggyőzésével annál nagyobb dicsőséget találjanak. Kövesse ellenbe Petrárka példáját, ki majd minden munkáját váltig egyengette, sőt némely verseit ötször, hatszor, sőt többször is változtatta, hogy lehetséges tökéletességre vihesse. Irjon, szerezzen ő is inkább kevesebbet, de amit szerez, tegye tökéletessé. Ne vessen meg tiszta jó szándékból eredő kérésemet, régibb verseiben jobbítgassa meg azokat a nyelv- és versbeli

hibákat, amelyeket régen kijegyeztem.» (Juranits — Kisfaludy, Értény, 1823. aug. 22. — KTE. Lev. Kisfaludy S.-hoz, 54. sz.) M.kor B. megtudta, hogy Kisfaludy megkapta 1817-i bírálatát, így írt kritikájáról: »Örülök azon a régen várt újságon, hogy régen megküldött kritikámat barátságosan vette: azt csak én az ő számára írtam, és éppen nem oly szándékkal, nem is úgy vagyon írva, hogy azt valaki más láthassa. Kérem is azért, és kéretem általa teljes bizodalommal, hogy ezután senkinek ne mutassa, sőt minthogy már régen hasznát vehette, (ha szíves barátságból, hazafiúi tiszta szándékbul eredett tanácsomat jóváhagyni és hasznára fordítani akarta) vesse tűzre haladék nélkül, nehogy valakinek valaha még kezébe jöhessen; más azt nem is érthetné; sőt inkább mind a keménykedést, mind a tréfát nekem igen könnyen balra magyarázhatná. Úgy írtam én azon jegyzéseket, mintha a jeles szerzővel magával négy szemközt beszélleék, tudván azt is már akkor előre, hogy a *limae labor et cura* nem igen kedves előtte; holott ez a jobbítgatás mindenképpen hasznos és szükséges. Ez az oka, hogy néhol talán nagyon is keménykedtem, és némelykor csipősebben tréfáltam a poétával, nem vélhetvén, hogy szavaim értelmét balra magyarázhatta. Azt pedig sohase kívántam, és más se kívánhatta tőle, hogy verseit csupán tudósok kedvéért jobbítsa meg! Az a méltó dicséret sem hiú dicsőség, melyre a tudósvilág a tökéletes poétai munkának szerzőjét érdemesnek ítélni szokta. És mennél jobb, szebb és tökéletesebb az ő szép és termékeny elméjének elbéli műve, annál nagyobb gyönyörűséggel és annál bizonyosabb haszonnal olvassák azt a magyar ifjak, a magyar szépek is azt mind a mostani korban, mind a jövő századokban; mert illendő már ezekről is előre gondolkodnunk, és a nemzeti nyelvnek, poézisnek, literaturának, és ezek által az egész hazának és nemzetnek állandó igaz javát mindenkor előttünk tartanunk. Azért kérem, azért intem én őtet, mint szívből szerető régi jó barátja, igaz tisztelője, buzgó honfitársa!» (Juranits, Értény, 1824. máj. 15. — KTE. Lev. Kisfaludy Sándorhoz, 56. sz.)

Kisfaludy munkáinak kötetei közül, amelyeket B. megbírált, ma csak a *Kesevgy szerelem* ismeretes. A bejegyzéseket, észrevételeket *Horánszky* Lajos ismertette (503—534. l.) s kimutatta, hogy Kisfaludy átvette B. javításait. A fentiekkel nemcsak barátságuk egy korábbi fázisa, hanem egész további érintkezésük keretei is megrajzolódnak: B. egymásután megírta véleményét Kisfaludy munkáiról, ugyanakkor kikérte barátja véleményét saját művei felől. E kölcsönös kritikai nyilatkozatokban igen jellemzően tükröződik B. esztétikai nézeteinek alkalmazása. (L. e kiadás II. kötetének jegyzetében.)

3. B. *Kisfaludi-Htmfihez* c. versét a *Regék* megjelenése után írta. Kisfaludy egyik legutolsó munkájának, a *Balassa Bálint* c. regének megjelenése újból versre ihlette az öreg költőt, aki pedig éppen 1838-ban írta *Jankovich*nek, hogy már nem énekel többet. (L. *A rab és a madár* jegyzetét.) — Juranits, mikor 1838. szept. 1-i levelében érdeklődött, megkapta-e B. Kisfaludy *Munkáit*, így írt a rege értékéről: »Kivált méltó az [1] 8. kötet az olvasásra, a *Balassa Bálint*, amely oly szabadsággal van írva, hogy mindnyájan itt csudálkozunk, hogy kinyomatott. M gízentem azt neki, és azt izente, hogy sokat kellett gyengíteni és úgy megengedtetett. Én azt gondolom felőle, talán mint öregebb ember ebbe adta intésél utoljára a magyaroknak.« B. oly fontosnak tartotta Juranits levelének ezt a részletét, hogy a margón kereszttel jelölte meg a kezdetét, kijavította a fogalmazási és helyesírási hibákat, s aláhúzta az általunk is kiemelt részeket.

A *Balassa*-rege (Angyal Dávid kiadásában III. köt. 325—388. l.) valóban magában foglalja Kisfaludy Sándor egész »hazafiságát«. Aktuális

politikai mondanivalója a nemzeti összefogás sürgetése (III. ének, 4—10. versszak, 368—371. l.); az idegenellenesség és a királyi tanácsosok gyűlölete egészíti ki. Mindez persze a harmincas években már csak a múlt hangja volt. A nemzeti politika ekkor már régen túljutott azon, hogy az ország bajaiért az idegen tanácsosokat okolja. A rege történeti koncepciója az alkalmi célhoz igazodik: a 16. század viszonyai között mint a nemzeti egység megbomlasztóját kárhözhatja a törökre támaszkodó erdélyi politikát; ennek tulajdoníja, hogy a magyarság minden vitézsege ellenére két ellenség közé szorult (I. ének, 19. versszak, 336. l.).

Kisfaludy a rege politikai mondanivalóját legvilágosabban Balassa Bálint Énekében adja elő. (I. ének, 16—26. versszak, 335—340. l.) Erre írt feleletet B. *Variatio Balassa Bálint énekéhez* címmel. A verset 1839 nov. 6-án küldte el Juranitsnak, feleségének már halála után megjelent költeményével, a *Mein letztes Lied*-del együtt (Expensenbuch. — MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.) B. e minden valószínűség szerint utolsó költői művét nem ismerjük. Az említett adaton kívül egyetlen nyomát találtuk még B. egy 1840 áprilisából származó, Juranitshoz intézendő levelének fogalmazvány-törredékében; ebben azt írja a költő, hogy a Variatiot Juranits facsarta ki a múzsájából. (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.) A vers jellegét, tartalmát illetőleg így csak sejtésekre vagyunk utalva. Megírását több motívummal okolhatjuk meg. Említettük (I. *A magyar lantos jegyzetét*), hogy B. a huszas években szinte minden munkájával tanító célt szolgált, élete tanulságait intelmül akarta az ifjú költőkre, s rajtuk keresztül az utókorra bízni. Mikor Juranitstól megtudta, milyen szándékkal jelent meg a *Balassa Bálint*, indítatva érezte magát, hogy barátja mellett, vagy inkább ellenére még egyszer ő is kifejtse elveit.

A vers címében a *Variatio* szó nyilván nemcsak azt jelenti, hogy a költemény *Balassa Bálint énekéhez* kapcsolódik, hanem azt is, hogy eltér tőle. B. is vallotta a nemzeti összefogás szükségességét, a *Majihényi Baria keservéhez* frott jegyzet szerint talán az erdélyi törökbarát politikát is kárhözhatta. Megegyezett Kisfaludyval abban is, hogy monarchista volt. Nem érthetett azonban egyet barátjának nemesi koncepciójával, amint azt — egyebek közt — pl. a *Hazafiúúi szózatban* frott egyik jegyzete tanúsítja. Kisfaludya röpirat 51. l.-jén a Mária Teréziának hozott áldozatokról beszélve a következőt mondja: „Ekkor tapasztalta az Ausztriai Ház, mely drága kincse legyen a magyar királynak a *nemesség*. Ráütöttek a *magyarok* a sok ellenségre, és megverték; és megtartották kedves királyoknak az országot és koronát.» B. aláhúzta a szövegben az általunk is kiemelt szavakat, s a margóra ezt írta: „*a magyarok*»; tehát nemcsak a *nemesség*, mely csak egy kis részecskeje, valóságos *fractiója* az Egésznek!” Abból is gyaníthatjuk a két vers szemléletének lényeges különbözőségét, hogy B. tudomásunk szerint nem küldte meg Kisfaludynak, bár a *Mein letztes Lied*-et 1839 okt. 30-án az ő címére is feladta; mégpedig felesége meghagyására. (Expensenbuch, MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.)

Nemcsak Kisfaludy kérte kérését munkái felől, hanem B. is meg akarta tudni a sümegi jóbarát véleményét. B. azonban egészen másfajta jóváhagyást várt, mint Kisfaludy: nem azt kérdezte, hogy ez vagy az a műve poétailag helyes-e vagy helytelen, hiszen kettőjük közül ő volt a „tudós”, hanem azt, hogy kiadott munkái a kazinczyánusok elleni irodalmi harcban kellő hatást értek-e el, eredményesek voltak-e vagy sem. Jellemző, hogy B. Juranits útján számos versét juttatta el Kisfaludyhoz, de ez egyetlen egyről sem írt bírálatot.

B. maga intézkedett, hogy Trattner velinpapírra nyomott példányt küldjön Sümegre *A magyar tudósok-ból*, s Juranits útján érdeklődött meg-

érkezése felől. Kisfaludy válaszát Juranits 1823 ápr. 26-i leveléből ismerjük: »Mégkapta a Magyar Tudósokat illető tudósításon a Tudományos Gyűjtemény mellett. Erre még azt írja, hogy neológusokat igen magadra haragítottat általa, és jobbnak itéli a tolcscatát elkerülni és inkább dolgozni valamit addig, akitől kitellik, és a neológusokat szebb és jobb példával megcáfolni. Utóbb mégiscsak az fog megállni, ami magában jobb és a nemzet jobb és bölcsőbb részének helybenhagyását megérdemli.« Juranits a maga részéről így toldotta meg Kisfaludy tanácsát: »Én is, kedves barátom, eleitül fogva nem örültem azoknak a tolcscatáknak, melyek oly szörnyen dühödtek, mintha hit ágazati körül forogtak volna; pedig úgy gondolom, hogy a józan okokkal támogatott szelídebb hang is még jobban győzedelmeskedhetett volna; kezdetétül fogva literaturánknak borongtak körülé efféle fellegek.«

B. méltán elesodálkozhatott, hogy Kisfaludy, aki közismerten ellensége volt a kazinczyánus nyelvújításnak és Juranits, aki előző levelében a nyelvi harcba beleszóló munkák írására buzdította, egyformán türelemre, mérsékletre intik. B. a Kisfaludyról állított s egy »magyar Petrarkát«, vagy »magyar Ossziánt« ábrázoló képhez igazodva, úgy értelmesezte ezt, hogy Kisfaludy azért nem akar harcolni, vitatkozni, mert ez nem fér össze költői jellemével. Ő maga — írta — e baráti támogatás nélkül is, legmélyebb meggyőződése szerint folytatja munkáját: »Akárki mit véljen és mondjon is, nem kevés vigasztalással látom és tapasztalom én máris, hogy nem hiába szólottam. Azt legalább senki sem fogja tagadhatni igazságtalanság nélkül, hogy hazánknak, nemzetemnek életem utolsó napjaiban is egész lélekkel és teljes telhatséggem szerint használni igyekeztem, ügyét mindhalálig el nem hagytam.« (Juranits—Kisfaludy, Értény, 1824. máj. 15., KTE. — I. ev. Kisfaludy S.-hoz, 56. sz.; 1. még u. o. az 54. levelet, Értény, 1823. aug. 22.) Így történhetik aztán, hogy a *Faludi-kiadás* megjelenése után nem a fegyvertárs véleménye iránt érdeklődik Juranits útján, hanem csak az után, hogy nem sértette-e még barátját: »Szeretném megtudni, lesz-e nála foganatja azon intésemnek, melyet a magyar versszerzőknek gondatlanságáról a 186. lapon mondtam, nem kedvezhetvén ebben önéki is, eléggé megdicsérvén másutt mindazért, amiért dicsérem lehetett és kellett.« (Értény, 1834. nov. 13.)

M.: V. 79—81. 1.

PM. 127—129. 1.

K.: KTE, 76. sz. = K

U. o. 77. sz. Töredék.

PMc. 127—129. 1.

Szv.: C.: *Kisfaludy Sándornak Batsdnyi. (K.) Kisfaludi Sándorhoz. (V.)*

2. *Hazánk' (K.)*

4. *erkölsével— (K.)*

7—8. a K.-ban *Ki, Amor' harjadról Márs' vérpiattzára*

Kükelvén, Királyod' 's Néped' oltalmára,

9. *rabságot (V.)*

9—12. sorok a K.-ban *hlányzanak.*

13. *kettős borostyánnal (K.)*

14. *hajdani fézskére, — (K.) lakhelyére— (V.)*

15—24. helyett a K.-ban a köv. sorok:

*Hol most, Amor' 's Hymen szép szövetségében,
Boldog életet élsz Laurád' htv ölében;*

18. *ölében; (V.)*
19. *Te, ki felfel-hatván (V.)*
24. *fájdalmával, . . . (V.)*
25. *'S díszesb ízélva intvén (K.)*
26. *Magyarnak : (K., V.)*
27. *Sándor! Ofszidiánom méltó örökösse!*
28. *Engedd, hogy (V.)*
29. *A' mit egykor, élte' szomorú folytdban, (K.)*
30. *órában! — (K.) órában! (V.)*
31. *lantomnak, (K.)*
32. *barátságomnak! (K.)*

58/2. ELSŐ ULÁSZLÓ SZEGEDEN

A versnek a PMc.-án kívül két kéziratát is ismerjük, mindkettő Kisfaludy Sándor hagyatékában, a már említett versesfüzetekben maradt meg. Az elsőt valószínűleg 1808 nyarán (KTE. 76. sz.), a másikat 1817. júliusában küldte el a költő barátjának (77. sz.) A két korai kézirat egy helyen, a vers kezdetén tér el lényegesen a végleges szövegtől. (L. az egész ciklus bevezetőjéül írott jegyzeteket.)

A vers politikai célzata legvilágosabb az első két változatban: nem kell hallgatni a klérusra, a pápára, mert a nemzet sorsára káros tanácsot adnak; a király esküjéhez, népéhez legyen hű. Az átlagolvasó a versnek általunk is közölt, végleges formájában ezt az egyházellenességet, az abszolút módon uralkodó Habsburgok és a klérus szövetsége elleni támadást aligha vette észre. A műveltek azonban, ha ismerték Janus Pannonius versét, amelynek csak első sorát tette a PM.-ba mottónak a költő, világosan megérthették, mit mond B. A latin epigramma teljes szövege u. i. ez (Teleki Sámuel kiadása, Trajecti ad Rhenum, 1784. I. köt. 690.):

*Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales, non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum, Pannonis ora, jugum.*

A latin vers másolatát B. hagyatékában három helyen is megtaláltuk. Egyszer (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 10.) csak az epigrammát magát másolta be és a várnai csatát és előzményeit előadó történetírókat idézte (Aeneas Silvius : *De Europa*, cap. V., Callimachus : *De rebus Uladislai*, lib. III., *Thuróczi*, cap. 41—42.) Egy másik helyen (u. o. 2^o 18., 123.) nemcsak a verset írta le, hanem a kiadók hozzáfűzött filológiai magyarázatát is. Az epigrammát ugyanis, mint írják, néhány újabb tudós elvitatja Janus Pannoniustól, a kiadók azonban az általános magyarországi véleményt fogadták el s bizonyos filológiai okok alapján is a pécsi püspöknek tulajdonítják (*id. kiad.* 689—691. l.). A harmadik helyen (u. o. 2^o 18., 170.) a vers elé Teleki kiadásának előszavából odamásolta azt a részt, ahol a korábbi editiókról, a kiadók eljárásáról esik szó (III—V. és XIII. l.) Közben, egy zárójelbe tett megjegyzésben elárulja B., hogy tudja, kik jelentették meg Janus Pannoniust: »Egyébiránt: a kiadó sem önnön magát meg nem nevezi, sem azon jó barátját, akiről itt emlékezik. — Azonban tudva levő bizonyos dolog, ki légyen tulajdonképpen és neve szerént mind a kettő; úgymint *Gr. Teleki Sámuel*, néhai erdélyi udvari főkancellárius és Bihar

vármegyei főispány és néhai *Kovácsnai Sándor*, marosvásárhelyi híres tudós professzor.*

A kiadók a bevezetésben is beszélnek az epigrammáról (XV. 1.) »Extremo loco adjunctum videbis epitaphium Vladislai Regis in Varnensi clade caesi, quod fama a majoribus tradita, et omnium fere sermonibus apud Hungaros hodieque celebrata eidem Jano auctori illud vindicaret.«

Janus Pannoniust, a latinul verselő magyar költőt közel érezte magához B. Ebben az esetben történet szemléletéhez kerest támogatást nála, azért választotta versét mottónak. A Janus Pannoniusnak tulajdonított epigramma a várnai vereség okát abban látja, hogy a király a szegedi béke megkötésekor tett esküjét a pápa kívánságára, a nép és Hunyadi akarata ellenére megszegte; a katasztrófa okozója így végeredményben a klérus. Ezzel szemben igazolására szintén talált Janus Pannoniusnál verseket. Másolatai egy kivételével (*Quaestio ardua et difficilis*, Epigr. Lib. I. LV., *id. kiad.* 483—484. l.; két alkalommal: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 171., 172.) mind a pápák ellen írott epigrammák közül kerülnek ki (*Quare nunc, ut quandam, summorum pontificum testiculi non exploratur*. Epigr. Lib. I. LVIII., *id. kiad.* 485—486. l.; két másolatban: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 171., 172.; *De Paulo summo pontifice, De eodem. Ad eundem*. Epigr. Lib. I. LIII—LIV., *id. kiad.* 483. l.; a másolat i. h. 172.)

B. jól ismerte a várnai csatát és előzményeit elbeszélő forrásokat és a korabeli történetírók véleményét is. A forrásutalások akkor váltak fontosakká, amikor B. a beszédet élő történeti személy szájába adta. (L. a ciklus bevezetését és a *Déli György látása* c. vers jegyzetét.) A vershez fűzött második jegyzetnek egy fogalmazványát megtaláltuk az író hagyatékában; ennek zárójelbe tett része itt jóval hosszabb, mint a nyomtatott szövegben, s nincs is zárójelben. (MTA; M. Irod. R. u. i. 8^o VII. 56.): »Vajha igaz volna, hogy az ilyenféle citációk már ma minden magyar olvasóra nézve szükségtelenek! méltán feltehetően a nemzeti költő minden tanult hazafiról, hogy népének és honjának nevezetesebb történeteit és egész akkori állapotját eléggé tudja, voltaképpen isméri. A szerző mindazonáltal kéntelen megvallani, hogy sokszor ellenkezőt tapasztalt. Azért teszi, noha kedve ellen, itt ezt a két rövid jegyzést; melyből kiki látja, hogy amit mond, nem csupa költemény, vagy poétai képzelődés, hanem tökéletesen megegyez mindazzal, amit ez iránt a történetírók feljegyeztek.« Ez a jegyzet megvilágítja, hogyan használta fel B. forrásait történeti tárgyú verseihez. Azt mondja, hogy a történeti igazságnak megfelelően, azzal párhuzamosan ír. A történetíróknál hibába keressünk olyan felszólalást, amely arra inti királyt, hogy a törökkel kötött békét ne bontsa fel, a lehetőséget azonban megadják rá a források. B. hivatkozik is erre: Callimachus leírja Gregorius Sanoceus, magyar néven Szánokl Gergely beszédét, aki arra intette a királyt, hogy a szegedi béke megkötésekor ne az oltáriszentségre esküdjék (Schwandtner: *Scriptores. Tyrnavia*, 1765. II. köt. 170—72. l.), ő szónokol, ebben az ügyben, »religioso veluti furore percitus.« Ugyanő felszólalhatott volna a békeszerződés megszegése ellen is. Callimachus azt írja (*id. kiad.* 174. l.), hogy Julián, a pápai követ először vele akarta elmondatni a háború megújítása melletti beszédet; Szánokl azonban nem vállalkozott erre, mert Brankovics Györggyel és Hunyadiival együtt a béke híve volt. B. tehát Szánoklra, vagy inkább egy Szánoklhoz hasonló bátor tanácsosra gondolt, aki elmondhatta a beszédet. Hogy a költőnek Szánokl járt az eszében, az említettekben kívül az teszi köztünk, hogy a szegedi gyűlésre és a várnai csatára vonatkozó történeti feljegyzésében külön kiemeli Gregorius Sanoceus nevét, és Schwandtner idézett kiadásából annak a lapnak a számát is felírja (II. köt. 170.), amelyen Szánoklnak a békére tett eskü módjáról szóló beszéde található.

(MTA. — M. Ir. R. u. i. 2^o 18., 7.) Magának a jelenetnek megkomponálására valószínűleg Palma, B. kedvenc történetírója hatott. B. saját példányának hátsó borítólapjára feljegyezte, hol ír Palma Várnáról, s ide is lemásolta Janus Pannonius epigrammáját. Palma így beszél (*Notitia rerum Hungaricarum*. Editio III. Pestini, Budae et Cassoviae, 1785. Pars. II. 253. 1.): »Certe Joannes de Hunyad cetera vir militaris, et in bellis enutritus, praeter, omnium in conventu praesentium expectationem, acriter et consilio sese opposuit, atque regem hortari, precarique non destitit, ut pactis porro etiam staret, pacemque et sibi, et toti Hungariae salutarem coleret, multas etiam, maximasque belli prosequendi difficultates explicuit, quibus regem in exitium suum ruentem ab eodem abstereretur; verum, quod mirare, Juliani Cardinalis, aliorumque bellum suadentium autoritas praevaluit.« E mondatán alapulhat a vers 3. sora :

Elnémul Hunyadi, s enged utoljára.

B. a vers megírása után is figyelemmel kísérte a várnai csatával foglalkozó történeti munkákat. — Brünni fogságában jutott kezébe Johannes von Müller világtörténete: *Vierundzwanzig Bücher allgemeiner Geschichten besonders der Europäischen Menschheit*. Hgg. durch Johann Georg Müller. 2. Aufl. Tübingen, 1811., amelyet azután meg is szerzett. Ebből kimásolta az Ulászló megválasztásáról szóló mondatot és a várnai csatát előadó bekezdést (II. köt. 341., 471. l., a másolat: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 7.)

Hormayr és Mednyánszky *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* c. évkönyvében 1821-ben és 1823-ban folytatásos cikk jelent meg *Die Jagellonen in Ungarn* címen. (1821: 301—328., 1823: 1—30. l.) B. ebből is kimásolt egyet-mást (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., III. 30.) Az 1821. évi kötetből (327—328. l.) a következőket:

»Keines Fehlers kann man ihn [Első Ulászló, B. beszúrása] zeihn, als der Nachgiebigkeit gegen Julians Zuflisterungen zum Friedensbruche, und der ungestümen Hitze, die ihm den Tod brachte.

Den Polen durch Geburt, den Ungarn durch Wahl angehörig, betrauten ihn diese herzlicher, inniger, länger als jene, denn Ungarn versprach sich von ihm und dem Heldenkranz, der ihn umgab, glänzende Tage, während Polen der Gegenwart seines Herrschers beraubt, durch innere Factionen und äussere Feinde zerfleischt ward.

So erschien der erste Jagellone in Ungarn, einem glänzenden Meteor gleich, das mit grossem Licht die Finsterniss erleuchtet, aber ebenso schnell, als es entsteht, wieder verlischt, und dem geblendeten Auge das plötzliche Zurücksinken in Nacht und Graus nur desto schreckbarer darstellte.

Az 1823-i kötet 1—2 lapjáról: »Uladsilaws vorschneller unvermuteter Tod, war allerdings ein grosses Unglück für Ungarn, denn von seinen persönlichen Eigenschaften, wären sie erst durch Erfahrung ausgebildet, und aus glücklichen Naturanlagen zu festen Grundsätzen erhoben worden: durfte man sich für des Reiches Wohlfahrt um so mehr versprechen, als seinen Thron ein Kranz von Männern umgab, wie sie von der Vorsicht nicht jedem Regenten zugestellt werden.«

Lemásolta u. ebből a kötetből a cikk befejezését is. (29—30. l., a kézirat u. o.)

A történeti forrásutalások és a másolatok, a kéziratok írásmódjának tanúsága szerint kivétel nélkül Linzben készültek, minden valószínűség szerint akkor, amikor B. a verset történeti beszéddé alakította át. Az első

változat írásakor — véleményünk szerint — B. nem végzett külön e célból forrástanulmányokat, meglevő történeti ismeretei alapján dolgozott. A történeti hűség kérdése jóval később, nyilván a historizmus szellemének térhódítása következtében is, merült fel ilyen kézzel foghatóbb formában előtte.

A vers utolsó két sora a jó király kötelességére hívja fel a figyelmet. Az egyik kéziratos jegyzet még világosabbá teszi B. szándékát (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 7.): utal u. i. Callimachus könyvének egy helyére (id. kiad. II. 179. 1.) ahol arról van szó, hogy a pápai követ beszédének hatására elhatározzák a béke megszegését: «Decreta itaque foederis ac pacis abrogatio, et ut cum Christianis aliis suscepta expeditio continuaretur.» — Az utalás alatt annak bemutatására, hogyan kell az Ulászlóhoz hasonló helyzetben az igazi királynak cselekednie, Galeotto könyvének első fejezetére hivatkozik (*De Mathiae Corvini Hungariae regis egregie, sapienter, jocore dictis et factis*, Schwandtner id. kiad. II. köt. 227—228. 1.): Mátyás király a pápai követ ellenére megtartja az »eretnek« Podjebrad György cseh királynak adott szavát, és figyelmezteti a követet: »Caveas posthac in regno meo, his persuasionibus uti talia enim exempla semper abhorruimus.«

A várnál csatára vonatkozólag még egy érdekes adalékot találtunk B. hagyatékában, az újság-másolatok között: Az augsburgi *Allgemeine Zeitung* (1828. nov. 9. 314. sz. 1256. 1.) a *Journal d'Odessa*-ból a következő hírt közli. A cár, J. Miklós, a Mária cárnő sárhajó fedélzetén okt. 10-én megérkezett Odesszába. Várnából okt. 4-én indult el. Elutazása előtt levelet írt V. Voroncov főhadsegédhez, hogy a nemrég elfoglalt Várnánál szákmányolt ágyúk közül tizenkettőt küldjön Varsóba. A cárevics a város egy megfelelő terén fel fogja állítani az orosz hősök tiszteletére, akiknek győzelme II. Ulászló halálát megbosszulta. A cikk megjegyzi, hogy az ágyúkat már ki is választották, s hamarosan letnak indítják Varsó felé. — B. a cár levelét és a megjegyzést másolta le.

M.: PM. 130—134. 1.
K.: KTE. 76. (K1.)
KTE. 77. (K2.)
PMc. 130—134. 1.

Szv.: C.: K1.: *Várna*. A mottó itt:

»*Romani Cannas, ego Varnam clade notavi.
Discite, Mortales, non temerare fidem!*«

K2.: *Első Ulászló, a' Szegedi Gyűlésenn*. 1444. eszt. (*Várnáról*.)
Mottó itt nincsen.
PMc.: *Első Ulászló*. — A mottó és az aláírás azonos a PM-el.
1—8. helyett a K1-ben a Déli György látása c. vers 55—56. sora:

Nem érti a Magyar, intsenek bár néki
Ósi Moháts körül koválygó árnyékai! —

Ugyanezen sorok helyett a K2-ben a Déli György látása c. vers 190—193. sora.

*Kínos kötelesség! . . . Egek, mit szemlelek?
Mit tüntetjz előmbe, késértő bús Lélek?
Nem jobb-e, hallatnom, ha már nem reméllek,
'S nékem-is a' sírba lefzállanom vélek?*

9—10 helyett a K1-ben :

*Lájlól kinek gyászos emlékezetére
Pírúlva tekéntünk Várna' mezejére;—*

9. *vefzni tért fiatal vezére, (K2.)*
11. *Oh! miért ügyvettél mások' intésére, (K1.)*
12. *Hit/zeget-tanítottok . . . beszédgyérel (K1.) Hit/zeget tanítottok (K2.)*
16. *'s Hunyadi szavának? — (K.) szavának? (K2.)*
17. *'S te, merész (K1., K2.)*
21. *felboníthatod? (K1., K2.)*
22. *'S olly szent fogadásunk' megmásolthatod? (K1., K2.)*
23. *Ki vagy te? 's kiúoda az a' te Főpapod, (K1.)
's ki lehet az a' te Főpapod, (K2.)*
24. *Hogy e' szörnyúséget szabadnak mondhatod? (K1., K2.)*
26. *keleptzévell . . . (K1.) keleptzévell (K2.)*
27. *értelmével; (K1., K2.)*
30. *széllýáral (K1.)*
32. *szaváral . . (K1.) szavára! (K2.)*
33. *Hogyhogy! . . . Amittó (K1.)*
35. *Igy (K1., K2.)*
38. *'S a' sok (K1.) 'S olly sok (K2.)*
42. *vefztünkét? — (K1.)*
44. *fegyverünkét? — — (K1.)*
45. *hattyát Márs' ál kotzkájának, (K1., K2.)*
46. *Amuráth' (K1.)*
48. *haragjának? — (K1.) haragjának?! (K2.)*
49. *vefzni-tért Vezére, (K1.) veszni tért (K2.)*
50. *Lájlól hóvd (K1., K2.)*
52. *Ezreknek halála bérel (K1., K2.)*

58/3. DÉLI GYÖRGY LÁTÁSA

A *Várna és Mohács* ciklusnak ez a legkorábban elkezdett és legkésőbbben befejezett darabja. Első változata valószínűleg még a bécsi évek elején készült el. E mellett szól az isteni lényként bemutatott Múza s a teljes csüggedtségben fel-felsőhajtó költő ábrázolása, amely erős rokonságot mutat a *Der Kampf* alakjainak ábrázolásával. E mellett szólnak azok a szavak is, amelyekkel az isteni lény arra buzdítja a költőt, hogy véget vetvén a hosszas, bűnös hallgatásnak, hazája andalgó fiait intse előre (49—54 sor): ezek az 1808-ra tervezett kiadás *Előszavának* egyik gondolatát foglalják költői formába; valószínű, hogy a költemény első szövegét B. fel is vette az 1808-ra tervezett kötetbe. Akkor azonban még hozzátartozott a később *Első Ulászló* címmel különválasztott darab is. (L. a ciklus kialakulásáról szóló jegyzetet.) A két verset B. *Déli György látása* címmel 1823. júl. 1-én küldte meg Juranitsnak, de már jan. 24-i levelében megígérte a mohácsi veszedelemről szóló »ódiát» is. Juranits 1823. aug. 1-i leveléből a két vers összetartozásán kívül az is kiviláglik, hogy a plébános-

nek sejtelve sem volt a vers igazi értelméről. Ezért csodálkozott azon, hogy a »jövendőmondó« nem a fenyegető mohácsi katasztrófát jelenti meg Déli Györgynek, hanem a multat vetíti a szeme elé. Juranitsnak még egy ellenvetése volt: »Ami a frigytorést illeti, arrul az utóbbi historikusok, különösen Pray, más vélekedéssel vagyon.« Praynak, a jezsuita történetfrónak valóban az a véleménye, hogy a békét a törökök szegték meg azzal, hogy az általuk felajánlott feltételeket nem teljesítették. (*Historia regum Hungariae*. Budae, 1801. Pars II. 329. 1.)

B. válaszát, sajnos nem ismerjük, csak Juranits leveleiből következtethetünk rá. Nyilvánvaló, hogy Juranitsnak mindkét észrevételéről, a Látó jóstehetségéről és a várnai frigytorésről egyaránt írt, mégpedig olyanformán, hogy válasza után a vita Tomori szerepe körül folyt tovább. B. nem bocsátkozott vitába arról, hogy történt-e esküszegés a szegedi béke felhontásával vagy sem. Valószínűleg azt magyarázta meg Juranitsnak, hogy a látó nem jósol, hanem a mult tanulmányozása és a jelen ismerete alapján inti, tanítja népét. A várnai csata tehát olyan értelemben lehetett példa a mohácsi vész előestéjén, hogy akkor megint főpap volt az események mozgatója, a király pedig teljesen átengedte magát befolyásának. A főpapok szerepéről a nagy nemzeti katasztrófák előidézésében B. Kisfaludy *Hazafiúi szózat*ának 79. l.-jára ezt jegyezte be: »A Sajó mellett (a móli mezőn), Várnánál és Mohácsnál történt hármias iszonyú szerencsétlenségnek mindenkor pap, név szerint huzzen három pap vala fő oka: úgymint Ugrin kardinál Julján és Tomori (Két érsek és egy kardinál).« B. keserű tapasztalatokból lezárt véleménye tükröződik ebben a széljegyzetben: saját féltében is tapasztalhatta, milyen veszélyes lehet a nemzeti fejlődésben az abszolút királyi hatalom és a klérus szövetsége, s láthatta a kettős elnyomás hatását Perenc uralkodásának éveiben is. (Már 1793-ban panaszkodott az »ex-jezsuiták« vakságára, önkényére; 1. levelét Arankához, Kassa, 1793. márc. 19., ápr. 1. *Toldy* 253., 255. l.) Nem az volt számára a vitában főkérdés, hogy esküszegés történt-e a várnai csata előtt, hanem az, hogy Julján kardinális a legjobb hazafiakat és Hunyadit félretolva beavatkozott az ország ügyébe, s ennek végzetes következménye lett. Valószínűleg ebben az összefüggésben terelődhetett a vita arra, hogy oka-e Tomori a mohácsi katasztrófának. B. azt írta róla Juranitsnak, hogy átkot érdemel, nyilvánvalóan azért, mert belerohant a csatába. Juranits pap létére nem okolta Tomorit a vereséért és Janus Pannoniustól is elvitatta a verset, hiszen egy püspök, felfogása szerint, ilyen epigrammát nem írhatott. Mohács okát az ország romlottságában, a közállapotokban látta. (1823 okt. 11.) B. nov. 10-én válaszolt Juranitsnak, aki 1824. febr. 7-i levelében már megnyugodva ír, hogy egyetértenek a mohácsi csatavesztés általános okai tekintetében. Ügylátszik, nem akart éles vitába kezdeni barátjával, e mellett tisztázottnak láthatta a látó kérdését, akinek éppen a legnehezebb időkben kell felemelnie intő szavát.

A ciklust bevezető jegyzetekben említettük, hogy 1823-ban a *Déli György látását* közölni akarták az Aurórában. Az ötlet valószínűleg Kisfaludy Sándoré volt. Mikor a sümegi barát Juranits 1823 márc. 4-i levelével megkapta a az első B.-verseket, azonnal érdeklődött, ismeri-e a két évkönyvet a *Hébet* és az *Aurórá*t (Juranits levele B.-hoz, 1823. ápr. 26.) B. mindjárt lábbal értett ki a kérdésből, mint amit az a szavak szerint jelentett. 1823 július 1-én úgy küldte a *Déli Györgyöt* és az *Intő Szózatot*, hogy azokat Juranits adja tovább Kisfaludynak, az pedig öccsének, az *Auróra* szerkesztőjének. Juranits ezt írta erről Kisfaludy Sándornak: »[Füredről való] Hazanérvésem után két hétre . . . szerencsésen megkaptam egymás után érkező két levelét, mindenikbe egy-egy darab verszet találtattot, oly

meghagyással, hogy azokat sümegei barátjának megküldeném: amit most teljesíték is. A Déli Györgynek látását megengedi, hogy a jövő Aurórába kijöhessen, de név nélkül. Kéri a T. Urat, hogy küldje meg az öccsének, kihagyván azt, ami a mostani környüállásra nem nyomtatni való, belőle. Isméri az Aurórá, és tudja a magyar nemzetnek mostani környüállásait; mert egy Vaisz Károly nevű magyar pap ottan, herceg Lamberg úriaki nevelője és Hont vármegyének assessora, alacsony közölhet, amelyekről én hallgatni szoktam leveleimben.« (Ju anits—Kisfaludy, Értény, 1823 aug. 22. — KTE. — Levelek Kisfaludy Sándorhoz. 54. sz.) Juranits 1823 aug. 31-én újból írt a versről B-nak. Kisfaludy még nem válaszolt ugyan neki, de nem sok remény van arra, hogy a vers megjelenhetik, »mert most Magyarországba a cenzura igen kemény, amind Kisfaludy Sándor említette«. B. szept. 18—19-i levelében érdeklődött versének sorsa iránt. Juranits tovább is adta a kérdést: »azt is szeretném néki megírnia, vajjon a minapi verse kijöhet-e az Aurórába.« (Értény, 1823 okt. 11. — KTE. — Levelek Kisfaludy Sándorhoz, 55. sz.) Ugyanczen a napon írt Juranits B.-nak Linzbe: »Kisfaludy Sándor még sem előbbi verseidre és az én levelemre még nem felelt; talán a badacsonyi szüretelés gátolta eddig, mert oly bőven termett az idén, hogy hordót nem találnak elegendőt«. (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152.) Kisfaludy egyáltalán nem felelt Juranits levelére, B. is csak április elején válaszolt Értényre. Úgy látszik, a linzi költő Kisfaludy hosszas hallgatásából megértette, hogy valami baj van. 1824 máj. 15-én Juranits ezt az üzenetet közvetítette Sümege: »Ha sümegei jóbarátomhoz írsz ne sajnállad [!] nevenben kérni, hogy a *Déli György látását* tartsa meg magánál, minekutána a mostani Aurórába ki nem jöhetett; ha pedig öccsével közölte volna, vegye vissza tőle, annyival is inkább, hogy ha az isten éltet és segít, úgy is többi verseimmal együtt még ebben az esztendőben közre jöhet, és így talán előbb, mind az új Auróra. Az új Aurórá, még meg nem kaphatta, minthogy Bécsbe igen kedves exemplárok mentek.« (KTE. — Levelek Kisfaludy Sándorhoz, 56. sz.)

A *Déli György látásának* egy másik részlete is szerepel ugyanekkor a költő levelezésében. Mikor t. i. Juranits megismerte az *Intő szöveget*, mint az isten akaratóban való megnyugvás költő kifejezését, felajánlotta közlésre Horváth Jánosnak, az *Egyházi Értekezések és Tudóstársók szerkesztőjének*. (Leveli B.-hoz, Értény, 1823 aug. 1. és 31., MTA.—M. Irod. 4^o 152.). B. ezt megtudva, Horváthnak is megküldte a verset 1823 nov. 2-án egy másik költemény társaságában. E második címét így jegyezte fel számadáskönyvébe (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.) »30 vers az isteni Gondviselés titkos útjairól: *A nagy mennybéliék*«. A vers nem lehet más, mint a *Déli György látásának* 111—140. sora, éppen azok a sorok, amelyekben B. leghatározottabban adja elő a látó küldetéséről vallott mondani-valóját.

Ebben az időben különös erővel foglalkoztatták költői-látói hivatásának, sorsának kérdései; *A látók titkában*, *A magyar lantosban* s *A magyar íróban* is ezek körül kering. Déli György alakjával annál is inkább kapcsolatba hozhatta ezeket a gondolatokat, mert némi ossziávi szerepjátaszással önmagát ábrázolta benne.

Érdemes megjegyezni, hogy éppen ebben a legszemélyesebb mondani-valóit előadó versben hagyta meg régi bárd-nevét, a Déli Györgyöt, pedig mindkét másik verset történetileg hitelesítette; arra is gondolt, hogy »e névről s ennek különböző eredetéről« jegyzetet ír. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV 18.) Utóbb valami okból letett e szándékáról.

- M.: SzA. 1824. 145—151. l.
V. 82—95. l.
PM. 135—148. l.
- K.: KTE. 77. sz. = K. Csak 1—10. sor.
PMc. 135—148. l.
- SzV.: C: *Déli György' Látása, a' Mohácsi ütközet előtt. 1526.* (K. mottó nélkül.)
Déli György' látása. (A' Mohácsi ütközet előtt.) (SzA., V.)
1. *óra:* (SzA., V.)
 6. *merülni*, (K.) *merülni* — (SzA., V.)
 8. *zárja* (V.)
 9. *illattyanak* (K., SzA., V., PM.; B. a PMc-ban és a Jankovichnak küldött példányban átjavította a szót, majd a PMc-ben is kikaparta.)
 14. *Egy mennyei képet* (K.)
 15. *teként*, (K.)
 17. *sornál* a K.-ban új bekezdés kezdődik.
 19. *köszörs pdrtdja*, (K.)
 20. *utaltja:* (K.)
 21. 24. a K.-ból hiányzik.
 25. *bónaton isomban*, (K.)
 26. *tehdnieidben:* (K.)
 27. *Szomorúan ... szózatya*, — (K.)
 30. *magdval*, (K.)
 38. *soha nem* (SzA., V., a PMc-ban a *sem* eredetileg *nem* volt.)
 39. *Melly* (SzA., V.; a PMc-ben javítás előtt ugyanígy.)
 40. *Lélek?* — (SzA., V. PMc.)
 68. *álmából!* (SzA., V.)
 70. *Teljesítsd! A'* (SzA.)
 80. *intése!* (SzA.)
 100. *orvzága*, (SzA.)
 103. *kípustúl:* *Melly* (SzA.)
 131. *ha nagy* (SzA., V.)
 148. *kelleit?* (SzA., V.)
 149. *pállyája;* (SzA.)
 152. *érdemkoronáj!* (SzA.)
 164. *pustúlása?* (SzA.; B. utóbb saját példányába kitette a két pontot.)
 188. *Énekelly!* — — *Ezt* (SzA.)
 - 190—193. sor a SzA.-ból hiányzik.

58/4. MAJTHÉNYI BARTA KESERVE

A verset csak a PM.-ban adta közre a költő; A PMc.-n kívül csak egy kéziratát ismerjük (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79., 18. sz.). Ez nézetünk szerint az 1827-i kiadás számára készült. A kézirat ugyanis az *Elmékhedések* VI. énekével együtt, ez előtt olvasható s papírosuk is, frástípusuk is megegyezik. (V. ö. az *Elmékhedések* jegyzetével). Az 1827-es kiadás előkészítése közben két akadályba ütközött B.: a cenzúra kényszerének engedve el

kellott hagynia az *Elmélkedések* nagyobbik felét, és kiderült, hogy a *Déli György látása* sem adható nyomdába eredeti formájában. (L. a ciklus bevezetését és az *Első Ulászló Szegeden* jegyzetét). Így 1824-ben felbomlott az egész ossziáni ciklus kompozíciója. A három vers újabb elrendezésére az ötletet Mednyánszkyknak Hormayr *Taschenbuchjában*, 1825-ben megjelent cikkéből vehette a költő. Ebben történetileg hitelesített személyként bukkant fel egy hős, aki a mohácsi csatában fogságba esett és csak konstantinápolyi fogsága után került vissza hazájába. (Mednyánszky Alajos: *Ahnen-tafeln.* 19. *Die Majthényi.* Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. 1825. 275—276. 1.)

»An dem Hofe des zweiten Ludwigs, der mit der österreichischen Maria manche deutsche Sitte angenommen hatte, wuchs Bartholomä von Majthén als Edelknabe auf, und rückte, als die zunchmenden Jahre den Knaben zum Jüngling und zum Mann gereift hatten, in die Reihe der königlichen Küchenmeister und Kämmerlinge vor. In letzter Eigenschaft folgte er Ludwigen in die Vertilgungsschlacht bei Mohats, und erhielt sich lang in seiner nächsten Umgebung. Auf der Flucht jedoch gedrängt und dem kleinen Hauflein, das mit dem König ritt, zu folgen nicht weiter vermögend, fiel der Kämmerling in türkische Gefangenschaft, und musste Solymans Triumph-Einzug in Constantinopel verherrlichen helfen. Nur schweres Lösegeld verschaffte ihm die Freiheit von Ibrahim Bascha, dessen Eigentum der Gefangene durch Entscheidung des Loses geworden.

Als er zurückgekommen, fand er Ferdinand I. und Zápolya bereits im heftigen Streit begriffen und das Land geteilt in Anhänglichkeit und Unterstützung der beiden Könige. Ihm war es alsogleich klar, was er tun wolle, und da so eben Katzianer vor der äusserst wichtigen Zápolyischen Feste Trentsin lag (1528) zog er in das Lager, an der Spitze eines kleinen aber mutigen Haufleins, denn es zu vergrössern hatte das geschmolzene Vermögen nicht gestattet. Teuer nötigte die Besatzung zur Übergabe, nach langwieriger und beschwerlicher Belagerung, in deren Bericht der Feldherr, Bartholomä unter den Tapferen des Heeres, nahmentlich anführte. Ein glänzender Angriff auf Zápolyisen Truppen bei Szerdahely gelang ihm vortrefflich und zerstreute den Heerhaufen, der sich Erpressungen bei Ferdinands Anhängern erlaubt. Mehrere ähnliche kleine Erfolge erwarben dem Manne und seinen kriegerischen Talenten endlich Zutrauen, das ihn mit dem Commando von Szeged beehrte, wo es bald darauf blutig herging, wie überall, wo der furchtbare Solyman befiehlt.«

B. semmit sem tudott Mednyánszky forrásairól; nem is kereste azokat, hisz a címváltoztatást csak kényszerűségből hajtotta végre. A teljeség kedvéért mégis megemlítjük, hogy Mednyánszky Brodarics (*Cladis Mohacsianae . . . descriptio*, Győr, 1756. 58. 1.), Istvánffy (*Regni Hungariae historia. Coloniae Agrippinae*, 1724. 82. 1.) és Katona (*Historia critica regum Hungariae*. Tom. XX. Pars. I. 385. 1.) munkáiból dolgozott: A fogságbaesésről és a kiszabadulásról az első két író, a fogság után viselt dolgokról Katona tesz említést. Még a két forrásból merített anyag összeolvasztása sem Mednyánszky érdeme, már Lehotzky András munkájában megvolt. (*Regni Hungariae et Partium eidem annexarum Slatuum et Ordinum seu nobilium familiarum stemmatographia*. Posonii, 1796—1798. Pars II. 234. 1.)

B. a történeti hitelességre jegyzetben hívta fel a figyelmet. A PM.-beli jegyzet utolsó szava után a PMC.-ben pontosvevő van, ezután pedig így folytatódik a szöveg: «igen jól ismérvén mind a két ellenkező félt, és az országnak majd minden jó hazafit szinte már kétségbe ejtő zavaros állapotját.»

A vers a B. egyik legérdekesebb kísérlete arra, hogy az ossziáni magartást, szemléletmódot és hangulatot antik mértékre szedett költeményben juttassa kifejezésre. Több mozzanata előkerül már régebbi verseiben. A magyar történelemről alkotott képe pl. sokkal részletezőbb rajzzal megtalálható már a *Serkentő válaszbán*. Első fele sok hasonlóságot mutat a kufsteini *Tündőssel*. Néhány sorában mintha Berzsenyi hazafias ódáinak hangja zendülne meg. Az utolsó két versszakban váratlanul előtűnő optimista fordulat számos ekkortáji hazafias versben felbukkan.

Majthényi Bertalan tudtunkkal B. versén kívül s előtte csak egyszer, Etédi Sós Márton *Magyar gyászában* szerepel a magyar szépirodalomban, valószínűleg Brodarics vagy Istvánffy alapján; (Pest, 1792. 142. l.)

*A híres Majthényi mellette léptetett,
Kit az egész ország jeletle szeretett;
Mert nemcsak Bellóna kezén neveltetett,
Hanem Themessel is egyszersmind szüetett.*

- K.:** MTA. — R. u. 1. 4^o 70., 18. sz. (K.)
PMc. 140–154. l.
- M.:** PM. 140–154. l.
- Szv.:** C.; *Déli György' keserve, a' Mohácsi ütközet után.* (K.)
10. *Jánytöketl...* (K.)
20. *vidékelt* (K.)
35. *immdrl* (K.)
38. *létedelt* (K.)
72. *gyümödtel* (K.)
73. *elme*, (K.)
74. *Múzsá;* (K.)
77. *tsillagát.* (K.)
80. *Istanébenl* (K.)

59. A MAGYAR KÖLTŐ IDEGEN, MESSZE FÖLDÖN

1. *A magyar költő idegen, messze földön* c. poétai elmélkedéselben B. még egyszer összefoglalta azokat az érzéseket, gondolatokat, eszményeket és tanulságokat, amelyekben életének értelmezőit látta. Erre utal a ciklus tartalma, szerkezete s az a körülmény, hogy a költő — bár nem ez a legutolsó verse — a poétai munkákat, tehát élete főművét összefoglaló kötet végére helyezte el. Ezt bizonyítja, hogy a szövegben, nem egyszer ismételt meg korábbi költeményeiből (*Búsongás, A látó, Az európai hadakozásokra, Intő szózat, Kisfaludy-Hímfőhöz* stb.) már ismert motívumokat; ezt mondta ki Juranits László, aki 1823. márc. 4-én, a száműzött költő rendelkezése szerint, a költemény három énekét úgy küldte el Kisfaludy Sándornak Sümegre, mint B. »poétai vagyis inkább hazafiúi testamentomát» (KTE., *Levelek Kisfaludy Sándorhoz*, 53. sz.) Hasonlóképpen nyilatkozott maga a költő is a SzA.-ban megjelent részlet jegyzetei végén (l. alább).

B. ezen költeményén is hosszú ideig dolgozott. A ciklus magvát létrehozó ihlet még az 1800-as bécsi években támadhatott. A *Hasznos Mulatságok* 1818. második félesztendő 9. füzetének élén (65–68. l.) közölt részletnek ezt a címet adta: *X. ének. Buzdíttás. 1809.* Ez a részlet — a végső szövegben, jelentéktelen változtatásokkal, a *II. rész Hatodik éneke*, a

»nagy lélek« szerepének, művének, hírének s jutalmának kérdéseit foglalja végleges, leszűrt mondatokba. Szorosan kapcsolódik B.-nak azokhoz az írásaihoz, amelyek Bécsben, a századforduló éveiben átélte mély lelki válságait tükröztetik: az 1808-ra tervezett kötet lezáró s 1798-ról keltezett beszéd-töredékhez, a szerencse és hivatás kérdéseit vívódva boncoló versekhez. Mintha az azokban feltörő kétség és zavar feloldása lenne: a költő önmagához intézett buzdítása, a Látó életihivatásának vállalásában megtalált vigasz és megnyugvás. 1808-ból keletkezi B. *Kisfaludy-Himnusz* c. versét; ebben pedig az *Elmélkedések* másik főtárgyának, Kisfaludy Sándor ünnepelésének lényeges mozzanatait foglalja össze. A vers keletkezésének idejéről és körülményeiről van néhány B.-tól származó nyilatkozatunk is. A KTE.-ben (77. sz.) fennmaradt a költő egy kéziratosa versfüzete; 1817-ben küldte el Kisfaludy Sándornak, akkor, amikor három francia könyvet meg a *Himnusz* s a *Regék*re tett észrevételeit juttatta el hozzá. Kisfaludy e küldemény hatására írta B.-hoz intézett ódáját; egy levél klséretében el is küldte ezt B.-nak, aki azonban ekkor egyiket sem kapta meg. (Juránits — B.-nak, *Értény*, 1823. ápr. 26. — MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 152. 1.) A füzetben az *Elmélkedések* egyik sorához (a végleges szövegben *I. rész Negyedik ének*, 15. sor) fűzött jegyzetből kiviláglik, hogy a költő Párizsban írta a verset, »falusi csendes magánosságban«. Ugyanezt mondja Juránits 1823. okt. 11-én: a leveléhez mellékelt versek »elejét teszik azon munkának, amelyet idegen, messze földön, csendes magánosságban, közel az Oceanum tengereirez szerzett vala« a költő. (KTE. *Levelek Kisfaludy S.-hoz*, 55. sz.) Párizsba menekülése után egyideig a városban lakott B.; csak 1815 márc. 1-én költözött a Párizs melletti Bellevillebe. Ezen a napon írta feleségének: »Heute bin ich hieher gekommen, mit Sack und Pack« (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 141) Minden valószínűség szerint itt, tehát 1815 tavaszán, keletkezett a ciklusnak valamiféle egységet adó keret; a tavaszodó természet közeléből erőt merítő költő megnyugvását, a Múza megidőzését s a távoli hazába küldését előadó lírai cselekmény.

A magyar költő keletkezésének ideje körül egy kis vita is zajlott le Kont Ignác és Szinyei Ferenc között. Az előbbi B. *Párizsban* c. tanulmányában (EPhK. 1898. 182. 1.) a párisi évek termékekének minősítette a művet; az utóbbi (EPhK. 1900. 264. 1.) azt bizonygatta, hogy a költő »már linzi magányában« írta az *Elmélkedéseket*. Így érvelt: *A II. Rész Harmadik énekében* arról is szó esik, hogy a magyar irodalmat kezdi már a külföld is megismerni (18—28. sor.) Egy jegyzet itt a *Mercur* *Étranger* c. folyóiratra utal, amelybe éppen B. írt a magyar nyelvet és irodalmat ismertető cikkeket. Ezek egyikében (1813. 221. 1.) Baróti Szabó még mint élő költő szerepel. Mivel a költemény már mint halottat búcsúztatja az agg barátot, nem keletkezhetett előbb 1819-nél, amikor Baróti Szabó meghalt. — A költő levelezéséből azonban tudjuk, hogy éppen párisi tartózkodása második felében halottnak tudta Baróti Szabót (L. B. és Baróti Szabó c. tanulmányunkat, IT. 1952. 1. sz.) Nyilván e levelezés ismeretében később Szinyei is feladta tételét. (145. 1.)

Lajzban azonban B. valóban újra elővette a ciklust; átsziszolta, kiegészítette, két főrésze tagolta s az énekeket végleges rendjükbe sorolta. Itt jelölte ki helyüket is összegyűjtött költeményei végén. Az 1827-i kiadás számára már lényegében befejezte ez egész versciklust, de csak első felét adta ki.

2. A magyar költőnek a PMc.-belin kívül két kéziratát ismerjük; egyik sem teljes. Az első (K.) a Kisfaludy Sándor hagyatékából előkerült, már említett, füzetben található s csak azokat a részeket tartalmazza

melyeket B. barátjára nézve fontosnak tarthatott. Ez a szöveg pontosan megegyezik a *Hasznos Mulatságok*ban megjelenttel; nyilvánvalóan egykorúak. Innen is világos tehát, hogy a versgyűjteményt B. közvetlenül brünni fogsága után küldte el Kisfaludynak a műveire tett megjegyzésekkel együtt, amelyeket fogsága idején készített. (L. a *Kisfaludi-Himfyhez c. vers jegyzetének 2. pontját.*) A másik kézirat (K1.) B. írásai közt maradt fenn (MTA. M. Irod. R. u. i. 4^o 79.) a ciklusnak az 1827-i kiadásából kimaradt II. részét adja.

Teljes egészében csak a PM.-ben jelent meg a költemény. Részleteket azonban már jóval előbb közölt belőle B. Az első mutatvány a *Hasznos Mulatságok* 1818. évf. 1. kötetében (29. sz. 225—231. l.) jelent meg névtelenül. Címe: *A Magyar Petrarka Tisztelőinek! (Tövedék több esztendőkh előtt készült: de még kézírásban levő költeményből)* Kazinczy barátai tudták, ki írta a verset, s azonnal felhívták rá a nagy ellenlábás figyelmét: »Figyelmessé tészem Uram Bátyámat egy versezetre a Hasznos Mulatságokban; Kisfaludyhoz szól; Batsányitól került. Ezen strófiák magasztatnák! — írja Szemere. (Pécel, 1818. júl. 13., *Kaz. Lev. XVI. 112. 1.*) A másik, X. ének. *Buzdítás. 1809.* címen ugyancsak a *Hasznos Mulatságok*ban megjelent részletre (II. köt. 9. sz. 65—68. l.) Kazinczy hívta fel Döbrentei figyelmét: »Batsányinak 4 sorú strófiát méltó hogy lásd a Hasznos Mulats. mostani félesztendőjében No 9.« (Széphalom, 1818. nov. 10., *Kaz. Lev. XVI. 232. 1.*) E két idézetből is kitűnik, hogy B. verseire felfigyeltek; bár még névtelenül, de újra megjelent a »magyar ég alatt«. Szemere később irodalmilag is megbecsülte a *Hasznos Mulatságok*ban megjelent első részletet: *Minerva* címen 1823-ban Kölcsyvel együtt tervezett folyóirata első számának, harmadik részében, amelybe poétai epistolákat szándékozott összegyűjteni, közölni akarta B-nak ezt a Himfyhez írott versét (Szemere Pál *Mundái* Bp. 1890. III. 214. l.)

Említtettük, hogy azt a kiüldeményt, amellyel Kisfaludy Sándor a hozzá 1817-ben eljuttatott versfüzetre válaszolt, B. nem kapta meg. Mikor tehát levelezni kezdett Juranitscsal, a költőnek legelső dolgai közé tartozott, hogy az *Elmélkedésekből* részleteket küldjön barátjának azzal a meghagyással, hogy továbbítsa azokat Kisfaludynak. A költemény X., XI. és XII. énekét 1823. jan. 24-én küldte el; Juranits pedig márc. 4-én továbbította ezeket. (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142., *Expensenbuch*; KTE., *Levelek Kisfaludy S.-hoz, 53.*) 1823. szept. 18—19-i levelével *A Magyar Költő* első hatodfél énekét küldte el; Juranits ezt okt. 11-én adta tovább. (U. o.; u. o. 55.) Mindkét kiüldeménynek nyoma veszett. A költeménynek jelentős része jelent meg a SzA. 1825-i évfolyamában, két részletben. Az *Expensenbuch* alapján (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.) a kézirat elküldésétől kezdve a megjelenésig pontosan nyomon követhetjük az eseményeket. B. 1825. márc. 16-án ezt jegyezte be számadáskönyvébe: »Nötzl által küldöttem Thaisz úrnak egy nyomtatványt a képből, és 2^o *Postai Elmélkedések* (név alatt) öt éneket a M. Költőből. 28 strófa.« Márc. 25-én Trattnernek írt: »Nachricht in Betreff des Abdrucks von Portrait und der 28 Strofen, nebst der Recension des Ehepaars Mr et Mme Nötzl.« Máj. 13-án már az elküldött öt ének, 28 strófa, korrekturáját adta postára, Thaisz András címére. A vers a SzA. ötödik ívén, valószínűleg a *Tud. Gyűjt.* májusi száma mellett jelent meg. A második részletet B. augusztus 1-én adta fel: »an Trattner zu Pest. Den VI. VII. X. u. XI. Gesang, nebst den dazu gehörigen prosaischen Anmerkungen u. Zusätze eingeschickt.« A korrekturát szept. 21-én kapta meg és küldte vissza. A vers a SzA. nyolcadik ívén jelent meg. Nem sokkal ezután, 1827-ben a V-ben az első öt éneket adta ki B.

3. A K. azt bizonyítja, hogy az *Elmélkedések* első változata 9 énekből állott. Ebből a PM.-beli végleges szövegben 12 ének lett, amelyek egy öt éneket tartalmazó első s egy hat és egy végső éneket tartalmazó második részre tagolódnak. A változásoként az *Elmélkedések* anyagának alakításával és tagolódásával járt együtt. Ha a ciklus fejlődését, e tagolódás változásait követve vesszük szemügyre, nemcsak B. vers-szerkesztő eljárásnak megértéséhez kapunk érdekes adalékokat, de megtalálhatjuk azokat a részleteket is, amelyek a költő minden bizonnyal Párizs után töltött a versekhez s elég pontosan meghatározhatjuk az átrendezések idejét is.

A K.-beli *Első Ének* szövege megegyezik a PM.-ban megjelenttel (*I. Rész, Első ének*) a 12. sorig. A K.-hoz képest itt négy versszakkal bővül a költemény, s csak a 29—32. sok egyeztethető ismét a K.-val. Az első bővítmenystrófában (13—16) a városi életet és a természetet állítja szembe egymással, ahogyan ezt Horatius és Rousseau nyomán a kor költői közhelyszerűen ismételték, — Horatiusra utal az I. Rész mottója is, — a másik három strófában a tavasz szépségeinek leírására tér ki részletesen (17—28.) Az új, szélesebb festés miatt itt egy régi strófa feleslegessé vált; ezt kiemelte innen B., s még két versszakot téve hozzá, kikerekítette az *I. Rész Ötödik énekét* (5—8). A strófa 1825-ben bukkan fel először a mondott helyen. — A SZA. és a V. szövege megegyezik a véglegessel.

A K. *Első énekének* utolsó sora a PM. *I. Rész Első éneke* utolsó sorával egyezik meg. A sor alatt a K.-ban stb. áll, annak jeléül, hogy itt az *Első Ének* még folytatódott. E folytatás csak a PM.-beli szöveg *I. Rész Második Éneke* lehet, mert a K.-ban a *Második Ének* kezdősora az utolsó elrendezésbeli *I. Rész Harmadik Énekének* kezdősorával azonos. A változtatás a SZA-ban 1825-ben bukkan fel először, s így marad a V.-ben is. Ezekben a *Második ének* azonos a PM. *I. Rész Második énekével*.

A K. *Második énekéből* — az elsőhöz hasonlóan — két ének lett a végleges felosztásban. Az itteni *Második Ének* 1—4 sora megegyezik a PM. *I. Rész Harmadik Énekének* 1—4 sorával; utána egy strófát betoldott B. (5—8), ez az előbbi versszak hajnal-leírását bővíti ki; ugyanolyan természetű tehát, mint az *I. rész Első énekében* a 17—28. sor. A K. második strófája a végleges szöveg harmadikjával (9—12) egyezik meg. A 13. sornak a K.-ban csak első szavait írta le a költő, jelezve, hogy folytatás következik; a 17—20. sor ismét teljes egészében megtalálható a K.-ban. A 20. sorral azonban a végleges szövegtől eltérően nem fejeződik be az ének, hanem megszakítás jelölése nélkül folytatódik tovább az *I. Rész Negyedik Énekének* első tizenhat sorával. Ez után B. a következő megjegyzést tette: «stb. az utolsó strófa így van.» s leírta a PM.-beli szöveg *I. Rész Negyedik Énekének* utolsó versszakát. Megvolt a K. másolata idején az *I. Rész Negyedik Énekének* 25—32. sora is; ezeket B. ekkor kiemelte és az egész *Elmélkedés* elé mottóul tűzte. Így a végleges szöveg *I. Rész Harmadik énekének* sorai közül csak az 5—8.-nak a *Negyedik énekből* a 17—24. sornak nincsen nyoma a K.-ban. Ez éppúgy lehet bővítmeny, színezés, mint a *Harmadik Ének* 5—8. sora. Az *I. Rész Harmadik és Negyedik éneke* a SZA.-ban és a V.-ben a *Harmadik és Negyedik éneknek* felel meg.

A költemény *I. Rész Ötödik éneke* a K. másolásának korában minden valószínűség szerint nem volt még meg. Az ének tulajdonképpen a Műzsával tett kirándulás leírását rekeszti be. A költő itt mintegy összegezi, nyomatékosan kiemeli az addig ismertetett gondolati és hangulati elemeket, s a második rész előkészítésekként a barátokhoz fordul. Ha az ének mint szerkezeti egység új is, anyaga az első strófa kivételével megvolt már a K.-ban. Ide került át az *Első énekből* egy versszak, (5—8), amely ott a természetfestés kibővítése miatt feleslegessé vált; a 9—12. sor tulajdonképpen

nem más, mint az *Első Ének* 29—32. sorának anyaga a természetbe való megérkezés állapó'ához igazítva. — Az *I. Rész Ötödik énekének* szövege — még csak mint *Ötödik ének* — a SzA.-ban, majd a V.-ben szerepel először.

A *II. Rész Első énekének* a K. *Harmadik éneke* felel meg egészen a 24-ik sorig. Ezt követően B. két jelentős változtatást tett a korai szövegen. Kihagyott öt, Virág Benedekhez szóló strófát; ezekből, egy versszak bővítéssel, az *Ervyhülés, s viszoniaajándék* c. költeményt formálta. A kihagyott rész helyett betoldott az *Elmélkedésbe* négy sort Ilosvay Krisztináról (25—28.). E bővítés a K1. tanulsága szerint eredetileg nem egy, hanem két strófa volt; sajnos B. a második versszakot kitépte a kéziratból; ma mindössze az utolsó sorból olvasható csak ennyi:

H [ogy] feltvuk nevé [t]unk

Azt sejtjük, hogy a költő ebben a strófában viszonyukról, vonzalmukról beszélt. Figyelemreméltó, hogy B. még a PM.-ben is, a 28. sor után tett két gondolatjel formájában, — megjelölte, hogy itt elhagyott valamit. Abból a körülményből, hogy a K1. az 1827-i kiadás számára készült másolat, azt következtetjük, — hogy az Ilosvay Krisztináról szóló strófákat 1825—1826-ban írta a költő.

A SzA. szövegből hiányzik az 5—12 sor és az Ilosvayról szóló strófa. Az előbbieket már a K.-ban megvannak, a SzA.-ból rövidítési szándékkal hagyhatta el őket a költő. — AS A.-ban és a K1.-ben az ének címe: *VI. Ének*.

Mivel a K. *Harmadik Éneke* stb.-vel fejeződik be, azt sejtethetjük, hogy a Virágról szóló strófákat nyomon követte az éneknek a mai állapot szerinti többi része. A K.-ban a *Harmadik ének* után mindjárt a *Hatodik* következik. Az itt kihagyott két ének minden valószínűség szerint közel állt a *II. Rész Második* és *Harmadik énekéhez*. Az előbbiben Baróti Szabót gyászolja el B., az utóbbi a Kisfaludy Sándorhoz intézett szöveget előkészítésére szolgál. Mindkét ének feltétlenül a költemény Párizsban írott részeihez tartozik. Maga B. említi, hogy Franciaországban búcsúzott el öreg barátjától, a *Harmadik éneknek* pedig szövegből (» *Mint neveznek már itt is bennünkelt*) derül ki, hogy Párizsban készült.

A *II. Rész Második Éneke* megírásának idején lényegesen terjedelmesebb lehetett, mint ma. Legtöbb maradt meg belőle a PM.-ben, ahol legalább a kezdőstrófát közli a költő; a SzA.-ban és a K 1.-ben még ez is hiányzik. A nyilvánvalóan kényszerű hézagra minden kiadásban és másolatban feltűnő módon hívta fel a figyelmet B.: a SzA.-ban a 9. sor előtt két kivonalkázott sorral, a K 1.-ben ugyanígy. A PM.-ben a 4. sor után nem elégedett meg a kihagyás nála szokásos jelével, a két gondolatjellel, hanem mint a PMc.-ben, mind a PM.-ben üresen hagyott egy strófiányi helyet. A hiányra B. szavaiból is következtethetünk: maga mondja, hogy illendően elgyászolta Barótit; viszonyukat alaposan ismerve négy strófiányi vers nem egészen »illendő« búcsúzás, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy B. ebben a korszakában már hajlott a terjedősségre. — A *II. Rész Második Éneke* a SzA. és a K 1. *VII. énekével* párhuzamos. Ez utóbbiban csak a 9—16. sort találjuk, mert B. ezen a helyen kivágott a kéziratból.

A K. *Hatodik Éneke* a végleges szöveg *II. Rész Negyedik énekével* párhuzamos egészen ennek 60. soráig. Itt két versszakot betoldott B.: a 61—64. sort a kazinczyánus nyelvújítók ellen, a 65—68. sort pedig, hogy a 69—72. sor értelmét félreérthetlenebbé tegye. — A *Hasznos Mulatások* 1818. évfolyamában *Hatodik ének* címen szerepel a költeménynek ez a része, éppúgy, mint a K.-ban, azzal a különbséggel, hogy a folyóiratban folyamatosan követi a K.-beli *Hatodik ének* is. Kihagyás itt egy helyen van: kimaradt a vers 99—100. sora; ezeket B. úgy látszik, nem merete cenzúra elé bocsátani. A 99—100. sort később átírta s ilyen összefüggésben már

nem látszott veszélyesnek a 101—104. sor sem. Viszont: a *Hasznos Mulaságok*-ban és a K 1-ben még leírt egy később elhagyott, a cenzúrától kifogásolható versszakot. — A K 1.-ben ez az ének eredetileg a X. volt, B. utólag VIII.-ra javította át a számát.

A K. *Hetedik éneke* párhuzamos a PM. II. *Része Ötödik énekével*. A végleges szöveg csak egy strófával bővebb (13—16), mint az ismeretes legkorábbi; ez is részletező, bővebben kifejtő jellegű. — A HM.-ban, mint említettük, az ottani *Hatodik énekhez* tapasztva jelent meg. A 13—16. sor éppúgy hiányzik itt, mint a K.-ből. A Sza.-ban nem jelent meg; a K 1.-ben eredetileg XI. ének volt, utóbb B. a számot IX.-re javította át.

A II. *Rész Hatodik Énekének* a K.-ban a *Nyolcadik Ének* felel meg. B. a füzetbe csak az ének első négy versszakát másolta le egyfolytában, a kihagyást a 16. sor alatti *stb.* és egy magyarázó jegyzet jelöli: »Ez a 8. ének imezen strófákon végződik: (melyeket a XI. ének világosabb értelmére ide kell írnom.) A strófák az *Utolsó éneknek*, a vers folyamatoságát megszakító három csillag előtt olvasható versszakai, a 85—92. sor. Nyilvánvaló tehát, hogy az *Utolsó éneknek* a csillag előtti része ekkor még az előbbi énekhez tartozott. A három csillag tehát nem kényszerű kihagyást jelöl, hanem a korábbi tagolás emlékét őrzi. — B. jegyzetében véleményünk szerint tollhibából csúszott be, hogy az ének utolsó versszakait a XI. ének érthetővé tételére másolja be. Nem a XI., hanem a *Kilencedik ének* világosabbá tételéről van itt szó. A Múza végső szavait azért kellett megismételnie, mert ez ebben az énekben befejezi Kisfaludyhoz intézett szózatát, a következő ének pedig a K1.-beli változatban így kezdődik:

*Igy szólván, ó Múza! helyheztesd fejére
Zöldellő koszorúd; s végy búcsút végtére.*

A Sza.-ban az *Utolsó ének* szövege nincs meg; a K1. tagolása szerint a XII. és XIII., ill., a számozás átjavítása után a X. és a XI. ének strófái együttesen teszik ki az utolsó éneket.

Az eddig elmondottak és a szövegek összevetése alapján azt mondhatjuk, hogy az *Elmélkedések* ismert variánsai három csoportba oszthatók

1. K., HM.;
2. Sza., K 1., V.;
3. PMc., PM., PMk.

Az első csoportba oszlott mindkét szöveg, legkésőbb 1818-ból való: a K.-ról máshelyütt már bebizonyítottuk ezt; a HM.-ban mindkét közreadott részlet 1818-ban jelent meg. A szövegek második csoportja 1825—1826-ban keletkezett: ebben az évben jelentek meg a Sza.-ban B. költeményei, 1826-ban pedig már nyomdába adta a V. kéziratát. Ide tartozik a K1. is a már előbb említett külső jelek alapján. A harmadik csoport szövegei 1834—35-ből származnak; a PM. kiadásának idejéből. Azt persze már nem tudjuk megállapítani, hogy a PMk.-ba mikor tette javításait B., s ezeket mikor vezette át a PMc.-ba.

A három csoport szövegei között, említettük, a legnagyobb eltérés — a másolás, a kiadási lehetőségek különbözőségeit nem számítva — a szöveg tagolásában található. A következőkben ennek változásait követjük nyomon.

Kétségtelen, hogy a költemény B. hazatértekor készen volt, s ekkor kilenc énekből állt. *Hímfy szerelmeinek* nála lévő példányába, a kötet átjavítása után B. levelet írt Kisfaludynak, s ebben a *kilencedik éneket* utolsóának mondja. (*Horánszky*, 504. l.) A költeménynek ezt az állapotát

őrzi a K. és a HM.-ban megjelent első közlemény (1818. I. 225—231. 1.) Ekkor a végleges szöveg I. Rész Első és Második éneket a korai *Első ének*, a végleges *Harmadik és Negyedik éneket* a *Második ének* foglalta magában. A *Harmadik ének* a K.-ban csonka, csak az eleje egyeztethető a II. Rész Első énekével, *Negyedik s Ötödik ének* itt nincs. A K. *Hatodik, Hetedik s Nyolcadik éneke* megfelel a II. Rész *Negyedik, Ötödik és Hatodik énekének*. A K. *Nyolcadik Énekébe* beletartozott az *Utolsó ének* első 92 sora is, így a K. *Kilencedik Éneke* ekkor elég rövid volt. A HM.-ban a K. *Hatodik és Hetedik éneke* nincsen elválasztva; az egybeírás okát a lap kis terjedelmében, végrehajtóját a szerkesztőben is kereshetjük. Ez utóbbira vall, hogy a közlés helyesírása nem követi híven B.-ét.

A *Hasznos Mulatságok* második felében a *Hetedik ének* folytatása X. Ének címmel jelent meg. Mivel, a K.-ból ellenőrizhetően, valóban folytatásról van szó, nyilvánvaló, hogy B. a két részlet elküldése közötti időben átalakította költeményét, a régi *Nyolcadik éneknek* e tizes számot adta. Az *Elmélkedések* ekkori tagolása valószínűleg megegyezett azzal, amelyben 1825-ben, a SzA.-ban jelent meg a vers jelentős része.

Ebből az egyezésből látszik, hogy a vers már 1818-ban megkapta azt a formát, amelyben aztán nagy része 1825-ben meg is jelent. A SzA.-beli szöveg első öt éneke pontosan megfelel a végleges szöveg I. része énekeinek. Nagyobb eltérés az ott közreadott részek és a végleges szöveg között egy helyen mutatkozik. A végén, az *Utolsó ének* 1—92. sora még önálló énekként, a XI.-ként szerepel. A 93—123. sor ekkor még külön egység volt, amely megfelelt a K. *Kilencedik énekének*. Ugyanez a helyzet a K1.-nél, ahol két énekből, a XIII. és XIV.-ből alakult az *Utolsó ének*.

Ha a különböző kiadások megfelelő énekeit egymás mellé állítjuk (l. a táblázatot), feltűnő, s az összes közlésekben meglévő hiányt veszünk észre. A K.-ból hiányzik a negyedik és ötödik ének teljes szövege. A SzA.-ban a mindössze négystrófás, s az összes többi kiadásban is hiányosnak jelzett VII. ének után a X.-re ugrik a költő. A K1.-ben a VII. ének négy strófájából is csak kettő van meg, utána több lap hiányzik; az első meglévő ének a X-es számot viseli, s ezt csak utólag javította át B. VIII.-ra; ez a II. Rész *Negyedik Énekével* párhuzamos. Nyilvánvaló, hogy a SzA. megjelenésekor, az itteni VII. Ének csonkaságát nem számítva, a költemény egy teljes énekkel, a K1. idején kettővel volt bővebb a mainál. A K1. megcsonkításából arra lehet következtetni, hogy ez a ma is ismeretlen ének a *Hetedik*, a végleges tagolás szerint a II. Rész *Második éneke* után helyezkedett el. A számozás itt a SzA. szövegétől eltérően két számot ugrik; valószínűleg azért, mert B. az éneket — talán némi bővítés után — két részre osztotta. Itt kényszerű csonkítás történt: az elhagyott énekben olyan dolgokat mondhatott el a költő, amelyeket nem mert a cenzor szemé elé bocsátani. Ha e feltételezett ének meglétét elfogadjuk, megmagyarázhatjuk, hogy miért csak a költemény első felét nyomatta ki a V.-ben. A K1.-ből kétségtelen, hogy eredetileg az egészet közre akarta adni. A kötet kéziratának utolsó átolvasásakor azonban nyilván úgy találta, hogy a részlet nem alkalmas a közlésre, s így csak azokat a strófákat küldte Pestre a nyomdába, amelyeken nem kellett az elhagyandónak ítélt ének kimaradása miatt változtatást tenni. Lehet, hogy ezért is osztotta később két főrésze a verset. 1826 és 1834 között ugyanis B. nem annyira csiszolgatta a költeményt, mint inkább azon dolgozott, hogyan tudná úgy adni cenzúrára, hogy csonka se legyen, és minden lényeges mondanivalót tartalmazzon. Így sem tüntethette el azonban egészen a hiányokat: szembeötlő, milyen rövid a II. Rész *Harmadik éneke*, amelybe pedig belevette mindazt, amit az elhagyott énekből bevehetett.

Áttekintő táblázat az *Elmélkedések* tagolásának változásáról

| PM. (1835) | K. (1817) | H.M. (1818) | SzA. (1825) | K1. (1826) | V. (1827) |
|----------------|-----------|-------------|----------------------|-------------------------|-----------|
| I. R. 1. Ének | 1. Ének | — | 1. Ének | — | 1. Ének |
| 2. Ének | 1. Ének | — | 2. Ének | — | 2. Ének |
| 3. Ének | 2. Ének | — | 3. Ének | — | 3. Ének |
| 4. Ének | 2. Ének | — | 4. Ének | — | 4. Ének |
| 5. Ének | — | — | 5. Ének | — | 5. Ének |
| II. R. 1. Ének | 3. Ének | — | 6. Ének | 6. Ének | — |
| 2. Ének | — | — | 7. Ének | 7. Ének | — |
| 3. Ének | — | — | — | — | — |
| 4. Ének | 6. Ének | 6. Ének | — | (10.) 8. Ének | — |
| 5. Ének | 7. Ének | 6. Ének | — | (11.) 9. Ének | — |
| 6. Ének | 8. Ének | 10. Ének | 10. Ének | (12.) 10. Ének | — |
| Utolsó Ének | 9. Ének | — | 11. Ének 12. Ének | (13.) 11. Ének (14.) | — |

Abból a körülményből, hogy a *II. Rész Második Énekénél* a K1.-ben is megjelölte a kihagyást, azt következtetjük, hogy már a teljesen elhagyott ének kihagyása előtt megnyirbálta az *Elmélkedéseket*.

Kérdés, miről lehetett szó a kihagyott énekben? Kisfaludyról aligha, mert a füzetbe beírta volna neki, amit nyomtatásban nem közölhetett. Abban az énekben, melynek elején maga jelöli meg a kihagyást, nyilvánvalóan Baróti Szabótól búcsúzott el. A meghagyott négy strófa elenyésző töredéke lehet a teljes éneknek. Az egészen elhagyott énekben — tekintetbe véve a *II. Rész Harmadik énekének* tartalmát, valószínűleg párisi életéről beszélt. Ennek emléke lehet a Szajna említése és a *Mercure Étvanger*-ra való utalás. Ha következtetésünk helyes, nem szorul magyarázatra, mért hagyta el ezt az énekét.

4. Az *Elmélkedésekben* négy olyan személyről van szó, aki nagy szerepet játszott B. életében: Baróti Szabó Dávidról, Ilosvay Krisztináról, Virág Benedekről és Kisfaludy Sándorról. Mindegyikkél részletesen foglalkoztunk már korábban. (L. Baróti Szabóról a *Tartóztatás*, Ilosvay Krisztináról az *Esdeklő panasz*, Virág Benedekről a *Serkentő válasz* és *Enyhülés*, s *viszontajándék* Kisfaludy Sándorról a *Kisfaludi-Hímfő*hez c. versek jegyzeteit).

5. B. a költeményhez sok terjedelmes jegyzetet fűzött. Ezeket megírásuk időrendjében adjuk közre. Legkorábbi közöttük a K.-ban maradt meg, a legkésőbbiek a PM. megjelenése, 1835 utánról valók. Ez utóbbi csoport írásának idejét onnan tudjuk, hogy a verssorokat, amelyekhez

jegyzeteit fűzi, az 1835-i kiadás lapszámái szerint jelöli meg a költő. A jegyzetek időrendjét a tagolás változása, ill. a kiadások alapján legtöbbször elég pontosan meg lehet állapítani. A K.-ban lévő egyetlen jegyzet a költő párizsi munkálkodásáról tudósít:

» *S szolgálván innen is Népeimet, Hazámat,* » —

Ennek teljes értelmére nem lesz talán szükségtelen tudnod, hogy amikor ezt a költeményt falusi csendes magánosságomban szerzettem, egyszersmind két más ilyen rendbéli dologgal is foglalatostkodtam, úgymin: 1^o a magam poétai magyar munkáimnak összeirogatásával és megegyengetésével, hogy azokat majd idővel szép és tiszta nyomtatásban közre ereszthessem; és 2^o Ossziánnak azon nevezetes új editio szerént való új fordításával, amely Londonban 1807. eszt., három kötetben nyomtatott ki, — az eredeti gál nyelven, *Macfarlan* deák (majd betű szerént való) fordításával egyetemben. Erre az editora, az akkori időkben, teljes lehetetlenség volt szert tenni; azon kívül, hogy különben is igen dárگا. Egyetlen egy nyomtatvány volt Párizsban, melyet a Császári Bibliotheca számára hoztattak Angliából. Ezt kellett nékem ott copiólnom, s ugyanazért két hónapig szünet nélkül bójárnom; nem bízhatván az ebbéli figyelmetes másolást senkire másra. *Ahlwardt*, oldenburgi professor, ugyanezen kiadás szerént tette a maga fordítását az eredeti nyelvből, melyet Osszián kedvéért megtanult volt. Megvan nálam ez a német fordítás is, a többivel együtt, azaz *Macpherson*, *Cesarotti*, *Letourneur*, (anglus, olasz, francia), *Harold*, *Petersen*, *Schubart*, *Jung*, *Stollberg*, *Denis*, *Rhode* s több más német fordítókéval. *Ahlwardt* munkája hasznos és kedves lehet fordításra, az említett *originál* mellett, de enélkül nem sokat érne; olvasásra pedig éppen nem kellemetes. — Oly sok fáradságom gyümölcse nem vész el talán! —

Pontosan nem tudjuk meghatározni, de az írás és a költemény kialakulása szerint a huszas évek tájáról származik egy hosszabb, J. v. Müller valamelyik művéből való részlet, amelyet B. a *II. Rész Hatodik Ének* 57—58. sorához függesztett, de nyomtatásban ki nem adott. Nem magyarázó jellegű jegyzet, inkább egy olyan hely megjelölése, amely ugyanazt a gondolatot fejt ki, mint az egész *Hatodik Ének*.

B. egyik kedves, újra meg újra elismételt gondolata — a szellem műveinek halhatatlansága — ősi humanista közhely, a korban is gyakran felbukkan. Baróti Szabó Dávid például a bátorságnak — mint a hazafiúi virtus egyik főerényének — halhatatlanná tevő hatalmáról énekelt 1789-ben, *A magyar huszárokhöz*. (*Mogjobbtott s bővített költeményes munkái*. Komárom, 1802. I. 9. 1.)

B. különben J. v. Müllertől a gondolat politikai vonatkozású megfogalmazását is kiírta (MTA., — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 38., J. v. Müller: *Sammtl. Werke*, Stuttgart—Tübingen, 1810—19. V. 353. 1.)

A jegyzetül felhasznált idézet szövege a következő. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 140.):

*Int ezek s több mások szelid böltsesége,
S gyönyörködtet szavok mennyei szépsége* —

Alle Staates der Vorwelt sind dahin; gefallen Tyrus, Karthago, Königinnen der Meere. Rom blieb auch nicht ewig. Der Chalifen revolutionäres Reich zerfiel, verschwand. Andere, Cometen gleich, drohten einen Augenblick; schnell waren sie vorbeigezogen. Auch die Eislasten des Hochgebirgs (*ewig* genannt) brechen; es sind Alpen eingestürzt. Zeiten

kommen, Zeiten verschwinden; andere sind da. Was ist unverilgbar? Was, eingegraben in den Geist, sich fortpflanzt von Geschlecht zu Geschlecht.

Als bei auflebender Kenntniss der grossen Schriftsteller des Altertums Viele bei Bewunderung der einfachen Majestät ihres Vortrags stehen blieben, wurden höhere Gemüther von der liebe jener Verfassung entzündet, welche die Griechen und Römer zu solcher Kraft und so herrlicher Entwicklung erhoben. Vornehmlich, da die meisten Italienischen Staaten von Usurpatoren hart und habsüchtig regiert wurden. Mit guten Monarchien ver trägt sich der Geist des Altertums. Wo wird klassische Literatur mehr als unter der Britten getrieben? aber die Könige sind sicher, seit auch sie es sind.

Das ist der Sieg und Adel des menschlichen Geistes. Die welterschütternde Macht der gewaltigen Tyrannen, ihre Schrecken, ihr Joch, ist, mit den Foltern in ihrer Brust und mit dem Seufzern der Nationen, vorüber: Noch lebt und wirkt (oft mehr als Anfangs) und so lang die Welt steht, noch leben und wirken, was grosse Seelen, ohne andere Macht als die Sympathie der Guten, zu Emporhaltung, Führung und Begeisterung der Gemüthler, in unsterbliche Werken niedergelegt. Noch schmeichelt der Natursinn Herodots, noch findet der Xenophontische Honig zum Herzen den Weg; noch lehrt Polyb; Demosthen's Donner is nicht verhallt; Marcus Tullius proskribiert den Antonius noch. Es giebt unempfangliche Zeiten; aber was ewig ist, erlebt immer seine Zeit. Unkluge Anwendung bringt Unglück, aber das Bewusstsein hält schadlos.

Das Werk des Themistocles mochte bei Chäronea ein Tag vernichten; der in der Akademie, in Lyceum, in dem Theater ausgestreute Same half der Stadt Athen noch neunhundert Jahre. Einst wird die unsterbliche Liebe für ihre Alten zu ihre Herstellung begeistern. Das Werk des ersten Brutus mochte ein Tag bei Philippi vereiteln. Als Rom nach der Freiheit auch die Welt verlor, blieb sie durch Erinnerungen, die kein Papst auslöschten und kein Eroberer anderswohin tragen kann, die ewige Stadt. Des Geistes Werk geht nie verloren; andere leben nur dadurch.

Johannes Müller

1825-ben, mikor a költemény nagy részét kiadta a SzA.-ban, az akkori szedés szerint egész ívet kitevő jegyzetet fűzött hozzá (121—136. l.) Ezek egy részére előbbi fejtegetéseinkben hivatkoztunk már, itt egy pontjukra kell még felhívniunk a figyelmet.

B. generációjának költői között talán az egyetlen, aki élete végéig élénk figyelemmel kísérte Európa eseményeit. Így azok közé a kevésszámú magyarok közé tartozott, akik felfigyeltek a görög szabadságharcra s reflektáltak rá. Az alábbi jegyzeten kívül a hagyatékban található két vers és két újságcikk-másolat tanúskodik erről. A verseket Wessenberg írta; B. 1827-ben másolta le őket. (Griechenland an die Christenheit, Die goldene Zeit, MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18. 133.) A két cikk a békekötéssel foglalkozik; mindkettő az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ból való. Az egyik azt vizsgálja, megtartják-e a békeszerződést a törökök (1829. ápr. 26. 116. sz. Beilage, és ápr. 28. 118. sz. Beilage; az első németül, a második u. a. franciául; B. a francia cikket másolta le.) A másik másolat egy hosszabb cikk (*Über die Lage von Griechenland nach dem Frieden von Adrianopel*) harmadik részéből való: *In welcher Form soll Griechenland und von wem beherrscht werden?* B. két részletet emelt ki belőle. Nyilván egyetértett az *Allgemeine Zeitung* cikkével, s főképpen az a része fejezte ki véleményét, ahol a jövőendő legjobb államformáról ezt mondja az újság: (B.-nál az Allg. Z.-tól eltérően, új bekezdésben, (MTA.) — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 56.):

»Die grosse Idee und Aufgabe unserer Zeit nach den Irrungen der drei letzten Jahrhunderte« *die Monarchie mit der Freiheit durch öffentliches Recht und öffentliche Gewährschaften desselben zu versöhnen*, diese auch unter den Griechen in Wirklichkeit einzuführen, das ist die Aufgabe, das ist die Kunstum so dringender, so schwieriger, weil Griechenland an der Schwelle jener Länder liegt, in denen *Anarchie* und *Tyrannie* die blutigste Geissel schwingen, und man die Pforten seiner Unabhängigkeit und innern Ruhe gegen den Einbruch dieser Erynnen des menschlichen Geschlechts schirmen muss.«

B. tehát legalább is nyilvánosságra hozott műveiben, az alkotmányos monarchia hívének mutatkozott. Az alkotmányos királyságban, ahogy ő látta, a népé a hatalom, s a népnek kell azt kivívnia: »Wie sich die Menschen vervollkommen, gebührt ihnen auch mehr Freiheit ... das Gute muss siegen, und Despotie, Freiheitsunterdrückung schwinden«; ob mild u. allmählich, ob blutig u. furchtbar, ist Gott bekannt,« — mondja Sydler svájci képviselő 1831-ben, s vele B. is (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 131.) Az *Allgemeine Zeitung* 1826. márc. 13-i sz. (Beilage) kiírta az angol pénzügyminiszter beszédét, aki ezt mondja: »... ich begreife nicht, wie es um ein Gemüt bestellt sein mag, das auf Kenntnisse mit dem Auge der Furcht blickt«, azt vallja, hogy a tudás hatalom, s azzal fejezi be beszédét, hogy a kormányzat célja a nép boldogságának és jólétének elérése. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 142.) Idé tartozik az is, hogy kimásolta az *Allgemeine Zeitung*-ból a saint-simonisták négy tételét:

»Alle gesellschaftlichen Einrichtungen der ärmsten und zahlreichsten Volksklasse bedürfen der ungesäumtesten Verbesserung in moralischer, intellektueller und materieller Bezeichnung.

Alle Vorrechte der Geburt müssen ohne Ausnahme abgeschafft werden.

Jedermann soll nach seiner Fähigkeit und nach seinen Taten beurtheilt werden.

Fürderhin wird auf der Erde nur eine Gesellschaft, nur eine Familie bestehen!« (1831 márc. 7., MTA — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 35.)

Úgy látszik tehát, hogy ő az első magyar, aki foglalkozott a saint-simonizmussal (V. ö. Túróczi-Trostler József: *A saint-simonizmus magyar visszhangja*. ITK. 19:9. 270. 1.)

A görög szabadságharc iránti érdeklődésével kapcsolatos, hogy hagyatékában Byron egy nekrológját is megtaláltuk; ezt felesége másolta ki a *Journal des Dames et des Modes*. 1824. máj. 30-i számából (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 116.)

A SzA.-ban megjelent jegyzetek szövegét a folyóiratnak az OSzK.-ban lévő abból a példányból vettük, amely B. tulajdona volt. A költő ebben főként stiláris szempontból — számos javítást tett; ezt a javított szöveget közöljük.

J E G Y Z É S E K

a) [II. rész, Első ének, 20.] Baróti Szabó Dávid, ki a *Virt* nevét oly igen ismeretessé tette, élt ugyan még akkor; de a távul lévő, s már több időtől fogva idegen messze földön (Európa nyúgati szélén) lakó poeta Bécsből holt hírét vette. Csak későbbben, több esztendők múlva tudhatta meg bizonyosan, hogy még valósággal életben van, — ámbar nagy öregsége s igen elgyengült beteges állapotja miatt a földi nyomorúságokból felszaba-

dító végórát ohajtva várja, olyan lévén, mint az, aki *Jovis ignibus ictus Vivit, et est vitæ nescius ipse suae!*

Ugyanezt jelentő s ezen szókkal bizonyító saját búcsúzó levelét, melyet halála előtt nem sok idővel, (még utolsó napjaiban és ilyen szomorú állapotjában sem feledkezhetvén el a barátságának szent törvényeiről), igen erőtlen és reszkető kézzel írt vala hozzám, itt Felső-Ausztriában vettem, s mély megilletődéssel olvastam, — őbenne vesztvén el legrégebb és leg-hívebb pályafutó bajtársamat; valamint a haza is egyik legjobb, leghasznosabb, tudós fiát, s a magyar nyelv és poézis egyik legfőbb díszét és oszlopát;

b) [U. o. 23.] Ezen költeménynek nagyobb része (melyben nem a szerző, hanem annak nevében a Múza szól) sümegei koszorús poétához nagyon intézve; ki a magyar Petrárka dicső nevét minden tekintetben oly igen megérdemelte, s akinek tisztelt személyéhez a szerző már 32 esztendőttől fogva különös hajlandósággal s hazafiúi szíves szeretettel, bizodalommal viseltetik.

c) [I. Rész, Hatodik Ének] Ez a X. ének ki volt ugyan már egyszer, ezelőtt nyolc esztendővel nyomtatva; minekutána már előbb, a szerzőnek egyéb munkáival együtt, elég sokáig kézírásban hevert volna. (Horatiusnak ama jó tanácsa szerént: *nonumque prematur in annum*). Ettől függvén mindazonáltal, és egyenesen ebből folyván a XI. ének kezdetének értelme, s különben is ez avval szorosán öszvetartozván, és együtt egy kis egészt tévén: illendő, vagyis inkább szükséges vala most itt ezt is újra, eredeti saját állapotjában kinyomtatnunk, és így a Tud. Gyűjtemény érdemes olvasóinak mind a kettővel egyszerre kedveskednünk; annyival is inkább, mivel a szerző verseinek egész gyűjteménye még eddig nem jött ki nyomtatásban.

d) [U. o. 25.] *Hella, Athéna, Homér, Pindar, stb.* — Nemcsak szabad, hanem szinte szükséges (főképp versekben) az efféle idegen neveket megmagyarosítani. Megkívánja ezt néha mind az *eufónia*, mely a mi nyelvünkben közönségesen és méltán uralkodik; mind a versalkotásbéli okos gazdaságkodás (1), s a sorban minden szillaba helyével kímélve bánó gondos takarékoság, melyhez képest arra kell néznünk, hogy számra s mértékre vett beszédünk tömött értelmű, s gondolatokkal, képekkel és harmóniával teljes, azaz valóságos *poétai beszéd* legyen. (Mert a sort, a verset, a szótagok meghatározott bizonyos számát holmi haszontalan és semmit sem jelentő üres hangokkal bétölteni igen csekély és illetlen dolog, s poétához teljességgel nem férhető szerencsétlen igyekezet. *Neque enim, concludere versum, Dixeris esse satis!*)

Ezt cselekszik az írók más nemzeteknél is; kik az illetén külföldi szókat, neveket, hasonlóképpen az ő nyelvek hangzatbeli tulajdonságaihoz alkalmaztatni, s megmagyarosítani szoktak. Így p. o. az olaszok, franciák, németek a római nagy lantosnak nevét említvén, nem írják és nem is mondják: *Horatius*; hanem ezt a három betűt: *ius* vagy elváltoztatva felcserélvén, vagy egészen kihagyván, imígy alkalmaztatja mindegyik a maga nyelvéhez: *Orazio, Horace, Horaz*.

Ezt cselekedték már több századoktól fogva mindég a magyarok is; amint csak imezen nevekből is nyilván kitetszik: Ágoston, András, Boldizsár, Ferenc, István, János, Kálmán, László, Pál, Péter, Sándor stb.

És ugyanezt cselekszik az eleddig meg nem magyarosított nevekre nézve néha még ma is a nemzet jelesebb poétái, s ezek között különösen az, aki egyik énekében több régi s mostani tudós népek halhatatlan bölceit illő dicsérettel említvén, s Homérusnak az előbbi homályt hazája egeről

elszéllyesztő hatalmas geniusát az új fényvel feltűnő s mindent megleve-
nítve felvidámító szép naphoz hasonlítván, imígy énekel :

*»Szeretem én látni, mint kél
Egy nap dicső pompában,
A még durva görögöknél,
A még setét Hellában; —*

és aki ugyanazon szép énekében Németország fő poétái közül is egynéhányat
méltán magasztalván, s a tudományok régi hazájának nevét is még egyszer
említván, az egyikről imezt mondja :

*»Wieland által vezetettvén,
A Gráciák honjában
Otthon lenni szeretek én,
A hajdani Hellában.«*

Így szoktak az okos emberek, az értelmes, tudós írók, az igaz poéták,
mindég és mindenütt, az élő nemzeti nyelv dolgában mindenre vigyázni,
figyelmezni, s mindent annak természetéhez, külső-belső mivoltához
alkalmaztatni.

Ellenben a tehetetlen, tudatlan, ízetlen és mégis mindég tudománnyal,
s nem tudom miféle különös új ízléssel kérkedő, hívatlan nyelvpallérok
és nehézhallású nyomorult verselők, minálunk ma szinte keresve keresik
az *idegenséget!* Nem ismervén, nem tanulván meg a nyelvet illendőképpen
és teljes mivolta szerént; nem ismervén annak sem igaz jó tulajdonságait,
melyeket szorgalmatosan meg kellene mindenkor őrizni, sem holmi hiános-
ságait s valóságos szükségseit, melyeken csak lassanként lehet és igen vigyázva
kell segíteni; s nem tudván semmit olyast kigondolni, üres agyokban felta-
lálni, amivel magyarokhoz magyarul és magyarosan beszélve, s valamit
újat és hallásra vagy olvasásra méltót mondva, figyelmet gerjeszthetnének,
s amiért józanul ítélő tudós embertől dicséretet várhatnak: a nemzetnek
örömet egész nyelve járását felforgatnák, egész magyarságát felkevernék,
s elváltoztatnák; csak hogy magokat valamilyen megkülönböztethessék,
és a tudatlanoktól csudáltassanak. A dolog velejére keveset ügyelvén, annak
csak külsején akadoznak; s észre sem veszik, hogy a szók és kifejezések,
habár jók és magokban szépek volnának is, csak *jelei* a gondolatnak! Ez az
oka, hogy magok sem tudván tulajdonképpen, mit akarnak, és mit csele-
kesznek, mindég mindenhez fonákul kezdenek; hogy semmit a maga
régii helyén meg nem hagyhatnak, el nem tűrhetnek; és hogy nemcsak
szükségtelen, otromba s idomtalan új szók és kifejezések faragására vete-
mednek, hanem többnyire mindég ott újítanak, ízetlenkednek, erőszakos-
kodnak, ahol se nem *illik*, se nem *kell*, a jobb és igazabb ízlésnek ellenére;
se nem *lehet*, a nyelv természetének s a szók magyaros hangzásának és az
erre néző s ezt követő régi jó szokásnak sérelme nélkül (2)

Szabad igenis és néha szinte szükséges, amint mondám, némely idegen
szókra, külföldi nevekre nézve a hangok elváltoztatása, s többnyire a
végső betűk és szillabák felcserélése vagy kihagyása. De igaz egyszersmind
és önként értendődik, hogy valamint minden egyéb olyatén nyelvbéli dolgok-
ban, úgy különösen az effélékben is mindég bizonyos mértéket kell tartani,
és a nyelv természetére, az *eufóniára* s a helyes ízlésre nézve az illő határt
meg nem haladni; minthogy még a jó is rosszá, s még a szép is rúttá válik,

ha mód nélkül való. Igaz és helyes mindég s mindenütt, és így itt is, ezen értelemben is, amit Horatius imez igen ismértetes versékben mond :

*Est modus in rebus; sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.*

Ezen határokat ismérni, tudni, látni, érezni, kétségkívül nem minden embernek, s nem is minden írónak, vagy versszerzőnek dolga. *Omnia tamen haec exigunt aere iudicium: analogia praecipue.* Aki nagy ésszel, éles ítélő-erővel, széles és mély tudománnyal s különös jó és kényes ízléssel nem bír, hagyjon békét a nyelvújításnak, és ne szaporítsa a nyelvrontók számát, amelyek neve máris légió!

Lássuk a dolgot közelebről egy-két példában; a szebb tehetségű s jobb szándékú, de tapasztalás s hív, bölcs kalauz nélkül szűkölködő fiatal írók és versszerzők kedvéért.

Így ha p. o. ama régi nagy költőnek, *ingenti qui nomine pulsat Olympum, Maeniumque senem Romano provocat ore*, ezen nevé: *Maro*, magyar versben akarjuk alkalmaztatni: nemcsak szabad és illő, hanem valóban szükséges, az a betűnek rövid hangját hosszúra változtatnunk, *Máró*; hogy Marónak ne olvastassék. — Ebben a névben viszontag: *Gratia*, az első magánhangzó mindég hosszú lévén, és sem deák, sem magyar, sem akármely egyéb európai nyelven soha meg nem rövidíthetvé, (*Gratia, Grácia, Grázia, Grâce, Grazie stb.*) felette nagy és eltűrhetetlen rít hiba s valóságos képtelenség volna metrumos versben a daktilusból tribrachist csinálni, vagy a többesszámban ezt a krétikuszt: *Gráciák*, mely az imént például előhozott második kis strofában találatik, anapesztszra változtatni! . . . Képtelenség volna, mondom, ezt a szép nevet, mely a magyar poézisban is már régen szokásba jött, és a mitológiából több ilyenekkel együtt méltán befogadtatva megnevezetett, oly rítul elcsúfítani, s ezáltal a józan értelem és helyes ízlet ellen oly megbocsáthatatlan vétket elkövetni, s általjában azt vélni, gondolni, hogy az úgynevezett poétai *licentiának* nincsenek semmi határjai! (3) Ilyen visszás gondolat okos emberhez, igaz poétához semmiképpen nem férhetvén, valóban csak olyantéle szerencsétlen és íze fogott versfaragónak fejéből származhatnék, aki ezen két versnek gyönyörű szépségét:

*Te Liber, et, si laeta aderit, Venus,
Segnesque nodum solvere Gratiae, —*

teljességgel nem érezhetné, s *Ámor* imádandó három testvérének és ugyan ezen *kegy-istennék* minden igaz tisztelőjének esküdt ellensége volna; — s azért *Apolló* szép és bölcs húgai körül is szintoly hiában alkalmatlankodnék fűzfaverseivel, mint a kedves *Faludinak* ama rossz és vakmerő durva *Síposa*, ki a *Múzsák* minden kábaságtól s dísztelenségtől irtóző kényes udvarát bosszúságból *leány-várnak* nevezve csúfolhatni vélte (4).

Amit egyébaránt a poéta ezen X. ének egynehány verseiben ama régi bölcs és vitéz atyák elfajult unokáiról mond, (az akkori közvélekedés szerént; amelynek helytelenségéről mindazonáltal már ma senki sem kételkedik); arra nézve szükséges tudni, s meggondolni: hogy mikor a szerző ezt írta, akkor annak az iszonyú véres háborúnak, amely azon szerencsétlen tartományokban (a tudományok és szépmesterségek hajdani kedves honjában és az európai kultúra s csinosodás tiszteletreméltó bölcsőjében) ezelőtt öt esztendővel oly véletlenül kiütött, és azóta mind e napig, az egész kereszténység fájdalomára, szünet nélkül s mind a két részről oly

dühös haraggal folytattatik; hogy, mondom, akkor ezen véres háborúnak és az ebből következő sokféle nagy szerencsétlenségnek még csak híre sem volt. Ehhez képest nyilvánvaló dolog, hogy a mai időről és ezek igen különös természetű környüállásairól akkor ugyan senki sem szólhatott, sem a poeta nem énekelhetett.

Nem lesz azonban talán mégis ugyanezen környüállásokra nézve szükségtelen itt azt is meggondolnunk, hogy találathatnak a mi hazánk kebelében, valamint minden egyéb országban, olyan rendbéli kártékony és elvetemedett embertelen emberek is, akik mindég mindenütt rosszat gyanítván, s mindég mindenben gáncsot keresvén, néha még a kákán is csomót lelhetnek, s a legszebb, legártatlanabb virág kelyhéből is mérget szíhatnak, és a legtisztább mézet is epének nézhetik, s szentelenül rágal-mazhatják. Azt kell tehát, az ilyenek miatt, itt most nekünk is előre mondanunk — ama régi jeles poétának szavaival, akinek ez efféle gonosz indulatú s hazudozva árulkodó gyáva lelkek még Trajanus udvarában is árthattak, (noha Plinius igen nagy becsülője, szíves jóbarátja, s kész pártfogója volt): *Absit a verborum nostrorum simplicitate malignus interpret! Improbe facit, qui in alieno libro ingeniosus est.*

e) [U. o. 45.] *Kárhágó, tengerek asszonya, királya,
Hová lett? —*

Émlítésre s figyelemre méltó, amit nemrég Párizsban a tuniszi követ, *Szidi Mahmud*, ezen régi nagy és hatalmas fővárosnak romladékairól kérdez-tetvén feleletül mondott. A német Közönséges Újságlevelekben (a párisi *Étoile* után) imezeket olvashatni a többi között:

»Wass Karthago betrifft, so weiss er, (der Abgesandte des Dey von Tunis), dass noch grosse Zisternen vorhanden sind, die dieser berühmten Stadt des Altertums gehört haben. Im Allgemeinen, setzte er hinzu, giebt es aus den vergangenen Zeiten nichts über der Erde; alles ist unter der Erde.« — Lásd: *Allg. Zeitung*. Nro 138. 18 Mai 1825.

Bármí józan gondolkozású s helyes itéletű derék ember lehessen és légyen is a feljebb megnevezett afrikai követ, — amiről, ha nem csal a közhír, alig lehet kételkednünk; nem hibázunk talán mégis, ha ezen feleletét olvasván, azt véljük: hogy ez a Dídó s Hannibál néhai hazájából jött érdemes utazó talán maga sem gondolta meg voltaképpen ezen utolsó (igen kevés, de igen nyomos, és Európában ma felette sokat jelentő s megfontolásra több tekintetben igen méltó) szavainak teljes értelmét!

De akármint légyen ez magában; igaz és bizonyos az, mindég és mindenütt: hogy az olyan nemzet, mely a tudományokat nem szereti, s a tudósokat nem kedveli, nem becsüli, és így azokban önnönmagát is illőképpen megbecsülni nem tudja, — teljességgel nem méltó arra, hogy kebelében jeles nagy írók, szívét-lelkét felemelő s híret-nevét örökítettő nagy poéták támadjanak. És valósággal nem is támadhatnak. Ezek nélkül pedig, akármint tegyen, és akármint kérkedjék haditetteivel, erejével, hatalmával, vitézségével, szabadságával s egyéb akármiféle javaival, tulajdon-ságaival, sohasem juthat igaz és állandó fényes dicsőségre, halhatatlanságra. *Paullum sepulchra distat inertiae celata virtus.* Az esztendők jártával előbb vagy utóbb, amint jó vagy balszerencséje s szomszédinak minéműsége és általában az időnek szünetlenül változó s mindent megváltoztató folyam-tája magával hozza, lassanként úgy elenyézik, és vagy az erősebbek által elverettetvén, vagy más népekkel összekeveredvén, s az idegen vérű, nyelvű, szokású jövevényektől, gyülevész sokaságtól saját honjában el-nyomattatván, úgy eltűnik a világ piacáról nyelvével, szokásaival, törvé-nyeivel s egész nemzeti létével együtt, hogy utoljára még csak híre sem marad

fenn; vagy ha talán egészen ki nem vész a neve, még ezt is többnyire — nem saját érdemének, okosságának, hanem csak a vak szerencsének, leginkább pedig a különösebben csak azon népnek köszönheti, amely helyébe állott, s hazáját és birtokait elfoglalta, vagy az igát nyakába vetette. Így a későbbi századokban élő nemzetek csak azt tudják, csak azt hiszik, s hihetik felőle, amit győzedelmes ellensége jelesebb íróinak és költőinek róla mondani, talán mulatságból regélni, s meséket koholva tréfálni, vagy pedig egyéb elmúlt dolgokról írván és beszélvén, történetből egytől egytől szóval említeni tetszett; — ami rendszerént nem igen válik becsüléssel!

Nagy és világos példa ebben az a hajdani híres hatalmas város, amelyről itt szó vala; s amelynek szomorú esete minden most élő, s a népek sorában még fennálló, de jövődöbéli sorsáról, híreről, nevéből talán keveset aggódo, vigyázatlan nemzetet méltán ijeszthet, oktathat, és erejének, hatalmának mulandóságára hathatósan emlékeztethet, s mindenütt minden hazafit, minden értelmes jó polgárt szüntelenül inthet, gondolkodásra indíthat!

Vae victis! . . Miért és honnan származott, vagy kik által lett oly közönséges ez a gyalázatos példabeszéd: »*Punica fides*«? Vajjon ily becsutelen híre volna-e ma Kárhágó népének, ha oly jeles írók oly halhatatlan poéták támadhattak, s támadtak volna ott is, mint *Livius*, *Sallustius*, *Caesar*, *Tacitus*, mint *Cicero*, *Virgilius*, *Horatius*, *Ovidius*, s több más ilyen rendbéli nagy és felséges elmék, kik a római népnek dicsőségét örökítették, nyelvét mindenütt mindenekkel megkedveltették, s annyi sok századoktól fogva mind e napig fenntartották, és a világ végéig fenntartani fogják?

Ide járul, és különös figyelmet s megfontolást érdemel, hogy sok más régi nagy nemzetekről a világ ma még kevesebbet tud, mintsem a hajdani Rómának ezen hatalmas, de szerencsétlen vetelkedő-társáról. Egészen eltűnő az a földnek színéről, úgy lemerültek a feledékenység setét éjjelébe, s úgy el vagynak ott örökre temetve, hogy egykori hazájok fekvését, lakhelyek és anya-városok határjait, vidékeit még csak holmi vízfogó csatornák s egyéb olyatén csekély omladékok sem ismértethetik, mutathatják többé!

*Omnes illacrymabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte; carent quia vate sacro.*

Gondoljátok meg, és vegyétek ezt ma szívetekre ti is, ó hazámnak minden rendbéli jobb és értelmesebb fiait különösen pedig ti, nagyobb elméjű, jelesebb tehetségű, tudományú, s továbbra néző, messzebbre látó, igaz magyarok! Gondoljátok meg ezt és munkálkodjatok serényen, míg nap vagyon; eljő az éjtszaka, melyen (amint mennyei nagy mesterünk mondja) senki sem munkálkodhatik. Tegyétek meg ma híven mindazt, amit tehettek; s ami még az idők és környülállások minémiségéhez képest valóban lehetséges . . . Most országló, annyi sok népeken s tartományokon ritka nagy fényvel, hatalommal uralkodó, mindeniket a maga saját tulajdonosságai s különös érdemei szerént megbecsülő s mindnyájukat egyaránt oltalmazó koronás királyotok szentséges személyében olyan fejedelemmel áldotta meg hazátokat a mindenek atyja, akinél ősi nagy nevetek, anyai szépenyelvek s ezzel élő-haló egész nemzetiségtek, *magyarságotok* javára, dicsérete, méltóságára nézve jobbat és bölsebbet alig kívánhattatok, kérhettetek volna. Éljetek minden haladék s halasztás nélkül az idővel, alkalmatossággal s higgyétek el, hogy ha most ezt (amilyen a világ állapotjának változva változó környülállásaiban s az elsiető, senkire sem váró szárnyas időnek

sebes mentében talán soliasem jó többé) akár restségből, akár vigyázatlanságból elmúlatnátok, egykor bizonyára nemcsak a külföldi népek méltán vádolhatnának, s nemcsak irigy ellenségeitek gúnyolva kisebbitnének benneteket, hanem még saját gyermekeitek, sőt még unokáitok unokái is átkozhatnák megbocsáthatatlan gondolatlanságtokat!

*Múlnak az esztendőök : változnak az emberi dolgok ;
S változik Im ! Európa szemünk láttára naponként.
Int az idő ! Később — késő lesz minden igyek'zet,
S nagy szégyen, bánkódva hiú panaszokra fakadni,
És az eget s könyörüleiten vak sorsot okozván,
Helyre nem állandó hárunkonn akkor epedni,
Amikor isten sem tud rajta segíteni többé !*

f) [U. a. 53.] Tudni való, vagyis inkább közönségesen tudva lévő dolog, hogy abban az időben, amelyről itt emlékezet vagyon, ez a híres főváros (Olaszországnak ahhoz tartozó részeivel együtt), minekutána már előbb ezer meg ezersféle szerencsétlenséget szenvedett, és majd az egyik, majd a másik hadakozó fél seregeitől több ízben elfoglalvatván, a hrosszú, tüzes háborúnak s abból következett sok erőszakos változásnak minden-némű sanyarúságait teljes mértékben tapasztalta volna, utoljára ismét idegen kézre jutott, és régi saját függetlenségét egészen elvesztvén, az akkori nagy birodalommal végképpen egyesítettett, s annak több esztendőök alatt csak egy részecskéje, csak második városa volt. Megmaradott t. i. ebbéli nem vélt új állapotjában mindaddig, valamig az öszveszövetkezett európai fejedelmek és szabadságokért harcoló népek diadalmas fegyvere által több azonegy sorsra került országok s városokkal együtt az is fel-szabadíttatván, ugyanazon győzedelmes hatalmasságok közakarattjából s tetszéséből előbbi fejedelmének önként és ingyen vissza nem adatottott.

Ez, amint mondám, valósággal megtörtént, és ma világszerte tudva lévő, bizonyos dolog ; melynek, nem oly igen régen, mi magunk is mindnyáján szemieinkkel látó tanui valánk. De egyébaránt is, és ha mindezek nem így volnának is, — amiről itt és közönségesen a poézisban, értelmes emberek előtt úgy sem lehet kérdés ; — a Tudományos Gyűjtemény érdemes tudós olvasóiról mindazonáltal, s egyáltaljában a magyar nyelv és poézis minden rendbéli kedvelőiről méltán fel lehet és fel is kell azt már előre tennünk : hogy a régi nevezetesebb népek történeteit, és különösebben ennek a hajdan oly igen hatalmas (és valamig fennáll, mindég hatalomra vágyó, s Aenéás atyjának ama különös hagyását : *Tu regere imperio populos*, etc. soha el nem felejthető) városnak annyi sok századok alatt oly gyakran tapasztalt viszontagságait, lakosainak elkorcsosodását, iszonyú erkölcs-telenségét s erejének, hatalmának, tekintetének elhanyaglását és végre teljes erejétét mindnyáján tudják, szinte már ifjúságotktól fogva jól isméri. (Habár ezen nagy változásokról és ezek okairól s következéseiről későbbben kezdetek is elmélkedni, s az ilyenféle tárgyakról szóló nagy írók halhatatlan munkáiban bővebb oktatást és gyönyörűséget találni.) Tudják az ilyen értelmes olvasók egyszersmind, és kétségkívül önként meggondolják azt is : hogy mikor a poéta az emberi elmének alkotó nagy erejéről s *szebb, jelesebb* remekmiveinek állandóságáról — *ingenii egregia facinora, siculi anima, immortalia sunt* — általjában énekelvén, az egyik vagy másik városnak, nemzetnek, országnak ismérétes történeteit különösen említi, vagy annak szomorú sorsáról, végső veszedelméről példázva szól ; hogy akkor ő, mondom, szavainak értelmét nem valamely bizonyos időszakra, e vagy

ama nevezetes évre, napra, mai vagy tegnapi s tegnapelőtti különös esetre alkalmaztatja s határozza meg. Nagyobb és méltóbb célja lévén énekének s egész művészi munkálkodásának, ez akkor önéki talán eszébe sem jutott. Most pedig, midőn ilyen főbb rendbéli nevezetes dolgokról emlékező verseit, (idegen messze földön régen készült s azóta többször megegyengetett, illő szorgalommal megjobbított magyar strófáit, *dona studio disposta fidelis*) hazája tisztelt fiainak s leányinak méltó bizodalommal általküldi, annál kevésbé lehetne szándékában, minthogy azolta is, amennyi esztendőt, szinte majd annyi századot éltünk; és még ma is több országokban, több nevezetes népeknél folyvást sok olyan dolgokat történni látunk, hallunk, melyek az ő beszédének értelmét újra meg újra szünet nélkül bizonyíttják, hovátoább mindinkább erősítik. Közönséges, bizonyos és tagadhatatlan igazságokat hirdetvén, ezeket akarja, ezeket kívánja (poétai teljes tehetsége szerent) polgártársainak szívekre kötni; és így mindnyájokat a hazának, a közjónak, az érdemek által szerzett igaz dicsőségnek forró szeretetére, s a józan és törvényes szabadságnak és az áldott békekességnek megőrzésére, serény oltalmára felindíttatni, mindenek felett pedig a népek és királyok mennyei hatalmas urának atyai gondviselése iránt erős bizodalomra gerjeszteni.

Ez volt legalább az a nagy és magas tárgy, melyre a szerző célozott. törekedett; s melyet egész munkájában mindég szemmel tartott, és elérni igyekezett. Erre arányzott leginkább és különösen az itt közlött XI. énekben; — melyben feljebb tisztelt régi jóbarátját ugyanazon tárgynak további serény üzésére bátorítván, *qui monet, ut facias, quod iam facis, ille monendo laudat*, és maga is arra igyekezvén, a gyászos emlékeztető Sajó, Várna, Mohács vidékein elesett vagy az olyatén halálnál százzorta keményebb sorsra jutott, (külföldi kínos rabságra hurcoltatott!) szerencsétlen magyarok most élő s egymással ma is gyakran ellenkező, visszátkodó, s még a legfőbb és legszükségesebb dolgokban is nehezen és ritkán egyezhető maradvékít szemes vigyázásra, szoros vigyázásra, hív öszvetartásra, hazafiúi viszonzszeretetre s szíves, nyájas bizodalomra inti, buzdítja; — s melyben egyszersmind az irigy haragnak, vad gyűlölségnek, visszavonásnak feljebböző dagályos kevélységnek s engedetlen akaratosságának szomorú következéseit és az országokat felforgató s egész nagy népeket fejedelmeikkel együtt végső nyomorúságba döntő, zabolátlan függetlenségnek (átkokkal teljes *anarchiának!* a határtalan és önkényes uralkodás iszonyú testvérének! vagyis inkább szülőanyjának!) rettenetes kárait, bizonyos veszélyeit röviden ugyan és csak közönséges vonásokkal, de igazán és olyan színekkel igyekszik festeni, rajzolni, amelyenket az efféle dolgok természeti minémúsége kívánni látszott.

Ó! ha Apolló s Kalliope fiának mennyei lantját örökségben nyerhette volna, s annak mindent megbájoló hatalmas hangjaival új csudát tehetne! . Vajha, mondom, ahelyett hogy most érzéseit, gondolait csak erőtlen, néma, hideg szókkal jelentheti, szíve s elméje lobogva égő tűzét egész elevenességében közölhetné!

Vajha mindazt, amit néha szomorú magános óráiban érez és gondol, úgy önthetné, nyomhatná minden hazafi-társának szívébe lelkébe, amint ő maga érzi s gondolja! S vajha legalább imezen szent igazságot azon lángoló betűkkel tüntethetné minden magyarnak szemébe, amelyekkel ő a haza templomának oltárán feljegyeztetve látja, szemléli: hogy »Mennél nagyobb a szükség, annál szükségesebb s a segítség! annál szükségesebb és hasznosabb a jótanács! az egyesített erő s igyekezet; a serény, bátor és állhatatos öszvemunkálkodás; a szíve s egyetértés; s az elszánt és mindég minden áldozatra kész hazafiúi s nemzeti közlélek! «

A JEGYZÉSEKHEZ B. MÉG TOVÁBBI JEGYZETEKET IS FÜZÖTT

1. *Gazdaság, gazdaskodás, gazdálkodás* — ez a három szó három különböző képzet különös jele. Ezen különbségre a mai magyar írók nem igen vigyáznak, s azért egyiket a másikkal gyakorta felcserélik, — még azok is, akik szünetlenül a nyelvnek műveléséről, bővítéséről, pallérozásáról beszélnek; holott jobb és tanácsosabb volna azt előbb illendőképpen megtanulniok, s teljes mivolta szerént ismerniék! Aki p. o. azt állítja, hogy a *míg* és *még* között nem kell különbséget tenni, maga sem tudja, mit mond.

2. Vajjon miféle gonosz lélek súghatta nékik, s hitethette azt el velek, hogy p. o. az a csúfos, nevetséges, illetlen és kába selypegés-pelypegés, sziszegés-szuszogás, amellyel most a nemzetet kínálják, az éret eszű, s férfiúi méltóságát érző tudós magyarnál kedves lehet? S vajjon meddig fog még a nyelvrontók semmit sem szégyenlő s a vak vezért vaktában követő, gyáva seregének megengedettni, hogy tovább is szünetlenül s minden tartózkodás nélkül zavarhassák, keverhessék, csúfíthassák a legszébb élő nemzeti nyelvnek eredeti csinos karakterét, s mindég mindenütt a beszéd tárgyához illő saját hangzását, tulajdon épségét, tisztaságát? Meddig lesz még szabad nékik (újra is kérdem), egy olyan nemzeti nyelvet rontani, zavarni, keverni, bémocskolni, mely, amint az egyik legjelesebb magyar költő oly igazán mondja, egyformán alkalmas a szélvésszel ordítani, a fergeteggel dörögni, csattogni, a sassal fellengezni, a gerlicével nyögni s a fülemülével zengedezni? . . . S mit nyert eddig (hogy itt egyúttal ezt is említsük és kérdezzük), mit nyert eddig ez a dicső szép nyelv azáltal is, hogy némely tudós grammatikusok (többnyire jobban tudván deakul, mintsem magyarul, és nem a grammatikát s grammatikai szisztémát alkalmazván a nyelvnek természetéhez, tulajdon géniussához s igaz nemzetiségéhez, hanem a nyelvet erőltetvén az önként koholt szisztémához) magyar szavainkat szükségtelenül eljótázza *megnemzetesítették*? s hogy a nyelvet új ortográfiai reguláikkal lassanként majd egész hangzatbéli nemzetiségétől megfosztották? *Aliud est Latine, aliud grammaticae loqui!*

3. Ama régi nagy rétor imezen szavainak értelmét: *Poëtas metri necessitas excusat*, józan ésszel nem lehet erre magyarázni, s azt vélni, hogy az ebbéli kénytelenség a versszerzőnek mindég minden esetben mentéséül szolgálhat! Ha ez így volna, nem vesződött volna Ovidius oly sokat az egyik jóbarátjának nevével; de római s meghatározott hangú név lévén a *Tuticanus* neve, szintén úgy nem lehetett az önéki saját kedve szerént megváltoztatnia, valamint nekünk nem szabad azt cselekednünk imezen két-két trochausból álló magyar nevekre s több effélékre nézve: Szentiványi, Marczibányi.

4. Akinek azonban ma mégis minálunk oly igen sok követői vagynak, hogy a *Mopszusok* nemzetsége szinte napról napra szaporodni látszik — mind a jóízlésnek, mind a magyar nyelvnek és poézisnak nem kevés ártalmára s szégyenére! Igazán és bölcsen mondja e tekintetben is a jó La Fontaine:

Rien n'est si dangereux qu'un ignorant ami;

Mieux vaudrait un sage ennemi.

A következő jegyzet a költemény mai elrendezése szerint a *II. Rész Ötödik énekének* 21. sorához tartozik. (MTA. — M. Irod. 2^o 18. 138.) Amikor azonban B. a jegyzetet írta, a X. énekhez fűzte. A K.-ban a sor a *Hetedik*, a HM.-ban a *Hatodik énekben* foglal helyet, a SZA.-ban ezt a részletet nem közölte B. A *II. rész Ötödik éneke*, ha a végleges tagolást nézzük és a részekre bontást nem vesszük figyelembe, éppen a tizedik. Ebből arra következ-

tetünk, hogy a jegyzetet a költő a SzA.-ban megjelent változat kidolgozásának idején fűzte a vershez. Nyomtatásban azonban, nyilván antiklerikális szelleme miatt, nem jelent meg. Szövege a következő:

•Istene félelmét

Ezen szók értelmére nézve nem lesz talán szükségtelen, nyilván és világosan megjegyeznünk: hogy itt az a mélységes alázattal és minden okos teremtményhez illő szíves tisztelettel s háladatossággal, de egyszerűsággal és határtalan bizodalommal teljes indulat értetődik, melyet az emberi nemzet örök hatalmú s végtelen jóságú bölcs atyja iránt minden igaz keresztény érezni, s a földi pályának nehéz terhei, gyakran változásai, számtalan sok veszélyei, s néha szinte majd perig lenyomó kemény viszontagságai között is (sőt akkor leginkább és főképpen!) mindég és mindenütt szívében viselni szokott; s mely szerint őtet, a mindenek egy urát! soha még csak gondolattal sem merné vagy akarná megbántani, — valamíg eszén van! és hitének vígasztalva bátorító s erősítő fényes világát el nem veszítette.

Nagyon csalatkoznék tehát, és igen balul ítélné, ha az ilyenféle tudományos tárgyakat és kérdéseket röviden érdeklő, s néha csak egy-két szóval illehető poétai szerzemények olvasói közül valaki azt vélné s állíttaná, hogy a szerző netalán azt a rabszolgai félelmet, rettegő gyáva-ságot értheti s ajánlhatja, amelyet ugyan sem ő teljességgel nem érthet és jóvá nem hagyhat, sem akárki más a tudós világ előtt igaz lélekkel senkinek nem ajánlhat. Tudni való, sőt elég közönségesen és Európában ma már szinte mindenütt tudva lévő dolog, hogy az olyatén bizodalmatlan-ság és reszkető gyáva félelem, mely a régi vak homálynak, éjjeli pogány setétségnek, s durva tudatlanságnak tulajdona, s szomorú osztályrésze vala, (s a föld számtalan sok népeinél, lakossainál, még ma is az!) sem általjánban a józan ésszel, felderült ép értelemmel és valódi tudománnyal s bölcseséggel meg nem egyez; sem különösen a szereteten és szabadságon épült, s mennyei szépségével még a legvadabb szíveket is megengesztelhető, lassanként szelíd emberségre, jámborságra szoktatható, felséges religiónak világos törvényeivel semmiképpen össze nem fér, — nyilván és egyenesen ellenkezvén mind az istenségnek imáandó fő tulajdonságaival, tökéletességeivel, mind az annak képére s hasonlatosságára alkotott embernek természeti méltóságával.

A tiszteletes régiség legnagyobb bölcsei, különösen pedig és név szerint a Stóá legjelesebb tanítványai, háladatlannak nevezték az olyan embert, aki csak félelemből adott hálát a jótéteményért; s esztelennek, dühös bolondnak tartották azt, a ki az isteneket hasonló méltatlan okból imádta, s rossz és visszás neveltetéséhez képest, babonás értetlenségnek és vak indulatinak ösztönéből véres áldozatokkal tisztelte. Bizonyos és szembetűnő világos dolog volt öelötök t. i., s bizonyos és szembetűnő világos dolog ma is minden okos ember előtt, hogy senki sem szeretheti azt, akitől rettegve fél és irtózik.*

Ingratum — voco, úgymond az egyik római bölts (omnium Stoicorum acutissimus), — ingratum voco, quisquis metu gratus est.

Deos nemo sanus timet. Furor est enim, metuere salutaria, — nec quisquam amat quos timet.*

Vultisne deum cogitare magnum et placidum, et majestatem leni verendum, amicum et semper in proximo? non immolationibus et sanguine multo colendum: (quae enim ex trucidatione immerentium voluptas?) sed mente pura, bono honestoque proposito? Non templa illi, congestis in altitudinem saxis, struenda sunt: in suo quisque consecrandus est pectore.*

A V. előkészítése korából egy később elhagyott; jegyzetről tudunk számot adni. Ez az *Utolsó ének* 122—123. sorához tartozik. A hagyatékban egy különálló papírszeleten (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 62.) és a KI-ben találtuk meg:

*Les désirs innocens et les chastes attraits.
Passent dans l'Elysée, et ne meurent jamais.*

A cédulán B. a *Hatodik énekre* [!], a 206. l.-ra utal. Nyilvánvaló, hogy ez a feljegyzés a PM. megjelenése után íródott, mert ott állnak a sorok (*S imádoti hölgyetek . . .*) az idézett helyen.

Egy papírlapon a PM. sajtó alá rendezésének idejéből maradt a költőnek egy feljegyzése, melyen számbavette, hová akar jegyzetet fűzni. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. IV. 18.) Az *Elmélkedésekre* vonatkozó rész így fest:

Negyedik Könyv.

A M. Költő. II. rész 2. ének

4. ének
NB. Petrárkáról, különös jegyzés.

5. ének
Stat sua cuiqua dies e c.

6. ének.
Aut illis flamina etc. *Propertius*.

S azonagy fő tárgyra törő szándékában etc.

7. ének

Lásd *Mercure étranger No VI. Paris, 1813*. NB. Annak szerzőjéről és azon Szerzőnek nevééről, mely — nem az enyim!

Neque datur in universitate tam intima sympathia, quam ille veri et boni.

Fr. Baco

Seneca, Müller János, Baco, Terenc.

a) b) c)

Az énekek száma alá az odaszánt mottót, a megjegyzetelendő sort, vagy témát írta B. Az *Ötödik ének*nek a fenti vázlatban feljegyzett vergiliusi mottója (*Stat sua stb.*) a PMc.-ben még szerepel, csak a nyomtatásból maradt ki; a *Hatodik ének*, mottója a SzA-beli közlés óta van helyén. A másik hasámban a jegyzetet rögzítette meg B., inkább csak néhány emlékeztető sor vagy jelzés formájában. A tervezett megjegyzések közül egyedül a *Mercure Étranger*-re való hivatkozás kapott helyet a PM.-ben, ez is rövidében, csak mint bibliográfiai utalás; a cikk szerzőjének személyére nem tért ki a költő; hagyatékában sem találtunk ilyen feljegyzést. Az emlékeztetésül feljegyzett két sor azonban mégis újabb bizonyíték lehet arra, hogy az említett folyóirat magyartárgyú cikkeit valóban B. írta.

A *Negyedik ének*hez a Petrarcáról szóló jegyzet végleges formában valószínűleg nem készült el. A költő hagyatékában legalábbis nem akadunk rá. A jegyzet magva véleményünk szerint Petrarcának egy Boccacciohoz írott leveléből vett idézet lett volna, amelyben a költő a tudatlan, gáncsoskodó embereket ítéli el. Az idézet tartalmilag jól illik a *Negyedik ének* második feléhez; B. a vakbuzgóság és butaság kártevéséről ír ott és a »bölcsesség szelíd érdemi«-nek dicséretével fejezi be az éneket. A Petrarca-idézet egyszer fordul elő egészen önállóan, minden magyarázat nélkül (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 69.); kétszer megjegyzést fűz hozzá B. (u. o., 70., 84.); egy papírszeleten csak a bevezető sorokat találtuk, itt az idézet első szava figyelmeztet arra, hogy mi következik. Hogy B. jegyzetnek szánta Petrarca sorait, onnan látszik, hogy mindkét helyen, ahol bevezetést, ill. záró-mondatot írt hozzá, a feljegyzés első sorának elején ott áll az a) vagy

b) jelöl, hogy valahová fűzni akarta a költő. Éppen a betűk hívják fel a figyelmet arra, hogy a két megformált jegyzet még az 1835-i kiadás előkészítése előttől származik: a közölt jegyzet-vázlat u. i. csak egy jegyzet tervezet a *Negyedik Ének*hez. Nem tenné tehát indokolttá a betűk használatát; B. ugyanis, a vázlat tanúsága szerint minden énekél előlről akarta kezdeni a jegyzetek számozását; ahol csak egy jegyzet volt, csillagot tett.

Egy helyen b) alatt áll a Petrarca-idézet (u. o. 70.):

„a) *Lascivi pueri, quos tu nisi Juste coerces — Horat.*

b) Petrárca is, az olasz (toskánai) prózának atyjához, Bökkács Jánoshoz írván, imezeket mondja: *Animadverti alicubi librum ipsum canum dentibus lacessitum, tuo tamen baculo egregie tuaque voce defensum. Nec miratus sum; nam vires ingenii tui novi, et scio, expertus esses hominum genus insolens et ignavum, qui, quicquid ipsi vel nolunt, vel nesciunt, vel non possunt, in aliis reprehendent; ad hoc unum docti et arguti, sed elingues ad reliqua. — Epist. Joan. Boccaccio. Opp. tom. I. p. 540. Basil.*”

Itt B. utalása megelőzi az idézetet, éppúgy, mint abban a fogalmazványban, amelyben csak a fenti mondatot írta le kissé átstilizálva, a Petrarca levélből vett helynek pedig éppen csak első szavát (U. o. 98.): »Petrárka Bökkács Jánoshoz, a Toskánai prózának attyához, (a Decameron szerzőjéhez) írott egyik levelében imezeket mondja: *Animadverti* etc.»

Azt a fogalmazványt, amelyben az utaláson kívül megjegyzést is fűz az idézethez, utolsóként közöljük. Kétséges, hogy időrendben is ez a legutolsó-e. Ha a kidolgozás részletességét vesszük az időmeghatározás alapjául, kétségtelenül ez; ha azt, hogy melyiket számhatta egyetlen jegyzetnek a *Negyedik ének*hez, a második helyen közölt változat, mert e mellől hiányzik a sorrendet jelölő betű. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a harmadik mellé is valószínűleg utólagosan, piros ceruzával írta az a) betűt B. A jegyzet szövege a következő (u. o. 84.):

a) *Animadverti alicubi librum ipsum canum dentibus lacessitum, tuo tamen baculo egregie, tuaque voce defensum. Nec miratus sum; nam et vires ingenii tui novi, et scio, expertus esses hominum genus insolens et ignavum, qui, quicquid ipsi vel nolunt, vel nesciunt, vel non possunt, in aliis reprehendent; etc.* Így ír *Petrárka* Ferenc a világszerte ismértetes Decamerone halhatatlan emlékezetű szerzőjéhez, Bökkács Jánoshoz, kit egész Olaszország a toskánai prózának atyja gyanánt tisztel.

Petrárka és Bökkács (valamint hajdan a római nyelvnek és poézisnak arany idejében, *Virgilius, Plotius, Varius, Horatius*) szíves jóbarátok voltak. Az ilyen nagy és ritka szép lelkű poétákhoz nem férhet az irigykedés; mely mindég és mindenütt csak a Méviusok, Báviusok, Anserek, Cornificusok, Fánniusok, Demetriusok csevegő nyájának (genus irritabile) örökös tulajdona.

A jegyzetek felsorolásában szereplő Bacon-idézet többször előkerül a költő hagyatékának papírseletein. Egyről tudjuk, hogy már a PM. megjelenése után vetette papírra, mert annak lapszámára hivatkozik. (U. o. 57.) Ezen a papírseleten ott van a *Hatodik ének* 9—10. sora is, amelyhez Bacon mondása tartozik.

I. Rész. Első Ének.

M.: V. 121—123. 1.
SzA. 1825. 65—6. 1.
PM. 159—161. 1.

- K.:** KTE., 77. sz. = K. Csak 1—12, 29—32. sorok.
 PMc. 159—161. 1.
- Szv.:** C.: *Első Ének.* (K.); a mottó hiányzik.) *I-ső Ének.* (SzA.) *Első Ének.* (V.)
3. *Eljött* (K.)
 4. *'S mindent új életre hoz lehellelével.* (K.)
 5. *városi* (K.)
 6. *Kevély nyomorúság' fényes rabigáját* (K.)
 9. *mezőre;* (SzA.)
 10. *levegőre;* (K., V.)
 12. *jövendőre.* (K2)
 - 13—28. sorok a K.-ból, hiányoznak. Az ezek helyén álló strófa végül az *I. Rész Ötödik Énekének* 5—8 sora lett. A szövegösszehasonlítást l. ott.
 22. *levegőre,* (PMc.)
 30. *tanyája,* (SzA.)
 32. után a K.-ban: *'s a' t.*

I. Rész. Második Ének.

- M.:** SzA. 1825. 66. 1.
 V. 124. 1.
 PM. 162. 1.
- K.:** PMc. 162. 1.
- Szv.:** C.: *II-dik Ének.* (SzA.) *Második Ének.* (V.)
 3. *kertyében,* (SzA., V.)

I. Rész. Harmadik Ének.

- M.:** SzA. 1825. 66—67. 1.
 V. 125—126. 1.
 PM. 163—164. 1.
- K.:** KTE., 77. sz. = K. — Csak 1,—4, 9—12, 17—20. sorok.
- Szv.:** *Második Ének.* (K.) *III-dik Ének.* (SzA.) *Harmadik Ének.* (V.)
1. *rózsakotsijából;* (K.)
 2. *Ébred a' Természet mély nyúgodalmából;* (K.)
 3. *Levetkezett a' Föld éjjeli gyászából;* — (K.)
 4. *'S már a' Nap, kihatóván a' köd' homályából,* (K.)
 - 5—8. sorok a K.-ból hiányoznak
 11. *itt éldben* (K.)
 13. K-ban csak ennyi: *Reményt, 's bizodalmat, hogy etc.* — A 17. sorig a szöveg hiányzik.
 16. *homályáral* (SzA., V.)
 17. *Úgy van; bár* (K.)
 18. *múltat* — (SzA.)
 19. *indulat.* — (K.)

I. Rész. Negyedik Ének.

- M.:** SzA. 1825. 67—68. 1.
 V. 127—129. 1.
 PM. 165—167. 1.
- K.:** KTE., 77. sz. = K. Csak 1—16. és 25—36. sorok.

- Szv.:** C.: *Második Ének.* (K.) *IV-dik Ének.* (SzA.) *Negyedik Ének.* (V.)
1. *hoznak,* (K.)
 2. *változnak,* (K.)
 3. *illatoznak,* (K.)
 4. *járfadoznak,* (K.)
 5. A V-ben az *egygyik* szó után a vesszőt kikaparta B.
 8. *levegőben,* (K.)
 14. *pályámat;* (K.)
 16. *munkámat.* (SzA.)
 - 17—24. sorok a K-ból hiányoznak.
 18. *súgára,* — (SzA.)
 24. *emlékezetében!* (SzA.)
 26. *jobb ajándékával* (K.)
 27. *böv adománnyával* (K.)
 30. *Vad mérgével tovább* (K.)
 31. *eltüremének,* — (K.)
 33. *borúlat,* (K.)
 34. *indúlat,* (K.)
 35. *múlat,* (K.)

I. Rész. Ötödik Ének.

- M.:** SzA. 1825. 68—69. 1.
V. 130. 1.
PM. 168. 1.
- K.:** K. T. E., 77. sz. = K. Csak 5—8. sor.
PMc. : 168. 1.
- Szv.:** C.: *V-dik Ének.* (SzA.) *Ötödik Ének.* (V.)
1. *Ti, kik* (SzA., V., PMc.)
 5. *Mennyünk . . . anyakeblébe,* — (K.)
 7. *tünvén elméjébe,* (K.)

II. Rész. Első Ének.

- M.:** SzA. 1825. 113. 1.
PM. 171—173. 1.
- K.:** KTE., 77. sz. = K. Csak 1—24. sorok.
MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79. 19. sz. = K1.
PMc. 171—173. 1.
- Szv.:** C.: *Harmadik Ének.* (K.) *VI-dik Ének.* (SzA.) *VI-dik Ének.* (K1.)
2. *kezdetében,* (K., SzA., K1.)
 3. *ösvényében* (K.)
 4. *Izerentsében :* (SzA.)
 - 5—12. a SzA-ban hiányzik.
 5. *Te, ki hogy Pindusra kalarázom* (K.)
 6. *'S az igaz ditsőség' úttýába vezetél,* (K.)
 7. *Minthogy félre térni* (K.)
 9. *bizodalma* (K.)
 12. *hatalma;* (K., K1.)
 13. *Múzsál . . magánosságot;* (K., SzA., K1., PMc. [PM ; PMk-ban
B. a vessző fölül a pontot kivakarta.)
 14. *Eredgy, 's lásd* (K.)
 16. *mirtus-ágot;* (K1.)

21. *Apolló' Kedvesse*, (K., SzA.; így a K1-ben is, utóbb javította át a végleges szöveggel megegyezőre B.)
22. *A' htv Jzerelemnek boldog Énekesse*, (K.)
Hunnia' még élő legjobb énekesse. (SzA.; K1-ben er. u. így, utóbb alakította át a költő az egész strófát a végleges szövegre.)
23. *Örömmel fogadván fejére tehesse*, (K., SzA.; K1-ben er. u. így.)
24. *'S Némzete láttára . . viselhesse*. — (K.; K1-ben er. u. így) *'S Irigyink láttára* (SzA.) — A K-ban itt következő öt versszakból lett később az *Enyhülés*, *'s viszontajándék*. Az ének *'s a' t*-tal fejeződik be, többi része hiányzik.
- 25—28. sorok a K.-ból és a SzA.-ból hiányoznak. A K1-ben megvannak, de piros ceruzával áthúzva, a 26—28. sorok u. itt csonkák. Egy következő versszakot kitépett a költő.
29. *tájának* — (K1.)
31. *Hazának*, (K1.)
32. *vitéz Népe'* (SzA., K1.)
33. *'S áltkelvén a' Dunánn*, (SzA.)
34. *Büszkén emlékeztet száz diadalmára*, (SzA.)
36. *halmáral* (SzA., K1.)

II. Rész. Második Ének.

- M.:** SzA. 1825. 114. 1.
 PM. 174—175. 1.
- K.:** MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79. 19. sz. = K1. Csak 9—16. sorok.
 PMc. 174—175. 1.
- Szv.:** C.: *VII-dik Ének*, (SzA.) *VII-dik Ének*. (K1.)
 1—4. csak a PMc-ben és a PM-ben.
 9. *Tudván* (SzA., K1.)
 16. *tájékal* (SzA., K1.)
 22. A sor a SzA-ban is er. zárójelben, B. saját példányában ezt kikaparta.
 24. *sok szép énekérvől* (SzA.); B. saját példányát a végleges szöveggel megegyezően javította át.)

II. Rész. Harmadik Ének.

- M.:** PM. 176—177. 1.
K.: PMc. 176—177. 1.

II. Rész. Negyedik Ének.

- M.:** HM. 1818. I. 225—228. 1.
 PM. 178—185. 1.
- K.:** KTE., 77. sz. = K.
 MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79. 19. sz. = K1.
 PMc. 178—185. 1.
- Szv.:** C.: *Hatodik Ének*, (K.; Mottója: *Mollia, Pegasides, vestro date serva Poëtae!*) *A' Magyar Petrarka Tisztelőjinek!* (Töredék 18bb esztendőkh előtt készült; de még kézírásban lévő költeményből). *Hatodik Ének*, (HM. Mottó nélkül.) *Xdik Ének*. (K1.); utóbb

ceruzával átjavítva: VIII. A mottó mint a K.-ban, aláírása: *Propert.*)

1. *De kelly tovább, Múzsám, (K., HM.) Kelly már tovább Múzsám (K1.)*
2. *Jzélére, (K., HM.) szélére; (K1.) szélére: (PMc.)*
3. *Ama' jeles Költő' (K., HM.)*
10. *újjltya, — (K., HM.)*
12. *Mind Hazája' Népét (K., HM., er. így a K1-ben is, B. ezt utólag javította át.)*
13. *'s nézd, mint él Honnyunk' Édenében (K., HM.; K1-ben eredetileg ugyanígy.)*
16. után a K-ban, HM-ban és K1-ben niucsen jelölve kihagyás;
21. *Vitézlő Magyarok' (K., HM., K1., er. így a PMc-ben és a PM-ben, B. a PMc-t és a PMk-t átjavította.)*
24. *Poétája, (K., HM.)*
26. *(Hol barmok, fák, folyók hódoltanak néki) (K., HM.)*
28. *vég tájéki; (K., HM.)*
36. *szekerétt! (K., HM.)*
42. *öröm-életéről, — (K., HM.)*
47. *A' száz-kapus Théba, Világ' tsudájára — (K., HM.)*
50. *romladéki) (K., HM.)*
54. *fénnyében, — (K., HM.) fényében — (K1.)*
58. *öömére! . (K)*
60. *'S légy még ott-is Hazád', Nemzeted' díszérel (K, HM)*
- 61—68. sorok a K-ból és a HM.-ből hiányzanak.
64. *nagyságát; — (K1.)*
69. *letévén (K., HM., K1.)*
70. *száz ezerét; (K1.)*
74. *ösvényéről, — (K.)*
76. *védelméről. (K., HM.)*
77. *olajágát, (K., HM., K1.)*
78. *boldogságát, (K., HM., K1.)*
79. *világát, (K., HM., K1.)*
90. *mer jobb állapotjáról, (HM.)*
94. *élőket. (PMc.)*
- 99—100. helyett a K-ban a köv. sorok:

*A' Föld' Erőssei már elhíhették-e,
'S mind Ők, mind jobbágyaik, sztevekbe vették-e,*

A HM.-ban a fentiek helyén két kipontozott sor áll; a 101—104. hiányzik.

105. A K.-ban a sor első két szava javított.
106. *népek ügyét... igazgattya? (K.)*
108. *kivághattya; (K., HM.) kivághattya? (K1.) — E sor után a K1-ben még a következő versszak:*

*Ő! ki mindnyájokat előre serkenti,
'S veszélyes álmokból gyakran felvettenti,
De, ha bús végzésit egyszer kijelenti,
A' vakmerő kevélyt többé meg nem menti?!*

Ugyanez a versszak lényegtelen stiláris eltéréssel megtalálható a K.-ban és a HM.-ban is:

1. *És bár mindnyájokat*

3. *végzését*

112. *védelméről.* (HM.)

II. Rész. Ötödik Ének

M.: HM. 1818. I. 228—231. I.

PM. 186—191. I.

K.: KTE., 77. sz. = K.

MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79., 19. sz. = K1.

PMc. 186—191. I.

Szv.: C.: *Hetedik Ének.* (K., mottó nincsen.) A HM.-ban cím nélkül folytatólagosan az előbbi ének után következik. K1-ben er. XI-dik ének, utóbb B. IX-re javította a számot. Mottó nincsen.

A PMc-ben a Horatius-idézet alatt még a köv. mottó:

*Stat sua cuique dies ; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae : sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus.*

Virgilius.

1. *Viseld hlv lélekkel felvállaltt igádat,* (K., HM.)
2. *kiszabott pályádat,* (HM.; a K.-ban javítás előtt szüntén ez. lehetett.)
4. *Hazádat.* (K., HM., K1.)
5. *elmét,* (K., HM., K1.)
6. *értelmét,* (K., HM., K1.)
7. *gerjedelmét,* (K., HM.)
8. *'s a' Szépnék szerelmét,* (HM.) PMc.-ben a szórend eredetileg: *Szépnék 's Jónak.*
10. *Érdemét erkölcsi tökéletességben,* (K., HM.)
12. *reményét — az Égben!* (K., HM.) *Égben.* (K1.)
- 13—16. sorok a K.-ból és a HM.-ból hiányoznak.
13. *forgattya.* (PMc.) *forgattya ;* (PM., K 1.)
16. *Pályája' végtzélyát el nem hibázhattya.* (K1.)
23. *Szeretvén 's tisztelvén* (HM.)
24. *senki' más'* (K., HM., K1.)
26. *Nemes természete'* (K., HM.)
27. *Erdőszak'-útáló* (K.)
28. *magyarságátl —* (K.)
31. *szentül kötelességének,* (K. HM.)
32. *terhének!* (K1.)
38. *fertelem; ezt . . . kívánnya !* (K1.)
40. *bálvánnyal)* (HM.)
42. *bátor szívvél . . . pályádat;* (K., K1.) *bátor szívvél* (HM.)
44. *örök bér* (K., HM.)
45. *lelkeket* (K.)
52. *Nemzettyek', Hazájok'* (K., HM; er. így a PM. c.-ben, így lett a PM.-ben is. B. a PMc.-t és a PMk.-t utólag javította ki.)
56. *táblájára;* (K., HM.)
58. *'S érdemet, tudományt, nevet nem szerettek,* — (K.; HM.-ben u. így, csak a sor végén nincsen gondolatjel.)

61. K1-ben er. a sor végén pontosvessző volt.
 62. *kerettyében*, (K., HM.) *kerettyében*, (K1., er. pontosvessző volt.)
 69. *aratósnak*, (K., HM., K1.)
 72. *munkásnak*, (K., HM.) *munkásnak*; (K1.)
 74. *erköltsében* — (HM., K1.)
 75. 's *fog élni majd* (K.) K1-ben eredetileg: *Él! 's fog élni mindig*
 Utóbb B. a véglegessel megegyezőre javította át.
 76. *érdemében!* (K., HM.— K.)

II. Rész. Hatodik ének.

- M. HM. 1818. II. 65—68. 1.
 SzA. 1825. 114—117. 1.
 PM. 192—197. 1.
- K.: KTE., 77. sz. = K. Csak 1—16. sorok,
 MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79., 19. sz. = K1.
 PMc. 192—197. 1.
- Szv.: C.: *X-dik Ének. Buzdítás*. 1809. (HM.) *X-dik Ének* (SzA.)
1. *hatalma* (K., HM.)
 2. *meggyőz* (K., HM. K1.; u. így a SzA.-ban is; B. saját példányát a végleges szöveggel megegyezőre javította ki. A PMc. írása is javított ezen a helyen.
 5. *elmúlnak*, (K., SzA., K1.)
 6. *Osztópok, királyi-ízekék jelfordúlnak*, (K.) *lelepúlnak*, (HM.)
 7. *borúlnak*, (K., HM.)
 8. *országok eltűnnek*, (K.)
 10. *(Bizván* (K., HM.)
 11. *szándékában*) (K., HM.)
 16. *hatalmának!* (K., K1.) — A K-ban e sor alatt 's a' t., alatta pedig a következő megjegyzés: *NB. Ez a' 8dik Ének imozen strófákon végződik: (mellyeket a' XI-dik [1] ének' világosabb értelméve ide kell írnom.)*
 A két strófa azonos az *Utolsó Ének* 85—92. sorával A szöveg-összehasonlítást l. ott.
 20. *levelei*, (HM.) *levelei* — (SzA., K1.)
 24. *fénnyében!* (HM., SzA., K1.)
 25. *határi*, — (HM.) *határi*: (SzA., K1., PMc.)
 29. *szolgának*, (HM.; K1.-ben eredetileg szintén így.)
 36. *szegletében!* (HM.)
 - 37—44. sorok a HM.-ból hiányoznak.
 44. *szükségében!* (SzA., K1.)
 - 49—52. sorok a HM.-ban zárójelben állnak.
 - 54—55. helyett a HM.-ban két kivonalkázott sor. B. saját példányába utóbb ceruzával véglegessel megegyező szöveget írt be.
 57. *Int, oktat még ezek' szelid böltsesége*, (HM.)
 60. *Homályba nem menend... ditsőségbe!* (HM., SzA., K1. szintén így volt, B. utólag javította át.)
 64. *Hazája*, (HM., SzA., K1.)
 65. 'S *kinek bús panaszzát* (HM.)
 66. *szemből*; (K1.)
 68. *nemből* (HM., SzA., K1.)
 69. *van*; (HM.) *van*. (K1.)
 70. *hajlékai*, (HM., SzA., K1.)

73. *Király' királyi* (HM., SzA., K1.; a SzA.-ba utóbb B. a *királyi* helyett a *fejedelmi* szót írta; a PMc.-ben a két szó alatt kaparás van.)
74. *arany-koronája* (SzA.)
80. *szívében;* (HM., SzA., K1.)
81. *nevét népének, honnyának,* (HM.)
82. *Érdemét az Erkölt's igaz bajnokának,* (HM.) *jeles Bajnokának* (SzA., K.; az előbbiben a szöveget B. ceruzával a véglegessel megegyezőre javította ki.)
83. *a' Múzsák* (HM.)

Utolsó Ének

- M.:** SzA. 1825. 117—120. 1. Csak a 92. sorig.
PM. 198—206. 1.
- K.:** KTE., 77. sz. = K. Csak a 85—92. sorok és a 93.-tól végig.
MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79. 19. sz. = K1.
PMc. 198—206. 1
- Szv.:** C.: *Kilentzedik Ének.* (K. Mottó nincsen.) *XI-dik Ének.* (SzA.) K1-ben eredetileg *XIII-dik*, javítás után *XI. Ének.* Ugyanitt a 93. sortól *XIV-dik Ének;* B. a számot *XII-re* javította át. — A PM. Jankovich-féle példányában B. ceruzával megjelölte a mottó eredetét: *Horatius.* A szövegbe innen vettük át.
8. *fijáhozl* (K1.)
13. *keményiséget;* (SzA., K1.)
21. *különös kegyelme* (SzA.; B. saját példányában a szöveget a véglegessel megegyezőre javította ki.)
28. *szívességetl* (SzA., K1.)
31. *'S mind feleia' nemes* (SzA.; K1.; itt a *tulajdonságban* szó javított; a *nemes* helyett er. *nemesb* állt. A SzA.-t B. a végleges szövegre javította ki.)
34. *vérel* (SzA., K1.)
37. *táborának.* (K1.; B. a vesszőt ceruzával tette ki.)
43. *kövére;* (K1.)
44. *»Mi ... bérel«* (K1.);
45. *soha nem* (SzA., K1.; a SzA.-t átjavította B.)
48. *hárlhattya.* (SzA.) *hárlhattyal* (K1.)
- 49—52. sor a SzA.-ból és a K1.-ből hiányzik.
50. *vezélyes álmokból* (PMc., PM., B. a javítást a PMk.-ban és a PMc.-ben tette meg.)
61. *árva,* (SzA.; B. kijavította pontosvesszőre.)
67. *mennek;* (SzA.; utóbb B. a K1-el megegyezőre javította ki.) *mennek;* (K1.)
69. *kedvével* — (SzA., K1.)
70. *(Sem a' tsalárd lelkek' intselkedésével,* (SzA., K1.; az előbbi szövegét B. átjavította a véglegesre.)
72. *mérgével,* (SzA.; B. kijavította.) *dühével;* (K1.)
74. *déltzezségét;* (SzA., K1.)
77. *templomának,* (SzA., K1.; az előbbi B. a végleges szövegre javította.)
78. *vezélyes árjának,* — (SzA., K.; B. mindkettőt átjavította.)
80. *fogánakl* (SzA., K1.)
81. *örömére,* (SzA., K1.)
86. *Örökkétartandók* *találmányi;* (K.)

88. *tisztelnének* — (K., SzA.; ebben B. a vesszőt utóbb kitette.)
 91. *látod*, — (K.)
 93. *oh Múzsai!* (K.; K1-ben szintén így volt.)
 94. *kojzorúd'*; 's (K.)
 95. *De, tekintvén szíve' titkos gyötrelmére*, (K.)
 96. *felsekentésére*: (K., K1., PMc., PM.; a javítása PMk.-ban.)
 97. *lekednek*, (K.)
 98. *szemednekl* (K.)
 99. *Vidully! Majd ... hívednek*, (K., K1.) *hívednek*, (PMc.)
 100. *Ott, hol ... szenvednek*: (K.)
 102. *Ama' szebb 's jobb Lelkek'* (K.)
 105. *több más hiv bajnokkal*, — (K.) *több más* (K1.) PMc.-ben a sok alatt vakarás.
 107. *Ilt ma-is* (K.)
 108. *van; ott* (K.) *van* (K1.)
 112. *örvendeznek* — K1.)
 113. *minthogy Nemzettyeokról* (K., K1.)
 115. *Himfy! ... neveznek*: (K.) *neveznek*: (K1.)
 116. *megláttjátok!* (K., K1.)
 118. *Úgy majd Té, szívetelt Népetek' 's Hazátok'* (K.)
 120. *mind ketten!* .. (K., K1.)
 121. *élvén állandó hírvében*: (K.) 'S *népeteknek élvén* (K1.; javítás előtt ott is: *állandó hírvében állt.*)
 123. *szírelmében!* (K1.)

60. AD MANES ROMANORUM

A vers eddig még sehol nem jelent meg. Egyetlen kéziratát ismerjük. (OSzK. — Quart. Lat. 1560. 1. f.) B. linzi hagyatékában nyoma sincs. A kis epigramma félreérthetetlenül a Martinovics-perrel van összefüggésben, keletkezését hozzávetőleg az 1795—96-os évekre tehetjük. Az utolsó sor *septem...viri* szavai nyilvánvalóan a septemvirális táblára vonatkoznak, amely 1795-ben felülvizsgálta a királyi táblának a Martinovics-perben hozott ítéleteit s ápr. 28-tól máj. 23-ig tartó tárgyalásai eredményeképpen négy ítéletet enyhített, a többit súlyosbította, a halálos ítéletek számát négygyel növelte; Nem hagyta helyben B. felmentését sem: a septemvirek szabták ki kufsteini fogságát. (Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeküvése*. Bp. 1880. 362—364. l., Szinnyi, 83. l. *Benda*, II. köt. 615—617. l. Az epigrammát Kövendi Dénes fordításában adjuk:

A RÓMAIAK SZELLEMEHEZ

Nincs, amiért azt hihetnétek, hogy fényesebben buktatok el; romlásotok nem volt nagyobb a mienknél! Úgy mondják, Róma hajdan három ember bőszühe folytán bukott el: téged, magyar föld, hét férfiú veszt el!

61. ODE AD HUNGAROS

Napoleon 1796-ban ismételtön tönkrevverte az osztrák hadsereget Észak-Olaszországban. A bécsi politikai körök e vereségek következtében, eredeti szándékuk ellenére, arra kényszerültek, hogy újoncok és hadiadó

megszavaztatására összehívják a magyar országgyűlést. Ez november 6-án ült össze és dec. 10-én már szét is oszlott. A változás szelétől is rettegő kormány a Martinovics-per után mindent megtett, hogy a magyar politikai életben megakadályozza a II. József uralkodásának második felében, főleg pedig az 1790—1791-i országgyűlésen előhozott szabadabb gondolatok hangoztatását; az 1796-i országgyűlést is arra szorította, hogy csupán a király hadügyi kívánságait szavazza meg. Néhány követ szóba hozta ugyan a reformkívánságokat, de ezeket eltávolították az országgyűlésről. (Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. Pest, 1871—1873. VIII. k. 172—205. l.)

Az országgyűlés hangulatának befolyásolása céljából számos alkalmi vers jelent meg latinul, magyarul és németül; ezek mind a királyhűség erényének gyakorlására, az adó és katonaság megszavazására biztatták a rendeket. Pálóczi Horváth Ádám, Hatvani István és Czinke Ferenc az ismertebb ódaköltők, akik az új »Vitam et sanguinem«-et, a Mária Teréziának lelkes felkiáltással megajánlott segély megismétlését várják a magyaroktól. A leginkább portált, költői szempontból is nagyraértékelt buzdító költeményeket Denis, Birkenstock és B. írta. Michael Denis ódája *Protrep-ticon inclitae nationi Hungaricae* címmel, év és nyomda feltüntetésé nélkül, 2 levélen jelent meg 1796-ban; még ebben az évben német és magyar fordítás is készült belőle. (*An die Ungarische Nation*. Aus dem Lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt von Franz von Säulenfeld. Wien, 1796. — *M. D. Protrephtikonja magyarul*. Tekéntetes Glosius Sámuel ... hazafiti buzdítására és kérésére fordította K. M. Mérei Sándor. Pest, 1796.) Johann Melchior Edler von Birkenstock latin versének címe: *Ad Hungaros Hungarus*. 1796. Typographia viduae Alberti; még az év novemberében elkészült német fordítása. (*Der Ungar an die Ungarn im Jahre 1796*. Aus dem lateinischen Gedichte: Ad Hungaros Hungarus in freyer Prose übersetzt. Wien, gedruckt mit Albertischen Schriften. A fordítás megjelenése I. Birkenstock levelét a latin eredetinek Apponyi-gyűjteménybeli példányában az OSzK.-ban, 1796. nov. 6-ról: »Eine Übersetzung davon ins Deutsche ist in der Albertischen Druckerei unter der Presse.«) B. költeménye *Ode ad inclytos SS. et OO. Regni Hungariae* címmel jelent meg, a költőnek saját példányára írott feljegyzése szerint novemberben. Ennek is van német fordítása: *Ode an die Stände von Ungarn auf dem Reichstage zu Pressburg, in November 1796*. Übersetzt aus dem Lateinischen. Wien, 1797. Gedruckt und verlegt bei Fr. Aut. Schrämbl. A negyedréti alkalmi kiadványnak egyetlen példányát a MTA könyvtárából ismerjük, ahová B. hagyatékából került. A címlapra maga a költő jegyezte fel a fordító nevét: »Übersetzer: Friedr. Willh. Meyern, Verf. von Dya-Na-Sorc.« Meyern írt előszót Gabriella verseinek 1805-i kiadásához; B.-említtette regényét dedikálva adta magyar barátjának; ezt az ajánlást utóbb kivágta a példányból a költő.

Denis, Birkenstock és B. verseit egy bécsi levél keretében ismertette Wieland folyóirata, a *Der neue Teutsche Merkur*. (1797. I. Bd., a levél dátuma: Wien, den 12. Dezember 1796.) A cikkét levél formába öltöztető író először a tekintélyes Denis verséről beszél, azután Birkenstockéra, erről B.-éra tér át:

»Das Gedicht [Birkenstocké] wird von zwei eingedruckten sprechenden Vignetten geziert, und würde vielleicht ganz vollkommen sein, wenn der bis zum lyrischen Aufschwung sich erhebende Gang desselben nicht zuweilen mit dem Tone der Elegie etwas unverträglich schiene. Von dieser Seite hat ein dritter Dichter, ein hoffnungsvoller junger Hungar, dessen ausgezeichnete Talente in der Tat die grössten Aufmunterungen verdienen, Hr. von *Batsanyi*, in einer alkaischen Ode ad inclytos SS. et OO. Regni Hungariae

gar nichts zu wünschen übrig gelassen. Hier ist den Deutschen ein neuer Balde erstanden, nur dass er weniger üppig, wie jener, Schlag auf Schlag trifft, und darin sehr viel ähnliches mit den bewunderten Oden des Raf. Fabretti hat. Gleich vornherein das grosse, majestätische Bild vom Vesuv! Nun die Munterung der Verbündeten gegen die Neufranken.

(Itt idézi az Ode 61—72 sorait, majd így folytatja:)

Schön und gross ist am Ende die Anrede des Kaisers an die Ungarn. Kurz, das Ganze ist aus einem Guss, und des Gegenstandes sowohl als des Dichters würdig.

Sie sehen, dass bei uns der Geist der alten Klassiker so wenig als ihre Sprache ausgestorben ist, und freuen sich gewiss dieser schönen Blüten, die ein nördlicher Himmel unter Stürmen erzeugte.»

B. igen érdekesen és jellemzően reflektált a cikkre. Fenntartásokkal teljes válaszáat az elismerő kritikára J. v. Müllerhez 1797. jan. 10-én kelt leveléből ismerjük (*Zadányi*, 14—15. l.): »Von einem Wieland recensiert und gelobt zu sein, ist eine recht schmeichelhafte Sache. Aber ohne eine falsche Bescheidenheit mir zu schulden kommen zu lassen, kann ich Dir gestehen, dass ich die Celebrität nicht gern habe und ich hätte aufrichtig gewünscht, unbekannt zu bleiben. Da jedoch, wie Du mir schriebst, mein Name schon hinausgeschickt worden, möge es sein. Aber mein Freund, Dir sage ichs! es ist nicht diese Ode, wornach ich von Männern wie Wieland, beurteilt werden möchte. Und ich glaube nicht Unrecht zu haben, da ich vor dem litterarischen Auslande zum erstenmal auftreten soll, — man mich in den rechten und eigentlichen Gesichtspunkte zeigen möge, umsomehr, da diese Erscheinung für mein künftiges Schicksal (nach dem, was mit mir bisher geschah) vielleicht nicht ganz gleichgültig sein dürfte. Um mich unterdessen hierüber verständlich zu machen, scheint es mir nötig, dass ich mich mündlich mit Dir bespreche.«

A kritikát azonban nem Wieland, hanem Karl August Böttiger írta, akinek valószínűleg J. v. Müller ajánlotta figyelmébe a latin verseket, első sorban B.-ét, s akit Herder rendre is utasított a véleménye szerint túlzó dicséretéért. Herdernek főképpen az nem tetszett, hogy Böttiger B.-t Balde mellé állította, akinek verseit éppen abban az időben adta ki németre fordítva. (*Terpsychore*, I—III., 1795—1796.) Herder rendreutásító levelét Böttiger Müllerhez is továbbította a köv. megjegyzéssel: »Höchst interessant ist mir die genauere Bekanntschaft mit dem Edeln von Batsányi gewesen Meine Begeisterung für seine Ode hat mir sogar, wie Sie aus Herders Billet lesen werden, einen kleinen Verweis zugezogen; aber warum musste ich auch parallelisieren!« (Thienemann, *EPhK*. 1914. 146. l.)

Az óda, amelyet B. nyilván baráti unszólásra s azért írt, hogy bécs helyzetének kínosságát némileg enyhítse, amelynek első dicsőségét azonban elhárította magától s amelyet nem is vett fel költeményei közé, alkalmat adott arra, hogy engesztelhetetlen ellenfele, Kazinczy, rossz híret keltse. Azt terjesztette, hogy az Ode-t nem B., hanem Soussich Lázár írta, és csak azért engedte át neki, hogy »szerencséjét tehesse«. Kazinczy tudósítása szerint valóban mint sajátját mutatta be a verset a császárnak és Pálffy kancellárnak. *Benda*, III. köt. 104. l., *Kaz. Lev.* XX. 73. l., XX. 324. l.) Soussich ugyancsak Kazinczy tudósítása szerint másként is segítette B.-t: szálást adott s hópénzt fizetett neki, mint Báróczy. (*Kaz. Lev.* V. 94., XX. 73., 324. l.) Az Ode sikere után Müller is havi 15 forintot adott B.-nak (V. 95., kicsit másként *Benda*, III. köt. 390 l.) Soussich — szerinte — később megharagudott B.-ra: »szilaj lelke a maga jóltevőjét addig bántá, míg ez eltépte magát tőle, s ötet *marha embernek* titulázta, valamikor fölöle szó volt.« (*Lev.* XX. 73. l., u. így: V. 94. l.) Máshol azt mondja Kazinczy, hogy

Somssich B.-t összeférhetetlen természete miatt gyűlölte (XX. 324. 1.). Hogy a Somssichsal kapcsolatos vádban van-e valami igaz, nem tudjuk; Kazinczy szívesen mondott rosszat alaptalanul is B.-ről. B. és Somssich ügyét Báróczytól hallotta 1803-ban. (L. a *Báróczy Sándor képe alá jegyzetét.*)

Virág Benedeknek van egy verse, amely valószínűleg B. ódájának visszhangja. A címe: *Egy deák ódára, mely a magyarokat fegyverre buzdította. 1796. eszt. (Poétai munkái. Pest, 1799. 56. l.)* B. és Virág baráti kapcsolatának ismeretében (L. a *Serkentő válasz jegyzetét*) könnyen hihető, hogy Virág nemcsak ismerte az *Ode*-t, hanem azt is tudta, ki írta. Az alkaioszi forma közösségén túl erre mutatnak bizonyos szövegbeli egyezések is: B. verse fegyverre buzdít (Ad arma cives!) Virág mintegy felel rá, s összefoglalja az *Ode* első négy versszakát:

*Fegyverre buzdult, s már siet a halál
Elejbe bátor kardjaival dicső
Árpád nemes magzatja harsány
Tárogatód eleven szavára.*

Virág versének utolsó strófája is pontosan megfelel a B.-ének:

*Tanácstalan Nem! Menj szaporán magyar!
A köz szabadság, hit, haza s a király
Kér tőled országos segédet:
Hát nem elég ok ez a halálra?*

A költemény csak röpv formában jelent meg, B. a PM. Függelékébe, ahová latin versei néhány darabját gyűjtötte, nem vette fel. Teljes kéziratát a hagyatékban nem találtuk, csak a nyomtatványnak egy példányát, melyen B. számos javítást tett. (MTA. — M. Ir. R. u. i. 2^o 18., 8.) E javított példányt fogadtuk el végleges szövegnek; a variánsok jegyzéke azt tünteti fel, hol s miben tér el a röpv szövege az átjavított példányétól.

A versnek töredékes fogalmazványát sem ismerjük. Azon a papírselezen azonban, amelyről *Részlet Kuchullin halálából* címen ossziáni töredéket közöltünk, egy teljes és egy csunka latinnyelvű alkaioszi strófa maradt meg. Könnyen lehet, hogy ezek az *Ode ad Hungaros* elhagyott részletei (OSZK. — Analekta):

— — — — —
*Quid vera virtus, fallere necesse
Mores, et expertes furoris
Religio pietasque possint,*

*Monstrate factis! Fracta iuvant gregem,
Non verba pulcris tincta coloribus;
Exempla ductorum videre,
Certaque signa sequi volentem.*

Az ódát Kövendi Dénes fordította magyarra.

ÓDA A MAGYAROKHOZ

Fegyverre, polgárok! Bátor szkiták nemes vére! akiknek a legyőzött Nyugat halhatatlan nevet adott és boldog országot utódaiknak. Most, most int az idő, hogy a csillagokig emeljétek ősi dicsőségeteket; ezt parancsolja a szeretet és a hűség, mind a fejedelem, mind a haza iránt (ó, hozzád szabad nemzethez méltó szeretet!) E hűségért látta a Nap küzdeni a magyar serege-

ket a vörösülő tenger száraz partján és Sion hegyénél, mely vértüinktől ázott. Az ausztriai Marstól gyakran legyőzött harcias-fejedelem nem fenyegeti többé az Alpeseket, sem Bizánc ádáz tirannusa, sem Kínának félelmetes leigázója. De most az ádáz Erinys csóválja bűnös fátkyját, amerre csak terjeng tenger és föld, és lángot áraszt: Ime, mint ég rettenetes tűztől mindkét sark. Miként a Vezuv, a hegyek dicsősége, megszámlálhatatlan éven át dúsan teremve az édes falernumi bort, szelíden uralkodik a gyümölcsözözött tókek között, gazdag városok koszorújával tündökölve; dúis majorkákkal és kunyhókkal népesen, az istenek jószágos kegyével ékeskedve és herkulesi nevével gögösen: Ám micsoda zűrzavar? Minő hirtelen zúgás? Ime, sötét felhő borítja be kénes gőzével az eget, maga az aranyló Nap is megremeg és kiműlik e világból; szörnyen fölzúg a tenger és a szelek, s a föld sűrű csapásoktól megrázva megrendül, meghasad a hegy és mélységes üregeiből ezer villámot szór; az áttüzesedett folyók szanaqzét pusztítják a mezőket és városokat; mindent lauu borít.

Ha a belső béke megtörtött, ekkora vést árasztanak a háborgó elemek! Így az ősi dicsőségével hírneves nép, mely Rómával és a görögökkel verseng a béke és háború művészeteiben és senki mögött el nem marad az égiek iránti kegyeletben, míg királyát szeretettel és hűséggel tiszteli és megőrzi az erkölcsöt, jogot és rendet, addig boldog! De rút fényűzéstől bemocskolva és elvakult vétektől emésztve, őrgönqés fogja el és tébolyában először saját testébe mar véres kezével; majd a polgárvérrel és hazája kirablásával jóllakva, a nyugodt külföld ellen szervez erőszakot és háborút. Balga reményeket táplál keblében és esztelenségében romlással és gyásszal fenyeget minden birodalmat. Először Belgium és a Rajna vizének békeszerető ivója nyögi a bemocskolt szerződést. Ám hívásukra odasiet a lesújtottakhoz és felévezi igazságos fegyvereit Cézár. Ott van Cézár hívei mellett baráti segítségével a marsi vitézség örököse: Poroszország; s a száz fejedelmi udvarával fénylő némettség tömöríti szövetséges falanxait, s a brit is, az Óceán ura, meg a gazdag spanyol, ki még fájdalommasabban siratja a testvérét sujtó kárt; s még a lassan felgerjedő hollandus is meggyorsítja habozó készülődését; nemkülönbén a szárd, hisz' előbb az Alpesek ura volt, és Nápolynak hozzánk hű háza. Sosem látott számtalan szövetséges csapat áll fegyverben. Hány, mekkora és mily vad csaták szanaszét? Mily ádáz mérszárlás? Végveszélytől fél a mai Európa; a közeli romlástól megrendülve remeg a földkerekség. Ám a gögös ellenség megtört erővel, visszaverve lerogy: sem vitorlák, sem falak nem mentik meg a menekülőt: és a szent szövetséggel összekötött sereg diadalmaskodik.

De jaj, gonosz mesterkedés folytán mily gyorsan fölbomlik a derék elmék szövetsége! Ezt az irigység, azt kapzsi remény vagy elvakult önszeretet, és félelem szakítja el: cserbenhagyják a jó ügyet! Ezer csata és ezer gyász után Ime — mily rút dolog! — a fenség nagylelkű megbosszulója, az emberi nem védelmezője immár egyedül áll a mindenkitől elhagyott porondon! Ám mégsem remeg, érzülete nem változik, sőt még szilárdabban veri vissza szeretett nyájaitól a fenyegető vihart ésszel és kézzel: miként a magas háztetön elhelyezett vezeték Jupiter villámain minden kár nélkül félreeső gödrökbe téríti. S a szerencse — amely pedig oly kész arra, hogy a bátor gonosz törekvással legyőzze — immár az érdemnek kedvez, az erény barátja, és méltányosan, büszke viszonzással fizet az ellenségnek. Már öldökléstől borzadnak a franciák mezői és véres hegyei: mindenfelől szétszórják az ellenséget; s többé nem bízik a merész a fegyverekben, hanem eszeveszetten gyáva repülés ragadja tova. De a menekülőt szélnél sebesebben szorongatja Károly, Ausztriának örök díszel S már számlálja örökké élő diadalainak napjait.

Am a császár keble mélyén forgatva a veszélyeket, amik még hátra vannak, nagyot gondol és véget akarva vetni immár a gyászos háborúnak, így szól magyarjaihoz: »Nagy nemzet! Dicsőségben még nagyobb! kit én legjobban szeretek, birodalmunk ragyogó ereje és díszel Most van szükség vitézségetekre és tanácsotokra: ekkora veszély a ti karokat kívánja, királyotok és hazátok ezt ismétli: őrizzétek meg jólétünket! Nincs ügy, mely méltóbb volna nevetekhez: tönkrevenni az ellenséget és visszaadni a békét a világnak: ez a munka, ez a diadal vár reátok.« S már roppant zaj zúg át a légen: főpapok és nemesek bíboros csapata esküszik, hogy vérevel és életével oltalmazza fejedelmét; esküszik a Duna mindkét partja és a Tiszának partjai is s az országok, mik a magyar Koronához tartoznak. Az ég is megerősíti e fogadalmat: dürdülő hang zúg a magas éterből áradva: »Óh, Ferenc! Házunknak immár egyetlen reményel A magyar vitézségben, királya szeretetében verseng bátor őseivel; és az a nemzet, mely hajdan nagyanyánk számára egymaga őrizte meg fegyveresen az osztrákok ősi birodalmát, most is legyőzhetetlenül fogja megvédeni e birodalmat az igazságos és kegyes unoka számára!« Egyforma hév ragadja el az összes rendeket; egy a jelszava valamennyi atyának: »Hí a király, törvény, szabadság, szent Koronánk és vallásunk; fegyverre!«

C.: *Ode ad Inclitos SS. et OO. Regni Hungariae.*

15. *Byzantii*
 29. *tumultus, quis* fragor
 30. *Hic? Alra*
 38. *cinis*. —
 49. *Coecis*:
 73. *late, quam*
 124. *triumphus*«. —
 131. *Coronae*. —
 140. *Nepotii*«. —

62. AD HUNGAROS

A költemény, mint alcíme is mutatja, Batsányinak Báróczi, Herder és J. v. Müller képére írt verseihez hasonlóan: egy metszet feliratául készült. Ferenc császárnak olyan képét azonban, amelyik alatt B. verse volna olvasható, nem találtuk.

Az első négy sor tartalmából arra lehet következtetni, hogy a vers az 1796-i országgyűlés légkörébe tartozik (L. erről az *Ode ad Hungaros* jegyzetét).

B.-nak Müllerhez intézett egyik keltezetlen levelében olvasható egy homályos mondat, amelyben egy *Ad Hungaros* c. írásműről is említés történik (*Zadányi*, 28. l.): »Hier schicke ich die ... Schrift ad Hungaros, da ich davon zwei Exemplare bekommen habe«. Hogy erről a versről van-e itt szó, vagy egyáltalán B. valamelyik művéről, egyelőre nem lehet eldönteni.

A verset Kövendi Dénes fordította le magyarra:

A MAGYAROKHOZ

(Ferenc császár képmására)

Te, ki most a megrendült Föld rengései közepette boldogan miveled a pannonok nyugodt mezőit; minden igaz ügynek már-már egyetlen mentevára és végső reményel Európa védbástyája, Mars ivadéka! Lásd, milyen fejedelmed igazi képe, akitől a fáma meg akarja vonni szeretetedet.

K.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 57. KI.

U. o. 65. = K2.

U. o. 8^o 80., VII. 61. = K3.

OSzK. — Quart. lat. 1560. l. f.; végleges szöveg.

Szv.: C.: *Praefatio. Icon Francisci IIIdi.* (K2.)

1—2. a K1.-ben:

Altrix heroum

Magnanimúm felix patria inclyta Pannonidum

Az *inclyta* szót később áthúzta a költő.

A K2.-ben:

Altrix heroum mater, terra inclyta

Magnanimúm felix patria Pannonidum!

A K3.-ban:

Altrix heroum

Inclyta Gens! nulli veterum nulli virtute secunda

— — — — *Gens inclyta Pannonidum*

A második sorban a második *nulli* áthúzza.

3. *Rerum,* (K1., K2., K3.)

A K2.-ben e sor után a következő olvasható:

Cumctarum iamiam una salus, spesque ultima rerum,

Praesidium Europae, Martia progenies!

Gens pia, gens veterum virtute secunda,

Praesidium Europae, Martia Progenies!

B. a fenti négy közül az első sornak a sor elején kettes számot adott, a harmadik egyes lett, a negyedik hármás. Ezt utóbb áthúzta.

63. HERDER KÉPE ALÁ

Egyik J. v. Müllerhez írt keltezetlen levelében (vsz. 1797. l. a *Müller János képe alá* c. vers jegyzetét) a következőket írja B.: »Wähle dir ... einin Abend in Anfang der künftigen Woche, damit wir zugleich zum *Maler* oder eigentlich zum *Kupferstecher* gehen können, um dem lieben Herder zu sehen, bevor er zurückgeschickt wird. Dann magst Du selbst sehen und urteilen, ob Pfeifer oder aber ein anderer, nicht Dein Portrait stechen soll.« (*Zadányi*, 31. l.) Pfeiffer Herdert Johann Friedrich August Tischbein 1797-ben festett képe után metszette; a kép jelenleg Bückebugban van. *Wurzbach*, XXII. köt. 185. l. — Nagler, 3. Aufl. XXI. köt. 138.—139. l., Thieme-Becker, XXXIII. köt. 208. l.) A metszet Magyarországon nem volt fellelhető.

A vers legkorábbi kéziratát az OSzK.-ban őrzik. B. hagyatékában csak a PMc.-ban találtuk meg. Hogy kép alá metszve megjelent-e, nem volt módunkban megállapítani.

A vers Kövendi Dénes fordításában így hangzik:

HERDER KÉPE ALÁ

Mi volt hajdan az ember, mivé kellene válnia a tudomány és művészet művelése folytán egykoron, és mi az ember most? ő mutatta meg. Ilyen polgárt vágyva-vágyina magának bármely haza, hogy büszke címeihez ily nagy dísz is csatolhasson. Boldog Germánia, te most másokat megelőzve örülhetsz, hogy oly nagy fiaid után e férfiút is megszülted.

- M.: PM. 214. 1.
 K.:^o OSzK. Quart lat. 1560. 1. f. — K.
 Pmc. 212. 1.
 Szv.: C.: Herder. (K.)
 1. *quondam*; (K.)
 2. *olim*; (K.)
 3. *civem*; (K.)
 5. *Germania*! (K.)

64. AD WOLTMANNUM

Karl Ludwig von Woltmann (1770—1817) történész és költő, 1795—97-ben a jénai egyetemen a filozófiának rendkívüli tanára volt. Mint történétfő az irodalmi-esztétikus irány híve, Schiller követője. (*Allg. d. Biogr.* 44. köt. 188—190. 1.) B. személyesen nem ismerte; az ünneplő óda volta-képpen nem is neki, hanem J. v. Müllernek szól. A tekintélyes történétfő Woltmannak két könyvéről írt recenziót: *Grundriss der ältern Menschen-geschichte*, 1. Teil, Jena, 1796., és *Geschichte der europäischen Staaten* c. mű I. kötetéről (*Geschichte Frankreichs*), mely 1797-ben jelent meg Berlinben. Az elsőről írt kritika 1798. jún. 14-én jelent meg a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung*-ban (II. köt. 649—656. 1.), a második ugyanebben az évben I. 497. s kk 1. Mindkettőt I. J. v. Müller: *Sämmtliche Werke*, 2. kiad. Stuttgart u. Tübingen, 1831—1833. 26. köt. 253—263., 264—280. 1.

B. a vers utolsó 14 sorát 1797. okt. 3-i levelével elküldte Müllernek. Levelének Woltmannra vonatkozó sorai ezek: »Nicht minder freue ich mich auf das andere Portrait, celui de votre ame que vous voulez mettre dans l'histoire de la Suisse. Gut, sehr gut ist es geschehen, dass Sie das Land noch einmal bereiset u. besichtigt haben, dessen Gestalten u. Schicksale aus ihrem Werke die spätere Nachwelt noch kennen soll; ein Werk, dessen Ruhm nicht eher vergehen wird, als die Alpen, die jetzt die Gegenstände ihrer Bewunderung sind. Wie ich von dieser Wahrheit überzeugt sei, mögen Ihnen beiläufig diese etlichen Verse, sagen welche der Schluss einer nun 40 Zeilen langen aber ziemlich feurigen und hohlen Gedichtes sind.«

Itt leírja a vers utolsó 14 sorát, azután ezt a megjegyzést teszi: »An wen dieses Gedicht lautet, müssen Sie aber selbst erraten.« (*Zadányi*, 25. 1.)

J. v. Müller Woltmann könyveiről írott kritikáiban két veszélytől félti a fiatal szerzőt (*Sämmtl. W* 2. kiad. 26. köt. 279. 1.) »In anderen historischen Arbeiten wird er sich vor zwei Abwegen hüten: dass er die Genauigkeit historischer Wahrheit nie *philosophischen Formellen* aufopfere (welche aus der Geschichte überhaupt besser wegblieben), und dass er den Hauptzweck, nützlich zu sein, über der Begierde zu *gefallen* nie vergesse.« Woltmann 1800-ban Berlinben *Zeitschrift für Geschichte und Politik* címen folyóiratot indított. (*Allg. d. Biogr.* 44. köt. 189. 1.) B. 1800. márc. 19-i levelében írt a folyóiratról J. v. Müllernek, s úgy látta, hogy amitől tartottak, bekövetkezett: (*Zadányi*, 40—41. 1.): »Was ich in Rücksicht auf Woltmanns Schriftstellerei befürchtete, geschieht schon jetzt. Die Einleitung dieser Zeitschrift ist wirklich sehr *Zeitungsschreiberisch* gemacht Sie ist sogar unlogisch!«

A vers teljes szövegét egyetlen kéziratról ismerjük (OSzK. Quart. Lat. 1560.) A szöveggkritikai apparátusba az említett levélben idézett részletnek és az OSzK.-beli másolatnak eltéréseit nem dolgoztuk fel, mert Zadányi közlése hemzseg a hibáktól, az eredetit pedig nem volt módunkban megütni.

Lehet, hogy B. nemcsak baráti gesztusnak szánta a verset, hanem az újlatin költészet képviselőivel való kapcsolatait is erősíteni akarta vele. Nyilván elküldte másnak is. Kazinczy pl., nem tudni honnan, ismerte és a *Mantua* cíművel együtt sokkal rosszabbnak tartotta, mint az *Ode ad Hungarost*. (*Lev. V. köt. 95. 1.*)

A vers 37—38. sorában Müller 24 kötetes főművére (*Vierundzwanzig Bücher der allgemeinen Geschichte*) céloz B.; ez csak szerzője halála után, Johann Georg Müller kiadásában jelent meg. — A B. 1797. okt. 3-i levelében említett arcképekről l. a *Müller János képe alá c.* vers jegyzetét.

A költemény Kövendi Dénes fordításában így hangzik:

WOLTMANNHOZ

Clio, micsoda új pap jött templomodba, ki már első ajándékát oly tudós kézzel nyújtja át? Csalatkozom? Vagy pedig ti melengettétek ezt az ifjút barlangotokban? S te magad akarsz szólni szája által a nemzetekhez? — Ha Jupiter fegyverhordozó madara a szem tűzével mutatja meg, hogy kit kíván villámai örököséül; ha a nemes oroszánt karmáról ismerni meg, hogy majd félelmetes törvényt szabhat a vadaknak; s ha a különb tehetség magán viseli jövődjének valami jelét s a természet maga mutatja meg a látnokoknak erejét: úgy ez a mű bizony valami nagyot jelent! Hiszen isteni elme magvait rejti magában. Ebből jósolok én. S te utókor, légy szavaim tanúja, hogy sose beszéltem hiábavalóságot! Oly nagyok és annyi ezrek között ez lesz az, kit még, ó Róma, a te Liviusaid sem győzhetnek le. Ezt még a súlyoszávú Crispus sem, s a zsarnokság sujtolója sem múlhatja fölül szellemével és művészetével, akire mint ösatyjára joggal büszke volt egykoron a földkerekségének méltó ura azért, hogy tőle származott.¹ (Ha valaha unoka joggal lehet örököse ősi dicsőségnek és ősi névnek!) Nézd csak, minő elevelenség és lángész tündöklék arcán! Minő szellemi erő már időnap előtt! Mily biztos hűség, s az igazság mily szilárd tudása! S fly súlyos mondanivalóval mekkora egyszerűség párosul! Fel, te lángeszű, nemes ifjúl! S amelyik Múza vezetésével oly szépen kezdted pályafutásodat, azzal haladj tovább utadon. Nem fog cserbenhagyni sem a Pieridák² szeretete, sem Phoebus kegye; az egész múza-kar támogatásával fogsz győzni! Máris tapsol néked nagy férfiak nagy szülőhona, mely téged is fly nagynak szült. S íme már hív, s önként nyújt pálmát néked az, ki most ítélőbírád, s nemrég még mestered volt³; helvét honának az a díze, kinek megadatott, hogy a szent szövetség vitézi tetteit örökkéélő stílusával jegyezze föl, és az emberi nem teljes végzetét századok rendje szerint háromszor nyolc könyvében fejtsé ki. És ha fly nagy vezérel versengő virtusod még ezt is legyőzi, úgy első leendesz az egész históriában.

65. EPITAPHIUM MATRIS JOANNIS ET GEORGII MÜLLER, HELVETIORUM

A verset B. a következő levél kíséretében küldte el J. v. Müllernek: »Wien, den 3ten Jänner, 798. — Hier haben Sie mein Freund! die Grab-schrift, als eine Antwort auf das *Andenken* Ihres würdigen Bruders. Sagen

¹ Tacitus, a nagy történetíró leszármazottja: Tacitus császár.

² A múzsák.

³ Johannes v. Müller, svájci történetíró

Sie ihm ein herzliches Compliment von mir; so auch eine rechtschaffene Gattin, die ihn so glücklich macht, und von der ich schon so oft und so viel gutes gehört, aber sie nur nach den *Schattenportrait* zu kennen das Glück habe. Sagen Sie ihm zugleich, dass es mir ein grosses Vergnügen sein würde, ein Exemplar von seinem *Andenken* zu erhalten, welches mir nämlich zu dieser Grabschrift die erste Veranlassung gegeben hat. Adieu! denn Sonnabend sehen wir uns. Adieu! — Batsányi. » (*Zadányi*, 33. 1.)

J. v. Müller anyja 1790. máj. 9-én halt meg. (J. v. Müller: *Sämmil. W.* 2. kiad. XXX. köt. 274. 1.) J. G. Müllernek, a történetíró testvérének *Andenken* c. művét, amely B.-t, levele szerint, a vers megírására készítette, nem ismerjük. Testvére *Összes műveinek* 2. kiadásában a következő írja: »Sein Freund Batsanyi, als mein Bruder acht Jahre später an seinem Geburtstage (3. Jan. 1798.) das Andenken der Mutter mit Tränen feierte, liess sie so an ihn sprechen,« — s közli a verset. (2. kiad. XXX. köt. 276. 1.)

Nyomtatásban kétszer jelent meg. Először akkor, amikor J. G. Müller kiadta testvére levelezését s a fent idézett levéllel és megjegyzéssel együtt közölte. J. v. Müller *Összes műveinek* ez első gyűjteménye 1810—16 között jelent meg Cottánál Stuttgartban és Tübingenben. B. a brünni börtönben kapta kézhez. 1816. febr. 8—9—10.-én feleségéhez frott levelében más könyvek között az említett kiadvány 5—9. kötetét kérte B.-né ápr. 24-én így felelt: »In der gewissen Hoffnung, dass ich morgen eine Nachricht von dir finde, übersend ich dir indessen den 5ten und 6ten Band von Müllers Schriften.« B. a könyveket máj. 12-i levele szerint máj. 4-én kapta meg s jelentősen előrehaladt olvasásukban, mikor a maga versét is megtalálta: »Den 5-ten und 6ten Band von den Werken des verewigten Freundes habe ich bereits ganz gelesen und ich bitte um die folgenden Teile. Leider ist mein kleines lateinisches Trostgedicht, das ich ganz unvermutet im 5-ten Band fand, fehlerhaft abgedruckt worden; und zwar ist der Fehler zweifach, im Sinn und im Ausdruck; welchen doppelten Fehler jedoch nur ein sehr gelehrter und der ächten klassischen Latinität ganz kundiger Leser bemerken kann. Bei einer künftigen neuen Auflage wird es durchaus verbessert werden müssen, damit es nicht mit [!] verewiget werde.« (Az idézett leveleket l. MTA M. Irod. Lev. 4^o 140.)

Müller műveinek említett kiadásából az 5. kötet a budapesti könyvtárakban nem volt megtalálható. A verset csak a *Sämmil. W.* 2. kiadásából ismerjük (Cotta, Stuttgart u. Tübingen, 1831—1835.) Így nem volt módunkban megállapítani, hogy változtatott-e B. valamit e későbbi kiadáson. Valószínűnek látszik, hogy nem, mert a szöveg — a sajtóhibáktól eltekintve — megegyezik a Zadányi által fent idézett levél végén közölttel. A vers szövegét a *Sämmil. W.* 2. kiadásából vettük át. (XXX. köt. 276. 1.) A cím a Zadányi által közölt levélből való. A vers egyetlen ismert kézírata, amelyet Zadányi is használt, a schaffhauseni városi könyvtárban van, a hagyatékban nyoma nincs. Kövendi Dénes fordította le:

A SVÁJCI JOHANN ÉS GEORG MÜLLER ANYJÁNAK SÍRIRATA

Hagyj fel, ó kérlek, hagyj fel, kedvesem, kegyeletes panaszoddal Gyászomtól legyenek távol ezek a könnyek. Boldog, örökre boldog legyen Janus harmadika, annak a napnak világa, melyen téged adtalak hazánknek polgáru! Higyjétek meg, nem szüntem meg élni. Aki ilyen ivadékokat szülhetett, nem hal meg.

66. MÜLLER JÁNOS KÉPE ALÁ

B. és J. v. Müller levelezésében a történetírónak két arcképéről is esik szó. Az egyiket Felix Diogg festette 1797-ben: »Le peintre Diogg, dont Herzel a écrit la vie, veut faire mon portrait, d'après lequel Pfeiffer pourrait travailler,« — írta Müller B.-nak Bernből, 1797. szept. 7-én (*Sámmil. W.*, 2. kiad. 37. köt. 230. l.). B. 1797. okt. 3-án Bécsből kelt válaszában ezt írta: »Auf das Portrait, welches Diogg machen wird, oder vielmehr schon gemacht haben muss, freuen wir uns schon; obgleich den Büstler weder Pfeiffer, noch ich kenne.« (*Zadányi*, 24. l.) Felix Diogg festménye el is készült, még abban az évben; jelenleg a schaffhauseni Városi Könyvtár őrzi. (*Zadányi*, 23. l.) Metszetet azonban nem Pfeiffer készített róla, hanem H. Lips. (*Wurzbach*, 39. köt. 371. l.)

A második arckép történetéről még több utalás található B.-nak Müllerhez írott leveleiben. Egyik keltezetlen levelében így írt: »Wähle Dir also ein Abend im Anfang der künftigen Woche, damit wir zugleich zum Maler, oder eigentlich zum Kupferstecher gehen können, um den lieben Herder zu sehen, bevor er zurückgeschickt wird. Dann magst Du selbst sehen und urteilen, ob Pfeifer oder aber ein anderer, nicht Dein Portrait stechen soll. Wegen den Maler habe ich mich erkundigt. Man sagt, dass im Treffen keiner dem Weingart hier gleich komme. Ich selbst kenne ihn nicht. Der Lohn, den er für seine Arbeit fordert, ist nicht so viel, nämlich 15 Ducaten. Wenn ich einmal weiss (mit der Zeit; denn es hatte eben keine Eile) dass Du Dich malen zu lassen bereit bist, so gehe ich dann selbst zu ihm, und werde sehen, was zu tun sei, und ob es wirklich der Mann ist, der Dich malen soll. Mündlich mehr.« (*Zadányi*, 31. l.) Egy későbbi, ugyancsak dátumtalan levél szerint egy festő már várja is Müllert: »Je vous avertie que semaine prochaine vous serez peint. Le peintre me demande toujours quand viendra le jour?« (*Zadányi*, 32. l.) A festő neve nem fordul elő a levelekben, annyit azonban tudunk, hogy 1799. tavaszán Pfeiffer készített metszetet valamilyen képről. Ez év ápr. 3-án ezt írja t. i. B.: »M. Pfeiffer était chez moi, il a fait votre portrait. Il m'a demandé l'inscription, c'est à dire votre nom et ce qui doit être gravé en bas.« (*Zadányi*, 34. l.) Ápr. 16-án, egy keddi napon (16-a 1799-ben esett keddre!) kész a portré: »J'ai votre portrait, hier samedi au soir, nous aurons tous les exemplaires destinés pour vous. Il est très-bien fait et vous en serez content comme moi.« (*Zadányi*, 35. l.) Egy következő keltezetlen levélben pedig a következő olvasható: »Ich bitte um die Exemplaren des Portraits ... H. Pfeiffer war hier; er lässt sich empfehlen und danken fürs Geld. Es muss auch recht apropos gekommen sein, weil er, wie er sagt, 400 fl. jetzt zu zahlen hat.« (*Zadányi*, 36. l.) Az idézett helyekből csak az derül ki bizonyosan, hogy Pfeiffer 1799. ápr.-ban részbe metszette Müller arcképét s még e hónapban a levonatok is elkészültek. *Wurzbach* szerint Pfeiffer Kininger festményét metszette részbe (22. köt. 186. l.); a festmény *Zadányi* szerint 1798-ból keltezve Bécsben található (30—31. l.) A B. leveleiből idézett második hely (*Zadányi*, 32. l.) e szerint 1798-ból való, talán az év második feléből. Nehezebb az elsőül idézett levél keltét meghatározni. Gr. Saurau, akinek pénzügy-miniszterré várható kinevezéséről szó van a levélben, 1797-ben lett miniszter. (*Wurzbach*, 28. köt. 281. l.) Müller ez év második felében, Thugut megbízásából, Svájcban járt, s onnan aligha küldött kis »billet«-et B.-nak, amire a költő a kérdéses levélben válaszolt, valószínű tehát, hogy a levél 1797 első felében kelt. *Henking* szerint Müller 1797. júl. 22-től dec. 31-ig volt távol Bécsből (*Johannes von Müller*, II. köt. 424. l.) A két barát 1797 első felében mehetett el Pfeifferhez megnézni Herder képét s meg-

állapodhattak vele abban, hogy ő készíti Müller képének metszetét. Talán azért írt B. Pfeiffer nevében is, mikor megtudta, hogy a történész Schaffhausenben festeti magát. A második idézett levél 1798-ból való, amikor már nyilván eldöntötték, hogy Müller Bécsben is készített portrét, mégpedig Kiningerral.

A B.-Müller levelezésben maga a vers csak egyetlenegyszer szerepel. Egy keltezetlen levélben B. egy nagy iní, valószínűleg az *Allgemeine Geschichte* magírására beszéli rá Müllert: »Das wird buchstäblich und noch auffallender wahr machen, was der Vers von vorhin mit Recht sagte: Audite quisque quod ex ipso discere possit, habet!« A levelek kiadója 1797-ről keltezi a levelet (30.l.), mert az *Allg. d. Biogr.* (22. köt. 542. l.) szerint Müller öccsének, Johann Georg Müllernek *Briefe über das Studium der Wissenschaften* c. műve, amelyről ott szó van, 1797 tavaszán jelent meg. Ez nyilván tévedés: Kayser *Bibliografidja* 1798-ról keltezi a könyvet.

A fentiek alapján a vers írásának évét 1798-ban határozhatjuk meg. A vers legrégebb kézírata az OSzK.-ban van. B. hagyatékában két kézirat található: az első egy papírszeletkén, amelynek egyik oldalán az *Ad Hungaros* fogalmazványa olvasható, a másikon a *Müller János képe alá* írt vers: a második a PMc.-ben van. A szöveget a PMk.-ból vettük. Az epigrammát Kövendi Dénes fordításában közöljük:

MÜLLER JÁNOS KÉPE ALÁ

Ime itt van ő, századunk nagy és emlékezetes díszje, a helvét történelem ama megalapítója. Hallgassátok népek és királyok! Hallgassátok, zsarnokok! Mindnyájatoknak van tőle tanulni alótok.

M.: PM. 213. l.

K.: OSzK. — Quart. Lat. 1560. l. f. — K1.

MTA. — M. Ir. R. u. i. 8° 80., VII. 61. — K2.

PMc.

Szv.: C.: Müller. (K1.) (Joh. Müller.) (K2.)

1. *secli I* (K1.) *magnum et ... secli* (K2.) *magnum et* (PM.)

PMc.-ben *ac et*-ből javítva

2. *Helveticae* (K1., K2.)

67. DEMOISELLE PARADIS

Maria Theresia Paradis (1759—1824) vak zongoraművész nő és komponista, a 18. sz. végi Bécs egyik híressége, Leopold Koželuch tanítványa, a legünnepeltebb egykorú bécsi előadóművészek közé tartozott. 1784-ben tett külföldi körútján mindenütt nagy sikerrel játszott. (*Wurzbach*, 21. köt. 286—288. l.) 1786 után már jóformán csak házi körben hangversenyezett. Saját szalonjában is sokat zenélt; hangversenyt, sőt házi operaelőadást is rendezett. Tudomásunk szerint csak 1787-ben, 1790-ben és 1798-ban lépett fel nyilvánosan, ez utóbbi alkalommal saját szerzeményével. (Eduard Hanslick: *Geschichte des Concertwesens in Wien*. Wien, 1869. I. 124—125. l.)

Hírességének jellemzésére elég néhány név azok közül, akik emlékkönyvébe írtak: G. A. Bürger, Salomon Gessner, Zollikofer (*Hermannstädter Zeitung*, 1863. 119. sz.). Mint zeneszerzőt, egy társadójével, Marianne

Martinezzel együtt, szintén nagyra tartották a maga korában, de már Caroline Pichler így ír róluk *Emlékirataiban*: »Beide leisteten Artiges, aber es erhob sich nicht über — ja kaum an das Mittelmässige.« (*Denkwürdigkeiten*. München, 1914. I. köt. 296. l.; Paradis viasz mellszobrának képe u. o. 196. l.) Némi magyarországi kapcsolata is volt: apja Temesvárt született s az erdélyi szászok számontartották; Kempelen Farkas a vak-írás egy bizonyos fajtájára tanította meg, melyet maga talált fel.

A vers kézirata B. egyik J. v. Müllerhez intézett leveléhez mellékelten maradt meg; ahhoz a levélhez került, amelyben B. az *Ad Hungarost* említi. A levél három pontban felsorolja, mit küld ezzel együtt J. v. Müllernek a költő; a Paradisról szóló versről azonban nem történik említés. Kétséges, hogy ezzel a levéllel küldte-e el. A kézirat a schaffhauseni városi könyvtárban van, nem nézhettük meg. Emiatt is nagyon nehéz megállapítani, mikor írhatta a verset B. Ha a levél 1796 végén kelt és a vers hozzátartozik, úgy ebben az évben; de lehet, hogy Paradis 1798-i nyilvános hangversenyét hallotta a költő, s ennek hatására készült a vers. B. előkelő bécsi kapcsolatait ismerve nem lehetetlen azonban az sem, hogy valamelyik magánházban hallotta játszani a vak művésznőt. A »jelenetet megilletődve néző« barátok az utóbbi feltevés mellett szólnak. A vers érdekes bizonyítéka annak, hogy B. zenkedvelő volt s első emlékei közé tartozik annak a mély hatásnak, amelyet a költő Schiller körének esztétikájától kapott.

A vers szövegét *Zadányi* (28—29. l.) közléséből vettük át, csak a nyilvánvaló nyelvtani és sajtóhibákat javítottuk ki.

A vers magyar fordítása:

PARADIS KISASSZONY

Miután sokáig vágyódott erre, végre látta és hallotta őt a költő, ittasult lélekkel hallotta; és egyetlen hangot sem veszített el a művésznő biztos játékának gyönyörű hangzatából, — csupa érzés volt, csupa fül. A művésznő sejtette ezt; a barátok megilletődve nézték a jelenetet; zenéjének édes összhangjától elragadtatva, a költő csodálkozva így kiáltott fel: »Nagyok! nagyok és nagyszerűek a te hatalmad csodái, ó Művészet, te a Menny gyermeke! — Aki ezt nem tudja, aki valaha is átengedte fülét a kételkedésnek, az jöjjön! és lássa a csodát saját szemével itt! — De ha egymagadban képes vagy ezekre a csodákra te varázslónól egymagadban és a nagy Mester ellenére; mire vagy akkor képes, ha szorosabb szövetségre lépsz vele? Vele, a szent, az isteni Természettel?« — Így kiáltott fel csodálkozva a költő. Önmagába mélyedve, egyetlen szót sem szólt többet. Csak érezett, és azután még sokáig tünődött hallgatagon, azon, hogy milyen ismeretlen erő rejtőzködik benned, ó Emberlélek! Isten-fő! és azon, hogy a szellem, amely ilyen csodákat tud létrehozni, vajjon (mint sokan gondolják) elszáll-e egykor ezzel az élettel együtt?

68. MANTUA

Mantua vára, az osztrákok legerősebb északolaszországi erődítménye, 1797. febr. 2-án megadta magát Napoleonnak; 1799. júl. 27-én azonban újra a Napoleon elleni szövetség csapatainak kezébe került. A lombardiai hadműveletek vezetője a vár visszafoglalásakor Szuorov orosz tábornok volt, akit I. Ferenc osztrák tábornaggyá nevezett ki. (*Johann Majláth: Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*. Hamburg, 1834—50. V. köt. 216—17., 229—30. l.)

B. verse a vár visszafoglalásának örömére készült; az 1799-ben, hely és nyomda megnevezése nélkül, kétleveles nyomtatványként megjelent röpv címíratára szerint: ez év augusztusában. Hagyatékában a nyomtatvány három példánya található. Mind a három szövegét átjavította a költő, aláírta őket s kettőn megelőlte a nyomdát is: Josef Vinzenz Degen műhelyét. A szövegkritikai apparátusban megtalálható szövegváltoztatásokon kívül az egyik példányra két jelentősebb jegyzetet is írt B. A vers 18. sorához Jacobus Sannazarius (Jacopo Sannazaro, olasz humanista költő, 1458—1530) *De mirabili urbe Venetiis* c. epigrammáját jegyezte oda, cím nélkül. A kis vers Sannazarius epigrammáinak első könyvében a XXXV. számú darab. (*Sannazarii poemata, item Gabrielis Altitii et Honorati Fascitelli carmina quae exstant*, Venetiis, 1761. 123. l., B. kiadása: *Poemata*. Bassani, 1782. 132. l.) Szövege:

*Viderat Hadriacis Venetam Neptunus in undis
Stare urbem, et toto ponere juramari;
Nunc mihi Tarpejas quantumvis, Juppiter, arces
Objice, et illa tui moenia Martis, ait.
Si pelago Tibrim praeferes, urbem adspice utramque
Illam homines dices, hanc posse Deos.*

A 19—22. soroknál a margóra írt: »Monarchia, Aristocratia, Democratia« szavakkal arra hívta fel a figyelmet, hogy itt ezt a három kormányformát festi.

A vers politikai mondanivalója megfelel az egykorú osztrák hivatalos álláspontnak, amint azt Johannes von Müller *Mantua* c. kis iratában kifejtette. A politikai cikk két hasonló természetű munkával együtt 1796-ban jelent meg Bécsben, *Kleine Schriften* címen; Müller *Összes műveinek* 2. kiadásában a 40. kötet 114—119. lapján olvasható. Müller szerint az olasz történelemből és az olasz nép jelleméből azt a tanulságot kell levonni, hogy az olaszok boldogulásának egyetlen biztosítéka a Habsburg-monarchiához való csatlakozásuk. »Der Erfolg alles Grossen und Edlen, was ein Staat und jeder Mensch irgend unternehmen mag, beruhet auf dem, dass er wisse, was er will, dass er es aus allen Kräften allezeit wolle. Wir wissen, was wir nicht wollen; kein trügerisches Geschenck vom Feind, keine Revolution (Verkehrung unserer Ordnung, unseres Wohlseins, in Elend und Anarchie). Und wir wissen, was wir wollen! Behauptung der Selbstständigkeit der österreichischen Monarchie, als das einzige Mittel friedsam fortschreitender Evolution unseres allgemeinen und besondern Wohlstandes.« (I. h. 117—118. l.) B. abban, hogy Mantua a szövetséges csapatok előtt kapitulált, — e konzervatív-napolconellenes felfogásnak megfelelően — a Monarchiához való csatlakozás egyik példamutató lépését ünnepelte. A vers ugyanúgy mint Müller cikke, a háborús hírverés szolgálatában áll s szorosan kapcsolódik az aktuális helyzethez. J. v. Müller 1796-ban még csak arra buzdítja az olaszokat, hogy támogassák a császáriakat s a Mantua várába Napoléon csapataitól beszorított Wurmser: B. verse 1799-ben azt dicséri, hogy a felszabadított Mantua népe helyesen választott.

A vers, úgy látszik, fontos és hasznos volt B.-nak. Mivel barátai körében kedvező fogadtatásra talált s mivel nyomdai kiállításra is csinos volt, afféle tekintélyszerező, emlékhagyó ajándéknak is felhasználta e kor szokása szerint. 1799. dec. 27-én ezt írta Raumberg Gabriellának: »Für dieses Portrait [a B.-é] will er [Kininger] von mir durchaus nichts annehmen. Er will, dass es ein *Denkmal seiner Freundschaft und ein Gegengeschenk für meinen M[antua]* (den ich ihm gab) sein soll«. (*Vajda*, 32. l.) 1810.

nov. 9-ről kelt levelében arra kérte Párizsba készülődő feleségét, hogy hozzon magával a nyomtatványból: »Von meinem Mantua könntest Du einige Abdrücke (etwa 5 bis 6 St.) mitbringen.« (*Nemes*, 25. l.) Spielbergi orvosának is a Mantua egy példányát szeretné hálája jeléül átadni. Ekkor írja feleségének: »Könntest du wohl irgend ein Exemplar von meinem *Mantua* auftreiben? (aber ja nur in der Stille). Dieses Gedicht hat bei den Gelehrten in Frankreich eine ganz besondere Fortuna gemacht (wie vor 17 oder 18 Jahren in Italien), besonders, seitdem der beste lateinische Dichter daselbst Mr. Lemaire [1767—1832., l. Quérard: *La France littéraire*. Paris, 1827—1839. V. köt. 129. l.] dasselbe mit einem ganz eigenen Enthusiasmus überall als *admirable* angepriesen und den Autor desselben für den ersten lateinischen Dichter in Europa erklärt hat. Diesen Lemaire kennst du wohl nicht; du wirst aber wahrscheinlich sein berühmtes profetisches [!] Gedicht auf die Geburt des Königs von Rom [*Anniversaire de la naissance de S. M. le roi de Rome, ou Virgile expliqué par le siècle de Napoléon*. Paris, de l'Impr. imp., 1812.] in irgend einer Übersetzung gelesen haben; denn es war fast in alle europäische Sprachen übersetzt. Seine Bekanntschaft habe ich erst nach deiner Abreise gemacht. Er ist einer der talentvollsten und zugleich rechtschaffensten Männer Frankreichs; im übrigen Conseiller bei der Universität [professeur de poésie latine à la faculté des lettres de l'Académie] und wie ich glaube, *Officier de la Légion d'Honneur*; überall sehr geschätzt, geliebt und hochgeschätzt. ... Ich habe unter allen meinen litterarischen Bekanntschaften noch keinen Gelehrten gefunden, mit dem ich in Ansehung der alten, grossen klassischen Welt und in Bezug auf die schwierigsten Stellen, z. B. in den Werken des Horaz, so harmonisiert hätte. Auch machte ich ihm einen Vorschlag in Betreff eben dieses Lieblingsdichters allen gebildeten Männer, der ihm sehr gefiel, und den wir vielleicht auch zusammen und gemeinschaftlich ausgeführt haben würden, wenn die Zeitumstände es erlaubt hätten, dass ich länger in jenem Lande noch hätte verweilen können oder mögen. Dieser Vorschlag und Plan bestand in dem: dass wir einen echten, genau geprüften und von allen unstatthaften Lesarten nach unserm besten Wissen und Gewissen gereinigten Text von allen Werken unsers lieben Horaz Besorgen, und ohne alle Kommentarien, ohne alles gelehrte Geschwätz zum Drucke liefern möchten, — bloss mit unserem Namen und mit einer Vorrede versehen. In Ansehung der Mängel und Fehler der berühten, nach 18 Manuscripten (aus der kaiserlichen Bibliothek zu Paris) veranstalteten Vanderbourgschen Edition waren wir vollkommen einverstanden. Da es an einem so gereinigten und ganz korrekten Text dieses Unsterblichen noch immer fehlt, so ist mir sehr leid darum, dass wir diese Idee nicht ausführen und einem so wesentlichen Mangel nicht abhelfen konnten. Wir würden für eine solche Mühe und Arbeit nicht nur durch unser eignes Bewusstsein, sondern gewiss auch durch den Beifall und den Dank aller Verehrer und Liebhaber dieses grossen Dichters bald hingänglich belohnt worden sein.« (Az 1816. III. 12-én kezdett 40 lapos levél III. 14-i folytatásában. OSzK. — Fol. Hung. 1315. I. köt. 92—95. f.)

A levél azt mutatja, hogy B. főként a *Mantuával* igyekezett a 19. század elején még virágzó s nemzetközi kapcsolatait szorgalmasan ápoló új-latin költészet világába bekapcsolódni.

Kazinczy leszölte a verset; szerinte B. jobban tette volna, ha elhallgat, miután Sonmsich latin ódáját, mint saját munkáját, kiadta, (l. az *Ode ad Hungaros* jegyzetét) »de viszketegsége elragadta, s arra vitte, hogy Woltmannhoz Müller felől egy elégiát, írjon és egy másat *Mantua* nevezet alatt. A bécsiék meg nem tudták fogni, hogy az *Ad arma cives!*

írója hogyan lehetett így hasonlatlan magához. Eddig talán elnémította a deák lantot». (Kis Jánoshoz, 1807. júl. 19., *Lev. V. köt. 95. l.*; Váczy jegyzetében, az 534. l.-on helytelenül arra gondol, hogy Kazinczy *A franciaországi változásokra* c. versre céloz.)

A vers kézírata csak a PMc.-ben maradt meg. Kéziratnak vehető azonban az 1799-es kiadásnak az a három példánya is, amelyet B. átjavított. Javításai között legjelentősebb, hogy az uralkodót ezekben magyar királyként szerepelteti. A vers végleges szövegét a PMk.-ból vettük.

A verset Kövendi Dénes fordításában közöljük

MANTUA

Nagy volt neved, bevallom, mindenha; mert nagy Vergiliust te adtál a világnak, Mantua. Ám mindeddig csaknem ez volt hírneved egyetlen dicsősége, hogy nagy Vergiliust te adtál, Mantua. Most boldogan örülsz sorsodnak! és zöldelő lombbal övezd büszkén fénylő nyakadat. Várad immár nem kisebb Juppiter váránál s nevednél nagyobb név ezentúl nem lesz a föld egész kerekiségén. Hátráljon előtted Róma hajdan feje, most csak regéje a világnak! Hiszen új úra döntése szerint áll vagy bukik. Ne hánytorgassa többé a Camillusokat, a haza bosszulóit, s ne emlegesse Brutusait, hisz' már csak üres nevek. (Hősöknek lelkei, bocsássatok meg! Nem akarom én esztelenül illetni szent neveiteket; ám gyűlölöm gyáva unokáitokat, e szolgálteket. Még bilincsek között is merészelnék nagyokat mondani.) Sőt hátráljon előtted s ne versengjen már az első helyért Itália megmentésének másik reménye és dísze sem; noha ő bölcsen inkább akart egy ember hatalmas uralmának engedelmeskedni és szabadon a törvények igáját hordozni, mint száz úrnak szolgálni, avagy a műveletlen tömeg átkos vétkeit túrni; ő, kit a jobb végzet Pannónia atyjának adott át, most biztonságban uralkodhatik az Ádria vizein.

Üdvöz légy hát, te, nagy ügy legnagyobb reménysége és nem közönséges örömmek köz oka! Most illik érdemekkel ékes és kettős zöld lombbal övezett fejedet a csillagokig emelned. Boldoggá és örök Maróddal híressé tettek téged a századok, s költők kara dicsőített: s most mi joggal mondunk a legbüszkébb címekre méltónak és boldognak; föltekintünk rendíthetetlen hűségedre és téged, ó háború kemény bajaiban és ármányos béke mesterkedéseiben győzhetetlen, átadunk a történelemnek. S te késő utókor, mely gondtalanul emlékszel vissza majd a roppant veszedelemre, hálásan mondhatod el: »Mantua volt akkoron Itália első menedéke s az ingadozó Európának első védbástyája!«

M. (Nállóan *Mantua. M Aug. A 1799.* (Ö.)

PM. 209—212. l.

K.: PMc. 207—210. l.

A B. hagyatékában talált sajátkezűleg átjavított három nyomtatott példány (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 85. XI.; rövidítve: Ö1., Ö2., Ö3.)

Szv.: C. Ö-ét l. főntebb. Ö3-ban *Mantua*.

5. *tua, gaude* (Ö.)

8. *erit toto . . . orbe tuo.* (Ö., Ö1., Ö2., Ö3., PMc.)

11. *patriae, jactare* (Ö., Ö1., Ö2., Ö3.)

12. *nomen inane* (Ö., Ö3.)

16. *vincula! magna* (Ö., Ö1., Ö2., Ö3.)

23. *Austriadumque Patri* (Ö., Ö1.)

24. *aquis.* — (Ö.)

25. *Salve, magnarum ... rerum!* (Ö.)
 27. *meritis, geminaque* (Ö., Ö1., Ö2., Ö3., PMc., PM.)
 29. *magnamque* (Ö., Ö1., Ö2., PM. ben a *claramque* alatt kaparás, valószínűleg azonos volt az Ö.-val. PM. általunk ismert két példányában szintén kaparás van, erre írta B. a *claramque* szót.)
 30. *choro.* (Ö., Ö1., Ö2., Ö3.)
 33. *Et, duris* (Ö., Ö1., Ö2., Ö3.)
 35. *memor, et* (Ö., Ö1., Ö3.)
 38. *praesidium.* (Ö.)

69. IN DAS STAMMBUCH MEINER GABRIELE

B. 1799. dec. 27-én elkérte Gabriella emlékkönyvét, s 29-re bele-rajzoltatta saját árnyképét. A sziluettet 29-én készült átadni Gabriellának. A kísérő versről azt tudjuk, hogy jan. 2-án másolta le szerelmese számára. (Levelei feleségéhez: 1799. dec. 27., dec. 28., 1800. jan. 2., *Vajda*, 31., 35., 41. l.)

A versnek két vsz. 1799-ből származó kéziratát találtuk meg B. hagyatékában. Az egyikén címmel és cím alatti dátummal, a másikon ezek nélkül olvasható a szöveg. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 82., VI., u. o. 2^o 18., 2.) Az elsón a dátumban javítás van; lehet, hogy eredetileg az 1800. jan. 2-i dátumot írta fel a költő, s csak azután javította ki ezt a kép átadásának napjára. A két szövegmásolat csak egyetlen írásjelben különbözik egymástól. Érdeemes megjegyezni, hogy ugyancsak 1799-ről kelt Gabriellának mind a költőre, mind kettejük viszonyára igen jellemző verse a *Das Portrait.* (*Gedichte.* Wien, 1805. 101—102. l.)

DAS PORTRAIT

(1799.)

*Ja, Er ist es! Er ist 's!! — Wer einmahl Ihn sah, wer nur einmahl
 Sprechen Ihn hörte, der ruft, laut, und staunend: »Er ist's!
 Preis dem Künstler! Er stahl Ihm Zug für Zug mit Gewissheit,
 Fasste den Geist so in Eins, stellt Ihn so sprechend uns dar,
 Dass man zu lesen vermag, an Mund und Stirn und im Auge,
 Hoher Beredtsamkeit Kraft, Geniusflug und Gefühl. —
 Seht, wie die Locke sich schmiegt! wie, dem Zeichen des Friedens vergleichbar,
 Über dem forschenden Aug' freundlich der Bogen sich wölbt!
 Jene Furche der Stirn, des stillen Tiefdenkers Gepräge,
 Mildert sich durch das Gemisch Schwärmender Nachtfantasie.
 Und der erhabene Stolz! Gegründet auf Selbstgefühl, — duldend
 Ruhig, und trotzend zugleich jeglicher Laune des Glücks, —
 Kalt überlassend der Zeit, was kömmt, — in sein eignes Bewusstsein
 Eingehüllet, — den Blick jenseits der Berge gewandt: —
 Wer erkennt in dem Bild Wohl T i b a r, am Wasserfall harrend,
 Ob nicht von ferneh'r im Tal, Wandrer! dein Fusstritt ertönt? —*

A vers írására alkalmat adó arckép körülményeiről nem tudunk pontosabb adatokat. Minden bizonnyal arról a képről van szó, amelyet Kininger után Pfeiffer metszett rézbe, de dátum nélkül. Ez az erősen ideali-

zált arckép ábrázolja a költőt vízeséses, sziklás völgy háttérében. Lehet, hogy Kininger készítette az árnyképet is.

A vers fordítása :

GABRIELLÁM EMLÉKKÖNYVÉBE

(1799. dec. 29-én)

Vedd emlékül íme ez árnyképet, ó te, szívemnek édes barátnője. Te tudod legjobban drágám, ki és mi vagyok én, ha nem írom is, mint te, hozzá a nevem. — »Te vagy nekem legkedvesebb az isten kerek világán!« Ezt is jól tudod, te kedves rajongóm! Ó, gondolj mindig arra, hogy még akkor is barátod leszek, ha mások számára már régen nem leszek semmi, csak — árnyék! Akkor majd olvashatja könyvedben a világ, hogy *ki és mi* volt náked ez a barátod.

Szv.: C. csak a MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 82. jelzet alatti kéziraton.
4. *dazu* (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 2.)

70. DER KAMPF

A nagyterjedelmű töredék szövege először Herder folyóiratának, az *Andrastéának* posthumus kötetében jelent meg (Andrastea von J. G. von Herder. Hg. V D. W. G. v. Herder. Sechsten Bandes, Erstes Stück. Leipzig, 1803. 109—131. l.), B. nevének említése nélkül. A verset B. ismerősök közvetítésével, bizalmas úton juttatta el Herderhez. A felvilágosodás német hajtásaként kibontakozó új humanitásezsmény s a modern népies nemzeti érzület apostolatát már kassai olvasmányai alapján nagyrabecsülte; sokat tanult műveiből. Bécsi évei alatt művek, barátok és ismerősök közvetítésével kapcsolatba is kerültek egymással. A szóbanforgó költemény-töredék is Herder törekvéseinek szolgálatában áll: a mester számos kedves gondolata nyert benne kifejezést. B. tehát joggal gondolhatta, hogy műve kedvező fogadtatásra talál Herdernél.

A *Der Kampf* szövegét először J. v. Müllerrel küldte el Weimarba. A történetíró nem találta otthon Herdert; ezért közös ismerősüknél K. A. Böttigernél hagyta a kéziratot. Mivel műve sorsáról nem kapott hírt, B. újra elküldte azt — bár nem szívesen — a Bécsből Weimarba utazó Johann Heinrich Falkkal, akiről úgy tudta, hogy baráti kapcsolatban van Herderrel. De a kézirat, úgy látszik, megint nem ért célhoz. Ezért, mikor Müller újra Weimarba indult, B. ismét barátjára bízta a féltve őrzött verset. 1803. dec. 25-én kelt kíséror levélében egyebek közt ezt írta a »nemes, tisztelt férfiúnak«:

»Hiermit überschicke ich Ihnen zugleich den zum Drucke geeigneten Teil meines grösseren lyrischen Gedichtes. Betrachten und behandeln Sie es, als das Werk eines längst verstorbenen und unbekanntes Dichters, den nun kein Lob und kein Tadel mehr reizen kann; und schalten und walten Sie damit *nach voller Willkür!* Nur einen Umstand bitte ich dabei nicht ausser Acht lassen zu wollen: Es ist das grösste und einzige Geheimniss meines Lebens! und mein ganzes ferneres Schicksal, in diesem Leben, würde von der Entdeckung abhängen. Nie soll man es auch nur mutmassen können, in welchem Teile von Europa, um so weniger, in welchem Staate, der Dichter gelebt habe, am wenigsten aber, das er irgendwo noch lebe. Mein Freund, der Ihnen dieses einhändigen wird, mag ihnen sagen, in welchem Lande, unter was für einer Regierung und in welchen Verhältnissen ich leben muss.

Über das eigentümliche Innere meines Wesens jedoch wird Ihnen dieses sogenannte *Gedicht* selbst den besten Aufschluss geben, Ihr eigenes psychologisches Gefühl (wenn ich so reden darf) mag entscheiden, ob man so etwas *dichten* könne? — (EPhK., 1914. 147—148. 1.)

Müller az »úgynevezett költeményt« s a levelet — miután Herder időközben meghalt — csak a weimari mester fiának adhatta át, aki, B. kívánságának megfelelően, nevének említése nélkül fel is vette a *Der Kampf*ot a posthumus kötetbe. Mivel B. nem tett róla említést sehoh, kihullott az irodalomtörténeti tudatból. Thienemann Tivadar hívta fel rá a figyelmet az EPhK. 1914. évfolyamában (*Herder és B.* 146—148. 1.) Útmutatása alapján adta ki újra Pukánszky Béla, (*Herder hazánkban.* Bp. 1918. 93—107.) elég sok sajtóhibával. Mi az *Adrasteában* megjelent szöveget adjuk közre. B. példánya az OSzK-ban van; a szövegen számos apróbb javítást tett.

A kortársak előtt nem maradt ismeretlen az óda töredéke. Úgy látszik B. nem tudott ellenállni a kísértésnek s hogy a kétkedő otthoni riválisoknak bizonyítékot is mutathasson, 1804-ben magával vitte az *Adrasteának* a *Der Kampf*ot tartalmazó kötetét Magyarországra. Kazinczy két ízben is megemlékezik a vers bemutatásáról. Kis Jánoshoz intézett, Széphalmon 1807. júl. 19-én kelt levelében, így ír »1803-ban Debrecenben vala s a Herder Adrasteájából egy hosszú ódát mutata Csokonainak, s azt mondotta neki, hogy azt ő költötte; s tudni kívánta a Cs....i ítéletét az óda felől. Cs. azt felelte, hogy 48 strófájú óda nem bírhat egyenlő tűzzel; s B.... nehezen vette a megjegyzést s kevélyen-pittyedt ajakkal azt felelte neki, hogy az Herdernek s a bécsieknek tetszett. Ha a deák ódát Somsich írta, ezt talán Gabriéla sugallotta a barátjának.« (*Kaz. Lev.* V. 95. 1.; ugyanerről Virágnak V. 66—67. 1.). A körülmények egybevágásából nyilvánvaló, hogy itt a szóbanforgó versről van szó; a találkozás időpontjára ez esetben nem pontosan emlékezett Kazinczy, aki Virágnak a pontos dátumot (1804.) írta meg s azt is, hogy nem olvasta a német ódát, — így hát terjedelmét sem jelölhette meg a valóságnak megfelelően. A költemény egyébként később sem hagyta nyugodni. Szentgyörgyihez intézett s Széphalmon 1811. júl. 16-án kelt levelében ezt olvashatjuk: »Egy *Der Kampf* című 175 lapból álló könyv van kezembben; másé a könyv. Meg mernék esküdni, hogy Batsányi. Szörnyű dagály és homály.« (*Kaz. Lev.* IX. 17.) Váczy ehhez a következő jegyzetet fűzi: »*Der Kampf*, ein lyrisches Gedicht című munka Tübingában 1810-ben jelent meg; lehet, hogy Kazinczy erre céloz.« (*Lev.* IX. 535. 1.) A rejtélyes könyvet ezideig nem sikerült előkeríteniünk.

Terjedelme szerint lehetne B.-é. Mert valószínű, hogy a költemény az ismertnél jóval terjedelmesebb lehetett. Nem csak alcíme s a Herdernek írt levél idézett passzusa utal erre, hanem az a pro memoria is, amelyet Müllernek adott B. s amelyből a már említett mozzanatokon túl kettőt kell az eddigiek kiegészítéseképpen kiemelniünk: 1. A költő szeretett volna valami bevezetést verse elé a mestertől. 2. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy az esetleg közölt részletek »a mű többi részére való tekintettel« névtelenül jelenjenek meg: »in jedem Falle würde es mir sehr angenehm und lieb sein, wenn er eine kleine Vorrede oder Einleitung dazu machen wollte, in welcher jedoch der Auctor als tot und unbekannt betrachtet werden müsste, so zwar dass es dem Leser unmöglich sei, auf das Vaterland des Dichters zu schliessen. Diese in Hinsicht auf der übrigen Teile des Werkes höchst nötiger Vorsicht ist keine tadelhafte List oder Täuschung, sondern nur eine Massregel, welche ich mir selbst schuldig bin und deren Vernachlässigung nur mir allein verderblich sein würde...« (*Zadányi*, 44. 1.) Lehetséges, hogy nem csupán nevének a Bécsben nem éppen udvarképes Herder mellett

történet említésétől félt, hanem fenn akarta tartani annak lehetőségét, hogy az egész versciklust a felismeret veszélye nélkül közrebocsáthassa.

B. ebben a költeményben is kiindulásul s támasztékul használta mestereinek — ez esetben főként Klopstocknak, Schillernek műveit. Pukánszky idézett munkájában sok párhuzamos helyet meg is jelöl. Az egész költemény mégis B. eredeti alkotása. Erős érzelmi átfűlése, szerkezetének ziláltsága, frazeológiája, néhány élettrajzi vonatkozása arra vall, hogy a költő itt életének, művészetének, »látói« hivatásának legmélyebb s legégetőbb kérdéseiről szolt. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy az óda zsúfolódó, egymásba indázó gondolatai, képei s szerkezeti elemei közül nem egy újra felbukkan B. egyéb írásaiban. Így jelenik meg pl. a Múza, mint a költészet isteni hatalmának megszemélyesítője a *Déli György látásában* — a *Der Kampf*éhoz egyébként igen rokon körülmények közt — s a *Poétai elmélkedésekben*; így bukkannak fel az óda gondolatai az olyan rokon versekben, mint *A látó*, a *Szentjóni-levél*, a második *Tünődés*, *A bölcsnek állhatatossága* s főként az *Intő szózat*.

A költemény keletkezésének idejéről csak feltevéseink vannak. 1801-ben már készen kellett lennie ekkor bírta először Müllerre. 1799 végén Gabriellához írt leveleiben többször említ egy ódát. »Morgen frühe... erhieltst du eine Ode, die schon fertig, aber nicht abgeschrieben ist (Die 3 letzten Tage des J[ahres] 1799)« (*Vajda*, 37. l.). »die hier mitgehenden zwei Gedichte (die Ode und das Stammbuch) habe ich für dich doch mit dem herzerhebenden Gefühle abgeschrieben, dass du, Licht und Heil meiner Seele! Vergnügen daran finden dürftest. Beide sind mir jetzt ausserordentlich lieb... In diesen zwei Stücken ist aber nur der Gegenstand, und fasst ganz allein, der mich so sehr interessiert. Die Ode ist jetzt in meinen Augen das vortrefflichste, was ich oder auch ein anderer je gemacht hat; denn die zärtliche Sprache der echten, fast übermenschlichen Liebe ist darinnen so unverkennbar, dass sie fähig war, sogar auf die erhabenste und schönste der Mädchen-Seelen zu wirken, und sie zu rühren« (*I. h.*, 41. l.) Lehetséges, hogy a *Der Kampf* egyik darabjáról van itt szó. Érdeemes megfigyelni, hogy a Gabriellának ekkoriban írt levelek zsúfolt, fellengző stílusa mennyire rokon a költeményével s hogy bennük főként a második rész számos gondolata ismételtén felbukkan. — Mindez valószínűvé teszi feltevésünket, hogy B. 1799 végén írta a *Der Kampf*ot. A költemény magyar fordításában igyekeztünk bonyolult mondat szerkezeteit is lehetőleg híven követni.

A HARC

Egy lírai költemény töredéke.

(Ismeretlen kéz írása; egy magát meg nem nevező szerző papírjai közt találták.)

Első rész

Az éjjél mély, komor némaságában, támasztó jobbára dőlve, merev tekintettel ült most a költő, alig lehelve, mint egy márványszobor. Nem ahhoz, amelynek csak most adott formát a művész alkotó keze; — bár az is hidegen és halottan áll még: de a mester »l é g y l« szava hangerősen felkelti szellemét; — ahhoz a márványszoborhoz hasonlított, amely egykor örömmel, fennkölt örömmel örvendeztette meg az értőt, most pedig szentség törő kezektől elrúfítva, szomorúsággal tölti el a nemes vándor lelkét!

De nem a szürke múlt tettei, — amelynek éjt szakájában sokszor én hiába időzött, sokszor azonban annak a lángnak fényénél, amelyet eszedes

hűséggel, szeretettel ápoit keblében, boldogan remegve meg is pillantotta a távolban az Erényt és Igazságot, amely ket annyi kutató szeme elől szemtelen kézzel és csalfasággal elrejtett a csalárdság és vétek; — nem a jövő homályos alakjai s nem is a jelen borzalommal bélyegzett, lázítóan vad gyászjelenetei tartották így lekötve szellemét. Már sokszor fellázította nemének nyomorúsága és sokszor a borzalmasan dúló harc; szívét is sokszor megsebezte a büszke, vak vezérek ostoba törtétese.

De ha emberien érző szíve alul maradt, derűsebb szelleme gyorsan arra gondolt, hogy egykor mindaz, aminek a dolgok futásában be kell következnie, bizonyosan be is fog következni; hogy bár a haláltételest és tévedést és hiúságot visszaszorítani, a gyilkos-szenvedély dühét csillapítani — a világ szégyenére és tanulására — csak más hasonló tévedések tudják: az Igazságnak, Jognak, Értelemnek, a szelűdebb Emberiesség dicső értékének egykor, e szelű harc után, mégis fényesebb, kedvesebb sugarakkal kell ragyogniuk. Maga a rossz hoz jót is magával. A jogtalanság a jog forrása. Az éj, az előítéletek zavaros é e csak viharok után adja át helyét az igazság napjának. Mert így akarta Ő a mennyben! Így rendelte Ő az idők kezdetétől fogva. Ő, aki törvényt szabott nekcd Természeti és a te hatalmas nagy mozgásodnak. Ha valaki nem elég bölcs ahhoz, hogy együtt haladjon, ha hiú vágyak göggyében vakmerőn szembeszáll vele: súlyosan megbűnhődik majd balgaságáért és csak önmagát taszítja romlásba. Az ilyen dacos, vakmerő gyenge ember szét fog zúzódni majd az idő kereké alatt; mint ott az a megvetetten parányi féreg a vándor siető lába alatt!

Így gondolkodott e g y k o r. A magasabb belátás tisztább értelme és pillantása elhomályosult, a nagy, vigasztaló gondolat fénye és ereje eltűnt a szenvedések viharában... A rettenetesen megcsalatott Szenvedő lelkének fájdalomában! —

Szomorún és nyugalmat nem lelve bolyongott Ő már régóta, távol az emberek öl, némán és magába zárkózottan. De meneküljön bár el a Gyászoló, ellenségtől és baráttól távol, messze a nagyvilágba: ő n m a g a elől soha nem menekülhet. Mert keble mélyén ott viszi elrejtve a bánat nyílát.

A Megnevezhetetlen, aki pokoli erővel megragadja és leteríti a halandót, s még magát a Menny Fiát is, az örök szellemet, halállal és pusztulással fenyegeti; a legnagyobb fájdalom, az, amelyet a mélyen megtört, riadt Derék aggódó szelleme akkor érez, amikor, hosszú küzdelmeinek magasra tűzött, ragyogó céljához közel, borzalmasan fényes tisztasággal azt látja kétségbeesve: hogy az E r é n y — ez az isteni alak, amelyet a tevékeny emberi szellem az élet derűs tavaszán gyönyörrel álmodik magának, s amelynek szelű képét azután szeretettel és hűséggel imádvá követi; — hogy az E r é n y nem más, csak ábránd! hiú délibáb! vakító sugárkép, amely a nemes Álmodozót, a képzelet könnyű szárnyain ő n m a g á t elrabolva, hamarosan az örvény fölé csábítja; aztán magára hagyja életének viharában, és eltűnik a mélységnél!

A Megnevezhetetlen törte meg ily n mélyen a költőt. — Kábultan és komoran, és hidegen és sápadtan néz Ő a földre; szelleme a végső ájuláshoz, teste a feloszláshoz közel.

»Honnan?» — kérdezte tőle megindultan a Múza; mert az istennő, szebb napjai örömeinek csendes társnője, szenvedéseinek vigasza, mindig kegyes volt a Szenvedőhöz — »honnan most ez a síri csend? a bánat, amely így emészti legnemesebb valódat? Honnan, oh halandó? ez a komor felhő, amely így elsötétíti szellemedet? Néma vagy és nem hallod barátúdd szavát.

Félreismered ezt a hangot? Félreismersz engem? Engem! utolsó, e n g e m, egyetlen hűséges társadat a szenvedésben?... Nagy az összege

tapasztalataidnak; nem kicsi az évek száma, amelyeket átélteél. Sokszor láttam vérezni őket, a mély sebeket, amelyeket már korán ejtett szíveden kegyetlenül a sors ridegsége. De így letörve még sohasem láttalak! soha fly mélyre zuhanva! én, aki gyakran voltam boldog tanúja a fennkölt lélek diadalainak. A lélekének, amely a férfias bátorság büszkeségében, — a bátorságában, amelyet az erény mindig megkíván harcosaitól, diadalmasan minden csapás s a világ minden ijedelme fölé emelt téged. Hol vagyok most ti szép, boldog idők? Örökre, örökre eltűntetek a költő elől? Ti istenien szép napjai a megpróbáltatásnak! Ti a harcnak és a dicső győzelemnek napjai, amikor régen az irigység, csalárdság, tévedés és gonosz-ság a pokol hatalmának minden erejével és hamisságával, — — — amikor a vak gyűlölet és az árulók dühe oly könyörtelenül taszította őt a szakadék felé? Az én szemem előtt még most is fényeskednek. Lelkesítve és baráti aggodalommal így szóltam akkor hozzád: »Légy férfi! és megint győzni fogsz, ha a karsz, és ha, közel a célhoz, nem térsz le az erény megszokott útjáról.« »Igen, istennő!« kiáltottál fel, »férfi leszek most is és bátorságomat semmi ravaszság, semmi tirannus erőszak meg nem törheti! — Oh! milyen színjáték az, isteneknek és halandóknak, milyen diadala az Erénynek és Igazságnak, ha a Derék értéke néma tudatában bátran szembeszegül a változékony, haragvó szerencsével! Ha belső erejének érzésében erősen, s bízva az istenek oltalmában, nem tér ki semmi veszély és erőszak elől! És ez a bátran küzdő férfi — te voltál! Készen rá, hogy a jogért és igazságért és hazáért áldozatként hamarosan lehullj — — — a világ polgára és az emberiség bajnoka! — Hova lett most az a fennkölt bátorság, amely olyan vakmerőn dacolt a sors szeszélyével? Hova lett most a férfi magas méltóságának biztos-bátor büszkesége? Honnan ez a síri csend? Honnan a bánat? mely így emészti legnemesebb valódat? Honnan, oh halandó! a fekete felleg, amely így elsötétíti szellemedet? — Továbbra is hallgatsz és nem törödsz barátuóddal. Figyelj hát szavamra! figyelj és sohase feledd el: »Aki gyáván elhagyja önmagát, azt az istenek sem mentik meg a pusztulástól!« —

Mint ha halotti álomból ébredne, így kiált fel a költő, sóhajtvá és mélyen megrendülve: »Ó, bár pusztult volna el ez a test! bár sohase születtem volna, én szerencsétlen! Akkor ment lennék minden kétségtől és kintől, akkor nem kellene gyűlölnöm magamat... ó, akkor, akkor ismeretlenül és boldogan pihennék, az örök álom ölen! —

Mit vétettem neked, ó istennő, hogy ilyen irgalmatlanul emlékeztetsz most a boldog idökre? Ó! senki nem érzi úgy, mint aki elbukott, hogy hol állt egykor, mi volt, és mi most. Engedj el és ne gúnyold nyomorúságomat, ne említsd többet a régi napokat! Az ifjúság álmanak vége. Hát még sírjánál is megcsalja magát a férfi? S ha baráti módon meg akarod vigasztalni a Gyászolót: miért emlékeztetsz tapasztalataira? ... Átkozott bére anyui szenvedésnek! Szörnyű megoldása oly szép álmoknak! Ti, tapasztalataim halálos gyümölcseil ti törtétek össze belé vetett hitemet! ti honályosítottátok el tiszta érzéseimet s ti taszítottatok reménytelenül az éjtszakába! Riadt szellemem most magáfosan bolyong a labirintusban s keresi az elveszett fényt, a lélek fényét; hah! de csak kétséget és éjt és sötétséget talál!

Oh te, a mindenségnek és az emberi léleknek alkotója, aki bölcseséged bőségéből ezt a törekvő lelket, aki az igazságra törő forró vágygal együtt az erénybe vetett dicső hitet adta nekem és most, jaj! mindörökre újra elvesztetted őket tőlem! ó adj — jóságodhoz könyörgök! — adj megsemmisülést, örök nyugalmat nekem — —

Így szólt s már újra hallgatott, önmagába zárkózva. Hallgatott; de a Szenvedő nehéz mellét sóhajok emelték és sápadt arcán tiszta könnyek

peregtek végig. Istenek is sírnak, ha elbukik a Derék. A Múza gyorsan elfordította mennyei arcát; s a szelíd Vigasztaló mélyen megrendülve emelkedett fel atyja trónusához.

Második rész

A költő elbukott! — De aki becsületes érzülettel az E r é n y t szereti; aki a K ö t e l e s s é g felismerésének fenséges érzésében szabad, férfiasan szilárd léptekkel járja tövises útját, és az idegenek tetszésével nem törődve, mindig keblében hordja mennyei bérét; aki az I g a z s á g o t — Isten elsőszülött és vele együtt örökkévaló leányát! — már korán választotta meg nem szentségtelenített, tisztán megőrzött bálványául, az élet-ösvényén vezetőjéül; aki ő t keresi a földi élet jeleneteinek változó zajlásában, tevékenyen szabad, teljes lélekkel és még a szakadék szélén is, az ezerféle-képpen összefonódó labirintus sötétjében is, az ő fényére vagyik forró szomjúsággal: sohasem bukik el e g é s z e n ! . . . Az ilyen ember bizonyosan és mindig rátalál a természet nagy templomában! Az igazság fényének sugara még a k k o r is felemeli lelkét, ha már a remény utolsó pálcája is eltörött! — A költő csakhamar újra a Győző teljes fényében s a meg nem győzött isteni-hatalmú erő szent érzésében magasodik fel, — s nem irigyli (a nagy tanulástól boldogan!) a Szerencsésnek könnyebb sorsát, aki, távol ama fényes magasság veszélyeitől, a mélyen elrejtett, a csendes növényi létnek biztonságosan-sötét völgyében még soha el nem bukott. —

Te, aki »az Erény és az Igazság barátjának és ezek barátjai barátjának« nevezted magadat, — de most, amikor lágy szíved talán a szánalom büszke könnyeit hullatja a Szenvedő sorsán, és saját erőd édes önhiittségében szánakozva panaszkod fel mások gyengeségét: vigyázz magadra! . . . Langyos, lomha szellemed nem ér fel addig; zavaros szemed nem látja számát és nagyságát a veszélyeknek, amelyek zavaros csoportban veszik körül a magasabb cél felé siető, magára hagyott Vándor rögös útját s azzal fenyegetnek, hogy vad erőszakkal megtörik bátorságát! (a bátor, veszélyt kedvelő lélek erejét!) De azt a mennyei örömet sem ismered, amely minden nehézen kivívott győzelmet követ? és alig sejtéd annak a küzdőnek isteni kéjét, aki önmagát megmentve, felemelkedett a bukásból! Mégis: merészkedj csak te e magasabb régióknak meredek ösvényére, amelyen még sohasem jártál s amely most még biztosabban vezeti őt a célhoz: az első lépésnél elbuktál! Elbukott a hiú önhiittség daca! Büszkeséged és erényed odavan; oda a bér, melyet a bátorság máskor kiérdemelt! És kezdeményed, a Gyenge merész vállalkozása a gúnyolódók szájára kerül, úgy mint a neved is.

Te pedig — aki a korán megszokott állatian durva élvezetek tarka játékában már rég elvesztetted ember-voltodat s nem hiszel semmi erényben, aki, tompa bagoly-öszönrel menekülve, az igazság napfényének minden sugarát gyűlöld; aki saját semmi-voltod tudatában kigyó-szemmel követed mindig a Derekbabát és, ha elbukott, mérgeddel bemocskolva őt, a káröröm mámorában a z e m b e r i m é l t ó s á g b a v e t e t t m i n d e n h i t e t e l i t é l s z , s ő t m a g á t , a m a g a s a b b J ó s á g f e n s é g e s A d o m á n y o z ó j á t , ő t — a Mindenhatót! is szemtelen önteltséggel megítéli merészed; ujjong csak gyáva Semmirekelő! Csúfolódásod, vad gúnyhahotád önmagadat találja; s csak téged egyedül! — Meggondolatlanul (önmagad árulójaként) csak azt az alacsony, azt a borzasztóan alacsony lépcsőfokot mutatod meg, amelyiken te állsz a lények nagy lépcsőjén: kártékony, megvételre méltóan hitvány tagja a mindenségnek! Soha ne törjön át az emberi szellem annak a fekete éjnek sötétjén, amely elhomályosítja értelemmed — sohase fogja fel az emberi léleknek azt a mérhetetlenül mély lealacsony-

dását, amelyet te, megvetésre méltó, most magad mutatsz! Az Emberi Szelleml... Amelynek isteni pillantása előtt még a pokol torka sem állhat meg; amelynek mindenható ereje előtt meghajlik a föld és a tenger és a levegőnek még a sas bátor röpte számára is túl magas régiója; — amely megszámlálja a csillagokat az égboltozaton és meghatározza roppant futásuk körét; az Emberi Szellem, amely még a villámnak is törvényt szabott... Hah! még ez a szellem sem méri fel, számítja ki és fogja fel azt a szörnyszerűséget egy messzeséget, óh ember! tőle, az Embertől elválaszt!... Te nyers érzékiségbe veszett rabszolga, vegyülsz el csak a nyájban — állat az állatok közt! S áldozz ott az állatian alsóbbrendű gyönyörnek, amely egyedül ingerli még tompa érzékedet, — amíg csak, mint minden lélektelen férget, el nem ér az örök rothadás keze, s létednek minden nyomát eltörölve, nemünk gyalázatát megsemmisítve, bosszút nem áll rajtad, — te, az emberi természet megcsúfolója és szegylene!

Oh ifjú! aki talán bánatosan és sebzett szívvel hallod ez éneket; te, aki a kor viharában, amely most romokkal fődí be a földet, talán a nemes harag bosszúvágyától eltelve, könnyes szemmel és ó! hiába hívod a Bosszúállót, az Igazságot; te, aki talán hiába siránkozva a már rég elmenekült istennő után, a kételkedő szív reménytelenül aggódó, béna vágásával, remegve várod visszatértét: ne csüggedj!... az erény nem álom, nem csalfa kép; és nem rajongás a beleje vetett hit. — S még vannak barátai is sokan, és sokan tisztelői is, akik szolgálatára szentelve magukat, boldog örömmel mennek templomába, bár most szétszórta őket a viharok dühe s bár, elburkolva abba a varázsfátyolba, melyet az igazi bölcsesség tanítványainak kölcsönöz, nem minden fül hallja meg e csendes szerény vándorok halk lépését és nem minden szem látja meg újjuk fenséges célját. — Te megismered majd őket egykor, a Nemeseket! Ha a tapasztalás biztos kezétől vezetve férfivá érik az ifjú, — ha majd a veszély óráiban bizonyosságot adott a szellem nemességéről s a bátorság önálló, szabad erejéről. Ők ismernek, (ne kételkedj drága Ifjú!) ők ismernek téged. — Megindulva tekintenek talán már most is a szép küzdelemre, amely bizonyosságot tesz bátorságról és értékedről; és boldogan mosolyogva sejtik már a győzelmet, amelyet kezdeményed, férfiasan határozott lépésed bizonyosan, magad előtt még nem tudatosan, ígér, ... a ritka, hasonlíthatatlanul szép győzelmet, amely a jól megérdemelt magasabb dicsőség palmaágával koszorúzza a most már csakhamar a Nemesek szövetségének tagjává tesz; — e szövetségnek! amely közeli és távoli egek alatt minden jobb népnél és minden időben gondosan ápolja az emberiség gyengéd virágait.

Csendben vetik el a magot, amely csak tiszta kézből és mindig lassan, de a világ szerencséjére egykor bizonyosan felneveli, amit csendesen és reményteljes szeretetük gyengéd és hű kezekkel elvetett; ami most csak elrejtve csírázik még, a beavatlanok kutató szemének láthatatlanul: egykor majd, ha az igazság napsugaránál megérik a szenten-tiszta vetés, meghozza aranyos, mennyiein édes gyümölcsét, amelyet mindig csak a jobb, a magasabb ember ismer, — csak ő, aki korának általános csüggedésében (a félelemtől újult, elfajult nemzedék tévete, szolgaiatnyáva ingadozása közben!) néma bizalommal még remélni mer; és amelyet majd csak az unoka, — csak a messze évek tapasztalatban gazdag, emberségesen szabad fia — láthat csodálkozva és téphet le hálásan.

A Derék tudja, hogy tetteivel, hogy műveinek eleven hatásával akkor is létének magasabb céljait, a természet szándékát fogja szolgálni, amikor, földi pályafutása után, már régen más világba távozott s magával együtt már neve is feledésbe merült. A Derék tudja: hogy sem az évek futása, sem az idő bármilyen hatalma nem akadályozhatja meg tevékeny-

ségében az emberi lelket, amelynek, mint az Alkotónak — hiszen az ő lehellete — öntevékenyen cselekednie és szabadon továbbhatnia kell. (Mert semmi nem múlik el a természet birodalmában, amely örökké alkotva mindenben mindig és zavartalanul egy belső, istenien szilárd rendnek változhatatlan törvényét követi.) És ez a tudás, ez a csendes-szerény törekvés, amellyel a szent, imádásra méltó példakép fenséges célja érdekében együtt működik, teszi őt (a halandót!) az istenekkel egyenlővé.

Fel tehát ifjú! s légy bátor; ne veszítsd el te sem soha ezt a nagy célt szemed előtt. — Az út, amelyen most jársz, nehéz ugyan; a harc, amelyet meg kell állnod, nem könnyű. De nagy és szép és magas a jutalom is, amely pályád végén feléd int, — és a boldog győztes fáradalmait egykor majd gazdagon megjutalmazza! Sok erő van az ember birtokában; hihetetlenül nagy a karátának hatalma, — nem kicsi a kör, amelyben munkálkodhatik. Igen! nagy és nemes és magas és erős és hatalmas — — ; földi isten az ember, ha akarja! És szellemének uralkodó hatalma, birodalma, hatásának köre — határtalan; örök tartammal él — mint az idő és tér.

Igaz ugyan, hogy a nagyszerű lelki erők teljes gazdagsága mindig a Menny szabad ajándéka. Mert — a z, aki, kezében a sors urnájával, örök mozgásban tartja a világok óceánját és rendben a csillagzatok futását; Ő, akinek parancsára nemzedékek támadnak a semmiből és nemzetek tűnnek el, — aki a világbíró tyrannust lelőki trónjáról és atyai szeretettel gondoskodik a kis fűregről: Ő, örökkévaló hatalmának imádást-követelően szent törvénye szerint szabadon ajándékozza a halandóknak (a testvérek szerencséjére, vagy halsorsáral) a természet adományait. De szabad azután s mindenkinek sajátja ezek felhasználása — és a karnia önmagának kell a Boldognak, akinek ez a fenséges, istenien szép sors jutott az élet lángjával együtt osztályrészül.

B. több helyen belejavított az *Adrastea* nyomtatott példányába. Mi a költő javított szövegét közöljük; az utólagos korrekciókról az alábbi jegyzékben számolunk be. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy néhány-szor annyira kivakarta, átfírta a nyomtatott betűket B., hogy az eredeti szövegállapotot lehetetlen volt megállapítanunk.

2. *Gelehnet* utolsó három betűje eredetileg más volt.

4. *Marmor.* A szó után talán gondolatjel állt.

6. (*zwar*

8. *wecken.*)

34. *Mörder Eifers*

38. *Menschlichkeit*

120. *hohen Sieges*

135. A *Werthes* szó utolsó két betűje a 155. sor kaparása miatt hiányzik.

155. „*Wer mühlos* [?]

167. A *fühlt's* után valamit kikapart a költő.

172. A *täuschen* után eredetileg más írásjel állt.

299. A sor után nincsen vonalka.

317. *in sichern*

337. (*Dem*

340. *hegt.*)

375. *stillbescheiden*

385. A sor után nincsen vonalka.

71. A MA GABRIELE

A verset a kézirat dátuma szerint (Paris, ce 15 Août, 1814.) azon a napon írta a költő, amikor felesége visszaindult Bécsbe. (*Szinnyei*, 113. l.) A kézirat a költemény végére neve kezdőbetűjét is odaírta; a felől tehát, hogy eredeti verse, aligha kételkedhetünk. A kor s B. azonban eredetinek tartotta az adaptációt is. Lehetséges tehát, hogy a kis költői emlék éppúgy valamilyen francia versnek az adott helyzethez és személyhez történő alkalmazásából keletkezett, mint ahogy az *An meine Gabriele* Herdernek a Bibliából készült fordítása alapján. Ilyesmire utalhat az a körülmény, hogy B. idézőjelbe tette a verset.

A kézirat a költő linzi hagyatékában maradt meg (R. u. i. 2^o 18., 2.)

A vers magyar fordítása:

GABRIELLÁMHOZ

Légy egészen nyugodt sorsom felől; nevem el fog jutni hozzád: bárhol lesz is új otthonom, a tiéd is el fog érni hozzám. A szívem, mely boldog akkor, ha te boldogan élsz, hozzá tud majd szokni e fájdalmas távolléthez: de képed (mindig) követni fog: és ha megszűnik szeretni téged, hidd el, megszűnik élni is.

72. AN MEINE GABRIELE !

Az 1816 aug. 8-án kelt királyi rezolúció a Brünnben fogva tartott B.-t szabadlára helyezte s száműzetése helyéül Linzet jelölte ki. A döntést aug. 24-én adták a költő tudtára. Aug. 26-án érkezett meg Brünnbe Gabriella, s 29-én indultak útnak együtt Linz felé. (*Horánszky*, 449–450. l., MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 142.) B. a viszontlátás örömeire írta a verset, s alája a következőket jegyezte:

König Salomo
(*Nach Herders Übersetzung.*)
Brünn, den 26-ten August, 1816.
(Bei unserm 2ten Wiedersehen, in der Fremde.)
Batsányi.

B. utalása Herder *Vom Geist der Ebräischen Poesie* c. művére vonatkozik. A könyv 1782–83-i kétkötetes első kiadása megvolt B.-nak, s könyvtárával együtt az OSzK.-ba került. (P. O. Germ. 1714.) A második kötet 164–165. l.-jában olvasható a *Példabeszédek könyve XXXI.* fejezetének a derék asszony dicséretét tartalmazó részlete. B. Herder fordításának az alejét és végét alakította át a Gabriellát köszöntő verssé.

Az 1–8. sorral v. ő.

*Ein Weib von Tugendkraft, wie selten ist's zu finden !
Der Perlen Kostbarkeit reicht nicht an ihren Wert.
Auf sie kann sich des Mannes Herz verlassen;
so hat er Beute gnug.
Nur Lieb' und Gutes wird sie ihm erzeigen,
kein Leides tut sie ihm ihr Leben lang.*

A 9—24. sorral v. ö.

*Mit weiser Rede öffnet sie den Mund,
auf ihrer Zunge ist nur sanft Gebot,
Sie merkt, was überall geschieht in ihrem Hause
Die Trägheit isst bei ihr kein Brot.*

*Es treten ihre Söhn' auf, sie lobpreisend,
es tritt ihr Mann auf, und lobpreiset sie;
»Viel Landestöchter taten edle Taten,
doch du bist über alle, alle sie!
Anmut ist trügerisch; Schönheit vergänglich;
ein Gottesfürchtig Weib ist Ruhmes wert.
Gebet ihr Ruhm, die Frucht von ihrem Fleisse,
lobt öffentlich die Werke, die sie tat.«*

A verset B. egy félbehajtott negyedívre másolta le (MTA. — M. Ir. R. u. i. 2^o 18, 2.) A szöveg elfért az első levél két lapján; a második levél külső lapján a köv. címzés olvasható: Pour Madame Batsányi. A címzést úgy helyezte el B., hogy a keresztben háromrétbe hajtott papírnak középső sávjára kerüljön. Lehet, hogy válaszevélként küldte ki a börtönből Gabriellának arra a cédluláskájára, amelyben ez Brünnbe-érkezéséről értesítette. A dátumot később javította át 26-ra.

A vers fordítása

GABRIELLÁMHOZ !

Akinek erényes feleség, ilyen feleség jutott osztályrészül, annak bir-toka drágább a gyöngyöknél. Szilárdan bízik benne a férfi. Elég zsákmányt szerzett az ilyen asszonnyal; ármány és csalfaság nélküli ifúságot, fájdalom és erőszak nélküli szerelmet ajándékoz neki az asszony egész életén át. És az ékessége a tisztaság és nyílt tekintet a messi jövőbe. Az okosság nyitja szóra száját; tiszteletről és jó erkölcsről tesz bizonyosságot. Áttekinti egész háztartását, sohasem adja kenyerét a lustaságnak. Ezért dicséri őt neme, és férje így ujjong boldogan: »Sok nőt láttam, frisset és gazdagot; hozzád egy sem volt hasonló. Minden szépség varázsa múlandó, de a jámborság maradandó a nőben. Az ilyen asszony megérdemli a megbecsülést, erényének főjavát; adjátok meg neki munkája jutalmát, mondjátok neki hősi hangon hálát és dicséretet.

73. OSSZIÁN-FORDÍTÁSOK

1. B. egész életében bírkózott Ossziánal. Elsőként fogott a kelta bárd magyar tolmácsolásához s az egyre szélesedő magyar irodalmi közvélemény jó félszázadon át tőle várta a nehéz feladat megoldását. De életének ez egyik legnagyobb vállalkozása sem valósulhatott meg. A magyar Ossziánt nem tudta a maga egyre szigorúbb mértékének megfelelő tökéletességgel elkészíteni; ami töredékeiből ránk maradt, azt részben mint kísérletet maga a költő tette közzé, részben mint a nagy rivális sikertelenségét bizonyító emléket, B. tudta nélkül, Kazinczy hozta nyilvánosságra, részben itt nyomatjuk ki először a költő kézírataiból. Egyik sem lezárt és a költő által véglegesnek minősített darab tehát; rendkívül érdekes emlékei azonban mind B. fejlődésének, munkamódszerei változásának, esztétikája kialaku-

lásának, mind — a korszak egyik igen jelentős tárgykeréről lévén szó — a felújulás korabeli magyar irodalom erőfeszítéseinek. (V. ö. Maller Sándor: *Ossian Magyarországon*. Debrecen, 1940.)

Az osszianizmus német közvetítéssel jut el hozzánk. Osszianizmusról kell beszélünk, mert hiszen nem csupán Macpherson kelta bárdjáról s a neki tulajdonított költeményekről van szó, hanem arról a széles és mély áramlatról, amely a költött költőbóriás hamisított műveinek nyomán Európaszerte keletkezett s a kor irodalmi kifejezést kereső vágyaival, indulataival s kívánságaival telítődve, hatalmasra növekedett. Örvénylését a kor társadalmi, politikai erőinek összecsapása okozta s ehhez képest visszatükröződik benne a 18. század második s a 19. sz. első felének egész európai történelme. Németországban először az új, polgárosodó nemzeti érzés tette népszerűvé Osszián mítoszát és költészetét. Észak Homérja hamarosan nemcsak a kelták elpusztult népének énekese lett itt, hanem az egész germán mult nagy alakja; a ködös őskor olyan gigásza, akire az önmaga sajátosságait kereső s a maga szellemi s politikai önállóságáért küzdő németiség az idegen nagyságokkal szemben mint a maga ősré is hivatkozott. Hogy a történelmi eseményeket, erőket s folyamatokat ábrázoló valóságos történelmi költészethez Osszián dalainak semmi közük sem volt, csak annál alkalmasabbá tette őket arra, hogy az egyelőre még csak fejlődőben lévő polgári hazafiság beléjük költözhessek; általános, érzelmes és fenséges hősiességük bármilyen nemzeti célú hősiesség mintaképe lehetett. Osszián vélt példája nyomán széleskörű, népszerű és nagyhatású német bárd-költészet támadt, amelynek táplálói közt egyaránt megtalálhatjuk a Habsburg-monarchia patriotizmusát, s a kezdődő Sturm und Drang forradalmi hazafiasságát.

A sokrétűen kibontakozó németországi osszianizmus legfontosabb irodalmi összetevőit a mozgalom fő alakítójának művében vehetjük szemügyre. 1768—69-ben jelent meg Bécsben Denis első teljes hexameteres fordítása (*Die Gedichte Ossians, eines alten celtischen Dichters, aus dem Englischen übersetzt* von M. Denis, aus der G. J. I—III. köt. Wien, 1768.) Denis a jezsuita-költészet antikizáló s kegyesen hőies formáiba stilizálja a kelta bárd énekeit; aztán Sined névvel maga is bárddá alakul, úttörője s mintája lesz az osztrák, monarchista bárdköltészetnek. Bárdusi dalai 1772-ben jelentek meg összegyűjtve (*Die Lieder Sineds des Barden*), nagy bevezető tanulmánnyal: *Vorbericht von der alten vaterländischen Dichtkunst* címen (B.-nak a második kiadás volt meg: *Ossians und Sineds Lieder* I—VI. köt. Wien, 1784: az előszó a III—XCII. lapon).

A *Vorbericht*ben a szerző gondosan összegyűjtött minden utalást, amit csak talált az irodalomban a bárdokról, beszélt Priskos nyomán Attila lakomájának énekeseiről is (XL. l.), és elméleti alapját adja Klopstock, Kretschmann, Gerstenberg és a többiek német bárdköltészetének, amely — szerinte — a görög és latin mintaképeken alapuló irodalommal szemben az őseredeti nemzeti jellem kifejezése, s amelynek célja az, hogy az ősök nagyságát, erényeit a régiség képekben gazdag, merész nyelven megénekelje, és ezzel a jelenkor szunnyadó nemzeti érzését felébressze. (LXXXIV—LXXXVI. l.)

1774-ben jelent meg Goethe *Werther*-regénye, a polgári érzelmesség nek ez az ugyancsak egész Európára kiható irodalmi kifejezése. A regény nek egyik lehangsúlyozottabb részén helyezte el Goethe a *Szelmai dalok* virtuóz prózai fordítását; a regény menete szerint Werther fordította ezt s az öngyilkossága előtti utolsó találkozáson oivasta fel Lottenak *Osszián* hőseinek haláltvára panaszával saját fájdalomnak adott hangot. Ezzel a részlettel a szentimentalizmus sodrába került bele a kor érzésvilágából

merített költői hamisítvány. Goethe figyelmét Herder hívta fel a kelta bárdra.

Herder, aki tudvalevőleg roppant hatást gyakorolt a fél- vagy egész gyarmati elnyomásban élő észak- és keleteurópai népek nemzeti eszmélésére, az osszianizmus világtörténelmi értelmezését adta. 1773-ban jelent meg *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder der aller Völker* című tanulmánya; ebben is a népek naív, ősi, még a romlatlan természettel együtt alkotó géniuszára hívta fel a figyelmet. Homér és Osszián párhuzamba állításának hatása Petőfin s Aranyon át még egy századdal később is érezhető irodalmunkban. Bírálataival megmutatta a Denis-féle hexameteres, antikizáló fordítási kísérletek helytelenségét s a maga fordításaiban az Osszián-dalok szellemének s az uralomra jutó romantikus stílusesz-ménynek megfelelőbb formát, a szabad jambust alkalmazta (*Volkslieder* II. Teil, 1779, *Vom Geist der Ebräischen Poesie* I—II. Bd., Dessau, 1782—1783.)

Az Osszián-szövegeket azonban főként Harold németnyelvű munkája közvetítette Németország és Keleteurópa felé. (*Die Gedichte Ossians des celtischen Helden und Barden*. Düsseldorf, 1775., 2. kiad. Mannheim, 1782.) Az egyébként nehézkes fordítás azért volt keresett, mert a teljes Ossziánt adta Macpherson angol prózai fordítása nyomán ugyancsak prózában. 1782-ben új anyaggal is bővült: (*Neu-entdeckte Gedichte Ossians*, Düsseldorf.) Harold példáját — részben sikerén felbuzdulva, részben eredményeivel elégedetlenül — többen is követték; fordításaik s átköltéseik (a legfontosabbak: Petersen 1782, Rhode 1800, Stolberg 1806, Ahlwardt 1811.) tükrözik ugyan az Osszián-viták s az osszianizmus alakulásának fordulatait is, legfontosabb szerepük azonban az volt, hogy a szövegeket tették egyre szélesebb körben hozzáférhetővé.

2. Magyarországon tudtunkkal először Szerdahelyi György Alajos említi a kelta bárdot. A pesti egyetem ex-jezsuita esztétika-professzora még teljesen a régi, feudális világ embere; jól játkozott ugyan az Osszián eredetisége körül folyó vitában, de sejtelve sincs a nagyhatású irodalmi hamisítvány jelentőségéről. (*Poesis narrativa*, Budae, 1784. 126. l.) B. és kassai köre is ebből a forrásból meríthetett. Nem érdektelen ebben a vonatkozásban, hogy a másik nagy angol, Milton művét is egy latin hexameterrekbe ad usum delphini átstilizált »Lapsus proto-parentum«-ból fordíttatta le B. Baróti Szabóval. Az egyházi tárgyú művet öreg ex-jezsuita barátjára bízta; magának Ossziánt választotta: a saját világi, nemzeti hőskultuszának méltó mintaképét. Történeti érdeklődése, amely már *A magyaroknak vitésége* átdolgozása idején is kibontakozóban volt egyházi kötöttségeiből, ekkor már teljes határozottsággal a II. József elleni nemesi ellenállás és reformizmus szellemében alakult át: Osszián énekeiben is ennek a magyar hazafiságnak keresett érvert s lelkesítő anyagot. Jellemző, hogy Orczy Lőrinc védnökségével fogott a fordításához s a nemesi ellenállás tekintélyes főurainak figyelmét és segítségét kérte hozzá.

Kazinczy úgy tudta, hogy B. már 1785 óta foglalkozott Osszián magyarításával (*Munkái*, II. köt. 1815. XII. l.; *Lev.* XII. köt. 348. l. tőle vette át az évszámot Fábíán Gábor: *Ossian énekei*. Buda, 1833. I. köt. XVI. l.) Az adat hitelességét nem tudjuk ellenőrizni; elírás is lehet. A komoly munkához Kassán, 1787 végén vagy 1788 elején foghatott hozzá B. 1788 elején küldte el az első fordításrészletet Orczy Lőrincnek. Az, hogy tőle kérte a jóváhagyást s hogy a jóváhagyott fordítást neki ajánlván tette közzé, a vállalkozás politikai jellegére hívja fel a figyelmet. Az Orczyaknak nagy szerepük volt a szervezkedő nemesi ellenállásban s éppen Abaujban, Kassán, ahol Orczy Lőrinc 1784-ig főispán volt s ahol II. József halála s az alkot-

mány visszaállítását után fia, László vette át a főispánságot, a hozzájuk-állás pártállást is jelentett. B. még szakmai tanácsokért is e kör tekintélyes íróihoz fordult — Báróczyhoz, akitől 1788-ban véleményét s útmutatást kért (v. ö. *Kaz. Lev. I.* 239. 1.) és Ráday Gedeonhoz, akivel hosszantartó levelezést folytatott ez ügyben.

Hogy milyen szándékkal kezdett hozzá Osszián fordításához, világosan kifejti Teleki Józsefhez 1788. nov. 1-én Kassán írott levelében (MTA.—*M. Irod. Lev.* 202.). Nemcsak saját programját adta meg abban, hanem az egész kezdődő magyar Osszián-kultusz hátterét megvilágította. Vele érthetővé teszi azt az utat, amelyet Osszián az első fordítás megjelenésétől a *Zaldn futása* előhangjáig megtett Magyarországon.

»Méltóságos Grófi Nagyságos Uram! Annnyival nagyobb gyönyörűséggel írok most Nagyságodhoz kis társaságunk nevében, mennyivel inkább kívántam vala már régtől fogva alázatos tisztelem mellett azon nagy örömeimet jelenteni, melyet érzettem volt még júniusban Osszián Utolsó Énekének Nagyságod által lett helybenhagyatásából. M. B. Orczy Úr ily fennírással küldé vissza fordításomat: *Approbatum per C. Jos. Teleky et B. Laur. Orczy, remittitur pro continuatione.* Elfelejtethetlen szók ezek énnékem! Mikor én Osszián fordításához kezdtem, meg sem álmodtam, hogy fáradtságomnak oly hamar, s oly bő jutalmát nyerjem. Az vala fő s legelső tárgyam, hogy ennek az isteni költőnek szívreható énekei által magyarainkat megülettven, hazájokra s önnön magokra emlékeztessem. Bárdussa akartam lenni magyar nemzetemnek, s a régi kelták történeteiben tükröt tartani polgártársaim eleibe; édes anyám nyelvén akartam siratni erkölcsainknek elhanyagolását, dicsőségünknek kimúlását! mert oly könnyülállásokban vagyunk, hogy, hacsak teljességgel el nem rontotta már szíveinket az idegen maszlag, szükségképpen meg kell illetődnünk egy Hazája veszedelmét oly érzékenyen kesergő öreg vitéznek szomorú panaszára. Elértem-e ilyenén feltett tárgyat? a jövőndő fogja megválasztani; amelynek bizonyos elérésére midőn nemzetemnek két disze és tüköre a hazafinak, reménységet s bátorságot nyújt, egyszersmind a becsültre vágyó szíveket-is hallhatatlanságra gerjeszti. Vajha elegendő tehetséggel is bírjon, pályájának végigfutására! —«

Hogy miért éppen *Osszián utolsó énekével* mutatkozott be, nem tudjuk pontosan. Sejthetőleg azért választotta ezt a darabot, mert hangulata, mondanivalója egybevágott a »nemzethalál«-nak azzal a látomásával, amelyet a nemzeti reformmizmus erős érzelmi aláfestéssel felújított s amelyet B. éppen kassai éveiben kezdett egyre nagyobb eréllyel, a nemzeti öntudat ébresztgetésének szolgálatában felidézni. A: elkészült fordítást, valamikor 1788 elején, mindjárt elküldte Orczynak. Ápr. 15-i és ápr. 22-i leveleiben már a kézirat visszaküldését sürgette, mert akkorra megegyezett Trattnerrel a MM. nyomtatása ügyében, s a fordítást mindjárt az első negyedben közölni akarta. (*Figyelő*, 1879. VII. 317. 1.) Májusban vissza is kapta a kéziratot, és jún. 23-án az egész negyed anyagával együtt nyomdába küldte Pestre. (B. — Ráday, Kassa, 1788. jún. 23., *ITK.* 1907. 87. 1.)

B. maga mondja Rádayhoz szóló levelében, hogy Ossziánt általában Harold után fordítja, Denist csak segedelműl veszi. *Osszián utolsó éneke* esetében azonban még csak segedelműl sem vehette Denist, mert az ezt a darabot le sem fordította. Azok között az Osszián-kiadások között, melyek B. kezén megfordultak, s melyeket könyvtárából mi is ismerünk, mindössze három helyen találtuk meg az *Utolsó éneket* Haroldnál kétszer (*Die Gedichte Ossians eines alten celtischen Helden und Barden.* Mannheim, 1782. III. köt. 297—310. 1., és *Neu-entdeckte Gedichte Ossians.* Düsseldorf, 1787. 121—136. 1.), továbbá J W Petersen névtelenül megjelent fordításá-

ban (*Die Gedichte Ossians neuwertuschet*. Tübingen, 1782. 469—478. 1.) Az említett szövegeknek és B. fordításának összehasonlítása is azt bizonyítja, hogy B. az éneket valóban Harold után fordította, mégpedig az 1782-i kiadásból, mert az 1787-ét csak 1790 elején szerezte meg. (L. B.—Ráday, Kassa, 1789. nov. 1., 1789. jún. 9., 1790. máj. 7., *ITK*. 1907. 89., 93. és 209. 1.) Már elkészült a munkával, sőt Orczy valószínűleg már approbálta is ezt, amikor kezébe került a »tübingai névtelen író«-nak 1782-ben megjelent fordítása, ki bevezetésében Harold fordításáról azt mondja, hogy »wir durch seine Bemühung dem wahren Urbilde nicht ein Haar breit näher gekommen sind.« (XI. 1.) B. ekkor lényegében Petersen szövege szerint sietve átjavította fordítását. Mindenekelőtt kihagyta azt a két részletet, amely a tübingai kiadásban nem szerepel.

Az Álpin éneke előtti rész bekezdésekre tagolását is Petersen nyomán alakította át. Magában a szövegben egy változtatást találunk: Harold Tugendje helyett B. Petersen nyomán Weisheit-ről, bölcseségről beszél. Viszont: a tübingai fordító ellenére meghagvott egy részt Harold nyomán: ... du [Tugend] lehrst ihn den [Krieger] Betrüben zu helfen. Du streust Segen, wie Thau, auf das Land. Du entzündest die Seelen der Barden.

Ezt a fordítási módszert, hogy f. i. több más fordításból szedte össze a maga szövegét, egész kassai korszakában megtartotta B. Ez megfelelt a kor általános gyakorlatának; a klasszikusok kiadása és tomácsolása is ilyen módszerrel történt. B. nem az eredeti nyelvből, mégcsak nem is angolból fordított, és helyesnek vélte, hogy a rendelkezésére álló két fordítás eltérő helyei közül azt választja, amelyet sikerültebbnek tart.

Főleg a fordítás elé frott ajánlásom látszik meg, hogy első ossziáni darabjának fordításakor még nem, vagy csak alig ismerte az Osszián körül folyó vitát. Az ajánlás ugyanis — első és utolsó bekezdése kivételével, melyeket a pártfogóhoz intéz a magyar fordító — nem más, mint hol hí, hol szabadabb fordítása, hol meg bő kivonata a Harold 1782-i kiadásának elejére nyomtatott kétlapnyi szövegnek: *Über Ossians Gemie und Geist*. Aus Hugo Blairs *Abhandlung über die Gedichte Ossians* 19—21. 1.; az 1796-i angol Osszián-kiadásban: *The Poems of Ossian*. Translated by James Macpherson. London, II. köt. 291—293. 1.) Sőt: voltaképpen az idézőjelbe tett második bekezdés sem fordítása az említett szöveg valamelyik részének; B. az értekezés különböző helyeiről hordta össze — nem is mindig hí fordításban — azokat a mondatokat, vagy mondat-részleteket, melyekre szüksége volt, hogy az olvasót Ossziánról és dalairól tájékoztassa. A gondolatjelek közötti két mondat pedig csupán kivonata Blair egy hosszabb részletének. Ugyanígy készült az ajánlás többi része is: B. vagy az egészet idézőjelbe tehetné volna, vagy akár az első bekezdést sem.

Osszián utolsó énekével egy évben, 1788 nyarán készült az a kis fordításrészlet, amelyet Ellinger kassai nyomdász 1788. Kisasszony hava 9-én kiadott betűminta-lapján találtunk meg. Az egyleveles nyomtatványt B. Teleki Józsefnek 1788. nov. 1-én frott leveléhez mellékelte. (I. h.) A rövid néhány sor a *Fingál I. énekéből* való; Harold szövege nyomán készült. (II. köt. 43. 1.) B. Rádayhoz ugyancsak 1788. nov. 1-én írt levele szerint 1788 nyarán-őszén fordította Osszián Harold-kiadásának második kötetét (*ITK*. 1907. 89. 1.); valószínűnek látszik, hogy az éppen munkában lévő darabból adott a nyomdásznak egy kis részletet, hogy azt a műhely berendezését és új, szép betűt hírdető mintalapján jelentesse meg. Nem kétséges, hogy B. segített a nyomdásznak a propagandanyomtatvány közleményeinek megválogatásában: a lapon megjelent negyedik szöveg-részlet Baróti Szabó Milton-fordításából való.

B. nem elégedett meg Orczy és Teleki jóváhagyásával. Már legkorábbi munkáiból ismeretes gondosságával megkereste a fordítás nehézségeit s ezekre nézve az irodalmi dolgokban képzett Ráday Gedeontól kért tanácsot és segítséget. »Fordításomra nézve nincs-e valamely reflexiója Nagyságodnak? Igen szeretném bölcs ítéletét hallani. Oly mondásai vagynak Ossziánnak, hogy megfárasztják az embert, míg valamiként a maga nyelvén kijelheti; nagy az alkalmazosság benne, mind nagy segélytségére, mind nagy kárára válni a nyelvnek. Igen szeretném, ha valaki csak egynélány sőt is fordítana nehezebb helyeiből, hogy én is annyival bátrabban dolgozhatnám. M. G. Teleky József és Gen. B. Orczy urak az *Utolsó Éneket* már approbálták ugyan, de nem tudom, ha öszvetartották-e a némettel; e mellett pedig sok nehézségei vagynak még Ossziánnak, melyekből semmi sincs ebben az *Utolsó Énekben*. Ne terheltessek Nagyságod kalauzom lenni, ha miben találtam volna hibázni; teljes bizodalommal kérem Nagysádat, úgymint (Gen. B. Orczy nevezése szerint) *A magyar Li'terdmusok Atyját*. (Kassa, 1788. nov. 1., *ITK*. 1907. 89. 1.) E levélnek folytatása is lett: 1789 folyamán az Osszián-fordítás s a vele kapcsolatos kérdések megvitatása során szoros együttműködés alakult ki B. és Ráday közt. Az Osszián-kérdésben is egyre jobban elmélyedve, B. nem egy lényeges elvi és gyakorlati kérdést felvetett eközben s Ráday is értékes indításokat kapott agilis fiatal tisztelőjétől. (V. ö. *ITK*. 1907. 90—1. 1.)

Az együttműködés első eredményeként tisztázták a prozódiai viták néhány kérdését. B. hosszasan kísérletezett azzal, hogy az Ossziánnak leginkább megfelelő formát megtalálja. Nyilván Denis példájára ő is megpróbálkozott a hexameteres formával. 1789. április 11-1 levélével elküldte *Oszkár halálának* első tizenhat sorát Ráday-nak. A próbával kapcsolatban mindkét kérdés felvetődött. A részlet fordítása közben eszmélt rá B., hogy Rájnis verstani nézeteinek nagyrésze tarthatatlan, s kialakította saját, később az egész irodalomban általánossá vált elveit, amelyeket másra kényszeríteni nem akart ugyan, de amelyek alkalmazásával később a *Szen'jóbi-levél* szép, metrikailag tiszta sorai készültek. Jellemző mind B. szerkesztői eljárására, mind a kor irodalmi viszonyaira, hogy véleményét először nem maga akarta kifejezni, hanem a vele egyetértő Rádayt kérte meg a feladat megoldására: »ugyanis sokkal nagyobb foganatja leszen Nagysád szavának az enyimeknél; s következésképpen a haszon is nagyobb«. (U. o. 91. 1.) A fordítás jegyzetében említett egyik »tűzes hazafi« tehát Ráday, aki erről kifejti nézeteit. A másikat nem ismerjük. Említett levélben valamivel bővebben beszél B. a metrika kérdéséről, mint a fordítás után a MM.-ban megjelent jegyzetben. Ebben ugyanis csak a *h* értékéről ír, a levélben pedig Rájnis ilyenféle hangmérésékléséről is: hltétlén (— — —) katonáknak stb. Ez utóbbit nyilván azért hagyta el itt a jegyzetből, mert már készült a III. negyed *Toldalékának* megírására, s ilyen tiszúrássokkal nem akarta ingerelni ellenfelét. Lchet, hogy a hexameteres fordítás kísérlete összefüggésben van a magyar történeti epika felújítására, vagy méginkább kialakítására irányuló törekvésekkel s azzal a kísérlettel is, amelyet Ráday a Zrinyiász átköltésére tett s amely az egész mű prózai átírásával együtt a MM. későbbi negyedében jelent meg.

A hexameteres fordítás elküldésének másik hatása az volt, hogy B példáját látva, Ráday is megpróbálkozott Osszián fordításával, mégpedig hexameterben (B. — Ráday, Kassa, 1789. júl. 4. *ITK*. 1907. 206—207. 1.) Az Ossziánnal való bíbelődés közben érte Ráday felesége halála, 1789 végén. Így érthető, hogy felesége elsiratására is Ossziánból fordított le egy darabot, *Evirallát, Ossziánnak toldalékjából*. (V. ö. Kazinczy: *Pályám emlékezete*. Bp. 1879. 119. 1.) A prózai fordítás az *Orpheus*ban jelent meg

(I. 103—124. 1.; v. ö. még Kazinczy—Péztely József, Alsóregmec, 1789 dec. 23., *Lev. I.* 523. 1.) A Ráday által fordított szöveg eredetijét az Ossziánkiadások között, csak Haroldnál találtuk meg (*Neu-entdeckte Gedichte Ossians*. Düsseldorf, 1787. 23—34. 1.), abban a kötetben, melyet B. ismételtén kért tőle kölcsön.

B. »próbára« fordított darabját, az *Oszkár halálát* a MM. I. kötetnek 2. negyedében adta közre. Szövegét két helyen találta meg: Haroldnál (1782. II. köt. 281—283. 1.) és Petersennél (1782. 451—453. 1.) Denis fordításából ez is hiányzik. Valószínűleg mindkét német szerző munkáját használta, sőt úgy gondoljuk, saját, már meglévő prózai fordítását is. 1788. nov. 1-én ugyanis ezt írta Rádaynak: »A második tomust elvégeztem ebben a hónapban, de az első még nincs fordítva.« (*ITK.* 1907. 89. 1.) B. valóban be is fejezhette a Harold második kötetében lévő darabok fordítását; ekkor még inkább Harold szövegét követte. Csupán munka közben jutott eszébe, hogy Denis példájára a hexameteres formával is megpróbálkozzék.

Valószínűleg egy egész dalt le akart fordítani, hogy kerek próbát adhasson. Ez magyarázza meg, hogy a már prózában lefordított II. kötetből éppen a legrövidebbet szemelte ki a megverselésre. Ennek azonban nem jutott a végére. Munka közben túlságosan is hosszadalmasnak találhatta az átköltésnek ezt a módját, amelyre — mint jegyzetében írta »nekem nincs időm, ha talán tehetségem lenne is«, és félben hagyta. Az elkészült részt közzétette ugyan a MM.-ban, de inkább verstani és poétikai kísérletnek, mint befejezett művészi fordításnak tekintette. Utóbb, talán Herder 1773-ban megjelent értekezésének hatására belátta, hogy a klasszikus forma nem illik az ossziáni énekekhez, s folyóiratá kézipéldányába az *Oszkár halála* mellett ezt jegyezte a margóra »balvélekedés volt ez! s nemsokára megismértem, mely igen csalatkoztam.« (*Vasárnapi Újság*, 1869. 703., MMk. 200. 1.).

B. állandó tanulmányainak alaposágát bizonyítják az 1789. júniusában Rájnis ellen írt vitairatának Ossziánnal foglalkozó részei (MM. I. 299. 320. 1.), a *Kárthon* kerek, tömör s világos bevezetése s maga a *Kárthon*; a kassai évek legértékesebb Osszián-fordítása. A szöveget Harold kiadásában az I. kötetben (105—134. 1.), Petersennél (61—76. 1.) — és a Denis-féle fordítás mindkét kiadásában megtalálhatta (I. köt. 183—208. 1. és I. köt. 159—182. 1.) A különböző kiadások és B. munkájának összehasonlításából azt állapíthattuk meg, hogy az énekek fordítása közben a két német prózai átültetést tartotta szem előtt, de inkább Petersent követte; a foglalatot is ez utóbbi nyomán dolgozta ki, csak a második, rövid bekezdést vette Denis 2. kiadásából. Ugyanígyen válogató módszerrel járt el a jegyzetek összeállításánál, azzal a különbséggel, hogy itt főleg a legbővebben jegyzetelő Denis munkáját használta fel. A *k* jegyzetben említett olasz fordító, Cesarotti munkáját aligha láthatta amit utána mond, Denisből vette át.

A különböző kiadásokat ismerve nem nehéz meglátni, miért éppen ezt a darabot adta közre folyóiratában B. Denis, munkája második kiadásában, ezt írja a *Kárthon*ról: »Der Stoff dieses Gedichtes ist der anziehendste in der ganzen Sammlung, und vielleicht ist auch kein Plan besser angelegt. Cesarotti. Es hat auch die vorzügliche Liebe des deutschen Übersetzers.« (163. 1.) Nyilván B. is ezért tartotta fontosnak kiadását. Abból a körülményből, hogy *Kárthon* Harold fordításának első kötetében foglal helyet, s mivel tudjuk, hogy B. előbb idézett levele szerint 1789-re már befejezte a második kötet fordítását, azt gondoljuk, hogy 1792 nyarára, legalábbis nagyjából, az egész Ossziánt lefordította prózában, s az első kötet kész anyagából emelte ki a két neves kritikus ítélete szerint legsikerültebb darabot.

3. B. fordítása a II. József halála körüli évek politikai légkörében nemzeti és irodalmi üggyé vált. A Rájnis-elleni vitairat mellett az Osszián-fordítás alapozta meg B. írói hírnevét; hallgatása éveiben a nagy vállalkozás emléke s egy-egy újabb, erről szóló hír tartotta fenn tekintélyét a hazaiak előtt.

Az első Osszián-fordítások a 80-as és 90-es évek fordulójának egyre élénkülő irodalmi életében nagy érdeklődést váltottak ki. Kazinczy a kortársak általános véleményét fejezte ki, amikor a fordító iránti elismeréssel és az eredeti mű csodálatával eltelve várta és sürgette a magyarnyelvű Osszián megjelenését. Az *Utazások* kassai, 1789. jún. 21-i levelében így ír a költőről és Ossziánjáról: »[Batsányi] Ossziánt fordítja... Én azt tartom, hogy Osszián jobb kézbe nem akadhatott. Szava, járása s mozdulása s mindene egy régi *rittert* mutat; nincs rajta semmi francia sikló könnyűség, semmi megelőző, elfogadni kész ajánlóság; tiszta s velős magyarsággal szól és ír, noha akcentusa elárulja, hogy közelébb született a stiriai, mint a moldvai hegyekhez, és csudálást érdemlő munkássággal s fáradhatatlansággal bír, azt amit kiád, annak rendi szerint kiköltöni. Mutatja azt a Rájnishoz írt expostulátionnak minden sora, mivel ugyancsak *turntermässig* tördöse a lántsákat.« A levél először az *Orpheusban* jelent meg 1790-ben (I. 377—378. l.), ahol Kazinczy még egyszer megemlékezik B. fordításáról. *Litteratori tudósítások* c. cikkében többek között megemlíti, hogy B. »Ossziánt fordítja, s lihető hogy nemsokára kibocsátja«. (I. 86. l.) Egy kassai levelezőtől ugyancsak 1790-ben a *Magyar Kurir* is úgy tudta, hogy B. az Osszián-fordításon dolgozik (márc. 5., 259. l.) Csokonai is várta a munka megjelenését. 1793-ban Kazinczytól értesült, hogy még »Osszián nem kész«. (*Kaz. Lev. II. 328. l.*)

B. Osszián-,fordítása lassan nemzeti üggyé lett. A magyarságot a végső pusztulástól féltő írók az egész reformkor alatt emlegetik, s a haza és nép romlását gyászoló költőt idézik fel a kelta bárd alakjában. Csokonainak egy 1795—1796-ból keltezhető levele világosan mutatja, hogy azok a sorok, melyeket B. Osszián jelentőségéről Teleki Józsefnek írt, a kor legjobbjainak véleményét, érzését fejezték ki: »A hazát egy különös zsibbadásba látom — vajha kiyúlna egy dajkáló kéz s ébresztő balsamot hintene bágyasztó tagjaira. Igyekezünk, mert az idők szomorú végével fenyegetnek édes hazánk literatúrájának, s félok, hogy míg mi szunnyadozunk, elenyészik a magyar nyelv minden díszével, s nem lesz, aki azon beszéljen, — amelynek irtóztató kezdetét már egyszer láthattuk is, és a jövő századokban úgy fogják a magyar nyelvet feltalálni, mint ennek a mi századunknak közepe táján az azelőtt ezer esztendőkkel virágzott kelták nyelvét, és legjobb íróinkról is csak úgy fognak emlékezni, mint most a nagy Ossziánról.« (*ITK. 1936. 472. l.*; v. ö. még *Harsányi—Gulyás* kiadás, IV 638—39. és 645—46. l.)

Az ossziáni dalok ilyen értelmezésével és a stílus különleges modernségével magyarázható, hogy a kelta bárd mindjárt az első részletek megjelenésekor erősen hatni kezdett a 18. század végének íróira, főleg B. baráti körére. Baróti Szabó »fő bárdus«-nak nevezte B.-t (*Költeményes munkái*. Kassa, 1789. I. köt. 173. l.) és Szabolcsvármegye *innepére* 1791-ben frott versében Szabolcs nagy lelke »fejérlő felhők tetején ülven« jelenik meg, mint Ossziánnál az ősök szellemei. (*Megjobbított s bővített költeményes munkái*. Komárom, 1802. I. köt. 1. l.) Szentjóni Szabó Lászlónak *A panasz* című idilljében Gálos Rezső mutatott rá Osszián-hatásra, sőt befordított ossziáni mondatokra (*IT. 1947. 41—43. l.*) A hatás itt már sokkal mélyebb, sokoldalúbb, mint Baróti Szabónál. A Rinó nevet és talán az idill témáját a *Szelmai dalokból* kapta a költő, de a pásztoridillek környezetébe tette

át a történetet. Az említetteknel sokkal lényegesebbnek tartjuk Szentjóni munkájában az ossziáni szerkezetek hatását. A panasz természeti képpel kezdődik és a tragédia a kedves vízbefúlása után mutatja be Laurát, mint ahogy ez a visszaemlékező Osszián dalaiból ismerős. A harmadik, idővel legjelentősebb hatás egyes írói alkotásokon ekkor még nem mutatható ki; Kisfaludy Sándor csupán csak feljegyezte, hogy Lessing és Shakespeare mellett Ossziánt is 1788-ban ismerte meg, abban az évben tehát, amelyben B. első fordítása megjelent a MM.-ban. Nem lehetetlen, hogy a folyóirat hívta fel rá a figyelmét. (*Minden munkái.* 4. kiad. VI. köt. 532. l.)

B.-ról és kassai Osszián-fordításairól három egykorú bírálatot ismerünk. A legkorábbi, csak a stílust hibáztató megjegyzés Horváth Adámtól származik. Kazinczynak 1789. feb. 7-én ezt írta Szántódról: »Azt kértem: mit mond Batsányi a 38. lapon? Én ugyan megvallom: hogy a *fürgecset, vidámot, könnyebbszerült, enyelgőt* másképpen írtam volna, sőt az egész fél lapot, mikor Ossziánt dicsérni akarnám.« (*Kaz. Lev.* I. 272. l.)

Lényegbevágóbb Rájnis kritikája, bár ez nem a fordítást, hanem magát Ossziánt és az Osszián-kultusz miatt B. személyét s irodalompolitikáját illeti. A bírálatot abban a terjedelmes, maig kéziratban maradt vitairatban mondotta el, amelyet B. *Toldalékára* írt feleletül. (*Apulejus tüköre.* Melyben a kassai *Proteusnak* képét és annak sokféle csúfos tünéseit láthatni. (Egyes részeit nyomtatásban I. *Tud. Gyűjt.* 1820. VIII. 7—51. l.) Rájnis a munka XV. Jelenésében foglalkozik Ossziánal, s azt veti a szemére B.-nak, hogy »Osszián tiszteletére bolondul vesztegeti a tömjént«, (MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 19. I. köt. 4. l.) Hogy ezt kimutassa, Denis első kiadása alapján prózában részleteket fordít a *Fingál* I. énekéből, s ahol észrevétele van, a szöveg folyamatoságát megszakítva egy-egy *Jegyzés* formájában teszi meg. E bíráló megjegyzésekben Rájnis az antikizáló esztétika szabályainak alkalmazását kéri számon Ossziántól, az invokáció és expozíció hiányát, az állandó jelzők helytelen használatát, a vitézek előszámulálásának hibáit, és természetesen elmarasztalja a bárdot. Vergilius klasszikus világhosságát, egyszerűségét hiányolja Rájnis akkor is, mikor Osszián bőbeszédűségét gúnyolja ki: »A szószaporítás olyan, mintha valaki e helyett: Hozd ide a puskát, így beszélné: Mozdítsd a lábaidat, az egyiket a másik után, menj a szeglet felé, nyujtsd ki a kezedet, görbítsd az ujjaidat, vedd le a szegről a puskát, és hozd ide.« (*Tud. Gyűjt.* i. n. 14. l.) Észrevette a kelta bárd egyhangúságát: »Osszián amit egyszer felkap, azt el nem tudja hagyni.« (*U. o.* 19. l.) Meglátta azt is, hogy Osszián hősei nem keresztény dalák s »egymást barom módra ölik«. Ezek a megjegyzések azt bizonyítják, hogy a klasszikus mértéket alkalmazó Rájnis egyáltalán nem értette vagy nem becsülte Osszián két fő jellemvonását, az érzékenységet és fenségességet, amit B. már *Osszián utolsó énekének* bevezetésében kiemelt, s aminek a bárd a 18. század modern, polgárosodó irodalmában szinte egyedülálló népszerűségét köszönhette. Ossziánnak a klasszikusokkal szembeni újdonságát legvilágosabban Herder fogalmazta meg: »Schon das unterschiedet Homer von Osszian, ganz und gar, dass jener, wenn ich so sagen darf, rein-objectiv, dieser rein-subjectiv dichtet.« Valamivel később: »Bei Ossian geht alles von der Harfe der Empfindung, aus dem Gemüth des Sängers aus; um ihn sind seine Hörer versammelt, und er teilt ihnen sein Inneres mit,« és Homér ist ein rein-epischer, Ossian . . . ein lyrisch-epischer Dichter.« (*Sämml. Werke*, 30. Bd. Wien, 1826. 378—380. l. Herdernek ez a tanulmánya 1795-ben jelent meg.)

Versesghy azonban főként mégsem Ossziánt, hanem B. ossziáni szerepét, vagyis azt a költői magatartást támadta, amelyet B. már kufsteini fogsága előtt kialakított, bécsi új környezetében megszilárdított s amely mellett

élete végéig kitartott. A fenségesség erőszakolását gúnyolta ki *A szörzsálhasogató* c. versében, melyben Gálos Rezső szerint B.-ra céloz (*ITK*. 1939. 160. l.):

*Őneki nem tetszik, hogy az tróh atyja, Homérus
szép Brizeist paplyánka helyett nem tette királyi
gyenge kisasszonynak, s ifiú hercegnek Achillest.
Virgyiliust csak azért ócsállja, hogy Ilium alján
a görögök falovát nem vonla be vékony ezüsttel,
bogláros fékkel, s legalább egy drága nyereggel;
egyáltalában nem akarván himni, hogy illyet
tar hátú paripán kaphattak volna lakói.*

Gálos Rezső véleményét, hogy a vers B.-ra céloz, Földi János panasza is alátámasztja. A debreceni poétának két versét azért nem vette fel a folyóiratába a MM. szerkesztője, »mivel szerelmes darabok!« . . . azt szeretném kérdezni: vajjon csak a vitézi versek, a felemelkedett gondolatok a poésisnek tárgyai?« — fakad ki a visszaütött versek írója Kazinczy előtt. (Szatmár, 1789. febr. 5., *Kaz. Lev.* I. 262. l.) Már ekkor ugyanaz a gondolat vezette B.-t, amelyet csaknem 20 évvel később, legbensőbb költőbarátja, Kisfaludy Sándor így fejezett ki a *Regék* előszavában: »A szép, nagy, elmés gondolatok; a szép, mély, magokkal ragadó érzemények; az eleven képzetelek bájoló rajzolatok; — s ezek a legszebb, legalkalmasabb, leghathatósabb szavakkal kifejezve, teszik ítéletem szerint a Poétát.« (*Minden munkái*, 4. kiad. II. köt. 72. l.)

Ugyanezt a felfogást támadja Verseghy *A pedantizmus* c. költeményében is, mely véleményünk szerint szintén B.-ra vonatkozik. (*ITK*. 1939. 165. l.) Egy bárdus üget itt mint »dühödő farkas... a havazó télnek közepében«,

*s aki virágmezején ibolyát szedegetve dalolgat,
hű szerelemre hevült szívvel hölgyének ajánlván
ösztöneit; vagy az érzékeny műszáknak ölebe
felsiet a höcsögöbbs hangú dalolásnak okéért,
melyre csak ők tudják nehezebb szívtünet emelni;
azt ő rettenetes riadással visszavagadván
útjaiból, s kritikát színlő szitkokkal elöntvén,
mintha csalárd ösvényt választott volna magának,
elviszi egy völgyhöz, hol az ő Helikonja virágzik.*

A bárdus Helikonja komor, sziklás hegy, ahonnan elképzelése szerint az »imádandó« Klopstock hatott be a mennyekbe, és ahol a »szomorú« Osszián barlangja rejtezik. Gálos Rezső úgy érti a verset, hogy az Kazinczyra céloz, mert Klopstockot és Ossziánt emlegeti beuene szerzője, és az »ügető bárdus« alakja a *Mondolat* címképére emlékezteti. A Gálos szerint is B.-t támadó *Szörzsálhasogató* és *A pedantizmus* gondolatának azonossága azonban valószínűvé teszi, hogy mindkét vers a kassai költőre vonatkozik. A gondolati egyezésen kívül alátámasztja ezt Osszián említése, akinek neve a század végének irodalmi közvéleményében elválaszthatatlanul összeforrt B.-éval és Klopstocké, akinek már ekkor olyan alapos ismerője volt a MM. szerkesztője, hogy Kazinczy még akkor is, amikor szembekeverültek egymással, arra kérte, hogy nézze át Messias-fordítását (I. B. levelét Arankához, Kassa, 1792. febr. 26., *Toldy*, 247. l.). Nem lehetetlen, hogy a bárdus »ügető«, (tehát: lovon járó) jelzőjét Kazinczy huszárlatu

sugalmazta, aki már 1789-ben, *ritter*-nek nevezte a kassai szerkesztőtársat. (*Orpheus*, 1790. I. 377. 1.)

4. A kufsteini fogság után Bécsben letelepedett költő újból hozzálátott Osszián-tanulmányaihoz. A bécsi magyar írókat, hírlapszerkesztőket korábbi utazásaiból jól ismerte; ezek és újabb ismerősei, barátai, pártfogói bevezették az osztrák irodalmi körökbe is. E csoportok ízlése erősen hatott rá; befolyásuk alatt másként ítélte meg mind a kelta bárdot, mind az ossziáni művek fordításának kérdését.

B. bécsi életének, működésének, baráti körének felkutatásával még adós az irodalomtörténet; néhány életrajzi adaton, s az egykorú bécsi élet általánosságaihoz fűződő adalékon túl, csak a feleségéhez való kapcsolatról s a Napoleon-kiáltvány létrejöttének körülményeiről van pontosabb tudomásunk. Irodalmi tevékenységének, helyszíni kutatások hiányában, csak néhány részletét sikerült megvilágítanunk (l. e. könyv jegyzeteit és Baróti Szabóhoz való viszonyáról szóló tanulmányunkat: *ITK*. 1952. I. sz.): egészéről feltevéseink vannak csupán. Csaknem teljesen ismeretlen pl. B.-nak az egykorú osztrák és német irodalomhoz való viszonya; pedig ennek tisztázása nélkül igen lényeges pontokon alig látható világosan s egyáltalán nem érthető meg B. életművének nagy része. Meg kell tehát elégednünk azzal, hogy utaljunk csupán néhány szembeötlő, jellemző vonásra, párhuzamra.

Az Osszián-fordító B. Bécsben, felesége és kiváló barátja, Johannes von Müller körében, a régi Bécs Klopstock-rajongásának és bárdköltészetének kellős közepébe került. A Klopstock iránti tiszteletet már Kassán megfigyelhettük nála (v. ö. *A szenvedő* és *A rab és a madár* jegyzetével); Bécsben ez még jobban megerősödött és alapos esztétikai tanulmányok során el is mélyült. Emelkedett, fennkölt stílus, hazafiság, élénk történeti érdeklődés és Osszián-tisztelet voltak legfőbb jellemzői ennek az iránynak, melynek hatása alól a főváros irodalmi életében ekkortájt senki sem vonhatta ki magát. A századforduló bécsi Osszián-kultuszának egyik jellemző mozzanata, hogy B. ott-tartózkodása idején, 1801-ben teljes angolnyelvű Osszián jelent meg Bécsben, 1808-ban pedig Ludwig Schubart német prózai fordítása.

Klopstock volt Baumberg Gabriella legfőbb költő-eszménye is, már akkor, amikor B.-t még nem ismerte; a régi eszménykép és Schiller műveinek tanulmányozására, követésére tanította a költő is feleségét, mikor irányítani kezdte »Bécs Sapphójának« költői munkásságát és hozzálátott versei kiadásához. Gabriella legbensőbb költő-barátja, Gottlieb Leon, és barátnője, Carolina Picher is ehhez a csoporthoz tartozott. (V. ö. Berde Julianna Mária: *Bacsányiné Baumberg Gabriella*. Kolozsvár, 1912. 19. 1.) Bécsben ismerte meg B. igazán a német bárdköltészetet. A legfontosabb bárdok neveit maga sorolja el annak a versfüzetnek egyik jegyzetében, amelyet spielbergi fogsága után küldött el Kisfaludy Sándornak, Werdomar, Wandor, Rhingulph, Sined. (*KTE*. 77. sz.) Herder, Klopstock és a német bárdköltészet hatása csak megerősítette tiszteletét Osszián iránt, életének külső körülményei folytán Bécsben, bizonyos fokig Párizsban is egyik főfeladatának tartotta a magyar Osszián befejezését és publikálását. Irodaloméleti, esztétikai megfontolásokon túl politikai megfontolások és kényszerűségek is vezették. Osszián-kultuszával és fordításával szolgálhatta leginkább a magyar nemzeti ébredés ügyét ő, aki el nem titkolható fogságának bélyege, és a rendőrség figyelő szeme miatt sem számíthatott arra, hogy eredeti verseit kiadhassa, s ezekkel a részben forradalmi élességű darabokkal hathasson a magyar közéletre és irodalomra. Osszián filológiai pontos, nyelvi szempontból kifogástalan fordítását tűzte tehát maga elé célul s a »vak ősznek vészben úszó leplében«

akarta látói hivatását teljesíteni. (V ö. *Kritikai Lapok*, 1831. 155. l.) »Ami engemet magamat illet: könnyen megtörténhetik, hogy én amíg élek, semmit nem adok ki, nyomtatásban... Ossziánt azonban el akarom készíteni, akárnikor adassék ki azután, habár nékem a porom sem volna fenn«, — írta a vetélytárs Kazinczynak 1802. jún. 16-án. (*Toldy*, 263. l.)

Nagyra tartotta készülő munkáját még Párizsban, 1815-ben is. (l. alábbi levélét feleségéhez, 1815. jan. 12., MTA. — M. Irod. I.e.v. 4^o 141.) Amikor a spielbergi fogsága id jén Franciaországban maradt könyvtárának sorsa iránt érdeklődött, különösen szép Osszián-gyűjteményéért aggódott. »Was nun Freund Blanchard mit meinen Büchern seitdem gemacht habe, kann ich nicht wissen. Sollten sich auch Käufer mit der Zeit gefunden haben, (der jetzt ist ja schon der fünfte Monat) so muss ich doch hoffen, dass er auf meine Ossianische Bibliothek Rücksicht genommen habe — da er selbst ein Schriftsteller ist, und da er, wie das ganze gelehrte Ausland weiss, dass ich die Werke dieses erhabenen Dichters übersetzte, laut der im Moniteur erhaltenen Anzeige«, — írta feleségének 1815. dec. 10-én.

Az Osszián lefordítására ösztönző hazafias érzés elmélyülését jól megfigyelhetjük a kassai évek utáni időből fennmaradt darabok nyelvén. B. akkori munkáiban — részben a német bárdköltészet s az újabb fordítások hatására — nem ragaszkodott mereven az ossziáni stílus modoros furcsaságaihoz, egy-egy jelzővel, elevenebb fordulattal feloldotta ezeket, s így, az ünnepélyes tónust megtartva, közelebb hozta az idegen szerző alakjait a magyar hajdankorban elképzelhető hősökhez. »En úgy akarám Ossziánt fordítani, amint talán énekel vala, ha magyar voit, s most élt volna (a nyelvnek mostani állapotjához képest szólván)«, — írta Kazinczynak, 1802. jún. 16-i levelében. (*Toldy*, 263. l.) Ugyanakkor kísérletet tett a bárdusdalok magyar meghonosítására. Ebből a nemből, melyet új, modern műfajként egy csoportba szedve adtak az olvasónak a századforduló verskötetei, *Várna és Mohács* cím alá foglalva mindössze háromat ismerünk a PM.-ből. Nem lehetetlen azonban, hogy a költő többet is írt, s egyik töredékes jegyzete szerint már 1798-ban két barátja magyar bárd-nevet is (Déli György) adott neki, melyet éppúgy megtartott, mint Denis a magáét. (A műfajról l. a *Várna és Mohács* ciklus jegyzetét.)

Tekintélyes barátja és jótévője, Johannes von Müller az európai irodalom idevágó jelenségeire is felhívta figyelmét. Az irodalom iránt erősen érdeklődő történetíró a *Niebelungenlied* legkorábbi tisztelőinek egyike, a germán hősi epika tekintélyének, értékének egyik első elismertetője, Herder összes műveinek későbbi kiadója, maga is híve volt Ossziánnak és a bárdköltészetnek. Egyik levelében Bernoldnak, a svájci bárdköltőnek, aki der Barde von Riva néven írta dalait, ugyanazokat a gondolatokat fejtí ki, amelyeket B. 1788-ban írt meg Teleki Józsefnek. (*Sämmtl. W.* 2. Aufl. 38. Bd. 235. l.) Müller vezetésével ismerhette meg B. alaposabban Herder munkáit, melyekből mind Osszián értéklésére, mind fordítására nézve igen termékeny ösztönzést meríthetett; az ő közvetítésével jutott el a magyar költő híre is a nagy német mesterhez. Úgy látszik, Müller segítségével tájékozódott B. pl. az Osszián hitelessége körül kifejlődött vitában, mely el — a korai fordításokhoz frott jegyzetekből kivehetően — Magyarországon még alig foglalkoztak. A svájci történetírótól tudta meg 1797-ben, hogy Herder fordítani készül Ossziánt, mégpedig az eredeti nyelvből, s hogy ehhez Müller segítségét is kérte. »Welch ein Gewinn für mich! für Deutschland! für die ganze litterarische Welt!« kiáltott fel a költő a terv hallatára. (Máj. 31., *Zadányi*, 22. l.) B. alig várta, hogy a gael eredeti és Herdernek ebből készült fordítása megjelenjék. »Batsányi ist unaussprechlich begierig zu wissen, ob das galische Original Ossians erschienen ist denn nun treibt ihn

gewaltig, ihn ungarisch zu übersetzen; dieses möchte er tun, nachdem Sie im Deutschen ihm vorgegangen wären», — írta Müller Weimarba 1798. jún. 23-án. (*Sämmil. W. 2. Aufl. 38. köt. 238. 1.*) Jellemző B.-nak az új környezetben, új barátok között átalakult gondolkodására, hogy egy alkalommal, mikor Müller a Herdernek küldendő Pirdusi-fordítást felolvasta neki, így sóhajtott fel: »Es gibt nur drei Dichter, Homer, Ossian und dieser!« (Müller Herdernek, Bécs, 1798. júl. 25. u. o. 38. köt. 257—258. 1.) Nyilván Johannes von Müller segítségével talált kapcsolatot »Ossziánnak egy tudós és méltó földijéhez« is Skóciában, aki »holmi rajzolatokra s egyéb alhoz tartozó dolgokra« ígérte segítségét. (Kazinczyhoz 1802-ben; *Toldy* 263. 1.)

Az ossziáni költészet magyar aktualitását erősen hangsúlyozó B.-ra nagyon jellemző, hogy a kelta bárdokról Attila lakomájának énekesé jutott eszébe; 1788. jún. 23-i levelében arra kérte Rádayt, hogy a görög szerzőnek erről szóló szavait írja ki, mert helyet hagyott rá a fordítás kéziratában. (*ITK. 1907. 87. 1.*) A bárd-költészet magyar megfelelőjének tervezgetésével — azzal, hogy a *Várna és Mohács* ciklust, meg a Kisfaludy Sándornál feltűnő Kálmán mestert történetileg hitelesíteni lehessen — függhet össze, hogy B. Palma magyar története 1785-i 3. kiadásába, a második kötet végére kimásolta Galeotto két helyét, ahol ez magyar énekesekről beszél. (Galeotto: *De dictis et factis Regis Matthiae, XVI. és XXX. fej.*) De az Attila előtt éneklő hún énekes is sokkal többet jelent nála az antiquiditás egy adatának emlegetésénél. Attila B. szemében nemzeti uralkodó volt, aki azt tette, amit a költő szerint egy magyar nemzeti uralkodónak is tennie kellene: ápolta és terjesztette népe nyelvét. Bayle Pierre: *Dictionnaire historique et critique*-ből (Amsterdam, 1740. I. 378. 1.) a következő idézetet írta ki és ragasztotta Palma említett könyve első kötetének elejére: »On a débité que'il eut l'ambition d'établir sa Langue, et de Pélever sur les ruines de la Romaine. J'ai lu ce fait dans un Ouvrage d'Alcyonius. On y fait dire ces paroles à Jean de Medicis, qui a été le Pape Léon X. In Bibliotheca nostra asservatur Liber incerti Autoris Graece scriptus de reb. a Gotis in Italia gestis, in eo memini me legere Attilam regem, post partam victoriam tam studiosum fuisse Goticae linguae propagandae, ut edicto sanxerit ne quis lingua Latina loqueretur, Magistrosque insuper e sua provincia accivisse, qui Italos Goticam linguam edicerent. Vous verrez dans l'Article de l'Empereur Claude quelques recueils concernant le zèle de plusieurs Princes pour la Langue de leur país.«

5. Kazinczy úgy tudta, hogy B. 1797-ben újból hozzáfogott Osszián lefordításához, mert, amit kassai éveiben prózában elkészített, »bécsi szolgálatjának idejében ... megvetette, s fordítását egyenletlen hosszúságú jambusz sorokba kezdé fűzni, ahogy arra Herder ad néhány töredékiben példát.« (*Munkái. Pest, 1815. II. köt. XII—XIII. 1., Lev. XII. köt. 347. 1.*) Mi úgy gondoljuk, hogy a költő — azzal a formával kísérletezve, amelyet már fogsága előtt vagy annak idején alakított ki s amelyet a kufsteini elégiák két darabjában alkalmazott — már 1796-ban hozzálátott a munkához. Abban persze igaza van Kazinczynak, hogy az új elvek megformálásában Herder gondolatai és fordítás-töredékei játszották a példaadó főszerepet. B. azonban nem az egész művet akarta jambusban fordítani; legalábbis a bécsi évek elején még nem. Virág Benedeknek 1799. jan. 17-én így írt erről: »Egy-két rövidebb darabját talán egészen versben fordítom, sőt már fordítottam. A többi prózában ugyan, de poétai harmóniával, azaz amely nyire tölem kitelhetik; a gyakorta előkerülő énekeket csakugyan versben ott is.« (*Toldy, 259. 1.*) 1798-ban, amikor Virág felkereste Bécsben, már jelentősen előrehaladhatott a munkában »Bécsben létemkor B.-nál

láttam egy árkuson Inisthona, egy másikon Komála, a harmadikon Darthula, a negyedikon Komála és így tovább, minden éneknek a neve : — ezek és többek nála az asztalon széken heverték ; hogy látnám, tudniillik, » — írta a később megnevezelt barát 1802-ben Kazinczynak. (*Kaz. Lev. II. 506. l.*) Bécsi látogatása táján küldhette el levélb n *Az inisthónai háborúnak* azt a fordítását, amelyet Kazinczy később az *Erd. M.-ban* a költő tudta nélkül s nagy felháborodására közreadott.

Bécsi éveiben szerezte be könyvtára Osszián-gyűjteményének számos darabját. Kazinczyhoz írott levelében, 1802-ben Cesarotti, Letourneur, Rhode, Petersen, Harold és Denis nevét említi, a következő megjegyzéssel : »Cesarotti olasz fordítása parafrázis ; a francia rossz ; Denisé pedig teljes-séggel nem Osszián! — Az egyetlen jó német fordítás Goethétől van : Die Lieder von Selma, in den Leiden des jungen W[erthers] és egynéhány darab Herdertől ama szép munkában : Vom Geist der Ebräischen Poesie. 1797-ben angolnyelvű Ossziánt is szerzett. (*The Poems of Ossian. Translated by Macpherson, Esq. I—II. vol. London, 1796.*)

B. kortársai előtt nem titkolta tehát, hogy Osszián fordításán dolgozik ; érezte, hogy várják tőle a könyv megjelenését, igyekezett is befejezni a munkát. Az országot időről időre bejárta a munka közeli megjelenésén k híré : »Nagy örömet okozott az Úr azon tudósításával, hogy Batsányi Úr buzgón tanítgatja Ossziánt magyar nyelvünkre. Vajha mennél előbb megismertetné ötet egészben Nemzetünkkel! — írta Takács József Légrády Imrének 1800. máj. 22-én (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 138. Másolat.) 1800 táján, a két nagy elbeszélő költemény kivételével, legalább is nyers fordításban, készen állhatott az egész magyar Osszián ; s csak a kelta eredetinek és esetleg Herder fordításának megjelenését várta B., hogy ezekkel egybevetve és átjavitva nyomdába adja a kéziratot. 1802-ben arra számított, hogy nemsokára kézhez kapja a kelta bárd hitelességét eldöntő kiadást, és rövid idő alatt megjelentetheti fordítását. (Kazinczyhoz 1802-ben írt levele : *Toldy*, 263. l.) A várva-várt kelta és latin nyelvű munka 1807-ben jelent meg Londonban. Ugyanezen év ápr. 21-én a költő levelet írt az időközben Berlinbe költözött Johannes von Müllernek ; ebben, munkáiról beszélve, arról számolt be barátjának, hogy Baróti Szabó Aeneis-fordításának javíthatása, sajtó alá rendezése mellett elveszi Ossziánt, mert nem várakoztath tja tovább honfitársait : »Mein zweites Geschäft ist, — meine eigene Übersetzung Ossians, die ich eben jetzt in Begriffe bin wieder hervorzunehmen, indem ich die solang ersehnte neue und geläuterte Ausgabe des ächten sein sollenden Ossians umso weniger erwarten kann, da ich in meinem Lebensalter schon so weit vorgeückt bin, und nun auch schon die Geduld meiner Landsleute zu ermüden anfangte. — Die ganze Sammlung dieser Gedichte werde ich jedoch schwerlich jemals liefern... Die zwei grossen Heldengedichte : *Fingal* und *Temora*, so wie auch die unbedeutenderen unter den kleinen lasse ich, wenigstens diesmal ganz weg... Dass aber Macpherson diese Werke nicht selbst *gedichtet* habe, davon bin ich so überzeugt, wie von meinem eigenen Dasein.« (*Zadányi*, 87. l.)

B. csak 1808-ban értesült a kelta eredeti megjelenéséről, de ekkor még, minden erőfeszítése ellenére sem tudott hozzájutni a rendkívül ritka kiadáshoz. Berlini barátjának így írt erről : »Die langerwartete Ausgabe Ossians in England ist Gottlob endlich einmal erschienen ; aber der Himmel weiss, wie ich jetzt ein Exemplar werde bekommen können... Perthes in Hamburg schrieb unlängst an eine Dame (die Reisegefährtin der Md. Staël), welche die Güte hatte sich mir wegen bei ihm zu erkundigen, dass dermal kein Exemplar zu haben sei. Es wären überhaupt nicht mehr, als 2 Exemplare nach dem Kontinent gebracht worden, und bei dem jetzigen

Blokade-Zustand sei kaum eine Hoffnung vorhanden es zu bekommen. Könnten Sie lieber Freund, mir etwa auf irgendeine Weise 1 Exemplar verschaffen, so würden Sie mich sehr glücklich machen und ich würde Ihnen dafür ewig dankbar sein. (1808. ápr. 8. — *Zadányi*, 90. l.) A költő tehát Bécsben nem kapta kézhez a londoni kiadást; de ha példányt keríthetett volna is, aligha lett volna ideje a fordításon dolgozni, mert 1808-ban eredeti magyar verseit rendezte sajtó alá. Magyar Ossziánjának bevégezése, nyomdába-adása így egyre tovább halasztódott. A hiteleséget tisztázó kiadáshoz csak Párizsban jutott hozzá. (*The Poems of Ossian in the original Gaelic, with a literal translation into Latin, by Robert Macfarlan*. London, 1807. I—III. vol.) A «Császári Bibliotheca» számára meghozatták Angliából a ritka művet, s B. két hónapig naponta bejárt a könyvtárba, hogy másolatot készítsen róla »nem bízható az ebbéli figyelmes másolást senkire másra« (KTE. 77. sz.) A másolat, tekintve, hogy könyvalakba volt kötve, elkerülte a B.-t elfogó katonák figyelmét; a költő könyvtárával együtt eljutott Linzbe, s ma is megtalálható az Akadémia kéziratárában. (M. Irod. R. u. i. 2^o 11. I—III. köt.) A nagy gonddal másolt kézirat tulajdonképpen csak a latin fordítást tartalmazza. B. az eredeti kelta szövegből csak az egyes énekek kezdetén másolt le a latinnal párhuzamosan egy-egy lapot betöltő részt. Az első kötetbe a költő bejegyezte nevét, lakcímét és a másolás dátumát: »Batsányi à Paris, quai Voltaire, 1812.« Ez alá bekeretve még a következőt írta: »copié à la Biblioth. imperial, d'après l'édit. orig. de Londres, III. T. in 8^o 1807.« Úgy látszik, a másolat elkészítése után azonnal hozzálátott, hogy a hiteles szöveg szerint átalakítsa a Bécsből magával vitt magyar kéziratot.

6. Osszián Párizsban éppoly népszerű volt, mint Bécsben. Napoleon nagyon tisztelte a kelta hárdot, s még konzul korában azt mondta, hogy ha Nagy Sándornak Homeros volt a kedvenc költője, Augustusnak Vergilius, neki Osszián. (Elek Osszár: *Osszián világa*. Bp. Sz. 1936. 243. köt. 336. l.) 1810-ben két teljes Osszián-fordítás jelent meg Párizsban: második kiadásban a Letourneur prózai (*Ossian, fils de Fingal, barde du 3^e siècle; poésies galliques traduites sur l'Anglais de Macpherson, par Letourneur*), és harmadik kiadásban P.M.F.L. Baour-Lormian verses fordítása (*Ossian, Barde du Troisième Siècle. Poésies Galliques en vers Français; par P. M. L. Baour-Lormian*.) Az első műből az említett harmadik, a másodikból a negyedik kiadás van meg B. könyvtárában; az utóbbi, a harmadik kiadásának ismertetését a *Journal de l'Empire*-ből kivágva megtaláltuk az író hagyatékában. (1810. szept. 3-i számából; MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IX.) Mint Bécsben, Párizsban is volt ossziáni költészet. Népszerűségére s tekintélyére jellemző, hogy pl. Baour-Lormian tekintélyes kegydíjat kapott Napoleontól, mert 1811-ben fia születésére ossziáni modorú verset írt. (*Ode sur la Naissance du Roi de Rome*; I. Elek O. i. h.; részletesen Van Tieghem: *Ossian en France* c. nagy munkáját.) Érthető, hogy az Osszián-fordító B. itt is talált barátokat és segítőtársakat. Így jelenhetett meg 1813-ban a *Moniteur*-ben az a közlemény, mely a magyar költő fordításának közeli megjelenéséről értesítette a tudós világot (júl. 28. 209. sz. 824. l.). B. lemásolta a kis közleményt, s a cédulát Kántz Zsigmond, a költő hagyatékának rendezője beragasztotta a párizsi másolat első kötetébe. Így hangzik » — M. Batsányi, savant hongrois, traducteur de plusieurs morceaux d'Ossian, s'occupe en ce moment à refondre entièrement sa traduction publiée il y a environ vingt ans. Il a pris pour base de son nouveau travail l'ouvrage publié à Londres en 1807 sous le titre *The poems of Ossian, in the original Gaelic, with a literal translation into latin et published under the sanction of the highland society of London*; 3 vol. in 8^o Il se propose de consulter

également l'ouvrage de Macpherson, mais plus particulièrement la traduction allemande donnée à Leipsick en 1811 par M. Ahlwardt, et qui est faite aussi sur le même modèle que l'original. Cette nouvelle édition devra paraître à la fin de l'année 1813.»

A kiadás költségeit perze nem francia mecénás fedezte volna. Az ajánlat Bécsből jött; sejtethetően Anton Doll könyvkiadó közvetítésével, aki már csak mint Baróti Szabó Aeneis-fordításának kiadója is levelezett a Párizsban élő költővel, sőt arra is vállalkozott, hogy Gabriella egyik levelét eljuttatja hozzá. (1809. dec. 4., v. ö. OSzK. Pol. Hung. 1315/I. 576. f. Doll egy leveléről l. cikkünket *IT.* 1952. 1. sz.) B. és Doll kapcsolatairól tudhattak a kortársak is. Kézenfekvő, hogy az Osszián-tisztelő magyar irodalombarát a bécsi kiadóhoz fordult ajánlatával. (Doll B. eltűnése után a rendőrség megbízásából figyelte a költő feleségét. L. *Horánszky*, 269. l.)

A mecénás jelentkezéséről 1811-ben értesült. Dollnak nov. 11-én válaszolt: nagy örömmel fogadta a magát — nyilván politikai okok miatt — megnevezni nem akaró hazafi segítségét: »Es ist nicht nur mein Herzenswunsch, die schon vor zwanzig Jahren angefangene, dann aus Tausend Ursachen bei Seite gelegte und hundertmal wieder fortgesetzte Arbeit — *Ossians Übersetzung* — endlich einmal zu Stande bringen zu können, sondern ich beschäftige mich wirklich und gerade jetzt, neuerdings wieder auch mit diesem Gegenstande; so weit mir meine übrigen Geschäfte es zulassen.« (OSzK. Pol. Hung. 1315/I. 143—144. l.) Munkájában való haladásáról, nehézségeiről pár sorral alább így számolt be: »Von der *Vollendung* des Werkes jedoch, so, wie ich es zu liefern gedanke, — kann für itzt (in diesem Augenblicke) noch keine Rede sein. Auch ist die Sache bei weitem nicht so leicht, wie man sichs vielleicht vorstellt. Ausserdem ist mir die seit langer, langer Zeit erwartete, und endlich im J. 1807. *under the sanction of the Highland Society of London* herausgegebene Sammlung der *Poems of Ossian in the original Gaelic, with a literal translation into Latin*, erst hier in Paris zu Gesichte gekommen. Ebenso habe ich die neueste, aus der Ursprache gemachte, deutsche Übersetzung erst vor 14 Tagen aus Leipzig erhalten; wovon der 4te und letzte Band nachträglich geliefert werden wird. (Mit dieser besitze ich nun nebst der englischen, italienischen und frauzösischen *acht vollständige Übersetzungen bloss in der deutschen Sprache*, der verschiedenen Reisebeschreibungen, geographischen, historischen Hülfsmittel u. s. w. nicht zu gedenken). — Meine guten Landsleute, selbst diejenigen unter ihnen, die sich sogar in öffentlichen Zeitungsblättern, so ungeduldig über das lange Warten bezeigt haben, denken wohl nicht daran, wie hoch und teuer mir nur meine Ossianische Bibliothek zu stehen komme! Noch weniger hat irgend einer bis jetzt sich einfallen lassen, mich dabei auf was immer für eine Art zu unterstützen; — denn der eine unter den Grossen meiner Nation, welcher mir statt eines liebenden Vaters war, und mein August und Maecenas geworden wäre — dieser Edelste der Edlen meines Volks, lebt schon seit 22 Jahren nicht mehr!) — fejezi be B. Osszián-fordító munkássága első javallójáról, Orczy Lőrinczről emlékezve. (U. o. 145—146. l.)

Az ajánlat újra felkeltette B. munkakedvét. Ekkortájt, 1811—1812 telén tölthetett el 2 hónapot a párizsi császári könyvtárban a híres londoni kiadás lemásolásával. 1812. máj. 22-én így írt Dollnak: »An Ossians Übersetzung, mein teuerster Freund, arbeite ich im Vertrauen auf das Wort des edlen Musenfreundes wirklich fort. Diesen Sommer und Herbst will ich dem Geschäfte widmen, der Erfolg oder Nutzen mag denn sein, welcher er wolle... In einem halben Jahre hoffe ich nun, einen Band zum Drucke fertig zu haben. Von den XXII Gedichten, die unter dem Namen Ossians

bekannt sind, soll dieser eine Band diejenigen enthalten, welche ich vor allen andern zu wählen gut und zweckmässig finden werde. Ob ich dann jemals einen 2ten Band herausgeben, oder auch die noch übrigen umarbeiten und neu übersetzen kann, und soll? das wird nur von den Umständen und meinen hiesigen Verhältnissen abhängen. Für jetzt wüsste ich nichts bestimmtes darüber zu sagen. (U. o. 150—152. 1.)

Ugyanebben a levelben pontosan megírta B., milyen feltételekkel hajlandó kiadásra átadni művét a magyar irodalombarátnak. A két pontba foglalt követelést érdemes szó szerint idéznünk; megegyeznek azokkal a kívánságokkal, melyeket Juranits Lászlóval szemben *Versei és Poétai munkái* kiadásakor támasztott.

1. Ich habe tausend Ursachen zu wünschen und zu wollen, dass der Druck unter meinem eigenen, unmittelbaren Aufsicht geschehe; sollte es auch nur in 40 oder 50 Exemplaren sein. Nach einem solchen Exemplar könnte dann dort zu Pest oder zu Wien, der genaue Nachdruck fürs vaterländische Publicum veranstaltet werden. Das Papier und der Druck sind hier *äusserst wohlfeil*, nicht so, wie bei Ihnen, so, dass die Kosten dieser Auflage hier kaum auf 2 oder 300 Gulden kommen würden. Für mich wollte ich dann etwa ein Paar Abdrücke behalten, 12 bis 24 an den edlen Beförderer übersenden und die übrigen an gute Freunde zum Andenken verteilen, — jedes mit einem Abdruck von dem Bilde, das meine G. in Wien durch John nach Füger stechen liess. — Es ist wohl nicht nötig zu bemerken, dass das Werk nichts enthalten wird, was auch der ängstlichsten Censur anstössig scheinen könnte. — Meinen Ossian würde hoffentlich jeder Buchhändler in Ungarn gerne nachdrucken lassen, und gewiss seine Rechnung dabei finden. Ich hoffe, dass diesem meinen Wunsche weder Sie, noch ihr Freund entgegen sein werden. Es liegt mir sehr am Herzen!

2. Was nun das angetragene Honorar anbelangt: so glaube ich, dass es nicht zu viel sein wird, wenn ich die Summe (mit billiger Rücksichtnehmung auf meine häusliche Bedürfnisse in dieser fremden und teuren Hauptstadt der Welt) auf 50 *Louis* oder 100 *Dukaten* festsetze. — Im Grunde wäre also nur dieses dasjenige Opfer, welches der edle Mann zu bringen und zur Beförderung Ossians und der vaterländischen Litteratur aufzulegen hätte; denn die 2 bis 300 fl. Druckkosten würde er leicht von den Buchhändlern oder aus dem Verkaufe des Werkes wieder einbringen können. (U. o. 155—157. 1.)

Ilyen előzmények után jelent meg a *Moniteur* híradása, hogy hamarosan megjelenik B. magyar Ossziánja. A kiadás azonban az 1812-ben ígért fél éves határidő és a hírlapi cikk után is egyre késett. Hogy miért, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a költő még 1814-ben és 1815-ben is dolgozott Ossziánján. Feleségének 1814. nov. 8-án ezt írta: »Meine dermalige, erhaltend wehmütige Stimmung ist ganz für diesen grossen, innig rührenden Dichter gemacht; und soll es mir je gelingen, ihn so zu übertragen, wie er es verdient, und wie ich ihn fühle, so ist es jetzt, in dieser Gemütsstimmung.« (MTA. — M. Irod. Lev. 4^o 141.) 1814. nov. 9-én Batsányiéék két kedves barátja utazott el Angliába, Maria Anna Sessi, bécsi énekesnő és férje, Franz Wilhelm Natorp. (*Wuvzbach*, 20. köt. 92—95. 1.) A költő felhasználta az alkalmat, s valami megbízást adott nekik Ossziánja ügyében. Feleségéhez írott, 1815. jan. 12-i levelében ezt olvassuk: »Aber auch meinen Ossian habe ich dabei nicht vergessen, und ihm [a férjnek] daher in Betreff desselben auch eine Kommission gegeben, da er sich mit der hochländischen, sehr zahlreichen und ansehnlichen Gelehrten-Gesellschaft, deren ganzes Studium und litterarisches Geschäft die nähere Kenntniss und Aufhellung der noch nicht genug bekannten ossianischen Welt ist, in der-

selben Stadt und also gleichsam an Ort und Stelle befindet, wo er mir in mancher Rücksicht nützlich sein kann. Diess interessiert dich für jetzt freilich wenig; aber einst, hoffe ich, wirst du meinen Dichter mit andern Augen ansehen, obgleich du ihn in meiner Sprache nicht lesen kannst.» (Hátterére v. ö. B. levelét Dollhoz, 1812, máj. 22., OSzK. — Fol. Hung. 1315/I. 151. f. és Gabriella levelét, ugyanerről a napról, u. o. 171—172. f.)

A párizsi évek legközelebbi barátja Pierre Blanchard B.-t mint frót elsősorban Osszián-fordítónak ismerte. 1817. aug. 24-i levele legalább is erre vall: «Quand je venais à penser que pendant les quatre ans que je vous connus, je vous avais vu constamment occupé, de vos études favorites, de votre Ossian, et surtout du désir d'enrichir votre langue de quelques-uns des ses chefs oeuvres qui ajoutent à la gloire d'une nation...» (Páris, 1817. aug. 24.)

A magyar mecénás, aki talán B. kikötéseit is elfogadta, végül, 1815 elején visszavonta ajánlatát. A párizsi költő így válaszolt a hírne Dollnak: »Ossians Übersetzer bezieht sich auf den Inhalt seiner ersten und vorletzten Äusserung. Der Erfolg hat seine gleich Anfangs geäußerte Vermutung und Besorgniss nur zu sehr gerechtfertigt! Er kennt ziemlich genau seine Leute und die heiläufigen Grenzen ihrer Maecenatischen Grossmut; er gesteht daher recht gerne, dass für einen noch so gut übersetzten und noch so schön gedruckten Dichter (sei es gleich Homers oder Pindars Nebenbuhler und Halbbruder) eine Summe von 5 bis 600 Gulden allerdings doch eine gar zu grosse und in den jetzigen Zeiten fast ungeheuere Ausgabe gewesen wäre, — in diesen Zeiten nämlich, wo das Geld eben so rar ist, als wahre, ächte, tätige Vaterlandsliebe. — Dem sei nun, wie ihm wolle: der Übersetzer lässt sich durch nichts irre machen; er fährt mit neuem Mute fort, sich auch mit dieser Arbeit nach Möglichkeit zu beschäftigen und dabei nur *den* Nutzen vor Augen zu haben, den er hiedurch der vaterländischen Sprache und Litteratur zu verschaffen hofft. Vielleicht wird man ihm einst doch noch dafür dankbar; dann nämlich, wenn er selbst schon längst nicht mehr ist, aber dennoch durch seine Werke und durch sein Beispiel vielleicht auf manches edle Gemüt wohlthätig wirkt, und den Mut in Wiederwärtigkeiten wecket und stärkt. Das gebe Gott!

Der unbekannte Freund der Litteratur kann also ruhig und unbesorgt seinen Antrag zurücknehmen, und sich darüber nur mit sich selbst abfinden. Es hat nichts zu bedeuten!« (1815. febr. 3. OSzK. — Fol. Hung. 1315/I. 138—139. f.)

B. tehát a kiadási lehetőség eleste után is tovább dolgozott Osszián-ján. A költő elhatározása összefüggésben van Bécsből való menekülésével. A Magyar Osszián sorsából, mint más jelekből is, úgy látszik, hogy párizsi tartózkodásának két szakaszát kell megkülönböztetnünk: Előbb véglegesnek gondolta franciaországi időzését. Kapva-kapott a mecénás ajánlatán, s nagy lendülettel kezdett el dolgozni. Ebben az időben határozták el, hogy Gabriella is férje után utazik Párizsba. B. feleségének visszatérése Bécsbe, a költő helyzetében új fordulatot jelent: Gabriella szülővárosában az-idegenbe költözött forradalnról visszatérésének útját egyengette. B. a mecénás visszalépése után azért is tovább dolgozott munkáján, mert arra gondolt, hogy a Monarchiában új lehetőségei nyílnak majd Ossziánja kiadására.

A gyakran elővett, harminc esztendeig munkált fordítás végül sem jelenhetett meg: magukkal vitték az elfogatási parancsot végrehajtó katonák s nyomtalanul elsüllyedt valamelyik bécsi levéltárban. A munkából — mintegy emlékül — csak a latin másolat maradt meg: Blanchard mindjárt jelentette is ezt B.-nak (1817. júl. 1-i levelében.)

7. A nagy munka három maradványa közül a legkorábbiak az a kis töredék lá szik, melyet a Petersen-féle fordítás 1782-i, B. könyvtárából származó példányában találtunk (OSzK. Analekta). A tizenkétsoros kis vers egy lírai dal fordítása; eredetije Petersen említett kiadásában a 293—294. l.-on a *Der Tod Kuchullins* c. darabban olvasható

*Wie so trüb Slimora du!
Deine Wälder so in banger Ruh? —
Sieh! kein grünes Sternlein zittert
Über den Höhn
Kein Mondstrahl flittert
Deinen Hang dahin.*

*Aber Todes-Feuerlichter
Schweben dort, der Geister Dunstgesichter
Strömen um dich
Fürchterlich.*

*Wie so trüb, Slimora du!
Deine Wälder so in banger Ruh? —*

A töredék híven tükrözi azt az elgondolást, amelyet B. Virágnak fejtett ki: egyes darabokat versben, a többi prózában, de versbetétekkel. Ilyen betétek készült a kis fordítás, még 1796-ban. A papírlap margóján ugyanis egy töredékes és egy teljes latinnyelvű alkaioszi strófa olvasható; ezek sejthetőleg az 1796-os *Ode*-ből maradhattak ki. (L. ott.) A rectón a dal fordításán kívül még *A szelmai dalok* első négy sorának magyar fordítását találjuk. Ezt a pár sort, ha nem csalódunk, Herder német fordítása után készítette B. (*Vom Geist der Ebräischen Poesie*. Dessau, 1782. I. köt. 118. l.)

Már e véletlenül előbukraut kis darab lelőhelye is elárulja, hogy a költő a bécsi évek elején még ugyanazokkal a segédkönyvekkel dolgozott, mint Kassán, a *Kärthon* fordításakor Petersent, az addig megjelent legjobb és leghívebb fordítást követte. Nagyjából ezt a képet mutatja *Az inisthónai háborúnak az Erd. M.*-ban olvasható szövege is. A fordítás 1815-ben jelent meg a folyóirat V. füzetében. Kazinczy Virág Benedektől kapta a kéziratot, ennek 1802. nov. 12-i levelével. (*Kaz. Lev. II.* 506. l.) Virágnak viszont egy ma ismeretlen levelében küldte el B., de semmiüképpen az 1799. jan. 17-ivel, mert abban a fordító csak részletet említ, nem egész darabot. (*Toldy*, 260. l., *Szinnyei*, 54. l., Kazinczy—Helmeczy, Széphalom, 1815. júl. 9., *Lev. XIII.* 15. l., és *Erd. M. V.* füz. tartalomjegyzéke.) Ez a fordítás is főként Petersen alapján készült. Segítségül azonban már nem Haroldot, hanem Le Tourneur munkáját vette B. Jól látszik Petersen hatása az 5. sor fordításánál, amelyben csak nála járnak »keresztbe« a villámok (feurig kreutzen die Blitze um ihn) mászol »fliegt, zuckt flammend der Blitz umher« kifejezés fordul elő. A 7. sor is örzi Petersen munkájának nyomát: nála találtuk csak »die Winde durchrasen die Wipfel der Bäume« kifejezést, amely B. fordításának megfelelő. Petersennel, ill. Letourneurrel egyezik meg a 15—16. sor is (im Glanze meiner Rüstung és couvert de mes armes; mászol: Stahl.) A 34. sorban csak ők említik meg Fingál nevét, a többieknél Held olvasható. A francia Osszián hatását mutatja az is, hogy a szövegben Fingál helyett F'engál alakban használja B. a király nevét.

Az 1798-ból való szöveg csak az *Erd. M.*-ből ismeretes. B. saját példányának második kötetébe tett bejegyzése szerint 1819. júl. 22-én szerezte meg a folyóiratot. Ebben, mint az irodalomból is ismeretes (l. *Vasárnapi*

Újság 1869. 703. 1.) számos bíráló, helyreigazító megjegyzést tett Kazinczy-nak a fordítás elé írt bevezetésére, s átjavította magát a szöveget is. E javítások azonban csak a közleménybe csúszott sajtóhibákat igazítják ki, nyoma sincsen annak, hogy B. a javításkor valamilyen új, csiszoltabb fordítás kéziratát tartotta volna maga előtt.

Kiadásunkban nem az *Erd. M.* korrigált szövegeit közöljük, hanem a fordításnak az író hagyatékában talált, alaposan átdolgozott, újabb változatát. A kézirat írástípusa, papírja, kiállítása az 1827-i kiadásból kihagyott versekhez és az *Elmélkedések* onnan kinaradt második részéhez hasonló. A kiadástörténetben említettük, hogy a költő a V. sajtó alá rendezésekor mindent összeszedett, a nit poétai alkotásaiból kétszeri szerencsétlensége után összegyűjthetett. Valószínű, hogy Osszián-fordításának az *Erd. M.*-ban megmaradt töredékét is elővette, s az újabb kiadások alapján, érettebb ízléssel, aprólékos gondnal átdolgozta. Lehet, hogy *Verseinek* 1827 körül még tervezett második kötetébe szánta, vagy, ha reménye teljesül, hogy elkobzott iratait visszakapja, egy külön Osszián-kötetbe. A *PM.*-ből azonban, mint hogy abba a megváltozott irodalmi felfogásnak megfelelően, csak a szó szoros értelmében eredeti munkáit vette fel egyéb fordításaival együtt ezt is kihagyta. Az *imisthónai háború* végül sem jelent meg a költő kiadásában.

Az új átdolgozás telj. 1820—27-ből, a belejegyzett sok javítás pedig az írásmódról ítélve már a 30-as évekből való. Az átdolgozónál, amennyire meg tudjuk ítélni, megint a legújabb, a maga korában legjobb fordításokat használta B. Rhode-ét, amely három részben 1817—1818-ban jelent meg Berlinben, főként pedig Arnauld de la Perière kölni angol-német kétnyelvű kiadását ugyanezekből az évekből. Feltevésünket, hogy a hagyatékban talált kézirat a 20-as évekből való, megerősíti az a körülmény, hogy a költő mindkét könyvet Linzben, 1819. jan. 11-én szerezte meg. (L. a példányok bejegyzését az OSZK.-ban.)

Az *imisthónai háború* két változatának összevetése jól mutatja B. fordítói munkájának, stílusának fejlődését. A mellett, hogy a szabadon változó ritmus jambikus löktetését mindvégig megőrzi; fokozza a dikció zengzetességét s veretességét. A névelőket — melyeknek sokaságát Döbrentei »kedvetlen«-nek minősítette az *Erd. M.*-ban, csökkenti, saját műve Aristarchosaként is irtja a hiatust, a mássalhangzótorlódást, a hasonló nyelvtani elemek ismétlődését stb. Főként azonban a stílris s a tartalmi elemekre ügyel. Tömörít: »azt fogja mondani még talán lakozáskor« helyett »azt mondja majd lakozáskor«, »magából halálos gőzt bocsát« helyett »halálos gőzt leheli. Természetesebbé teszi a kifejezést: »kik a napnak fényét szemlélik még« helyett »kik még látják a napot«. Pontosabb: »együtt viaskodtunk a harcokon« helyett »kemény vívdnk lévén, egymással mérkezénk«, »árnyékozott bástyáidat« helyett »bástyáid árnyékos falát«. Lesimítja a latinos, biblikus fordulokat: »eltökélt, halva látni« helyett »eltökélt, hogy halva látja«, »ha békeség vagyon« helyett »ha béke van«. Ugyanakkor azonban lényegesen gazdagabbá, színesebbé, mozgalmasabbá teszi a szöveget: »hervad« helyett »elhagyva fonnyad«, »nágtalan« helyett »vészni tért«, »szép volt az ifjú, szinte mint a napnak első sugárja« helyett »szép volt az ifjú s kellemes, mint a kelő nap első szelkő sugara«, »halálos jelleg« helyett »halált-hozó, bús jelleg«; érdemes ebből a szempontból különösképpen összevetni a harcot az éji háborúval hasonló 199—207, ill. 200—206 sorokat.

Ebben a színesedésben az új alapszövegek mellett már igen nagy szerepet játszik a romantikus-hósi stílus általános európai s hazai kibontakozása. 1798-ban Oszkár »híres vitézek vére«, később »magyihírű hajmohok neméből származik«; Kóna dombjaiból halmai kődtől búk hód, ur. orvlló

szelből ordító vad fergeteg, a feketeorru hajóból setét-orru hajó lesz. Anninak azelőtt könyvek borították a szemét, később könyvekkel áradott meg a szeme, a régebben »zengő« húr utóbb »megriád«. Ezekben a fordulatokban már bent élnek annak a hősi stílusnak elemei, amely Berzsenyi, Kölcsey s mások kedzeményezései után a Zalán futásával jut diadalra s lesz uralkodóvá a reformkor nemzeti tárgyú elbeszélő költészetében. Hogy e stílus úttörői között milyen fontos szerep juthatott volna B.-nak, Ossziánjának e késői emlékei is bizonyítják.

A kufsteini fogság utáni időszak Osszián-fordításainak harmadik emléke *A szelmai dalok* első része, mely nyomtatásban most jelenik meg először. A kelta bárdnak ez a darabja Goethe fordítása, szerelmi tárgya s a kor ízlésének nagyon is megfelelő hangulata révén valamennyi dal között a legnagyobb népszerűsége tett szert. B. szemében azért is kedves lehetett, mert az elejét Herder is átültette németre szabad jambusokban. (L. előbb.) A Petersen-kötetből előkerült, 1796-ból származó papírszeleten, már első sorainak verses magyar fordítását találjuk :

*Esthajnal éhes csillaga !
Szépen vagyogsz te nyugoton.
Felemeled felhőidből tartalatlan fejed.
S méltósággal mégy által kellős dombodon.*

A szelmai dalok is azon darabok közé tartozott tehát, melyeket már a 18. század utolsó éveinek terve szerint egészen a szabad, jambikus lejtésű versformában akart magyarul adni a költő.

A három levélnyi kéziratot B. *Az inisthónai háború* utolsó kéziratával megegyező papírosra írta. Levelei nincsenek úgy összefűzve, mint az előbb tárgya t darabé; lehet azonban, hogy eredetileg egybetartozott a két kézirat. Írástípusa is *Az inisthónai háborúval* egyezik meg. *A szelmai dalok* nem a kézirat megcsonkulása miatt töredékes: az utolsó öt sor a hatodik lap felső részén egymagában áll, nem valószínű tehát, hogy a darabnak még folytatása volt.

Hogy mikor fordította B. a dalt, egyelőre nem tudtuk megállapítani. Lehetséges, hogy ebben az esetben is sikerült megszereznie a még Bécsben fordított *A szelmai dalok* egy régi kéziratát s ezt dolgozta át *Az inisthónai háborúval* egyidőben. A feltevést valószínűsíteni látszik az a körülmény, hogy Virághoz 1799. jan. 17-én írt levelében egy töredékről, »egy költeménynek elejéről« beszél, melyet a jóbarátnak frott soraihoz mellékel. (Toldy, 260. l.) Talán éppen *A szelmai dalok* említett részletéről van itt szó. A levél ez egyetlen utalásán kívül azonban nincs adatunk, amely e feltevést támogatná. Virág tudomásunk szerint soha sem írt a száműzött forradalmárnak, bár ez Juranitson keresztül többször üzent neki. Feltehető az is, hogy B. Osszián e legkedveltebb, legnépszerűbb darabjának fordításából másnak is adott egy próbát, vagy újra lefordította; s ez maradt meg az ismertett kéziraton. Munkájához alapul Arnauld de la Perière fordítását vette: a könyvnek B. birtokában volt példánya éppen ott és addig van tele javításokkal, ameddig részletünk terjed; a kézirat margójára ebből a kiadásból odaírta B. az egyik sor angol eredetijét: Shall I find the departed? (*Iű. kiad.*, IV. köt. 48. l.)

8. B.-nak a kassai évek utáni, évtizedes Osszián-fordító munkájából mindössze *Az inisthónai háború* vált a kortársak előtt ismeretessé, egyedül ez hatott belőle az irodalomra. A Kazinczy kiadásában megjelent dalban a költőtől még a 20-as és 30-as években is egyre várt magyar Osszián-mutatóványát látták a kortársak, e szerint kezelték és ítélték meg a B. tudta nélkül

megjelent darabot. Arra is vannak adatok, hogy a magyar fordító még linzi száműzetése éveiben is figyelemmel kísérte kedvelt költője hazai pályáját. Az eddigi elmondottak kiegészítésére szükségesnek tartjuk tehát, hogy sommásan ismertessük *Az inisthónai háború* sorsát a többi magyar fordítások között.

B. 1809-ben pontosan nem ismert, de a hírek szerint főbenjáró politikai okok miatt titokzatos körülmények között eltűnt Bécsből. A magyar kortársak ekkor letettek arról a reményről, hogy valaha az ő fordításában olvashassák az egész Ossziánt. A kelta hárd neve és műve azonban a nemesi hazafiságnak részévé vált, nélkülözhetetlennek érezték, s most már B. nagy vetélytársától, Kazinczytól várták, hogy a nemzetet megajándékozza a magyar Ossziánnal. A megtisztelő feladatra először Virág — maga is »hárdus« s B. terveibe beavatott jóbarát — hívta fel a széphalmi költő figyelmét. »Kérlek és barátságosan intelek is, hogy fordítsd le Ossziánt. Hadd olvassa a magyar is ezt az érzékeny poétát! Látod, mi lett a sok ígérgetésből tizenöt esztendő múlva!« — írta — B.-ról lemondva — egy 1811-ből való keltezetlen levelében. (*Kaz. Lev. IX. 131. l.*) Kazinczynak nem volt új a feladat, mert már 1795-ben, fogsága idején lefordította *A szelmai dalokat* Petersen után, munkácsi fogságában pedig Osszián egy másik részletét írta le az ajtó rozsdájából készített festékekkel. (Császár: *A német költészet hatása a magyarra a 18. században*. Bp. 1913. 53 l., Váczy János: *Kazinczy Ferenc élete és kora*. Bp. 1915. 523., 553. l.) Örömmel fogadta tehát a biztatást és nagy becsvéggel fogott a munkához. Virágtól már régen megkapta B. *Az inisthónai háborújának* kéziratát; most ezen akarta megmutatni, hogy B. »végső gondjaival készült Ossziánja milyen fogott volna lenni« (*Lev. XIII. 77. l.*), s azon volt, hogy ezt felülmúlja. Mivel nem akarta B. barátait felingerelni, nem hallgatott Szemere Pál tanácsára és a száműzött fordítását nem iktatta sajátja bevezetésébe. Nyilvánvaló azonban, hogy azért tette közzé 1815-ben az *Erd. M.*-ban, hogy az övével össze lehessen hasonlítani (Szemere Pál *Munkái*, Bp. 1890. III. köt. 121. l., v. ö. *Kaz. Lev. XIV. 334. l.*) Nem tetszett neki B. munkája s nyíltan meg is írta Kulcsár Istvánnak, hogy úgy nem akarja fordítani Ossziánt, mint B. *Az inisthónai háborút*. (1815. júl. 1. *Lev. XIII. 5—6., 120. l.*) Jellemző a két vetélytárs viszonyára, hogy Kazinczy mindig hangsúlyozta: csak azért kezd bele a fordításba, melyet B.-nak osztott ki az irodalmi közvélemény, mert B. magával vitte Ossziánját és »annak megjelenéséhez semmi remény nincs« (*Lev. XI. 479. l., XII. 347. l., XIII. 77. l., Erd. M. V. füz. 92—93. l.*) Kazinczy véleményét vallotta ekkor Döbrentei is, aki dédácsi, 1815. aug. 16-i levelében sokallta a fordításban az *a* és *az*-ok számát. (*Kaz. Lev. XIII. 86. l.*) Ő tette természetesen B. fordításához a köv. jegyzetet: »Izen fordításban a sok a eléfordulása ott is, hol nem kell, nagyon kedvetlen. A kiadó.« (*Erd. M. i. h. 95. l.; a jegyzet a 90. sorhoz tartozik.*)

B. Kazinczy fordításáról már 1816-ban értesült, egyidőben a Baróti Szabó *Éniség*-ről megjelent kritikával. Jan. 28—29-i levelében így írt ezekről feleségének: »Was nun den schreibseligen und famosén Krittler der Aeneide betrifft: so ist mir die Nachricht ganz und gar nicht neu, dass er sich nun auch an Ossian wagen und sich auch an diesen göttlichen Sängner verkündigen wollte, so wie er es schon mit so vielen andern getan hat. Nur möchte ich wissen, ob das schon vor 8 oder 9 Jahren angekündigte Machwerk wirklich zum Vorschein gekommen sei, oder nicht; denn so etwan darf ich ja nicht ungesen lassen, — Das komische beider erwählten mühsel-tösen und sehr boshaften Krittelei ist wohl der Umstand, dass er seine dunkelhafte Selbstrecension, in eben diesem Hefte der Annalen, unmitttelbar auf jene folgen lässt, und sich selbst als eine Muster aufstellte! Der Gedak

teur und Herausgeber der besagten gelehrten Zeitschrift in Wien, lässt sich wohl nicht einfallen, was für Handlangerarbeiten ihm oft sein Mitarbeiter Rummy (der bei obigen Stücken nur der Übersetzer des K. war) zum Einrücken zuschiebe, und wie er dadurch sein Institut in den Augen derjenigen, die darüber urteilen können, herabwürdigen lasse. (MTA. — M. prod. Lev. 8^o)

A kötetet már csak kiszabadulása után kapta kézhez: »Eleresztetvén Brünnből, Doll Antal bécsi könyváros által kéréte meg, hogy amit fogságom óta nyomtatatték, küldeném meg neki. Osszianomat megküldém. Lángola ellenem mérgebén«, írta erről Kazinczy. (Benda, III. 392. 1.)

B. Az *inísthónai háború* megjelentetését Kazinczy újabb ártó szándékú tetteként fogta fel: »De milyen nevet adjunk az olyan ellenséges indulatú literátor cselekedetének, — kiált fel *A magyar tudósokhoz* intézett röpirata 4. jegyzetében, — aki valamelyik még élő s távul lévő poétának el nem készült, csak próbára szerzett, és csak *levélben* (nem önéki írt s küldött levélben) barátságos szívességgel s viszont-bizodalommal közölt költeményes munkáját mástól elkéri, s az abban találtató fogyatkozásokat még több hasonlókkal, sőt néha új szarvas hibákkal meg bővítve, nyomtatásban közrebocsátja? és az olvasónak azt mondani *meri*, hogy az eredeti írást *minden változtatás nélkül s betűről betűre* lemásolva közli? . . . « »Non omnibus dormio«, írja azután s a jegyzet végén azzal is megfenyegeti vetélytársát, hogy eljárása miatt komoly támadást intéz ellene. (49—50. l.) Kazinczy fedve érezte magát: nem ő kérte a kéziratot; Virág önként küldte el neki, a fordítás közlését pedig még 1816. okt. 6-án Horváth Endréhez, a dunántúliak egyik tekintélyéhez írott levelében, — nyilvánvaló, hogy politikából s nem egészen őszintén — ezzel okolta meg: »Batsányi nekem is nemesen járdaló, mint neked, csakhogy nekem sokhelyt feszes, sokhelyt épen dagályos. Egyéberánt bánt-e engem az ő fénye, mutassa az, hogy Ossziánom előtt előhoztam, amit tőlem némely olvasó bizonyosan nem várt, és ami rólam az indulatosság gyanúját bizonyosan elháríthatná, mutassa az, hogy minékutána magát Anyos kiadójának meg nem nevezte, s a később kor elfelejtethetné, hogy ez az ő érdeme, neki ezért megadtam, amit érdeinel; hogy azon egyetlen darabját, mely kezemben vagyon, és amelyet hatalmamban volt elnyomhatni, ha az olyat teni karaktereumban volna, az Erdélyi Muzéumba felvételtem.« (Lev. XIV. 334. 1.) Ugyanezt olvassuk már előbb az *Erd. M.*-ban is: »Letesszük azt a fordítást B.-nak emlékeztétül. . . « (92. 1.) B.-t 1821-ben nem is tartotta már veszélyes ellenfélnek. A röpiratban őt ért támadásra egyik levelében mindössze ennyit írt Döbrentének, a megszűnt folyóirat szerkesztőjének: »B. . . akár alszik, akár ébren van, nekem ugyan mindegy. A dolyfős ember megbántásnak vevé, hogy az Iszthónai Háborúját neked megküldém. Lelkem bizonyosságom, hogy midőn azt írtam, ami ott és Ossziánom előtt áll, azt hittem, hogy köszönetét érdemlem. Nincs irtóztatóbb neve a kevelységnek, mint a szerényeké.« (Széphalom, 1822. márc. 27., Lev. XVIII. 61. 1.)

Kazinczy Ossziánja mind szándékában, mind kivitelében lényegesen eltér attól a céltól, amelyet B. még 1788-ban tűzött maga elé s amelyhez mindvégig hí is maradt. Kazinczy fogságából szabadulva s Ferenc korának reakciós abszolutizmusa idején, a politikai nyomásra a maga esztétizáló hajlamainak kifejlesztésével válaszolt. Ossziánban sem a nemzeti énekest, a múlt dicsőségével a jelent ébresztgető, tehát főként a politikában is igen erősen felhasználható bárdot látta és értékelte. Az érzelmes, fennkölt, a mindennapi élettől és az általános nyelvhasználattól elütő stílus megalkotására irányuló törekvései találkozottak a 19. század elejének szalon-érzelmes ségével, amelyet a közvéleményt depolitizálni igyekvő hivatalosság is

szívesen támogatott, de amelyben a közélettől eltiltott s polgárosodásra törő vagyonosabb osztályok olvasmánytkedvelő gyér rétege is kielégülést talált egyidőre. Ennek a részleteiben még felderítetlen áramlatnak egy, a magyarországi osszianizmus történetében is igen jellemző emlékére szeretnénk itt felhívni a figyelmet.

1805-ben jelent meg Budán, Landerer Anna betűivel Farkas Károly *Mulatságok* c. kötetecskéje, a magyar almanach-költészetnek egy kellő figyelemre nem méltított előfutára. A bevezető így kezdődik: »Minden érzékeny ember él oly órákat, melyekben — kiszakasztván magát a közönséges életből, ahol kívánságainak tárgyát nem talál — egy magától teremtett világba igyekszik életet érezni. Ezekben a valóságos világon kívül élt kedves időpontokban legnyújasabb társa az érző szívnek a poésis.« Ez a valóságból menekülő, a költészetet az »édes multság gyermeké«-vé szegényítő ízlés természetesen Ossziánból is a magának megfelelő elemeket hasznosította: a valóságot álomba, múltba, a tettet érzésbe s emlékezésbe mosó ködös félhomályt, a hangulati elemeket, a látomásos képalkotást, a kötetlen, minden műfaji szabályt feloldó formát s az elvont, stilizált, fantasztikumba vesző nyelvi kifejezést. A *Mulatságok* első felét a német anakreontika s érzelmes almanach-költészet darabjainak gyűjteménye, negyedik negyedt Kotzebuinak egy egyfelvonásos enyelgése tölti ki. A harmadik negyedt Osszián neve alatt külön ciklusban foglalja össze a korszak osszianizmusának főmotívumait. A fejezet első darabja *A szelmai énekek* Rhode 1800-ban megjelent munkája után készített prózai fordítása, Blaire és Herder értekezéseinek hatását tükröző *Jegyzéssel*. Ebben a következő elgondolkodtató mondat olvasható: »Azok a darabok, melyek némely magyar gyűjteményekben az Osszián neve alatt jöttek ki, nem az ő munkái«. Hogy mire céloz az író, nem sikerült megfejtenünk. A Werther-propagálta ossziáni dalt a bárdköltő Denis egy darabjának fordítása követi *Az égháború* címen (Eredetije: *Ossians unds Sineds Lieder*. 4. Bd. Wien, 1784. 140—143. l.), majd egy prózai darab: *A szerelem és a hüllenség. Rege a hajdankorból*. Nem eredeti munka ez sem, Farkas Károly készítette Lafontaine *Henriette Bellman nevű románnyába, az Elsbeth grófné története* után, az egykorú átdolgozó módszerrel, úgy, hogy Magyarországra, Pécs várába helyezte át a 13. századi lovagi történetet. A regében elmondott esemény olyan, hogy Kisfaludy Sándor nyugodtan megénekelhette volna. Az ossziáni ciklus két utolsó darabja az érzelmes temető-költészet Európaszerte népszerűsítő Gray Tamásnak *Egy falusi temető kertben* írt alagyája és *Az útközét*, Schiller után prózában.

Kazinczy Osszián-fordítása tehát nem készült egészen légüres térben; közönsége ennek is volt, csak ezt a közönséget már a politikától elriasztott vagy eltiltott olvasók álmodozó érzelmessége és az »édes multság« vágyó jótársaság divatja táplálta.

B. Osszián-fordításának elmaradása formai tekintetben is hátráltatta a fejlődést. Döbrentei, a másik író, aki Kazinczy mellett és után komolyan kísérletezett a kelta bárd fordításával, újra végigpróbálta azokat az utakat, amelyeket B. már bejárt s mint célra nem vezetőket, elhagyott. Döbrentei azért tanult meg angolul, hogy Ossziánt eredetiben olvashassa. Első prózai fordítását 1808-ban készítette, megpróbálkozott az ossziáni hanggal klasszikus formákban is: hexameterben akarta fordítani a kelta költőt és *Pataky halálára* 1815-ben alkaioszi strófákban, ossziáni modorban írt verset. Azzal is kísérletezett, hogy a magyar hajdan »diadalmisít lebelgesse előnkbe Osszián szférákba ragadó zengzetivel«. A prózában előadott ossziáni modorosság azonban sehogysem illik a magyar lovagkor hőseilhez s a regés történetek célzata, tanulsága sem megy túl Kisfaludy Sándor

formai szempontból sokkal szerencsésebb regéin. (*Klára Visegrádon*. Hébe, 1823. 3—27. 1., *A kenyérmézei diadal*. Auróra, 1822. 83—141. 1.) Az Osszián-tisztelet, minthogy pusztán a stílus egy különleges színezetét látták benne, elsekélyesedett. Ossziánt a széplelkek sajátították ki. »Csak akinek a külső világ kiholt s elpusztult, az hallja... a főbb lelkek hangját», — mondja a kelta bárd Horváth János kis ossziáni életképében (*SzA*. 1824. 62. 1.) Még határozottabban fejezi ki a megváltozott szemléletet Fábrián Gábor fordítása bevezetésében: »... Osian minden egyéb költők felett legalkalmasab muzsikára és a szépnemnek: de köznépnek nem való». (*Osian énekei*. Pest, 1833. I. köt. XXXIII. 1.)

De ez a fejlődésnek csak egyik útja volt. Mert e szövegek és egyre vértelenebb érzélgős ossziánizmus a 20-as évek dereka táján fellépő fiatalok számára elviselhetetlenné lett: az újra megélenkülő reformmozgalmak politikai lendülete, a realiztikusabb szemléletet s természetesebb, közérthetőbb kifejezésmodot kívánó ízlés szembefordult vele. Kovacsóczy s a többiek ossziáni regéit nevetségessé is tette Bajza s később Kisfaludy Károly két paródiája, az *Andor és Juci*, meg a *Hős Fercsi*. A Kazinczyval szakító ifjabb nemzedék részben a nemesi reformizmus hagyományaihoz nyúlt vissza, részben az egyre erősödő népies mozgalmakhoz kapcsolódott. Osszián ezek szemében ismét úgy tűnt fel, mint a régi dicsőség képeivel a korcs jelent felrázó nemzeti költő s a fejlődés előrehaladtával egyre inkább mint a nép ügyét szolgáló népköltő. Ennek a szemléletnek jegyében talált utat Vörösmarty Ossziánhoz s így írt róla a fiatalok egyik legtekintélyesebb elméletírója, Toldy Ferenc (*Aesthetikai levelek*, Pest, 1827. 11. 1., *Figyelmező*, 1843. 345—48. 1., az *Eposi és drámai kor* c. cikk; — v. ö. még Vajda Péter, *Tud. Gyűjt.* 1822. II. 77. 1.)

A Zalán futása nyomán újra néhány hexameteres fordítási kísérlet tűnik fel (*Koszorú*, 1830. 177—180. 1.; 1834. 81—94. 1.) s az ossziáni hangú regéköltészet is fellendül. Érthető, hogy B., aki a folyóiratokból s a Pestről meghozatott fontosabb új kiadványokból értesült az Osszián körüli eseményekről, újra arra gondolhatott, hogy amit lehet felrészítsen s közzétegyen a maga fordításából, amelynek alapelveihez az ifjú nemzedék visszakanyarodott. A fejlődés azonban már nélküle folyt tovább.

1.

M.: MM. I. 38—50. 1. — B. a szöveget a MMk.-ban sokhelyt átjavította. Mi természetesen e korrekciók szerint adjuk a fordítást, a korábbi állapotról az alábbi jegyzékben adunk számot.

1. *Generális Úrhoz.*
2. *Vitéznek 's Bárdusnak*
8. *ő fő*
14. *többszer 's nagyobb*
- 16—17. *zlv ; szlv*
19. *Illy készülétekkel, illy*
20. *mennyei Tudománynak*
23. *virágozott, 's szülő földgyének oltalmazói voltanak.*
Vízja-hluta
26. *fel-ferkenti. Az*
27. *minden ő történeteikkel*
28. *borongnak. — Illy igazi*
41. *dolgozni, mellyeket*
42. *talám*

44. *el-mellőznem*
 46. *talám*
 50. *fáradtságom. —*
 53. *tiszteletet, mellyel*
 58. *serkengetéseinek*
 6. *hozatódik-elő.* _____
- 5—6. *ijedelmet forgatnak*
 12. *nyögéje, melly*
 17. *meg-gondolásával.*
 20. *szakadó folyások*
 21. *tajtékkal rohannak,*
 26. *éneknek hangjai;*
 29. *háborítsd*
 38—39. *életnek örömei, haszontalan a' napoknak hojzfasága.*
 41. *ugyan-azon tárgyra*
 43. *mint a' gyenge*
 48—49. *Hol vagynak a' kegyetlen*
 59—60. *A margón áthúzva: dombjainkon*
 60. *villagott*
 71. *kő-fzálan. pataknak forrásándí.*
 75. *tsörgő*
 80. *háborodását.*
 81. *A halmainknak szó fölött áthúzva: dombj*
 82. *hol vagyon*
 83. *hagyjátok-el*
 85. *súgára*
 86. *bé-festi*
 92. *esmérték A halmok szó alatt áthúzva: domb*
 99. *Szava vólt, a' hárfáknak*
 104. *A halmaihoz szónál a margón áthúzva: domb;*
Szarvasoknak ösvényire.
 105. *kanoknak véreben.*
 111. *Barátim'*
 119. *Nem retteg a' haláltól*
 123. *mentenek enyimeknél*
 124. *Hluta*
 125. *Struthdárq [zablyája*
 134. *'s sebét*
 136. *o Szerelem'*
 139—140. *tölggyhez; le-húllottak. El-vénültt törsökem*
 144. *Mentem feléje,*
 146. *hojzfasága.*
 152. *véltetek a' felhőkön. Isten hozdtok,*
 153—154. *Isten hozdtok, tl . . . Isten hozdtok, ligetek*
A halmi szó kihúzott variánsa a margón: dombjai
 155—156. *Bajnokaink' nemes tselekedeteiről.*
 160. *Bárdusok, Ossiánnak utolsó [zavait. —*
 161. *A Böltsesség szó áthúzott variánsa a margón: Erköltt [?]*
 162. *férjfiúi kebelét,*
 163. *[zenvedőkön*
 164. *Bárdusok'*
 168. *villag*
 175. *kék héjjában olly tündökölve*

177. erre-felé tsörögők
 183. végemet! érzem
 184. Lelkei, fogadgyátok-el

3.

M.: MM. I. 197—200. I. A szöveget a MMk-ból közöljük. B. javításai a következők:

25. Társodnak
 26. Társod'

18. 's más Nemzetekében,
 23. A sor Talán szavától egészen végig tintával vastagon kihúzta a szöveget B. A margón a köv. megjegyzés áll: »bal vélekedés volt ez 's nem sokára megismértem, melly igen tsalathoztam.«

4.

52. Bárdusok
 69—70. Őzbe vagynak hajaim keverve ;*
 91. monda
 95. távól
 97. villogni. —
 104—105. setéllő hajai ki-terjedve lebegtek
 109. suhogó Lóra
 120. falaknak
 121—122. moh-növés
 124. hajlékában. —
 133. Bárdusok
 134. énekeiteket
 147. Távólról
 172. felénk az ütközet ;
 182. Távólról
 184. Ifjúságot partunkra.
 226. láttam-e én vendégeskedgyem-e
 252. mint-szintén
 277. mellett légyen
 289. viseli pallosom
 292. nevelkedő ditsósségem'.
 294. inkább barátidhoz,
 300. vittak, mint . . . szelek 'a' haboknak
 310. szelek érkeznek.
 327. hangzott volna
 338. Világnak énekivel
 338. sohogó
 347. Kárhonhoz, 's
 353. Renthámir' utólsó
 360. volt már
 361. mint-szintén
 368. megé
 369. halmunknak
 373. Bárdusok
 379. mint-szintén
 384. éneklettek a' Bárdusok
 388. El-felejtkezett-e
 408. 's nevet[sz]

Az iniszhónai háború

- M.: Erd. M. 1816. V. füz. 93—99. l.
 K.: MTA. — M. Irod. R. u. i. 4^o 79. 7. sz.
 Szv.: C.: *Az Iniszhónai háború.* (Erd. M.)
1. *Az ember' ifjúsága olyan* (Erd. M.; B. a sor után — saját pld.-ban vesszőt tett.)
Ifjú korunk — mint a' vadásznak álma
 (K.; a végleges szöveg utólagos javítás.)
 3. *A' tér-mezőnek* (Erd. M.)
 4. *alszik-el* (Erd. M.; B. saját pld.-ba kitette a vesszőt a sor végére.)
 6. *Szikrára repül a' sok* (K., mint át nem húzott variáns.)
 8. *Órúlve* (Erd. M.; K.-ban javítás előtt ugyanígy.)
 9. *örúlve* (Erd. M.; K.-ban javítás előtt ugyanígy.)
 11. Erd. M.-ban a sorral nem indul új bekezdés.
 12. *vissza-térni? És mikor* (Erd. M.)
 - 13—14. helyett az Erd. M.-ban csak egy sor:

Gyönyörködik fegyver-zörgésbe a' füle?
 B. javítása: *fegyver-zörgésben.*

15. *hajdon Oskár, fegyverem'* (Erd. M.; B. a *hajdon* o-ját aláhúzta. A K.-ban az *én* szó betoldás.)
16. *Félnyébe' járni?* (Erd. M.) K.-ban eredetileg: *Fegyverem, utána egy olvashatatlanul kihúzott szó. Alatta külön sorban, de vastagon kihúzva: Ragyogva járni?*
17. *Kóna' dombjai!* (Erd. M.)
19. *Mint a' nap úgy emelkedik* (Erd. M.)
20. *Az ének elmémben!* (Erd. M.)
21. A K.-ban a sornak következőkét egykorú, egymás alá írt áthúzott variánsa olvasható:

Az elmúlt. szebb idők' örömeit érzem!
A' régi szebb idők' örömeit érzem!

Az első sor első két szavát már valamiből javította a költő, fölöttük áthúzva: *eltűnt.* A második sor első szava fölötti áthúzott javítás: *múlt.*

23. *falánn* (Erd. M.)
24. *Arnyékozó* (Erd. M.) A K.-ban egyenértékű, át nem húzott variánsként:

Arnyékozó tölgyfájival.

26. *Ím' öszvegyüllenek Vitézeid,* (Erd. M.)
27. *Fengál ... áll.* (Erd. M.) K.-ban javítás előtt valószínűleg ugyan-csak *Fengál.*
28. *Trennor' ... nyúgoszik;* (Erd. M.)
29. *Dárdája falhoz... áll;* (Erd. M.; B. saját példányába a kimaradt névelőt beírta.)
30. *Bárdussinak hallgatja énekit* (Erd. M.; B. a sor után kettőspontot tett.) A K.-ban a köv. variáns *hallgattya most.*

31. *Az ő vitéz tettének zengik tetteit*; (Erd. M.; B. a *tettének* szó helyett a *margóra* kiírta: *karjának*.) *Kik az* (K.)
32. *Királyok' ifjúságabéli haritzait*. (Erd. M.) K.-ban eredetileg szintén *ifjúságabéli*, fölötte *korának*, de ez is áthúzva.
33. Az Erd. M.-ban nem kezdődik bekezdés.
34. *Hallotta Fengálnak dítséretit* (Erd. M.)
Hallá a' Fejedelem' fényes dítséretit. (K.)
35. *Levántiya a' járól*
Brannó' paissát. (Erd. M.)
36. *Könyvekbe lábbad a' szeme*; (Erd. M.) K.-ban eredetileg:
Köny lábbogott szemében; és piros
37. *Piros* (Erd. M.) *Szemérem* (K., javítás előtt.)
38. *szava*. (Erd. M.)
40. *Előnkbe állván így szólítja-meg a' Királyt*: (Erd. M.)
41. *Fengál, te ... Osszián* (Erd. M.; bekezdés itt nincsen.) A K.-ban a *Királyya* szó egy ma már kibetűzhetetlen másikra van ráírva.
42. *ütközeten, ő utánna* (Erd. M.; B. a sor után kitétte a felkiáltójelet és kifogásolta az *ütközeten* szó utáni vesszőt.)
- 43—46. Tagolása az Erd. M.-ban:

Hartzoltatok tt

Ifjú korolokban; zengnek a' tt neveitek
Az énekben. Oskár — megjeien
És eltűnik mint szinte Kódnak köde.

A 3. sorbeli *énekben* szót itt aláhúzta B.; nyilván az *énekekben* a helyes itt is.

46. Javítás előtt a K.-ban: *'s majd*
48. *Sem a' mezőben* (Erd. M.) K.-ban eredetileg
Sem a' mezőkben.
50. A K.-ban a sor után ceruzával írva és áthúzva: *nagy Bajnokok!*
51. *engemet!* (K.; a felkiáltójelet utólag kihúzta a költő.)
52. *Távol vagyon az én hadakozásomnak helye!* (Erd. M.; a *Távol* szót aláhúzta, jelezve, hogy *Távól* szerinte a helyes.)
53. *elestét — nem fogjátok hallani*. (Erd. M.)
54. *akadván valamelly Bárdus ott* (Erd. M.; B. a sor után vesszőt tett.)
55. *Felvéjszi majd talám nevémet az énekébe*; (Erd. M.; B. a *talám* szót *talán-ra* javította.)
K.-ban eredetileg:
Felvéjszi majd nevémet az énekébe.
56. *S' az Idegenek' leánya látván hantomat* (Erd. M.)
59. *fogja mondani még talám lakozáskor* (Erd. M.; a *talám talán-ra* javítva.)
60. *éneket* (Erd. M.; B. a sor után vesszőt tett.)
61. *messze Országnak* (Erd. M.)
62. *Oskár (így szól viszontag Morva' Királyya) fogsz* (Erd. M.)
64. *tüstént fekete-orrú hajóm* (Erd. M.)
65. *Iniszthonának földire* (Erd. M.) A K.-ban a végleges sor fölött, ceruzával áthúzva:

Hadd vigye Inisthónába Vitézemet.

66. *tekénts* (Erd. M.)

67. *Htves Vitézek' véve vagy te!* (Erd. M.)

68. az Erd. M.-ban így :

*Ne hagyd, hogy azt mondgyák
Az idegeneknek gyermeki:*

69. *«Ervötlenek Morva' fíjai»* (Erd. M.). A K.-ban a sor eredetileg így

Ervötlenek Morven' szülöttei!

70. *ordító szél* (Erd. M.; B. a sor után vesszöt tett.)

71. sor az Erd. M.-ban kettéválasztva :

*Az ütközetben;
És légy, ha béhesség vagyok,*

72. *Mint a' lenyúgvo nap, olyan szélid.* (Erd. M.; B. javítása után azonos a végleges szöveggel, csak a sorvégi felkiáltójel hiányzik.)

73. *Beszéllid meg Oskár a' Királynak* (Erd. M.; B. a sor után vesszöt tett.) A K.-ban a meg szó beszúrás.

74. *Inisztónába jössz;* (Erd. M.) A K.-ban javítás előtt: *Inisztónába érkezel:*

75—78. Az Erd. M.-ban :

*Emlékezetbe tartya még
Fengül ma is ifjusága' napjait,
Midőn Agandéka' idejében
Együtt viaskodtunk a' harczokonn.*

B. az *Emlékezetbe* szót *Emlékezetben*-re javította ki. A K.-ban javítás előtt így :

*Emlékezetben tartya még Fingál ma-is
Ifjú korának napjait,
Midőn, Agandéka' idejében
Kemény vitánk lévén, egymással mérkezőnk.*

79. *Lobogva terjedtek-ki a' vitorlák;* (Erd. M.)

A K.-ban még a következő variánsok :

*Felvont vitorlájik suhítva terjedének;
Felvont vitorlájik feszülve terjedének;
Felvont vitorlájik lobogva terjedének;*

Süvöltve fújt a' szél

- *Az árbotzják' tsikorgó szíjjainn;
Suhítva terjedének a' felvont vitorlák;
Suhítva terjedtek-ki a' felvont vitorlák;*

80. *Árbottzaiknak szíjjain* (Erd. M.)

81. *Fütyölve fújtak a' szelek.* (Erd. M.)

82. *A' nedves kősziklákat verték a' habok.* (Erd. M.)

A K.-ban a következő sorvariánsok :

*Tsapkodva verték a' fövényes kőszirtokat
Tsapkodva verték az agyagos kőszirtokat*

Ez utóbbi változat kétszer szerepel.

83. Zajgott egész erőben a' tenger' vize — (Erd. M.)
A K.-ban a végleges szöveg alatt egy kihúzott sor :
A' háborgó tenger felzúdult habjai.

84. És látta már a' mélyről a' fijam (Erd. M.)

85. A' tartomány' erdős vidékeit. (Erd. M.)

86. Kiszáll legottan Rúna hangzó révibe, (Erd. M.)

87. helyett az Erd. M.-ban két sor áll :

*'S ált-küldi pallosát Annirhoz, a'
Dárdák' Királya'hoz.*

88. Felkél (Erd. M.; itt a sorral nem kezdődik új bekezdés)

89. Meglátta Fengál fegyverét (Erd. M.; B. a sor után pontott tett.)

90. Könyvek borították a' szemét. (Erd. M.)

A K.-ban a sornak még következő variánsai fordulnak elő :

*Könyvekbe borúla két szeme,
Könyvekkel áradott-meg a' szeme,*

91. Eszébe jöttek ifjúsága' hartzai. (Erd. M.)

92—97. az Erd. M.-ban :

*Két izbe keltének az ékes Agadéka [1] előtt
Dárdára : Bajnokok álltak távúl, mintha két
Haragos lelket látnának a' szelek között*

Együtt viaskodni.

A 95—96. sor variánsa a K.-ban :

*Más Bajnokok, távúl állottanak
'S bámúlva nézték, mintha két erős*

98. most (így kezdi a' Király) öreg vagyok ; (Erd. M.)

99. Hijába függ a' kard hajlékomnak faldnn. (Erd. M.)

100. ki Morva' nemzetből származol, (Erd. M.; B. javítása :
nemzetéből.)

101. Gyakorta látta Annir a' dárdák' isatáját ; (Erd. M.)

A K.-ban a következő variánsok : *Volt egykor és Volt sokszor.*

102. De halavány most és hervadt, mint az ágtalan (Erd. M.)

Bár most (A K.-ban előbbi, de ki nem húzott variáns.)

103. Lánónak vidékiben. (Erd. M.) *Lánó' szélein.* (K.)

104. fijam hogy elődbe mennyen, és (Erd. M.; B. a fijam szó után
vesszőt tett.)

A K.-ban a sorcsoztás eredetileg így :

*Nintsen fijam !
Hogy elődbe mennén elfogadgyon,*

105. Örömmel (Erd. M.)

106—107. A' sívba senyved Argon, és Rúró kimúlt. (Erd. M.)

A K.-ban a 106. sor végén felkiáltójel volt.

108. *ül*; (Erd. M.)
 110. *Szeretője ... emel*; (Erd. M.)
 111—112. Az Erd. M.-ban csak egy sor:

Úgy jó mint Lánónak halálos jellege.

- A 111. sorban a K. egyenértékű variánsa: '*S úgy jó felém.*
 113. *Jer részesülly* (Erd. M.)
 114. *hangzó Morvának fíja l* — (Erd. M.)
 A K. ki nem húzott variánsa: *hangos Morvennek és dongó Morvennek*
 115. *lakoztanak* (Erd. M.; B. a végleges szöveggel megegyezőre javította ki.)
 116—117. *A' negyediken hallották Oskárnak nevét.* (Erd. M.)
 118. *jártatták* (Erd. M.) A K.-ban eredetileg szintén *jártatták*
 120. *Vigan vadásztaák Rúna' kannyait.* — (Erd. M.)
 A K.-ban a következő variánsok:

Vigan vadászta Rúna' kannyait.
Vigan vadásztak, útvén Rúna' kannyait.
Vigan vadászva hájták Rúna' kannyait.

121. Az Erd. M.-ban két sorban:

Egygy kút' fejenél
Mohos kövek között

123. *Titokba szívdrogtak Annir' könyvei*; (Erd. M.)
 124. *Elfojtya fakadozó fájdalomait.* (Erd. M.)
 125. *Itt a' homályban (így szól végre a' viléz)*
 (Erd. M.); bekezdés itt ezzel a sorral nem kezdődik.)
 A K.-ban javítás előtt talán: *setében homályban,*
 126. *gyermekei* (Erd. M.; B. *gyermeki*-re javította a szót.)
 127. *E' kő alatt Rúrónak sírja van*; (Erd. M.)
 128. *Ama' ja Argonnak gödrin* (Erd. M.)
 129. *szavamat oh fíjaim szoros* (Erd. M.; B. saját példányába kitette a vesszőket.)
 130. *vagy talán ezen* (Erd. M.)
 131. *Zörgő falevelekben beszélletek, mikor* (Erd. M.)
 A K.-ban is eredetileg ehhez a sorhoz tartozik a 132. sorbeli *Mikor*
 132. *A' puszta térségben üvöltöni kezdnek a' szelek ?»* (Erd. M.)
 133. Az Erd. M.-ban:

Inisztonának bánatos Királya (így
Szöll neki Oskár).

A neki szót B. *néki*-re javította; a K.-ban: (*mond Oskár*) állt javítás előtt.

134. '*S miképpen* *gyermekei?* (Erd. M.; a költő a javítása után *gyermeki*.)
 136. *háborltya-meg,* (Erd. M.)
 137. *képzeteit szarvasokat hájtának,* (Erd. M.)
 138. *vonnyák levegő-tíjjokat.* (Erd. M.)

139—140. az Erd. M.-ban :

*Még most is ifjúságoknak játékkal
Mulatnak ők 's örömmel szállnak a' szelekre.*

Ez utóbbi sor B. javítása után :

Múlatnak ők, 's örömmel szállnak a' szelekre.

141—142. az Erd. M.-ban :

*Kormáló (monda néki viszontag a' Kirdly)
Ezer dárdák' vezére.*

141. javítás előtt a K.-ban : (úgy mond a' Király).

145. Rúnának hangozó (Erd. M.)

146. A' dárdá-ütközeten becsületet keresni. (Erd. M.)

147—149. az Erd. M.-ban :

*Szép volt az Ifjú, szinte mint a' napnak első
Sugárja. Kevesenn voltak,
Kik feltehettek a' viadalban ő vele.
B. javítása a második sorban :
Sugárja. Kevesen voltak.*

150. Engedtek a' Vitézeim nékie ; (Erd. M. ; B. javítása : neki.)

152. De visszajött azonba a' vadászatról (Erd. M. ; B. javítása : azonban.)
Új bekezdés itt a sorral nem indul.) A K.-ban az *azonban* szót
valamire ráírta a költő ; az a' beszűrés.

154. A' büszkeségnek könyvei. (Erd. M.)

155. Hallgatva forgatták szemeiket Rúna' bajnokinn
(Erd. M. ; B. a sor után vesszőt tett.). A K.-ban eredetileg ;
néznek.

156. engedhettek. (Erd. M. ; B. javítása után itt is engedhettének.)

157—158. az Erd. M.-ban csak egy sor

Három napig lakoztak egygyütt ;

159. A' negyediken az ifjú Argon vitt vele. (Erd. M. ; B. javítása :
negyedikenn.)

160. ellene ? (Erd. M.)

161—164. az Erd. M.-ban

*Kormáló meggyőzötetett. Az irigy harag
Boszszúra gerjeszti kevély sztvét ; felteszi
Magába' titkon, halva látni fíjaitmat.*

163. a K.-ban eredetileg :

'S magában eltökélli, titkon,

165. Kimentenek Rúnának hegyeire, (Erd. M.)

166. A' barna-szőrű szarvasokat egygyütt vadászni (Erd. M. ; B. a
sor után pontot tett.)

167. nyllai (Erd. M. ; B. a sor után vesszőt tett.)

168. gyermekim. (Erd. M.)

169. szeretődjéhez a' gonosz (Erd. M.)

170. *Gyilkos a az Imishtonai* (Erd. M.)
 171. *pusztákonn.* (Erd. M.)
 172. *'S Annirt egyedül hagyták!* (Erd. M.; B. javítása után: *hagyák!*)
 174. *szava;* (Erd. M.)
 175. *sebes-szőkésű* (Erd. M.)
 177. *Hajlékaikba jött, 's elestek'* (Erd. M.)
 178. az Erd. M.-ban:

*Gyászos helye felé látszott
 Forgatni búsz tekintetét.*

179. az Erd. M.-ban hiányzik.
 180. *ott találtuk,* (Erd. M.; B. javításával: *találtuk őket,*)
 181. *mohos patak temettük őket.* (Erd. M.; B. javításával: *temet-
 tük el.*)
 182. *szokott járó-helye,* (Erd. M.)
 184. *Meghajlotiam, mint szinte a' levénhedett* (Erd. M.)
Hajladva fonnyadok, mint a' kiszáradt (K.)
 185. *Tölgyfának ledőlőben álló törzsöke;* (Erd. M.; B. javítása:
eldőlőben.)
 A K.-ban a *száraz* jelző betoldás.
 186. *hönyveim! — —* (Erd. M.)
 187. *O! Ronmán úgy mond Oskár, felkelvén Ogár* (Erd. M.)
O Ronmán! mond Oskár, 's felzőkik helyéből; (K.; a *felzőkik*
 szót valamire ráírta a költő.)
 188. *Dárdák Királya, te!* (Erd. M.) A K.-ban a *daliák'* fölött egy
 beszűrt, de utóbb kihúzott szó áll, talán *erős*.
 189. *Híjjatok-ősze Vitézimet* (Erd. M.) A K.-ban: *hósimet hamar,*
 190. *A' folyamatos Morva' fíjait!* (Erd. M.) A K.-ban a *magzatit*
 szó kihúzott variánsai: *fajzatit, gyermekit.*
 191. *Ma fogunk menni még Lánd' mellyékire* (Erd. M.)
 192. *Mellynek tava magából halálos gózt bocsátt* (Erd. M.); (B. a sor
 után pontot tett.) A K. variánsai: *gózt bocsátt és gózt ereszt.*
 193. *Nem fog sokáig vígadozni Kormáló.* (Erd. M.)
 194. *halál.* (Erd. M.)
 195. *Úgy mentenek keresztül a' mezőn* (Erd. M.) A K.-ban eredetileg:
Sietve mentek
 196. *Mint a' süvöltő fergegeknek jellegi,* (Erd. M.)
 197—198. Az Erd. M.-ban egy sor:
Tsátázva hajtván a' pusztákban a' szelek (B. a sor után pontot tett.)
 199. *villámokkal festődnek széleik;* (Erd. M.) A K.-ban a *pirulnak*
 fölött áthúzva valószínűleg a *vöröslenek* szó áll.
 200—201. Az Erd. M.-ban:

*A zúgó szellők már előre érezik
 Az égi háborút.*

B. javítása itt: *szellők* helyett *erdők*. A K.-ban a sor második
 felének a következő áthúzott variánsai olvashatók:

*harsogva döng az erdő;
 bömbölve zúg az erdő;*

202. *Harsogva zeng Oskár' hadi kürttye ; reng* (Erd. M.)
203. *Egész erőben Lánónak vize.* (Erd. M.)
204—206. az Erd. M.-ban csak két sor :

*A' tónak öszve-gyűllnek gyermeki
Kormáló' jeltadó paissa mellé.*

207. *Oskár szokásaként viaskodott.* (Erd. M.)
208. *Ledőle Kormáló kardgyának élitől.* (Erd. M.)
209. *völgyeiknek* (Erd. M.)
210—211. az Erd. M.-ban egy sor :

Barlangjaikba tűnnek-el. Oskár a' leányt

212. *Annirnak hangozó hajlékihoz viszi* (Erd. M. ; B. a sor után pontot tett.)
A K.-ban javítás előtt :

Annirnak magas hajlékihoz viszi.

213. *Fénylik az öröm az öreg' derültt artzójiról* (Erd. M. ; B. a sor után pontosvesszőt tett.).
214. *Vigadva áldgya a' kardok' vitéz Királyját !* (Erd. M.)
215. *Melly nagy . . . Oszzziánnak, messziről* (Erd. M.)
216. *vitórláját !* (Erd. M.)
217—223. az Erd. M.-ban :

*Úgy tűnt szemébe, mint
Áma' világos felhő
Melly napkelet felől emelkedik,
Midőn az útazó
Az esméretlen tartományokonn
Szomorú magánosságban bújdosik,
'S körülle még a gyászos éjtszaka
Irtóztató Lelkeivel egygyetemben
Setét homályban nyúgoszik.*

- 221—222. A K.-ban javítás előtt így volt :

*Bújdosva jár, 's körülle
A' gyászos éj, 's annak tévelygő lelkei*

Ez utóbbi sorban még előbb más megoldási kísérlet :

hoválygó bús lelkei

- 224—226. az Erd. M.-ban :

*Öröm-énekbe vivők-bé Szelma' vlg
Hajlékihoz. Lakozást indított a' Király.*

B. javítása az első sorban :
Öröm-énekek között vivők-bé Szelma' vlg

Az Erd. M.-ban a 224. sorral bekezdés nem kezdődik.
225. sorban a K. szerint először: *jénypalotájiba*.

226. *indíttat* (K.)

227—229. az Erd. M.-ban

Ezer Bárdok magasztalák Oskár' nevét.

Énekejüktől vissza-hangzott a' vidék.

A 228. sor a K.-ban eredetileg:

Magajztalá 's Morven' megörültt vidékei

A 229. sorban ez a kihúzott javítás: *hangzottak reá*
230—233. az Erd. M.-ban

*Jelen volt Toskárnak gyönyörű leánya is ;
Úgy zengett a' szava, valamint a' hárfa-szó,
Melly estve, távulról
A' völgynek gyenge szellőjével érkezik.*

234. *O ti, kik a' napnak jényét szemlélték még* (Erd. M.)
A K.-ban az első megfogalmazást vastagon áthúzta a költő:

Oh ti, kik a' napnak világát

235. *Vigyetek-el engem' dombjaimnak egygyik* (Erd. M.)

237. *Vastag diófák végyenek körül,* (Erd. M.)

239. *a' nyügalmamnak helye* (Erd. M.)

240. *A' hegy' folyóji távolról zuhogjanak !* — (Erd. M.)

241. *leánya ! fogjad lantodat* (Erd. M.)

242. *'S hangoztasd rajta Szelma' kedves énekét.* (Erd. M.)

243. *örömmennek* (Erd. M.)

245—247. az Erd. M.-ban

*Hogy ifjúságom' álmai vissza-térjenek
És a' hatalmas Fingál' régi napjai !*

A 246. sor variánsai a K.-ban:

*'S Fingál' hatalma' jényes napjai
'S Fingál' időkorának jényes napjai*

248. *Szelma, látom* (Erd. M.)

249. *Magasra-nyültt fájad',* (Erd. M.)

250. *'S árnyékozott bástyájidat.* (Erd. M.)

251. *Jól látom a' Morvai Vitézeket,* (Erd. M.)

A K.-ban eredetileg:

Látom Morven' jeles Vitézeit,

252. *a' Bárdoknak énekít.* (Erd. M.)

253. *Kormálónak kardgyát emelgeti ;* (Erd. M.)

254. *ifju tsudállya* (Erd. M.)

256. *Tsuddlva nézik karjának erejét.* (Erd. M.)

257. *Víg könyveket látnak az Attyának szemeiben* (Erd. M.)

259. *Megleszsz* (Erd. M. ; új bekezdés itt nem kezdődik a sorral.)

260. *O folyamatos Morva' fiai !* (Erd. M.)

261. *énekre elmém ;* (Erd. M.)

262. *barátiról*, — (Erd. M.)
 263—264. az Erd. M.-ban egy sorban :

De álom száll-le a' hárfának hangjainn !

- A 264. sor a K.-ban korábban: *zengedezésével, most ;*
 265. *Kellemetes álmok kezdnek tm emelkedni !* (Erd. M.)
 266. Az Erd. M.-ban hiányzik.
 267. *távol vadászat'* (Erd. M. ; B. javításával: *távuil, vadászat'*)
 268. *nyugodalmamat.* (Erd. M.)
 269—270. az Erd. M.-ban egy sorban :
Rég ósszível beszélget a' megaggott Bárd.
 271. *A' múltt világ' ditsösséges vezérivel.* (Erd. M.)
 272. *távol vadászat' gyermeki !* (Erd. M. ; B. javításával *távuil, vadászat'*)
 273—274. az Erd. M.-ban :

Ne háborlttsátok meg Oszszidánnak álmaid.

7.

A szelmai dalok

Szv.: 4. sor ki nem húzott korábbi variánsai :

És láttatos lépésekkel jár/sz halmodonn.
'S ditsöden lépdegelve jár/sz a' hegytetönn.

6. *Letsendesedtek*

8—9. helyett eredetileg :

A' tenger' ordlttó hullámai
A' mes/sze köszikláknak oldalinn
Dölvöngnek a' víznek [?] dagályos habjai.

10—11. először egy sorban.

17. *fürtyeit*

19. *'S kellyen*

20. *kél-is már egész*

21. *kimúltt derék barátimat.*

24—25. *Úgy jó, mint eggy nedves köd-öszlop,*

Fingál előttök.

A 24. sor egy későbbi variánsa :

Úgy jön elő, mint eggy nedves köd-öszlop,

27. *'S Alpint,*

30—37. E sorok korábbi megoldásai a következők :

Miképpen elvöltöztatok, barátim,
Azólla, hogy Szelmában egygyütt
Vtgan lakoza, s versent énekelve
Egymással úgy vetélkedénk, mint a' tavasz
Szellöji, mellyek a' dombok körül koválygnak
'S itt [?] váltva hajtogattyák a' suhogó füvet.

*Miképpen elváltotatok, barátim,
 Azóta, hogy hogy Szelma' öröm-ünnepinn
 Egygyütt valdánk, 's ott
 Vigan lakozván, 's versent énekelvén
 Egymással úgy vetélkedénk,
 Mint a' taváfsz szellőji, melyyek
 A' domb körül koválygva lengedeznek,
 És váltva hajtogatták a' suhogó füvet.*

E változat utolsó öt sorát B. a margóra is kiírta, de utóbb áthúzta. A végleges megfogalmazás is megtalálható a lap szélén, mintegy tisztázatként.

38. Kétféle változatban :

*Minóna lépe most elő
 Minóna előnkbe járúlt*

39. *de* bánatos (a *de* alatt olvashatatlanul átirrt szó áll.)

41. *Terjedező nehéz hajdnak fúrtyeit*

42. *a' halomról*

43. a következő változatok :

*Tsapongva jött felénk.
 Tsapongva fújdogált.
 Tsapongva jó vala.
 Tsapongva jött 's koronként változott.*

44. Három variáns :

*Bánat fogd-el a' Vitézek' sziveit,
 Elszomorodának a' Vitézek lelkei [?]
 Elszomorodának a' Vitézek szivei,*

45. két variáns :

- Mihelyt szavának hangja zengni kezdé.
 Mihelyt szavának hangja megzendül.*
47. *'S azon setétlő szük lakóhelyét,
 'S azon setét és szük lakóhelyét,*
48. *Hol a fejér-mellyü szép Kolma nyugodott ;
 És a' fejér-mellyü Kolmának lakhelyét ;
 És a' fejér-mellyit szép Kolma' setét lakó helyét*
51. *az éj körös-körül.*
55. *Éjtszaka van ; 's egyedül*
57. *Süvöltve zúg a' szél*
58. *A szakadva alatt olvashatatlanul átirrt szó van.*
59. *A' kősziklák közül.*
61. *hagyatva ülven*
62. *E' fergeteges tetőnn.*
63. *hold !*
65. *Vezessen engem valamely fényűgdr oda,*

66. A sornak következő variánsait találjuk :

*Hol most, vadászat után, a' Kedvesem pihen.
Hol most, vadászatról jövén, a' Kedvesem
Pihenne nyugszik.*

*Hol most, a' vadászatonn elfáradtt Kedvesem
Pihenne nyúgoszik.*

*Hol Kedvesem, vadászat után, pihenne nyugszik.
Ez utóbbi variánsnál a pihenne fölött olvashatatlanul áthúzott
szó áll.*

67. 'S lehegő kopójitól
 68. kell ülnöm
 69. mohos folyó kőszála
 71. Nem hallhatom szavát a' Kedvesemnek !
 72. Mit késik
 74. zuhogó folyó !
 75. Mondád, ... ha majd leszál!
 76. Szalgár ! én Kedvesem ? (A Szerelmesem után eredetileg kérdő-
jel állt.)
 77. Kész vagyok én te-érted, elhagyni atyámat-is,
 78. bátyámat, a' kevélyt !
 80. A sornak két variánsa van
*De, Kedvesem ! Szalgár ! mi nem vagyunk
Egymásnak ellenségei.*
-

*De nem vagyunk, ó Szaigár ! nem vagyunk mi
Egymásnak ellenségei.*

81. kevésség
82. Hallgass-el egyy kis korig és Hallgass egyy kis korig.
84. Két variáns sor

*Hogy bújdosó Szerelmesem hallhassa-meg !
Hogy Bújdosóm hallhassa-meg !*

85. A kéziratban a kiált szó ceruzával ki van húzva, helyette azon-
ban másikat nem írt a költő.
86. Kétféle változata

*Itt a' ja, 's itt van a' kőszirt.
Itt a' ja, és a' kőszirt itt vagyon.*

87. Szalgár ! te Kedvesem !

90. A kéziratban a sor után áthúzva : (fénylik a' víz a' völgyben.)
91. E' kősziklák szürkülnek a' tetőkben vagy hegyekben.
94. érkezését már előre jelentenék.
95. A sor-variánsok a következők :

*Itt kell nekem már veszteg ülnöm
Itt kell egyedül már veszteg ülnöm.*

96. Két variáns :

*itt e' térhelyenn?
amott odább a' tér-helyenn?*

97. 's nem az én
az én testvérem-e?

98. Szólllyatok hozzám, oh, Kedvesim!

101. 'S gyötrő bú

107—8. eredetileg egyetlen sorban

Ah, kedvesek valdók mind ketten nekem.

Más variáns :

Szerettelek én mind a' kettőtöket.

111. Rettenetes a' viadalban ő.

112. A szólllyatok szót egy másikra írta rá B.

113. Variánsai :

Hallgassatok-meg engem, oh Szerelmesim!

Hallgassatok-meg, oh szerelmem' tárgyai! vagy gyermeki!

115. Némúlva hallgatnak; hallgatnak ők örökre!

A sornak csak a második felét húzta ki B. ceruzával; alatta a végleges megoldás olvasható.

116. Két változat :

Mint a' hideg föld, olyanok hűltt mellyeik.

Mint a' hideg föld, úgy kihűlttek mellyeik.

A végleges megoldás a margón NB. jellel áll.

117. Oh! a' halom' kősziklájiról,

118. Variánsai

A' fergeteges tetőknek bértziról,

A' zivataros tetőknek bértziról,

119. Két variáns

*Szólllyatok meg!
Halottimnak lelkei!*

—

Szólllyatok meg, szólllyatok, holttak' lelkei!

A végleges megoldást a margóra is kifírta B. ceruzával.

120. Változata

Ah! szólllyatok! nem félek én ti-töletek.

121. Hová menétek nyugalomra?

122. Mellyik kőszikla' barlangjában lelhetem

A sor inellett angolul is: *Shall I find the departed.*

123. Halottim' kedvellt árnyékait?

127. egyedül keserveimben;

TÖRMELÉKEK, RÖGTÖNZÉSEK

B. linzi hagyatékában rengeteg olyan kisebb-nagyobb papiroszelet maradt ránk, amelyeken egy vagy több verstörödek van feljegyezve. Az anyagot először, főként a feljegyzések frásztípusát véve alapul, az iratok *történelmi rendjében* igyekeztünk csoportosítani. Ily módon kiderült, hogy a Kufstein előtti időből alig maradt valami; gazdagabb a bécsi évek anyaga; ismét kevés van a párizsi évekből; a töredék-kéziratok zöme pedig a linzi, főként a huszas és harmincas évekből való. Azután *tárgyi hovatartozásuk* szerint csoportosítottuk az anyagot. Ily módon megállapíthattuk, hogy a feljegyzések egyik része a költő teljes, vagy legalábbis nagyobb részben helyreállítható költeményeihez tartozik. Ezeket a maguk szerkezeti helyén, a költeményekhez fűzött jegyzetekben dolgoztuk fel. Sok olyan verstörödek is találtunk azonban, amelyek a költő semilyen ismert nagyobb művével nem hozhatók összefüggésbe. Ezeket külön csoportban, keletkezésük megállapítható vagy feltehető sorrendjében rendeztük el. Így közöljük őket, megszámozva. A feljegyzéseket harmadszor *szevepük* szerint is áttekintettük. Ily módon három csoport alakult ki. Az egyikbe olyan feljegyzések tartoznak, amelyek egy-egy vers keletkezésével vagy alakulásával függnek össze, egy-egy fordulatot, ötletet vagy kész részletet rögzítenek. Effajta töredéket a költő életének minden korszakából találunk. A második csoportba azok a feljegyzések tartoznak, melyek akkor keletkeztek, amikor B. megkísérelte, hogy helyreállítsa vagy újraírja elkobzott vagy elpusztult verseit. Ezek a jegyzetek mind a linzi évekből valók. Ugyanebből az időből származnak a harmadik csoportba tartozó feljegyzések is. Ezeket vitairatai előkészítése közben írta le a költő: olyan versrészletek, amelyekben egy-egy, az értekezésekben tárgyalt gondolatát sikerült szerencsésen megfogalmaznia. Ilyenféle részleteket más költők verseiből is kiírt s idézett.

1. Mindkét töredék ugyanegy költemény részlete lehet. Ez a nemesi reformizmus szolgálatában álló írók közé tartozhatott; szorosabban az Orczy-család nemzeti érdemeit kiemelő és ünneplő versek csoportjába. A megszóltott Orczy minden valószínűség szerint László, akihez *Abauj megye örömmünnepére* c. ódáját is írta. A »régii nagy magyarok igaz élő képe« valószínűleg Orczy Lőrinc lehet, László apja, akit, néhányadmagával egész életén át »Ultimi Hungarorum«-nak nevezett B. (L. az Orczy családdal kapcsolatos versek és töredékek, a *Szentjóni Szabó Lászlóhoz* intézett levél jegyzeteit s cikkünket az *IT.* 1952. 1. számában.) Mindkét töredék kézírata az 1820 utáni évekből. (MTA. — Magyar. Irod. R. u. i. 2^o 18., 88. és u. o. 106.)

2 Kézirata B. *Védőíratában* maradt meg. (Kiadta *Benda*, II. köt. 588. l.) A költő itt gondolkodásának jellemzésére a *Biztatás* első változatát írja le, mint legkorábbi nyomtatásban megjelent költeményét, majd így folytatja: »Ita sensi, ita cogitavi *juvenis*; quomodo, in similibus, *vir* sentiam et cogitem: monstret sequens fragmentum Alcaei metro compositum«. E bevezető mondatot a töredék szövege követi. *Benda* B. szavaiból arra következteti, hogy a négy sor »egy hosszabb költemény része« volt. (U. o.)

A töredék azonban nem az *Apologiából*, hanem *Kazinczy*nak *Szirmay Antal: A magyar jacobinusok története* c. munkájához írott jegyzeteiből vált az irodalomban ismeretessé. (Bp., 1889. Magyar Könyvesház, 155—157. sz., *Benda*, III. köt. 354—423. l.) *Kazinczy* itt azt írja, hogy B. a királyi tábla felmentő ítélete után »vérszemet veszen, s a cseléd kezéből elvesz egy-két szentet, melyet elolva nálahagynak. Még akkor nap ezt írta falára.« A töredék négy sorának leírása után még ezt jegyzi meg *Kazinczy*:

»Ezért s az effélékéért, nevezetesen hogy Nyéki Németh János *causarum regalium director* ő méltóságával gyakorta proterve bánt, azt cselekedték, hogy ámbár ártatlan volt, esztendei rabságra kárhozta-tott». (*Benda*, III. köt. 389. 1.)

Kazinczy állítását minden kritika nélkül átvette Fraknói és Színnyei, B. életrajzírója. (*Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1880., 366. 1., ill. B. J. Bp. 1904. 83. 1.) Szimonidesz a *Védőírat* magyar fordításának egyik jegyzetében »börtönlegendának« minősíti Kazinczy állítását (*Sorsunk*, 1947. 274. 1.), Benda valószínűtlen adatnak tartja. (*Id. h.*) B.-t a hétszemélyes tábla egészen más okok miatt ítélte egyévi fogságra. (*Benda*, II. köt. 617. 1.)

Nyilvánvaló, hogy Kazinczy állítása nem lehet igaz: nem tudjuk azonban megmondani, honnan ismerte a nagy rivális B. strófáját, amelynek hatásos történetével hosszú ideig megtevesztette a kutatókat.

3. Versformája, motívumai s nyelvkezelése egyaránt a kufsteini elégiák köréhez fűzik. Jambikus lejtésű szabad verse megegyezik az Oszszián-fordítások végelegesként kialakított formájával is. Ossián dalaiban azonban nincs olyan részlet, melynek fordítása lehetne, bár *A szelmei dalok* némileg hasonlók hozzá. Motívumai legszorosabban B. *A rab és a madár* c. költeményéhez kapcsolódnak: abban is »sebes« folyó »zúgó partjai«-ról van szó s a »kedves gyászoló« lehetne talán az abban megszólított madárka is. *A rab és a madár* szövegtörténetében azonban semmi sincs, ami ilyenféle feltevést támogatna. Lehetséges az is, hogy a kedves gyászoló a *Vigasztalás* és a *Lina panasza* nőalakjával kapcsolatos. A kézirat az 1820 utáni évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18, 63.)

4. A töredék egy Virág Benedekhez intézendő költői levél első fogalmazványa. Nyilván Virág 1798-i bécsi látogatásával kapcsolatos. (L. az *Enyhülés, s viszontajándék* jegyzeteit és cikkünket, *IT.* 1952. 82—83. 1.). A fogalmazvány B. linzi hagyatékában maradt meg. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 36.)

A hexameteresnek tervezett epistolát B. véleményünk szerint válaszul szánta Virág *Levél* c. költői levelére. A budai poeta ebben nyilván B. valamilyen korábbi meghívására válaszolva arról ad hírt, hogy elmegy Bécsbe:

*Szót fogadok; mivel ezt ígértem néked; egyébként
Hogyhogy hagyhatnám kis üdög is el Buda várát?*

Ezután leírja, mik csábítják arra, hogy Budán maradjon: az egészséges tavaszi levegő, az Atyák szelleme, akik Rákos fölött lebegnek és honuk sorsa fölött tanakodnak, Mátyás palotája, mert ha ránéz, Minervát látja,

A ki homályából kisegíteni kezdte hazánkat.

Nem kétséges, hogy B. a tervezett költői levélben Virágnak az útrakelés ellen szóló érveit cáfolja, mikor a budai szép tavasszal szemben a levegő-változás előnyéről, az ősök szellemének idézése ellenében a bécsi jó hazafiságról beszél, Mátyás bécsi vonatkozására hívja fel a figyelmet, s a magyar Minerva helyett ott a híres külföldi tudósok ismeretségét ígéri.

B. Virág B. *Levél* c. versét, a költőtárs *Póltai munkáinak* birtokában volt 1822-i kiadásába tett bejegyzése szerint, magához szólónak tudta és 1798-ra dátumozta (90—91. 1., az OSzK. példányában.) Toldy, nem tudjuk, milyen okkal, Virág-kiadásában *Szabó Dávidhoz* címet adta a *Levélnék*. (Pest, 1863. 134. 1.) Ha Barótinak szólna a *Levél*, Virág biztosan kiírta volna

ennél a darabnál is, mint annyi másnál, az öreg pap nevét. A címzett elhallgatása már magában véve is érv arra, hogy nem Barótihoz, hanem olyan valakihez írta a *Levelet*, akinek a nevét abban az időben nem volt tanácsos Magyarországon kinyomtatni.

5. Tárgya szerint ide csatlakozik a köv. törmelék is. Lehet, hogy ezzel körülbelül egy évből való, s akkor a bécsi évek verseinek egyik roncsát láthatjuk benne. Ha nem pusztán irodalmi, a műfajkísérletek közé sorolható vállalkozás eredménye, ebben az időben kereshetjük leginkább élményi alapját is. A műfaj, a bordal, már korábban is érdekelte B.-t: az anakreontika általános európai képleteinek magyar megfelelőit több kortársával együtt ő is kereste; Anyos *Ivó-énekéhez* kiadásában hosszabb jegyzetet fűzött a költői vígságról. (94—96. l.) A kézirat az 1820 utáni évekből származik. (MTA. R. u. i. 8^o 80. IV. 9.)

A verstöredék érdekes emléke B. bécsi évcinek. Ifjúkori kezdeményeit folytatva, ebben is a magyar nyelv könnyed, játékos lehetőségeinek kihasználására törekedett. A *Serkentő énekkel* azonos versforma szerint még korábbra is tehetnők a bordal keletkezését; ezzel azonban még bécsi éveiben is szívesen élt a költő. Ez évek szó- és motívumkészletéből valók az üldözők, »kik ma nekünk vermet ásnak«, az »igaz becsület« s a »Haza javának« emlegetése. Ilyen fogalmak és kifejezések főként a kufsteini fogóság alatt és után keletkezett versekben fordulnak elő (*Készület, A szerencséhez.*)

A vers egyetlen töredékes kézírata a linzi hagyatékban maradt meg. Írástípusa, papírjának minősége szerint az 1830-as évek első feléből való. Úgy látszik, ez is egy újírási kísérlet emléke. Valószínű, hogy megvolt az 1808-ra tervezett kötetben és annak anyagával együtt elveszett; a költő az 1835-ös kiadás előkészületei közben próbálta meg helyreállítani. (MTA.—R. u. i. 2^o 18, 162.)

A kézirat egyetlen javítása: a 9. sorban eredetileg *Háttha még magok* áll a költő nem húzta ki.

6. Tárgya szerint a *Mi jót tettél a hazának?* című darab párja, csak az trochaikus, ez jambikus lejtésű. Valószínű, hogy ez is egy a bécsi években írott teljes vers maradványa. A 2—3. és 10—11. sorpárok tulajdonképpen egyetlen sor megoldási kísérletei. Mivel a kézirat alapján csak önkényesen lehetne eldönteni, melyiket tartotta közülük sikerültebbnek a költő, a változatokat egymás után közöljük. Kézírata az 1820 utáni évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 24.)

7. Tárgya szerint a kassai versekhez (*Az európai hadakozásokra* stb.) is tartozhatnék; a királyoktól elkövetett bűn emlegetése s az, hogy olyan királyhoz látszik fordulni a költő, akit »ma« neveznek nagynak, inkább azt a feltevésünket erősíti, hogy a bécsi évek király-ellenes verseihez kapcsolódik. Kézírata az 1820. utáni évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VI. 54.)

8. A rögtönzés a 25. és a 76. sz. töredékkel egy papirosra maradt meg; B. régi, legvilágosabban a bécsi évekből való, *Mi jót tettél a hazának?* című töredékes verse 10—15 sorában megfogalmazott gondolatot ismétli meg benne. Kézírata a 30-as évekből valónak látszik. MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 95.)

9. A trochaikus formában írott. *A Szerencséhez* szóló vers egyik kéziratának hátlapján találtuk, A négy felső Zrínyi-sor után következő

pentameterben nyilván ugyanazt a tárgyat akarta a költő más formában kidolgozni. (MTA. — R. u. i. 8^o 80., VI. 56.)

10. Tárgya és műfaja az *Aki miként vet...* kezdetű darabhoz kapcsolja: az ifjúnak, ez leánynak szóló intelem. Lehet, hogy mindkettőnek megírása egy korszakba esik, a bécsi évekre, amikor B. fiatalkori kísérleteit folytatva újból könnyebb, dalszerű formákat kezdett használni; a könnyed formáknak megfelelő tárgyakat választott s kísérletezett a bordállal.

A hagyatékban talált egyetlen kézirat a linzi évekből származik (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 13.)

A címet B. egyik papírszeletéről vettük (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 101.), amelyen töredék-darabjait sorolja fel. Az ezen olvasható *Egy szűzhöz* cím az összes töredékek közül a szóbanforgóra illik legjobban.

A kézirat javításai

1. sor Eredetileg ez volt: *Imádgya most személyedet*
 2. sor: Javítás előtt *'S hímes*
 3. sor: Egy magasságban ezzel a margón a köv. variáns-sor
Szivedhez útat így keres
 5. sor: A közölt szöveg a kéziratban a margón áll.
- Az első strófa folytatásaként a következő sorokat találjuk:

*Ditséri most szépségedet,
'S hozzád ma tisztelettel járúl,
'S ha megcsalhatta szívedet,
Majd megvet, és elhagy, elárúl!*

A lapszéli, későbbinek látszó versszakban az első sor eredetileg így volt

Ditsér, imád, míg meg nem ejt

7. sor Az *és elfelejt* szavakat áthúzta a költő.
10. sor: Ezzel egy magasságban a margón a következő kihúzott sort találjuk: *A' lépre csaltt szegény madárnak*
12. sor: Javítás előtt: *Szoros kalitkába zárnak.* — A 9—12. sorokat a papírlap verzóján még egyszer leírta a költő. A 12. sornak itt rendre a következő változatait találjuk

*Legott szoros tömlötzbe zárnak.
Mefognak és szorosra zárnak
Mefognak és szorosba zárnak
Mefognak és legott bezárnak*

16. sor Egyenértékű variánsa *Örökös lesz a' rabsdga.*

17—18. sorok a lap jobb szélén állnak. Baloldalon felül a köv. két sort olvassuk

*De, a' mit rejt, halálos méreg
A' rózsaszádnak a' fereg.*

A 18. sornak a köv. változatai vannak

*Intselkedik 's forog körüléd
Lappangva jár 's forog körüléd*

*Lappangva jár forog körüléd
Tsell hány, 's íreg, forog körüléd
Lest hányva jár s' forog körüléd*

11. A töredékekben egy, talán az *Egy nevendék bükkfához* tárgyköréhez (l. annak jegyzetét) tartozó szerelmi óda roncsai maradtak meg. A nyolc strófát több papírszeletkéről szedtük össze. Tárgyuk és formájuk kapcsolja össze őket. A kéziratok az 1820 utáni évekből valók. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VII. 44. VII. 77.)

A kézirat javításai :

- I. 4. sor : *lángadozó szerelmét* áll egyenértékű variánsként.
5. sor : *hinnyai hőzt nyögé*
9. sor : *Míg két szemének furtsa tekéntete*
- II. 17. sor : *énekít* helyén eredetileg *szerelmét* volt.

12. A töredék — talán egy szerelmi vers darabja — a bécsi évekből való lehet. Kézirata az írás jellege szerint 1808 előtti. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 73.)

A kézirat javítása

3. sor : *mesélve kedvedet*

13. Egy alkaiosi strofa két sora. A *Kedves* talán azonos a 12. sz. töredékben megszólítottal. Kézirata 1809 előtről való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 87.)

14. A hagyatékból két kéziratát ismerjük. A korábbiiban megtaláljuk még a költő első korszakára (Kassa, Bécs) jellemző németes, felül erősen hátracsapott, »kancelláriai« d-betűket, de már megjelenik benne a latinos betűalak is. Ez utóbbi betűtípus legelőször az 1808-i *Előszó*ban bukkan fel szórványosan ; a párizsi években szorította ki teljesen a korábbi formát. A kézirat ezek szerint az 1810 körüli évekből való. A papírlap verzójának balszélére *A rab és a madár* c. versből jegyzett fel a költő két sort ; ezeknek az ismert variáns szövegekben nem találtuk helyüket :

*gyönyörű szavú kis
Éneklője*

Mi a későbbi kézirat szövegét adjuk. Ez bővebb is, két strófából áll. Ez a második változat úgy alakult ki, hogy a korábbi fogalmazvány verzójának egymástól meglehetősen távol írt sorait egy versszakká szerkesztette B.

A vers metrumára azért kell felfigyelnünk, mert ezeken kívül nem ismerünk teljes sapphói strófákat a költő munkái között. (L. még a 18. sz. töredéket.)

A kéziratok eltérései és javításai :

MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 32. = K1.

u. o. IV. 28. = K2.

2. sor : A K1. egyenértékű variánsa a margón : *tetejét elérvén*
A K2. ki nem húzott változata : *tetejére hatván*
3. sor : *Székedet hajdan és Székedet majd olly* (K1.; egyenértékű eltérések.) *hajdan* (K2.; ki nem húzott változat.) *Embereknek* (K1., K2.; mindkét kéziratban javított B.)

4. sor: utána a K1-ben a következő csak elkezdett sor:

Akiket — — — — —

5. E sor megtalálható a K1.-ben is.

6. Utólag betoldott sor. At nem húzott variánsa: 's igaz érdemednek.

A K1.-ben csak ennyi: 's jeles érdemednek

7—9. Megtalálhatók a K1.-ben is, csak *lészen* helyett *légyen* áll.
13. A K1. margóján áll.

15. A sor — egy alkaioszi versszak utolsó sora — az előbbi sapphói strófák kéziratának hátlapján maradt fenn. (MTA. — M. Irod. R. u. i. IV. 28.)

16. Kétségtelenül B. egyik feleségéhez szóló versének maradványa. Abból, hogy a költő magához hívja feleségét (l. a 9. sor javítását), s kétszer is hangsúlyozza távoli tartózkodási helyét (3. és 16. sor), arra gondolhatunk, hogy a vers a párizsi évekből való. Gabriella 1811. ápr. 6-án indult Bécsből, április 27-én érkezett Párizsba. (*Berde*, 84. l.) Ha következtetésünk helyes, a töredék, amely egy teljes vers megmentett része, 1811 elejéről való. Formája s hangja emlékeztet az *Elmélkedésekre*, amelyekken ugyanekkor dolgozott Párizsban.

Az eleje és a körülbelül öt sornyi hely kihagyása után következő strofa versbeli összefüggéseit a szövegből nem lehet meghatározni. Nagyon valószínű azonban, hogy összetartoznak; B. párizsi tartózkodását egy időben véglegesen k tekintette. A kézirat a linzi évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. IV. 13.)

A kézirat javításai:

3. sor: Eredetileg: 'S egyre gyönyörködve — utóbb *Hány[szor gyönyörködtem*

7. sor: Javítás előtt így hangzott:

Oh! hit hív [szelmed] 's hited [szent törvén[nye]

Ezt áthúzta B., s föléje írta az újabb megoldást. Ebben egy javítást tett: 's a' hit [szent törvénny] megfogalmazás szerepelt előbb.

8. sor: A *hozzám* szó után következő rész a kéziratban át van húzva.

9. sor: A *Hanyatló napjaim* egyenértékű variánsa: *Jer, siefs, napjaim*'.

17. A hagyatékban egyetlen kézírata maradt. (R. u. i. 2^o 18., 106.) A kis papirosszeletre a költő először ceruzával jegyezte fel a verset, csak utólag írta át tintával. Az első strofa nem is B., hanem idegen kéz, valószínűleg a feldolgozó Kántz Zsigmond munkája. A harmadik, csonka strofa után következő sor nem másolat Jób könyvének idézett fejezetéből, hanem somuzata ennek. Káldi György fordításában (Nagyszombat, 1732. 464. l.) a X. rész argumentuma így szól: »Jób nyomorúságairól panaszkodik, és azoknak okait tudakozza az istentől, megmutatván sem az ő gonoszságait azoknak okának lenni, sem az Istennek tudatlanságát, ki az embert, mint alkotmányát, jól isméri. Ismét a nagy fájdalomnak miatta születését megátkozta«. A bibliai idézet és az előtte álló három strofa összefüggése: ahogy Jóbot ártatlanul érték isten csapásai, úgy szenved a költő is egyetlen kincsének, Gabriellának érthetetlen hűtlensége miatt

A papíroslap a ceruzafásokra tintával írott sorokkal B.-nak azokra a feljegyzéseire emlékeztet, melyekben párizsi elfogatása utáni kényszerű utazásának egy-egy fontos eseményét rögzítette. Ezek egy részét, éppúgy, mint a töredéket, ceruzával írta, s csak utólag ment végig a feljegyzéseken tintával. Elfogatása és Brünnebe érkezése: 1815. augusztus 5. és október 21. közé tehetjük tehát a strófák megírásának idejét B.-nak a versből kikövetkeztethető helyzete alapján is: a költőt ismét sorscsapás érte, s felesége sincsen mellette, hogy vigasztalja; úgy látszik, mintha ő is elhagyta volna.

A tinta-átírás nem követi mindenütt pontosan a ceruzával írott sorokat. Eltérések:

8. sor: a *Gabriéllám* szót sűrűn áthúzta a költő.

9. sor: *azt sem tudni* helyett eredetileg *azt sem tudgya* állt; a tintával írott *tudni* fölött ceruzával is ott van a szó.

11. sor *vagy mely okod van*, helyett a margón ceruzával ez a variáns olvasható: *vagy mért emésztesz*.

A 11. után szorosán a 12. sort írta a költő. A sor alatt ceruzáva egy elkezdett, alig kibetűzhető sor csonkját találtuk:

Elfogata — — — — —

18. E másfél sort, mely valószínűleg teljes sapphói strófa töredéke a Gabriellához, párizsi elfogatása után írott töredék hátlapján találtuk. Tartozhat ehhez a vershez is, bár későbbi feljegyzésnek látszik; tintája alatt nincsen nyoma ceruzafásnak. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 106.)

19. Szinnyei Ferenc B.-életrajzának megjelenése óta ezt a töredéket szokás a költő utolsó versének tekinteni. Szinnyei ugyanis a vers hasonmását munkája utolsó mondata után közölte, hátul pedig, a hasonmások szövegei között a *Bacsányi utolsó verse* címet adta neki. (165, 205. 1.)

A feltevés téves. A strófát ugyanis a legkorábbi időből *A magyar lantos* egyik fogalmazványán találtuk meg, ez a vers pedig, legalább is a szóbanforgó fogalmazványon lévő része, a 20-as évekből való. (MTA.— M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 20.) A strófa e korai meglétére vonatkozó állításunkat életrajzi adatokkal is támogatni tudjuk. B. 1823-ban, s nyilván a környező években is, sokat betegeskedett, halálát várta. 1823. máj. 30-án ezt jegyezte *Expensbuchjába*: »Dieser Tag war merkwürdig für meine Gesundheitsumstände. Ich sank zusammen, wie von Schlag gerührt. Diess war schon der 2te Fall; das 3te Mahl dürfte wohl das letzte sein, und meinem irdischen Dasein ein Ende machen. Wie Gott will!« (U. o. Lev. 4^o 142.) Ugyanez év júl. 10—11-én levelet írt Juranitsnak. Tartalmáról a következőket írta a számadáskönyvbe: »Búcsút vettem tőle, azon esetre, ha meghalnék!« Lehet, hogy a közeli halál érzése szerepet játszott *A magyar lantos* c. vers fiatal költőkhöz szóló intelmeinek megírásában. Ezek a körülmények érthetővé teszik, hogy miért került a töredék az említett költemény egyik fogalmazványára.

Nem valószínű azonban, hogy e négy sort a költő *A magyar lantos* részéül szánta: sem a költemény körébe nem illik bele, sem versformája nem egyezik meg azéval. A halál közelségének ihletéből született strófa önállósult, s B. mint semmi máshoz nem tartozót másolgatta, javítgatta tovább. Így találtuk az akadémiai B.-hagyaték egyik dobozának tetején (2^o 18.) A doboz a szövegnek azokat a kliséről sokszorosított lenyomatát őrzi, amelyeket Kántz készíttetett. Ezek kéziratát azonban a költő papírosai között nem találtuk meg, s a nyomatot ezért a szöveggkritikai apparátusban

nem dolgoztuk fel. — Végleges szöveggént a doboz tetején talált kéziratot közöljük.

Szv.: 1. *Érzem naponként, és tudom*, (R. u. i. 8^o 80., IV 20.)

2. *jár* (U. o.)

3. *hazám*, (U. o.)

20. B.-nak a magyar nyelv ügyében írt vitairataival kapcsolatosak. A Linzbe száműzött költő beleavatkozott a nyelvi harcokba, mert hazafiúi, költői, erkölcsi kötelességének érezte, hogy felemelje szavát az újtítók ellen. (L. *A hazai nyelv és tudományosság jegyzetét.*) Kifejti ezt a gondolatot *A magyar tudósokhoz* intézett kis értekezésében is (40—41.)

»... akiknek egész nemzetiségünk teljes mivolta s eredeti saját épsége szíveken fekszik; és akik, elmebeli tehetségeikhez s hazafiúi szándékjok tiszta józanságához képest, méltán remélhetik, hogy ha szavokat több más érdemes tudós hazafiak szavával egyesítik, nem hába szólnak, nem süket-némáknak beszélnek! — Mink legalább, akik (több nehéz akadályok s méltó tekintetek miatt) mindezen litteratúrabéli tüneményeknek már régtől fogva... csak hallgatva néző tanúi valánk, ebbéli kötelességünket Hazánk határain kívül is lehetőképpen teljesíteni akarjuk, s magunkért itt az idegen földön is eleget tenni kívánunk; és amit evégre, számtalan sok hányattatásink s kemény és veszélyes viszontagságaink után, elgyengült erővel s bágyadt lélekkel megtehetünk, azt lassanként életünk végső napjaiban is megtenni szándékozunk.«

A kéziratok az 1820-as évek végéről valók. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 79., u. o. 8^o VII. 22.)

21. Azokhoz a feljegyzésekhez tartozik, amelyekben az öregedő költő újra meg újra hivatásának és szerepének főmozzanatait igyekezett megfogalmazni. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 22.)

A második sor egyenértékű variánssa

A' jó 's nemes sziv háladó szava.

22. Kézirata az 1830-as évek elejéről való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 13.)

23. Az ifjúságra emlékező verstörödékek e darabja az 1820-as évek végéről való lehet. A 26. sz. töredék kéziratának verzőján olvasható. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 71.)

24. A töredék az *Aki miként vet...* kezdetű vers kéziratának margóján olvasható. Nyilván egy annak gondolatát továbbfűző fogalmazvány. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 35.)

25. A második, tárgy szerint szorosan idetartozó vers Ovidius *Fastija* (VI. 5.) egyik sorának fordítása: *Est deus in nobis: agitante cales-cimus illo.* A költő a linzi évek prózai munkáinak írásakor foglalkozott az ihlet problémájával; valószínűleg munka közben ültette át magyar tizenkettesekbe a latin költő hexameterét. Az 1820—30-as évekből több kézirata is maradt ránk. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 34., VI. 16. és R. u. i. 2^o 18., 95.)

26. A töredék B.-nak a linzi évek prózai munkáiban többször érintett, s leghatározottabban az 1837-ből keltezett *Értekezésekben* kifejtett gondolatához kapcsolódik

»Ez a három névszó: »*spiritum, artem carminis*«, két olyan különös, de, amint már említém, öszvetartozó tehetséget, poétai tulajdonságot jelent, melynek azonegy személyben szükségképpen és elválaszthatatlanul egyesülnie, párosodnia kell, egyik a másik nélkül el nem lehetvén, s poézisban semmi különös jót, valósággal szépet, tökéletest és állandót vagy dicséretre méltót (*laudabile carmen*) nem hozhatván!

Jelenti t. i. *elsőben* : azt a lelki jeles tehetséget, azt a képzelő s képező vagy alkotó, s a régen bevett józan értelmében valósággal *teremtő*, nagy és hatalmas erőt, éles, termékeny és találmányos észet, poétai lángelmét, melyre tanulással senki sem tehet szert; minthogy azt halandó embernek csak a Természet adhatja, s egyedül csak annak adni szokta, akit már születésekor a Múza megkedvelt, s különös oltalmába vett,

»*És hegyes szemmel mosolyogva nézett!*«

Jelenti, *másodszor*: a jó s igaz versszerzésnek ugyanezen természeti szép adományhoz, elmebeli ritka tehetséghez megkívántató mesterségét, úgymint a poétai *technikához* (szókötéshez, versalkotáshoz) tartozó kész tudományt, és a hazai nyelvnek tudós ismerete s tökéletes birtoka mellett elégséges tapasztalást, gyakorlatosságot, vagy kellete korán megszokott és tulajdonná tett művészi készséget, melyet Ovidius imében szókkal említ: »*Solus et artifices, qui facit, usus.*« (*Szinnyei*, 196. l.)

A fogalmazvány kéziratá az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VII. 71.)

27. A 26-os számú rögtönzés a természettől adott tehetség mellől a technikai, nyelvi tudást hiányolja a rossz költőben; ez arról az esetről szól, amikor a verselési ügyesség megvan ugyan, de az igaz poetaság másik kelléke, a képzelőerő, a »találmányos ész«, a lángelme hiányzik. V. ö. ezzel *A magyar tudósokhoz* köv. passzusát (28—29. l.): »Azon tudós és jobb-ízlésű hazafiak szemében, akik az igaz szépet és jót érezni, becsülni, és az emberi elmének műveiről helyesebben ítélni tudván, a poézisnak teljes mivoltát, s a költeménynek legfőbb érdemét nem egyedül a versben, és a versnek egész szépségét nemcsak a külső formában helyeztetik, s ugyanazért sem a szótagok számát és a véghangok öszvezenését, sem a lábmértéket és metrumot földolog gyanánt nem nézhetik; (következésképpen a magyar litteratúrában még ma is fennforgó ebbéli hiú kérdéseket szánakodó mosolygás nélkül nem is hallgathatják)...«

A feljegyzés az 1820—1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. F. 2^o 18., 79.) Nyomtatásban először Szinnyei Ferenc. tanulmányában jelent meg. (*ITK*. 1898. 187. l.)

28. A nyelvi harchoz kapcsolódó töredéket a hagyatékban két helyen találtuk meg. Az első papírszeleten a teljes és a töredék strófa áll; a másodikon a befejezett versszak harmadik és negyedik sora után a közlésünkben a vonal alatti négy sor következik. Ez utóbbi cédula hátlapjára *A magyar lantos* két strófáját írta a költő.

A két töredék összekapcsolását a 3—4. sor egyezése indokolja. A második közlésénél e két ismétlődő sort el is hagytuk. A másodiknak említett papírlap arról tanúskodik, hogy a közölt sorok *A magyar lantos* írása közben születtek. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 13., és 80.)

29. A négysoros vers a linzi évek vitairatainak írása közben szerzett alkalmi rögtönzésnek látszik. A sorok ugyanis igen apró betűkkel olyan lap alján olvashatók, amelyre vitairatai egyikének fogalmazvány-töredékét

írta a költő. A kétféle szöveget a papiros terjedelméhez képest jelentő hézag választja el egymástól, noha témájuk érintkezik, sőt egyik kifejezésük is egyező. A prózai szöveg a következő:

»Ezekről csak oly rendbéli éretteszű, egyenes gondolkozású tanult embereknek illik és szabad ott szóllani s ítéletet tenni, akik legalább annyi józan értelemmel és olyan ép érzéssel bírnak, hogy valamint az orosz lányt a rókatól és majomtól, a madarak királyát a bagolytól és ökörszemtől, s a fülemilét a szarkától és szajkótól könnyen megválaszthatják, úgy a Magyar Helikon kellős tetején zengedező koszorús költőt is a hegyaljai mocsár békáival váltig retyegő, s azok szerencsésjét és boldogságát teli torokkal szíve szerént magasztaló büszke verselőtől már első tekintetre meg tudják különböztetni; és akik, valamint a Gráciák és Múzsák hegyet-völgyet érezni tanító kedvesének mennyei hangzatú, s minden emberi szívet majd víg örömmre, majd édes bánatra gerjesztő magyar énekekben méltán gyöngyörködnek, úgy 'a vízi Kaménák fídnak' fülszaggató rút és kínos éjjeli nyegegésétől irtózva távoznak, őrzikdednek; s akik még azt is jól tudják, hogy az ilyen vagy amolyan főveny-dombocskán nagy-kevélyen uralkodó s éjjel nappal zúgva kerepelő szennyes, otromba Szélmalom nem a Dicsőség magas és meredek kőszikla-bércén épült s messze kitündöklő fényes temploma...«

A békák és »nyegegésük« emlegetésével, mint a *Tartóztatás* c. versben is, nyilvánvalóan Kazinczy versére céloz a költő, *A békák* c. »arisztóphaneszi pajkosságra« a *Tűisek és virágokban*. (Bp. 1902. 27—32. l.)

Azt, hogy az idézett rész Kazinczyra vonatkozik, a vetélytárs lakhelyének, a Hegyaljának említése, a nagy kezdőbetűvel frott Szélmalom előhozása is kétségtelenné teszi: B. Kazinczy csúfnevéül ugyanis vetélytársra álnevéből, a Széphalmi Vincéből Szélmalmi Vincét formált. (L. pl. bejegyzését *Virág Poétái munkáinak* pesti, 1822-i kiadásába, a *Lámiám éneke* c. vers második sorához. 75. l.; a példány az OSZK-ban van.) A kézirat az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VI. 57.)

30. A csonka disztichon, talán egy epigramma első csfájra vagy töredéke, sejthetőleg a orosz költőre vonatkozik. Kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 82.)

31. A nyelvi vitákkal kapcsolatos töredék kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 67.)

32. Három helyen találtuk meg a hagyatékban. (MTA.) Az első kézirat papírlapjának felső részén a 20. sz. töredék olvasható. A két feljegyzés nem tartozik össze, mert írásmódjuk eléggé elüt egymástól. Véleményünket megerősíti a második kézirat, amelyen önállóan találjuk a három sort. Ennek verzőján a következő prózai mondatokat olvashatjuk:

»Vajjon ki bosszonkodhatnék azért, ha valamilyik bécsi lakos azt az olcsóbb áron kelő, ámbár gyomrát hűdítő, savanyó bort, amely minálunk senkinek sem kell, szokásból igen kedveli, s a legjobb somlyainál, sőt talán még a tokaji vagy ménesi drága nektárnál is nagyobbra becsüli? vagy vehetné rossz néven az oláhnak, ha nyilván és igazán megvallja, hogy őnéki inkább ínye szerént van a »málé«, mintsem akár a veszprémi fehér cipő, akár a koináromi vagy debreceni búzakenyér? — A különbség csak abban vagyon és az igaz Magyar Poétákra nézve csak az a baj, hogy a szegény oláh az ő máléjával bőven megelégszik, s a fejér kenyérnek békét hágy, és hogy az ecethez szokott, s különben örömet csúfolódó s mindent kigúnyoló bécsi legény, ha kedve s tehetsége szerént elméskedve csintalankodik is, legalább a nálunk termett jó bort nem gyalázza, — (noha ritkán van alkul-

matossága, hogy szerét tehesse, és minden keverék nélkül tisztán ihassa) : az irgy versfaragók s egyéb rendbéli szapora firkálók ellenben minálunk

— — — — —
A »rút irgyeken« nyilván az igazi poétát támadó versfaragókat kell értenünk.

A kéziratok az 1830-as évekből valók. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 79., 8^o 80. IV. 27. és 29.) A szöveget az elsőnek említett helyről vettük; a másodikon és a harmadikon a 2. sor eltérése: *Hogy' klnlódik, sárgúl,* ezeken természetesen nincsen 3. sor.

33. A nyelvi vitákkal kapcsolatos rögtönzés kézírata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 70.)

34. A linzi éveknek az igazi költő hivatását fejtegető írásaihoz tartozik. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV 13.) — A 2. sorban *vak* helyett előbb *vad* állt.

35. Versformája a *Tartóztatáséval* azonos. Oda tartozhatnék értelme szerint is. Valószínű, hogy az átdolgozás alkalmával ebből a költeményből maradt ki a három sor. A kis papírszeleten az első és harmadik sor fölött, ill. alatt egy-egy levágott sor nyoma látszik. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 82.)

36. B.-nak azon kevésszámú írása közé tartozik, melyekben, már linzi évei alatt, hazája, szülőföldje tájait emlegeti. A töredékben említett irgység értelmét jól megvilágítja a kézirat verzójának egyik francia idézete: »Les petits écrivains se donnent les airs; l'affectation de mépriser le talent qu'on n'a pas, a été toujours la ressource de la vanité impuisante.« Ugyanitt egy másik idézet a tehetséges és tehetségtelen költőről beszél. A kézirat az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., X. 60.)

37. A négy és fél lábból álló hexameter-töredéket maga B. is csonkának jelölte meg az 1830-as évekből származó egyetlen kéziratán. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 90.)

38. A kis rögtönzés valószínűleg a Faludi-kiadás *Toldalékának* idejéből való. Erre vall a faludias versforma, s erre a papírszelet verzóján a 10. sor fölötti prózai mondat-töredék is, amely így hangzik: »Nemes, nagy, felséges gondolatok, válogatott szép képzetek és képek, s helyes, kellemetes rajzolatok, igaz, tiszta, csinos és velős magyarság, s az egész beszédnek kellemetes rendi, könnyű, szabad s természetes folyamatja, kedves hangzása, zengedezése, ...«

E sorok Kisfaludynak arra a nyilatkozatára vonatkoznak, melyet Faludi-kiadásában idéz B. (219. l.) »A szép, nagy, elmés gondolatok; a szép, mély, magokkal ragadó érzemények; az eleven képzetek s bájoló rajzolatok, — a legalkalmasabb, legszebb és leghathatósabb szavakkal kifejezve ezek tészik, az én ítéletem szerint, a Poétát.« (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 30.)

39. Két kéziratát találtuk meg. Az egyik (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 37.) a következő mondatot olvashatjuk:

»Rossz pedig és helytelen minden, valami a valót, igazat, jót és szépet valamiképpen megérti; valami a szók értelmét vagy a gondolatok összefüggését homályossá, a beszéd folyamatját nehézzé, darabossá teszi, s ezáltal az olvasónak mind füleit kellemetlenül érdekli, mind figyelmét a főbb dolgok és gondolatoktól elvonja, felfüggeszti.«

A másik a versszövegben az elsővel azonos kézirat, melyen címet is találunk, felsorolja, kiket tartott a költő nyelvrontóknak: »Bartzafalvi Szabó, Kazintzi, Bugát, Helmetzi, Schedel, Bajza stb.« (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 3.)

40. A 39. sz. rögtönzés két utolsó sorának ezt a változatát az 1830-as években írta B. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 34.)

A kézirat javítása:

1. *heréltt, idomtalan,*

41. A költőtől annyira kedvelt bölcs mondások csoportjába tartozik. Lehetséges, hogy ebben is, mint más esetben (l. 42. sz. töredékeket), valamelyik olvasmányának egy mondatát verselte meg. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 48.)

42. A kétsoros rögtönzés egy az 1830-as években beírt papírszeletkén olvasható. A cédula első lapján két bibliai idézet áll a Példabeszédek Könyvéből:

*A bolond úta igaz az ő szemei előtt:
aki pedig bölcs, enged a tanácsnak.*

*Ahi azt szólja, aimt tud, igazságnak mutatója:
aki pedig hazud, csalárd tanú.*

(MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 11.)

B. a két idézet lelőhelyének Salamon példabeszédei X. 15. ill. 17-et jelöli meg az 552. l.-on. A költő a magyar bibliák között Káldi Györgyét kedvelte. Az ő fordításának 1732-i kiadásában, melyet B. is használt, csakugyan az 552. l.-on akadunk rá az idézetre, de a két részlet nem a X., hanem a XII. fejezetben van.

A rögtönzés a második bibliai mondás versbefoglalása.

B. könyveinek lajstromában nyilvánvalóan elírásból ered az a hiba, hogy a költő Káldi-bibliája 1722-ben jelent meg. Ebből az évből t. i. nincs magyar biblia. (OSzK. — Fol. Germ. 1318. 39. f.)

43. B., aki szerette, gyűjtötte a bölcs mondásokat, a csattanósan, tömören megfogalmazott, elvi jelentőségű megállapításokat, költői játékból, vagy nyelvi kísérletként foglalt versbe kilenc közmondást és szólásmondást. Lehet azonban, hogy csak lemásolt: egyet a századfordulóban még divatos mondásokból. Kézirata az 1830-as évekből. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 34.)

44. A pentameter B.-nak azon rögtönzései közé tartozik, amelyek egy-egy bölcs mondást foglalnak versbe. A sor *A nyelvűjtők kör bélyege* c. töredék (39. sz.) egyik kéziratán olvasható. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 37.)

45. A töredék olyan minőségű papíron maradt meg, amilyent B. a harmincas években használt. Írása is erre az időre utal. A két sor alatt még vagy tíz számára maradt hely. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 48.)

46. A különböző versformában írott, össze nem tartozó sorokat, melyek egy-egy bölcs mondást vagy erkölcsi tanítást foglalnak versbe, *A magyar író* az 1830-as évekből való egyik kéziratán, egymás alá írva találtuk. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 66.)

47. A két sor az alájuk írott következő francia-sorpár egy-egy fordítási próbája :

*Son livre est d'agrément un fertile trésor ;
Tout ce qu'il a touché se convertit en or.*

Kézirata a linzi évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 28.)

48. A közkeletű gondolat sikerült, gnóma-szerű versbefoglalása a hagyaték két papirosszeletén található. Az egyikben *A magyar lantos* egyik kéziratára, a másikon Ovidius egy sorának fordítása fölé írta a költő. (25. sz.) Mindkét szomszédság a Látó problémakörére utal. A második helyen idézett kézirat verzóján Wolfius és Plautus egy-egy bölcs mondása áll. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 88., és u. o. 8^o 80., VI. 16.)

49. A költő hivatását magyarázó írásokhoz tartozik. A két sor *A magyar lantos* egyik korai kéziratán maradt meg. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 88.)

50. Egy a költő hivatását magyarázó óda töredékének látszik. Kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 79.)

51. A csonka alkaiozi strófát a Batthyány-óda egyik rekonstrukciós kísérletének kéziratán találtuk. Lehet, hogy ahhoz, lehet, hogy az 50. sz. töredékhez kapcsolódik. Kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 90.)

A kézirat javítása :

2. *A' naphoz indultt*

52. Kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 73.)

Javítása :

3. *vitéz bátorságtok ? és nemes bátorságtok ?* Az utolsó változatot ceruzával írta B.

53. A Batthyány-óda egyik fogalmazványa mellett találtuk, két másik töredékkel együtt. Lehet, hogy ahhoz tartozik, bár szorosabb kapcsolatot sem az óda, sem az egyes töredékek között nem állapíthattunk meg. — Keményen talán Kemény Simont kell értenünk. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 90.)

54. Kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 80.)

55. Egy nagyobb vers, talán verses levél újírási kísérletének látszik. Kézirata az 1820-as évek végéről való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 70.)

56. Két másik töredék mellett olvasható. Lehet, hogy összefügg az 55. sz. töredékkel. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 95.)

57. Keletkezésének idejét nem lehet megállapítani. Tárgya, formája szerint egyaránt kapcsolódhat Kufsteinhez, a Spielberghez, de Linzhez is. Kézirata a linzi évekből való ; lehet, hogy egy rekonstrukciós kísérlet emléke. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 54.)

58. Itt két, különböző helyen lévő töredéket foglaltunk egybe. Az első az egyik bordal (5. sz.) verzóján olvasható. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 9.), a másik két Cicero-idézetet őrző cédula hátlapján. (u. o. VII. 42.) Versformájuk azonos, mindkettőben a szerencséről beszél a költő; e motívum alapján a bécsi évekből valónak tarthatnók a verseket. A kéziratok az 1830-as évekből származnak.

59. A majdnem nyolcadrényi papírlapon mindössze a közölt egyetlen sor áll. A név alapján a töredéket az 1831-i lengyel szabadságharchoz kapcsoljuk. B., aki — jegyzeteinek, másolatainak bizonyossága szerint híven megőrizte az 1790 körüli évek haladó magyar köreinek rokonszenvét a lengyel ügy iránt — együttértett a függetlenségéért harcoló néppel, élénk figyelemmel kísérte az akkori eseményeket. (Az előzményekre l. a *Búcsúvétel és Az európai hadakozásokra* c. versek jegyzeteit.) Lemásolta a *Polnischer National-Gesang*-ot (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 11.), a lengyelek forradalmi indulóját; Ortlepp sorait, amelyeket a *Der Freiheitskampf der Polen gegen die Russen* (Leipzig, 1831.) c. munkában (2. Abteilung, von April bis zum Tode des Feldmarschalls Diebitsch) mint mottót talált, kiírta Platens *Nächtlicher Übergang der flüchtigen Polen bei Krakau* c. versét az *Allgemeine Zeitung*-ből (ausserordentliche Beilage, 1836. jan. 14.). Találtunk egy idevágó könyvcímnet is hagyatéka egyik papírszeletén; *Polens Kampf um seine Wiedergeburt im Jahre 1831*. Aus der »Geschichte unserer Tage« besonders abgedruckt. Mit dem Portrait d. Gen. Skrzynczki. Stuttgart, 1832. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80. VII. 50.)

60. Tárgya s formája szerint az *Elmélkedések* körébe tartozik; a hajnal ottani leírása után itt a leszálló est képét adja a költő. Lehet, hogy oda is szánta. Kézirata az 1830-as évekből való. (MTA. M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 13.)

61. A 60. sz. töredékkel rokon rögtönzés kéziratán a költő a sorok alá zárójelben a következő megjegyzést tette: *A Hajnal*. Lamartine, *Mémoires Poétiques*. p. 56—57.

Mivel Lamartinének *A hajnal* című meditációja nincsen, B. példányát vettük elő (*Méditations poétiques* 8. éd. Paris, 1821.). Ebben az 56—57. l.-on a *Souvenir* c. nyolcadik meditáció áll.

B. verse nem fordítás. Úgy látszik, Lamartine valamelyik sora ihlette a rögtönzésre. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 65.)

62. A kis vers olyan átdolgozásnak látszik, amilyenre B. munkái között több példát is találunk. Az eredeti szöveget D. Magnus Ausonius (309—394.) munkáiban *Eorundem septem sapientum sententiae septenis versibus ab eodem Antonio explicatae* címmel találjuk meg; a mondatokat, melyeket B. átalakított, Bias Prieneus mondja, így:

*Quod prudentis opus? Quum possit, nolle nocere.
Quid stulti proprium? Non posse et velle nocere.*

A meglévő két sor után a kéziraton még bőven van hely; valószínűleg szándékosan hagyta a költő s arra gondolt, hogy Ausonius soraiból kiindulva tovább folytatja a verset, melyet az üldözött költő erkölcsi kérdéseivel kapcsolt össze. A kézirat az 1830-as évekből való. (MTA. M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 63.)

63. A költő egy papírlapra lemásolta Petrarca 126. szonettjének francia fordítását. Az utolsó mondat végét (il ne sait pas comment l'amour

guérit et comment il blesse, celui qui ne connaît pas la douceur de ses soupirs, et la douceur de ses paroles, et la douceur de son sourire.) fordította egy alkaioszi strófa két utolsó sorával magyarra. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., X. 46.)

64. A két tizenkettes egy olvasgatás közben talált mondat versbefoglalása. B. meg is jegyzi, hogy a forrás a *Der Christ vor Gott*. Ermunterungen zur Tugend und Gottseligkeit. Unveränderte wohlfeile Ausgabe. Aarau. 1813. c. munkában, a 66. l.-on található. A könyv megvolt könyvtárában; szerzője Johann Wilhelm Veith (Holzmann—Bohatta: *Deutsches Anonymen-Lexikon*. Weimar, 1902—1928. I. köt. 321. l.) Az idézett helyen a következőket olvassuk:

Das Wort »Tugend« selbst führt mich auf seinen ächten Sinn und Begriff. Tugend ist Tauglichkeit, Tüchtigkeit zum Guten, eine Fertigkeit in Vollbringung obliegender Pflichten. Einem Geschäfte gewachsen und tüchtig zur glücklichen Besorgung desselben ist in unsern Augen nur jener, der, stark genug, alle Beschwerlichkeiten und Hindernisse zu besiegen, seinen Blick durch keine Zerstreung, durch keine Nebenabsicht von der zu lösenden Aufgabe abwänden lässt, und der, wenn auch einzelne Versuche nicht gelingen, wenn auch manche Anstrengungen nicht gleich eines sichtbaren Erfolges sich erfreut, dennoch nicht ermattet, zu versuchen und zu ringen nicht aufhört, sondern vielmehr, nach Massgabe des Misslingens, seine Anstrengung verdoppelt und erhöht. Der Tugend erste und wesentliche Eigenschaften sind also: *Stärke des Geistes, Reinheit der Gesinnung, und Ausdauer des Willens*.

B. a kőtetben az egész bekezdést megjelölte ceruzával, az utolsó mondat mellé kettős vonalat húzott. A kurzívval szedett mondatokat a magyar vers alá másolta. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 72.)

65. A költő egy sóhaját megrögzítő rögtönzés kézírata a linzi évek második feléből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 13.)

A kézirat át nem húzott variánsa az I. sorban: *vlg napok*.

66. A két hexameter kézírata az előbbi *A jó napok* kezdet töredékkel együtt maradt meg egy papírszeletkén.

A kézirat javítása

2. zabolázni tanulja.

67. *A magyar író* egyik korai fogalmazványán találtuk. Kézírata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 90.)

68. Az esetleg a régi magyarság témaköréhez fűződő töredék egyetlen kézírata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 70.)

69. A két sor egy nyilván kései, búcsúzó, alkaioszi strófában írt vers-fogalmazvány töredéke. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 80.)

70. A költő öregkorából származó s a búcsúversek körébe tartozó töredék külön érdekessége, hogy csak ebben fordul elő konkrét utalás B. szülőföldjére. Egészen késői kézirat. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 34.)

71. A valószínűleg szintén a búcsúzó vers-fogalmazványok körébe tartozó töredék kézírata az 1830-as évek végéről való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18. 13.)

72. A B.-hagyaték egyetlen papírszelete őrizte meg. Kétszeri kísérlet ugyanannak a gondolatnak versbefoglalására. A versforma különbsége miatt osztottuk csillaggal két részre. Linzi kézirat. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VI. 5.)

A kézirat javítása :

2. Áthúzott variánsok : *színes beszédével*
Egyenértékű variáns : *hímes beszédével.*
3. *Úgy megtsalt* helyett eredetileg *Ki megtsalt*
4. A sornak két át nem húzott változata

Meg nem tsalhat többé száz eskövésével.
- *Reá nem vez többé színes beszédével.*

73. A játékos nyelvi ötletet megőrző két sor kézírata a költő életének utolsó évtizedéből származik. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 88.)

74. A linzi évek bölcselkedő írásainak körébe vágó töredék kézírata az 1830-as évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 54.)

A kézirat javítása :

4. *belső mivoltában*
5. Az *elváltozásában* első négy betűje egy *f*-fel kezdődő szót takar

75. A csillag előtt álló töredékes sorokban a költő, mint elég gyakran, olvasmányának néhány sorát rögzítette magyar versben. A forrást maga jelölte meg : Le Brun XIX. ódája, a 274. l-on. Az idézett helyet a francia kortárs munkáinak 1810-i, párizsi kiadásában találtuk meg (I. köt.), ahol két strófa áll, amely B. történelkével kapcsolatba hozható :

*Ainsi le Heros de la Sprée
Voit l'Europe en vain conjurée
Le combattre de toutes parts ;
En vain la Foundre l'environne ;
Il sait agrandir sa Couronne
Parmi les Orages de Mars.*

*Le Danger pare un Coeur sublime.
Plonges-le au fond du noire Abîme,
Il en sort plus brillant, plus fier ;
Tel l'Arbre que Jupiter aime,
Fecond par ses blessures même,
Croît sous les atteintes du Fer.*

Az egész vers témáját az alcím árulja el : «Qu'il est un legitime Orgueil ; que l'Ame porte en soi le conscience de sa Destinée ; et que les Péris d'une noble Audace sont préférable à une Sûreté vulgaire.»

A 74. és 76. sz. töredékek nyilván összefüggő csillag alatti sorok kézírata az 1830-as évekből való. A természet hármasságán az ásvány-, növény- és állatvilágot kell érteni. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18. 63.)

76. Két másik töredékekkel együtt az 1830-as évek végén jegyezte papírra a költő (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 95.)

77. Az alkaioszi strófákban írott szerelmi tárgyú óda-töredék kéziratán találtuk. Talán a tárgy rokonsága miatt kerültek egy papírszeletre. Kései kézirat. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 77.)

78. Egy papírszeletkére az 1830-as évek végén egymagában feljegyzett fogalmazvány. A harmadik sor a második variánsának látszik. B. ilyen-tárgyú verseire vonatkozólag l. az. *Intő szöveg* jegyzeteit. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 19.)

79. A két sor az egyik bécsi évekre tehető bordal-töredék (5. sz.) alatt található. Kézírása, tintája azonban elüt attól; a későbbi évekből való. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., IV. 9.)

80. A kései évekből való fogalmazvány-rögtönzés. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 2^o 18., 63.)

81. A *Szerencse* c. vers egyik kéziratának verzóján olvasható, az *Imhol, ma is* ... egyik variáns-fogalmazványa mellett. Kései kézirat. (MTA. — M. Irod. R. u. i. 8^o 80., VII. 92.)

A VERSEK MUTATÓJA

*Az első szám a vers-szövegek, a második a róluk szóló jegyzetek
lapszámát mutatja.*

| | | |
|--|-----|-----|
| A bölcsnek állhatatossága | 92 | 416 |
| A bujdosók | 89 | 414 |
| Ad Hungaros | 153 | 505 |
| Ad manes Romanorum | 147 | 500 |
| Ad Woltmannum | 155 | 507 |
| A franciaországi változásokra | 25 | 302 |
| A haldokló Orczy Istvánhoz | 8 | 281 |
| A hazai nyelv és tudományosság | 94 | 416 |
| A keszthelyi hajóra | 81 | 396 |
| A ki miként vet | 87 | 408 |
| A Látó | 37 | 338 |
| A Látók titka | 99 | 440 |
| Ama dicső magyar | 77 | 389 |
| A ma Gabrielle | 174 | 525 |
| A magyar író | 98 | 437 |
| A magyar költő idegen messze földön | 119 | 471 |
| A magyar lantos | 95 | 424 |
| A martinyesti ütközetben elesett magyar vitézek sírkövére... | 19 | 291 |
| An meine Gabriele | 175 | 525 |
| A rab és a madár | 69 | 385 |
| A szelmai dalok | 212 | 526 |
| A szenvedő | 73 | 388 |
| A szerencséhez | 78 | 390 |
| Az európai hadakozásokra | 48 | 350 |
| Az inisthónai háború | 204 | 526 |
| Báró Orczy István halálára | 9 | 283 |
| Bárótzai Sándorhoz | 13 | 288 |
| Bárótzai Sándor képe alá .. | 80 | 393 |
| Bartsaihoz | 47 | 347 |
| Batthyány Alajoshoz | 35 | 328 |
| Biztatás | 7 | 279 |
| Búcsúvétel | 15 | 289 |
| Búsongás | 31 | 320 |
| Déli György látása | 110 | 466 |
| Demoiselle Paradis | 159 | 511 |
| Der Kampf | 162 | 517 |
| Egy híres verselőre | 46 | 346 |
| Egy nevendék bükkfához | 44 | 342 |
| Egy szerencsétlen ifjú sírjánál | 62 | 379 |
| Első Ulászló Szegeden | 108 | 462 |

| | | |
|--|-----|-----|
| Enyhülés, s viszont-ajándék | 88 | 409 |
| Epitaphium Matris Joannis et Georgii Müller | 157 | 508 |
| Esdeklő panasz | 43 | 341 |
| Etendre | 14 | 288 |
| Fánnihoz | 11 | 286 |
| Felelet | 79 | 392 |
| Felírás | 10 | 284 |
| Fingal I. Énekéből | 186 | 526 |
| Gróf Andrásy Mária kisasszony halálára | 16 | 299 |
| Gyötrődés | 61 | 379 |
| Három töredék | 63 | 381 |
| Herceg Hohenlohe Károlné, szül. b. Revitzki Judit asszonyhoz | 29 | 315 |
| Herder képe alá | 154 | 506 |
| Imhol ma is | 82 | 400 |
| In das Stammbuch meiner Gabriele | 161 | 516 |
| Intő szózat | 100 | 445 |
| Kárhoz | 189 | 526 |
| Készület | 86 | 407 |
| Kisfaludi-Hímfihez | 107 | 451 |
| Klórishoz | 12 | 287 |
| Kuchullin halálából | 203 | 526 |
| Levél, egy régi várból | 55 | 375 |
| Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz | 50 | 355 |
| Lina panasza | 65 | 382 |
| Mathényi Barta keserve | 116 | 469 |
| Mantua | 165 | 512 |
| Mi jót tettél a hazának? | 84 | 405 |
| Mozart Varázsfuvolájából ... | 59 | 376 |
| Müller János képe alá | 158 | 510 |
| Ode ad Hungaros | 148 | 500 |
| Oszkar halála | 187 | 526 |
| Osszán utolsó éneke | 179 | 526 |
| Rögtönzések | 217 | 566 |
| Serkentő ének | 45 | 346 |
| Serkentő válasz | 20 | 293 |
| Születési vers | 18 | 291 |
| Tartóztatás | 38 | 339 |
| Tekintetes nemes Abauj vármegye örömnepére | 26 | 310 |
| Törmelékek | 217 | 566 |
| Tünődés | 67 | 383 |
| Tünődés | 90 | 415 |
| Üssön akármikor | 58 | 375 |
| Várna és Mohács | 105 | 448 |
| Verseghy Ferenchez | 60 | 376 |
| Vígasztalás | 66 | 382 |

NEVEK MUTATÓJA

- Ahlwardt Christian Wilhelm 479,
528 s k. 11., 541.
- Andrásy Mária 16, 289, 290
- Anonymus ld. P. mester
- Ányos Pál 34, 246, 249, 274 279
s k. 11., 293, 296, 323, 347, 370
s kk. 11., 384, 409, 445, 451,
548, 568
- Apponyi Antal 384
- Aranka György 244, 275, 289, 290,
293, 303, 320, 323, 339, 348, 350,
356, 357 s k. 11., 402
- Arany János 521
- Arany László 271, 310
- Arnauld de la Perière F. F. 545 s kk.
11.
- Attila hun király 295, 527, 538
- Augustus római császár 540
- Ausonius, Decimus Magnus 579
- Bacon Francis 491
- Bajza József 270, 550, 577
- Balassi Bálint 459 s kk. 11.
- Balde Jakob 502
- Baour-Lormian L.—P.—M.—F. 540
- Barcsay (Bartsai) Ábrahám 47, 270,
280, 293, s kk. 11., 296, 299,
303, 347, 352, 394, 396, 577
- Bárcózy (Bárótzai) Sándor 13, 80,
274, 288, 393, 502 s kk. 11., 505,
529
- Baróti Szabó Dávid 38, 118, 245,
246, 249 s kk. 11., 284, 289, 292,
299, 311, 339, 378, 384, 390, 399,
409, 411 s kk. 11., 472, 475, 479,
481, 528 s kk. 11., 533, 536, 539,
541, 547
- Batsányi Jánosné 161, 174, 175,
225, 250, 252, 257, 395, 442, 501,
516 s kk. 11., 518 s kk. 11.,
525, 536, 543, 571 s kk. 11.
- Batthyányi Alajos 35, 299, 315, 328,
348, 375
- Bauerschmid osztrák rendőrtiszt-
viselő 265
- Baumberg Gabriella l. Batsányi
Jánosné
- Bayer Ferenc 241
- Bayle Pierre 538
- Beleznay Miklós 370
- Benda Kálmán 566 s kk. 11.
- Beöthy Gábor 315
- Berényi Ferenc 367
- Berzsenyi Dániel 294, 471, 546
- Bessenyei György 274, 280, 294,
316, 347, 367, 370, 396, 451
- Birkenstock Johann Melchior 501
- Bitnitz Lajos 395.
- Blair Hugh 530, 549
- Blanchard Pierre 525 s kk. 11., 543
- Boccaccio Giovanni 491 s kk. 11.
- Böttiger Karl August 411, 502, 517
- Brankovics György 463
- Brodarics István 470 s kk. 11.
- Brühl Heinrich 289
- Bugát Pál 577
- Bürger Gottfried August 511
- Byron George Noel Gordon 481
- Caesar, C. Julius 486
- Callimachus (Buonacorsi) Fülöp 108,
463, 465
- Catullus C. Valerius 39, 62, 326
- Cezarotti Melchiorre 479, 532 s kk.
11., 539
- Cicero, M. Tullius 486, 579
- Closius (Glosius) Sámuel 370
- Coburg-Saalfeld Friedrich Josias 19,
291
- Csányi László 275
- Császár Elemér 286, 320, 370
- Csokonai Vitéz Mihály 376, 407,
438, 518 s kk. 11., 533
- Czetter Sámuel 394, 410
- Czinke Ferenc 501

Danton Georges 383
 Dantzkai, Báróczy Sándor barátja 394
 Darvas Ferenc 438
 Dayka Gábor 292
 Denis Michael 188, 479, 501, 527 s kk. 11., 537, 539
 Diogg Félix 510
 Doll Anton 251, 541, 548
 Donat Johann 394
 Döbrentei Gábor 261, 395, 417, 454, 473, 545, 548 s kk. 11.
 Döme Károly 422

 Eggenberger József 255 s kk. 11., 262 s kk. 11., 265, 267, 268 s kk. 11., 305
 Ellinger János József 248 s kk. 11., 359, 530
 Ember Győző 355
 Eszterházy Pál pécsi pp. 296
 Etédi Sós Márton 280, 294, 471

 Fábian Gábor 550
 Fabretti Raffaele 502
 Faludi Ferenc 34, 255, 264, 325, 341, 346, 391, 407, 413, 418, 421, 437, 451
 Farkas Károly 549
 Fejér Antal 370
 Fejér György 273
 Fekete Gáspár 384
 Ferdinand I. 470
 Ferenc I. 356, 378, 451, 467, 505, 512
 Festetics György 249 s kk. 11., 396 s kk. 11. *
 Festetics Kristóf 396
 Festetics László 397, 399
 Festetics Pál 396, 399
 Firduszi 538
 Forgács Miklós 275, 335, 348
 Földi János 356, 535
 Fraknói Vilmos 303, 567
 Frigyes Vilmos II. porosz király 351
 Fűger Friedrich Heinrich 268, 269
 Galeotto Marzio 465, 538
 Gálos Rezső 287, 346, 348, 356, 358, 414, 533, 535
 Géfin Gyula 396
 Gerstenberg Heinrich Wilhelm 527
 Gessner Salamon 511
 Goethe Johann Wolfgang 425 s kk. 11., 527 s kk., 11., 539, 546

Gray Thomas 549
 Gruber Károly Antal 411
 Guzmics Izidor 259, 422
 Gyöngyösi István 34, 259, 280, 411

 Hafner József 243
 Hajas Béla 320
 Hajnóczy József 361 s kk. 11.
 Harold, Osszian-fordító 479, 528 s kk. 11., 539, 544
 Haslinger linzi könyvkereskedő 266 s kk. 11.
 Hatvani István 501
 Helmecezy Mihály 269, 577
 Herder Johann Gottfried 154, 353, 386, 458, 502, 505, 517, 518 s kk. 11., 525, 528, 534, 536 s kk. 11., 544, 546, 549
 Hoch linzi rendőrfőnök 265
 Hoffmannsegg Johann Centurius Hoffmann 376
 Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst Karl Albrecht 315
 Hohenlohe Károlyné Reviczky Judit 29, 312, 315 s kk. 11.
 Holéczy Mihály 292
 Homeros 482, 534, 538, 540
 Horánszky Lajos 241, 245, 459
 Horányi Elek 282 s kk. 11., 370
 Horatius, Qu. Flaccus 31, 40, 42, 45, 48, 69, 89, 92, 100, 119, 135, 141, 293, 299, 347, 397, 409, 414, 448, 474, 482, 484, 486
 Hormayr Josef 451, 464
 Horvát István 120, 281, 287, 300
 Horvát Endre 259, 261, 422, 548
 Horváth Ádám, pálóczi 260, 285, 501, 534
 Horváth János 418, 245 s kk. 11., 468, 550
 Horváth Mihály 338
 Hunyadi János 455, 463, 464, 467
 Hübner Mihály 358
 Ilosvay Krisztina 341, 385, 475
 Istvánffy Miklós 470 s kk. 11.
 Jacobi Johann Georg 11, 286
 Jankovich Miklós 290, 320, 385, 459
 Janus Pannonius 108, 462 s kk. 11., 467
 John Friedrich 258, 269
 József II. 288, 292, 293, 299, 304 s kk. 11., 310 s kk. 11., 351, 501, 528, 533

- Julián bíboros, pápai követ 463, 464, 467
- Junker Keresztély 258
- Juranits Antal 254 s kk. 11.
- László 242, 245, 253 s kk. 11., 258, 261 s kk. 11., 264, 271, 296 s kk. 11., 310, 412 s kk. 11., 417 s kk. 11., 437, 442 s kk. 11., 445 s kk. 11., 450 s kk. 11., 466 s kk. 11., 471 s kk. 11., 542, 546
- Juvenalis, Decimus Funius 14, 253
- Káldi György 73, 116, 571, 577
- Kántz Zsigmond 243, 540, 571 s kk. 11.
- Kardos Samu 352
- Karg Karl 268
- Károlyi Antal 297
- István 256, 257, 264, 300
- Katalin II. 351
- Katona István 470
- Kaunitz-Rietberg Wenzel Anton 316
- Kazinczy Ferenc 243, 246, 249, s kk. 11., 259, s kk. 11., 270, 275, 288, 292, 293, 310, 320, 339, 341, 347, 376, 378, 385, 389, 390, 393 s kk. 11., 409, 410, 413, 417, 453, 454, 456 s kk. 11., 502, 508, 514, 518, 526, 533 s kk. 11., 535 s kk. 11., 544, 545 s kk. 11., 566, 575, 577
- Kemény Simon 232, 578
- Kempelen Farkas 512
- Kininger Vincenz Georg 258, 410, 452, 510, 516.
- Király József 296 s kk. 11.
- Kis János 246, 518
- Kisfaludy Árpád Béla 414
- Boldizsár 420
- Károly 298, 356, 364, 456, 550
- Sándor 107, 246, 249, s kk. 11., 257, 266, 273, 293, 298, 384, 399, 407, 409, 412, 413 s kk. 11., 417, 426, 437, 440 s kk. 11., 449 s kk. 11., 467 s kk. 11., 471 s kk. 11., 534, 535, 536, 538, 549, 576
- Klopstock Friedrich Gottlieb 384, 386, 388, 519, 527, 535, 536
- Kollár Ádám Ferenc 370
- Kolowrat-Krakowska Franziska 289
- Kont Ignác 472, 473
- Koppi Károly 54, 355, 358, 370
- Kosciuszko Tadeusz 351
- Kotzebue August Friedrich Ferdinánd 549
- Kovachich Márton György 244, 355, 357, 361
- Kovacsóczy Mihály 550
- Kovácsnai Sándor 463
- Koželuch Leopold 511
- Kölcsey Ferenc 246, 294, 298 s kk. 11., 546
- Kövendi Dénes 500, 503, 505, 506, 508 skk. 11., 511, 515
- Kövér János 297
- Kreskay (Kreskai) Imre 54, 266, 299, 370 s kk. 11.
- Kretschmann Karl Friedrich 449, 527
- Kultsár István 258, 259, 266, 397, 412, 419, 547
- Kulcsár Istvánné 269
- La Fontaine Jean 489
- Lafontaine August Heinrich Julius 549
- Lajos II. 295, 303, 455
- Lamartine Alphonse 579
- Lamberg Ferenc 446, 468
- Landerer Anna 549
- Lányi József 308 s kk. 11., 362 s kk. 11.
- Le Brun Ponce-Denis-Écouchard 581
- Le Tourneur Pierre 49, 539, 544
- Légrády Imre 410, 539
- Lehotzky András 470
- Lemaire Nicolas-Éloi 514
- Lengyel Miklós 275
- Leon Gottlieb 536
- Lessing Gotthold Ephraim 534
- Lipót II. 305 s kk. 11., 311, 328, 330, 356
- Lips Heinrich Johann 510
- Livius, Titus 486
- Macfarlan Robert 479
- Macpherson James 189, 479, 527 s kk. 11., 539, 541
- Majthényi Barta (Bertalan) 116, 450, 469 s kk. 11.,
- Marczibányi István 417, 422, 423, 424, 489
- Maret Hugues-Bernard, bassanoi herceg 383
- Mária Terézia 460, 501
- Martinez Marianna 512
- Martinovics Ignác 245, 303, 304, 328, 348, 352, 355, 357, 376, 402, 409, 415, 500 skk. 11.
- Mátyás I. 465, 567

Medina María 455
 Mednyánszky Alajos 451, 464, 470
 Meirendez Valdes Juan 82, 401, 402
 Metternich Klemens Lothar Wenzel
 251
 Metz osztrák százados 265
 Meyer Ágoston 279
 Meyern Friedrich Wilhelm 501
 Miklós I. 465
 Mikó Imre 274
 Millot Claude-François-Xavier 358
 Milton John 274, 390, 528
 Mitterpacher kanonok 254
 Mlynerski Zygmunt 351
 Mniszczek Mária Amália 15, 289
 Mniszczek-Vandalin Georg August 290
 Molnár Borbála 342
 — János 454
 Mozart Wolfgang Amadeus 55, 376
 Müller Johannes von 157, 158, 250,
 411, 458, 464, 479, 491, 502, 505,
 507, s kk. 11., 514, 517 s kk. 11.,
 536, 537, 539
 Nádasdy Ferenc 367
 Nagy Antal 267
 — Pál, felsőbüki 453
 — Sándor macedon király 540
 Nagyváthy János 391
 Napoleon I. 250, 417, 500, 512,
 540
 Natorp Franz Wilhelm 542
 Nedeczky Juliánna 315
 Nemes György 293 s kk. 11.
 Németh János 309, 364, 376, 378,
 567
 Novák István 303, 304, 305, 307
 Orczy Anna 291
 — (Orczi) István 8 s kk. 11., 279,
 281 s kk. 11., 325
 — (Orczi) László 26, 28, 280, 310
 s kk. 11., 348
 — (Orczi) Lőrinc 179, 219, 270,
 281, 285, 289, 291, 299, 310 s kk.
 11., 316, 347 s kk. 11., 352, 367,
 370, 390, 528 s kk. 11., 541, 566
 — Zsuzsanna 284
 Ortlepp Ernst 579
 Osszián 107, 177, s kk. 11., 242,
 251, 252 s kk. 11., 259, 265, 274,
 275, 340, 386, 390, 410, 448, 452
 s kk. 11., 455 s kk. 11., 461, 479,
 526 s kk. 11.

Ovidius P. Naso 41, 131, 486, 489
 P. mester 295
 Pálffy Károly 502
 Palma Ferenc Károly 295, 297, 464,
 538
 Paradis Maria Theresia 159, 511
 Parragh esperes 447
 Passini Johann 410
 Pászthory Sándor 309
 Péchy József 300
 Péczeli (Pétzeli) József 316
 Perényi Róza 315
 Peterson Johann Wilhelm 479, 528
 s kk. 11., 539, 544, 546 s kk. 11.
 Petőfi Sándor 528
 Petrarka Francesco 458, 461, 491
 s kk. 11., 495, 579
 Petrovay György 341
 Pfeiffer Karl Hermann 258, 506,
 510, 516
 Picher Caroline 512, 536
 Pindaros 386
 Platen-Hallermund Karl August
 Georg Max 579
 Plinius, C. Secundus 485
 Podjebrád György 465
 Pope Alexander 454
 Pray György 450, 467 s kk. 11.
 Priscus Rhetor 181, 527
 Propertius, Sextus 127, 138, 491
 Pukánszky Béla 518
 Rác (Rátz) Sámuel 370
 Ráday Gedcon id. 292, 293, 299,
 323, 341, 355, 358, 367, 529, 538
 Rájnis József 188, 339, 412, 417,
 531 s kk. 11.
 Révai Miklós 260, 287, 303, 347
 Reviczky János 315
 Rhode Johann Gottlieb 479, 528,
 s kk. 11., 539, 545, 549
 Rietaller (Riethaller) Máttyás 303
 s kk. 11., 360 s kk. 11.
 Rosty apát 452
 Rousseau Jean-Jacques 474
 Rösler Kristóf 258, 269
 Rummy Károly György 548
 Sággy Ferenc 255 s kk. 11., 266
 s kk. 11., 271 s kk. 11.
 Sahlhaussen Móric 357 s kk. 11.
 Sallustius, C. Crispus 326, 486
 Sándor István 250

Sándor Lipót nádor 308, 311, 328, 357, 361, 378
 Sannasarius (Sannazaro) Jacobus 513
 Sappho 536
 Sárossy András 342
 Saurau Franz Josef 386, 570
 Schikaneder Emanuel 376
 Schiller Friedrich 507, 519, 536, 549
 Schlözer August Ludwig 390
 Schubert Ludwig Albrecht 479, 536
 Schwandtner (Schwandner) Johann Georg 463
 Sémonville Charles-Louis Hugues, 383
 Seneca L. Annaeus 38, 99, 442 s kk. 11., 491
 Sessi Maria Anna 542
 Shakespeare William 386, 534
 Siminides 292
 Somssich Lázár 394 s kk. 11., 502, 514, 518 s kk. 11.
 Splényi Franciska 84
 Spiényi Gábor 284,
 Stahl pesti könyvkereskedő 307
 Stollberg Friedrich Leopold 292, 479, 528 s kk. 11.
 Szalay László 273
 Szaniszló Ágost II. lengyel király 351 s kk. 11.
 Szánoki Gergely 463
 Szatsvai Sándor 260
 Széchényi Ferenc 348, 418
 Széchenyi István 315, 317, 453
 Szelim III. török szultán 293
 Szemere Pál 261, 410, 473, 547
 Szentgyörgyi József 518
 Szentjóni Szabó László 50, 243, 292, 298, 299, 355 s kk. 11., 375, 402, 534
 Szerdahelyi György Alajos 528
 Szinnyi Ferenc 241, 269, 328, 338, 341, 350, 374, 375, 378, 391, 407, 472, 577, 572
 Szimonidesz Lajos 567
 Szirmay Antal 385 s kk. 11., 566,
 Szuvorov Alexander Vasziljevics 291, 512
 Tacitus, Cornelius 416
 Takáts József, péteri és téti 364, 397 s kk. 11., 410, 457, 468, 539
 Tasso Torquato 390
 Teleki Ádám 280
 — József (1738—1796) 530, 533, 537

— József (1790—1855) 423
 — Sámuel 462
 Terentius, P. Afer 491
 Theisz András 257, 258, 266, 399, 446, 473
 Thaly Kálmán 409
 Thienemann Tivadar 518
 Thugut Franz Maria 510
 Tischbein August 506
 Tiszta Ferenc 305
 Toldy Ferenc 259 s kk. 11., 270 s kk. 11., 274 s kk. 11., 291, 310, 320, 346, 377, 338, 407, 550, 567, 577
 Tomori Pál 467
 Török Lajos 360
 Traianus római császár 485
 Trattner János Tamás 253 s kk. 11., 255, 256, 266, 399, 460
 Trattner Máttyás 261, 266, 300 446, 529
 Turchányi Soma 297
 Udvaros József 320
 Ugrin kalocsai érsek 467
 Ulászló I. 108, 295, 303, 449, 462, 464 s kk. 11.
 Unger Friedrich Gottlieb 250
 Váczy János 341, 515, 518
 Vajda Ilona 342
 Váry Rezső 275
 Vácsey (Vétsei) Miklós id. 18, 291, 310
 Vécsey (Vétsei) Miklós ifj. 18, 291
 Veith Johann Wilhelm 445, 580
 Vergilius (Virgilius, Virgil) P. Maro 10, 44, 110, 251, 252, 260, 339 s kk. 11., 451, 486, 534, 540
 Versegly (Versegi) Ferenc 54, 60, 246, 268, 300, 303, 355, 356, 358, 362, 366, 370 s kk. 11., 376 s kk. 11., 535
 Virág Benedek 20, 219, 249, 260, 275, 281, 292, 293, 299, 320, 323, 325, 358, 370 s kk. 11., 390, 409 s kk. 11., 413, 417, 475, 503, 518, 544, 567, 575
 Voroncov orosz katonatiszt 465
 Vörösmarty Mihály 256, 261, 266, 294, 315
 Weis (Weys) Dávid 395

| | |
|---|-------------------------------|
| Weisz Károly 446, 468 | Wurmser Dagobert Siegmund 513 |
| Weingart bécsi művész 510 | Zadányi Éva 510 |
| Wessenberger Ignaz Heinrich Karl 480 | Zádor (Stettner) György 253 |
| Wieland Christoph Martin 411, 483, 501 s kk. 11. | Zanitzky 233 |
| Wollmann Ludwig 155, 507 s kk. 11., 514 | Zápolya János 455, 470 |
| | Zollikofer Georg Joachim 511 |
| | Zrinyi Miklós 34, 259, 293 |

TARTALOM

| | |
|----------------------------------|-----|
| Versek | 5 |
| Idegennyelvű versek | 145 |
| Osszián-fordítások | 177 |
| Törmelékek, rögtönzések | 217 |
| Bevezető jegyzetek | 237 |
| Rövidítések jegyzéke | 239 |
| Néhány szó a kiadásról | 241 |
| A kéziratok | 243 |
| Batsányi helyesírása | 246 |
| Batsányi költeményeinek kiadásai | 248 |
| Jegyzetek a költeményekhez | 277 |
| A versek mutatója | 583 |
| Nevek mutatója | 585 |

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
• EÖTVÖS-KÖNYVTÁR •
BIBLIOTHECA ACADEMIAE
SCIENTIARUM HUNGARICAE

